Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XL

1

ianuarie-februarie

1989

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction: Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'echange seront envoyés à la même adresse.

La revue ,,Studii şi cercetări lingvistice'' paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

1 — XL — 1989
ianuarie — februarie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

SCL, anul XL, nr. 1, p. 1—88, București, 1989

STANDARDIZAREA IMPLICAȚIEI CONVERSAȚIONALE

DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

Subliniind rolul esențial al indirecției în comunicare (fie ea uzuală sau poetică), am încercat să definim gradual indirecția (de la manifestări strict particularizate la cele standardizate), pledînd *ipso facto* pentru o pragmatică diacronică ; standardizarea implicației conversaționale reprezintă în diacronie trecerea de la sensul literal la cel convenționalizat, iar schimbările de sens trebuie văzute ca schimbări pragmatice *(ab quo)*, ceea ce permite grefarea dimensiunii istorice pe o teorie semantico-pragmatică a sensului literal și figurat.

1.0. Fenomenul comunicării indirecte ca strategie fundamentală de interacțiune discursivă cunoaște două actualizări importante: implicația conversațională și actele de vorbire indirecte, ce pot fi considerate exemple paradigmatice. O propoziție interpretabilă indirect înseamnă altceva decît sensul său literal, adică interpretarea la care se ajunge în final diferă de sensul literal ("utterance meaning") fie la nivelul conținutului propozițional :

$F(p) \rightarrow F(p')$, în care p' este un p calitativ inversat (ca în ironie : „Ești foarte deștept !" – pentru semnificația contrară, asociată și cu un contur intonațional specific sau ca în strategiile de atenuare : „Ce fată urîtă !" – pentru o semnificație laudativă), fie la nivelul forței ilocuționare :

$F(p) \rightarrow F'(p)$, ceea ce înseamnă transmiterea de către locutor și calcularea de către interlocutor a unui alt act de vorbire (cerere în loc de aserțiune, ca în „E foarte cald aici", pronunțat într-un context situațional specific, avertisment sau amenințare în loc de rugăminte, ca în „Te rog să vii mîine cu părinții la școală").

Acest ceva transmis în mod indirect este în cazul actelor de vorbire indirecte o parte a ceea ce este transmis direct (condiția preliminară în teoria lui John Searle, care face ca o întrebare asupra posibilității fizice în „Poți să-mi dai sarea ?" să funcționeze ca cerere în asociere cu sintagma de politețe „te rog"), spre deosebire de implicația conversațională, în care ceea ce se implică diferă considerabil de ceea ce se spune (infra **1.1.**).

Una din sarcinile analizei comunicării indirecte va fi studierea mecanismului prin care interpretarea directă este blocată, precum și a principiilor care guvernează căutarea interpretării alternative. Este vorba de trei principii fundamentale : cooperativitatea, raționalitatea și apropierea (formulate de P. Grice, A. Kasher și M. Dascal), prin care interpretarea indirectă este legată de ceea ce este *normal* să se spună într-o conversație *cooperativă*, normal, dar și *apropiat* (coerent, logic) de ceea ce locutorul tocmai a afirmat.

Aceste paliere de interpretare sînt în teoria lui M. Dascal (1983) : i) calcularea sensului literal ; ii) detectarea motivelor de părăsire a acestei interpretări (în exemplul clasic „Poți să-mi dai sarea ?" este evident că interlocutorul nu se află nici în imposibilitate fizică, nici pozițională de a înmîna sarea, interogația nefiind decît o mască discursivă pentru cerere) ;

iii) calcularea unei interpretări alternative ; iv) verificarea dacă această interpretare poate funcționa ca "speaker's meaning" (semnificație intențională a locutorului corect decelată de interlocutor).

Sistematizarea acestor etape de inferență aparține lui Paul Grice (1975), care a oferit modelul deductiv al calculului inferențial (noi am spune mai degrabă abductiv în sensul lui Peirce, pentru că implicația este considerată cea mai bună ipoteză explicativă a unor date problematice rezultînd din violarea unor constrîngeri-maxime conversaționale). Locutorul spune că p. Nu există motive pentru a presupune că el nu respectă maximele, iar p este irelevant. Interlocutorul presupune că locutorul respectă maximele (calității, cantității, relației și manierei) sau cel puțin principiul cooperativ. Locutorul știe că interlocutorul poate calcula q, iar interlocutorul știe că locutorul știe acest lucru, fapt pentru care el gîndește pe q, știind că locutorul nu îl oprește de la a gîndi pe q, deci q este o *inferență calculabilă* pe baza *sensului literal*, a *maximelor conversaționale* și a ceea ce *se știe, se crede în context.*

1.1. Continuînd investigarea conflictului între sensul literal și informația contextuală, M. Dascal evidențiază și alte cauze posibile ale incongruenței ("lack of fit") : ignorarea unor reguli sociolingvistice (de pildă un „Bonjour" folosit ca formulă de salut de despărțire de un locutor român într-o comunitate francofonă datorită interferenței cu limba maternă) sau pura eroare de întrebuințare generată de lipsa de atenție, care reprezintă o explicație cauzală, neintențională. Dacă aceste explicații cauzale nu dau seamă de fenomenul în cauză, se trece la căutarea explicațiilor intenționale (M. Dascal, 1983 : 146).

Interesant de remarcat este faptul că aceeași secvență discursivă poate fi interpretată cauzal sau intențional, în funcție de sistemul de presupoziții ("back-ground") al interlocutorului. În filmul *Hangar 18*, pentru a nu face public eșecul misiunii Capricorn Unu, se transmit la televiziune imagini trucate ale zborului (echipajul fiind sechestrat într-un hangar situat într-un pustiu). Unul dintre astronauți comunică soției următorul mesaj ; „Spune-i lui Charles că atunci cînd am să mă întorc am să-l duc din nou la Yosemite, ca în vara trecută". Soția dă o interpretare cauzală acestei aserțiuni (punînd inadvertența de localitate pe seama stresului zborului), ceea ce blochează interpretarea indirectă intenționată de soț. În schimb, reporterul avizat insistă să afle orice inadvertență a mesajului : cuvîntul potrivit ar fi fost Flat Rock, localitatea reală în care cuplul asistase la turnarea unui western cu trucaje excepționale. Yosemite funcționează aici ca indice pentru un mesaj foarte îndepărtat de sensul său literal, ceva în genul „Totul nu este decît o enormă iluzie, un trucaj excepțional".

Acest exemplu (fascinant pentru infinitele posibilități de manevrare a limbajului, prin deturnarea responsabilității) ne îndreptățește să vorbim de o *gradualitate a indirecției :* de la o implicație conversațională foarte particularizată (pe care nici interlocutorul ideal — soția — nu este capabil să o interpreteze corect — cf. supra exemplul aproape cifrat) la implicația conversațională standardizată de tipul „E ora 6^{30}", implicînd în programul cotidian obligația de a te scula și a începe activitatea zilnică. Acest din urmă tip de implicație cu grad înalt de convenționalizare nu mai

este calculat, reprezentînd deja un *indicator pragmatic*, stabilizat în cadrul unui anumit *ritual sociolingvistic* (infra i):

i) — La demie de neuf heures a sonné (E ora 8 și jumătate — replica obișnuită a menajerei pentru a-și trezi stăpînul);

— Et alors? (Și ce-i cu asta? — replica neașteptată a celui care, tulburat de o serie de evenimente neobișnuite, nu mai reacționează normal la ritualul de mult încetățenit).

„La question surprit la bonne femme à tel point qu'elle ne sut d'abord que répondre. D'avoir dit que la demie de neuf heures avait sonné lui paraissait suffisant pour tout expliquer et que justement cela ne suffit pas la plongeait dans le chaos. Il y a des choses sur lesquelles il est impossible de parler" (Exbrayat, *Les messieurs de Delft*, apud O. Galațanu, 1985 : 285).

1.2. Încercînd să sistematizăm cauzele comunicării indirecte, putem vorbi de rațiuni psihologice (un mesaj mai puțin abrupt poate fi mai eficient — în cazul cererii, sfatului etc.) și de rațiuni sociologice (tabuurile sociale nu permit o exprimare directă). Dar mai important decît eficiența comunicativă și presiunea codurilor sociale ni se pare posibilitatea de manevrare a responsabilității prin indirecție. În cazul ironiei, locutorul se poate apăra de acuzația de a fi jignit pe cineva cantonîndu-se în zona sensului literal, după cum cererile indirecte de tipul: „E cald aici" pentru „Vă rog să deschideți geamul" reduc obligația interlocutorului de a se conforma. Indirecția permite deci scurtcircuitarea normelor sociale ce atribuie locutorului responsabilitatea pentru ceea ce spune, iar interlocutorului conformarea la enunțarea locutorului; ea pare să funcționeze ca un *indice de anulare în dublu sens:* i) locutorul spune ceva (x), intenționînd de fapt să comunice altceva (y) — el anulează pe x sau măcar o parte din x; ii) locutorul nu-și asumă deplina responsabilitate pentru y, putînd oricînd să revină la x.

Retorică a oblicității în pertinenta formulare a Catherinei Kerbrat-Orecchioni, comunicarea indirectă este necesară pentru a evita: impunerea în fața celuilalt, agresivitatea, expresiile tabu, subsumabile conceptului de salvare a „feței" ("face saving" — E. Goffman, 1971), ce funcționează ca infrastructură a interacțiunii sociale.

2.0. Implicația conversațională este o chestiune extrem de interesantă pentru o teorie a comunicării: cum să spunem mai mult decît am spus, comunicînd și ceea ce am spus literal.

Implicațiile pot fi *convenționale* (înscrise în limbă și atestate de dicționar), de tipul „I-a *mai* dat o bomboană" (implicînd faptul că îi dăduse deja o bomboană), sau *conversaționale* (P. Grice, 1975), determinate nu doar de conținutul convențional al enunțului, ci și de contextul conversațional. O. Ducrot (1980) distinge de asemenea *implicitul enunțului*, ca aserțiune neexprimată necesară pentru completarea sau coerența enunțului, de *implicitul enunțării*, legat de condițiile de existență ale actului enunțării și de componenta retorică a teoriei interpretării.

2.1. Analizînd specificul implicației conversaționale s-a subliniat (Grice 1975) posibilitatea anulării sale, fapt ce o distinge de implicația convențională, ce nu poate fi anulată (infra i):

i) — *Mai* vrei puțin ceai? — întreabă iepurele pe Alice.

— Cum să mai vreau, cînd nu am luat deloc pînă acum? — răspunde ea.

Anularea implicației convenționale (clasă a presupozițiilor) înseamnă dinamitarea esenței însăși a limbajului (reperabilă în teatrul absurd, funcționarea glumei etc.).

Caracterul anulabil al implicației conversaționale indică stricta sa dependență de context ("context sensitive"), spre deosebire de implicația convențională, independentă de context ("context free") — infra ii):

ii) „E frig aici" poate implica cvasistandardizat „Vă rog să închideți geamul", „Vă rog dați drumul la căldură" etc., dar poate admite și o sintagmatică de tipul „E frig aici, dar nu închideți geamul, să mai intre aer curat".

Cea mai importantă proprietate a implicației conversaționale este calculabilitatea, căci plecînd de la sensul literal se ajunge, printr-un lanț de inferențe, la uzajul în context, respectiva folosire contextuală fiind mijlocul cel mai eficient de a înfăptui un anumit scop conversațional. Dar folosirea repetată a unei forme lingvistice cu aceeași interpretare neliterală duce la scurtcircuitarea inferențelor, care nu se mai calculează de fiecare dată, fiind rezultatul unei standardizări ilocuționare (D. Chițoran—A. Cornilescu, 1985 : 103). Deși implicația nu mai este calculată în fiecare context de utilizare, ci este mai degrabă intuită global (rezultat al învățării sociolingvistice), *explicația pragmatică* (interpretarea la care interlocutorul ajunge) poate fi reconstruită rațional, ca un argument avînd drept premisă sensul literal, iar drept concluzie sensul neconvențional, adică implicația.

Standardizarea implicației conversaționale poate fi apropiată de convenționalizarea figurilor (în catahreze, idiomuri, expresii de tipul „a o face boacănă", „X este un cîine/un porc/un măgar" etc.) și de convenționalizarea sensului derivat în cazul actelor de vorbire indirecte („Poți să-mi dai cartea?" pentru cerere, „Vreau să-ți mulțumesc/să te felicit" pentru mulțumire, felicitare etc.). Deși fiecare din enunțuri poate fi folosit literal (în genere în glume de tipul):

iii) — Aveți un ceas?
— Da, am.

iv) — Vă rog, știți unde se află gara?
— Da, știu.

ele se folosesc în genere pentru a formula o rugăminte, cerere etc.; interlocutorul poate determina direct intenția comunicativă a locutorului, ca și cînd ar fi vorba de un sens literal, procesul inferențial fiind astfel scurtcircuitat.

Ni se pare semnificativ faptul că interpretarea indirectă intenționată comandă direct structurarea enunțului, de pildă adverbul propozițional „din nefericire", inserabil în secvența:

v) Pot să-ți spun că din nefericire fiul tău a căzut la examen? (imposibil de intercalat într-o întrebare „adevărată").

2.2. Standardizarea implicației conversaționale reprezintă în diacronie trecerea de la sensul literal la cel convențional, de aceea schimbările de sens trebuie văzute ca schimbări pragmatice, iar perspectiva pragmatică să nu cuprindă doar planul lingvistic, ci și cel comportamental (cf. Morris, 1938 : 35 — „Any rule when actually in use operates as a type of

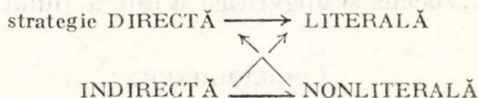
behaviour and in this sense there is a pragmatic component in all rules", iar mai recent Leech (1983 : 28) afirmă că procesul prin care constrîngerile pragmatice se convenţionalizează în anumite trăsături ale gramaticii oferă explicaţia faptului că, după o lungă perioadă de timp, gramatica însăşi se adaptează constrîngerilor pragmatice; de aceea dihotomia între o componentă gramaticală şi una pragmatică a teoriei lingvistice este greu de menţinut, deşi funcţionează ca o convenţie bine înrădăcinată).

În această perspectivă integratoare pragmatica este văzută ca o modalitate de a analiza funcţional orice aspect al limbajului, relaţionînd trăsăturile lingvistice (de orice nivel) cu fenomenele contextuale (J. Verschueren, 1987 : 35–36). În aceeaşi ordine de idei Levinson sublinia că o investigaţie a puterii comunicative a limbajului nu poate fi nicidecum redusă la un set de convenţii despre uz, pentru că ori de cîte ori avem de a face cu o convenţie se iveşte şi posibilitatea exploatării nonconvenţionale a acelei convenţii. În această „infinită adaptabilitate" constă „esenţa pragmaticii, mai corect spus a ceea ce ar trebui să fie pragmatica" (J. Verschueren, 1987 : 34).

Sigur că explicaţiile de tip pragmatic (şi implicaţia conversaţională este o asemenea explicaţie) sînt dificile, dependente fiind de setul de intenţii, credinţe, scopuri ale utilizatorilor limbajului; din acest motiv va fi relativ greu de precizat dacă un uzaj este convenţional sau conversaţional.

Convenţionalizarea apare în genere cînd presupoziţiile factuale, ideologice s-au pierdut (un exemplu foarte concludent este furnizat de formulele de salut de tipul "Good bye", "Adieu", la care sensul literal s-a şters, "God be with you", respectiv "Ad deum" rămînînd doar cu sensul derivat de indicator pragmatic). Evident, în fiecare etapă din diacronia limbii vor exista diverse grade de motivare ale diferitelor expresii, iar schimbările care îşi au originea în uzaj ca instanţe ale lui "utterer's meaning" vor intra în limbaj standardizate (în cazul în care comunitatea vorbitorilor acelei limbi le instituie ca formule eficiente pentru comunicare, adecvate din punct de vedere social).

O serie de cercetări actuale, situate în sfera socialului şi a limbajului (etnometodologia, etnografia), au accentuat (Brown & Levinson, inter alii) interdependenţa strictă structură socială/structură lingvistică, datorată faptului că *interacţiunea socială* este *efectul utilizării strategice* a limbajului. De aici importanţa unor strategii variate, adecvate, eficiente, care pot combina în diverse moduri forţa ilocuţionară şi conţinutul propoziţional (cf. şi D. Chiţoran–A. Cornilescu, 1985 :135):



Strategiile directe literale au avantajul perceperii rapide, dar şi dezavantajul unei impuneri brutale, în timp ce strategiile indirecte literale (întrebare despre sau asertarea condiţiilor preliminare ale actului în: „Puteţi să faceţi puţină linişte?", „Poţi să-mi dai cartea pînă mîine?" pentru ordin, cerere) au un potenţial "face-threatning" (de ameninţare a feţei interlocutorului în concepţia lui Goffman) mai redus. De fapt,

aparenta libertate a interlocutorului are în final acelaşi efect (de conformare la cerinţa locutorului), dar printr-o strategie mai „blîndă" ("The surface function of indirectness may indeed be to make an impositive less compulsory but the intended and actual effect is often to make it harder to say no" — G. Leech apud J. Verschueren, 1987:35).

Strategia directă nonliterală oferă o explicaţie satisfăcătoare la nivel discursiv a teoriei tropilor (Searle 1979, Grice 1975 etc.), integrînd interpretarea tradiţională (sintactico-semantică). În sfîrşit, strategia indirectă nonliterală (ironie, sarcasm funcţionînd directiv ca în enunţul: „Cred că tata se poate odihni foarte bine dacă baţi toba") dezinversează atît conţinutul propoziţional (ca în „Ce idee genială"! pentru „Ce prostie!"), cît şi forţa ilocuţionară (cf. supra ordinul ironic).

În mod evident, distanţa de la un ordin direct la unul ironic, de la o aserţiune simplă la o aserţiune-scuză („Cred că n-ar fi trebuit să fac x"), de la ceea ce locutorul spune la ceea ce implică este foarte dependentă contextual, implicînd diferite grade de elaborare/prelucrare pragmatică, o clasă deschisă de "language-games".

Ceea ce ni se pare esenţial pentru funcţionarea strategică a limbajului (şi utilizarea implicaţiei conversaţionale reprezintă o asemenea utilizare strategică) este faptul că în această perspectivă pragmatica (integrînd componenta diacronică) poate explica cum „limbajul contribuie la supravieţuirea omului la nivelul rasei umane, al comunităţii, al individului" — J. Verschueren, 1987: 38).

O ultimă observaţie de pragmatică istorică pledînd pentru încorporarea temporalităţii (eludată de perspectiva structurală şi generativă): dacă în diacronie şi în calcularea implicaţiei direcţia este de la strategia directă la cea indirectă, cea din urmă presupunînd-o pe cea dintîi, în sincronie (în anumite cadre cum ar fi cel al glumei, de pildă) drumul este exact invers — infra i):

i) — Comment allez-vous? — întreabă orbul pe paralitic.
— Comme vous le voyez — răspunde acesta. (Sensul derivat, convenţional, de indicator pragmatic — formulă de salut al cărei conţinut propoziţional nu mai este luat în considerare — este părăsit în favoarea sensului literal iniţial, iar tensiunea dintre acest sens reactualizat şi contextul special generează această glumă macabră.)

În concluzie credem că dezvoltarea pragmaticii nu are decît de cîştigat din joncţiunea analiză conversaţională/teoria actelor de limbaj, precum şi din lărgirea cadrului temporal (componenta diacronică) şi social (dubla dependenţă: socială şi lingvistică a interacţiunii discursive).

BIBLIOGRAFIE

Brown, P.—Levinson, S., 1978 — *Universals in Language Usage: Politeness Phenomena*, in Goody, E. (ed.), *Questions and Politeness*, Cambridge, University Press.

Chiţoran, D.—Cornilescu, A., 1985 — *Elements of English Sentence Pragmatics*, Tipografia Universităţii Bucureşti.

Dascal, M., 1983 — *Pragmatics and Philosophy of Mind. Thought in Language*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Ducrot, O., 1980 — *Les mots du discours*, Paris, Minuit.

Galațanu, O., 1985 — *La pragmatique linguistique — conventionalisme — calcul conversationnel*, în „Revue roumaine des sciences sociales", XXIX, no 3/4, Ed. de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie.
Goffman, E., 1971 — *Relations in Public*, New York, Basic Books.
Grice, P., 1975 — *Logic and Conversation*, în P. Cole and J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3*, New York Academic Press.
Kasher, A., 1976 — *Conversational Maxims and Rationality*, în Kasher (ed.), *Language in Focus*, Reidel, Dordrecht.
Leech, G., 1983 — *Principles of Pragmatics*, London, Longman.
Morris, C., 1938 — *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, International Encyclopedia of Unified Science.
Searle, J., 1979 — *Expression and Meaning*, Cambridge, University Press.
Verschueren, J., 1987 — *Pragmatics as a Theory of Linguistic Adaptation*, în IPRA Document 1/1987.

La standardisation de l'implication conversationnelle

(Résumé)

Tout en soulignant le rôle essentiel de l'indirection dans la communication (quotidienne aussi bien que poétique), nous avons essayé de définir graduellement l'indirection (des manifestations strictement particularisées aux formes standardisées), d'en déceler les causes (sociologi ques, stratégiques, langagières) afin de plaider pour une pragmatiqu diachronique intégrée ; la standardisation de l'implication conversation nelle en tant que passage du sens littéral au sens construit inférentielle ment a été discutée dans le cadre plus large de l'interférence entre l stratégie directe et la stratégie indirecte, entre le sens littéral et le sen figuré. En guise de conclusion nous voudrions préciser qu'il semble per tinent de corréler analyse conversationnelle et actes de langage, théorie du discours quotidien et théorie du discours poétique et d'élargir le cadre temporel (insertion de la dimension historique dans la pragmatique) et social (étude de la double dépendance : sociale et linguistique de l'interaction discursive).

Octombrie 1988

Liceul „Electro aparataj"
București, str. Hambarului nr. 1

[illegible], 1986 – La pragmatique linguistique – [illegible], in „Revue roumaine des sciences sociales", XXIX, no 3/4, [illegible] de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie.
[illegible], 19[illegible] – [illegible], New York, Basic Books.
Grice, H. P., 1975 – Logic and Conversation, in P. Cole & J. Morgan (eds.), Syntax and Semantics 3, New York, Academic Press.
Kasher, A., 1976 – Conversational Maxims and Rationality, in Kasher (ed.), Language in Focus, [illegible] Studies, Dordrecht.
Leech, G., 1983 – Principles of Pragmatics, London, Longman.
Morris, C., 1938 – Foundations of the Theory of Signs, Chicago, International Encyclopedia of Unified Science.
Searle, J., 1979 – Expression and Meaning, Cambridge, University Press.
Vanderveken, D., 198[illegible] – Foundations of a Theory of Linguistic Interaction, in [illegible]

La standardisation de l'implication conversationnelle

(Résumé)

Tout en soulignant le rôle essentiel de l'indirection dans la communication (quotidienne aussi bien que poétique), nous avons essayé de délimiter graduellement l'indirection (des manifestations strictement particularisées aux formes standardisées), d'en dégager les espèces (sociologiques, stylistiques, linguistiques) afin de plaider pour une pragmatique [illegible] : la standardisation de l'implication conversationnelle fait que le passage du sens littéral au sens [illegible] [illegible] dans le cadre, plus large, de l'[illegible] entre l'[illegible] et la stratégie indirecte, entre le sens littéral et le [illegible]. En guise de conclusion, nous voudrions préciser qu'il semble permis de [illegible] analyse conversationnelle et actes de langage, théorie du discours [illegible] et discours poétique et d'élargir [illegible] dans la dimension historique dans la pragmatique [illegible] de la double dépendance : sociale et linguistique de l'indirection discursive.

Octombrie 1988 [illegible]
[illegible]

CONCEPTUL DE „EVALUARE GRADUALĂ" ÎN ROMÂNĂ ȘI ENGLEZĂ
SINTAXA GRUPULUI CUANTIFICATOR – SCHIȚĂ DE ANALIZĂ CONTRASTIVĂ

AMELIA MOLEA

Scopul articolului este de a clarifica unele probleme ridicate de mijloacele sintactice de realizare a evaluării graduale în cadrul unei analize contrastive pentru română și engleză.

1.1. Prezenta schiță de analiză contrastivă pornește de la conceptul de ‘evaluare graduală’ (Pană Dindelegan, 1981), care implică o evaluare cantitativă a gradului în care un obiect posedă însușirea (sau o noțiune posedă caracteristica) pe lîngă care intervine un element modalizator, deci de apreciere subiectivă de către vorbitor a specificării cantitativ graduale.

1.2. Unele probleme interesante sînt legate de studiul cuvintelor al căror înțeles implicit include ideea de evaluare graduală, cuvinte a căror menire este de a prezenta conceptele limbilor naturale ca fiind mai mult sau mai puțin vagi [1]. Acestea sînt : *adverbele de grad* și *grupul cuantificator*. Adverbele de grad au fost studiate sub denumirea de ‘intensificatori’ de către Bolinger (1972) sau sub aceea de ‘hedges’ de către Lakoff (1972), iar problema grupului cuantificator a fost abordată de J. Bresnan (1973). Aceste mijloace sintactice, împreună cu alte mijloace lexicale, sînt folosite spre a grada o calitate conform unei scări ce are un maximum, un minimum și cel puțin o valoare intermediară. Din punctul de vedere al lui Bolinger (1972), o astfel de scară ar avea următoarele valori :

1. *Valoare de amplificare*
   R : Omul acesta este *colosal* de mare.
   Este *cumplit* de egoistă.
   E : He is a *perfect* idiot.
   She is *terribly* selfish.
2. *Valoare de aproximare*
   R : Este *destul* de fericită.
   E : He is *rather* an idiot.
3. *Valoare de atenuare*
   R : Conferința nu era *prea* interesantă.
   Nu erau *prea* dispuși să discute problema.
   E : It was an *indifferent* success.
   They were *little* disposed to argue.
4. *Valoare de diminuare*
   R : Nu-mi pasă *deloc* de asta !
   E : I don't care *an iota* for this !

[1] În legătură cu conceptele limbilor naturale vezi Lakoff (1972).

SCL, anul XL, nr. 1, p. 11–20, București, 1989

1.3. Evaluarea graduală este o caracteristică specifică pentru adjective și adverbe. Totuși, se știe că nu toate adjectivele exprimă grade. Dacă adjectivele nu sînt în mod consecvent gradabile, poate că și alte categorii lexicale nu sînt consecvent negradabile. Sînt destule verbe și substantive care pot fi intensificate. Deci categoria 'concept gradabil' se realizează la nivel sintactic printr-un adjectiv (A), adverb (Av), substantiv (N) sau verb (V).

R : Omul este *prea mic* pentru sublim. (A)
E : She is *too clever* to say that. (A)
R : *Mai bine* o zi cocoș decît o vară găină. (Av)
E : She speaks *clearly enough* to be understood. (Av)
R : O femeie se apropie de un bărbat și mai pudic *și mai copil* decît ea. (N)
E : Harry got to be *as much of a celebrity* as his father. (N)
R : Mîndră ești, frumoasă ești, numai *nu prea mă iubești*. (V)
E : *Don't trust him too much!* (V)

1.4. Pentru realizarea evaluării graduale, atît engleza, cît și româna dispun de mijloace lexicale (afixele derivaționale) și sintactice (grupul cuantificator și adverbele de grad).

2. Structura grupului cuantificator (generarea și regulile de transformare) a fost detaliată pentru engleză de J. Bresnan (1973), care a analizat GC în cadrul unei sintaxe generativ-transformaționale de tipul $\overline{X}$[2]. Vom încerca să abordăm din perspectiva deschisă de cercetătoarea americană problema cuantificatorilor și în română.

Descrierea pe care o propunem nu ajunge pînă la nivelul formativelor, al compatibilităților și incompatibilităților între grupul cuantificator (GC), adverbele de grad (GA) și centrul gradabil, ci e concepută numai ca o schiță a structurii sintactice a grupului cuantificator, analiza oprindu-se strict la nivel sintactic.

2.1. În ambele limbi GC este generat în cadrul următoarelor structuri:

$\overline{\overline{A}} \rightarrow (GC)^\frown\overline{A}$ [*mai* [*frumos ca mine*] $\overline{A}$] $\overline{\overline{A}}$
[*more* [*afraid of him*] $\overline{A}$] $\overline{\overline{A}}$

$\overline{\overline{Av}} \rightarrow (GC)^\frown\overline{Av}$ [*mai* [*bine*] $\overline{Av}$ *decît oricînd*] $\overline{\overline{Av}}$
[*more* [*utterly foolishly*] $\overline{Av}$ *than ever*] $\overline{\overline{Av}}$

$\overline{\overline{N}} \rightarrow (GC)^\frown\overline{N}$ [*cît de mulți* [*copii frumoși*] $\overline{N}$] $\overline{\overline{N}}$
[*how many* [*smart boys*] $\overline{N}$] $\overline{\overline{N}}$

$\overline{\overline{V}} \rightarrow (GC)^\frown\overline{V}$ [[*gîndește-te*] $\overline{V}$ *mai mult*] $\overline{\overline{V}}$
[[*love him*] $\overline{V}$ *more than ever*] $\overline{\overline{V}}$

În ceea ce privește structura GC, următoarele expansiuni sînt relevante:

R : $C \rightarrow Det^\frown C$
$C \rightarrow$ *mult, puțin*
$Det \rightarrow$ *mai, cel mai, atît, așa, cît, ce, cam, prea, foarte, destul, aproape* etc.

[2] Pentru sintaxa generativ-transformațională de tipul $\overline{X}$ vezi Jackendoff (1977).

E : C → Det⌒C

C → *much, many, little, few, enough, well*

Det → *-er, the . . . -est, so, as, too, this, that, how, what* etc.

Se poate observa cu ușurință că, în română, clasa cuantificatorilor (C) are numai doi formanți, în timp ce în engleză are șase ; aceasta din cauză că în română nu există o diferență semantică de tipul ***much/many, little/few***. De asemenea, echivalentul semantic românesc al lui ***enough*** se află în clasa determinanților (Det). Se observă de asemenea că în engleză avem în clasa Det și formanți care aparțin determinanților GN : ***the*** sau demonstrativele *this, that*. Acești Det ai GN care pot fi generați și în cadrul GC primesc o interpretare semantică în care este inclusă trăsătura [+ gradabil], la fel ca a celorlalți Det gradabili.

2.2. Grupul cuantificator a fost descris ca fiind o categorie cu trei nivele. El apare în cadrul structurilor de gradul întîi $\bar{X}$.

a) $\bar{X}$: R : *atît de multă supă*
mai multă supă
cît de multă supă
așa de multă supă
∅ multă supă

C	
Det	C
atît	*mult*
mai	*puțin*
cît	
∅	
⋮	

E : *as little bread*
too much bread
-er much bread
more
how much bread
that much bread
∅ enough bread

C	
Det	C
-er	*much*
the . . .-est	*many*
too	*little*
so	*few*
∅	*enough*
⋮	

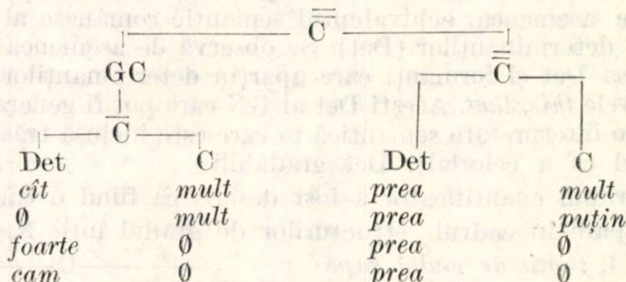
Așa cum observa Selkirk (1977), GC poate apărea ca un constituent al structurilor de gradul doi $\bar{\bar{X}}$, fiind generat în cadrul unui GN simplu, $\bar{\bar{N}}$ [*many* GC [*objections* N] $\bar{N}$] $\bar{\bar{N}}$, în acest caz GC fiind generat sub același nod $\bar{\bar{N}}$ ca și $\bar{N}$ sau un constituent al structurilor de gradul trei $\bar{\bar{\bar{X}}}$, fiind generat în cadrul unui GN partitiv care conține un $\bar{\bar{N}}$ generat sub nodul unui alt $\bar{\bar{\bar{N}}}$, ca în exemplul :

$\bar{\bar{\bar{N}}}$ [*many* GC [*of*] $\bar{\bar{N}}$ [*the* Det [*objections* N] $\bar{N}$] $\bar{\bar{N}}$] $\bar{\bar{\bar{N}}}$

Grupul cuantificator de gradul întîi C poate fi modificat de un alt grup cuantificator GC, realizînd următoarele structuri :

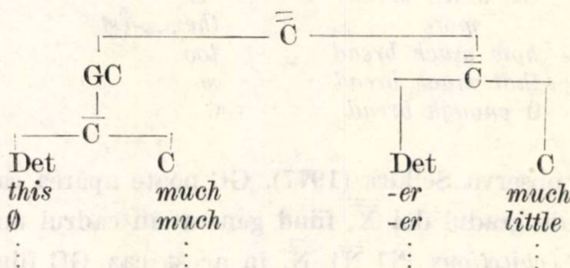
b) $\bar{\bar{X}}$: R : 1) E ∅ ***mult prea puțin inteligent*** pentru slujba asta.
Cît de mult prea multă atenție i se dădea, deși n-o merita !
Cam ∅ prea ∅ dreasă la obraz.

2) O sculptură de S. Marceaux are cărnuri *foarte ∅ prea ∅ bogate* și-i culcată cu spatele *foarte ∅ prea ∅ sus.* (Caragiale, în F. Manolescu, *Caragiale și Caragiale*, București, Cartea Românească, 1983)
Solistul din Lucia de Lamermoor este *prea ∅ foarte ∅ slăbuț. (ibidem)*



Exemplele de sub b 2) le-am înregistrat separat, deoarece folosirea lor este accidentală, dictată de contextul marcat stilistic [+ emfază], [+ ironie].

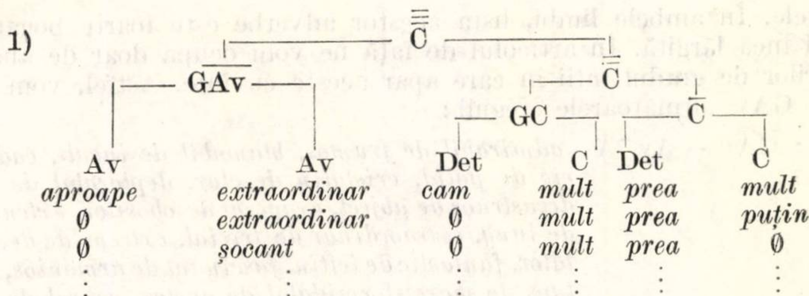
E : *this much more bread*
much less intelligent
-er little
much too little attention
as many too many marbels

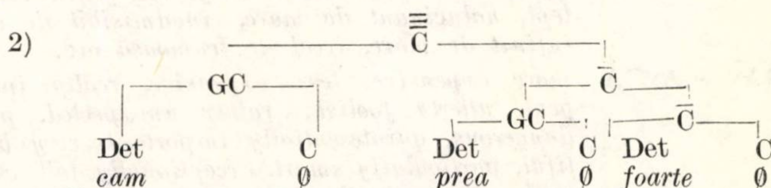


Grupul cuantificator de gradul al doilea C̿ poate fi modificat de un grup adverbial GAv realizînd următoarele structuri :

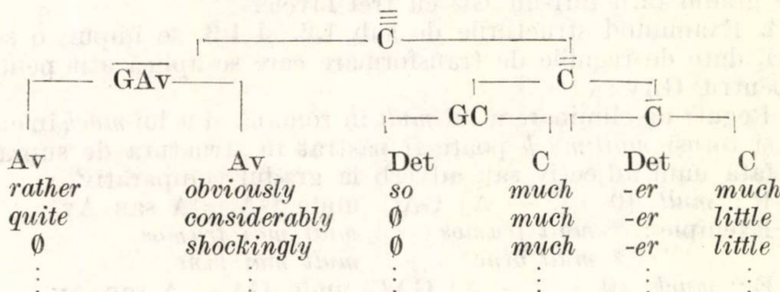
c) $\overline{\overline{\overline{X}}}$: R : 1) ? Era *aproape extraordinar de cam mult prea multă mîncare* pentru monstrul acela !
? Era *aproape extraordinar de cam mult prea puțină mîncare* făcută pentru o asemenea sărbătoare, ca să nu-ți crape obrazul de rușine !

2) . . . un bătrîn negustor . . . *cam ∅ prea ∅ foarte ∅ vesel.* (F. Manolescu, *Despre inadvertențe*, RL/9 febr. 1984)
. . . minciuni *cam ∅ prea ∅ foarte ∅ mărunte* . . . *(ibidem)*
Era *extraordinar de mult prea puțin dezvoltat.*
Era *șocant de mult prea frumoasă.*





E : *rather obviously so much more* ***intelligent***
shockingly less beautiful
She is *decidedly ∅ much less* ***interested***
in art.
She is *quite considerably ∅* ***much less intelligent*** than we expected.



Desigur, în română, construcţiile de sub c 1) au o ocurenţă puţin probabilă, le-am înregistrat totuşi ca o posibilă structură, deoarece ele pot apărea în anumite contexte marcate stilistic. De asemenea, în aceste cazuri marcate stilistic, întîlnim frecvent structura înregistrată sub c 2). Analizînd această structură se observă uşor că, în română, grupul cuantificator este foarte restrictiv, ajungîndu-se pînă la eliminarea completă a formantului C, în favoarea marcării stilistice a contextului [+emfază], [+ ironie], [+ gradare].

2.3. Examinînd structurile de mai sus, observăm că, atît în română, cît şi în engleză, apar noi mijloace de realizare a evaluării graduale ; acestea sînt *adverbele de grad*. Clasa care ocupă locul Av de grad se constituie într-un grup special de cuvinte gradabile, care, folosite ca intensificatori, prezintă caracteristicile specifice formanţilor clasei GC. Trebuie totuşi să menţionăm faptul că această clasă de elemente apare numai în structurile de gradul întîi, şi anume GAv, în timp ce GC este o categorie cu

trei nivele. În ambele limbi, lista acestor adverbe este foarte bogată și poate fi încă lărgită. În articolul de față ne vom ocupa doar de analiza structurilor de gradul întîi în care apar aceste cuvinte. Astfel, vom găsi pentru GAv următoarele reguli :

R : $\overline{\text{GAv}} \rightarrow \text{Av}^\frown\text{A}$ *admirabil de frumos, blamabil de incult, cadaveric de palid, cristalin de clar, deplorabil de rău, dezastruos de abject, exagerat de obositor, extenuant de lung, extraordinar de trivial, extrem de dezgustător, fantastic de ieftin, fascinant de armonios, fastuos de mare, formidabil de gustos, genial de deștept, halucinant de mare, inadmisibil de crud, infinit de mare, ireal de frumoasă* etc.

E : $\overline{\text{GAv}} \rightarrow \text{Av}^\frown\text{A}$ *more expensive, less expensive, really intelligent, utterly foolish, rather unexpected, pretty dangerous, quintesentially important, very beautiful, particularly smart, exceptionally tall, essentially new, perfectly done, extraordinarily beautiful, terribly hungry, largely comprehensible, basically new, principally interesting, actually idiot, mostly inadequate, decidedly interested, considerably intelligent* etc.

Ne interesează structura internă a GAv dată de regulile de mai sus, deoarece GAv (care are în alcătuirea sa Av de grad) apare întotdeauna ca structură de gradul întîi într-un GC cu trei nivele.

2.4. Examinînd structurile de sub **1.2.** și **1.3.** se impun o serie de precizări, date de regulile de transformare care se aplică atît pentru GC, cît și pentru GAv :

i. Regula de eliminare a lui *mult* în română și a lui *much* în engleză ; și totuși *mult/much* poate fi păstrat în structura de suprafață în fața unui adjectiv sau adverb la gradul comparativ.

R : *mult* [∅ ... — A] GA/ unde GA = A sau Av

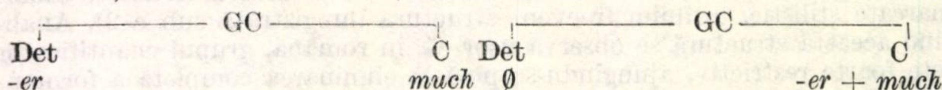
Exemple : * *mult frumos* *mult mai frumos*

* *mult bine* *mult mai bine*

E : *much* [∅ ... — A] GA/ unde GA = A sau Av

În engleză, spre deosebire de română, eliminarea lui *much* trebuie să urmeze formării lui *more* din *-er much :*

i'. 1) $\textit{-er}^\frown\textit{much} \rightarrow \emptyset^\frown\textit{-er} + \textit{much}$



2) $\textit{-er}^\frown\text{C}$ $\text{C}^\frown\textit{-er}$ (o regulă de substituție înlocuind pe *much* + *-er* cu *more)*

Exemple : * *much beautiful* *more beautiful*

* *much beautifully* *more beautifully*

ii. A doua regulă de transformare este inserția lui *de*, în română, și a lui *of*, în engleză.

R : ∅ → *de* / Av — (C)

/Det—(C) dacă Det ≠ ***mai, ce, prea, cam, foarte, cel mai, aproape.***

Exemple : *atît de multă pîine*
** mai de multă pîine*
extraordinar de mulți struguri
așa de copilăros
** ce de multă pîine*
** cam de multă pîine*

E : $\emptyset \rightarrow of$ / C_ Det⌢N dacă Det $\neq$ *such*

Exemple : *much more of a man*
enough of a fool
so much of a tall man
**such of a tall man*

În română, regula de inserție este mult mai restrictivă decît în engleză, numărul formanților Det care nu acceptă inserția lui *de* fiind mai mare în română decît în engleză.

De asemenea, în română, elementul relațional *de* este foarte puternic, putînd fi inserat în trei poziții :

1) între Det și C : atît *de* puțin
așa *de* mult
cît *de* mult
destul *de* mult

2) între Av și GC : extraordinar *de* multă
uluitor *de* prea puțin dezvoltată

3) între Av și elementul intensificat :
extraordinar *de* frumos
deosebit *de* clar

Astfel, în română, lanțul intensificator nu poate fi lărgit foarte mult, în timp ce, în engleză, libertatea combinatorie a elementelor este mult mai mare, nefiind constrînsă de prea multe restricții sintactice :

3') R : **aproape de tot așa de prea minunat de frumoasă*
E : *rather too obviously too much beauty*
much too much too much tediously repetitive
quite considerably too less intelligent
nearly as many too more

iii. A treia regulă de transformare este permutarea lui *enough*, dar această regulă se aplică numai în engleză. În română, ea nu funcționează, pentru că *destul*, care este echivalentul semantic al lui *enough*, este considerat Det și nu C. *Destul* este un Det fiindcă apare numai în contextele specifice clasei Det :

enough x $\rightarrow$ x *enough* / Det $\neq \emptyset$, unde x = A, N

Aplicarea acestei reguli este opțională pentru substantive și obligatorie pentru adjective și adverbe.

** enough clever*	*clever enough*
** enough slowly*	*slowly enough*
enough money	*money enough*

iv. În cazul formantului Det, în engleză, spre deosebire de română, există o regulă care îl înlocuiește pe *so* cu *such* în fața unui grup nominal, dînd seama de alternanța sintactică a determinanților *such* – *so*. În română, restricțiile combinatorii ale Det sînt un rezultat al regulilor de subcate-

gorizare, o alternanță similară cu cea de tipul *such* — *so* nefuncționînd în limbă.

În engleză, *so* este înlocuit cu *such* în fața unui GN, printr-o regulă de *QP Shift* (regulă de permutare a GC), care funcționează atunci cînd Det $\neq \emptyset$:

so⁀GN $\xrightarrow{QP\ Shift}$ *such*⁀GN/dacă Det $\neq \emptyset$

so tall a man	**such tall a man*
**so a tall man*	*such a tall man*
**so tall men*	*such tall men*
**so a man*	*such a man*
so tall	**such tall*
so much	**such much*
**so men*	*such men*

3. *Concluzii*

Conceptul de evaluare graduală este valabil pentru toate categoriile lexicale — sau de conținut —, categoria 'concept gradabil' realizîndu-se la nivel sintactic printr-un adjectiv, adverb, substantiv sau verb, elementul care intensifică un nucleu gradabil fiind grupul cuantificator sau de măsură.

Atît în română, cît și în engleză există mijloace lexicale (afixele derivaționale graduale), precum și mijloace sintactice de realizare a evaluării graduale (grupul cuantificator și adverbele de grad).

Atît în română, cît și în engleză, grupul cuantificator este generat în cadrul aceleiași structuri prezentate sub **2.1.**

În ceea ce privește structura GC, se observă că în română, clasa cuantificatorilor are numai doi formanți, în timp ce în engleză are șase, aceasta din cauză că, în română, nu există diferențe semantice de tipul *much* / *many*, *little* / *few*. De asemenea, echivalentul semantic românesc al lui *enough* se află în clasa Det.

Grupul cuantificator a fost descris ca fiind o categorie cu trei nivele, atît în română, cît și în engleză (cf. structurile de sub **2.2.** a), b) și c)). Se impune mențiunea că, pentru română, structuri ca cele de sub **2.2.** c1) și **2.2.**b2) au, în general, o ocurență restrînsă, fiind de multe ori condiționate de marcarea stilistică a contextului [+ emfază], [+ ironie], [+ gradare].

Un alt mijloc sintactic de realizare a evaluării graduale îl constituie adverbele de grad, care apar numai în structurile de gradul întîi $\overline{\text{GAv}}$, structurile prezentate sub **2.3.** avînd o 'poziție tare' în sistemele sintactice ale ambelor limbi, ca frecvență și ca 'deschidere'.

Atît grupului cuantificator, cît și adverbelor de grad li se aplică următoarele reguli de transformare :

1. regula de eliminare a lui *mult* în română și *much* în engleză (**2.4.**i.). În engleză, spre deosebire de română, eliminarea lui *much* trebuie să urmeze formării lui *more* din -*er*⁀*much* (**2.4.**i'.) ;
2. regula de inserție a lui *de* în română și a lui *of* în engleză (**2.4.**ii.) ; în română, această regulă este mult mai restrictivă decît în engleză. Elementul relațional *de* este foarte puternic, fiind inserat în trei poziții (**2.4.** ii ; 1, 2, 3) ; datorită acestui lucru, în română, spre deosebire de engleză, lanțul intensificator nu poate fi lărgit prea mult (**2.4.** ii ; 3') ;

3. regula de permutare a lui *enough* este o regulă ce funcționează în engleză, deoarece *destul* – echivalentul semantic românesc al lui *enough* – este considerat Det și nu C (**2.4.** iii); aplicarea acestei reguli este opțională pentru substantive și obligatorie pentru adjective și adverbe;
4. regula care îl înlocuiește pe *so* cu *such* în fața unui grup nominal prin *QP Shift* (regulă de permutare) este, de asemenea, specifică limbii engleze. Ea funcționează numai în cazul în care Det $\neq \emptyset$ (**2.4.**iv.).

BIBLIOGRAFIE

D. Bolinger (1972): *Degree Words*, The Hague, Mouton.

J. Bresnan (1973): *Syntax of the Comparative Clause Construction in English*, în "Linguistic Inquiry", Vol. 4, p. 275–345.

A. Cornilescu (1982): *English Syntax*, Vol. 2, București, TUB.

R. Jackendoff (1977): *Constraints on Phrase Structure Rules*, în Culicover, P. et al. eds.), New York, London, Academic Press, p. 249–283.

R. Jackendoff (1980): *$\bar{X}$ Syntax : A Study of Phrase Structure*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.

G. Lakoff (1972): *Hedges : A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts*, în *Papers from the Eighth Regional Meeting Chicago Linguistic Society*, p. 183–229.

E. Lüder (1978): *Probleme der Sprachlichen Gradation*, München, Alber.

G. Pană Dindelegan (1981): *Structura adverb + de + adjectiv (sau adverb) : descriere sintactică și interpretare semantică*, în SCL, nr. 6, p. 593 – 610.

E. Selkirk (1977): *Some Remarks on Noun Phrase Structure*, în *Formal Syntax*, New York, Academic Press, p. 285–316.

E. Vasiliu și S. Golopenția Eretescu (1969): *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, Editura Academiei R. S. România.

The Concept of 'Gradual Evaluation'
The Syntax of Quantifier Phrase-Contrastive Analysis

(Abstract)

The aim of this paper is to clarify some problems raised by the syntactic means of gradual evaluation realization, within the framework of an $\bar{X}$ syntax as developed by Jackendoff (1977).

The general concept we start from is 'gradual evaluation', a semantic property of high relevance to natural language categories. Thus, natural language concepts have vague boundaries and fuzzy edges.

Some of the most interesting questions arise in the study of words whose meaning implicitly involves fuzziness — words whose job is to make things fuzzier or less fuzzy. Such words are referred to as: ***hedges*** (Lakoff (1972)), ***intensifiers*** (Bolinger (1972)), *quantifier phrase* (Bresnan (1973)).

Both in English and Romanian the syntactic means of 'gradual evaluation' are: the quantifier phrase, the degree adverbs, and certain derivational affixes – at the lexical level.

The contrastive analysis showed that both in Romanian and English the quantifier phrase is generated in the same structures. The quantifier phrase has been described as a three-level category both in Romanian and in English, but in Romanian, the structures having a two-level quantifier have a stylistically restricted occurrence.

Another syntactic means of gradual evaluation are the degree adverbs, which show up only as first level members in the three levels quantifier phrases. These structures show a 'strong position' in the syntactic systems of both languages having large frequency and open membership class.

We have also described the transformational rules applying to quantifier phrases both in Romanian and in English.

Septembrie 1988

Școala nr. 64
București, str. B-dul Gării de Est nr. 8

NOTE PRIVIND LEXICUL LATINEI DE CANCELARIE DIN ȚĂRILE ROMÂNE

ANA-CRISTINA HALICHIAS

Analizînd lexicul documentelor latine emise de cancelariile țărilor române, articolul își propune să evidențieze atît elementele comune cu cele ale latinei medievale occidentale, cît și pe cele specifice teritoriului românesc.

1. Cercetarea latinei medievale a cunoscut în ultimele decenii un nou avînt în întreaga Europă. Se studiază intens, sub toate aspectele, limba și literatura evului mediu, se elaborează dicționare de latină medievală și alte instrumente de lucru fără de care orice încercare de a pătrunde în acest domeniu este sortită eșecului.

1.1. Alături de operele literare se află însă și un imens fond de acte și documente oficiale (juridice, administrative) și particulare (corespondență, însemnări) a căror valoare în lămurirea problemelor fundamentale pe care le ridică istoria evului mediu a început să fie prețuită cum se cuvine.

2. În ceea ce privește latina de cancelarie din țările române, în momentul de față ne aflăm în situația de a dispune de prea puține studii, iar cele care există, cu mici excepții, se referă la probleme de diplomatică, cronologie, paleografie latină etc.[1].

[1] **A. Prezentări sistematice ale scrierii latine în țările române:** D. Ciurea, *Les scritture latine nei Paesi Romeni. Saggio di paleografia e di diplomatica*, în „Ephemeris Dacoromana", IX, 1940, p. 181—241 + XV pl.; idem, *Observații pe marginea documentelor latine românești. Studiu de diplomatică*, în „Apulum", Alba Iulia, II, 1943—1945, p. 215—250; S. Jakó, *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII—XV)*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, p. 169—229 + XXV pl.; Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, p. 225—230 + V pl.; R. Manolescu, *Scrierea latină în Moldova și Țara Românească în evul mediu*, în „Revista Arhivelor", IX, 1966, nr. 2, p. 67—82; S. Jakó, R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971.

B. Lucrări consacrate unor aspecte particulare ale paleografiei și diplomaticii latino-române: N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la Constantin Mavrocordat*, în „Codrul Cosminului", IX, 1943; Maria Holban, V. Sacerdoțeanu, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică. Seria latină*, fasc. 1, București, 1942; Maria Holban, *Accente personale și influențe locale în unele scrisori latinești ale domnitorilor români*, în „Revista istorică", XXIX, 1943, nr. 1—6, p. 51—86.

C. Studii privind limba documentelor de cancelarie: O. Guțu, A. C. Halichias, *Note privitoare la scrisul în limba română înainte de 1550*, în „Revista Arhivelor", LX, 1983, nr. 4, p. 390—401; A. C. Halichias, *Despre traducerea documentelor de arhivă scrise în limba latină*, în „Revista Arhivelor", LXIII, 1986, nr. 1, p. 73—77; idem, *Editarea documentelor scrise în limba latină (masă rotundă)*, în „Revista Arhivelor", LXIII, 1986, nr. 4, p. 416—425; idem, *Pentru un lexicon medio- și neolatin privitor la ținuturile românești*, în „Revista Arhivelor", LX, 1983, nr. 2, p. 144—145; idem, *Observații pe marginea latinei de redacție românească a documentelor din sec. al XVI-lea*, în „Revista Arhivelor", LVII, 1980, nr. 1, p. 111—115; D. Slușanschi, *Perspective noi asupra cercetării latinității medii privitoare la teritoriul țării noastre*, în „Revista Arhivelor", LVII, 1981, nr. 3, p. 362—363; idem, *Instrumente de lucru în cercetarea izvoarelor vechi ale istoriei patriei — un imperativ categoric*, în „Revista Arhivelor", LX, 1983, nr. 2, p. 150—154; idem, *Dunărea de Jos și campania lui Vlad Țepeș din iarna 1461—1462, (precizări filologice)*, în „Revista Arhivelor", LXII, 1985, nr. 4, p. 434—439; Gh. Duzinchevici

2.1. Comparativ cu nivelul atins de cercetarea documentelor slavo-române, ne aflăm într-o poziție mai puțin bună: nu avem încă lucrări care să analizeze, sub toate aspectele, latina medievală de redacție românească, nu dispunem de ediții *critice* ale tuturor actelor și documentelor latinești și, ca atare, nici de un lexicon al latinității românești care să pună în valoare trăsăturile sale specifice în raport cu cele ale latinei folosite în alte cancelarii. Din această cauză, cercetătorii români sînt nevoiți să facă apel la o soluție de circumstanță: utilizarea marelui dicționar tezaur Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, t. I–X, Graz — Austria, Akademische Druck- U. Verlagsanstalt, 1954, sau a celui editat de Anton Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, [Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae], MCMI, lucrări lexicografice de mare valoare, dar care conțin sporadic informații privind istoria medie a românilor. *Glosarul de termeni și expresii din documentele latine privind istoria medie a României*, realizat de Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca în colaborare cu Arhivele Statului, oferă o bază numai pentru crearea unei terminologii românești de traducere a materialului latinesc, căci, deși conține numeroase elemente lexicale specifice latinei medievale de pe teritoriul țării noastre, el nu reprezintă o lucrare completă și definitivă.

3. Latina de redacție românească ridică probleme complexe, determinate de întrepătrunderea diverselor elemente și influențe. Orice încercare de abordare a variatelor aspecte ale acestei latinități trebuie să țină seama de anumiți factori determinanți pentru stabilirea caracteristicilor ei, în speță de felul documentului, de cancelaria care l-a emis și de originea locală și limba maternă a notarului de limbă latină.

3.1 Felul documentului: act oficial (juridic, administrativ) sau particular (corespondență, însemnări etc.).

3.1.1. Documentele cu caracter strict oficial respectă, în general, anumite tipare impuse de uzanțele diplomatice ale epocii; de aceea, ele diferă destul de puțin atît unele de altele, cît și de cele emise de cancelariile altor țări, și, în consecință, sînt mai puțin interesante din punctul de vedere abordat de noi.

3.1.2. Cu totul alta este situația actelor cu caracter particular, mai ales a scrisorilor, care conțin anumite mărturii, profesiuni de credință, destăinuiri. „La lumina acestor scrisori — arată Maria Holban [2] — se poate urmări linia fugară a unor profiluri domnești și se pot surprinde accente personale ce-și păstrează încă ceva din rostirea graiului viu și românesc în latineasca scrisă sub dictare, fără înflori retorice și uneori fără o prea mare corectitudine gramaticală, nu ca o limbă de cancelarie cristalizată în formule rigide, ci ca o vorbire vie ce păstrează încă pulsarea vieții. Vom regăsi deci sub forma latinească forme neaoș

Propuneri pentru un glosar de cuvinte și expresii din izvoarele latine relative la istoria României, în „Revista Arhivelor", LX, 1983, nr. 2, p. 145–149; M. Paraschiv, *Limba latină în documentele diplomatice ale Moldovei din sec. XIV–XVI*, în *Antichitatea și moștenirea ei spirituală*. Actele sesiunii de comunicări ale Societății de studii clasice din R. S. România, 30 mai — 1 iunie 1980, p. 73–81.

D. **Dicționare**: *Glosar de termeni și expresii din documentele latine privind istoria medie a României*, [Cluj, 1965], 202 p.

[2] Maria Holban, *Accente personale...*, p. 52

românești și pînă sub anumite deformări gramaticale vom descoperi tot întorsături de fraze de la noi".

3.2. Cancelaria care a emis documentul

Din acest punct de vedere, țările române s-au aflat sub influența evidentă a vecinelor lor, Ungaria și Polonia. Dacă în documentele emise în Transilvania și Țara Românească se recunoaște cu ușurință amprenta cancelariei maghiare, în Moldova se face resimțită influența polonă. De aceea, interpretarea actelor emise de cancelariile românești trebuie să țină seama de structura formularului diplomatic, de caracteristicile lexicului (mai ales în ceea ce privește formulele de adresare, redarea unor instituții, exprimarea unor realități ale vieții sociale și materiale), de structura gramaticală, eliminînd elementele de împrumut și reținînd ceea ce este specific românesc.

3.3. Originea locală și limba maternă a notarului de limbă latină

În Țara Românească și Moldova, mai ales în perioada de început a cancelariei latine, dar și după aceea, notarii de limbă latină erau străini (poloni, maghiari, italieni) care își trădau originea prin folosirea în textul latin a unor cuvinte sau construcții gramaticale specifice limbii lor materne. Aflîndu-se la curtea domnitorilor români, ei erau nevoiți să învețe și românește. Neînțelegînd bine unele expresii și construcții, le traduceau *ad litteram* în latină. Începînd din secolul al XV-lea, acești notari au fost aleși mai cu seamă din rîndul românilor cu studii la universități străine. Ei gîndeau și vorbeau românește, și, fiind nevoiți să opereze cu alt lexic și cu altă structură gramaticală, românizau latina. În Transilvania, notarii de latină erau maghiari, sași, și, uneori, români, originea lor trădîndu-se și aici atît în lexicul, cît și în structura gramaticală a latinei documentelor.

4. Ținînd seama de toți acești factori, în cele ce urmează ne propunem să desprindem cîteva trăsături ale lexicului documentelor latine emise de cancelariile țărilor române în perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al XIV-lea și sfîrșitul secolului al XVI-lea [3].

4.1. Nucleul principal de cuvinte este comun cu cel al latinei clasice atît ca formă (cu unele excepții de ordin fonetic), cît și ca sens. De aceea, în cursul activității noastre de traducere și interpretare a documentelor de cancelarie ne-am putut folosi, în majoritatea cazurilor, de dicționarele latinei scrise pînă în secolele V—VI, apelînd la cele de latină medievală numai în măsura în care era vorba de termeni comuni întregii latinități europene. Cît despre sensul cuvintelor create pe teritoriul românesc, în lipsa unui instrument adecvat de lucru, l-am dedus din context.

4.2. Pe de altă parte, ca și latina medievală din restul Europei, și cea din țările române a suferit unele modificări determinate de nevoile specifice împrejurărilor. Urmînd dezvoltarea societății, în ea s-au introdus cuvintele necesare pentru a exprima realități ale epocii și au fost create mij-

[3] Exemplele au fost extrase din: *Glosar de termeni și expresii...* (citat în continuare *Glosar*); dicționarele Du Cange și Anton Bartal (citate DuC și Bartal); I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul XV și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 1905 (Bogdan, *Rel.*); idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913 (Bogdan, *Doc. Șt.* II); G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974 (Mihăilă); E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița Brașov, Sibiu)*, partea 1, 1358—1600, București, 1911 (H XV, 1).

loace de expresie adecvate dezvoltării gîndirii timpului respectiv. Ea cuprinde, fireşte, şi inovaţii comune cu cele din alte cancelarii, transmise prin diecii cu studiile făcute la aceleaşi şcoli şi impuse de uzanţele vremii. În funcţie de aceste caracteristici, am clasificat lexicul latinei de redacţie românească în următoarele categorii:

4.2.1. Cuvinte care şi-au păstrat forma, dar şi-au schimbat sensul, total sau parţial

4.2.1.1. Cuvinte comune întregii latinităţi medievale

Convinco, -ere dezvoltă din sensul clasic „a dovedi că cineva este vinovat" pe acela de „a osîndi". În documente, *convictus* este „cel dovedit de vinovăţie, osînditul" (Bartal).

Descendo, -ere (clasic „a coborî, a pătrunde, a ajunge, a trece, a se trage din, a se abate") a dobîndit un nou sens în latina medievală: „a trage în gazdă". De aici, *descensus, -us* începe să fie folosit cu sensurile de: „găzduire" *(descensus regalis* „găzduirea regelui"), „tabără" *(descensus campestris)*, „aşezare, loc de aşezare" (possessionem Lippam... *pro descensu* duximus dandam), „sălaş" *(descensus* Ragold vocati) (Bartal).

Figura (clasic „alcătuire, structură, formă, aspect, figură, mod de a fi, figură de stil, figură gramaticală") este folosit în latina medievală cu sensul de „prezenţă", în formule juridice: *in figura iudicii* „în faţa judecăţii"; *in figura sedis nostrae* „în faţa scaunului nostru ⟨de judecată⟩" (DuC).

Plebs îşi păstrează sensul clasic de „poporeni, oameni de rînd", dar în latina medievală le primeşte şi pe acelea de „credincioşi aflaţi sub autoritatea unui episcop sau a unui preot; tagma persoanelor laice; dieceză; parohie; biserică parohială" (DuC).

4.2.1.1.1. O situaţie interesantă au termenii care denumesc instituţii, realităţi social-politice. Unii dintre aceştia au suferit o dublă schimbare de sens: una raportată la perioada clasică, cealaltă survenită chiar în cadrul latinei medievale ca urmare a evoluţiei societăţii şi a creării unor noi relaţii: *iobagio, -onis* „ţăran, cultivator al pămîntului; şerb; slujitor de orice rang ori stare"; *colonus, -i* „agricultor venit din altă parte care ia în arendă pămîntul; ţăran aservit feudalului (dar nu în totalitate, el reprezentînd o categorie intermediară, între ţăranul liber şi şerb); şerb; străinul (care este opusul băştinaşilor)" (DuC); *cliens* „scutier; slujitor; vasal" (DuC).

4.2.1.2. Cuvinte întîlnite numai pe teritoriul românesc

Cado, -ere, faţă de clasicul „a cădea, a pieri", este folosit cu sensul de „a se cuveni, a se cădea": ...vos eciam considerate que nobis et nostris ad honorem et profectum *cadent* (1456, H XV, 1, p. 45).

Certo, -are, clasic „a se lupta, a rivaliza, a se întrece", este folosit cu sensul de „a asigura"[4]: Idcirco perfecto *certamus* Amicicias Vestras (1476, H XV, 1, p. 91).

Lex este folosit, în majoritatea documentelor latine, cu sensul de „lege, judecată". Într-un act din anul 1500, el are însă sensul de „cre-

[4] Este evident că, în acest caz, diacul a legat verbul *certo,-are* de adjectivul *certus,-a,-um*. În realitate, *certo,-are* este un iterativ cu valoarea intensivă a lui *cerno,-ere,-crevi,-cretum* şi nu un denominativ al lui *certus* (care este vechiul adjectiv în *-to* al lui *cerno,-ere*, dar care s-a desprins de verb în cursul evoluţiei latinei, formînd un grup aparte). Cf. A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, ed. a IV-a, Paris, 1959, p. 116.

dinţă" : ...coram nobis fassi sunt *super* animas et *legem eorum* (H XV, 1, p. 152).

Sensul acesta îşi găseşte explicaţia pe de o parte în tradiţia religioasă (în latina arhaică şi în cea creştină, unde *lex* avea o asemenea conotaţie), iar pe de altă parte în expresia românească „pre legea mea" (= „pe credinţa mea creştinească, pe conştiinţa mea").

Paciencia este folosit în mod frecvent cu sensul de „pace, bună înţelegere, linişte, armonie" : ...negociatores vestri *cum omni paciencia* poterunt ambulare. (H XV, 1, p. 104), alături de sensul general medieval „armistiţiu" :

Dabimus scire quod Turchi *deponerent pacienciam* cum domino rege (1492, H XV, 1, p. 134).

Semnalăm, de asemenea, prezenţa unor grecisme (de altfel rar întîlnite în latina medievală românească, cel puţin în perioada pe care o analizăm), care sînt folosite cu un sens diferit de cel înregistrat de dicţionare :

Agon, clasic „luptă, întrecere", în latina creştină „confruntare spirituală ; ceasul morţii". Apare într-un document din anul 1528 cu sensul de „proces", noţiune pentru care în latina medievală se folosea, de regulă, *actio* : Notificamus presencium tenore atque testificamur qualiter acceperimus testimonia quorundam hominum fidelium testimentarium *in agone facto* a quodam fideli auricultori in oppido nostro Campolongi Transalpinae ... (H XV, 1, p. 309).

Simbulum, clasic „act de legitimare, semn de recunoaştere" (latina creştină „mărturisire a credinţei"), este folosit într-un document din anul 1519 cu sensul de „mărturisire, recunoaştere a unei greşeli" : ...dire et crudeliter supra modum *simbulum* a dicto subdito nostro extorquerent (H XV, 1, p. 239).

4.2.2. Derivate formate în latina medievală (pe baza unui radical clasic)

Tenutum, -i (dar şi *tenuta, -ae*), inexistent în latina clasică, este o creaţie tîrzie (prin refacerea paradigmei verbului *teneo, -ere, -ui, -tentum* pe baza temei perfectului *tenui* > *tenutum*). Se întîlneşte foarte frecvent în documente cu sensul de „posesiune, moşie" (= *possessio*) şi, uneori, cu cel de „ţinut" (= *terra*).

Plebs, cu sensul de „parohie", a dat naştere derivatelor *plebanus* „preot paroh" : dominus Johannes *plebanus* de Eynied (1428, Jakó – Manolescu, nr. 19, p. 17–18) ; *plebanatus* „teritoriu, district aparţinînd mai multor preoţi parohi" : ...ut ipsa ecclesia in Zengel fundata more solito semper *plebanatus* extitisset (1428, Jakó – Manolescu, nr. 19, p. 17–18) ; *plebizanus* „enoriaş" (*Glosar*, p. 139).

Abstractul *interessentia*, creat pe baza lui *interesse* (după modelul *esse* > *essentia*) se întîlneşte în textele medievale cu următoarele sensuri : 1. competenţă (propter arduitatem cause *ad interessenciam* regie maiestatis... duxeramus prorogandam) ; 2. interesare, cointeresare (si *propter interessentiam* in rebus Hungariae damna pateretur) ; 3. prezenţă (ut eadem possessionaria divisio *per eorum personalem interessentiam* in irretractabili statu valeret stabiliri) (DuC) ; 4. părtinire (manifesta iudicis *interessentia*) (Bartal).

În sfîrşit, adăugăm cîteva exemple de neutre colective transformate în feminin singular (urmîndu-se, în acest caz, o tendinţă generală a latinei tîrzii) :

Peccata, -ae „păcat" : ista est *peccata* ipsius (1494, H XV, 1, p. 141)

Petita, -ae „cerere" : ista *petita* nostra in vanum fuit (1476, H XV, 1, p. 87).

Arma, -ae „armă" : Petimus vos quatenus *easdem armas*... adduci faciatis (1453, H XV, 1, p. 38).

4.2.3. Derivate create pe baza unui cuvînt românesc cu ajutorul unor elemente latine

Primul exemplu (şi cel mai reprezentativ) este *boierus, -i* (faţă de formele *boiaro,-onis, boiarus,-i, baiorus, -i, boiarius,-ii* întîlnite în textele medievale din Polonia şi preluate în latinitatea medievală europeană). Ulterior secolului al XVI-lea, de la *boierus* s-a creat o întreagă familie de cuvinte : *boeroniso, -are* „a ridica la rangul de boier" (cf. N. Densuşianu, *Monumente pentru istoria tierei Făgăraşului*, Bucureşti, 1885, p. 50—52), *boeronalis, -e* „de boier, boieresc" (cf. N. Densuşianu, *op. cit.*).

De la românescul „pribeag" a fost creat *pribagus, -i* : propter illos *pribagos* ; dictos *pribagos* (1460, H XV, 1, p. 56).

Cuvîntul „urîciune" (inclus de Ovid Densusianu [5] în categoria termenilor care aveau în secolul al XVI-lea sensuri diferite de cele actuale, în cazul nostru „ură, invidie") apare într-un document din anul 1528 cu acest sens, dar în forma latinizată *uricio* : Spero ut melius erit concordia inter nos quəm *uricio* instarent inter nos et regnum nostrum (H XV, 1, p. 302).

4.2.4. Cuvinte româneşti care apar în formă românească.

4.2.4.1. Cuvinte comune

4.2.4.1.1. Din domeniul vieţii sociale

Facem precizarea că, în cazul acestor cuvinte (ca şi în cel al termenilor din domeniul vieţii materiale), nu am luat în considerare criteriul etimologic, pornind de la premisa că, la acea dată, indiferent de originea lor, cuvintele reflectau realităţi româneşti. Aşadar, sursa denumirii dregătoriilor din divanul domnesc, a cuvintelor din domeniul vieţii materiale, este limba română în care ele erau intrate în uz şi în care denumeau componente specifice vieţii româneşti :

Boier : Christian, noster boyar (1475, Bogdan, *Rel.*, 332).

Ban : cum Datko *ban* (1511, H XV, 1, p. 213).

Cneaz : *Knezij* de Rywsor (1435, Mihăilă, p. 148).

Logofăt : Waldowin *lugefeth* (1413, H XV, 1, p. 8).

Paharnic : Negrila *paharnig* (1468, H XV, 1, p. 67).

Pitar : Benedictum *pitar* (1510, H XV, 1, p. 206).

Postelnic : Paschko *postelnig* (1468, H XV, 1, p. 67).

Spătar : Ywan *spotar* (1460, H XV, 1, p. 53).

Stolnic : Iwan *stolnyk* (1511, H XV, 1, p. 213).

Şătrar : Wlaykul *satrar* (1511, H XV, 1, p. 213).

[5] *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 309.

Vistier : cum Horwato *vizter*, Kalota *vizter* (1511, HXV, 1, p. 213).

Vornic : Bagya *vornik* (1507, Bogdan, *Rel.*, 354).

În cazuri destul de rare (de regulă în corespondența cu alte țări), denumirea instituției românești este însoțită de echivalentul ei din aria centrală și occidentală a Europei : Nos Mathias *Wyzternek seu thesaurarius* (H XV, 1, p. 358).

4.2.4.1.2. Din domeniul vieții materiale

Termenii aleși pentru a ilustra această categorie sînt neologisme provenite din limbile turcă *(caftan)* și italiană *(ducat)* și demonstrează, pe de o parte, că la data respectivă aceste cuvinte se integraseră deja în limba română, iar pe de altă parte că documentele latine atestă realități care au existat atunci în viața materială :

Caftan : unum *kaftan* exmiseramus ; a predicto *kaftan* (1509, H XV, 1, p. 193).

Ducat : ...quomodo vos ipsos exponentes ad recipiendum et tollendum in eorum medio ac in dictis civitatis et provincia Barcza monetam vestram que in wlgari wolachali *ducat* nuncuparetur (1425, H XV, 1, p. 14).

Acest din urmă exemplu face dovada că în secolul al XV-lea termenul *ducat* se folosea în româna vorbită *(wlgari wolachali)* ca denumire a monedei care circula din secolul al XIV-lea și în țările române.

4.2.4.2. Nume proprii

4.2.4.2.1. Toponime

În Țara Românească și Moldova, ele apar, cu mici excepții, în formele cunoscute din limba română. În Transilvania, ele se folosesc, în general, în varianta lor maghiară, denumirile românești întîlnite în documente fiind, de aceea, cu atît mai prețioase.

Oscilațiile în grafia toponimelor se explică atît prin influența școlii la care se formase diacul (dacă acesta era român) și a originii sale (dacă era străin), cît și prin încercările de a reproduce foneme specifice limbii române.

Bistrița : *ex Bestritza* ; de civitate *Bistriciensi* (1475, Bogdan, *Doc. Șt.* II, 326–329).

București : *Bokorest* (1476, H XV, 1, p. 104) ; *Bwkwrest* (1481, H XV, 1, p. 116)

Suceava : datum *Soczavie* (1456, H XV, 1, p. 44) ; *Czoczavia* (1480, H XV, 1, p. 185).

Tîrgoviște : *Tergovistia* (1452, H XV, 1, p. 38) ; *Thargovistiam* (1469, H XV, 1, p. 23).

O categorie importantă o constituie toponimele provenite prin transfer de sens din cuvinte comune. Această atestare a apelativelor prin nume proprii demonstrează existența anterioară în limbă a cuvîntului comun și modul de formare a toponimelor :

Casă : Valya *Kazylor* (1515, Mihăilă, p. 172).

Luncă, rîu : *Lonka Rywly* (⟨1514–1516⟩, Mihăilă, p. 148).

Rîușor : Knezij de *Rywsor* (1435, Mihăilă, p. 148).

Vad : *Wadul* (⟨1514–1516⟩, Mihăilă, p. 171).

Vale : *Walle Berhecz* (1476, Bogdan, *Doc. Șt.* II, p. 340–341).

4.2.4.2.2. Antroponime

Documentele latine emise de cancelariile țărilor române (și mai ales actele muntene și moldovene) cuprind, cu puține excepții în care numele este latinizat, antroponime românești : Cernica — *Chernik*, Barbul — *Barbol*, Badea — *Bagya*, Cristian — *Cristyan*, Horia — *Choriya*, Stroia — *Stroya*, Udriște — *Wdristhya* etc. O mențiune aparte trebuie făcută pentru antroponimele românești întîlnite în documentele din Transilvania : *Radul* (Brașov, 1383) ; *Thatul* (Hațeg, 1390) etc.

Ca și în cazul toponimelor, există antroponime provenite din nume comune :

Brînză : Nicolaus *Brinsa* de Sereto (1477, Mihăilă, p. 79).

Cîrjă : per suum nobilem Lucam *Kirsza* (1517, Mihăilă, p. 87).

Dracul : filius condam *Drakwl* Waywode (1452, H XV, 1, p. 37).

Drăculea : Ladislaus *Drakulya* (1476, H XV, 1, p. 94).

Dragul : Comes Iacobus *Dragul* (1376, Mihăilă, p. 97).

Furcă : Martini *Furka*, Laurencium *Furka*, Nicolaum et Martinum *Furka* (1496, Mihăilă, p. 102).

Grumaz : Johannes *Grumacz* (1499, Mihăilă, p. 107).

Oglindă : hominem *Oglenda* (1477, Mihăilă, p. 131).

Văcar : Stephano *Vakar* (1515, Mihăilă, p. 173).

4.2.5. Expresii calchiate după cele românești

După pofta inimii : secundum affectacionem cordis eorum (1548, H XV, 1, p. 465).

A-și face păcat : faciunt sibi iniuriam si aliquod malum loquuntur de ipsis (1510, H XV, 1, p. 203).

A nu-și pierde cumpătul : ipsique *non perderent animas* eorum (1500, H XV, 1, p. 153).

A ridica coarnele : iam iterum *cornua elevassetis* et nobis subiicere recusaretis (1509, H XV, 1, p. 329) [6].

Pre asupra („pe deasupra") : magister autem Johannes petebat *presupra* florenos XI (1517, H XV, 1, p. 236).

Formulă românească de jurămînt : ...sic iurare quod *ita ipsum Deus iuvet, Beata Virgo Maria et ut possit videre faciem Domini Jesu Christi* (1445, H XV, 1, p. 32) „...așa să jure că *așa să-l ajute Dumnezeu și Fericita Fecioară Maria și să poată privi chipul domnului Isus Cristos*".

5. Concluzii

După cum am arătat la începutul acestei succinte prezentări, lexicul latinei medievale de redacție românească este, în majoritate, comun cu cel al latinei clasice.

5.1. Prezența unor notari străini la curțile domnitorilor români, precum și alegerea unor dieci din rîndul românilor care învățaseră la marile universități europene au înlesnit pătrunderea atît a unor termeni care

[6] Modul de redare în limba latină a unor asemenea expresii dovedește atît existența unor tipare generale de gîndire umană, cît și moștenirea unor formule existente încă din latina clasică, tîrzie sau creștină. Spre exemplu, expresia *perdere animam suam* se întîlnește ca atare în latina creștină, dar cu sensul de „a-și pierde sufletul prin păcat". De asemenea, formule latine de tipul *cornua sumere* „a înălța coarnele" sau *obvertere cornua alicui*„ a se întoarce împotriva cuiva" au putut ușor servi drept model pentru traducerea expresiei românești „a scoate coarnele".

circulau de la o cancelarie la alta, cît şi a unor cuvinte din limba maternă a notarilor respectivi.

5.2. Lexicul latinei medievale româneşti este considerabil influenţat de limba română. Documentele oferă exemple de termeni bine cunoscuţi din latina clasică, dar cărora li se atribuie un sens pur românesc; vechi expresii latineşti sînt folosite (întocmai sau cu mici modificări) pentru a reda formule româneşti. În actele de cancelarie se întîlnesc destul de frecvent cuvinte româneşti — toponime, antroponime, denumiri ale unor instituţii feudale sau ale unor componente ale vieţii materiale — cărora li s-a creat o aparenţă latină cu ajutorul unor sufixe şi desinenţe specifice acestei limbi. În sfîrşit, dacă diacul nu stăpînea suficient de bine acest procedeu, atunci el introducea în text cuvinte în forma lor pur românească, oferindu-ne astfel mărturii privind limba română înainte de primele ei atestări scrise.

Notes sur le lexique du latin de chancellerie dans les Principautés roumaines

(Résumé)

L'auteur fait une analyse succinte du lexique des documents latins émis par les chancelleries des Principautés roumaines durant les XIVe — — XVIe siècles. On aboutit à la conclusion que, bien que le fonds principal de mots soit commun à celui du latin classique, le latin médiéval des Principautés roumaines a pourtant suivit les tendances générales de l'époque, tout en enrichissant son vocabulaire avec des innovations d'autres chancelleries et avec ses propres créations dont les plus intéressantes sont les mots roumains qui apparaissent parfois dans leur forme purement roumaine et d'autres fois ils ont un « aspect » latin à cause de certains suffixes et désinences du latin qui leur ont été attachés.

Octombrie 1988

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

MĂRTURII TRANSILVĂNENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DESPRE LIMBA ROMÂNĂ (II): GLOSARUL LATINO-ROMÂN AL LUI JÓZSEF BENKŐ *

VIOLETA BARBU

În lucrarea sa *Transsilvania*, apărută la Viena în 1777—1778, eruditul secui Benkő József a inclus, pentru a demonstra latinitatea limbii noastre, un glosar conținînd 64 de cuvinte românești, împreună cu corespondentele lor în limba latină; un număr redus de unități lexicale reprezintă împrumuturi din limbile maghiară și slavonă, fiind tratate ca atare de către autor. Pe baza unui examen filologic și lingvistic, studiul pune în evidență scopul, sursele și importanța glosarului alcătuit de Benkő, în contextul lexicografiei latino-române din secolul al XVIII-lea.

1. Numele istoricului, economistului și botanistului Benkő József este destul de bine cunoscut istoriografiei românești, datorită nu numai importanței operei sale pentru cultura și istoria românească, ci și, în egală măsură, ecoului pe care scrierile sale l-au avut în opera corifeilor Școlii Ardelene și mai ales în cea a lui Gheorghe Șincai, cu care a întreținut relații personale [1]. Savant de reputație europeană, apreciat în cercurile umaniștilor din Germania și Olanda, Benkő a dus o viață modestă, umbrită de mari privațiuni [2]. Această reputație s-a clădit îndeosebi datorită celor două mari opere istorice: *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus*, Vindobonae, 1777—1778, a cărei parte a treia a rămas, cu excepția a cinci fascicole apărute în 1790, încă inedită, și *Milcovia, sive antiquis episcopatus Milkoviensis*, Viennae, 1781 (două volume). Dintre lucrările mai puțin cunoscute astăzi, se cuvine amintită, pentru istoria ei aparte, cartea *Erdélyi oláh nemzet' képe. Lefesté*, III, Pozsony, 1785, din care s-a imprimat doar prima coală, restul fiind interzis de Oficiul de cenzură de la Viena, din pricina modului în care erau înfățișate evenimentele din 1784.

Contribuția lui Benkő József la istoria lexicografiei românești a fost deja evidențiată de Ion Coteanu [3], care a editat și studiat din punct de vedere lingvistic lista botanică redactată în latină, maghiară și română

* Vezi partea întîi a acestui studiu în SCL, XXXIX, 1988, nr. 6, p. 477—489.

[1] L. Gáldi, *L'influence de la civilisation hongroise sur l'activité scientifique des Roumains de Transylvanie*, extras din „Revue d'Histoire Comparée", Nouvelle Série, I, 1943, p. 31. Gheorghe Șincai a reprodus, în *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae*, lista de plante alcătuită de J. Benkő, prin intermediul lucrării lui Sigerius, *Verzeichniss der in Siebenbürgen wildwachsenden Pflanzen*, adăugîndu-i elemente de nomenclatură zoologică, v. Al. Borza, *Primul dicționar de științe naturale românesc*, în „Dacoromania" V, 1927—1928, p. 554.

[2] S-a născut în 1740 la Bardocz (Brăduț), într-o veche familie secuiască. Vreme de treizeci de ani, între 1767 și 1797, a fost parohul comunității reformate din Közep-Ajta (Aita Mijlocie, jud. Covasna), cu o întrerupere de trei ani (1787—1789), cînd a funcționat ca profesor la colegiul din Szent Udvarhély. Scurta sa carieră didactică a fost curmată în urma unor intrigi, pînă la sfîrșitul vieții (1814) Benkő rămînînd să-și întrețină numeroasa familie din modestele venituri ale parohiei sale. O monumentală monografie i-a dedicat contele Mikó Imre, *Benkő József élete és munkái*, Pesta, 1868.

[3] *Prima listă a numelor românești de plante*, București, 1942.

de către savantul secui împreună cu alți colaboratori și intitulată *Nomina Vegetabilium*[4].

2. Acestui vocabular trebuie să-i adăugăm glosarul, mult mai modest ca întindere, publicat de Benkő în *Transsilvania*, volumul I. Îl redăm aici, întregit cu toți ceilalți termeni românești risipiți de autor în întregul cuprins al monumentalei sale monografii a Ardealului, menționați de noi între numerele 61 și 64:

		Valachica	*Latina*
p. 479	1	Carnye	Caro
	2	Vin	Vinum
p. 480	3	Csercure	Circulus
	4	Domnu Zeu (nomen Dei)	Dominus Zeus (i.e. Dominus Jupiter)
	5	Beszerica	Basilica
	6	Szpune	Expone i.e. dic
	7	Pamunt i.e. terra	Pavimentum
	8	Pacular	Pecuarius
	9	Szárá	Sera, i.e. vespere
	10	Lapada	Dilapida
	11	Fuszulye	Phaseolus
	12	Koraszte	Colostra
	13	Cum ai dormit	Quomodo dormivisti
	14	Bine am dormit	Bene dormivi
	15	Mujere	Mulier
	16	Dregetor	Director
	17	Tomná	Autumnus
	18	Silbatic	Silvaticus
	19	Derept	Directe
	20	Szenetate	Sanitas
	21	Lunye	Luna
	22	Kirilla	Cyrillus
	23	Kratsun	Gratianus
	24	Urszul	Ursus
	25	Lupul	Lupus
	26	Vulype	Vulpes
	27	Jepure	Lepus
	28	Saire	Sal
	29	Ginske	Gansa
	30	Scroefe	Scrofa
	31	Kal	Caballus
	32	Fun	Foenum
	33	Chertia	Charta
p. 481	34	Pepere	Piper
	35	Masa	Mensa
	36	Foc	Focus h.e. ignis
	37	Mune boj	Mone bovem
	38	Szingur	Singulus
	39	Foame	Fames

[4] Vocabularul a apărut în „Magyar Könyvház" II, Pozsony, 1783, p. 407–432.

	40	Járbá	Herba
	41	Nyebun	Nebulo
	42	Jesit	Exiit
	43	Blesztemát	Blasphematus
	44	Currund	Currendo

„...Sclavonica certe deprehendimus non pauca, qualia sunt :
45–55 *Owes*, hungarica pronunciatione Ovez, Avena ; *Temnice*, carcer ; *Plug*, aratrum ; *Milosztinie*, gratiə ; *Szlusba*, famulatus ; *Szluga*, famulus ; *Nyewászta*, glos, sive nova nupta ; *Szlanina*, lardum ; *Brána*, porta ; *Szeráts*, pauper ; (apud Sclavos *edacem* notat) *Ulice*, platea, cet.... Multa etiam abs Hungaris mutuata est, quibus non in Transilvania solum, sed et contermina Valachia utitur, e.gr. in Libro Valachico, cui
56–59 titulus est *Kezanie*, legitur *Vamesu*, id est publicanus, ex Hung. Vámos ; *Pilda*, i.e. exemplum, ex Hung. példa ; *Fitsor kurvaru*, i.e. filius prodigus, ex Hung. kurvás ; *Engeduit*, i.e. obedivit, ex Hung. engedett".

p. 483	60	Matsuka	
p. 129	61	Buzenyitza	
vol. II			
p. 234	62	Vladica i.e. episcopus	
p. 237	63	Theologul	Theologus
p. 238	64	Popae	Sacerdotes

3. Funcția declarată a listei de cuvinte era aceea de a susține asemănarea dintre limbile latină și română : „Linguas Latinam et Valachicam conferenti pronum erit dijudicare, hanc ex illa prognatam esse"[5]. Acest argument este plasat, în mod decisiv, la sfîrșitul unei demonstrații care deschide capitolul *De Nationibus toleratis*. Națiunea valahă este prezentată ca urmașă a coloniștilor romani aduși în Dacia de Traian și de ceilalți împărați ce i-au succedat, fapt demonstrat nu numai de limbă, ci și de obiceiurile românilor[6]. Locul acestui popor printre „națiunile tolerate", în ciuda faptului că numericește depășea pe toate celelalte națiuni privilegiate[7] luate împreună cu armenii uniți, polonezii socinieni, rușii și rutenii luterani[8], este justificat prin situația lui istorică de aservire față de „națiunea" nobiliară : „ad facienda Nobilibus Transilvanis officia servilia devenerunt"[9]. Această concepție limpede asupra originii latine și continuității poporului român determină și o revizuire a etimologiilor propuse de-a lungul timpului pentru etnonimul *vlah*, revizuire ce pune sub semnul întrebării în chip categoric seriozitatea unor idei susținute

[5] J. Benkő, *op. cit.*, p. 479.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem*, p. 472–473. Recensămîntul din 1761, la care se referă autorul, fusese efectuat după criterii confesionale ; în cifra de 547 243 de valahi erau incluse și minoritățile ortodoxe de bulgari și sîrbi, dar nu și românii din Țara Bîrsei.

[8] Numărul total al celorlalte națiuni (cu excepția grecilor, evreilor, moravilor și țiganilor) atingea în 1766 cifra de 392 190.

[9] J. Benkő, *op. cit.*, p. 479.

de anumiţi învăţaţi : derivarea lui *vlah* de la *wallen* „a peregrina" [10], de la *Flaccus* [11], de la rîul Volga [12] sau de la Ţara Galilor (*Vallia*, Walles) [13].

De asemenea, glosarul lui Benkő urmăreşte să evidenţieze, cu ajutorul cîtorva exemple, natura împrumuturilor româneşti din maghiară şi slavonă.

4.1. Nu este deloc uşor de răspuns la întrebarea care ar putea fi sursele utilizate de autor la alcătuirea glosarului său, dar obiceiul eruditilor iluminişti de a prelua informaţii, glosare sau chiar capitole din operele predecesorilor, fără a menţiona *expressis verbis* acest lucru, ne indică o posibilă direcţie de investigaţie. Într-adevăr, tot aşa cum Karl von Windisch reproduce, fără să mărturisească, o bună parte din glosarul lui Benkő [14], într-un mod asemănător îşi însuşeşte şi savantul secui o parte din glosarul imprimat de istoricul sas Johann Trœster în cartea sa *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666 [15]. Termenii comuni sînt :

Trœster				*Benkő*	
p. 35	Masa	=	Mensa	p. 481	idem
p. 35	Foc	=	Focus	p. 481	idem
p. 35	Chertia	=	Charta	p. 480	idem
p. 35	Kal	=	Equus	p. 480	Kal = Caballus
p. 35	Fun	=	Foenum	p. 480	idem
p. 35	Scroefe	=	Scrofa	p. 480	idem
p. 35	Ginske	=	Gansa	p. 480	idem
p. 35	Ursul	=	Ursus	p. 480	Urszul = Ursus
p. 35	Lupul	=	Lupus	p. 480	idem
p. 35	Vulype	=	Vulpes	p. 480	idem
p. 35	Jepure	=	Lepus	p. 480	idem
p. 35	Saire	=	Sal	p. 480	idem
p. 35	Pepere	=	Piper	p. 481	idem
p. 35	Carnye	=	Caro	p. 479	idem
p. 35	Vin	=	Vinum	p. 479	idem

precum şi propoziţiile :

Trœster				*Benkő*	
p. 35	Cum ai dormit	=	Quomodo dormivisti	p. 480	idem
p. 35	Bine am dormit	=	Bene dormivi	p. 480	idem

Nu numai identitatea termenilor, ci şi ordinea lor sau erorile de ortografie [16] pledează pentru descendenţa acestor porţiuni ale glosarului lui Benkő din cartea lui Johann Trœster.

[10] Etimologie propusă de Johann Filstich, v. *ibidem*, p. 475.

[11] Bine cunoscuta filiaţie propusă de Aenea Silvio Piccolomini, v. *ibidem*, p. 475.

[12] *Ibidem*, p. 476.

[13] „Sed valeant haec et similia sigmenta ! Valachi enim nec ex Wallia, nec ad Volga Transilvaniam immigrarunt !", *ibidem*, p. 476. Despre confuzia dintre limba valahă şi cea velşă, v. partea întîi a acestui studiu.

[14] *Geographie des Königreichs Ungarn*, Pressburg, 1780, p. 52. Din glosarul lui Benkő au fost preluate poziţiile : 1, 2, 28, 34, 35, 24, 27, 31, 32, 33, 40, 45—52. Cuvintele de origine slavă sînt glosate în limba germană.

[15] Glosarul se află la p. 355—356, fiind reprodus de către Gheorghe Mihăilă în *Cultura şi literatura română veche în context european*, Bucureşti, 1979, p. 34—35 şi de Antonie Plămădeală în *Romanitate, continuitate, unitate*, Sibiu, 1988, p. 102—103. Cf. ediţia facsimilată apărută în 1981 la Köln—Wien, Böhlau Verlag, p. 108.

[16] În ambele vocabulare, *cumai* şi *bineam*.

4.2. Patru din restul de unități lexicale au fost extrase dintr-o *Cazanie* românească, după însăși mărturia autorului: „in Libro Valachico, qui titulus est *Kezanie*, legitur..."[17]. Dintre edițiile succesive ale *Cazaniei* care i-ar fi putut sta sub ochi istoricului, numai cîteva îndeplinesc condițiile ce se desprind din cuprinsul textului: să fie imprimată în Valachia (Țara Românească), să poarte titlul de *Cazanie* (*Cazanii*) și să conțină termenii „vameș", „pildă", „fecior curvar" și „îngăduit". Este probabil că Benkő s-a folosit de una din cele trei ediții muntenești: Rîmnic 1748, București 1765 și București 1768, singurele ce conțin în foaia de titlu cuvîntul *Cazanie* și în primele două predici termenii mai sus-citați[18]. De altfel, informațiile pe care Benkő le deținea despre activitatea tipografică a românilor din Ardeal se mărginesc la secolul al XVII-lea, perioadă din care consemnează intenția principelui Gabriel Béthlen de a tipări în românește *Biblia*, editarea *Noului Testament* de la Bălgrad la inițiativa lui Gheorghe Rákoczi I și încercările succesive de calvinizare radicală a bisericii românești din intervalul 1660–1680[19].

4.3. Comparînd cele două liste de cuvinte românești, cea din *Transsilvania* (1777)[20] și cea din *Nomina Vegetabilium* (1783)[21], constatăm identitatea unor termeni: *Domnu Zeu* (T, 4; NV, 482), *Pepere* (T, 34) și *Píper* (NV, 23), *Tomná* (T, 17) și *Grú de Tomne* (NV, 44), *Járbá* (T, 40) și *Yárbe máre* (NV, 494), *Pamunt* (T, 7) și *Fiére de pamunt* (NV, 136), *Lupul* (T, 25) și *Lup* (NV, 385), dar și diferențe de ordin fonetic: *Fuszulye*[22] (T, 11) și *Fuszule, Faszule* (NV, 435 și 436), *Silbatic*[23] (T, 18) și *Szelbatyik* (NV, 188 și 378).

Prima concluzie ce se impune este aceea că, cu două excepții, *Lupul* și *Pepere*, toate celelalte lexeme nu apar în vocabularul lui Trœster. Faptul că, pentru alcătuirea micului dicționar botanic nu posedăm date sigure asupra manierei de lucru a echipei conduse de Benkő[24] și nici asupra aportului concret al acestuia, ne obligă la prudență. Elaborarea unei lucrări de natura lui *Nomina Vegetabilium* impunea, așa cum o sugerează și prefața autorului, întrebuințarea anchetei lingvistice. Este greu de spus dacă Benkő József a folosit aceeași metodă și în 1777, ori s-a bizuit, pentru nevoile restrînse ale glosarului, pe eventualele sale cunoștințe de

[17] J. Benkő, *op. cit.*, p. 481. Faptul că istoricii sași se interesau de tipăriturile românești este dovedit și de lista de cărți și manuscrise inclusă de F. J. Sulzer în *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Viena, 1782, p. 36–45.

[18] Aceiași termeni mai apar și în *Evanghelia cu învățătură*, Govora, 1642; *Chiriacodromion*, Bălgrad, 1699; *Chiriacodromion*, București, 1732, dar respectivele tipărituri nu poartă titlul indicat de Benkő. Competența sa în materie de cărți de cult românești nu pare să fi fost într-atît de mare, încît să ne facă să credem că autorul a operat el însuși substituirea unuia din titlurile de mai sus cu termenul generic de *Cazanie*.

[19] J. Benkő, *op. cit.*, II, p. 327.

[20] Citată în continuare sub sigla T, împreună cu numărul de ordine al glosarului reprodus de noi.

[21] Am folosit ediția lui I. Coteanu din 1942, citată sub sigla NV, urmată de numărul de ordine din glosar.

[22] Diferența dintre cele două variante din NV ar putea fi explicată prin originea dialectală diferită a termenilor, forma cu *a* fiind caracteristică mai cu seamă Moldovei, cf. DA s.v.

[23] Este posibil ca în forma *silbatic* din T, prezența lui *i* să se datoreze intenției autorului de a ilustra mai convingător etimonul latin pe care-l propune: *silvaticus*.

[24] Echipa a fost alcătuită din doi botaniști maghiari, Molnár Adany și Mauks Tobias, și din trei farmaciști sași din Brașov: Weisskircher, Lagendorf și Birk.

limba română, posibilitate ce nu trebuie exclusă, dacă ţinem seama că se născuse nu departe de Braşov, în vecinătatea unei zone de mare densitate românească, şi că savanţi precum Trœster şi Sulzer se pretindeau buni cunoscători ai limbii române [25].

4.4. Lectura paralelă a glosarului din *Transsilvania* şi a altor lucrări similare, cum ar fi *Lexicon Marsilianum* [26], *Anonymus Caransebessiensis* [27] sau *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum* [28], elaborate în Transilvania şi Banat înainte de 1777, nu a relevat asemănări de natura celor semnalate în cazul operei lui Trœster [29].

O singură mărturie lasă să se întrevadă că Benkő avea cunoştinţă despre un dicţionar latin-român contemporan lui : în capitolul CCXVI din volumul al doilea al cărţii de care ne ocupăm [30], savantul reia o informaţie din prefaţa ediţiei a doua a dicţionarului lui Páriz Pápai, îngrijită de Petrus Bod şi apărută în 1767. Editorul ţine să arate că opera lui Pápai a fost tradusă „in linguam Valachicam, forte in usum Principis Valachiae" [31] de către un „vir polyglottus", iar acest manuscris unic s-a cumpărat pentru folosul mănăstirii Sfînta Treime din Blaj [32]. La toate acestea, Benkő adaugă că achiziţia servea învăţămîntului în limba latină ce se practica în Colegiul blăjean. Ştirea furnizată de Bod a îndemnat pe unii cercetători să facă o apropiere între *Lexicon compendiarium* de la Kalocsa şi *Dictionarium Latino-Hungaricum* al lui Páriz Pápai [33]. În 1944, în ediţia pe care a dat-o dicţionarului latin-român al lui Samuel Micu-Klein, Ladislau Gáldi avansează opinia că Benkő perpetua o confuzie comisă de Petrus Bod : lexiconul manuscris aparţinea lui Theodor Corbea [34],

[25] J. Trœster, *op. cit.*, p. 355. Lui Sulzer, această competenţă i-a fost contestată de Petru Maior, care susţinea că numai soţia istoricului, săsoaică din Braşov, ştia româneşte, v. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* [2], II, Bucureşti, 1969, p. 233.

[26] Referirile se vor face la ediţia întocmită de Carlo Tagliavini, *Il Lexicon Marsilianum*, Bucureşti, 1930, citată în continuare sub sigla LM, urmată de numărul paginii.

[27] Am utilizat ediţia lui Grigore Creţu, *Anonymus Caransebessiensis*, în „Tinerimea română" serie nouă, I, 1898, p. 320–380, citată în continuare sub sigla AC, urmată de numărul paginii.

[28] *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum complectens dictiones ac phrases latinas cum valachica earum interpretatione*, manuscris elaborat în zona Bihorului, între deceniile al şaselea şi al şaptelea ale secolului al XVIII-lea, despre care v. C. Tagliavini, *Despre Lexicon compediarium latino-valachicum*, Budapesta, 1932, şi, recent, Gh. Chivu, *Un dicţionar puţin cunoscut : Lexicon compendiarium latino-valachicum*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 6, p. 471–476. Referirile se vor face la microfilmul din colecţiile BAR, Mm 232/2, realizat după manuscrisul conservat în Biblioteca Arhiepiscopiei Romano-Catolice de la Kalocsa, ms. 706/2, citat în continuare sub sigla LK, urmată de numărul paginii.

[29] Au rămas în continuare în afara circuitului ştiinţific dicţionarele şi glosarele latino-române semnalate la sfîrşitul secolului trecut în Biblioteca Muzeului Naţional din Budapesta, v. Nicolae Densuşianu, *Cercetări istorice în arhivele şi bibliotecile Ungariei şi Transilvaniei*, Bucureşti, 1880, p. 96–97. Cf. L. Gáldi, *Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum*, Budapest, 1944, p. 22–23 şi Mariana Iova, *Lucrări de lexicografie latino-română (secolele XVI–XVIII)*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, I, Rîmnicu Vîlcea, 1980, p. 402.

[30] J. Benkő, *op. cit.*, II, p. 320.

[31] Apud Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, Bucureşti, 1931, p. 263.

[32] *Ibidem*.

[33] L. Gáldi, *L'influence*, p. 23–24 ; A. Nicolescu, *Şcoala Ardeleană şi limba română*, Bucureşti, 1971, p. 55 ; *Istoria lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 17.

[34] L. Gáldi, *Samuelis Klein*, p. 23. Dintre cei care s-au îndoit că manuscrisul de la Blaj ar putea fi cel al lui Theodor Corbea, menţionăm pe N. Drăganu, în „Dacoromania" IV, 1927–1928, p. 110 şi pe C. Tagliavini, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena*, în REH, VI, 1928, p. 20–21.

fiind cumpărat pentru suma de 300 de florini de către episcopul Inochentie Micu pentru biblioteca de la Blaj [35]. În favoarea acestei identificări pledează trei fapte: a) modelul lui Corbea a fost într-adevăr tot o operă a lexicografiei maghiare semnată de Albert Molnár, *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum et Hungarico-Latinum* (Hanoviae, 1611); b) destinaţia dicţionarului la care se referă Bod şi, după el, Benkő, coincide cu cea a manuscrisului lui Theodor Corbea, dar diferă de cea a Lexiconului de la Kalocsa comandat de canonicul orădean Franciscus Xaver Rier; c) unul dintre cele două manuscrise autografe ale lucrării lui Corbea [36], cel cunoscut de mai multă vreme cercetătorilor şi singurul complet, provine într-adevăr din fondul blăjean.

Ceea ce trebuie reţinut la capătul acestei succinte investigaţii este că Benkő József n-a cercetat *de visu* şi nu a folosit ca sursă pentru glosarul său dicţionarul manuscris latino-român la care se referă. În caz contrar, el ar fi trebuit să menţioneze fie numele lui Corbea, fie pe cel al canonicului Rier, ambele fiind înregistrate de manuscrisele respective.

5. În întocmirea studiului lingvistic asupra grafiei glosarului lui Benkő am considerat util să ţinem seama de cîteva repere metodologice:

1. Textul, integral redactat cu litere latine, este alcătuit, după cum am arătat, din două părţi distincte: porţiunile comune cu glosarul lui Trœster, preluate cu mărunte modificări, poartă amprenta ortografiei germane, însă, pentru cea mai mare parte a termenilor, s-a utilizat ortografia maghiară [37]. Se impune deci, în prealabil, o sumară descriere a modului în care au fost echivalate sunetele din maghiară şi română, în situaţia în care cele două sisteme fonologice diferă substanţial.

2. Plecînd de la premisa că istoricul este originar din sud-estul Transilvaniei şi a activat acolo în mod aproape neîntrerupt, termenul de referinţă pentru a stabili valoarea grafemelor sînt graiurile vorbite în această parte a ţării, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, presupunînd că procurarea materialului lingvistic nu s-a făcut decît parţial pe cale livrescă.

3. Apelul, în această porţiune a studiului, la *Nomina Vegetabilium* va avea o pondere limitată, dată fiind factura eterogenă în care este redactat materialul, trei dintre colaboratori fiind saşi, iar doi maghiari [38].

[35] L. Gáldi, în *A magyar szótárirodalom hatása az oláhra*, Budapest, 1932, p. 15, avansează ipoteza dăruirii manuscrisului de către episcopul Franciscus Barkóczy, care l-ar fi cumpărat la Viena de la un descendent al familiei Cantacuzino.

[36] Un alt manuscris autograf al lui Theodor Corbea, intitulat *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, a fost identificat de G. Blédy în colecţiile Bibliotecii Muzeului Brukenthal: *Un dicţionar latin-român din secolul al XVIII-lea printre manuscrisele bibliotecii Brukenthal*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 377–379.

[37] Ne-am folosit de rezultatele obţinute în acest domeniu de: R. Ionaşcu, *Sistemele ortografice cu litere latine*, Bucureşti, 1894; J. Siegescu, *A román helyesírás története*, Budapest, 1905; C. Tagliavini, *Il Lexicon Marsilianum*, p. 51–61; A. Bena, *Limba română la saşii din Ardeal*, Cluj, 1925; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 7–11; Ion Gheţie, *Evangheliarul de la Sibiu în textele româneşti scrise cu litere latine şi ortografie maghiară*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 165–172; idem, *Fragmentul Todorescu*, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1982, p. 285–298.

[38] Acest aspect a fost evidenţiat pe larg de I. Coteanu, *op. cit.*, p. 10–11.

6. Grafemul **a** are valoarea [a] în poziție accentuată în : *carnye* (p. 479), *masa* (p. 481), *kal* (p. 480), *am* (p. 480) — toate exemplele provin din porțiunea reprodusă după Trœster ; sub influența ortografiei maghiare, în aceeași poziție, în restul glosarului, Benkő utilizează de obicei un *á* [a :], echivalentul unei vocale lungi și deschise [39] : *nyewászta* (p. 481), *brána* (p. 481), *szeráts* (p. 481), *blesztemát* (p. 481). În trei exemple : *szárá* (p. 480), *tomná* (p. 480) și *járbá* (p. 481), prezența accentului pe ultimul *a* indică articolul hotărît al substantivelor feminine. În grafia *szárá*, *á* notează, probabil, pe [a] ca urmare a durificării lui *s* și nu diftongul *ea*, concluzie spre care ne îndreaptă situația repartiției acestui fonetism în graiurile actuale [40].

În poziție finală, *a* = [ă], indicînd, de data aceasta, o formă nearticulată a substantivelor feminine : *szlanina* (p. 481), *szluga* (p. 481), *szlusba* (p. 481) [41]. În poziție protonică, în *szlanina* și *pacular* (p. 480), *a* notează probabil tot pe [ă], dacă ținem seama că trecerea lui *ă* proton la *a* nu avea curs în sud-estul Transilvaniei [42].

În *lapada* (p. 480), avem de-a face cu fenomenul de asimilare vocalică : e — ă > ă — ă ; deci este de presupus că *a* = [ă] [43].

Valorile lui **e** sînt și ele multiple. În numeroase cazuri, *e* = [e] : *foame* (p. 481), *saire* (p. 480), *csercure* (p. 480), *vulype* (p. 480). La finalul substantivelor feminine nearticulate, *e* = [ă], soluție utilizată în glosar mai puțin frecvent decît în NV : *ulice* (p. 481), *koraszte* (p. 480), *temnice* (p. 481), *scroefe* (p. 480). În *szenetate* (p. 480) și *szeráts* (p. 481), *e* = [ă] după *s*, deși nu este exclusă aici și o influență a rostirii latinizante ce va deveni uneori normă în unele scrieri ardelenești de după 1780 : *seu*, *înse* [44]. Dacă în *blesztemát* (p. 481) este greu de decis între valorile [e] și [ă], în *beszerica* (p. 480) este mai probabil ca *e* să fie echivalent cu [e] decît cu [i], cu toate că forme cu e > i au fost înregistrate în zona Brașovului încă din 1700 [45].

Dacă pentru toate celelalte vocale ale limbii române s-au adoptat soluții grafice conforme sistemului ortografic al limbii maghiare, limbă în a cărei structură fonologică existau totuși aceste foneme, avînd doar alte corespondențe grafice, alta este însă situația vocalelor românești din seria centrală *ă* și *î*, absente atît din sistemul grafic, cît și din cel fonologic al limbii maghiare, așa încît, atunci cînd stabilim echivalențe de tipul : *e* = [ă], ca în *szenetate*, sau *en* = [î] în *engeduit* (p. 481), trebuie să precizăm că nu am avut însă în vedere rostirea autorului, conform căreia *e* = [e] și *en* = [en].

Dificil de stabilit este valoarea lui *e* în *owes* (p. 481), unde Benkő consemnează și pronunția ungurească *ovez*, unde *e* = [e]. Spre această

[39] Întocmai ca Gheorghe Buitul în *Catehismul* din 1703 sau ca autorul *Lexiconului Marsilian*, v. C. Tagliavini, *op. cit.*, p. 53.

[40] V. ALR, material necartografiat, chestionar nr. 187.

[41] Soluție adoptată în *Evangheliarul de la Sibiu*, v. Ion Gheție, *Evangheliarul de la Sibiu*, p. 168 și idem, *Fragmentul Todorescu*, p. 286.

[42] V. Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 96—97 (= BD).

[43] I. Gheție, BD, p. 103, 423 și ALR, II, nr. 4569, punctele 182, 192 (Brașov, Covasna) : *lăpăda*.

[44] I. Gheție, BD, p. 471.

[45] *Ibidem*, p. 108.

interpretare ne conduce și forma înregistrată de DLR în graiurile actuale din zonele Rășinari și Trei Scaune [46] : *ovés*.

Cu **i** = [i] au fost ortografiate : *milosztinie* (p. 481), *pilda* (p. 481), *szlanina* (p. 481), în timp ce *j* are de regulă valoarea [i̯] : *jesit* (p. 481), *jepure* (p. 480), *boj* (p. 481). În *fuszulye* (p. 480), *y* pune în evidență caracterul palatal al lui *l*, așa cum o arată unele forme regionale cu *l* muiat, trecut mai tîrziu la i̯ [47] ; în *vulype* (p. 481), avem de-a face, după toate aparențele, cu o inadvertență preluată de la Trœster, căci această grafie nu poate corespunde unei rostiri reale. Prezența lui *i* în *silbatic* (p. 480) este cauzată mai curînd de etimonul latin *silvaticus* cu care este pus în relație, căci, fără excepție, în NV ne întîmpină grafii cu *e*: *szelbátike* (380). Cît despre „diftongarea" lui *a* în *saire* (p. 480) (subst. fem. *sare)*, recoltat din glosarul lui Trœster, ea reflectă un fenomen fonetic neromânesc, așa cum de repetate ori s-a observat de către C. Lacea, N. Drăganu, G. Istrate și I. Gheție în cazul altor cuvinte : *căraire, maire, taire, saile* [48]. De observat că prin acest exemplu, despre care știm că aparține unui sas, ipoteza lui C. Lacea și N. Drăganu asupra originii săsești a fenomenului are șanse să se adeverească. Pentru a-l explica pe *i* din *ginske* (p. 480), trebuie să ne raportăm din nou la forme regionale, și anume la varianta etimologică *gînskă*, atestată de DA în Moldova și în unele părți ale Transilvaniei, deci *i* = [î].

O are, de regulă, valoarea lui [o] : *fitsor* (p. 481), *koraszte* (p. 480), *owes* (p. 481) și a diftongului [o̯a] : *tomná* (p. 480), deși în glosar este prezentă și grafia *foame* (p. 481). Și în acest caz, vocabularul oglindește aceleași oscilații ca și NV. În *Domnu Zeu* (p. 480), calchiat după *Dominus Zeus*, *o* transcrie mai degrabă tot pe [o] și nu pe [u] [49]. Diftongul latin *o̯e* a fost utilizat pentru redarea aproximativă a lui *o̯a : scroefe* (p. 480).

Valoarea fonetică a lui **u** este [u] în *lupul* (p. 480), *ulice* (p. 481), *nyebun* (p. 481), și [î] în *pamunt* (p. 480) și *mune* (p. 481) (pers. III sg. ind. prez. de la „a mîna"). În *currund* (p. 481), *u* = [u], ținînd seama de datele dialectologiei istorice [50]. Apariția lui *u* final în *vamesu* (p. 481) și *kurvaru* (p. 481) nu corespunde vreunei valori fonetice, ambele exemple fiind excerptate de Benkő din ediția muntenească a *Cazaniei* (1748, 1765 sau 1768), pe care el a avut-o la dispoziție. Cele două cuvinte apar în titlul primelor două predici la o formă de genitiv : *vameșului, celui curvariu* [51], din care cărturarul ardelean a refăcut o ipotetică formă de nominativ.

7. În examinarea consoanelor și a grupurilor consonantice ne vom opri numai asupra acelora ce prezintă probleme deosebite.

Litera **c** notează în maghiară africata ț [ts] ; aceasta este și valoarea ei în lexemele *ulice* (p. 481), *temnice* (p. 481), dar, sub influența ortografiei latine, găsim și *c* = [c] în *currund* (p. 481), *silbatic* (p. 480). Cu aceeași valoare apare și grafemul *k : kratsun* (p. 480), *kal* (p. 480), *Kirilla* (p.

[46] V. ALR, s.n., I, nr. 39, punctul 192.

[47] Cf. DA s.v. *fasole*.

[48] V. bibliografia problemei la Ion Gheție și Mirela Teodorescu, *Manuscrisul de la Ieud*, București, 1977, p. 81.

[49] V. I. Gheție, *Fragmentul Todorescu*, p. 292. Cf. I. Coteanu, *op. cit.*, p. 9.

[50] I. Gheție, BD, p. 114.

[51] V. *Cazanie*, Rîmnic, 1748, p. 1 și, respectiv, 8 ; *Cazanii*, București, 1768, p. 1 și, respectiv, 10.

480). Conform inventarului grafic al limbii maghiare, pentru a-l nota pe *č* s-a utilizat grupul *cs* : *csercure* (p. 480). O altă soluţie a rezultat din fuziunea consoanelor *t* şi *s*, echivalentă cu [tʃ] : *matsuka* (p. 483), *szeráts* (p. 481), *fitsor* (p. 481). Reflex al ortografiei latine, *ch* = [h] în *chertia* (p. 480).

O situaţie aparte o prezintă **n**. În afara cazurilor în care *n* = [n] : *vin* (p. 479), *brána* (p. 481), *mune* (p. 481), întîlnim numeroase grafii în care *n* e urmat de *y*, avînd o valoare similară cu cea din maghiară, în care se notează o consoană nazală palatalizată : [nj] : *carnye* (p. 479), *nyebun* (p. 481), *lunye* (p. 480), *nyewászta* (p. 481), dar şi *szpune* (p. 480).

Conform normelor ortografice maghiare, litera s este întrebuinţată pentru a-l reda pe [ş] : *vamesu* (p. 481), dar şi pe [s], după modelul rostirii latine : *masa* (p. 481), *silbatic* (p. 480). Tot pentru a-l reda pe [s] din cuvintele româneşti, s-a recurs frecvent la grupul *sz* : *szluga* (p. 481), *szárá* (p. 480). Realizarea lui *s* ca [j] în *szlusba* (p. 481) corespunde normelor mai vechi ale limbii materne a autorului [52].

Examinarea grafiei cu care a fost redactată porţiunea originală din glosarul studiat pune în evidenţă existenţa a două tipuri de soluţii pentru notarea fonemelor din limba română : cele oferite de ortografia maghiară şi cele furnizate de cea latină. Proporţia cazurilor în care autorul a recurs la cea din urmă este mai mare decît în NV, fapt lesne de explicat dacă se ia în considerare scopul alcătuirii listei de cuvinte T : demonstrarea latinităţii limbii române.

8.1. Într-adevăr, cum era de aşteptat, elementele de origine latină sînt majoritare în T. Judecînd după intenţiile autorului, de o natură diferită faţă de acelea care au prezidat la alcătuirea lui AC, LM şi LK, sîntem îndreptăţiţi să acordăm termenilor latini din T valoarea de etimoane ale cuvintelor româneşti corespunzătoare. Trecerea în revistă a acestor termeni în paralel cu corespondentele lor din cele trei dicţionare pomenite mai sus şi din glosarul anexat de Samuil Micu primei ediţii a operei *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (Vindobonae, 1780) [53] poate da măsura corectitudinii relaţiilor de genealogie stabilite de József Benkő.

Dintre etimologiile corecte amintim :

mujere (p. 480) < lat. *mulier* ; cf. *muiere* = *mulier*, LM 229 ; *mujere* = *mulier*, *foemina*, AC 354 ; *muiere* = *mulier*, LK 152.

masa (p. 481) < lat. *mensa* ; cf. *masa* = *mensa*, LM 227 ; *masĕ* = *mensa*, AC 352 ; *masă* = *mensa*, LK 152 ; *masa* = *mensa*, E 90.

lunye (p. 480) < lat. *luna* ; cf. *luna* = *luna*, LM 226 ; *lunĕ* = *luna*, *mensis*, AC 351 ; *lună* = *luna*, LK 147 ; *luna* = *mensis*, E 88.

fun (p. 480) < lat. *foenum* ; cf. *fön* = *foenum*, LM 207 ; *fen* = *foenum*, AC, 338 ; *fîn* = *foenum*, *otav* = *foenum cordum*, LK 106.

foame (p. 481) < lat. *fames* ; cf. *fomete* = *fames*, LM 204 ; *fome* = *fames*, AC 339 ; *foamete* = *fames*, LK 101.

beszerica (p. 480) < lat. *basilica* ; cf. *beserika* = *ecclesia*, LM 201 ; *besărică* = *basilica*, LK 26, *bisărică*, *adunare* = *ecclesia*, LK 84 ; *baseleca* = *basilica*, *ecclesia*, E 86.

[52] I. Gheţie, *Fragmentul Todorescu*, p. 293.

[53] Am utilizat facsimilele ediţiei îngrijite de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980, ediţie citată în continuare sub sigla E, urmată de numărul paginii.

currund (p. 481) < lat. *currendo ;* cf. *kurună = citŏ*, LM 193 ; *kurund = cito*, AC 349.

koraszte (p. 480) < lat. *colostra ;* cf. *kurastre = lac tenue et novum*, AC 349.

Mai ales în acele situații în care, spre deosebire de celelalte dicționare citate, Benkő găsește echivalențe pentru termenii românești în latina populară, se poate constata limpede dorința sa de a face etimologie și nu, pur și simplu, de a glosa :

pamunt (p. 480) < lat. *pavimentum ;* cf. *pomont = humus*, LM 214, *pomont = terra*, LM 248 ; *pement = terra*, AC 359 ; *pămînt = terra*, LK 245.

foc (p. 481) < lat. *focus*, h.e. *ignis ;* cf. fok = *ignis*, LM 214 ; *fok = ignis*, AC 339 ; *foc = ignis*, LK 118, *vatră = focus*, LK 105.

kal (p. 480) < lat. *caballus ;* cf. *harmasar = caballus*, LM 190, *kal = equus*, LM 203 ; *kal = equus*, AC 344 ; *cal*, *armăsariu = caballus*, LK 29.

szárá (p. 480) < lat. *sera*, i.e. *vespere ;* cf. *sara = vesper*, LM 250 ; *sarĕ = vespera*, AC 366 ; *sară = vesperi*, LK 259.

8.2. O serie de etimologii eronate provin din confuzia dintre neologismele intrate în latina tîrzie și medievală din limba greacă și elementele preluate în română din greaca medie prin filieră slavă :

pepere (p. 481) < lat. *piper ;* cf. *piper = piper*, LM 237 ; *pipér = piper*, AC 360 ; *piperiu=piper*, LK 185 ; etimonul corect este ngr. πιπέρι, și a pătruns în limba română în evul mediu timpuriu [54].

chertia (p. 480) < lat. *charta ;* cf. *hîrtie = charta*, LK 36 ; etimonul corect este mgr. χαρτία, pluralul diminutivului χαρτίον [55].

fuszulye (p. 480) < lat. *phaseolus ;* etimologie propusă și de TDRG ; cuvîntul provine din greacă prin filieră slavă : mgr. φασόλι [56].

8.3. Precedat în această direcție de Georg Soterius tatăl, autorul operei inedite *Historia Daciae Antiquae*, cel dintîi savant care a alcătuit un glosar amplu de cuvinte românești cu corespondentele lor latine și slave [57], József Benkő pune în discuție 11 lexeme de origine slavă, fără a le oferi și etimoanele.

owes (p. 481) „avena" < vsl. *ovesŭ* [58] ; cf. *sob, oves = avena*, LM 189.

temnice (p. 481) „carcer" < vsl. *tĭmnica* [59] *;* cf. *temniță = carcer*, LK 33.

plug (p. 481) „aratrum"< vsl. *plugŭ* [60] *;* cf. *plug = aratrum*, LM 188 ; *plug = aratrum*, AC 361 ; *plug = aratrum*, LK 18.

milosztinie (p. 481) „gratia" < vsl. *milostyni*, scr. bulg. *milostinja* [61] *;* cf. *milostif = benignus*, LM 190, *milostif = indulgens*, LM 217 ; *milostiv = clemens, misericors*, AC 353 ; *har, dar, cuviință = gratia*, LK 112.

[54] V. Haralambie Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 119.
[55] Cf. *ibidem*, p. 124.
[56] *Ibidem*, p. 177 cu bibliografie.
[57] Manuscris păstrat la Arh. Stat Sibiu, ms. A 1—5, nr. 133, apud A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 226.
[58] V. DA s.v.
[59] V. TDRG s.v.
[60] V. DA s.v.
[61] V. TDRG s.v., DA s.v.

szlusba (p. 481) „famulatus" < vsl. *slujba*[62]; cf. *slushbě = servitus, famulatus, servitium*, AC 370; *slujbă, slujire = famulatus*, LK 101.

szluga (p. 481) „famulus" < vsl. *sluga*[63]; cf. *slugě = servus, famul*, AC 370; *szluga = famulus*, LM 204; *slugă, slujitoriu*, LK 101.

nyewászta (p. 481) „nova nupta" < vsl. *nevěsta*[64]; cf. *nyevasta = uxor*, LM 252.

szlanina (p. 481) „lardum < vsl., scr., bulg. *slanina*[65], cf. *slaina = laridum*, LM 222; *slěnině = laridum*, AC 369; *slánină = lardum, laridum*, LK 142; *làrd = lardum*, E 92.

brána (p. 481) „porta". Cuvînt neatestat în TDRG, DA, Cioranescu DER etc., discutat însă de Silviu Dragomir în *Cîteva urme ale organizării de stat slavo-române*[66], care îl pune în legătură cu termenul ceh *branà* și cu cel polonez *brona*, însemnînd, deopotrivă, poartă practicată într-o împrejmuire largă, construită din lemne și răchită și formînd un brîu de apărare pentru un teritoriu dat. În limba română, astfel de construcții purtau, de obicei, numele de *prisăci*, denumire care s-a menținut în Transilvania. Pe de altă parte, termenul *brána* stă într-o relație firească cu toponimul *Bran*, pentru care TDRG indică o etimologie necunoscută. Această relație a fost propusă de Gernot Nussbächer[67], care s-a gîndit, pentru numele cetății, tot la un posibil etimon ceh: *branà*. Prezența termenului în glosarul lui Benkő se explică, din nou, prin locul de obîrșie al savantului.

szeráts (p. 481) „pauper" < vsl. *sirakŭ*[68]; cf. *szarak = miser*, LM 228; *sěrak = pauper, orphanus, viduus*, AC 367; *sărac = pauper*, LK 177.

ulice (p. 481) „platea" < bulg. rus. *ulica*[69]; cf. *uliță = platea*, LK 185.

8.4. Cît despre cele patru cuvinte presupuse de Benkő a fi de origine maghiară, constatăm și aici că intuițiile eruditului secui au fost validate de lexicografia actuală:

vamesu (p. 481), „publicanus" < magh. *vámos*; etimologie confirmată de dicționarul lui Lájos Tamás[70], împotriva opiniei lui Simion Mândrescu[71], care-l considera un derivat cu sufix de la *vamă*; cf. *vamesh = teloniator*, AC 376.

pilda (p. 481) „exemplum" < magh. *példa*[72]; cf. *pildě = exemplum, figura, simbolum, proverbium*, AC 360; *pildă, formă = exemplum*, LK 94, *pilda = parabola*, LK 175.

kurvaru (p. 481) „prodigus" < magh. *kurvás*[73]; cf. *curva = meretrix*, LM 228; *kurvarnik = adulter, moecchus*, AC 349.

62 Cioranescu DER s.v.
63 *Ibidem*, s.v.
64 *Ibidem*, s.v., DA s.v.
65 TDRG s.v.
66 În „Dacoromania" I, 1920–1921, p. 157–158.
67 *Din cronici și hrisoave*, București, 1987, p. 30.
68 DA s.v.
69 TDRG s.v.; Cioranescu DER s.v.
70 *Etymologisch-historisches Wörterbuch des Ungarischen Elementen in Rumänischen*, Budapest, 1966, s.v.
71 *Elemente ungurești din limba română*, București, 1892, p. 187.
72 DA s.v.; Cioranescu DER s.v.
73 Etimonul corect este, de fapt, sl. *kurŭva*, v. DA s.v.; cf. Tamás s.v.

engeduit (p. 481) „obedivit" < magh. *engedett*, cf. magh. *engedni* (TDRG, DA, Cioranescu DER), magh. *enged* (Tamás și L. Gáldi [74]).

9. Nimic defavorabil nu umbrește imaginea realizată de József Benkő poporului român, imagine al cărei blazon este limba, și nu întîmplător, ca un omagiu, capitolul *De Valachis* se încheie cu un citat din oda *Zlatna, oder von Ruhe des Gemueths:*

„Die Menschen, die noch jetzt fast Roemisch Muster tragen,
Zwar schlecht, doch witzig sind, viel denken, wenig sagen",

semnată de celebrul poet silezian Martin Opitz (1622).

Acest izbutit portret al celor care „gîndesc mult și spun puține" închide în el nu numai o atitudine particulară față de limbă, specifică popoarelor vechi, dar și o energie latentă ce începe a se manifesta în dimensiunile ei cu adevărat naționale tocmai în epoca lui József Benkő.

Témoignages transylvains du XVIII[e] siècle sur la langue roumaine (II) : le glossaire latino-roumain de József Benkő

(Résumé)

Mieux connu à l'historiographie roumaine, l'œuvre *Transsilvania* (Vienne, 1777–1778), dont l'auteur, József Benkő, fut un remarquable érudit hongrois (szekler) de Transylvanie (1740–1814), a aussi son importance pour l'histoire de la linguistique roumaine, grâce à un glossaire étymologique comprenant 64 mots roumains, accompagnés de leurs correspondants latins. L'étude philologique et linguistique de ce glossaire met en relief ses sources, son but et la place qu'il occupe dans l'histoire de la lexicographie latino-roumaine.

Octombrie 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

[74] L. Gáldi, *Samuelis Klein*, p. 361.

OPOZIŢIA DE GEN LA NUMELE PROPRII DE PERSOANE ÎN LIMBA ROMÂNĂ. PRENUMELE

DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU

Articolul îşi propune să evidenţieze poziţia specifică a numelor proprii (subclasa prenume) faţă de categoria gramaticală a genului, ca posibil indice distinctiv al acestei clase de cuvinte în sistemul limbii române.

Analiza trăsăturilor specifice ale participării prenumelor la opoziţia de gen are în vedere atît distincţia formală nume propriu/nume comun, cît şi posibilitatea delimitării morfologice a subsistemelor onomastice.

Din punctul nostru de vedere, genul gramatical trebuie definit în dublă perspectivă, semantică şi formală, corespunzător specificului acestei categorii, creată din necesităţi de diferenţiere semantică şi dezvoltată, prin gramaticalizare, la nivelul distincţiilor formale. Considerăm, astfel, că genul gramatical reprezintă o *paradigmă* cu mai mulţi termeni, un *sistem de opoziţii* formale, care îndeplineşte o funcţie gramaticală de *clasificare* a formelor şi o funcţie de *exprimare a opoziţiilor semantice* de sex.

Precizarea funcţiei opoziţiei de gen la nivelul subclaselor onomastice a prenumelor se va face prin interpretarea semantică şi formală a unui inventar de nume proprii, stabilit pe baza dicţionarului onomastic al lui N. A. Constantinescu [1], a indicelui lucrării lui Al. Graur *Nume de persoane* [2], precum şi a *Micii enciclopedii onomastice* de Christian Ionescu[3].

Motivarea semantică a exprimării genului la prenume se constituie prin precizarea seriei de trăsături ale clasei de obiecte denumite şi individualizate prin prenume : [+ Animat] [+ Personal] [+Sex]. Aceste trăsături se regăsesc în subcategorizarea semantică a prenumelor, întrucît, în actul denominaţiei, numele proprii preiau şi reprezintă trăsăturile generale ale clasei de obiecte denumite.

Capacitatea prenumelor de a actualiza prin forma lor trăsăturile semantice amintite determină încadrarea acestor nume proprii în opoziţia Masculin/Feminin, cu funcţia de exprimare a sexului persoanelor denumite. Mai mult decît la numele comune, în cazul prenumelor, genul este o categorie gramaticală obligatorie, adecvată formal particularităţilor funcţionale ale acestei subclase onomastice. Funcţia denominativă a prenumelor — identificarea şi individualizarea persoanei prin nume — este înlesnită de posibilitatea acestor nume proprii de a exprima prin opoziţia de gen deosebirea de sex. *Genul prenumelor constituie un mijloc suplimentar de individualizare antroponimică.*

Examinarea inventarului de prenume ale limbii române relevă constituirea a două serii antroponimice, corespunzătoare termenilor opoziţiei de gen : a) seria prenumelor masculine şi b) seria prenumelor feminine,

[1] *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.
[2] Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965.
[3] Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976.

SCL, anul XL, nr. 1, p. 45—52, Bucureşti, 1989

cărora li se alătură o serie de prenume ce se pot distribui în oricare din cele două serii de gen, încadrîndu-se prin această caracteristică în subgenul comun [4]. Spre deosebire de numele comune, paradigma genului la prenume este alcătuită exclusiv din două valori : masculin și feminin. Fiecare valoare de gen este reprezentată de un șir de forme onomastice, grupate separat în inventarul de prenume. Prenumele masculine pot fi considerate unic-denotative cu privire la trăsăturile semantice [+Animat] [+Persoană] [+Sex] [+Masculin], actualizabile prin însăși forma numelui. Opuse prenumelor masculine, prenumele feminine pot actualiza seria de trăsături [+Animat] [+Persoană] [+Sex] [+Feminin] ale clasei de obiecte denumite. Prenumele de subgen comun, incapabile de a indica prin forma lor o anumită valoare de gen, caracterizate prin trăsăturile [+Animat] [+Persoană] [+Sex] [+Feminin] ale clasei de obiecte denumite, sînt încadrabile în seria prenumelor masculine sau feminine, în condiții contextuale date.

Remarcăm că și stabilirea valorilor de gen se realizează diferit la prenume față de numele comune. La numele proprii analizate, relația între gen și sex este mediată de genul gramatical al numelui comun al clasei de ființe denumite. Prin specific denominativ, prenumele se subordonează claselor opuse *bărbat (băiat)/femeie (fată)*. Pentru a denumi o persoană de un anumit sex, prenumele sînt selectate din seriile denominative opuse : prenume masculine/prenume feminine, constituite prin tradiție onomastică. Valoarea de gen a prenumelui este dată de calitatea sa de membru a unei serii denominative specializate în exprimarea deosebirilor de sex. Se poate afirma, că, la subclasa prenumelor, genul apare ca o *calitate gramaticală indirectă*.

Analiza formală a opoziției de gen la prenume are în vedere și posibilitatea acestei categorii gramaticale de a funcționa ca un clasificator al formelor onomastice. Ca și la numele comune, reunirea prenumelor în serii de gen stabilite după criterii formale se poate realiza prin stabilirea terminațiilor formelor onomastice, prin care înțelegem fonemele alcătuitoare ale finalei cuvîntului analizat, în sens strict. În măsura în care o terminație caracterizează o anumită valoare de gen, aceasta poate fi considerată indice sau marcă de gen, iar formele onomastice corespunzătoare, unități ale unei serii de gen.

Organizarea inventarului de prenume din limba română (1759 de termeni), pe baza caracteristicilor formale, permite separarea seriilor onomastice specifice — prin terminația lor — unei anumite valori de gen, de cele cu terminație nespecifică în indicarea genului. De altfel, specificitatea terminației prenumelor în fixarea valorilor de gen nu poate fi stabilită rigid. În mod strict, ocurența exclusivă a unei terminații în cadrul unei serii de gen este univocă în selectarea corectă a valorii de gen. În sistemul onomastic românesc, în această situație sînt doar seriile formale ale prenumelor terminate în -*i̯* (semivocalic) și -*u̯* (semivocalic) : tipul formal *Andrei* (18 termeni), *Bartolomeu* (6 termeni). Neînregistrate în cadrul seriei prenumelor feminine, terminațiile respective pot fi considerate specifice pentru valoarea de masculin, iar prezența lor semnificativă pentru indicarea genului.

[4] Mioara Avram, *„Genul comun" în limba română*, în SCL, XVII, 1967, nr. 5, p. 481–482.

Într-o accepţie mai largă, specifice pot fi considerate şi terminaţiile prezente în ambele serii de gen ale prenumelor, dar cu o frecvenţă mai ridicată în cadrul unei anumite serii. Este cazul terminaţiilor vocalice *-ă* şi *-u* şi a celor *consonantice* ce marchează valoarea de masculin, precum şi a terminaţiei *-a* (cu variantele *-(e̯)a*, *-(i̯)a*), ca indice a valorii de feminin. Astfel terminaţia vocalică *-ă* (tipul formal: *Gavrilă*) conturează o serie formală masculină numeroasă (127 de termeni) şi productivă (prin prezenţa hipocoristicelor). În seria feminină această terminaţie caracterizează numai variantele nearticulate refăcute ale unor prenume feminine terminate în *-a*. De asemenea, terminaţia *-u* (tipul formal: *Alexandru*) are o frecvenţă ridicată (132 de termeni) în seria de prenume masculine, în timp ce în inventarul prenumelor feminine apare rar (3 termeni), la nume vechi, fără circulaţie în sistemul onomastic actual (tipul formal: *Ralu*). Aceeaşi terminaţie se regăseşte destul de rar (6 termeni) şi în seria prenumelor de subgen comun (tipul formal: *Lulu*), dar manifestă tendinţa de a se fixa în seria masculină. Observăm că terminaţia *-u* şi-a întărit specificul masculin, fiind considerată o formă articulată a prenumelor, deşi la majoritatea acestor nume proprii terminaţia nu are nici o legătură cu articularea.

În mod similar, terminaţiile *consonantice* (tipul formal: *Bogdan*), prin frecvenţa lor mare în seria masculină a prenumelor (269 de termeni) şi apariţia sporadică (9 termeni) în seria feminină, se specializează în exprimarea valorii de masculin. Se observă şi tendinţa unor prenume feminine cu terminaţie consonantică (tipul formal: *Edith*, *Denise*) de a-şi crea o variantă cu terminaţia *-a*: *Editha*, *Denisa* etc., mai potrivită specificului feminin al numelui.

Într-o situaţie analoagă se află terminaţia *-a* (cu variantele *-(e̯)a*, *-(i̯)a*) în cadrul seriei onomastice feminine. Deşi apare relativ frecvent şi la prenumele masculine (tipul formal: *Cosma*, *Costea*, *Horia*), terminaţia *-a* domină seria feminină a prenumelor cu 140 de termeni faţă de 26. Remarcăm trecerea unor prenume din seria masculină cu terminaţia *-a* (tipul formal: *Mina*) în seria feminină. Consolidarea specificului feminin al terminaţiei *-a* este legată de comparaţia cu numele comune. Cu excepţia seriei formale a prenumelor terminate în *-ă*, marcate masculin, seriile vocalice *-a*, *-u* şi cele *consonantice* îşi fixează specificitatea de gen sub influenţa încadrării formale a numelor comune.

În cadrul seriilor formale cu terminaţie *nespecifică* pentru precizarea valorii de gen includem prenumele terminate în *-e*, *-i* şi *-o*, prezente atît în seria masculină, cît şi în cea feminină (tipurile formale: *Vasile*, *Luigi*, *Romeo* şi *Zoe*, *Caliopi*, *Margo*). Frecvenţa hipocoristicelor de subgen comun terminate în *-i* (tipul formal: *Vali*), caracterul nespecific de gen al terminaţiei *-e* la numele comune, încadrarea dificilă a terminaţiei *-o*, necaracteristică limbii române, influenţează ambiguitatea acestor terminaţii în marcarea valorii de gen.

Compararea seriilor formale de gen ale prenumelor cu cele ale numelor comune indică, în general, o coincidenţă în privinţa specializării unor terminaţii în exprimarea genului. Ambele clase nominale încadrează formele terminate în *-i̯*, *-u̯*, *-u*, *-consoană* în seria masculină, şi cele cu finala în *-a*, *(e̯)a*, *-(i̯)a* în seria feminină. Deosebiri între cele două clase ale

substantivului apar doar în cazul terminației *-ă*, care marchează valori opuse : feminin la numele comune și masculin la prenume.

La nivelul tipurilor de opoziții formale prin care se realizează categoria gramaticală a genului, prenumele analizate prezintă numeroase particularități.

Prima observație asupra modului de exprimare a genului gramatical la prenume se referă la existența *perechilor onomastice de gen*, alcătuite din două prenume, unul masculin și altul feminin, reprezentînd două forme ale unuia și aceluiași nume (tipul formal *Călin — Călina*). Pe baza acestei constatări vom subîmpărți seria prenumelor din limba română în : a) prenume care nu alcătuiesc perechi onomastice de gen și b) prenume care alcătuiesc perechi onomastice de gen. În cadrul subgrupei a) deosebim : a_1) prenume masculine care nu au corespondent formal feminin și a_2) prenume feminine lipsite de corespondent formal masculin. Din punctul nostru de vedere, toate prenumele din subgrupa a) care nu alcătuiesc perechi formale de gen nu pot realiza genul gramatical decît în cadrul tipului de opoziții lexicale sau tematice (exprimarea opoziției de gen prin cuvinte diferite).

Specificul opozițiilor lexicale prin care se manifestă genul prenumelor se evidențiază comparativ cu modelul numelor comune. Dacă la numele comune, opoziția lexicală de gen se stabilește numai între doi termeni (de exemplu : *băiat/fată*), la prenume, opoziția lexicală de gen implică un număr foarte mare de termeni, masculini și feminini. Practic, fiecare termen masculin (prenume) este susceptibil de a fi opus oricărui termen feminin și toate prenumele masculine din subgrupa a_1) se opun tuturor prenumelor feminine din subgrupa a_2). Opoziția lexicală se stabilește în cazul prenumelor nu între nume, ci între serii de nume. Observăm, de asemenea, că opozițiile lexicale de gen realizate de prenume se subordonează opoziției lexicale între numele comune ale claselor denumite. Astfel, opozițiile lexicale ale prenumelor din limba română sînt tutelate de opoziția lexicală ***bărbat/femeie*** sau ***băiat/fată***.

Pentru a marca deosebirile dintre numele proprii și numele comune în realizarea tipului lexical al opoziției de gen, vom considera că prenumele care reprezintă două forme onomastice diferite constituie termenii unei *opoziții lexicale onomastice de gen*. Toate aceste prenume se caracterizează prin fixitate sau invariabilitate de gen.

În cadrul subgrupei b), a prenumelor care alcătuiesc perechi onomastice de gen, deosebim : b_1) prenume masculine care au un corespondent feminin și b_2) prenume feminine care au un corespondent masculin. Această subîmpărțire are drept criteriu locul pe care-l ocupă un prenume în cadrul perechii onomastice de gen, ca formă-bază pentru corespondentul său de gen.

În privința tipului de opoziții de gen realizate de prenumele din subgrupa b), remarcăm posibilitatea stabilirii unor opoziții de tip paradigmatic, exprimate afixal prin elemente flexionare (afixe) specializate în redarea informației de gen. În această privință, prenumele din subgrupa b_1) se aseamănă cu numele comune care alcătuiesc perechi de gen prin derivare moțională [5].

[5] Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 123—128.

substantivului apar doar în cazul terminației *-ă*, care marchează valori opuse : feminin la numele comune și masculin la prenume.

La nivelul tipurilor de opoziții formale prin care se realizează categoria gramaticală a genului, prenumele analizate prezintă numeroase particularități.

Prima observație asupra modului de exprimare a genului gramatical la prenume se referă la existența *perechilor onomastice de gen*, alcătuite din două prenume, unul masculin și altul feminin, reprezentînd două forme ale unuia și aceluiași nume (tipul formal *Călin — Călina*). Pe baza acestei constatări vom subîmpărți seria prenumelor din limba română în : a) prenume care nu alcătuiesc perechi onomastice de gen și b) prenume care alcătuiesc perechi onomastice de gen. În cadrul subgrupei a) deosebim : a_1) prenume masculine care nu au corespondent formal feminin și a_2) prenume feminine lipsite de corespondent formal masculin. Din punctul nostru de vedere, toate prenumele din subgrupa a) care nu alcătuiesc perechi formale de gen nu pot realiza genul gramatical decît în cadrul tipului de opoziții lexicale sau tematice (exprimarea opoziției de gen prin cuvinte diferite).

Specificul opozițiilor lexicale prin care se manifestă genul prenumelor se evidențiază comparativ cu modelul numelor comune. Dacă la numele comune, opoziția lexicală de gen se stabilește numai între doi termeni (de exemplu : *băiat/fată*), la prenume, opoziția lexicală de gen implică un număr foarte mare de termeni, masculini și feminini. Practic, fiecare termen masculin (prenume) este susceptibil de a fi opus oricărui termen feminin și toate prenumele masculine din subgrupa a_1) se opun tuturor prenumelor feminine din subgrupa a_2). Opoziția lexicală se stabilește în cazul prenumelor nu între nume, ci între serii de nume. Observăm, de asemenea, că opozițiile lexicale de gen realizate de prenume se subordonează opoziției lexicale între numele comune ale claselor denumite. Astfel, opozițiile lexicale ale prenumelor din limba română sînt tutelate de opoziția lexicală ***bărbat/femeie*** sau ***băiat/fată***.

Pentru a marca deosebirile dintre numele proprii și numele comune în realizarea tipului lexical al opoziției de gen, vom considera că prenumele care reprezintă două forme onomastice diferite constituie termenii unei *opoziții lexicale onomastice de gen*. Toate aceste prenume se caracterizează prin fixitate sau invariabilitate de gen.

În cadrul subgrupei b), a prenumelor care alcătuiesc perechi onomastice de gen, deosebim : b_1) prenume masculine care au un corespondent feminin și b_2) prenume feminine care au un corespondent masculin. Această subîmpărțire are drept criteriu locul pe care-l ocupă un prenume în cadrul perechii onomastice de gen, ca formă-bază pentru corespondentul său de gen.

În privința tipului de opoziții de gen realizate de prenumele din subgrupa b), remarcăm posibilitatea stabilirii unor opoziții de tip paradigmatic, exprimate afixal prin elemente flexionare (afixe) specializate în redarea informației de gen. În această privință, prenumele din subgrupa b_1) se aseamănă cu numele comune care alcătuiesc perechi de gen prin derivare moțională [5].

[5] Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 123—128.

În vederea stabilirii procedeelor de exprimare afixală a opoziţiei de gen a prenumelor în limba română este necesară diferenţierea prenumelor care şi-au alcătuit o pereche de gen în limba română de prenumele moştenite sau împrumutate, constituite în perechi de gen pe terenul limbii din care au fost preluate. În general, sistemul de denominaţie cu prenume distribuite în perechi de gen este caracteristic limbii latine, care a fixat un model în această privinţă, prezent în sistemul onomastic al multor limbi moderne. Observăm că prenumele biblice, prenumele slave şi, parţial, cele greceşti (mitologice sau calendaristice), ca surse ale sistemului onomastic românesc, nu prezentau această particularitate denominativă. În limba română, formarea perechilor de gen ale prenumelor este un fenomen foarte răspîndit, extins şi la prenumele care, iniţial, nu cunoşteau acest sistem de denominaţie. Faptul se explică prin avantajele pe care le prezintă denominaţia paralelă, cu prenume perechi, din punctul de vedere al economiei de forme. O dovadă în plus a răspîndirii acestui tip denominativ în sistemul onomastic românesc o constituie apariţia perechilor de gen în care prenumele feminin stă la baza alcătuirii unui prenume masculin (subgrupa b_2). Tradiţia onomastică a atribuirii prenumelui după cel al strămoşilor (de obicei bunici), al părinţilor sau al naşilor a contribuit la fixarea perechilor de gen ca o necesitate funcţională.

Ca mijloc formal de bază al exprimării afixale a opoziţiei de gen a prenumelor în limba română se remarcă utilizarea sufixelor moţionale [6] *-a*, *-ina*, *-eta* şi a sufixelor diminutivale capabile să exprime valoarea de feminin a prenumelor din cadrul unei perechi de gen. Sufixul moţional *-a*, ca marcă de gen feminin a prenumelor, configurează un model denominativ vechi şi productiv, de mare răspîndire, care a îmbogăţit seria feminină a prenumelor cu terminaţia specifică *-a* (tipul formal: *Ana*). Forma feminină derivată moţional poate avea o frecvenţă egală cu a prenumelor masculine corespunzătoare (mai ales în cazul numelor proprii calendaristice) sau poate fi rar utilizată, reperată izolat (prenume feminine derivate de la nume masculine vechi, lipsite de corespondent de gen, de tipul: *Adam — Adama*, *Saul — Saula*, *Moise — Moisa*).

Mijloacele de realizare a moţiunii diferă în raport cu terminaţia formei masculine. Prenumele masculine din seria formală *consonantică* şi *-i̯* (semivocalic) permit adjoncţiunea sufixului moţional (tipul formal: *Ioan — Ioana*, *Andrei — Andreia*), însoţită uneori de alternanţe vocalice (tipul formal: *Hariton — Haritoana*, *Simion — Simioana*), în timp ce prenumele masculine cu terminaţii vocalice participă la moţiune prin înlocuirea terminaţiei cu sufixul moţional (tipul formal: *Voicu — Voica*).

Se observă, de asemenea, o preponderenţă a sufixului moţional *-a* în cazul formelor onomastice cu terminaţie *consonantică* şi terminaţie vocalică *-u* (223 şi, respectiv, 103 perechi de gen din totalul de 551 de perechi de gen înregistrate). Numeroasă este şi seria perechilor de gen formate prin derivare moţională în *-a* de la o formă masculină cu terminaţia *-ă* (tipul formal: *Mură — Mura*). Datorită încadrării în acest model formal şi a diminutivelor formate cu sufixe — perechi de gen: *-ică*, *-ica*; *-iţă*, *-iţa*; *-ucă*, *-uca*; *-uţă*, *-uţa* (tipul formal: *Ionică—Ionica*,

[6] Aurelia Stan, *Contribuţie la studiul prenumelor feminine din Valea Bistriţei — Bicaz*, în CL, VI, 1961, p. 383—393.

Gheorghiță—Gheorghița, Firucă—Firuca, Angheluță—Angheluța) —, perechile de gen de acest tip alcătuiesc prin productivitate o serie deschisă de prenume. O frecvență mai redusă (16 perechi de nume) se înregistrează în cadrul terminației vocalice *-e* a prenumelor masculine (tipul formal: *Dobre, Dobra)*. Cu totul izolat apar opoziții formale de tipul celor descrise mai sus la prenumele masculine terminate în *-i̯*, *-u̯* și *-o* (tipul formal: *Matei—Mateia, Amedeu—Amedeia, Geo—Gea)*.

Sufixul moțional *-ina*, ca indice al opoziției de gen, poate fi adus în discuție numai în cazul unor perechi de gen care opun acest sufix din forma prenumelui feminin terminației prenumelui masculin corespunzător. Este cazul unui număr redus de perechi onomastice de gen de tipul: *Grigore—Grigorina, Haralambie—Haralambina, Lascăr—Lascarina*. Se exclud prenumele feminine a căror terminație este aparent sufixată (tipul formal: *Irina, Eufrosina* și *Corina)* și prenumele feminine din perechile de gen de tipul: *Damaschin—Damaschina, Cătălin—Cătălina*, care se încadrează, în realitate, în modelul formal al sufixului moțional *-a*.

Deosebit de interesantă din punctul de vedere al exprimării opoziției de gen ni se pare apariția acestui sufix la prenumele feminine pereche cu prenume masculine care aparțin subgenului comun, de tipul: *Macrea—Macrina, Oprea—Oprina*. Stabilirea perechii de gen a fost determinată și de necesitatea de a fixa la prenumele de subgen comun a unei valori de masculin și, corespunzător, a uneia de feminin.

Un model de exprimare a opoziției afixale de gen a fost introdusă în sistemul onomastic românesc prin adaptarea sufixului francez *-ette* [7], în prenume ca: *Antoaneta, Georgeta, Nicoleta*. Aceste forme au fost opuse unor prenume masculine ca: *Anton, George, Nicolae*, în cadrul unor perechi de gen inexistente inițial. Apariția în cadrul inventarului antroponimic a unor perechi de prenume de tipul *Grigore—Grigorieta, Ioan—Ioaneta, Gheorghe—Gheorghieta* indică izolarea unui sufix moțional *-eta* în formele onomastice românești și transformarea sa într-un indice al opoziției de gen.

Din punctul nostru de vedere, sufixele diminutivale *-ica*, *-ița* și sufixul *-ca* se încadrează în sistemul de opoziții al terminațiilor *-ă/-a* sau *-u/-a* (tipul formal: *Negoiță—Negoița, Ionică—Ionica, Stancu—Stanca)*. În stabilirea unor perechi de gen de tipul: *Anghel—Anghelița, Dobre—Dobrica, Ivan—Ivanca* se face abstracție de forma diminutivală de masculin corespunzătoare formei de feminin, de tipul: *Angheliță, Dobrică, Ivancu*. Fac excepție și prenume de tipul: *Viorica, Domnița*, la care sufixul diminutival aparține planului inițial de denominație al numelui comun, și unele prenume feminine cu sufixe diminutivale din subgrupa a), neîncadrate în perechi de gen (tipul formal: *Zoica, Zoița, Calipsița)*.

Analiza opoziției formale de gen exprimate afixal trebuie să țină seama și de existența unor variante de terminație a formei masculine a prenumelor (tipul formal: *Anton/Antonie , Aurel/Aureliu,Valer/Valeriu)*, întrucît e posibil ca numai una dintre variantele formale să alcătuiască o pereche de gen. Formele feminine ale prenumelor terminate în *-(i)a : Antonia, Aurelia, Valeria* corespund variantelor de masculin a prenumelor terminate în *-(i)e, -(i̯)u*.

[7] Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 126.

Descrierea procedeelor de exprimare a opoziției de gen în cadrul perechilor de prenume din subclasa b_1) ne permite stabilirea următoarelor tipuri de opoziții paradigmatice specifice acestei subclase onomastice: I. ∅ (consoană), *i̯/-a*; II. *-u̯/-a*; III. *-ă/-a*; IV. *-e/-a*; V. *-o/-a*; VI. *-u/-a*; opozițiile formale ∅ *(consoană)/-ina*; *-ă/-ina*; *-e/-ina*; *-u/-ina*; ∅ *(consoană)/-eta*; *-e/-eta*, stabilite pe baza unor procedee de derivare moțională, se subordonează opozițiilor paradigmatice I, II, III, IV.

În cadrul subclasei b_2) a prenumelor feminine care posedă o variantă formală masculină în cadrul perechii de gen, procedeul de constituire a unei opoziții paradigmatice constă în refacerea unui prenume masculin de la un prenume feminin. Specific sistemului onomastic românesc, acest procedeu reprezintă o derivare moțională regresivă [8]. Modelul formal îl constituie derivarea moțională a prenumelor feminine analizată anterior. Astfel, o serie de prenume feminine cu terminația *-a* își refac o formă de masculin după modelul moțional ∅ *(consoană)/-a*, prin reducerea terminației de feminin. Se stabilesc următoarele perechi de gen al prenumelor: *Corin—Corina*, *Elen—Elena*, *Flor—Flora*, *Irin—Irina*, *Olimpiad—Olimpiada*, *Susan—Susana*, *Tatian—Tatiana*. Alte prenume feminine refac forma de masculin după modelul formal *-u/-a* al opoziției paradigmatice de gen, obținîndu-se seria de perechi onomastice: *Evu—Eva*, *Catrinu—Catrina*, *Despinu—Despina*, *Saftu—Safta*, *Veronicu—Veronica*. Includerea prenumelor din subclasa b_2) în tipurile de opoziții arătate demonstrează caracterul omogen al manifestării formale de gen a prenumelor.

Ca o particularitate a comportamentului morfologic al prenumelor față de categoria genului, notăm unele observații privitoare la posibilitatea de variație paradigmatică a genului. Genul gramatical al prenumelor distribuite în perechi de gen se manifestă numai aparent ca o categorie flexionară. În realitate, opoziția de gen care se stabilește între un prenume masculin și perechea sa feminină este valabilă numai din punct de vedere etimologic. Intenția de a distinge forma de masculin a unui prenume de forma de feminin printr-un element formal, analizat ca element afixal, aparține planului inițial al formării numelui propriu. Din punct de vedere funcțional, însă, prenumele, spre deosebire de numele comune, nu exprimă opoziția de sex numai în cadrul unei perechi de nume. Astfel, un prenume de tipul *Călina* nu este forma de feminin a prenumelui *Călin* decît din punct de vedere formativ, etimologic. Din punct de vedere funcțional, *Călina* este un prenume cu valoare de feminin care se opune unui prenume cu valoare de masculin, acesta putînd fi perechea sa formală *Călin* sau *orice* prenume din seria de gen masculin. Din punct de vedere formal, opoziția de gen dintre prenumele *Călina* din seria feminină și prenumele *Călin* din seria masculină se exprimă printr-o opoziție de tip afixal (paradigmatic), iar opoziția de gen dintre prenumele Călina și fiecare dintre prenumele din seria masculină, de exemplu: *Bogdan*, *Andrei* etc. se exprimă printr-o *opoziție onomastică de tip lexical*. Același lucru se poate afirma și în legătură cu prenumele din subgrupa b_2). Analiza noastră arată că prenumele din subgrupa b), distribuite în perechi de gen, se opun prenumelor din subgrupa a) nu numai prin caracterul afixal al opoziției

[8] Th. Hristea, *Moțiunea regresivă în limba română*, în *Omagiu Rosetti*, București, Editura Academiei, 1965, p. 388.

formale de gen, ci și prin posibilitatea de a realiza opoziții formale atît de tip afixal, cît și paradigmatic. Caracterul flexionar al opoziției de gen a prenumelor este valabil numai în plan etimologic. În plan funcțional, prenumele se caracterizează prin invariabilitate sau fixitate de gen în cadrul seriei din care fac parte.

Rezultatele analizei categoriei gramaticale a genului la subclasa onomastică a prenumelor indică participarea *specifică* a acestor nume proprii la opoziția de gen prin :

— distribuția formelor în două valori de gen opuse, masculin și feminin ;

— constituirea unei opoziții de gen între serii denominative ;

— subordonarea funcției semantice și formale a genului prenumelor față de genul numelor comune ;

— încadrarea de gen diferită a unor serii formale ;

— particularitatea opozițiilor lexicale și paradigmatice onomastice.

Grammatical Gender of Proper Names in Romanian. Given Names

(*Abstract*)

This paper refers to the necessity to distinguish formally and functionally the analysis of grammatical gender of proper names and to establish the specific characters of these signs into onomastical subclasses. The given names, a subdivision of proper names, are characterized by the onomastical distribution only into a formal opposition of gender : masculine/feminine. The morphological gender of given names is a typical opposition among denominative series.

The semantic and formal function of gender of given names is subordinated to the model of common names. These proper names differ from other grammatical classes by specific lexical and affixal oppositions of gender.

Octombrie 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

CU PRIVIRE LA ORONIMUL *CARPAȚI*

VASILE C. IONIȚĂ

Intervenția de față se referă la articolul privitor la etimologia numelui propriu Carpați [1], aducînd completări în legătură cu aria de răspîndire a rădăcinii *crap/carp*, a unor variante ale ei, precum și la mărturiile lexicale actuale din dialectele limbii române.

În articolul amintit, autoarea, Magdalena Popescu-Marin, sintetizează diverse informații referitoare la oronimul *Carpați*, în scopul clarificării etimologiei acestuia.

Observațiile noastre au în vedere : **1.** aria răspîndirii unor radical înrudiți cu rădăcina *crap/carp* ; **2.** mărturiile lexicale existente în lexicul comun și în toponimia teritoriului limbii române.

1. După ce trece în revistă opiniile unor cercetători care s-au ocupat îndeaproape sau în treacăt de oronimul *Carpați*, preocupați de radicali, baze etc. reflectate de oronim, autoarea conchide : „Așadar, rădăcina *crap/carp* cu sensul „piatră, stîncă" se regăsește pe un teritoriu foarte întins din Europa : Peninsula Balcanică [. . .] [2], Dacoromania (cf. Carpați și regionalul *carpă* [3], probabil împrumut din albaneză), Iugoslavia, Elveția, părți din Italia și Austria" [4].

Într-un amplu studiu dedicat termenilor geografici și rolului acestora în toponimie, E. M. Murzaev remarca persistența și răspîndirea impresionantă a termenului ***kîr***, cu diverse sensuri, pe un spațiu cuprins între Oceanul Înghețat de Nord și Marea Mediterană [5].

Spicuim cîteva exemple din cele prezentate de E. M. Murzaev și rezumăm opiniile sale în privința legăturii acestor diverși termeni cu oronimul *Carpați* : ***kîr*** „munte de mică înălțime" (Kirkizia) ; „ridicătură de pămînt ; formațiune muntoasă subordonată unor înălțimi mai mari" (Kazahstan) ; ***kîrdal*** „colină" (Iakuția) ; ***kîrp*** „ridicătură de pămînt de formă rotundă pe un platou" (Peninsula Kola) etc. ; urmează o serie de exemple din graiurile komi : ***kîr*** „munte, rîpă" ; ***kîrem*** „rîpă, prăpastie" ; ***kîrkeș*** „mal înalt abrupt" ; ***kîrt*** „stîncă" etc. [6] Acestor date li se adaugă cele reieșite dintr-un articol al lui A. Sauvageot [7], referitoare la ținutul Uralilor, la spațiul finic, la cel din sud etc.

[1] Magdalena Popescu-Marin, *Cu privire la etimologia n.p. Carpați*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 2, p. 163–166.

[2] Unde se trimite la alb. *karpë*, arom. *Crapși* și, cu prudență, la *scarpă*, *șcarpă*, termeni menționați de T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1974, s.v. ; în aceeași sursă se menționează însă și adj. *scîrpos*, *-oasă*.

[3] Autoarea adaugă în notă : „comunicat de prof. Gr. Brâncuș".

[4] M. Popescu-Marin, *art. cit.*, p. 166.

[5] *Mestnye geografičeskie terminy i ih rol' v toponimii*, în „Mestnye geografičeskie terminy", Moscova, 1970, p. 26.

[6] Idem, *ibidem*, p. 26–27.

[7] *Les noms des Monts Oural*, în „Revue Internationale d'Onomastique", 1961, nr. 1.

În final, E. M. Murzaev se întreabă: „oare nu există, în cazul de față, o legătură a tuturor acestor termeni cu baza *carra* „piatră", considerat element de substrat preindo-european mediteranean?" Ea s-a conservat — adaugă autorul citat — în armeanul *kar* „piatră", în alb. *karpë* „stîncă", precum și în dialectele bulgare sub forma *karpa*, motiv pentru care V. I. Gheorghiev apropie limba armeană de cea tracă și determină originea toponimului *Carpați* din ier. *(s)korpa-ta* „stîncos" [8].

Cît despre această impresionantă răspîndire pe spații atît de vaste, aparținînd Euroasiei, vom cita observația lui P. Naert, referitoare la un alt termen, la fel de răspîndit: *to* „lac". „Unii cercetători socotesc improbabilă o unitate euroasiatică într-o epocă atît de îndepărtată. Oprelіștile nu au o prea mare însemnătate. Nu trebuie să credem neapărat că un popor oarecare al Eurasiei, de acum zece mii de ani, stăpînea tainele atomului ca să-și poată impune autoritatea prin limbă pe întreg continentul. Pentru aceasta era nevoie doar de picioare vrednice, de timp și de o natalitate superioară numeric..." [9].

În privința relației dintre noțiunea *piatră—munte*, aceasta aparține așa-numitelor *universalii onomastice*, fenomene proprii mai multor limbi, dovadă a comunității de gîndire și reprezentare umană în domeniul nominației.

2. Observațiile din această a doua parte a intervenției noastre sînt, de fapt, obiecții aduse autoarei, căreia i-a scăpat din vedere o serie de date tot atît de importante ca și existența regionalului *carpă* [10].

Sîntem nevoiți să rezumăm opiniile noastre despre **carpă*, **cîrpă* „stîncă, piatră, stei", exprimate într-o lucrare apărută acum șase ani [11]. Plecam atunci de la oiconimul *Cîrpa* (Caraș-Severin) și avansam ipoteza că numele respectiv este rezultatul unei etimologii populare, produsă o dată cu deprecierea unui apelativ topic, prudență nejustificată, căci date ulterioare [12] au dovedit că nu este vorba de o etimologie populară, ci de un fonetism firesc.

Acum putem afirma că graiurile dacoromânești cunosc nu numai varianta cu *ș- (șcarpă)*, ci și pe cea cu *s- (scarpă)*, precum și că varianta *(s)cîrpă* nu este un accident: cf. *scarpă II.* 1. (Învechit și regional) Suprafață înclinată, taluz de pămînt, de pietriș etc.; apoi (Prin Bucov. și Transilv.; în formele *șcarp* și *șcarpăn)* Terasament (în rambleu) de cale ferată; 2. (Prin Ban. și Bucov.; în formele *șcarp* și *șcarpă)* Vale de rîu, făgaș, șanț; (Regional; în forma *șcarpă)* „prăpastie" [13].

M. Popescu-Marin adaugă după alb. *karpë*: „arom. *Crapși* și poate și *scarpă*, *șcarpă* „stîncă". Pierde însă din vedere toponimul citat de Th. Capidan, la aromâni: *Scîrpa Lată*, precum și cele două nume de locuri date de noi, în zona Mehadiei, nu departe de satul și pîrîul *Cîrpa*: *Croul*

[8] Apud E. M. Murzaev, *art. cit.*, p. 27.

[9] *Autour de ainou* to—lac, în „Revue Internationale d'Onomastique", 1962, nr. 1, p. 23.

[10] Supra nota 3.

[11] Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 230—231.

[12] DLR, tomul X, partea 1 și partea a 2-a.

[13] Glosarea, așa cum se procedează în DLR, a lui *scarpă* „sabot" și *scarpă* „suprafață înclinată...", sub un singur titlu, și explicarea lui prin it. *scarpa* vor trebui revizuite. Nu este însă exclus ca *scarpă* „suprafață înclinată..." să fi pătruns și prin intermediul echipelor de lucrători italieni, care au contribuit la realizarea căilor ferate în diferite zone ale țării; termenul exista însă, fără îndoială, și pînă la pătrunderea lui ca termen tehnic.

Cîrpei și *Culmea Cîrpelor*[14]. Dacă despre *Cîrpa*, deal aflat la sud de satul Scînteia (Iași), n-am putea susține cu toată convingerea că provine din *cîrpă* „stîncă, piatră", despre masivul *Cîrpa* din Munții Șureanului[15], îndrăznim să afirmăm că legătura nu este deloc hazardată.

O dovadă sulimentară pentru dr. *cîrpă* este și *scîrpălui* „vb. IV. I n t r a n z. (Prin vestul Transilv.) A săpa un teren înclinat pentru a face un drum", notat de DLR : „cu etimologie necunoscută" (s.v. *scîrpălui*), deși legătura lui cu *scarpă* „suprafață înclinată. . ." este evidentă[16].

Exemplele acestea nu sînt deloc neglijabile. Ba am putea spune că ele vin în sprijinul diverselor supoziții privitoare la etimologia oronimului *Carpați*, cum nu sînt neglijabile nici realitățile lingvistice existente la est de Peninsula Balcanică.

Octombrie 1988

Reșița, Piața 1 Decembrie 9

[14] Atît exemplul dat de Capidan, cît și cele date de noi sînt menționate în lucrarea noastră (*Nume de locuri*. . ., p. 230 ; supra nota 11).

[15] C. Trufa, T. Valea, *Munții Șureanu. Ghid turistic*, București, 1986, p. 41.

[16] Cît despre variantele cu *s*- și fără *s*- (*scarpă, scîrpă — carpă, cîrpă*), precum și despre dublete *scarpă/șcarpă*, vezi lucrarea noastră, citată (supra nota 11).

ADVERBUL ÎN LUCRĂRI ROMÂNEȘTI RECENTE

ANDRA ȘERBĂNESCU

1. Clasă de cuvinte eterogenă sub aspectul comportamentului sintactic și semantic, adverbul a reprezentat obiectul de studiu a numeroase cercetări parțiale, care au pus pe rînd în discuție probleme diferite privind stabilirea inventarului, clasificarea materialului lingvistic, interpretarea datelor sub diverse aspecte. În gramaticile generale ale limbii române, adverbul este tratat ca o parte de vorbire distinctă, caracterizată prin particularități morfosintactice relevante în raport cu alte clase morfologice. Pornind de la aceste premise și desfășurîndu-și cercetarea pe baza analizei și sintezei, Georgeta Ciompec și, respectiv, Dumitru Nica supun atenției lingviștilor cîteva date — rezultate din aplicarea unor noi metode de investigare a faptelor de limbă — în două cărți cu caracter monografic : *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie* [1] și *Teoria părților de vorbire (cu aplicații la adverb)* [2]. Punctul comun al celor două studii îl constituie, desigur, adverbul ca obiect al analizei. Demersul este însă altul, punînd în lumină punctele de vedere și preocupările diferite ale celor doi universitari din București și, respectiv, Iași.

2. Studiul Georgetei Ciompec, în parte tradițional, în parte structural, urmărește evoluția sistemului adverbial în diferite perioade ale limbii române, stabilind un inventar (aproape) complet de termeni, asupra cărora se operează clasificări preponderent de natură formală. Conform principiilor structurale de analiză, componenta „sens" este eliminată din descriere, ceea ce face ca studiul să nu ia în considerație, în mod deliberat, aspecte ale semanticii adverbului, ale funcționării acestuia în limbă [3].

Recentul studiu al lui Dumitru Nica oferă specialiștilor o nouă perspectivă de interpretare, care, fără a se desprinde total de abordarea tradițională, pune în discuție noi posibilități de investigare a materialului lingvistic. Rezultatul obținut, uneori același cu al cercetărilor anterioare, alteori unul nou, ilustrează un principiu bine cunoscut în lingvistică: posibilitatea de a ajunge la interpretări similare pe căi diferite, autorul citîndu-l în acest sens pe Otto Jespersen : „fenomenele gramaticale pot și trebuie apreciate din puncte de vedere diferite, care de multe ori sînt complementare" (p. 68).

Dacă Georgeta Ciompec își plasa investigația la nivelul concret al vorbirii, oferind spre exemplificare atestări provenite din diferite tipuri de texte și din diferite epoci istorice, Dumitru Nica preferă o abordare la nivelul abstract al limbii, fără a apela în mod sistematic la atestări, lucrînd, mai des, cu adverbele în sine, izolate de context. În felul acesta — merit sau scădere a cărții? — autorul se situează pe poziția acelora care

[1] București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, 302 p. (= *Morfosintaxa*...).

[2] Iași, Junimea, 1988, 188 p. (= *Teoria*...).

[3] Vezi și recenziile la această carte : Marina Rădulescu, în SCL, XXXVII, 1986, nr. 1, p. 65—69 ; Camelia Stan, în LR, XXXV, 1986, nr. 2, p. 304 ; Ioan N. Bîtea, în RRL, XXXI, 1986, nr. 4, p. 381—382, și idem, *Observații asupra unor opinii despre adverb*, în SCL. XXXVIII, 1987, 2, p. 151—159.

consideră că : „Din punctul de vedere al înţelesului, părţile de vorbire sînt clase conceptuale şi categoriale şi în sensul acesta ele reprezintă una din universaliile lingvistice" (p. 73). Dumitru Nica observă însă că unităţile abstracte se actualizează prin entităţi concrete şi, de aceea, nu stabileşte un raport de disjuncţie între limbă şi vorbire din perspectiva claselor morfologice (p. 74), deşi, pe parcursul analizei, realizările concrete sînt luate în discuţie într-o mică măsură.

În *Morfosintaxa*... scopul cercetării era delimitarea unităţilor adverbiale pe baza contextului diagnostic, descrierea lor, caracterizarea organizărilor succesive ale sistemului cu relevarea elementelor de continuitate şi discontinuitate, precum şi a sensului evoluţiei, în timp ce în *Teoria*... atenţia se îndreaptă asupra clasificării şi descrierii adverbelor prin aplicarea a trei criterii : *formal*, *semantic*, *funcţional*, asupra corectării claselor existente în gramatica tradiţională prin reinterpretarea lor din perspectiva (reunită) a unor teorii mai noi. Între cele două cărţi apar astfel diferenţe în analiza adverbului. Importante, cred, nu sînt diferenţele în sine — atîta vreme cît ele sînt rezultatul aplicării de către autori a unor metode deliberat asumate —, ci sugestiile pe care acestea le oferă unor interpretări ulterioare.

3. Volumul lui Dumitru Nica a fost conceput în două părţi distincte : *Teoria părţilor de vorbire* şi *Adverbul în limba română. Prezentare funcţională*. Raportul de incluziune între cele două componente ale descrierii este evident şi, deşi autorul nu precizează — în mod explicit — motivul pentru care a optat pentru această structurare, deduc din parcurgerea lucrării intenţia de a prezenta „un istoric al părţilor de vorbire" care „reproduce în mic istoria gramaticii înseşi" (p. 10), un fapt interesant sub aspect documentar, mai ales că „părţile de vorbire constituie partea centrală a întregului sistem gramatical" (p. 175).

Se trec astfel în revistă (p. 7—52) punctele de vedere teoretice, soluţiile practice de analiză şi terminologia lui Platon, Aristotel, Dionysos Thrax, Elius Donat, Panini, ale autorilor gramaticii de la Port Royal, apoi Hermann Paul, J. Vendryes, E. Sapir, O. Jespersen, V. Brøndal, L. Bloomfield, F. de Saussure, L. Hjelmslev, E. Coseriu ş.a. şi se prezintă succint, într-un capitol aparte, evoluţia conceptelor şi a clasificărilor în gramaticile româneşti, începînd cu *Gramatica rumânească* din 1757 pînă la *Gramatica limbii române* din 1954. Este un material bogat, eterogen sub aspectul poziţiilor teoretice, oferind sugestii bibliografice şi, pentru o parte din cititori, aducînd noutăţi care incită la lecturi ulterioare. Un istoric al unor concepte îşi are, cu siguranţă, utilitatea şi meritele lui. Prezintă însă şi inconveniente, generate, în primul rînd, de două tendinţe contrare : pe de o parte, necesitatea surprinderii tuturor aspectelor importante, pe de altă parte, necesitatea concentrării materialului. Faptul că nu întotdeauna se poate ajunge la un raport optim între cele două tendinţe afectează, uneori, claritatea expunerii. De aceea, cred că mai avantajoasă pentru lucrarea în discuţie (avînd în vedere partea a II-a) ar fi fost — — eventual — prezentarea exclusivă a adverbului în diferitele sisteme morfologice. Descrierea ar fi putut surprinde mai multe elemente de detaliu necesare abordării din partea a II-a a cărţii, relaţia dintre rezultatele diferitelor orientări ar fi devenit mai evidentă. De pildă, conceptele de *adverb intranzitiv*/*adverb tranzitiv* (p. 38), afirmaţia conform căreia

adverbele sînt „expansiuni ale predicatului" (p. 43) și altele puteau fi dezvoltate, găsindu-se un numitor comun care să fie folosit ca modalitate personală de analiză. Lucrarea ar fi cîștigat în unitate și originalitate.

Absența din volum a unor referințe ilustrînd modalități mai noi de interpretare o pun pe seama opțiunii lingvistului ieșean pentru anumite poziții teoretice. Am însă rezerve în ceea ce privește subcapitolul 5 din *Privire istorică*, *Părțile de vorbire în gramaticile românești*. Este adevărat că în lingvistica românească adverbul a fost studiat, în general, din perspectivă tradițională, dar cercetările din ultima vreme — unele dintre ele cunoscute și citate de Dumitru Nica în partea a II-a a cărții — se raliază interpretărilor moderne. Acest subcapitol al V-lea contrastează (prin forma de prezentare) în mod nejustificat cu cele patru subcapitole în care stadiul cercetărilor este adus pînă în 1978, în timp ce pentru limba română prezentarea se oprește la 1954. Am în vedere afirmația autorului : „Lucrările, foarte numeroase, apărute în ultimele decenii [...] și care interesează în vreun fel prezentarea noastră vor constitui în mod permanent puncte de referință în cursul dezbaterii" (p. 52), dar nu sînt convinsă că ea poate anula disproporția sau suplini lipsa de simetrie în prezentare (celelalte lucrări sînt discutate pe parcurs în mai multe părți, în diferite capitole și subcapitole din partea I și a II-a). În același timp, printr-o altă organizare a acestei secțiuni, s-ar fi evitat repetarea unor informații în capitole și subcapitole diferite din partea I sau partea a II-a.

4. În continuare (p. 53 — 78), este definit punctul de vedere teoretic al lui D. Nica. Dată fiind neomogenitatea părților de vorbire, autorul admite posibilitatea mai multor „clasificări simultane, bazate pe criterii diferite" (p. 53). Faptul este pus în paralel cu modul în care Otto Jespersen descrie cuvîntul sub trei aspecte : formă, înțeles, funcție, devenite la Dumitru Nica criterii de clasificare a părților de vorbire, în general, și a adverbelor, în special. În interiorul fiecăruia dintre cele trei compartimente de analiză, investigația se face prin raportare la conceptele elaborate de diverși cercetători, aparținînd unor epoci și curente lingvistice diferite. Ar fi fost de așteptat ca numele citate aici să fie aceleași din *Privire istorică* sau cel puțin selectate de acolo, în urma preluării critice de către autor a unor criterii de clasificare. În mod surprinzător, pe lîngă cîteva nume (și implicit sisteme de interpretare) păstrate din capitolul anterior, sînt propuse noi perspective de interpretare, fără a fi comentată în vreun fel opțiunea. Modul în care sînt reunite aceste puncte de vedere aparținînd unor orientări diferite pare să pledeze pentru o continuitate a ideilor existentă în lingvistică de-a lungul timpului, o continuitate în interpretările diferiților lingviști.

Sub *Criteriul formal* este discutat conceptul de *parte de vorbire flexibilă*/vs./*parte de vorbire neflexibilă* și se grupează cuvintele în două serii : a) *cuvinte primare* ; b) *cuvinte derivate* cu ajutorul categorizatorilor de clasă (corespunzînd sufixelor din terminologia tradițională, reorganizate aici în funcție de clasa morfologică în care se înscrie derivatul). Concluzia parțială extrasă de aici este că, datorită neomogenității claselor, acestea „se organizează în subclase care au structuri și distribuții diferite" (p. 57).

Criteriul semantic este pus în legătură cu faptul că „diversele clase de cuvinte sînt reflexe ale unor fapte din planul gîndirii, și anume manifestarea în planul limbii a unor fapte de ordin formal (morfologic) din planul gîndirii [...] Într-adevăr, punctul de vedere logic al lui G. Ivănescu se confirmă întrutotul (sic ! — regretabilă greșeală de tipar într-un studiu de lingvistică) prin compararea cu un punct de vedere eminamente lingvistic (subordonarea) propus în interpretarea părților de vorbire de Otto Jespersen și cunoscut sub numele de teoria rangurilor" (p. 60). În continuare, pe baza teoriei sensului, elaborată de Eugenio Coseriu, se distinge între : părți de vorbire reprezentate de *cuvinte lexematice*, părți de vorbire *categorematice*, părți de vorbire *instrumentale*. În același timp, se face distincția *cuvinte pline/cuvinte vide*, care conduce la clasificarea părților de vorbire în *autosemantice/neautosemantice* (p. 60 — 61). Raportul cuvînt/parte de vorbire nu este clar delimitat, deși se citează, la un moment dat, studiul lui Petru Zugun despre cuvînt.

Din punct de vedere *funcțional*, autorul merge în interpretarea părților de vorbire pe linia lui L. Tesnière : *cuvinte constitutive* (susceptibile de a-și asuma o funcție structurală și de a forma un nod) și *cuvinte auxiliare* (care nu sînt susceptibile de a-și asuma o funcție sintactică și de a forma un nod) și reține, totodată, ca relevantă ierarhia lui Kuriłowicz privind o *funcție sintactică primară* și o *funcție sintactică secundară*. În plus, se introduce distincția dintre poziția de *determinant* și cea de *determinat* a cuvintelor. Tot aici sînt prezentate particularitățile distribuționale ale claselor morfologice pe baza *contextului diagnostic* (p. 65 — 67).

Prin aplicarea celor trei criterii de clasificare — formal, semantic, funcțional — se dau definiții și clasificări parțiale ale părților de vorbire, fără ca acestea să fie integrate într-o teorie unitară. Întîlnim deci în această carte doar *elemente* ale unei teorii a părților de vorbire, reunite de autor printr-o afirmație : „Putem spune că părțile de vorbire sînt în egală măsură categorii formale, categorii logico-semantice, categorii funcționale" (p. 67).

Capitolele următoare din această secțiune a cărții prezintă *Critica organizării cuvintelor în părți de vorbire* (p. 68 — 71), cuprinzînd alte cîteva interpretări, *Părțile de vorbire — categorii universale* (p. 72 — 74) și o ierarhie a faptelor de limbă în *Centru și periferie în organizarea părților de vorbire* (p. 75 — 78).

În această primă parte a volumului lui D Nica, meritul autorului constă în preluarea unor poziții teoretice existente în lingvistică și reorganizarea datelor prin recombinarea unor elemente mai vechi de descriere. Elemente eterogene devin, în interpretarea autorului, compatibile în sistemul astfel creat. Ca parte componentă a sistemului morfologic al limbii române, subsistemul adverbial este caracterizat în funcție de cele trei criterii și supus clasificărilor prezentate mai sus. Aceste trei criterii pe care le aplică în analiză Dumitru Nica includ și perspectiva propusă de Dumitru Irimia în *Structura gramaticală* [4] (criteriile semantic, deictic, morfologic), și principiile formulate de C. Dimitriu (proveniența, forma, sensul lexical, posibilitatea de a substitui nume) [5]. Criterii de clasificare

[4] *Structura gramaticală a limbii române*, Iași, Junimea, 1987, p. 190.
[5] *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, Junimea, 1979, p. 343—346.

cunoscute din gramatica tradiţional-descriptivă (origine, formă, înţeles, mod de exprimare a circumstanţei, disponibilităţi sintactice)[6] sînt reformulate în termenii şi în maniera unor teorii noi, fapt care conduce la concluzii, în esenţă, similare, dar altfel dispuse în sistem. La Georgeta Ciompec analiza adverbului era un demers structural, la Dumitru Nica ea reprezintă o modalitate de a sintetiza elemente aparţinînd la diverse teorii lingvistice, preluate *selectiv*. Astfel, deşi acceptă metoda contextelor diagnostice, autorul nu operează cu clase de substituţie. Aceasta ar fi implicat admiterea în clasa de substituţie a adverbului a unor propoziţii (cele corespunzătoare respectivelor poziţii sintactice), ceea ce ar fi presupus reinterpretarea raportului morfologie/sintaxă. Aplicarea selectivă a unor modalităţi diferite de analiză oferă avantajul nuanţării descrierii cu observaţii diverse, dar, totodată, are dezavantajul unor discontinuităţi în interpretare. Nu reiese din carte în mod clar organizarea părţilor de vorbire conform noii teorii, ci sînt puse, pe rînd, în evidenţă numai elemente ale acestui sistem. Criteriile de clasificare cu care s-a operat — interesante în sine — au fost rupte de contextul în care au fost formulate şi, din acest motiv, nu apare cu claritate relevanţa lor în descriere. Aşa cum reiese din carte, clasificarea (mai bine zis, clasificările succesive) este (sînt) un scop în sine, care nu conduc(e) la observaţii de altă natură. Aplicarea unor criterii formulate de lingvişti de diferite orientări la sistemul gramatical al limbii române i se pare însă lui Dumitru Nica un cîştig metodologic: „Gramatica însăşi, disciplină veche de peste două milenii, în contact cu lingvistica contemporană, cu cea de tip structural, îndeosebi, a ieşit în cîştig sub aspect metodologic, a devenit mai lingvistică" (p. 71). Totuşi, două milenii de lingvistică nu pot fi acoperite în 188 de pagini de text, cum îşi propune autorul. O afirmaţie din carte pare să explice rezultatele analizei: „Lingvistica modernă, fără să modifice în esenţa ei, valoroasă, schema clasică a părţilor de vorbire, a propus o interpretare lingvistică a acestor categorii (p. 71).

5. Partea a II-a a cărţii lui D. Nica, *Adverbul în limba română. Prezentare funcţională*, pare să pornească de la o afirmaţie din prima parte: „Toate părţile de vorbire ale limbii române se prezintă ca nişte cîmpuri gramaticale eterogene. Între ele adverbul se detaşează cu mult prin eterogenitate" (p. 78). Cu toate acestea, adverbul ar fi putut constitui obiectul unui studiu independent, cum, de altfel, se conturează şi din volumul în discuţie (unde primele capitole de teorie generală a părţilor de vorbire sînt în disproporţie evidentă cu capitolele despre adverb, considerate de autor doar o aplicaţie). Această a doua parte a cărţii reprezintă, de fapt, contribuţia esenţială pe care şi-o aduce Dumitru Nica la plasarea descrierii lingvistice pe noi coordonate. Ideile teoretice din prima parte sînt reluate şi aplicate la clasa adverbului românesc. Eterogenităţii clasei „i se opune o prezentare tipologică şi funcţională, atît cît acest lucru este posibil în cazul unei categorii *polifaţetice* (sic!) şi pluridimensionale" (p. 83). Precizarea „atît cît acest lucru este posibil..." este bine venită, deoarece analiza efectuată nu se caracterizează întotdeauna prin unitate.

[6] Mioara Avram, *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1986, p. 199–202.

În forma în care se prezintă cititorului, cartea pornește de la un inventar de adverbe deja stabilit în gramaticile tradiționale, acceptat într-o primă etapă de analiză și corectat o dată cu aplicarea noilor „grile" de interpretare. Ceea ce la Georgeta Ciompec reprezenta scop al analizei (în urma aplicării contextelor diagnostice), aici este luat ca premisă. În felul acesta, rezultatele investigației lingvistice din *Teoria*... se suprapun, în parte, cu observațiile din *Gramatica Academiei*, deși terminologia diferă uneori.

Se stabilesc deci în primul capitol din partea a doua a cărții trăsăturile generale ale adverbelor (p. 81—90), reunite sub titlul *Aspecte generale.*

Dualității *adverbe primare/adverbe derivate* — existente în gramatica tradițională — îi corespunde aici dihotomia — destul de vag formulată la pagina 83 — *adverbe primare, Ø marcate/adverbe marcate de categorizatori de clasă*, printre aceștia fiind incluse sufixele *-ește*, *-is (-iș)*, *-mente*, precum și fostele articole hotărîte *-a*, *-le*, cu ajutorul cărora substantivele trec prin conversiune în clasa adverbelor (p. 83). Clasificarea este susținută de principiul teoretic potrivit căruia „derivarea este o conversiune marcată de categorizatori, iar conversiunea o „derivare" gramaticală nemarcată" (p. 57). Spun că dihotomia este vag formulată, deoarece, așa cum apar organizate paragrafele 3.1. și 3.2. (p. 83), s-ar putea deduce opoziția adverbe absolute/adverbe marcate de categorizatori. Or, autorul precizează, de fapt, adverbele absolute *(mîine, ieri, sus, jos* etc.). „Sînt, în genere, cuvinte primare. Marca lor de clasă este Ø" (p. 83). *În genere*, deoarece în clasa *semantică* a adverbelor absolute („care în orice context sau luate izolat pot fi ușor recunoscute ca atare" — p. 83) se întîlnesc atît adverbe primare (din punct de vedere al *formei)* — citate mai sus —, cît și adverbe derivate *(morțiș, eminamente, omenește* etc.); în recunoașterea acestora din urmă decisivă este, cred, asocierea constantă a unui anumit sufix cu un anumit sens intrinsec, circumscris clasei adverbelor. Aș interpreta această relație ca o evidență a solidarității dintre componenta sintactică și ce a semantică.

Justificată mi se pare omonimia (stabilită implicit de autor sub 3.3., p. 83 și 3.4., p. 84) *-a*, *-le* categorizatori de clasă/vs./*-a*, *-le* particule deictice (alături de *-și*, *-i*, *-șa* — de ce nu și *-re*, *-te*[7]*)*, așa după cum cred că relevantă pentru descrierea adverbului românesc ar fi fost menținerea distincției operate de Georgeta Ciompec: *formanți facultativi* (particule deictice)/*formanți obligatorii* (morfeme lexicale), care ar putea explica diferența dintre *-le* (din dubletul adverbial *pretutindeni — pretutindenile)* și *-va* (din *cum — cumva*, unde nu se mai poate vorbi de o variație liberă; la fel: *fie-*, *oare-*, *nici-* — vezi 3.5., p. 84).

Descrierea formală se continuă cu opoziția binară *adverbe simple/ adverbe compuse*, deși sînt amintite și *locuțiunile*, fiind acceptată, în fond, descrierea clasică tridimensională. Categorie de unități adverbiale controversată, teoretizată, printre alții, și de Georgeta Ciompec, locuțiunile adverbiale ar fi putut constitui domeniul unor interesante remarci în sensul analizei efectuate de Dumitru Nica, verificînd sau infirmînd clasificarea mai deosebită (adverbe simple, adverbe compuse, expresii adverbiale, locuțiuni adverbiale) operată de Dumitru Irimia[8]. Nu îmi

[7] Pentru particula deictică *-te*, vezi Marina Rădulescu, *art. cit.*, p. 65.
[8] *Op. cit.*, p. 201—202.

explic absența din carte a unei analize a locuțiunilor, de vreme ce ele se pot degaja din inventarul adverbelor simple și compuse prin aplicarea celor trei criterii formulate de autor: formal, semantic, funcțional. Ar fi fost cîteva precizări pe care le cred utile, deși din parcurgerea cărții deduc faptul că atît adverbele simple, cît și cele compuse și locuțiunile sînt privite ca realizări particulare ale clasei, discutate în ansamblul ei.

În ceea ce privește raportarea adverbului la flexiune, Dumitru Nica se situează — cu argumente — pe poziția mai răspîndită în lingvistica românească și încadrează adverbul în clasa cuvintelor neflexibile, deosebindu-se prin aceasta de pozițiile teoretice formulate de Iorgu Iordan, Vladimir Robu în *Limba română contemporană* [9] și C. Dimitriu în *Gramatica limbii române explicată...* [10].

Aplicînd un criteriu semantic, Dumitru Nica subcategorizează adverbele în: *autosemantice* (dotate cu înțeles categorial și lexical), *adverbe substitute* (numai înțeles categorial), *adverbe relative* (înțeles categorial și instrumental), *adverbe adpropoziționale* (înțeles ontic), *adverbe particule* (înțeles actualizator), reunirea claselor făcîndu-se prin aplicarea unui criteriu logic, potrivit căruia adverbele sînt „note ale notelor" (p. 85). Deși termenii sînt explicați într-un capitol anterior din partea I, ar fi fost utilă ilustrarea claselor cu unități adverbiale, aceasta contribuind nu numai la clarificarea unor probleme, ci și la unitatea demersului analitic (clasificările rezultate din aplicarea altor criterii sînt exemplificate).

Din punct de vedere lexical, D. Nica relevă existența în sistemul adverbial a trei cîmpuri macrosemantice: *adverbe de mod(calificative)*, *adverbe circumstanțiale (de timp și loc)*, *adverbe cantitative* (p. 86). În acest punct al descrierii, Dumitru Nica se desprinde, semnificativ, de gramaticile tradiționale (unde apar clasele: *adverb de mod*, *de loc*, *de timp*). În primul rînd, se face distincția *adverbe de mod/adverbe circumstanțiale*, criteriul care a operat fiind vag formulat: adverbele de mod „corespund adjectivelor calificative, fiind variante contextuale ale acestora" (p. 86). Asupra acestei afirmații ar fi fost bine să se insiste, avînd în vedere noutatea interpretării și excepțiile de la regulă. Dacă înțeleg bine, afirmația autorului vizează situațiile:

(1) El scrie *frumos* (adverb).

(2) Scrisul *frumos* place oricui (adjectiv),

în care *frumos* (1) este o variantă contextuală (contextul = verb) a adjectivului *frumos* (2) (contextul = substantiv). Într-adevăr, se observă că unele cuvinte pot apărea, pe rînd, în grupul nominal ca adjective și în grupul verbal ca adverbe, între cele două realizări existînd o relație de transformare [11]. „Paralelismul perfect", cum îl numește Dumitru Nica, nu își găsește însă cea mai bună ilustrare în exemplul de la pagina 93: om *bun* — gîndește *bine*. Admiterea unei relații transformaționale între

[9] Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 334.

[10] *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, Editura Junimea, 1979.

[11] Cf. Renate Bartsch, *The Grammar of Adverbials. A Study in the Semantics and Syntax of Adverbial Constructions*, Amsterdam — New York — Oxford, North Holland Publishing Company, 1976.

(1) și (2) implică însă reorganizarea întregului sistem adjectival și adverbial, precum și reinterpretarea, de pe noua poziție teoretică, a fenomenului conversiunii. Distincția *calificative/circumstanțiale* fusese făcută cu referire la adverbul românesc de Dumitru Irimia ; criteriul era însă altul : *sens independent de actul situațional/sens dependent de situația de comunicare*[12]. Convergența criteriului distribuțional (de la Dumitru Nica) cu unul semantic și pragmatic (formulat de Dumitru Irimia), susținută de argumente convingătoare, ar putea întări această poziție teoretică. Interpretarea prezintă însă inconvenientul lipsei de consecvență în momentul atribuirii funcției sintactice: un adverb de *mod/calificativ* îndeplinește în propoziție funcția sintactică de *complement circumstanțial*, la fel ca adverbele *circumstanțiale*, deși în clasificare se face practic distincția adverb *necircumstanțial (calificativ)/adverb circumstanțial* (de loc și timp). Inconsecvența este mai mult de natură terminologică. Din categoria *adverbelor calificative* (stabilită de Dumitru Irimia)[13], Dumitru Nica extrage adverbele cu trăsătura semantică internă [+ cantitate], repartizîndu-le într-o clasă distinctă, *clasa adverbelor cantitative*, și acceptînd, implicit, ca poziție sintactică aparte, *complementul circumstanțial cantitativ*[14]. Dincolo de argumentele avute în vedere în discutarea acestei clase de adverbe (p. 111–117), criteriul *centru–periferie*, pe care autorul îl aplică adverbelor de restricție, de exclusivitate, pare să anuleze și clasa cantitativelor, slab reprezentată în limbă, incluzînd unități cu statut morfologic și sintactic controversat *(de două ori* etc., *îndoit* etc., *o sută de lei* etc., *cîteva ore* etc.). Lăsînd la o parte această observație, în interiorul sistemului propus de Dumitru Nica, delimitarea acestei clase de adverbe prezintă avantajul izolării acelor elemente cu statut hibrid. Față de alte clasificări, pe lîngă restrîngerea, printr-o delimitare mai strictă a clasei adverbelor de mod (sînt excluse de aici adverbele de afirmație, de negație, de comparație, de îndoială, explicative, conclusive), sînt scoase din sfera *adverbelor circumstanțiale* (delimitată de Dumitru Irimia) cauzalele, concesivele, limitativele, condiționalele, fără a fi discutată însă poziția lor în noua organizare a sistemului, sub motivul (nu foarte fundamentat teoretic) că nu se situează în centrul clasei adverbului, ci la periferia acesteia.

O problemă controversată este stabilirea contextelor diagnostice, modalitate structurală, prin excelență, de delimitare a claselor morfologice. Pentru română, contextul specific al adverbului a fost stabilit de Georgeta Ciompec și corectat parțial de alți lingviști[15]. Dacă în *Morfosintaxa*... stabilirea contextului diagnostic reprezenta o etapă esențială în stabilirea inventarului de adverbe, aici el reprezintă o modalitate suplimentară de analiză în interiorul claselor de adverbe deja stabilite după alte criterii și, conform principiilor autorului, „contextul diagnostic trebuie privit ca orientativ, dată fiind eterogenitatea categoriei" (p. 89). Stabilirea contextelor diagnostice se face la Dumitru Nica într-o manieră personală, lărgindu-se conținutul inițial al metodei. În sensul curent al termenului, context diagnostic desemnează procedeul de delimitare a

[12] *Op. cit.*, p. 196.

[13] *Op. cit.*, p. 196–197.

[14] Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 189–190.

[15] Vezi recenziile citate în nota 3 și Dumitru Nica, *Teoria*..., p. 88–89.

claselor morfologice în funcţie de *vecinătăţile* caracteristice, de particularităţile *combinatorii* ale termenilor. Contextul diagnostic stabilit de Dumitru Nica pentru adverbele calificative, de pildă, este : # *se* V_i + *cumva* #, fiind considerat adverb calificativ „orice element ocurent în poziţia nedefinitului *cumva*" (p. 93)[16]. Un astfel de mod de delimitare a adverbului nu se bazează *exclusiv* pe particularităţile *sintagmatice* ale termenilor, ci implică, în acelaşi timp, o relaţie *paradigmatică, de substituţie*. Acest context pare să elimine unele dintre neajunsurile formulate referitor la ipoteza Georgetei Ciompec, dar prezintă la rîndul lui inconvenientul de a defini o clasă de adverbe printr-o altă clasă adverbială (*cumva* este adverb pronominal nehotărît sau, în terminologia şi clasificarea autorului, *adverb substitut calificativ*), pe lîngă inadvertenţa terminologică. De asemenea, stabilind în felul acesta contextul diagnostic (impropriu numit aşa), nu era nevoie să se impună verbului restricţia [+ intranzitiv], de vreme ce în această poziţie pot apărea atît verbe din clasa *se călătoreşte, se merge* etc. (intranzitive în afara contextului reflexiv : *a călători, a merge*), cît şi verbe din clasa *se mănîncă, se ştie* etc. (tranzitive prin eliminarea mărcii reflexive : *a mînca, a şti*), ca în : # *se călătoreşte bine* # şi # *se ştie bine* #. Din afirmaţia următoare : „Adverbele substitute au aceleaşi contexte diagnostice ca şi referenţii lor, adverbele calificative, circumstanţiale şi cantitative" (p. 125) se deduce că termenii propuşi spre substituţie în interiorul contextelor diagnostice — *cumva, cîndva, undeva, cîtva* — se plasează la nivelul abstract al limbii, nu la cel concret, al realizărilor în vorbire, şi sînt, de fapt : CUMVA, CÎNDVA, UNDEVA, CÎTVA[17]. În acest caz, o precizare a noţiunii de *referent* ar fi fost necesară, o dată cu reorganizarea claselor adverbiale prin includerea în aceeaşi clasă a unor adverbe ca *bine* şi *aşa* (la Dumitru Nica : *bine* = adverb calificativ ; *aşa* = adverb substitut), diferenţa dintre ele nefiind impusă de contextul diagnostic, ci de o particularitate a funcţionării în vorbire : *bine* [— substitut], [—anaforic] ; *aşa :* [+ substitut], [+ anaforic]. În plus, contextul diagnostic nu relevă diferenţe structurale între diferitele clase de adverbe, ci semantice, şi nu poate pune în evidenţă clasa adverbelor de modalitate (aşa după cum precizează şi autorul, p. 158), iar contextul general al adverbului : # *se* V_i . . . # ; # . . . *se* V_i # este discutabil (*că* — din *că se merge* sau *se merge că*. . . este tot adverb ?). Imposibilitatea de a stabili în mod unitar contextul diagnostic demonstrează faptul că — pentru clasa adverbului — el nu este pertinent în stadiul actual al cercetărilor.

Dintr-o altă perspectivă, adverbul este numit *modificator direct* (stabileşte relaţii de subordonare prin aderenţă — p. 90, 6.2.), deşi în unele situaţii „relaţia adverbială se realizează şi joncţional prin prepoziţii" (p. 90, 6.3.).

[16] În mod analog sînt stabilite contexte diagnostice şi pentru alte clase : adverbe circumstanţiale de timp : # *se* V_i + *cîndva* # ; adverbe circumstanţiale de loc : = # *se* V_i + *undeva* # : adverbe cantitative : # se V_i + *cîtva* #. În acelaşi timp, principiul care a stat la baza acestor contexte diagnostice este total diferit de cel care a condus la contextul propus pentru subclasa adverbelor relative : # VP_1 . . . VP_2 # .

[17] Am notat în felul acesta clasele de substituţie pentru a face distincţia între CUMVA — clasă de substituţie — şi *cumva* —unul dintre termenii clasei de substituţie, şi, analog, CÎNDVA — *cîndva*, UNDEVA — *undeva*, CÎTVA — *cîtva*.

6. Prin aceste observații, prezente în primul capitol al părții a doua, D. Nica aplică principiile teoretice formulate în prima parte la clasa adverbelor și stabilește aspectele care vor fi luate în discuție în capitolul al II-lea, *Clase funcționale de adverbe*, unde, după ce sînt delimitate șase clase, fiecare dintre ele va fi discutată în funcție de coordonatele trasate. Între teoria generală a părților de vorbire (p. 53–78) și aplicarea acestei teorii la clasa adverbului există, în linii mari, continuitate, cu toate că unele date de analiză prezente în prima parte nu mai apar în partea a II-a (distincția cuvinte primare/cuvinte derivate (p. 55) nu mai este reluată ca atare, ci ușor modificată (p. 83)[18], distincția cuvinte pline/cuvinte vide nu mai este aplicată consecvent în interiorul clasei adverbului și nici opoziția cuvinte constitutive/cuvinte auxiliare (p. 63)). Față de premisele teoretice, în aplicația la adverb apare un element nou de clasificare în funcție de autonomia sintactică a termenilor — după Martinet — (p. 87), deși în prima parte se vorbea de autonomie semantică (p. 61). Delimitarea clară a celor trei criterii de clasificare (în prima parte) nu mai este la fel de evidentă și în partea a doua, mai ales că nu se precizează în ce fel s-a operat cu aceste criterii de clasificare în clasa adverbului. Pe lîngă aceasta, prezentarea unor trăsături generale ale adverbului în contextul teoriei părților de vorbire (partea I) și reluarea acelorași aspecte în partea a II-a fac să se suprapună unele date.

7. În capitolul al II-lea din partea a II-a a cărții lui D. Nica (p. 91–160), scopul cercetării a fost delimitarea unor clase omogene de adverbe și descrierea lor, așa după cum apare evident din structurarea acestei secțiuni : *II. Clase funcționale de adverbe* : 1. *Adverbe calificative*, 2. *Adverbe circumstanțiale*, 3. *Adverbe cantitative*, 4. *Adverbe substitute*, 5. *Adverbe particule*, 6. *Adverbe de modalitate*.

Diferența față de alte clasificări existente în lucrări despre adverbe provine din tripla perspectivă de interpretare (formală, semantică, funcțională) și din faptul că între cele trei criterii nu se stabilește o ierarhie, ci ponderea lor în descriere se modifică de la o clasă la alta. Privite individual, clasele sînt relativ omogene, dar raportate unele la altele au porțiuni în care se suprapun. De pildă, *acolo* poate fi caracterizat pe baza unor criterii diferite ca [+ circumstanțial] (după sens), [+ substitut] (după modul în care funcționează în limbă); *oare* are trăsătura specifică adverbelor modale (atitudine față de enunț — incertitudine), dar și o caracteristică a adverbelor particule (imposibilitatea de a îndeplini o funcție sintactică de parte de propoziție). Acest aspect, altfel formulat, desigur, a fost remarcat de Ion Coteanu în *Gramatica de bază a limbii române*[19], unde se afirmă : Același adverb poate [...] să fie : de timp și interogativ [...], de timp și relativ [...], de loc și interogativ [...], de loc și relativ[...], interogativ, pronominal și de cantitate[...], relativ, pronominal și de cantitate[...] (p. 253).

În clasificarea lui Dumitru Nica, față de *Gramatica Academiei*[20], remarcăm prezența clasei adverbelor-particule (suprapunîndu-se parțial

[18] Vezi în acest articol și p. 61.
[19] București, Editura Albatros, 1982, p. 253.
[20] *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966, Editura Academiei R.S.R., p. 300–320.

cu clasa semiadverbelor — delimitată de Georgeta Ciompec), care își justifică statutul la nivel sintactic, dar nu întotdeauna la nivel semantic și pragmatic. Este o clasă definită, de fapt, negativ, constituită din acele elemente considerate în mod tradițional adverbe și care nu se încadrează în nici una din clasele anterioare. Analiza efectuată de autor — în funcție de cele trei criterii — este supraadăugată, în fond, acestei definiții negative, reprezentînd o modalitate de verificare a clasei și de stablire a particularităților ei. Dat fiind caracterul eterogen al elementelor, se înregistrează o multitudine de subclase, diferențiate prin particularitățile sintagmatice ale termenilor, dintre care unii apar ca excepție de la clasă (aș semnala aici (semi)adverbul *decît*).

O clasă distinctă, întîlnită, de pildă, și la Dumitru Irimia [21], este cea a adverbelor de modalitate. Aceasta este delimitată în funcție de trăsătura semantică intrinsecă a unităților adverbiale care exprimă „atitudinea subiectului vorbitor față de conținutul comunicării sale" (p. 158). Comparînd această afirmație cu o observație formulată de Viggo Brøndal (citată de autor la p. 158) : „adverbul « [. . .]exprimă[. . .] anumite modalități ale verbului »", aș observa, pe linia acestor interpretări, că diferența dintre adverbele modale și cele nonmodale constă în maniera în care adverbul se raportează la comunicare : adverbele modale vizează comunicarea în ansamblul ei, și, deci, relația emițător — mesaj — receptor, în timp ce adverbele nonmodale se referă la o porțiune limitată din propoziție *(scrie repede)*, fără a afecta comunicarea ca întreg. De aceea, îmi pare justificată delimitarea unei clase independente a adverbelor de modalitate, iar în ceea ce privește inventarul (stabilit în carte la p. 157) și interpretarea, acestea ar putea fi corectate o dată cu aprofundarea analizei din perspectiva logicii formale. Deși sînt citate aici poziții interesante formulate în lingvistică privind categoria modalizatorilor (p. 156—158), analiza autorului nu merge în profunzime, ci surprinde cîteva aspecte exterioare, formale, de distribuție și analiză sintactică a acestor adverbe — precizări nu lipsite de interes, dar nu întru totul relevante aici. Adîncirea analizei modalizatorilor este, se pare, deliberat lăsată la periferia sistemului adverbial, deși ar putea constitui domeniul unor investigații interesante, impunînd o nouă perspectivă de interpretare, menită să rafineze conceptele cunoscute [22].

8. Aspectele discutate în acest articol au în vedere liniile generale de elaborare a lucrărilor sau capitolelor consacrate adverbului românesc și nu se referă la elementele de detaliu. De altfel, însăși lucrarea lui D. Nica este concepută ca o contribuție teoretică, vizînd sistemul în ansamblul lui, fără a intra în problemele de amănunt ale descrierii lingvistice. Astfel de date apar, firește, în cuprinsul fiecărui capitol, atunci cînd se discută definirea clasei, stabilirea contextelor diagnostice, se fac subcategorizări sau se urmărește comportamentul adverbului în diferite situații, cu referiri la particularitățile morfologice, sintagmatice, sintactice, semantice ale clasei sau la observațiile — e drept, mai rar — privind norma lingvis-

[21] *Op. cit.*, p. 196.

[22] Pentru discutarea modalizatorilor, vezi Gabriela Pană Dindelegan, *Preliminarii la semantica modalizatorilor*, AUB, 1985, seria *Limbă și literatură*, p. 15—28, și *Formule modalizatoare de certitudine*, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 3, p. 237—240.

tică. Sînt abordate — totuși într-o mică măsură — unele aspecte controversate, cărora li se propun soluții pe linia unor interpretări anterioare sau li se dau rezolvări personale (numeralele adverbiale față de clasa adverbelor — p. 103, analiza sintactică a „adverbelor predicative" — p. 159—160 ș.a.).

Dintre problemele importante privind sistemul adverbial, se remarcă absența din paginile cărții a unei interpretări unitare privind categoria intensității, deși precizări în acest sens se fac în mai multe locuri din lucrare. Se pare că acest aspect a intrat mai puțin în atenția lingvistului ieșean, deși ar fi fost interesantă o confruntare — din perspectiva poziției teoretice a lui Dumitru Nica — a sistemului tradițional al gradelor de comparație cu sistemul opozițiilor binare propus de Georgeta Ciompec (*op. cit.*, p. 134—186). Lipsește, de asemenea, o definiție unitară a adverbului. Ea se conturează prin însumarea — de către cititor — a tuturor datelor rezultate în urma clasificărilor succesive. Ceea ce apare în capitolul *Concluzii* (p. 161) nu cred că este suficient și nu justifică demersul întreprins, pînă aici, de autor : adverbul este „o clasă de clase", „un cîmp gramatical reprezentat de șase clase funcționale" (p. 164).

9. Parcurgerea cărții lui Dumitru Nica îmi sugerează un posibil model de organizare în interiorul sistemului adverbial, desigur, pe linia interpretărilor autorului. Pornind de la inventarul existent al adverbelor, se poate stabili, în urma analizei, un corpus complet de opoziții binare, care să caracterizeze cel puțin un membru al listei (opoziții de tipul celor stabilite de Dumitru Nica în urma aplicării criteriilor de clasificare). Aplicînd aceste opoziții de tipul (±) recursiv tuturor membrilor clasei, se va ajunge la subcategorizări succesive, la capătul cărora analiza elementelor terminale se va face „fără rest", stabilindu-se, implicit, și o ierarhie a unităților adverbiale în interiorul clasei. Astfel, fiecare unitate adverbială de rang inferior se va defini prin trăsăturile claselor superioare, plus o trăsătură distinctivă individuală. Numărul subclaselor ar fi considerabil mai mare, dar fiecare dintre ele ar fi omogenă. În felul acesta, ar fi pusă în evidență utilitatea realizării unor clasificări operate din diverse perspective : interpretarea fiecărei subclase adverbiale ca sumă de trăsături distinctive. Am însă rezerve față de un astfel de model de interpretare, așa după cum cred că descrierea lui Dumitru Nica pune următoarea problemă : în ce măsură această descriere parțială, în care se operează cu trei criterii de clasificare, la rîndul lor privite din perspectiva teoretică a mai multor lingviști de orientări diferite, oferă un avantaj real. O astfel de descriere nu face decît să divizeze și mai mult clasa adverbelor, în loc să ofere o unificare a interpretărilor. La Georgeta Ciompec aplicarea unui singur criteriu conducea la o perspectivă unitară — dincolo de neajunsul care decurgea de aici : unilateralitatea. Cartea lui Dumitru Nica se situează la polul opus : multitudinea perspectivelor de interpretare îi conferă complexitate. Dar complex înseamnă, uneori, prolix.

10. În ansamblul cercetărilor privind adverbul în limba română, *Teoria...* se înscrie ca o continuare firească a unor preocupări în acest domeniu, ca o sinteză a unor puncte de vedere anterioare. Cum era de așteptat, rezultatul noului tip de abordare a materialului lingvistic are puncte comune cu cercetări mai vechi, dar prezintă, în același timp, deo-

sebiri. Verificarea, printr-o nouă poziție teoretică, a descrierilor existente și avansarea unor noi ipoteze deschid domeniul reflecțiilor ulterioare. În acest sens, cartea atinge scopul fundamental al oricărei cercetări, care nu este acela de a oferi soluții definitive, ci de a propune interpretări menite să dea naștere unor discuții ulterioare. Cu acest punct de vedere Dumitru Nica este de acord : „Cele mai bune răspunsuri sînt cele care conduc la noi întrebări" (p. 166). Deocamdată, propunem lectura critică a volumului într-un articol menit să prezinte o carte – care nu va trece neobservată –, incluzînd-o în seria la care se raportează, și apoi să reflecte punctul de vedere al unuia dintre posibilii lectori.

Septembrie 1988

Școala Ajutătoare Breaza

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, NARCISA FORĂSCU, **Cuvinte și sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciții,** București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 240 p.

Semnalăm cu satisfacție o nouă și interesantă apariție editorială sub semnătura Angelei Bidu-Vrănceanu și a Narcisei Forăscu, autoare cunoscute și apreciate prin contribuțiile teme i-nice aduse la dezvoltarea semanticii românești. După cum se precizează în *Introducere*, lucrarea pe care o recenzăm se adresează unui cerc larg de cititori (profesori, elevi, studenți, vorbitori nespecialiști) interesați de mai buna cunoaștere și utilizare a limbii materne : ,,Cartea, în ansamblul ei, reprezintă o modalitate de a face 'semantică pentru toți' sau de 'a învăța să învățăm cuvinte' " (p. 6). Deși preocuparea autoarelor pentru asigurarea accesibilității este evidentă, nu ne aflăm, așa cum s-ar putea crede, în fața unei lucrări de popularizare, ci a uneia cu caracter didactic în sensul superior al cuvîntului, care reușește să îmbine rigoarea științifică și arta explicării pe înțelesul tuturor.

Noutatea abordării lexicului din *Cuvinte și sensuri* rezidă, în special, în schimbarea raportului dintre ,,teoretic" și ,,aplicativ", respectiv dintre semantica descriptivă și cea normativă, în favoarea celei din urmă. Cartea se înscrie, astfel, pe linia preocupărilor consecvente ale celor două autoare pentru dezvoltarea laturii aplicative a cercetărilor de semantică [1]. Propunîndu-și ca obiectiv general ,,să pună în relație directă dicționarul cu rezultatele analizei semantice moderne, pentru a spori eficiența amîndurora în sprijinul cultivării vocabularului românesc" (p. 8), *Cuvinte și sensuri* reprezintă prima lucrare românească de ,,semantică aplicată". Ea se bazează, asemeni lucrărilor anterioare ale Angelei Bidu-Vrănceanu și ale Narcisei Forăscu[2], pe principiile teoretice și metodologice ale semanticii structurale (interdependența dintre semantica lexicală paradigmatică și cea sintagmatică ; investigarea sistemului semantic prin actualizarea lui în plan contextual și stilistic ; prioritatea principiului relațional în definirea sensului și în ,,învățarea lexicală").

Dat fiind caracterul aplicativ-normativ al lucrării, principiile moderne de analiză a sensului sînt prezentate la un nivel mediu, evitîndu-se terminologia strict specializată și acordîndu-se importanță prioritară explicării practice a cuvintelor printr-o gamă largă de exerciții lexico-semantice, avînd grade diferite de dificultate : ,,Exercițiile sînt rezolvate de așa natură încît să fie utile atît precizării unor concepte teoretice, cît și descrierii, în diferite etape de complexitate, a vocabularului românesc" (p. 7).

Materia volumului este organizată în două secțiuni : *Obiective și principii de descriere a vocabularului* (p. 7—38) și *Relații de sens dintre cuvintele românești* (p. 39—214).

Prima parte a cărții vizează precizarea coordonatelor teoretice și metodologice pe care se va realiza ulterior analiza principalelor categorii lexico-semantice (polisemia, sinonimia, antonimia). Pe un număr relativ redus de pagini, Angela Bidu-Vrănceanu reușește, într-un remarcabil efort de sinteză, conturarea unei concepții coerente, originale asupra ,,învățării lexicale", la baza căreia situează condiționarea reciprocă a semanticii cu lexicografia.

Pornind de la premisa că dicționarul reprezintă sistemul lexical al limbii, iar textele — actualizarea datelor din sistem, se precizează că ,,'învățarea lexicală' nu constituie un scop în sine, ci interesează cum folosim și cum interpretăm (sau cum se actualizează) cuvintele din dicționare în texte" (p. 8). Achiziționarea corectă a cuvintelor este condiționată, astfel, nu numai de descrierea sistemului, ci și a modului său de funcționare, reflectat de deplasarea

[1] ,,Am putea afirma că, în etapa actuală și în cea imediat următoare, alături de semantica științifică, diferit reprezentată, ar trebui să existe o ,,semantică pentru toți", aplicativă prin accesibilitatea expunerii, prin impunerea unei orientări de principiu în folosirea dicționarului și în achiziționarea lexicului" (Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Semantica românească. Realizări și perspective*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 3, p. 271).

[2] Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică cu aplicații la limba română (Polisemie, sinonimie, antonimie, cîmpuri)*, Timișoara, Editura Facla, 1984 ; Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

semantică și contextual-stilistică a sensurilor cuvintelor în raport cu datele din dicționar și în anumite limite preconizate tocmai de dicționar [3].

Noutatea abordării propuse de Angela Bidu-Vrănceanu din perspectiva semanticii aplicate rezidă, așadar, în metoda de „învățare" (și, implicit, de predare) a lexicului pe baza interdependenței dintre datele definițiilor lexicografice cuprinse în dicționar, rezultatele analizei semantice moderne și texte românești actuale: „Relația dicționar/semantică/texte realizează interdependența dintre descrierea, învățarea și folosirea sau interpretarea cuvintelor românești" (p. 7). Sporirea eficienței dicționarului ca principal instrument normativ în „învățarea lexicală" impune o „lectură" adecvată a definiției lexicografice, bazată pe „principiul relațional-diferențiator". Conform acestui principiu, „orice vorbitor, cînd învață un cuvînt nou sau cînd folosește un cuvînt în locul altuia, face o comparație și o diferențiere care ar trebui să fie conștientă, motivată semantic, contextual și stilistic" (p. 36). Diferențierea (dezambiguizarea) sensurilor se poate realiza prin relație cu alte sensuri ale aceluiași cuvînt (polisemie) sau ale altor cuvinte (sinonimie, antonimie).

Secțiunea a doua a cărții cuprinde capitole destinate prezentării *polisemiei* (p. 39—111), *sinonimiei* (p. 112—164) și *antonimiei* (p. 165—219). Se remarcă, înainte de toate, caracterul unitar al descrierii celor trei categorii semantice fundamentale pe baza principiilor teoretice expuse în prima secțiune a cărții. Fiecare capitol cuprinde două subdiviziuni. Prima este consacrată definirii relației semantice respective și prezentării modalităților ei de realizare, iar a doua — stabilirii unor „modele" de rezolvare a diverselor tipuri de exerciții lexico-semantice.

Categoriile semantice sînt abordate de pe o poziție nouă, a cărei notă caracteristică este dată de depășirea nivelului descrierii statice a sistemului. Cele trei categorii semantice sînt prezentate în „mișcarea" dintre datele sistemului și utilizarea efectivă (actualizarea) acestora în comunicare. Dinamica sensurilor este investigată prin raportare consecventă la context, înțeles sub aspect strict lingvistic ca posibilitate de combinare cu anumite clase semantice de cuvinte, iar în sens larg, ca tip de text sau ca variantă stilistico-funcțională a limbii. Pentru ilustrarea relației dintre schemă și uzul ei în „vorbire" (actualizarea sistemului semantic) se recurge la texte de limbă literară standard (inclusiv limbaj literar-artistic și tehnico-științific).

În capitolul consacrat *polisemiei*, Angela Bidu-Vrănceanu tratează două probleme considerate esențiale pentru descrierea și învățarea sensurilor cuvintelor polisemantice: relația dintre sensurile denotative și cele conotative ale cuvîntului respectiv („echilibrul semantic") și rolul contextului în procesul de dezambiguizare semantică.

Din perspectiva „învățării lexicale", atenția autoarei se concentrează asupra „cuvintelor polisemantice cu sensuri relativ libere condiționate contextual" și a „cuvintelor polisemantice 'deviate' semantic și contextual", întrucît acestea necesită o dublă dezambiguizare, menită să asigure „conștientizarea" uzului lingvistic al cuvintelor respective. Condiționarea contextuală a cuvintelor din prima categorie menționată se poate manifesta prin restricții în plan stilistic (cf. sensurile specializate ale termenului *acut* în medicină și în muzică). Prin „cuvinte polisemantice 'deviate' semantic și contextual" se înțeleg „acele unități lexicale utilizate în texte de limba română actuală cu alte sensuri decît cele înregistrate în dicționare" (p. 53). Capacitatea românei actuale de a dezvolta în anumite contexte (în „vorbire") polisemii latente la nivelul sistemului este prezentată ca o dovadă a posibilităților de a varia și nuanța exprimarea.

Prin modelele de exerciții stilistice prezentate în cadrul acestui capitol, autoarea pune la îndemîna profesorului instrumente obiective pentru explicarea sensurilor figurate. Expresivitatea este prezentată ca rezultînd atît din ineditul combinațiilor, cît și din complexitatea semantică a termenilor puși în relație.

De un interes practic deosebit pentru conștientizarea restricțiilor de utilizare a unor cuvinte polisemantice este relevarea interferențelor dintre variantele stilistice ale limbii literare (de ex., utilizarea figurată a unor termeni științifici în limbajul literar standard sau în cel artistic).

Pornind de la definiția tradițională a sinonimelor (cuvinte avînd *aproximativ* același sens), Narcisa Forăscu își propune, în capitolul *Sinonimia*, precizarea conceptului și realizarea unei descrieri riguros științifice, obiective a acestei relații.

Sub aspect metodologic este de reținut precizarea autoarei privind necesitatea dezambiguizării prealabile a cuvintelor polisemantice care intră în alcătuirea unor serii sinonimice: „Relația de sinonimie nu se stabilește între cuvinte înțelese global, în toată sfera lor semantică, ci între sensuri ale acestora. Fiecare sens în parte reprezintă o unitate funcțională independentă, ce aceea unul și același cuvînt poate face parte din clase de sinonime diferite" (p. 114).

[3] În legătură cu importanța teoretică și practică pe care o are surprinderea „dinamicii vocabularului", vezi Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *art. cit.*, p. 268—269.

Sinonimia — în sens restrins sau în sens larg — este definită în funcţie de respectarea sau nerespectarea a trei condiţii: identitate referenţială; posibilitatea cuvintelor în cauză de a se substitui unul altuia în context fără modificarea sensului enunţului; apartenenţa la aceeaşi variantă (teritorială sau stilistico-funcţională) a limbii. Este subliniată importanţa relevării diferenţelor (semantice, de comportament contextual şi stilistic) nu numai pentru descrierea teoretică a sinonimiei, ci, mai ales, pentru obiectivele aplicativ-normative urmărite în relaţie cu „învăţarea lexicală".

Secţiunea *Sinonimia în vorbire* (p. 130—138) aduce argumente convingătoare în sprijinul ideii că „sinonimia este în primul rînd un fapt de uz" (p. 118). Este de remarcat noutatea interpretărilor propuse de autoare pentru situaţiile de neutralizare, în care diferenţele dintre termeni avînd statut de invariante la nivelul sistemului sînt neglijate în mod conştient în „vorbire", ducînd, în condiţii determinate, la utilizarea cuvintelor respective ca sinonime.

Exerciţiile lexicale propuse în acest capitol vizează (1) interpretarea semantică şi contextuală a sinonimiei şi (2) interpretarea stilistică a sinonimiei.

În descrierea *antonimiei*, Narcisa Forăscu porneşte de la premisa că „Antonimia, deşi relaţie rigidă, precis constituită la nivelul limbii, nu trebuie concepută ca un fenomen static, ci într-o mişcare permanentă între datele sistemului şi utilizarea concretă a acestora" (p. 169).

Relaţia de antonimie perfectă se stabileşte între cuvinte care formează cupluri antonimice stabile la nivelul sistemului, cunoscute ca atare şi evocîndu-se reciproc în mintea vorbitorilor. Ele satisfac condiţiile fundamentale ale antonimiei: simetria relaţiei rezultată din organizarea paralelă a sensurilor; utilizarea în situaţii de comunicare şi în contexte identice; apartenenţa antonimelor la aceeaşi variantă stilistico-funcţională a limbii. În cazul antonimiei aproximative, stabilite în „vorbire", „învăţarea lexicală" trebuie să ţină seama de faptul că relaţia antonimică nu mai este perfect simetrică, datorită apariţiei unor diferenţe de sens suplimentare faţă de componentele contrare (cf. *rece — fierbinte*) sau datorită unor mărci stilistice proprii (cf. *tînăr — babalic*).

Relaţia de antonimie este, în principiu, independentă de context. Pentru procesul de „învăţare lexicală" prezintă interes situaţiile în care contextul favorizează consolidarea unor cupluri antonimice prin folosirea frecventă a celor doi termeni în contrast, precum şi situaţiile în care contextul înlesneşte crearea unor antonimii „insolite", inexistente în sistem, dar necesare pentru obţinerea unor efecte stilistice (p. 172). Explicarea adecvată a antonimelor ocazionale, dependente de un anumit context, impune raportarea la planul stilistic, întrucît opoziţiile de acest tip (*pace — furtună; ploaie — soare*) contribuie la sporirea expresivităţii prin punerea în relaţie a sensurilor conotative (metaforice) ale termenilor.

În finalul capitolului sînt propuse şi rezolvate (1) exerciţii privind aspectul formal al antonimiei şi (2) exerciţii de identificare şi interpretare semantică a antonimelor.

Dat fiind caracterul prin excelenţă aplicativ al cărţii, ultimul capitol, intitulat *(În loc de) concluzii* (p. 220—226), prezintă o interpretare de text realizată din perspectiva principiilor preconizate pentru analiza şi învăţarea vocabularului. Pe marginea textului comentat, se realizează un sumar al principalelor probleme de semantică tratate în cuprinsul lucrării, punîndu-se accentul pe dinamica actualizării semantice.

Sugerăm autoarelor extinderea investigaţiei asupra „învăţării lexicale" a terminologiilor, dată fiind importanţa cunoaşterii şi utilizării corecte a limbajelor specializate pentru largi categorii de vorbitori (elevi, studenţi, profesori, specialişti, traducători etc.).

Utilitatea lucrării e sporită de indicarea unei bibliografii selective la sfîrşitul fiecărui capitol şi a unei bibliografii generale, cuprinzînd lucrări româneşti consacrate problemelor în discuţie. Un *Indice de concepte* (p. 228—229) şi un *Indice de cuvinte* (p. 230—237) facilitează consultarea volumului şi orientarea cititorului în bogăţia şi varietatea materialului lexical analizat.

În încheierea acestor consideraţii trebuie subliniat că lucrarea recenzată se remarcă prin originalitatea vădită în concepţia şi în structura ei, în maniera modernă de abordare şi interpretare a faptelor. Ea prezintă o relevanţă şi o însemnătate deosebită pentru procesul de învăţămînt, oferind profesorilor o metodologie sigură pentru elaborarea unor strategii didactice eficiente. Informaţia bibliografică vastă şi actuală, profunzimea analizei, argumentarea riguroasă şi ţinuta ştiinţifică sînt calităţi care fac din *Cuvinte şi sensuri* o lucrare de certă valoare şi utilitate.

Octombrie 1988

ADRIANA STOICHIŢOIU
Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5—7

V. FRĂȚILĂ, **Lexicologie și toponimie românească**, Timișoara, Editura Facla, 1987

În tendința editurii timișorene Facla de a dezvolta în zona de vest a țării o tradiție prin publicarea unor lucrări de lingvistică se înscrie și recenta apariție a cărții lui V. Frățilă, intitulată *Lexicologie și toponimie românească*, o culegere de studii și articole publicate anterior de autor în reviste de specialitate și în volume colective apărute în țară și în străinătate. Așa cum reiese din titlu, lucrarea este structurată în secțiuni: I. *Lexicologie* și II. *Toponimie*.

În *Cuvînt înainte*, V. Frățilă precizează, cu privire la materialul lexical din prima secțiune, că a valorificat aici o parte din cercetările sale proprii (pe teren și în texte scrise cunoscute sau mai puțin cunoscute), dar și ale altora, asupra lexicului graiurilor populare.

Cercetătorul timișorean este convins pe de o parte de necesitatea valorificării unui astfel de material lexical, dialectele și graiurile constituind „arhive vii ale limbii unui popor", și, pe de altă parte, de faptul că interesul mereu crescînd pentru etimologia cuvintelor găsește în lexicul popular un teren fertil de investigație.

Lucrarea are o structură lexicografică. La acest caracter contribuie și încercarea, nu ușoară, de a da pentru cuvîntul-titlu prima atestare, tentativă care, deși oricînd susceptibilă de rectificări, devine revelatoare pentru istoria cuvîntului. Scopul multor articole este de natură etimologică.

Un spațiu amplu este rezervat cuvintelor regionale pe cale de dispariție din fondul vechi latin: *cari* „drag", *cura* „a i se cuveni, a avea voie", *dărăpăna* „(despre păr) a smulge", *dăunos, -oasă* „pofticios, lacom", *desfăca* „a curăți știuleții de pănuși", *devoca* „a se desface, a se dezlipi, a se rupe", *duios, -oasă* „doritor, dornic după ceva", *flamă* 1. „arșiță", 2. „mulțime, lume multă", *inicpta* „a se azvîrli, a se arunca", *rost* „tăiș", *verze* „diferite plante verzi care servesc ca hrană pentru animale". Din aceeași categorie fac parte și unii dintre termenii discutați de autor, termeni pe care româna îi are în comun cu dialectul aromân: *dămîndăciune* „poruncă", *piura* „a se plînge, a se văicări" și *vipt* „bucate, hrană".

Nici cuvintele de alte origini, provenite din limbile diverselor popoare cu care româna a venit în contact de-a lungul timpului, nu au fost neglijate. Mulți dintre acești termeni, minuțios tratați, nu au fost înregistrați pînă acum (cu sensurile respective) de dicționarele noastre. Este vorba de: *bărătate* „necaz", *ciudenie* „miracol", *dezmădura* „a se dezmembra", *dodă* „mînă", *domă* „cuvînt", *dujnic* „copac", *festung* „fortificație, cazemată", *furt* „permanent, mereu", *despila* „a se despiedeca", *mir* „lume", *prilăsitoriu* „amăgitoriu", *rat* „primar, judecător", *smau* „tăria unei băuturi alcoolice", *spotăi* „a batjocori", *șterne* „grade militare în armată".

Pentru o serie de cuvinte semnalate de sursele noastre lexicografice, autorul efectuează corectări ale etimologiilor propuse pînă acum (vezi *bedă, braniște, ciorsăi, mulgăreață*) sau propune soluții etimologice noi (vezi *mașteră*).

Dincolo de numeroasele soluții etimologice corecte, de nuanțările și rectificările altora, rămîn cîteva care ni se par discutabile: pentru graiul din partea de sud-vest a țării nu trebuia atras în discuție termenul *bucluc* „gunoi de vită" (care stă la baza derivatului *buclucos*), deoarece în Banat circulă numai *bucliuc*, cu același sens, dar cu altă etimologie (sîrbocroată, cf. D. Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București — Pančevo, 1974, p. 75); pentru *dumicuș*, nu credem că ar trebui invocată schimbarea de sufix *-at/-uș*, ci s-ar putea admite derivarea directă de la vb. *dumica* (cf. și *dumicătură*. Pentru derivate în *-uș* cu valoare de abstracte verbale, vezi G. Pascu, *Sufixele românești*, București — Leipzig — Viena, 1916, p. 363); *fleși* „a zdrobi, a strivi", pe care autorul îl consideră, după G. Giuglea, continuatorul lat. **flexire*, oricît de tentantă ar fi această ipoteză, reprezintă de fapt pronunțarea dialectală a lui *fleci* (pentru care DA propune o origine onomatopeică); *închilina*, dacă ar fi derivat cu *în-* din *chilin* „separat", ar trebui să însemne „a (se) separa", ori sensul exact opus al termenului pledează pentru formarea verbului numai prin opoziție cu *deschilina* (posibilitate de altfel admisă chiar de autor; de asemenea, are dreptate G. Pascu să considere termenul *jalete*, ca derivat cu sufixul *-ete* din *-jale*, cel puțin pentru situații ca cele din contextul *e* **jalete** *mare aici*, iar nu ca plural al unui derivat în *-et* (*jalet*) (forma verbului cît și cea a adjectivului ar trebui să fie în acest caz și ele la plural).

Unele din contribuțiile din secțiunea a doua, *Toponimie*, vin în prelungirea părții de lexicologie, fiind consacrate stabilirii sau reluării, cu noi precizări și argumente, a etimologiei unor toponime (*Bîrna, Ibru, Jimbolia, Jupalnic, Nădrag, Padeș* etc.), în intenția rezolvării problemelor impuse de redactarea *Dicționarului toponimic al Banatului*, ceea ce se reflectă și în structura lexicografică a articolului *Toponimie bănățeană*.

Autorul face investigații întinse pe scara devenirii istorice a numelor, utilizînd sursele documentare care adesea dezvăluie formele originare, alterate pe parcurs (*Jena, Jimbolia, Jupalnic, Prisian*); urmărește, de asemenea, legătura toponimiei cu lexicul local, din care

provine, adesea (*Bălţăţeaua, Băltina, Padeş*) sau relaţiile cu graiul şi onomastica populaţiei străine cu care românii au convieţuit (*Jabăr* < antrop. *Jabăr*, cf. antrop. bg. *Žabara*; *Ofseniţa*< scr. *ovsenica*, s.v. *ovas* „ovăs"; *Povergina* < scr. *površina* „vîrf, vîrf de munte").

Remarcăm faptul, de mare importanţă metodologică, a studierii numelor de locuri ca sistem, în contextul românesc sau slav, balcanic înconjurător, ceea ce adesea susţine supoziţia etimologică (*v.* top. *Bîrna — Bărniţa* din Banat, *Padeş* în toponimia din vestul şi sud-vestul ţării şi în spaţiul sud-slav; hidronimul *Ibru* din Gorj şi centrul Transilvaniei şi cele continuînd aceeaşi formă dacică **Ibru* din Peninsula Balcanică).

Procedînd în felul acesta, Vasile Frăţilă ne oferă etimologii convingătoare, în majoritatea cazurilor. Îndoieli avem însă cu privire la *Jarniţa* (p. 130) şi *Padeş*, considerate a proveni din apelativele româneşti *jarniţă* „teren pe care a fost arsă pădurea", respectiv, *padeş* „terasă, platou", cuvinte care nu este exclus să fi existat în română. Totuşi, *jarniţă* nu a fost atestat, iar toponimia regiunii unde s-a înregistrat toponimul conţine şi alte nume slave (chiar *Jarovina* discutat la pagina următoare), ceea ce ne face să înclinăm spre provenienţa din slavă, cf. bg. *žarnica*. *Padeş* nu cunoaşte decît o singură atestare în articolul referitor la toponimia comunei Rîu-de-Mori şi este curios că unul din autorii articolului, Ionel Stan, nu o ıeia, într-o explicaţie ulterioară a lui *Padeş* (v. p. 148).

De asemenea, derivarea lui *Jupanic* (> *Jupalnic*) < *Jupan* + sufixul diminutival *-ic* prezintă dificultăţi din cauza accentului; autorul nu ne explică de ce s-a deplasat accentul, care normal trebuie să fie pe sufix.

În privinţa toponimului *Jena*, care are la bază antroponimul *Gena*, credem că acesta din urmă reprezintă mai degrabă un hipocoristic din *Eugenia*, decît din *Ghedeon*.

Toponimul *Prilipeţ* < vechiul sîrbesc *Prilipîc* este înrudit nu numai cu alte nume de loc de pe teritoriul limbilor slave, ci şi cu *Pîrlipăţ* din comuna Gura-Văii (Mehedinţi), numele unui sat dispărut (v. prenumele Sufleţel, în „Philologica", I, 1969, p. 112).

Două dintre studiile care au ca obiect numele de locuri, *Toponimie şi istorie. Stratificări toponimice în zona Tîrnavelor* şi *Gustav Weigand şi onomastica balcanică*, au un pronunţat caracter teoretic, abordînd aspecte esenţiale ale cercetării toponimiei: valoarea de document istoric, lingvistic a numelor de locuri, relaţiile strînse ale toponimiei cu istoria şi arheologia, importanţa şi necesitatea studierii toponimiei minore alături de cea majoră, stratificarea toponimică—oglindă a convieţuirii poporului român cu alte grupuri etnice pe un anumit teritoriu. În plus, articolul dedicat personalităţii lui Gustav Weigand conţine date inedite pentru noi, interesante pentru istoria lingvisticii româneşti şi balcanice, abordînd problematica complexă care l-a preocupat pe marele lingvist nu numai în lucrările publicate, ci şi în cursurile, seminariile şi prelegerile susţinute în cadrul Institutului de limba română de la Universitatea din Leipzig. Aportul real al lui Weigand la dezvoltarea onomasticii româneşti şi balcanice este reliefat cu multă obiectivitate, V. Frăţilă combătîndu-i ideile greşite, cum ar fi cele referitoare la patria primitivă a românilor în sudul Dunării sau a albanezilor, mult mai spre est decît cea reală, sau unele etimologii eronate (*Bucureşti, Satu Mare*).

Ca trăsături definitorii şi constante ale tuturor articolelor de toponimie se evidenţiază apelul insistent, extrem de eficient, la documentele istorice şi la datele arheologice, dovedind din partea cercetătorului timişorean o deosebită deschidere faţă de aceste discipline anexe, indispensabile unui studiu toponimic competent, precum şi informarea largă şi profundă, dublată de extraordinara uşurinţă a mînuirii unor surse diverse, istorice şi lingvistice.

Culegerea de studii în discuţie reprezintă un rezultat valoros al unei munci pline de pasiune, pledînd pentru sondarea şi reliefarea posibilităţilor interne de creaţie ale limbii române, înainte de a recurge la influenţe şi împrumuturi străine, pentru folosirea faptelor de limbă în sprijinul demonstrării continuităţii poporului român pe actuala sa vatră, pentru cunoaşterea graiurilor româneşti.

Septembrie 1988

MARIA SITARU
RODICA SUFLEŢEL
Universitatea din Timişoara
Bdul V. Pârvan nr. 4

P. AMBROS WIDMER, **Ils nums locals da Mustér**, Eigenverlag Kloster Disentis, [1987], 167 p.

Cunoscutul (reto)romanist P. Ambros Widmer reuneşte în cartea pe care o discutăm o serie de articole, apărute în „Fegl Uffícial" în anii 1982—1983, avînd ca subiect microtoponimia romanşă a localităţii de reşedinţă Disentis/Mustér.

Cercetarea numelor topice din cadrul și din jurul localității Mustér este motivată de situația lingvistică a zonei, iar pentru autor are și un substrat subiectiv. Mustér are încă o populație romanică majoritară, care vorbește idiomul sursilvan, cel mai puternic dintre graiurile romanșe (retoromane) actuale din Elveția. P. Ambros Widmer este unul dintre cei mai buni cercetători și cunoscători ai idiomului și ai zonei geografice în discuție, avînd în momentul predării cărții la tipar 55 de ani de ședere neîntreruptă la Mustér (din anul 1931, de cînd s-a înscris ca elev la colegiul din localitate).

Înregistrarea microtoponimiei romanșe are acum o importanță majoră, din pricina influenței germane, care cîștigă tot mai mult teren chiar și în acest domeniu.

Pentru a completa studiile proprii și a furniza un volum cît mai vast de informații cu privire la domeniul cercetat, autorul reproduce un amplu studiu al lui Gugliem Gadola (constituind secțiunea a treia — cea mai mare — a cărții), de la care lucrarea de față a preluat titlul : *Ils nums locals da Mustér*. Studiul amintit se încadrează perfect în economia volumului, el fiind reprodus *tale quale* — după cum se arată în scurta introducere semnată de prof. Widmer —, deoarece majoritatea explicațiilor date de G. Gadola sînt încă valabile, iar articolul, apărut cu peste 25 de ani în urmă, este acum aproape inaccesibil generației tinere. Studiul lui Gadola (p. 27—130) conține micromonografii ale satelor și cătunelor dependente de comuna Mustér. Sînt aduse în discuție nu numai toponimele, ci și numele unor case vechi, unele nume de familie cu tradiție în zonă, ca și nume de turnuri și castele.

Majoritatea numelor discutate de Gadola este însoțită de explicații etimologice, care nu și-au pierdut valabilitatea, în cea mai mare parte : *Mustér* < *monasterium*, *Muntatsch* < *montacium*, *Calaus* < *ca(sa)* *(Ni)colaus*, *Casarsa* < *casa arsa*, *Disla* < *de* + *insula* etc.

Volumul de față este structurat în patru secțiuni, fiecare dintre ele fiind divizată în mai multe capitole, cu excepția celei dintîi, intitulată „Importanța actuală a numelor de locuri" (p. 3—4), care este un fel de introducere generală în materie. Secțiunea a II-a, „Observații și studii asupra numelor de locuri din Mustér în trecut", conține o trecere în revistă a cercetărilor din domeniul studiat. Sînt prezentate și comentate unele contribuții începînd din anul 1740 (P. Maurus Wenzin). Urmează menționarea microtoponimiei din zonă existente în opera geografică a lui P. Placi Spescha (1752—1883) și în opera istorică a lui Gion Ludvic Fidel Berther (o relatare amănunțită a invaziei franceze în Grischun, în anul 1799). Registrul de nume este lărgit prin excerptarea lor din actele oficiale ale comunei Mustér, din hărțile turistice și din beletristică. Nu este neglijat nici fragmentul de jurnal lăsat de doctorul în medicină Placi Berther (1825—1903), în care este descrisă viața țăranilor din secolul trecut, evenimentele trăite și locurile vizitate de autor în calitatea lui de medic, ca și alte amănunte de ordin social, cum ar fi numărul de locuitori în cătune, meseriile practicate etc.

După secțiunea a III-a, reprezentată de articolul lui Gadola, ultima secțiune a lucrării semnate de P. Ambros Widmer se intitulează „Cercetări științifice mai recente". În acest context este prezentată mai întîi contribuția profesorului Giusep Huonder, pe de o parte în domeniul etimologiei (a stabilit și a comentat etimologiile unor microtoponime ca *Acla*, *Caprau*, *Cunel*, *Chischliun*, *Disentis*, *Disla*, *Faltscharidas*, *Funs*, *Madernal*, *Segnas* etc.), iar, pe de alta, în domeniul gramaticii (a remarcat un fapt tipic romanș în formațiile compuse : lipsa particulei de genitiv *de* în nume ca : *Prau la Pun*, *Frust la Crusch*, *Plaunca la Cona*).

Mai amplu este discutată partea dedicată zonei Mustér din cartea dr. Andrea Schorta (*Rätisches Namenbuch*, ed. I, 1939). Observațiile sînt clasificate în felul următor : Explicații neproblematice, Explicații interesante, Particularități ulterioare, Paralele, Nume germane, Toponime neexplicate.

În ultimele capitole ale cărții, sub titlul „Date noi", autorul încearcă să surprindă schimbările intervenite în toponimia Mustérului în ultima vreme, ca și creațiile noi.

„Rezultatele cercetării numelor de locuri" sînt apreciate din două perspective : lingvistice și culturale. Rezultatele lingvistice oglindesc istoria limbii și a poporului. Pe lîngă numele vechi *(Via Valeriana*, *Vaccarevia*, *Vakareca* etc., ultimul amintindu-ne cuvîntul românesc *văcăreață)*, sînt date cîteva nume vechi romanșe cu ortografia modificată de populația germanică din zonă, valseri (după venirea acestora) : *Vitgava* devine *Füegaven*, *Rieven* se schimbă în *Rüeffen*, *Clavaniev* este scris *Clavanüf* etc. Unele nume reflectă pronunția populară *(Mustér* devine *Musté* în *Davos Musté*, *Tschaler* devine *Tschalé* în *Plaun Tschalé)*.

În paragraful intitulat „Rezultatele culturale ale cercetării toponimelor", materialul este clasificat după cum arată : situația geografică exactă a unui loc în raport cu altul *(Oragiudem Siut*, *Oragiusum Valzeinza)*, animalele sălbatice sau domestice din zonă *(Plaun dils Lufs*, *Plaunca d'uors ; Veia dils cavals*, *Stavel de nuorsas)*, păsările *(Londernei* „rîndunică", *Merla)* pomii *(Pegn gron*, *Pignola)*, izvoarele *(Fantauna freida*, *Fantauna de Fantanialas)* etc. De asemenea, toponimele înregistrează marile evenimente istorice *(Val Franzosa)*. Numele de locuri oferă informații cu privire la raporturile de proprietate *(Uaul dil Gieli*, *Paliu dil Toni* =

pădurea, mlaştina lui...) sau la coexistenţa romanşilor cu germanii: *Valheiser*, *Plaun de Heida* etc.

Lucrarea se încheie cu un indice de toponime.

Pentru specialiştii în toponimia romanică, lucrarea discutată oferă un material bogat, care poate fi luat în consideraţie în cercetările comparate. Sînt interesante toponimele vechi, de rezonanţă latină, formaţii clare de tipul *Muntatsch*, *Mulinet*, *Pastget*, *Sum Disla* etc.; *Vakareca* (scris şi *Wigaretscha*) poate constitui o dovadă că *văcăreaţă* „loc unde se odihnesc vacile" nu trebuie explicat drept o formaţie românească, ci latinească moştenită, cu sufixul *-aricia*, aşa cum se indică şi pentru toponimul retoroman (p. 14). Şi numeroase compuse cu *val*, *fontauna* sau *casa* încadrează, de pildă, toponimia retoromană în cea general romanică.

Toponimia Mustérului pune în evidenţă, de asemenea, originalitatea creaţiilor romanşe formate cu cuvinte specifice, cum sînt adverbele/prepoziţiile de loc tridimensionale ca *oragiusum* „în afară, mai jos, pe", *acla* „stînă" şi *uaul* „codru", ultimul de rezonanţă germanică.

Toponimia Mustérului, adunată şi explicată cu migală şi acribie de P. Ambros Widmer, poate fi de folos nu numai (reto)romaniştilor, ci şi celor care se ocupă de alte limbi.

Octombrie 1988

MAGDALENA POPESCU-MARIN
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

"Language". Journal of the Linguistic Society of America, LXIII, 1987, nr. 3, 96 p.

Articolele numărului 3 din 1987 al revistei "Language" acoperă o arie destul de largă de preocupări — de la fonologie și morfosintaxă la procesul de însușire a limbajului, poetica oralității și pragmatică ; le este comună o constantă miză teoretică, preocuparea de a ilustra, cu argumente din domeniile specializate, teze generale asupra raporturilor dintre nivelele limbii (fonologic, morfologic, sintactic, semantic), dintre competență și performanță, structură de adîncime și structură de suprafață etc.

În studiul *The phonology of syllabic nuclei in Slovak* (p. 463—497), Michael Kenstowicz și Jerzy Rubach propun, adoptînd două direcții de extindere a modelului fonologic generativ Chomsky & Halle (*The Sound Pattern of English*, 1968) — *teoria reprezentării fonologice tridimensionale* și *fonologia lexicală* — un nou model de reprezentare a *nucleelor silabice* complexe (vocale lungi sau scurte, lichide, diftongi) din slovacă. Autorii demonstrează că modelul este capabil să explice aparente neregularități și excepții ale sistemului fonologic slovac (de exemplu, absența alternanțelor vocalice la împrumuturi sau aplicarea diferențiată a *legii ritmice* de scurtare a unei silabe lungi din două succesive). Reprezentarea tridimensională (pe trei nivele, cu unul intermediar între cel segmental și cel silabic) oferă posibilitatea de a distinge între diftongi și „falși diftongi", diftongi și vocale lungi, de a explica statutul special al *ierurilor* ș.a.m.d., iar perspectiva fonologiei lexicale stabilește legătura necesară între structura fonologică și cea morfologică.

Jonni M. Kanerva se ocupă, în articolul *Morphological integrity and syntax : the evidence from finnish possesive suffixes* (p. 498—521), de controversa privind încadrarea unei clase de morfeme finlandeze, numite prin tradiție „sufixe posesive", în categoria morfemelor gramaticale sau în cea a cliticelor (cu funcție sintactică proprie). Statutul ambiguu al acestor unități lingvistice, care în opinia autorului (susținută cu argumente fonologice, morfologice și semantice) nu pot fi considerate decît *morfeme gramaticale*, deși sînt active *sintactic*, repune în discuție unele probleme teoretice fundamentale ale raportului morfologie—sintaxă. Demonstrația se bazează pe ideea integrității cuvîntului, care este considerat nu o simplă alăturare de morfeme, ci produsul interacțiunii acestora.

Două ipoteze teoretice diferite asupra dobîndirii limbajului — prin sesizarea mecanismelor structurii gramaticale de bază sau prin generalizarea unor observații asupra structurii lineare, de suprafață — au fost supuse unui test empiric de Stephen Crain și Mineharu Nakayama ; rezultatele sînt prezentate în articolul *Structure dependence in grammar formation* (p. 522—543). Experimentul, aplicat unor copii de 3—5 ani, puși în situația de a transforma în interogative fraze complexe conținînd o subordonată (atributivă), confirmă una din asumpțiunile esențiale ale gramaticii generative : în învățarea limbii subiecții aplică ipoteze dependente de structură, bazate pe accesul la un nivel de organizare abstractă (sintactică) a limbii. Partea a doua a ipotezei generativiste, privind caracterul înnăscut al acestei structuri, scapă, evident, de sub controlul experimentului, care își păstrează valabilitatea și într-un model evolutiv.

Metoda experimentală stă și la baza studiului lui René Coppieters, *Competence differences between native and near-native speakers* (p. 544—573). Ipoteza teoretică a autorului constă în presupunerea unei relative independențe între *performanță* și *competență, uz lingvistic* și *structură de adîncime*. Între vorbitorii nativi ai unei limbi și cei care, dobîndind-o ulterior (ca adulți), au ajuns la performanțe remarcabile, recunoscute de comunitatea lingvistică, s-ar păstra unele diferențe nu doar cantitative, ci chiar calitative. Vorbitorii „near-native" nu își reprezintă corect propriul uz, ceea ce ar constitui o ilustrare "of the indirectness of the link between language use and linguistic intuitions" (p. 547). Experimentele aplicate unor subiecți considerați foarte buni vorbitori de franceză și, pentru control, unor francezi, au vizat aspecte ale folosirii concurente a pronumelor *ce/il*, ale antepunerii adjectivului, ale valorilor imperfectului și perfectului compus, ale construcțiilor prepoziționale ș.a. Rezultatele statistice au marcat o diferență vizibilă între cele două categorii de vorbitori, în primul rînd în privința *interpretărilor semantice* oferite pentru utilizările în cauză. S-ar părea totuși că relativa ruptură nu este atît între performanță și competență, cît între factorii sociolingvistici, respectiv intern lingvistici, de judecare a fiecăreia ; oricum, articolul rămîne extrem de bogat în sugestii practice și teoretice.

O cercetare a performanței este oferită și de Deborah Tannen, în articolul indicat pe coperta revistei ca *Repetition and variation as spontaneous formulaicity in conversation* și în interior ca *Repetition in conversation : toward a poetics of talk* (p. 574—605). Repetiția este considerată, în perspectivă jakobsoniană, ca manifestare a funcției poetice a limbajului, investigîndu-se formele și funcțiile ei în conversația cotidiană. Fragmentele de conversație înregistrată și transcrisă ilustrează funcționalitatea repetiției în producerea, înțelegerea, realizarea coeziunii și a interacțiunii lingvistice, totul convergînd către realizarea coerenței conversaționale. Și în acest studiu, implicațiile teoretice mai largi sînt prezente : se subliniază elementele comune conversației curente și discursului literar și, mai ales, se atrage atenția asupra naturii automatice a repetiției conversaționale, care ar impune o perspectivă asupra discursului cu accent pe *premodelare* mai curînd decît pe *generare*.

Revista cuprinde, în continuare, o recenzie-articol semnată de B. J. Blake și G. Mallinson, care discută critic colecția de articole de morfosintaxă comparativă editată de T. Shopen : *Language typology and syntactic description* (Cambridge, University Press, 1985), un număr considerabil de recenzii și de note bibliografice din cele mai diverse domenii (lingvistică istorică și teoretică, fonologie, sintaxă generativ-transformațională, tipologie lingvistică, stilistică, didactica limbilor străine, sociolingvistică și lingvistică antropologică. Într-una dintre notele bibliografice, D. Robert Ladd prezintă pe scurt și cu observații critice volumul *Rumanian*, al lui Graham Mallinson (Beckenham, Kent & Dover, NH : Croom Helm, 1986).

Interesul contribuțiilor acestui număr al revistei depășește sferele de strictă specializare ale unor domenii izolate, oferind (în mare măsură pe bază experimentală) un material bogat pentru lingvistica teoretică, într-o paradigmă epistemologică evident unitară (în care dominante par referirile la cadrul cognitiv al *gramaticii universale*).

RODICA ZAFIU

„Cahiers de lexicologie". Revue internationale de lexicologie et de lexicographie, XLVII, 1985 — II, 140 p.

Volumul de față conține cinci articole și o recenzie. Sînt discutate, în principal, probleme privind semantica și sinonimia, definiția lexicografică, unele aspecte ale formării terminologiei științelor sociale.

Primul articol, *Le sémème dans tous ses états* (p. 3—42), este semnat de F. Rastier, care prezintă, în introducere, un scurt istoric al semanticii componențiale, în cadrul căreia își plasează cercetarea. În continuare își propune să demonstreze următoarele teze : semele nu sînt calități ale unui referent, nici părți ale unui concept ; nu se poate afirma că ele ar fi universalii ; ele nu sînt componente semantice ultime și minimale. Pentru discutarea acestor aspecte se propune o tipologie a componentelor semantice considerate esențiale. Întrucît se reproșează uneori microsemanticii că nu ține seama de fenomenele contextuale, autorul face unele precizări în acest sens. Cea mai mare parte a articolului o ocupă descrierea structurii semice a sememului atît în limbă, cît și în context, precum și precizarea raporturilor dintre acestea. Analiza făcută îi permite autorului să propună diferite procedee de interpretare semantică în context. Articolul este completat cu numeroase note și însoțit de o bogată bibliografie. Studiul face parte din volumul *Semantica interpretativă*, în curs de apariție în colecția „Forme semiotice".

G. Vicard-Chardaire aduce în discuție problema terminologiei științelor sociale, cu referire la un termen de psihosociologie — *moniteur* — în grupurile de diagnostic (*Un terme de psychosociologie :* **moniteur** *dans les groupes de diagnostic*, p. 43—57). Este un studiu lexicologic întocmit pe baza a trei articole consacrate grupurilor restrînse, apărute în „Buletinul de psihologie" de la Sorbona între 1950 și 1960, deci în deceniul în care se plasează debutul psihosociologiei în Franța. Revista a fost aleasă pe de o parte pentru că era deschisă tuturor tendințelor acestei discipline noi, și pe de altă parte pentru că găsea în Franța și în străinătate o largă audiență. Autorul demonstrează cum s-a constituit progresiv conținutul semantic al cuvîntului *moniteur* și cum a apărut, o dată cu opoziția *moniteur/maître*, conceptul fundamental al nondirectivității. Importanța articolului constă și în faptul că atrage atenția cercetătorilor asupra dificultății (resimțită în domeniul științelor sociale) în crearea unei terminologii proprii, deci în crearea unor termeni care să îndeplinească cerințele vocabularului științific, adică să fie monosemantici și monoreferențiali.

Sub titlul *La notion d'embrayeur* (p. 59—64), Lucie Nillaire analizează definițiile propuse pentru un anumit tip de cuvinte (*hier, moi*), morfeme (timpurile verbale) sau construcții. Au-

toarea consideră că pentru definirea lor corectă trebuie să se facă deosebire între folosirea unei expresii lingvistice și citarea ei, deci între *uz* și *mențiune*, și să se definească elementul ca sens nu al formei în cauză, ci al utilizării ei. Efortul de a defini cu exactitate cuvîntul pune în evidență reflexivitatea semantică a utilizării acestor elemente, aceasta fiind caracteristica tipului de elemente pe care Jespersen și Jacobson le-au numit *shifters*, termen tradus în franceză de Ruwet prin *embrayeurs*.

U. Bäcklund, specialist în lexicologia și semantica engleză, analizează în articolul *"Almost" and "Nearly", dinamic and static meaning* (p. 65–120) sinonimia acestor cuvinte. Întrucît autorul consideră că nu există sinonime care să poată fi substituite unul prin altul într-un context, după el alegerea unuia dintre termeni este determinată de împrejurări semantice. Pentru a stabili aceste împrejurări, autorul a adoptat punctul de vedere conform căruia există două tipuri de cuvinte : unele folosite pentru comunicarea intraumană (care presupune creația individuală, subiectivă) și altele pentru comunicarea extraumană (care conține cuvinte cu referință imediată). Este implicit în acest articol că *almost* reprezintă comunicarea „intraumană", în timp ce *nearly* indică comunicarea „extraumană".

Ultimul articol, *Les* **Essais** *de Montaigne et le* **Dictionnaire franco-anglais** *de Cotgrave (1611) : problème lexicographique* (p. 121–138), este datorat lui P. Rickard, care se oprește asupra surselor folosite de autorul dicționarului. Deoarece cercetările de pînă acum au relevat mai mult sursele tehnice și mai puțin (sau aproape deloc) sursele literare, autorul își propune să găsească în dicționarul lui Cotgrave mărturii ale influenței *Eseurilor*. În acest scop a selectat (folosind criterii argumentate convingător) cuvinte create sau modificate semantic de Montaigne. Cifrele indicate sînt edificatoare : din 287 de cuvinte considerate caracteristice pentru *Eseuri*, 87 nu figurează în dicționar. După verificări în diferite surse și eliminări succesive au fost reținute 88 de cuvinte sau sensuri care, cu toate rezervele care se impun, se pare că au fost introduse în *Dicționarul franco-englez* pe baza atestărilor din *Eseuri*. La sfîrșitul articolului se dă lista lor completă.

Volumul se încheie cu o recenzie a lucrării lui Daniel Dugast *Vocabulaire et Stylistique. Théâtre et dialogue*, apărută la Geneva în 1979 (p. 139–140), semnată de P. Vandebeuque. Recenzentul consideră lucrarea mai mult o muncă tehnică, la care apreciază precizia și grija pentru detaliu. Constatînd că nu tot este original în această lucrare, în care n-a găsit nici concluzii ferme, el remarcă și că, probabil, obiectivele propuse au fost prea ambițioase, dar și că sesizarea faptelor de stil în profunzimea lor este foarte dificilă.

LUCREȚIA MAREȘ

„Nysvenska Studier". Tidskrift för svensk stil- och språkforskning, 66, 1986

Prezentul număr al revistei „Nysvenska Studier" cuprinde șase articole și două recenzii. Contribuțiile, scrise în limbile daneză și suedeză, sînt atît din domeniul lingvisticii propriu-zise cît și de natură filologică.

Lars Brink, *Om begreberne rigssprog, standardsprog og dialekt*, p. 5–42, analizează foarte critic, de pe pozițiile a ceea ce în literatura de specialitate se numește uneori *standardology*, conceptele de *rigssprog*, limbă standard și dialect, cu aplicație la domeniul limbilor daneză, suedeză și norvegiană. Autorul discută mai întîi trei dintre definițiile curente ale conceptului de *rigssprog* (respectiv *rikssprâk* în suedeză/norvegiană), insistînd asupra caracterului lor relativ echivoc și doar parțial concurent. El demonstrează cît de laxe sînt limitele în care este circumscris acest concept prin intermediul unei mici anchete efectuate cu ajutorul a 10 colaboratori de la Institutionen för nordiska språk din Stockholm. Autorul propune o definire mai riguroasă a acestor concepte, menită a permite delimitări mai nuanțate. Astfel, se sugerează următoarele 6 nivele ale continuumului limbii (N. B. — este vorba de limbile daneză, suedeză și norvegiană) : *rigssprog* — limba fără trăsături localizabile ; *rigssprog* maximal ; limba standard — nondialect ; limba standard cu culoare locală (termen pe care autorul îl preferă celui de limbă regională) — nondialect, dar cu trăsături localizabile ; dialect — limbă cu trăsături localizabile, mai apropiată de dialectul maximal decît de *rigssprog ;* dialect maximal. Articolul se încheie cu discutarea unor probleme de standardizare a limbii în Danemarca, Suedia și Norvegia.

În *Norm, bruk och variation i en svensk 1700-talsgrammatik*, p. 43–87, Mats Thelander se ocupă de lucrarea lui Sven Hof *Swänska språkets rätta skriftsätt*, apărută în 1753 și considerată drept una dintre cele mai importante surse pentru cunoașterea limbii suedeze din secolul al XVIII-lea. Autorul are însă în vedere nu acest aspect, ci modul în care utilizează Hof limba

suedeză, în comparaţie cu constatările şi recomandările pe care el însuşi le face. Se analizează deci limba textului lui Hof, din următoarele puncte de vedere : al lexicului (variaţiile de formă la cuvintele înregistrate, integrarea cuvintelor de origine străină, prezenţa arhaismelor şi a formelor dialectale etc.), al formării cuvintelor (inclusiv al ortografierii cuvintelor compuse şi a derivatelor), al ortografiei şi pronunţiei recomandate şi al flexiunii nominale şi verbale.

Christian Pletzack, *Inverterad objekt med infinitiv*, p. 89—111, examinează, pornind de la teoria *government and binding* a lui N. Chomsky, construcţiile din limba suedeză în care ordinea membru nominal (obiect) — infinitiv este inversată. Fenomenul inversării poziţiei obiectului faţă de cea a infinitivului este analizat la nivelul limbii standard şi al unor dialecte, atît sincronic, cît şi în perspectivă diacronică.

În articolul *Söka, finna, träffa på*, p. 113—124, Bengt Sigurd analizează cîmpul semantic al verbelor suedeze *söka, finna, träffa på, hitta, leta, råka (på)*, propunîndu-şi să răspundă la următoarele întrebări : ce trăsături semantice diferenţiază această grupă de verbe de altele, care sînt deosebirile dintre aceste verbe din punctul de vedere al semnificaţiei, ce rol joacă particulele *upp* şi *efter* şi, în sfîrşit, ce corespondente există în alte limbi şi ce probleme de traducere se ridică. Autorul comentează mai întîi definiţiile lexicografice curente ale verbelor din această grupă. El sugerează apoi următoarele criterii, de natură semantică, pentru o clasificare tipologică a acestor verbe : compatibilitatea cu un adverb de timp durativ, posibilitatea utilizării în construcţii imperative, posibilitatea utilizării cu/după verbele *försöka* şi *lyckas*, precum şi prezenţa sau absenţa unui proces de „căutare" sau de „găsire" (întîmplătoare). Se mai operează şi distincţiile, tot de natură semantică, „căutare" încheiată vs. neîncheiată, „găsire" după vs. fără „căutare". Toate acestea îi conduc pe autor la stabilirea a patru tipuri (principale) de astfel de verbe. În continuare, se procedează la o trecere în revistă a unora dintre echivalentele acestor verbe din limbile engleză, franceză, făcîndu-se scurte referiri şi la japoneză şi rusă. În ultima parte a articolului, se discută pe scurt etimologiile verbelor analizate.

Într-o foarte scurtă contribuţie, *Laurentius Petri och Nya testamentet 1526*, p. 125—128, Gunnar Sjögren aduce argumente istorice şi filologice în favoarea reconsiderării rolului jucat de reformatorul Laurentius Petri în traducerea Noului Testament în limba suedeză în 1526.

Articolul *Om barnfonologisk forskning. En problemorienterad översikt*, p. 128—156, de Sven Lange, este consacrat discutării cîtorva dintre problemele actuale ridicate de cercetarea achiziţionării fonologiei de către copii. De notat însă este faptul că autorul nu pare să se situeze pe nici o poziţie, el mulţumindu-se să procedeze la o trecere în revistă neutră a diverselor teorii/puncte de vedere concurente pe baza unei foarte bogate şi adesea recente bibliografii.

Contribuţia lui Borje Tjäder, *Lars Holm om Jesper Swedbergs ordbok*, p. 157—170, este, de fapt, o recenzie la o teză consacrată dicţionarului limbii suedeze redactat de Jesper Swedberg şi apărut, postum, în 1739.

În sfîrşit, *Inbjudan till en tillämplig språkteori*, p. 171—180, de Klaus Schubert, este tot o recenzie, a lucrării *Dependensgrammatik* de Henrik Nikula, prima introducere în această teorie gramaticală apărută într-o limbă scandinavă, recenzie care se transformă însă, pe alocuri, într-o pledoarie în favoarea metodelor şi/sau aplicaţiilor gramaticii valenţelor/dependenţei (utilă se dovedeşte bogata bibliografie la care face trimiteri recenzentul).

ANDREI A. AVRAM

„Langue française", 1986, nr. 69, 128 p.

Cele şase contribuţii din numărul din februarie 1986 al revistei „Langue française", intitulat *Syntaxe des noms*, evidenţiază preocupările cercetătorilor de la Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique (L.A.D.L.) în direcţia elaborării unei „lexico-gramatici" a construcţiilor nominale din limba franceză. Aceste obiective sînt formulate în *Présentation* (p. 3—4), semnată de Gaston Gross şi Robert Vivès, coordonatorii numărului.

În articolul lui G. Gross şi R. Vivès, *Les constructions nominales et l'élaboration d'un lexique-grammaire* (p. 5—27), sînt descrise noţiunile teoretice propuse la L.A.D.L. în vederea realizării unei viziuni unitare asupra construcţiilor nominale. Metoda folosită constă în a întreprinde studiul sistematic al lexicului francez pe baza proprietăţilor sale sintactice. Nivelul analizei minimale a substantivelor este propoziţia, de exemplu : *Luc (fait + est en) voyage*, *Luc est d'une grande fierté*, *Luc est dans l'angoisse à ce sujet*, avînd ca rezultat nominalizările : *le voyage de Luc*, *la fierté de Luc*, *l'angoisse de Luc à ce sujet*. În continuare, autorii realizează studiul or-

donat al lexicului nominal predicativ (substantive care au argumente), avînd drept cadru al analizei propoziţiile cu verb-suport : *L'admiration de Max pour Léa* derivă din construcţia cu verb-suport *Max* **a** *de l'admiration pour Léa*, şi nu din *Max admire Léa*. Meritul indiscutabil al articolului este de a fi propus şi realizat efectiv o tratare sintactică a ansamblului de substantive predicative, pe baza unui principiu descriptiv unitar. Este un demers care lasă să se întrevadă unele consecinţe la nivelul analizei şi al reprezentării (de exemplu, clasificarea substantivelor în funcţie de proprietăţile lor sintactice şi de identitatea verbului-suport).

Laurence Danlos, autorul articolului *Une illustration d'étude formelle des noms : charg (-e, -er, -ement)* (p. 28—48), demonstrează felul în care studiul substantivelor întreprins la L.A.D.L. a permis formalizarea diferitelor tipuri de relaţii dintre verbe (V) şi numele asociate lor din punct de vedere morfologic (V-n). Ilustrarea cadrului metodologic şi a implicaţiilor asupra definiţiilor lexicografice formalizate este efectuată de L. Danlos prin studiul intrării lexicale *charg (-e, -er, -ement)*. În acest scop, autorul trece în revistă principalele întrebuinţări ale lui *charger* (V), examinînd relaţiile ce se stabilesc între structurile verbale şi cele nominale, precum şi posibilităţile de combinare a diferitelor fraze nominale în funcţie de verbele-suport, de verbele operatoare şi de sufixele de nominalizare. De exemplu, *Nc charger Nl de Na*, în care Nc = subiect (agent cauzativ) ; Nl = complement [+locativ] = „véhicule" + „caméra" + „arme à feu" + „conducteur électrique" etc., iar Na = argument dictat de Nl = „humain" + „pellicule" + „cartouche" + „courant" etc. Această analiză este aplicabilă în lexicografia formalizată, putînd fi utilizată într-un sistem de prelucrare automată a limbajului natural.

Abordînd în *Les noms construits avec faire : compléments ou prédicatifs?* (p. 49—63) construcţiile cu verbul *faire*+GN, Jacqueline Giry-Schneider constată o răsturnare a perspectivei obişnuite : substantivele, tratate în mod curent drept complemente ale verbului, acced în cazul discutat la rangul de predicate semantice, *faire* fiind un simplu intrument gramatical care serveşte la construirea lor. Pornind de la multiplele sensuri ale verbului analizat, indicate de dicţionare, în realitate sensuri date de complementele sale, autoarea propune o clasificare a construcţiilor *faire+ substantiv predicativ*, în funcţie de rolul jucat de verb. Articolul discută astfel : 1) construcţiile în care *faire* este V suport (de ex. *Max fait une promenade = Max se promène*) ; 2) construcţiile în care *faire* este V operator în fraze cu *avoir* şi *il y a* (de ex. *Paul a eu un choc — Cette nouvelle a fait un choc à Paul ; Il y a du désordre dans la rue — Cette manifestation fait du désordre dans la rue*) ; 3) construcţii complexe care se lasă mai greu descrise (de ex. *Ce lac fait le charme de ce paysage*) ; 4) construcţiile în care *faire* este pro-verb, adică folosit în locul unui verb specializat (de ex. *Luc fait des verbes = Luc analyse* sau *trie des verbes*, dacă Luc = lingvist ; = *Luc conjugue* sau *copie des verbes*, dacă Luc = elev etc.). Este o cercetare interesantă, care aduce multe puncte de vedere noi, avînd şi meritul de a stabili apropieri între proprietăţile lexico-sintactice şi sensurile expresiilor studiate.

M. Gross, în *Les nominalisations d'expressions figées* (p. 64—84), se preocupă de construcţiile nominale „fixe" (în care numele sînt în poziţii constrînse), în raport cu cele „libere". Autorul consideră nominalizările ca relaţii transformaţionale între fraze, cele mai frecvente avînd forma : No V W = No Vsup (Prep.) Det V-n W′ (în care No = subiect ; Vsup = verb-suport ; V-n = verb nominalizat ; W = complementele verbului ; W′ = complementele după nominalizare), de ex. *Max achète du gaz = Max procède à des achats du gaz*. Studiul expresiilor în care anumiţi termeni în corespondenţă sînt ficşi se efectuează apelîndu-se la verbele-suport cele mai importante : 1) *faire* (*Max a levé les scellés = Max a (fait + procédé à) la levée des scellés*) ; 2) *avoir* (*Max voit à (court + long) terme = Max a des vues à (court + long) terme*) ; 3) *être* (*La police garde Max à vue = Max est gardé à vue*) ; 4) *il y a* (*Max a mis ce projet à exécution = Ce projet a été mis à exécution par Max = Il y a eu mise à exécution du projet par Max*). Este un studiu inedit, cu o serie de concluzii interesante, printre care cea care infirmă teza disjuncţiei sintactice nete dintre expresiile libere şi cele fixe.

Articolul lui Alain Guillet, *Représentation des distributions dans un lexique-grammaire* (p. 85—107), este centrat pe studiul verbului, definit din punct de vedere distribuţional în funcţie de argumentele sale nominale (subiecte şi complemente). Autorul discută diferitele posibilităţi de clasificare a construcţiilor prin distribuţie : 1) liste exhaustive de elemente, în cazul colecţiilor reduse ; 2) indicarea trăsăturilor semantice /±uman/, /±concret/ etc. ; 3) recurgerea la clasificatori morfologici, şi anume reprezentarea unei distribuţii printr-un cuvînt din aceeaşi familie cu verbul (de ex. în *Max coiffe les élégantes*, clasificatorul morfologic este *le coiffeur*) ; 4) recurgerea la clasificatori semantici, folosiţi în cazul substantivelor acceptate drept complemente directe într-o propoziţie, şi care formează clase deschise omogene din punct de vedere semantic (de ex. în *Max fait de la peinture, de la sculpture, de la danse* etc., substantivul clasificator este *art*). Evident, fiecare metodă îşi are atît avantajele, cît şi inconvenientele sale, recurgerea la una sau alta depinzînd de numeroşi parametri. În esenţă, articolul lui A. Guillet propune direcţii de cercetare susceptibile de a îmbunătăţi randamentul operator al distribuţiei.

Jacques Labelle studiază în *Grammaire des noms de maladie* (p. 108—123) un sector bine delimitat al lexicului : numele de boli. Analiza sa pune în evidenţă proprietăţile structurilor, care permit să se distingă, într-un ansamblu numeric important (circa 500 de termeni), două subclase disjuncte : 1) subclasa numelor de boli care admit un singur complement : *No avoir* N_1 (de ex. *Luc a la grippe*) şi 2) subclasa care admite două complemente, cel de al doilea, locativ, fiind exprimat printr-un substantiv /+ parte a corpului/ : *No avoir* N_1 (+ *Loc* N_2) (de ex. *Luc a une maladie aux/des poumons*). Sînt studiate detaliat proprietăţile morfosintactice ale ambelor construcţii, autorul reuşind să demonstreze cu metodă şi rigoare cum un sector al lexicului precis şi bine delimitat semantic se supune organizării gramaticale.

Obiectivul teoretic al demersului urmat de autorii prezentului volum, construcţia unui lexic-gramatică, este, printre altele, acela de a furniza date lingvistice susceptibile de a fi integrate în sisteme informatice, în vederea prelucrării lor automate. L.A.D.L. dispune la ora actuală de descrieri detaliate ale mai multor sectoare lexicale, realizate în cadrul mai larg al proiectului de descriere sistematică a lexicului limbii franceze pe baza proprietăţilor sale sintactice.

GABRIELA SCURTU

„ETEROGENITĂŢI: RUPTURI, TĂCERI, ELIPSE"

(Urbino, 11—14 iulie 1988)

Colocviile pe teme de lingvistică ocupă un loc preponderent între manifestările găzduite anual în luna iulie de Centrul Internaţional de Semiotică şi Lingvistică de la Urbino, Italia. Cercetători din spaţii geografice diverse, care lucrează în diferite ramuri ale lingvisticii — de la sintaxă şi semantică la pragmatică, filozofia limbajului, poetică, limbi în contact şi teoria traducerii — sau care se preocupă de domenii conexe, cărora lingvistica le furnizează adesea instrumente şi modele de lucru (cum este semiotica comunicării prin mijloace audiovizuale), dezbat timp de trei sau patru zile o serie de aspecte importante pentru cercetarea lingvistică actuală, cu intenţia mărturisită de a ajunge la un „limbaj comun", de a obţine o convergenţă — dar şi o delimitare mai exactă — a perspectivelor.

Tema colocviului din iulie 1988 a fost „Eterogenităţi: rupturi, tăceri, elipse"; coordonarea i-a fost încredinţată lui Herman Parret, profesor la universităţile din Louvain şi Anvers, bine cunoscut teoretician şi filozof al limbajului.

O primă serie de comunicări au reliefat aspecte ale relaţiei dintre sintaxă şi pragmatică în lingvistica actuală. Astfel, Jacqueline Authier-Revuz a analizat elipsa din perspectiva teoriei enunţării şi a descris diverse configuraţii discursive pe care le poate genera acest fenomen. O perspectivă asemănătoare a fost adoptată implicit în analiza întreprinsă de Thomas Peeters asupra unei traduceri germane a *Sonetului CV* de Shakespeare, text subliniat de un model enunţiativ diferit de acela al poemului-sursă. Johan Rooryck a inventariat condiţiile folosirii figurate a verbelor cauzative, arătînd că ele implică întotdeauna prezenţa unui agent în structura de adîncime; această caracteristică antrenează necesitatea unei lecturi „nonpunctuale", dinamice, care nu poate fi descrisă cu ajutorul instrumentelor furnizate de gramatica chomskyană. Robin D. Smith a expus succint modalităţile de abordare a elipsei în gramaticile engleze din sec. XVI—XVIII. Pornind de la exemple atestate în vorbirea curentă, Josiane Boutet şi Pierre Fiala au analizat „telescopajele sintactice" — coprezenţa a două structuri gramaticale diferite în planul de adîncime al uneia şi aceleiaşi expresii —, demonstrînd că, la fel ca şi cuvintele-valiză sau calambururile, acest tip de expresii generează întotdeauna minimum două interpretări simultane. Fenomenul apare frecvent în discursul literar şi în comunităţile poliglote. Comunicarea Françoisei Gardès-Madray şi a lui Jacques Brès a arătat că telescopajul sintactic caracterizează de asemenea discursul unor locutori cu o competenţă lingvistică şi culturală scăzută; el este în strînsă dependenţă de faptul că vorbitorii pierd controlul asupra planului fonetic. Un asemenea discurs este în mod necesar polifonic şi nu poate continua fără intervenţia unui metadiscurs dezambiguizant al interlocutorului; astfel, problema validităţii referenţiale a mesajului nu se poate pune decît cu condiţia cunoaşterii prealabile a contextului social extralingvistic. Françoise Gadet s-a referit la „greşeli" tipice ale discursului oral, nonstandard, arătînd că frazele emise oral au un statut analog cuvintelor-valiză, iar mesajul nu poate fi înţeles în absenţa unei intervenţii metalingvistice a locutorului. Normele şi metanormele enunţării au fost descrise de Per Aage Brandt din perspectiva filozofiei limbajului.

Pornind de la analiza (întreprinsă în termeni apropiaţi de ai lui Ducrot şi Goffman) a dialogismului şi a polifoniei ca trăsături caracteristice unor expresii cum sînt formulele proverbiale, aserţiunile negative, enunţurile interogative, tropii care verbalizează un model discursiv argumentativ etc., Catherine Kerbrat-Orecchioni a propus o analiză a schimburilor interacţionale din discursul oral, demonstrînd că norma tinde, în general, spre omogenizarea vocilor enunţiative (prin mijloace sintactice, prozodice etc.) şi că nerespectarea principiului noncontradicţiei conferă discursului oral un caracter „ritual". Anne Decrosse a abordat o serie de aspecte ale polifoniei discursului în didactică, adică într-unul dintre procesele în care pluralitatea vocilor enunţiative este dublată de multitudinea actorilor enunţiatori. Situîndu-se în perspectiva unei semiotici de gradul al doilea, Paolo Fabbri a schiţat o fenomenologie a limbajului şi a procesului de comunicare, considerînd formulele de politeţe un mijloc de a analiza modul de articulare a modelelor interacţionale la interacţiunea propriu-zisă, „în act". La rîndul său, Catherine Fuchs a pornit de la premisa că eterogenitatea (concept parţial sinonim cu cel de „pluri-

vocitate") este o caracteristică a interpretării discursului, nu a producerii acestuia, subliniind că între mulţimea expresiilor univoce şi aceea a expresiilor ambigue dintr-o limbă este o frontieră laxă şi că orice de-construire (termenul aparţine lui Jacques Derrida) a sensurilor unei expresii antrenează întotdeauna o mutaţie semantică.

Un alt grup de comunicări şi-a propus analiza blancurilor, a „tăcerilor", privite ca element constitutiv al diferitelor modele discursive. Eni Orlandi a propus o fenomenologie a „reticenţei", figură retorică a „tăcerii" (prezentă încă în inventarul lui Fontanier), aşa cum elipsa este o figură gramaticală a „tăcerii". Semnalul metacomunicaţional al reticenţei — „figură cu conţinut suprimant", care se adresează direct interlocutorului, invitîndu-l să (re)construiască un sens absent — a fost considerat intenţionalitatea de „a nu spune" ; s-a arătat că astfel reticenţa se deosebeşte de preteriţie pentru că-şi respectă promisiunea. În termenii lui Austin, Searle şi Grice, R. Amel a propus o analiză a actului ilocuţionar „a tăcea", ce marchează abţinerea de a lua o atitudine. Almuth Grésillon s-a ocupat de acel tip particular de autocenzură semnalat de „tăieturile" care apar pe manuscrise celebre (Balzac, Valéry, Heine) pentru a marca fie eliminarea totală, fie substituirea unei secvenţe ; în textul hibrid al manuscrisului, aceste tăieturi sînt echivalente funcţional „tăcerilor" din discursul oral. Dintr-o perspectivă pragmatică, Flavia Ravazzoli a propus o analiză a tăcerii ca parte a jocului sau a (între)ruperii jocului în teatrul lui Harold Pinter.

Semiotica lui Charles Sanders Peirce a fost sursa declarată a comunicării lui Augusto Ponzio, care a propus o analiză a „efemerului" — alteritate nonrelativă, caracteristică a unui proces întrerupt în mod obligatoriu, deşi nu voit, comparabilă cu reprezentamenul, primeitatea din semiotica peirceană — în termenii unei filozofii a limbajului şi a cercetării întreprinse de Giovanna Bruno şi Susan Petrilli asupra interferenţelor semantice ce se produc în procesul de interpretare, care amalgamează semnificaţiile propuse de instanţa enunţiativă în modelele preexistente în competenţa receptorului.

Louis Marin a analizat rupturile enunţiative din reprezentarea picturală, demonstrînd că şi acest tip de text este subliniat de mai multe modele discursive şi marchează întotdeauna prezenţa unei intenţionalităţi, permiţînd reconstituirea unui dublu asumat al instanţei auctoriale. Dintr-o perspectivă psiholingvistică, Alain Cohen a analizat cîteva tipuri de autocenzură în secvenţa narativă filmică.

Concluziile implicite şi explicite ale acestui colocviu vor sta la baza dezbaterii care urmează să se desfăşoare la Urbino în iulie 1989 cu privire la implicaţiile teoriei lui Mihail Bahtin asupra lingvisticii şi semioticii contemporane.

MARIANA NEŢ
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret, nr. 12

COLOCVIUL INTERNAŢIONAL „LIMBĂ ŞI CULTURĂ ITALIANĂ ÎN EUROPA"

(Amsterdam, 17—20 octombrie 1988)

O mai amplă și profundă cunoaștere a limbii și culturii italiene în Europa : iată tema și scopul primului colocviu internațional de italienistică organizat de Ministerul Afacerilor Externe și de Ministerul Instrucției Publice Italian în capitala Olandei, în perioada 17—20 octombrie 1988. La lucrările colocviului, desfășurate în Aula Magna a Universității din Amsterdam, au participat peste 400 de invitați din 25 de țări, printre care și țara noastră, profesori universitari, cercetători, specialiști în studiul limbii, literaturii și istoriei italiene din întreaga Europă.

Comunicările (urmate de discuții și încheiate cu cîte o masă rotundă) au fost susținute în plen, și nu pe secțiuni tematice, ceea ce pe de o parte a facilitat formarea unei imagini globale asupra congresului, iar pe de altă parte a dat celor prezenți posibilitatea de a interveni mai direct la dezbateri.

Cele aproximativ 30 de lucrări prezentate, de o mare eterogenitate tematică și stilistică, au abordat subiecte și maniere de tratare dintre cele mai variate : de la anchete sociolingvistice tehnic foarte riguroase (Wanda D'Addio Colosimo, Universitatea din Roma, *Proposte di certificazione della competenza in italiano come L_2*), la considerații critice laxe (Renato Barilli, Universitatea din Bologna, *La lingua del romanzo sperimentale italiano*), de la inițiativele televiziunilor europene pentru cultivarea limbii italiene (Mario Pinzauti, RAI), la eseuri despre muzicalitatea și eleganța acestei limbi (Harro Stammerjohann, Universitatea din Frankfurt, *L'immagine della lingua italiana in Europa*). Din punct de vedere al abordării teoretice, două ar fi direcțiile principale de investigație în jurul cărora s-ar putea grupa comunicările prezentate : o perspectivă diacronică mai amplă (treceri în revistă, analize retrospective ca în lucrările semnate de John Davis, Guido Almansi, Harro Stammerjohann despre imaginea italienilor și a limbii italiene oglindită în scrierile marilor personalități ale continentului nostru, de Giovanni Nencioni despre contribuția italiană la lexicografia europeană, de Lia Formigiara despre lingvistica filozofică în Italia, de Giulio Lepschy despre cercetările europene de italienistică etc.) și una sincronică, de obicei centrată pe analiza mai concretă a unui unic subiect. În această a doua categorie s-ar putea înscrie, în domeniul lingvisticii, atît contribuțiile strict teoretice (ca cea a lui Vincenzo Lo Cascio, Universitatea din Amsterdam, despre cerințele actuale ale lexicografiei italiene în Europa, sau a lui Raffaele Simone, Universitatea din Roma, despre destinul internațional al limbii Peninsulei), cît și comunicările cu un caracter mai aplicat (ca cea a lui Francesco Sabatini, *Una lingua „ritrovata" : l'italiano parlato*, sau cele de orientare sociolingvistică ale lui Alberto Sobrero și Wanda D'Addio Colosimo).

Puține au fost comunicările care au abordat probleme legate de literatura italiană contemporană (Edoardo Sanguineti, Renato Barilli, Pieter de Meijer), foarte puține sau chiar absente cele care să se ocupe de domeniul traducerilor, al dialectologiei, al manualelor sau al nivelelor de învățămînt în italiană.

Deosebit de interesante au fost și mesele rotunde organizate spre finalul zilelor de congres : prima pe tema prezenței Italiei în presa europeană, cea de a doua, coordonată de Tullio De Mauro (poate momentul cel mai dens în informație științifică), dedicată marilor proiecte de cercetare a limbii italiene, la care au fost prezentate, de către autorii lor, cele mai importante lucrări de italienistică și romanistică de recentă apariție : *La grande grammatica italiana di consultazione*, Bologna, 1988 (Lorenzo Renzi), *Grammatik der Italienischen Sprache*, Tübingen, Niemeyer, 1988 (Christoph Schwarze), *Lessico Etimologico Italiano*, ajuns la fascicolul 23 (coordonat de Max Pfister), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. 4, Tübingen, Niemeyer, 1988 (sub îngrijirea lui G. Holtus).

În ciuda numărului mic de intervenții pe marginea comunicărilor (aproximativ 25, față de cei 400 de participanți), studiile de italienistică din țara noastră au făcut, în două rînduri, obiectul luărilor de cuvînt ale celor doi reprezentanți ai României. În cuvîntul său, George Lăzărescu, beneficiind de privilegiul unei experiențe de peste patru decenii de traducător, eseist și profesor la Catedra de limbă italiană a Facultății de Filologie din București, s-a referit la vechile tradiții culturale italo-române, care-și au trainice rădăcini în latinitatea noastră comună și la îndelungata și constanta activitate de traducere a operelor celor mai valoroase personali-

tăţi literare şi artistice ale Peninsulei. La rîndul său, autoarea acestor însemnări, în intenţia de a face o succintă prezentare sincronică a studiilor de lingvistică italiană de la noi, s-a referit, pe de o parte, la tradiţia cursurilor, manualelor, dicţionarelor, gramaticilor de tip universitar (avînd ca principali autori pe Al. Balaci, Doina Condrea-Derer, Haritina Gherman, Mariana Cuza), iar, pe de altă parte, la studiul limbii italiene în cadrul cercetărilor de lingvistică romanică comparată desfăşurate sub conducerea lui Marius Sala de colectivul de romanistică al Institutului de Lingvistică din Bucureşti. Atît lucrările recente ale acestui colectiv (*Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, 1987; *Enciclopedia limbilor romanice*, în pregătire), cît şi proiectele aflate în lucru (*Semantica elementului panromanic; Dicţionarul elementelor latineşti savante în limbile romanice*) s-au bucurat de un real interes din partea celor mai avizaţi romanişti şi italienişti ai Europei.

La ultima masă rotundă, au fost formulate principalele concluzii ale congresului: o mai amplă răspîndire a limbii şi culturii italiene pe continentul nostru nu este posibilă decît în condiţiile unei strînse şi permanente colaborări între italieniştii, universităţile şi institutele de cultură italiană din întreaga Europă. În sprijinul acestora, alături de o activă şi inteligentă propagandă mass-media (cărţi, ziare, filme, cursuri şi concursuri TV), s-a propus să se pună în aplicare proiectul de colaborare culturală ,,Erasmus'', promovat de ţara gazdă, şi să se înfiinţeze un institut pentru răspîndirea limbii şi culturii italiene în Europa.

OANA SĂLIŞTEANU CRISTEA
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

Studii
și
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

Spiru Haret, 12

RO—79638 București 1, ROMÂNIA

Founded in 1950

Six issues every year

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields : general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address : Redacția revistei STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO—79638 București 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to :

ROMPRESFILATELIA — Sectorul export—import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376 prsfi r, RO—78014, București, Calea Griviței nr. 64—66.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, tom VII (**1985**), 1986, 224 p., 19 lei; tom VIII (**1986**), 1987, 262 p., 21 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române (DLR)**. Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul X. Partea 1. Litera S (**s — sclabuc**). Redactori responsabili ai tomului X (partea 1): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei. Tomul X. Partea a 2-a. Litera S (**scladă — semințărie**). Redactori responsabili ai tomului X (partea a 2-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Socialiste România, Ion Dănăilă, cercetător științific principal, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Elena Ciobanu, cercetător științific principal, 1987, p. 389—692, 64 lei.

Studii clasice, tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei; tom XXV, 1988, 174 p., 17,50 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, [vol. I], 1987, 226 p., 16 lei; vol. II, 1988, 368 p., 28 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 282 p., 25 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**. I. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. broșura, 383 lei.

Dicționarul explicativ al limbii române. Supliment (DEX—S), 1988, 198 p., 37 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1988 (XXXIX)

RM — ISSN 0039 — 405X



Lei 30

c. 2753, I.P. Informaţia

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XL
2
martie-aprilie
1989

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction : Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv. În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

2 — XL — 1989
martie — aprilie

APARE
DE 6 ORI PE AN

SUMAR

NOTE BIBLIOGRAFICE, REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

IN MEMORIAM

FIGURA TEXTUALĂ: EMBLEMĂ, MOTIV, SIMBOL

MARIANA NEŢ

Este discutată pe larg relaţia dintre *figură textuală* şi *motiv*, pe de o parte, şi aceea dintre *figură*, *motiv* şi *simbol*, pe de altă parte, şi sînt analizate consecinţele acestora pentru generarea textului şi a limbajului poetic.

0. În cele ce urmează ne va interesa relaţia dintre f i g u r ă şi m o t i v şi, în strînsă dependenţă de aceasta, cea dintre f i g u r a t şi f i g u r a t i v ; vom urmări prin urmare procesul de generare a unui limbaj poetic (ilustrat îndeobşte prin figurile textuale şi numit generic *figurativizare*) pînă la ultimele sale consecinţe. După cum este ştiut, procesul de figurativizare parcurge două etape principale : etapa *figurării* şi aceea a *iconicizării*, pentru care cea dintîi reprezintă un stadiu preliminar.

În etapa figurării se produc devierile semantice ale limbajului poetic faţă de un ipotetic grad zero (reconstituit) al limbii şi — concret — faţă de limba naturală într-un stadiu dat al „evoluţiei" sale. Ulterior, configuraţiile discursive, ce apar în prima etapă, devin constituienţi ai unui anumit limbaj poetic. „Figurile" ce au început să fie conturate în prima etapă se „iconicizează", transformîndu-se în imagini ale lumii acelui poet. Putem explica astfel coeficientul de „originalitate" al unui subcod poetic, dar şi modalitatea de articulare a acestuia la limba naturală pe care o ilustrează în calitate de *uz* particular. Fireşte, ambele etape specificate mai sus sînt parcurse în procesul generării oricărui limbaj poetic ; ceea ce diferă, de la caz la caz, este doar ponderea acestora.

Volumul al doilea al dicţionarului lui Greimas şi Courtès precizează că „din punct de vedere semiotic, se poate vorbi de o inconicitate de „consistenţă". Efectul iconic rezultă, în acest caz, dintr-o supradeterminare a trăsăturilor figurative, care, prin dferite procedee de referenţializare (internă), îmbogăţeşte progresiv reprezentarea, pînă la a face să pară reală imaginea lumii naturale pe care o produce discursul". Ne explicăm astfel acel grad secund de coerenţă ce caracterizează orice text poetic: coerenţa sa în planul figurilor, care asigură — şi, în acelaşi timp, reflectă — coerenţa (şi consecvenţa) — lumii create şi actualizate prin discurs. De aici şi necesitatea, semnalată de Mihaela Mancaş într-o şedinţă a Cercului de poetică, ca, „în spaţiul aceluiaşi text poetic, o figură să atragă o altă figură cu aceleaşi semne de bază". Privind fenomenul dintr-o perspectivă diferită, de aici decurge, de asemenea, redundanţa lumii textuale, ca şi caracterul său autonom, închis, autoconsistent.

Aşa cum arătam şi cu alte ocazii (vezi referinţele bibliografice), figura trebuie deci analizată în relaţie cu părţile textului şi ale discursului. De aceea, este necesară luarea în considerare a tuturor tipurilor de figuri — de la toate nivelele — ce apar ca rezultat al punerii în discurs, şi anume :

a) *figurile de limbaj* (cele inventariate de retoricile clasice sub numele generic de *figuri de stil*) ;

b) *configurațiile discursive* (numite și *figuri de compoziție*), care se suprapun, de regulă, peste părțile textului și, în sfîrșit,

c) *figurile locuționare* (sau *figurile enunțării*), ce depind, în primul rînd, de tipul de discurs care le-a generat : liric, narativ sau dialogic.

Amintim, pentru clarificarea acestui din urmă tip, cîteva dintre observațiile lui Richard Ohman : „O operă literară este un discurs ale cărui enunțuri sînt lipsite de forța ilocuționară care ar trebui să le fie atașată în mod natural. Forța lor ilocuționară este mimetică. Prin mimetic înțeleg literal imitativ. În particular, o operă literară imită literal (sau redă) o serie de acte de vorbire care, în realitate, nu au altă existență. Prin aceasta, ea îl determină pe cititor să-și imagineze un vorbitor, o situație, un set corespunzător de evenimente ș.a.m.d. Așadar [...] ea imită nu numai o acțiune (termenul lui Aristotel), ci și o situație imaginară detaliată nedefinit pentru cvasiactele ei de vorbire. [...] Literatura este retorică. Aș spune, mai degrabă, că literatura este retorică dislocată, în sensul detaliat mai sus. Mimesisul literar începe cu situația retorică — cu un vorbitor imaginat și cu imaginatul său auditoriu. Este faptul care [...] justifică noua perspectivă [...] curentă, că vorbitorul unui poem este întotdeauna un personaj, oricît ar semăna acesta cu poetul real. [...] Toată literatura este dramatică. [...] orice discurs este dramatic. Cuvîntul „act" din „act de limbaj" nu este utilizat metaforic. Se înfăptuiesc acte reale cu cuvinte, iar o operă literară imită aceste acte. Chiar și romanul [prin extensie, textul — n.n., M.N.] cel mai impersonal construiește o situație dramatică rudimentară : aceea a unui om spunînd o poveste auditoriului" (Ohman, 1981 a : 193, 197—198).

Concluzia care decurge din cele de mai sus este necesitatea de a considera textul poetic drept componenta principală a unui sistem dinamic, care-l constituie ca (materializare a unui) macroact de limbaj. Legătura dintre *figurile locuționare* și *figurile de limbaj*, generate de acestea prin intermediul *configurațiilor discursive*, devine astfel evidentă, deși spațiul acestui articol nu ne permite să punem în lumină decît unul dintre aspectele sale particulare. Totodată, o perspectivă ca aceea schițată mai înainte permite cercetătorului să sesizeze convergențele posibile între retoricile tradiționale, teoria textului și pragmatica modernă.

1. În primul volum al dicționarului lui Greimas și Courtès „se pune întrebarea dacă recunoașterea, descrierea și tipologia motivelor nu constituie un cîmp de cercetare în cadrul mai general al semanticii discursive. În acest caz, ar trebui procedat [...] la delimitarea și la analiza acestor unități figurative transfrastice, constituite în blocuri înghețate : un fel de invariante susceptibile de a migra fie în povestiri [prin extensie, în text — n.n., M.N.] diferite dintr-un univers cultural dat, fie chiar dincolo de o arie culturală, persistînd totuși [păstrîndu-și consistența semantică și forma lingvistică — n.n., M.N.] în ciuda modificării contextelor și a semnificațiilor funcționale secundare datorate cadrului narativ în care sînt integrate" (Greimas et Courtès, 1979).

Putem, prin urmare, considera motivul drept o invariantă, o constantă a universului unui poet, ce se manifestă în texte cu statut de variabilă și chiar, dincolo de acestea, în spațiul literaturii în general (este știut, de pildă, că o serie de teme selectate cu preponderență în literatură se manifestă îndeobște prin configurații discursive predilecte).

În volumul întîi al dicționarului *Sémiotique*..., „motivul apare ca o unitate de tip figurativ, care posedă prin urmare un sens independent de semnificația sa funcțională în raport cu ansamblul povestirii [sau al enunțului — n.n., M.N.] în care se integrează" (Greimas et Courtès, 1979). Sensul de sine stătător al motivului este deci în strînsă dependență de calitatea sa de unitate de tip figurativ, de supradeterminarea sa în raport cu restul enunțului și al textului. Cum, în conformitate cu teoria glosematică, variabila își selectează constanta, prezența motivului este întotdeauna motivată de co(n)text. De altfel, în volumul al doilea al dicționarului de semiotică, „termenul motiv desemnează, cel mai adesea, o microsecvență (narativă) recurentă : în acest sens, el este sinonim cu conceptul de configurație" (Greimas et Courtès, 1986). Conform clasificării pe care am schițat-o mai sus, motivul aparține așadar *figurilor de compoziție*. Pentru că, așa cum se specifică și în primul volum al dicționarului citat, „motivele pot fi asimilate configurațiilor discursive atît în ceea ce privește organizarea internă proprie (în plan semantic, dar și sintactic), cît și în ceea ce privește integrarea lor într-o unitate discursivă mai largă" (Greimas et Courtès, 1979).

Înțelegem prin urmare prin *motiv* acea clasă de figuri de compoziție, dominante ale textului, dar și ale universului unui poet și emblematice pentru tipul de lume pe care-l creează acesta : studiul motivelor permite analiza modului în care se generează un limbaj poetic particular, iar acesta din urmă (considerat ca *formă*) modelează o *materie* (în sens glosematic), creînd astfel o lume proprie, „inconfundabilă" (deci o *substanță* specifică).

2. Încercăm în continuare aplicarea și, desigur, completarea, nuanțarea teoriei schițate mai sus pe baza analizei a două poeme eminesciene antume bine cunoscute : *Făt-Frumos din tei* (1875) și *Povestea teiului* (1878).

Convergența dintre *figură* — în accepția „clasică" de secvență lingvistică ambiguă, „deviantă" în raport cu „norma" stabilită pentru minimum unul dintre multiplele sisteme de semne în care este integrată (codul textului, codul limbajului poetic considerat generic, codul limbii naturale ce funcționează ca *schemă* a acelui text și limbaj) — și *motiv* (în sensul precizat mai sus) este evidentă încă din titlurile celor două poezii (ce conțin, ambele, o referire explicită la motivul *teiului*, emblemă recurentă a universului poetic eminescian, așa cum se manifestă acesta într-o clasă largă de texte).

Chiar privite aco(n)textual, fiecare dintre cele două titluri are minimum două structuri de adîncime, ambele urmînd să fie motivate de construcția textului. Astfel, *Făt-Frumos din tei* înseamnă

1) Făt-Frumos din[tre] tei/ din pădurea de tei, dar și

2) Făt-Frumos [creat] din tei, după modelul *Făt-Frumos din lacrimă*.

Ambele lecturi ne permit să avansăm ipoteza că textul poetic postulează o echivalență între „Făt-Frumos" și „tei" ; o asemenea interpretare își va dovedi validitatea în finalul analizei.

La rîndul său, *Povestea teiului* se citește ca:

1) Povestea despre (un) tei și totodată ca

2) Povestea spusă de (un) tei.

„Teiul" e referent în primul caz și povestitor (-martor) în cel de al doilea. Personificarea este și mai evidentă de această dată, titlul sugerînd din nou echivalența „teiului" cu „personajul masculin" din scenariul pe care-l manifestă structura lineară a textului poetic.

Integrarea, încă din titlu, a substantivului *tei* în minimum două structuri de adîncime, fiecare implicînd cîte un univers de discurs diferit, este un prim semnal nu numai în legătură cu dificultățile pe care le ridică delimitarea și interpretarea motivelor din universul semantic al unui poet, ci și, strîns legat de aceasta, cu privire la similitudinile dintre unele elemente componente ale *motivului* și acelea ale *figurii*.

O a doua constatare ce se poate face încă în acest stadiu incipient al analizei este aceea că apariția motivului (1) necesită un microco(n)-text narativ (înțelegînd „narațiunea" în sensul său cel mai larg, de șir de transformări ordonate într-o secvențialitate) și (2) conferă o dimensiune „mitică" lumii pentru care parțial stă (lumii în care este integrat și pe care o reprezintă emblematic).

3. În poemul *Făt-Frumos din tei* pot fi delimitate opt secvențe distincte (care vor fi desemnate de la A la H).

Secvența A se deosebește de restul textului: (1) prin modalitatea dialogică de expresie; (2) prin numirea personajelor și a relațiilor dintre ele („Blanca", „tată"); (3) prin precizări spațio-temporale din ce în ce mai exacte („Mîni în schit la sfînta Ana"; „Mîni în zori de zi pleca-vom/ Către schitul vechi și sfînt"). (Este important de semnalat faptul că aceste localizări sînt mult mai clar marcate decît în „varianta" *Povestea teiului.*) Secvența A se distinge, de asemenea, (4) prin caracterul explicit al relației de cauzalitate și (5) prin cvasiabsența figurilor, mai exact, prin prezența unor figuri „slabe", cum sînt hiperbatul („Nu voi părul să mi-l taie/ Ce-mi ajunge la călcîie") și catahrezele („Nu voi [...] Să orbesc cetind pe carte/ În fum vînăt de tămîie"), chiar dacă unele dintre acestea sînt specifice limbajului poetic eminescian („Mîni în zori de zi pleca-vom/ Către *schitul vechi și sfînt*"). Ultima trăsătură specifică a acestei secvențe inițiale este (6) caracterul d e c l a r a t i v al replicilor, care indică absența unui dialog „real" între actori, în pofida modalității dialogice a expresiei.

Secvența B, care cuprinde strofele VI–VII, marchează tranziția între două lumi. Strofa VI:

„Ea aude — plinge. — Parcă
Îi venea să plece-n lume,
Dusă de pustie gînduri
Și de-un dor fără de nume".

debutează cu sugestia unei lumi de „vis" sau „basm" — cele două structuri de adîncime ale microsecvenței „Parcă/ Îi venea să plece-n lume" sînt:

1) Ar fi vrut să plece-n lume; și

2) Se făcea că îi venea să plece-n lume —

și se încheie cu sugestia — în ultimul distih — a unor arhetipuri mitice („Dusă de pustie gînduri/ Și de-un dor fără de nume"), ce urmează a fi dezvoltate în secvențele următoare.

În strofa VII :

„Și plîngînd înfrînă calul,
Calul ei cel alb ca neaua,
Îi netează mîndră coama
Și plîngînd îi pune șeaua"

observăm o recurență — *plîngînd* — plasată simetric în primul și ultimul vers și precedată de forma *plînge* din strofa precedentă. Este o stare specifică etapei de trecere și, într-un alt plan, premerge apariția *motivului*, fără ca o astfel de recurență să constituie ea însăși un *motiv* (nu e specifică, emblematică pentru universul poetic eminescian, e lipsită de ambiguitate și nu e exprimată printr-un nominal). În această strofă semnalăm de asemenea o emblemă a lumii basmului, considerată generic : „Calul ei cel alb ca neaua".

Secvența C este constituită de următoarele două strofe :
Strofa VIII :

„S-avîntă pe el și pleacă.
Păru-n vînturi, capu-n piept.
Nu se uită înainte-i,
Nu privește îndărăpt."

verbalizează momentul „plecării" ca în basme. Din această strofă figurile sînt cvasiabsente : abundă, în schimb, în fiecare vers, clișeele tipice plecării inițiatice.

În strofa IX :

„Pe cărări pierdute-n vale
Merge-n codri făr'de capăt,
Cînd a serii raze roșii
Asfințind din ceruri scapăt."

constatăm transformarea textuală figurativă a unui arhetip specific basmului ; textul tinde astfel spre o dimensiune mitică, pentru că acum coordonatele traseului inițiatic sînt sintetizate în arhetipul spațiului infinit și al timpului crepuscular, de trecere. De altfel, considerată într-un alt plan, strofa aparține unei noi categorii de tranziție : aceea între o lume posibilă preexistentă textului poetic (lumea basmului) și lumea imaginată în text. Inițierea „personajului" cu numele „simbolic" Blanca e și o alegorie a construirii unei lumi textuale, specifică universului eminescian. Abia această lume particulară — materializare a uneia dintre cele cîteva lumi tipice acelui univers poetic eminescian care asumă ca pretext eroticul — va fi verbalizată prin figuri specifice ; pînă acum, în planul mitic, textul poetic a actualizat arhetipuri convenționale, cărora, în planul lingvistic, le-a dat expresie prin catahreze. Conchidem că, pentru ca într-un text poetic (în speță, în textul poetic eminescian) să apară o figură poetică

propriu-zisă, specifică acelui text, (1) aceasta trebuie pregătită de prezența unor catahreze (la rîndul lor, predilecte în limbajul acelui poet), iar (2) discursul pe care-l materializează textul să construiască o lume specifică universului acelui poet. Între această condiție din urmă și apariția figurii condiționarea este, de altfel, reciprocă.

În ultimul distih din strofa IX apare și prima figură propriu-zisă: ,,Cînd a serii raze roșii/ Asfințind din ceruri scapăt"; aceasta se caracterizează printr-un grad scăzut de metaforizare în raport cu totalitatea limbajului poetic pe care-l manifestă acest text și, mai ales, în raport cu totalitatea limbajului poetic eminescian. Ea este rezultatul reevaluării prin integrarea într-un nou context și într-un nou univers de discurs a unei catahreze specifice limbajului poetic preeminescian.

De altfel, chiar dacă sînt reevaluate ca urmare a strategiei discursive a poetului, prin comparație cu *Povestea teiului*, în *Făt-Frumos din tei* apar imagini convenționale și figuri convenționale; această caracteristică le constituie în catahreze specifice limbajului poetic eminescian. Într-o asemenea situație se află, de pildă, distihul final din strofa XI: ,,Unde-isvorul cel în vrajă/ Sună dulce în urechi" sau primul distih din strofa XII: ,,De murmur duios de ape/ Ea trezită-atunci tresare".

Secvența D — strofele X—XI, momentul ,,sosirii", ca în basme (v. versul inițial din strofa XI: ,,În mijloc de codru-*ajunse*") — debutează printr-o figură:

,,Umbra-n codri ici și colo
Fulgerează de lumine ...".

Punctele de suspensie care o încheie marchează o ,,ruptură" între manifestarea liniară a două planuri diferite ale textului, indicînd pătrunderea definitivă în lumea creată în poem.

Complexitatea acestei secvențe în raport cu cele care au precedat-o este dovedită de faptul că ea integrează atît (a) figuri (,,Ea trecea prin frunza-n freamăt/ Și prin murmur de albine" și cea citată mai sus), cît și (b) arhetipuri mitice (e vorba de substanța semantică a figurilor de mai sus) precum și (c) arhetipuri predilecte, preluate de poezia lui Eminescu din limbajul care-i preexistă, și integrate universului său particular, unde apariția într-o mulțime de texte le conferă un caracter emblematic, ușor de recunoscut (,,frunza-n freamăt", ,,murmur de albine", ,,în mijloc de codru", ,,Unde-isvorul cel în vrajă/ Sună dulce în urechi"). Astfel pregătit, în al doilea vers din strofa XI (nu întîmplător imediat după ce a fost indicată sosirea ,,personajului" în spațiul inițiatic), apare (d) motivul cel mai tipic pentru lumea eminesciană: *teiul*: ,,Lîngă teiul nalt și vechi".

Constatăm astfel că pentru apariția *motivului* este necesar să fie îndeplinite o serie de condiții, printre care:

1) focalizarea unui element inedit în raport cu restul textului (această caracteristică apropie *motivul* de o serie de figuri semantice cum este *metafora*, deși cele două categorii se află în planuri diferite);

2) elementul este verbalizat printr-un (grup) nominal (dacă elementul recurent din universul unui poet este verbalizat printr-un lexem purtător de predicație nu mai vorbim despre *motiv* ci despre o *temă*

predilectă a acelui poet : firește, *tema* are și alte trăsături caracteristice, asupra cărora nu insistăm aici);

3) elementul focalizat este recurent într-o serie de texte ale acelui poet (în speță Eminescu);

4) el are statutul de emblemă a lumii create în acele texte;

5) co(n)textele în care apare sînt, măcar parțial, analoage (de pildă, „teiul", cu varianta „florilor de tei", este un motiv asociat, la Eminescu, cu „iubirea curată, împlinită în natură"; de remarcat că „salcîmul" din *Sara pe deal* este un „substitut" al „teiului", introdus mai ales din rațiuni prozodice);

6) secvențele lingvistice care-l verbalizează sînt susceptibile de minimum două interpretări atît în micro- cît și în macroco(n)text (și această caracteristică apropie *motivul* de *figură* — în accepția „clasică" a acesteia; din cele de mai sus rezultă chiar că *motivul* poate fi subsumat *figurii*: *motivul* este o emblemă a lumii textului, specifică universului unui poet și exprimată, de regulă, printr-o *figură*);

7) din nou, la fel ca și *figura*, apariția *motivului* este rezultatul unei strategii discursive: inserția sa în text este precedată de o serie de *figuri*;

8) *figura* care verbalizează un *motiv* are statutul de figură „tare" a textului; calitatea *motivului* de constantă emblematică a universului unui poet îl face ușor recognoscibil de către receptor, astfel încît impactul cititorului cu lumea textului tinde spre gradul maxim în punctul în care *figura* verbalizează un *motiv*; ambiguitatea secvenței ce conferă expresie lingvistică *motivului* este, de asemenea, un factor „tare" în acest sens;

9) așa cum catahrezele formează „fundalul" pe care se detașează figura, deci codul textului de la care figura deviază, tot astfel *motivul* specific universului unui poet apare, se detașează pe un fundal de arhetipuri mitice, de basm etc.;

10) astfel definit, *motivul* reprezintă acel punct din text în care se realizează convergența maximă între l i m b a j u l textului, pentru care e specifică *figura*, și l u m e a textului, sintetizată în *motiv*; *motivul* dă expresie maximei convertiri a unei lumi particulare într-un limbaj specific maximei verbalizări a unei lumi imaginate prin intermediul unui limbaj particular;

11) din toate aceste rațiuni, *motivul* e în strînsă interdependență de textul și de limbajul poetic în care apare; posibilitatea de a-l considera, de a-l interpreta izolat, în afara co(n)textului atrage după sine caracterul de *pastișă* al textului ce manifestă un „motiv".

Următoarele cinci strofe — XII—XVI — formează secvența E.

Al doilea vers din strofa XII — „Ea *trezită*-atunci tresare" — oferă un argument în plus în sprijinul interpretării secvenței „Parcă/Îi venea să plece-n lume" din strofa VI ca [Se făcea că îi venea să plece-n lume], deci justifică interpretarea traseului inițiatic al „personajului" ca pe un „vis" și motivează, prin extensie, caracterul „imaginat" al lumii construite în text. Și în această strofă remarcăm arhetipuri mitice materializate îndeobște în basme — „Vede-un tînăr, ce alături/ Pe-un cal negru stă călare" — dar și acel tip de arhetipuri de basm, selectate cu predilecție de limbajul poetic eminescian, care le conferă o formă lingvis-

tică cvasiidentică, ori de cîte ori este materializat în texte: „De murmur duios de ape".

Strofa XIII:

„Cu ochi mari la ca se uită
Plini de vis, duioşi plutind,
Flori de tei în păru-i negru
Şi la şold un corn de-argint."

oferă transpunerea poetică a arhetipului „iubitului cavaler" (introdus, de altfel, încă din strofa precedentă), tipic pentru basme, dar şi pentru lumea lui Eminescu, unde e particularizat prin atributul „Flori de tei în păru-i negru". Acest detaliu, ca şi contiguitatea dintre strofa în care este introdus motivul „teiului" (XI) şi aceea în care „iubitul" apare pentru prima oară (XII) reprezintă argumente în favoarea echivalării, în planul mitic al poemului, între „teiul" care, dincolo de statutul de *motiv*, devine astfel şi un arhetip poetic, şi „iubitul", „mască" lineară a acestuia. „Trezirea personajului feminin" (subiect al iniţierii) — cu care debutează strofa XII — mijloceşte, prin urmare, metamorfozarea „teiului" în „cavaler", fenomenul anticipînd comuniunea celor două „personaje" de la sfîrşitul poemului; aceasta trebuie interpretată deci ca o reuşită a iniţierii, prin „asimilarea", inversă, a „personajului feminin" în lumea mitică, prin metamorfozarea sa într-un element al acestei mulţimi.

Cornul, care apare în ultimul vers al strofei XIII, este de asemenea un motiv tipic al universului poetic eminescian, mai cu seamă datorită poeziei *Peste vîrfuri*, unde este simbolul central (pentru diferenţa dintre *motiv* şi *simbol*, v. mai jos, **4.**). După cum va demonstra în continuare analiza, dacă *motivul* are un caracter intertextual, migrînd dintr-un text în altul în spaţiul operei unui poet, determinarea simbolului poetic este strict textuală. În poemul *Făt-Frumos din tei*, motivul „cornului" îşi împarte spaţiul lumii textului cu motivul „teiului", care e, totuşi, preponderent, pentru că apare şi în titlu.

Strofa XIV:

„Ş-ncepu încet să sune
Fermecat şi dureros —
Inima-i creştea de dorul
Al străinului frumos."

se află într-o relaţie de intertextualitate, marcată la toate nivelele textului, cu o strofă din *Lasă-ţi lumea*:

„Îi răspunde codrul verde
Fermecat şi dureros,
Iară sufletu-mi se pierde
După chipul tău frumos."

Deşi importantă pentru configurarea, pentru delimitarea universului specific al unui poet, prezenţa unor atribute exprimate identic în mai multe texte nu este suficientă pentru apariţia *motivului*. În acest scop,

este necesar (1) ca și elementul căruia-i aparțin aceste atribute să fie identic în cele două mulțimi și (2) lexicalizat printr-un nominal. Identitatea elementului (centru de grup nominal) este chiar o condiție „tare", în timp ce, după cum am constatat și mai înainte, identitatea atributelor este o condiție „slabă" ; este suficient ca acestea să fie asemănătoare, nu este obligatorie identitatea lor.

Ultimul distih din strofa XIV („Inima-i creștea de dorul/ Al străinului frumos") este un hiperbat complex ; prezența sa e importantă pentru că marchează momentul „întîlnirii personajelor". E totodată simptomatic faptul că „personajul feminin", numit *Blanca* în secvența dialogică și, ulterior, *ea*, în secvențele „traseului" nu mai este acum numit în nici un fel, deși, și în această secvență, continuă să fie actantul principal. Mai puțin importantă pentru semnificația globală a secvenței sau a poemului, dubla structură de adîncime a „propoziției" inima-i creștea, ce poate fi înțeleasă fie ca

1) [inima îi creștea], fie ca

2) [inima ei creștea],

se cuvine totuși semnalată, deoarece contribuie la caracterul complex al figurii din ultimul distih al strofei XIV.

Cele două strofe finale ale acestei secvențe continuă să verbalizeze catahreze tipice limbajului poetic eminescian („Părul lui i-atinge părul/ Și atunci c-obrazul roș/ Ea apleacă gene lunge/ Peste ochii cuvioși. // Iar pe buze-i trece-un zîmbet/ Înecat, fermecător/ Care gur-abia-l deschide/ Cea uscată de amor").

Secvența F, constituită de cele trei strofe ce urmează, manifestă o serie de i m a g i n i tipice pentru poeziile eminesciene ce asumă ca pretext iubirea ideală, împlinită în natură, într-o lume „dorită", „visată".

Din observațiile de mai sus, deducem existența a trei modalități și, în același timp, a trei etape succesive de manifestare a lumii ce constituie universul unui poet și pe care o manifestă discursul poetic prin limbaj :

1) a r h e t i p u r i l e mitice (sau cvasimitice : de basm etc.), ușor recognoscibile de către receptor, a cărui competență cultural-lingvistică poate fi, în acest caz, presupusă echivalentă celei a emițătorului ; în general, atunci cînd manifestă asemenea secvențe, textul poetic cvasineutru, nu deviază de la nici unul dintre codurile implicate în generarea sa, deci catahrezele predomină asupra figurilor ;

2) m o t i v e l e , embleme specifice lumii particulare a textului, verbalizate prin figuri „deviante" de la codul textului și caracterizate printr-o semantică „inedită" în raport cu limbajul poetic în general, dar specifică subcodului acelui poet ;

3) i m a g i n i l e specifice acelui poet construite ca urmare a celor două etape anterioare ; și în acest stadiu, limbajul poetic e „sărac în figuri" sau, mai exact, limbajul întregii secvențe e o macrofigură, căci figurile se identifică cu părți mai mari ale textului și sînt mai greu de individualizat, de „decupat". În momentul în care apare *imaginea*, limbajul poetic al textului (și al universului unui poet) este unitar, constituit, iar caracteristicile sale pot fi descrise.

Se impune însă precizarea că modelarea universului poetic prin limbaj nu este, cu toate acestea, un fenomen omogen. Există *figuri* care nu sînt *motive*, există figuri predilecte pentru un poet, deși *imaginile* care

se obțin prin folosirea lor în text nu sînt întotdeauna specifice etc. Cauza principală a acestui fenomen e apartenența oricărui subcod poetic la limbajul poetic general, subsumat, la rîndul său, codului limbii.

Secvența *G* constă din următoarele trei strofe, care, de această dată, trebuie redate în întregime :

,,Numai murmurul cel dulce
Din isvorul fermecat
Asurzește melancolic
A lor suflet îmbătat

Lun-atunci din codru iese
Noaptea toată stă s-o vadă,
Zugrăvește umbre negre
Pe cîmp alb ca de zăpadă.

Și mereu ea le lungește,
Și urcînd pe cer la mută,
Dar ei trec, se pierd în codri
Cu viața lor pierdută.''

La etapele de constituire a unui limbaj poetic specific, descrise sumar mai sus, observăm că se mai adaugă una — o etapă ce marchează, dialectic, tot o ,,deviere'' :

4) pe fundalul imaginilor specifice, deci al codului acelui text și al limbajului acelui poet, apar f i g u r i l e i n e d i t e, figurile propriu-zise ale textului, deviante în raport cu subcodul acestuia, în care totuși se integrează dialectic.

Trebuie adăugat că și acest tip de figuri, ca și cele menționate la punctul 2), stabilesc relații de intertextualitate în interiorul universului acelui poet ; aceasta este, de altfel, o garanție ,,tare'' a statutului de figură al secvențelor. De pildă, un intertext al ultimelor două strofe citate sînt versurile următoare din *Călin nebunul* :

,,Luna iese dintre codri, noaptea toată stă s-o vadă,
Zugrăvește umbre negre peste giulgiuri de zăpadă
Și mereu ea le lungește și suind pe cer le mută,
Parcă fața-i cuvioasă e cu ceară învăscută.''

Strofa finală a poemului *Făt-Frumos din tei* formează secvența H :

,,La castel în poartă calul
Stă a doua zi în spume,
Dar frumoasa lui stăpînă
A rămas pierdută-n lume.''

Strofa verbalizează ,,concluzia'' din planul narativ al poemului ; de aceea, ea are un caracter ,,neutru'' din punctul de vedere care ne interesează aici.

4. Analiza poemului *Povestea teiului* — „variantă" a celui discutat anterior — trebuie să înceapă cu disocierea, la nivelul structurii de adîncime, între planul mitic al textului — ce inserează arhetipuri convenționale — și planul simbolic — acela pe care-l creează textul prin discurs, prin integrarea unor arhetipuri mitice; condiția existenței planului simbolic este ca arhetipurile mitice să fie verbalizate prin *figuri* specifice acelui limbaj poetic particular.

Poemul constă din șapte secvențe (care vor fi desemnate, ca și în cazul precedent, prin inițiale, de la A la G).

Secvența A este constituită din primele cinci strofe. Este o secvență dialogică „neutră"; deși forma expresiei este pe alocuri diferită de aceea a secvenței omoloage din poemul *Făt-Frumos din tei*, comentariile făcute în legătură cu aceasta sînt valabile și aici.

Strofa VI, care manifestă de asemenea un limbaj „neutru", din are figurile sînt cvasiabsente, constituie secvența B. O primă deosebire nsemnată față de „varianta" precedentă apare o dată cu secvența C strofa VII):

„Calu-i alb, un bun tovarăș,
Înșeuat aștept-afară,
Ea piciorul-l pune-n scară
Și la codru pleacă iarăși."

Legătura acesteia cu secvența precedentă este mai strînsă decît în poemul *Făt-Frumos din tei;* secvențele sînt mai greu disociabile, mai ales din cauza presupoziției pe care o creează prezența verbului *așteaptă*. În economia textului, secvența C motivează „traseul" ulterior al „personajului" atît în planul narativ denotativ din suprafață (implicația secvenței este că „personajul" se întoarce în codru, cu lumea căruia a mai luat contact și alte dăți), cît și în planul mitic : distihul inițial conține arhetipuri *sine qua non* ale basmului. Prepoziția *la* din ultimul vers al strofei („Și *la* codru pleacă iarăși") sugerează o cvasipersonificare a „codrului", ce urmează să fie motivată în secvențele următoare prin statutul de „autoritate tutelară", pe care îl va căpăta acest actant. Prezența adverbului *iarăși* conferă secvenței un caracter iterativ, accentuînd apartenența acesteia la planul mitic, preexistent începutului diegetic al poemului și anterior materializării în text a funcției „plecare".

Secvența D cuprinde strofele VIII—XI.

Prezența verbului *o îmbată* în primul distih al strofei VIII — strofă ce descrie metaforic cadrul în care se desfășoară inițierea („Sara vine din ariniști / Cu miroase *o îmbată*") — motivează pătrunderea „personajului" în spațiul mitic. Următorul distih („Cerul stelele-și arată / Solii dulci ai lungii liniști") conține prima metaforă propriu-zisă din text. Prezența acesteia precedă introducerea motivelor tipice universului poetic eminescian și a metaforelor-simbol caracteristice textului analizat (a simbolurilor ce constituie universul eminescian, verbalizate prin metafore tipice acestui text).

Motivul „teiului" apare în strofa IX :

„Dar prin codri ea pătrunde
Lîngă teiul vechi și sfînt".

Atributele „vechi și sfînt" (prin comparație cu „nalt și vechi" din *Făt-Frumos din tei*) tind să scoată secvența din planul mitic și s-o introducă în cel simbolic. La statutul de *simbol* al „teiului", la transformarea sa din *motiv*, cum era în *Făt-Frumos din tei*, în *simbol*, contribuie și faptul că, în acest poem, „teiul" subordonează o serie de atribute mitice, exprimate metaforic („Ce cu flori pin-în pămînt / Un isvor vrăjit ascunde").

Strofele X–XI

„Îngînat de glas de ape
Cînt-un corn cu-nduioșare
Tot mai tare și mai tare,
Mai aproape, mai aproape,

Iar isvorul, prins de vrajă,
Răsărea, sunînd din valuri –
Sus în codrii de pe dealuri
Luna blîndă ține strajă."

construiesc intertextualități clare cu *Lacul*, *Peste vîrfuri*, *Sara pe deal*, *S-a stins viața*...

În timp ce *Făt-Frumos din tei* verbaliza o serie de arhetipuri convenționale, pe fundalul cărora introducea *motivul*, discursul poetic își creează în *Povestea teiului* un cadru mitic propriu – fiecare dintre arhetipurile actualizate fiind integrat într-o metaforă inedită în raport cu restul textului și dificil de delimitat (întreaga strofă X este o metaforă; observația se aplică, de asemenea, pentru fiecare dintre distihurile strofei XI) – și construiește intertextualități proprii spațiului poetic eminescian.

O secvență lingvistică se dovedește prin urmare a fi *simbol poetic* atunci cînd este, (1) în același timp, *figură* textuală (ambiguă și ambiguizantă) și *motiv* (îndeplinind deci cele 11 condiții menționate în cadrul analizei precedente). În plus, (2) ambiguitatea figurilor ce constituie cadrul necesar apariției simbolului (în speță, a figurilor din strofele X–XI) este întărită de intertextualități: și în restul poemelor în care apar secvențe figurative asemănătoare, acestea au statutul de *simbol* (sau tind să-l aibă). Astfel, (3) un univers poetic dat, spațiul simbolic al unui poet – constituit din embleme și *motive* ce capătă noi valori prin remodelarea în structuri figurate și figurative particulare – devine intermotivat, iar *figurile* se dezambiguizează parțial în intertext. Apare, prin urmare, (4) un același tip de ambiguitate multiplă, creată într-o serie de poeme diferite – deși (5) circumscrise întotdeauna acelorași teme (în cazul discutat aici, „iubirea fericită și melancolică, împlinită în natură") – prin secvențe lingvistice metaforice, identice sau evasiidentice.

Într-o ședință din 1987 a Cercului de poetică de la Facultatea de Filologie, Alexandru Tudorică definea *simbolul* poetic drept un „*cul de sac*, în care semnificația „îngheață", dincolo de care nu mai poate fi modificată". La această observație, pe deplin valabilă, se impune totuși precizarea că semnificația „îngheață", rămînînd ambiguă, construind mereu un același tip de ambiguitate. De aceea, simbolurile create de un poet nu numai că nu pot fi introduse într-un proces

de semnificare diferit, dar nici nu pot fi preluate de alt poet, altfel decît ca aluzii intertextuale sau pastișe.

Cele două strofe următoare formează secvența E.

Strofa XII :

„Ca din farmec *Ea* tresare
Și privind uimită-n lături,
Vede-un tînăr chiar alături
Pe-un cal negru e călare ... "

total lipsită de figuri, descrie denotativ reacția „personajului feminin" (subiect al inițierii, desemnat acum printr-un pronume personal scris cu majusculă) la lumea în care a pătruns mai înainte, „trezirea" lui din „farmecul" cu care a fost învăluit (v. și „Cu miroase o îmbată", din strofa VIII).

În strofa XIII apare portretul „iubitului" („Flori de tei el are-n păru-i / Și la șold un corn de-argint"), cu atributele tipice pentru acea lume particulară creată în poem. Ca și în *Făt-Frumos din tei*, și de această dată este sugerată personificarea „teiului" — simbol central al textului —, ca instrument și, în același timp, ca rezultat al procesului inițiatic.

Strofele XIV—XVIII constituie secvența F.

După un distih denotativ („Ea privi atunci în jos, / Trece mîna pe la tîmple"), din care figurile lipsesc, ultimele două versuri ale strofei XIV („Iară inima-i se împle / De un farmec dureros") introduc o catahreză tipică limbajului poetic eminescian. Catahrezele și imaginile eminesciene specifice abundă, de altfel, în această secvență săracă în figuri, care, deși nu conține secvențe deviante, manifestă însă, în totalitatea ei, un limbaj figurat și figurativ. Un exemplu tipic îl oferă strofa XVII :

„Ar striga . . . și nu se-ndură,
Capu-i cade pe-a lui umăr,
Sărutări fără de număr
El îi soarbe de pe gură ;"

În strofa XIX :

„Tot alături călăresc
Nu au grija nimăruia,
Și de dragi unul altuia
Ei din ochi se prăpădesc.",

care aparține, ca și toate cele ce-i urmează, secvenței G, constatăm unica deviere la nivel prozodic din acest text : „altuia" din versul 3 este accentuat *al-tú-ia* ; aceasta anticipează revenirea discursului de la planul mitic (actualizat în strofele XIV—XIX), la planul simbolic (ce va domina cele trei strofe finale). Concluzia acestui poem e în cheie simbolică.

Strofa XX

„Se tot duc, se duc mereu,
Trec în umbră, pier în vale,
Iară cornul plin de jale
Sună dulce, sună greu."

prezintă integrarea, asimilarea metaforică a „personajelor" în cadrul natural al inițierii : p e r m a n e n ț a dispariției, indicată în primul vers, este completată de conotația „moarte simbolică", pe care o construiesc celelalte versuri ; conotația este întărită și de sensul denotativ al verbului „se prăpădesc", cu care se încheie strofa precedentă („Ei din ochi se prăpădesc"), ca și de sensurile metaforice ale unor microsecvențe anterioare :

„Al ei suflet se răpește
De închide-a ei pleoape."

din strofa XV,

„De-o durere, de-o dulceață
Pieptul, inima-i se strînge."

din strofa XVI și

„Ar striga — și nu se-ndură
Capu-i cade pe-a lui umăr,"

din strofa XVII. Constatăm astfel că planul simbolic (actualizat în strofele XIX—XXII reevaluează planul mitic, care tinde astfel să capete, la rîndul său, dimensiuni simbolice.

În această ultimă secvență reapar, simetric, *metafore-simbol* din aceeași sferă semantică ca și acelea din secțiunea D ; forma lor puțin modificată se explică prin modificarea suferită de microunivers în finalul textului — un semnal suplimentar că inițierea a fost reușită.

Constatăm astfel, încă o dată, că poemul manifestă simboluri tipice universului poetic eminescian (teiul, cornul, izvorul), printr-un limbaj figurat și figurativ — prin metafore și prin imagini — specific acestui text. Prin punerea „în oglindă" a strofelor IX—XI și XX—XXII :

„Dar prin codri ea pătrunde	„Se tot duc, se duc mereu
Lîngă teiul vechi și sfînt,	Trec în umbră, pier în vale,
Ce cu flori pîn-în pămînt	Iară cornul plin de jale
Un isvor vrăjit ascunde.	Sună dulce, sună greu.
Îngînat de glas de ape	Blîndu-i sunet se împarte
Cînt-un corn cu-nduioșare	Peste văi împrăștiet
Tot mai tare și mai tare,	Mai încet, tot mai încet
Mai aproape, mai aproape,	Mai departe ... mai departe ...
Iar isvorul, prins de vrajă,	Sus în brazii de pe dealuri
Răsărea, sunînd din valuri —	Luna-n urmă ține strajă,
Sus în codrii de pe dealuri	Iar isvorul, prins de vrajă,
Luna blîndă ține strajă."	Răsărea sunînd din valuri."

iese în evidență faptul că figurile și imaginile au atît o motivare textuală (de aici, aparenta lor redundanță), cît și o motivare intertextuală (specificată mai sus). Datorită tuturor acestor factori, emblemele specifice universului unui poet încetează de a fi simple *motive* și devin *simboluri*.

5. *Simbolurile* sînt deci acele *motive* verbalizate printr-un limbaj cu un grad ridicat de metaforizare (rezultat dintr-o strategie discursivă specific), (1) atît în micro-, cît și în macroco(n)text, (2) atît în micro-univers, cît și în universul de discurs.

În concluzia acestor observații, se cuvine amintită afirmația lui Richard Ohman că „[...] ceea ce construiește [cititorul cînd interpretează textul] este o imagine a lumii implicate prin actele ce constituie opera. Această complicată tranzacție dintre scriitor și cititor este, cred, ceea ce putem considera drept mimesis în opera literară" (Ohman, 1981 b : 204).

Motivul, în sensul în care am discutat mai sus acest concept, este ceea ce ce-i permite cititorului reconstituirea lumii implicate în text prin acte de limbaj, este garanția pactului între emițător și receptor, iar relația de *simbolizare* este garanția reușitei acestui pact.

O concluzie secundară a analizelor este aceea că anumite teme determină alegerea unui anumit limbaj, iar limbajul propriu al unui poet — rezultat al punerii în discurs — își creează nu numai *figuri*, ci și *catahreze* specifice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

A. J. Greimas et J. Courtès (1979, 1986), *Sémiotique. Diccionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette, I, 1979; II, 1986.

Louis Hjelmslev (1953), *Prolegomena to a Theory of Language*, în *Memoir to the International Journal of American Linguistics*, supplement to vol. XIX, 1, Baltimore.

Mariana Neț (1987), *Text și figură*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 2, p. 479–490.

Mariana Neț (1988 a), *Figura–funcție a textului poetic*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 2, p. 125–132.

Mariana Neț (1988 b), *Figura — rezultat al strategiei discursive*, în SCL, XXXIX, 1988, nr.3, p. 199–212.

Mariana Neț (1988 c), *Figură și univers de discurs*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 5, p. 389–395.

Mariana Neț (1989), *Figura și variantele de text la M. Eminsecu*, în *Poezia lui M. Eminescu din perspectivă interdisciplinară*, Tipografia Universității din Timișoara (în curs de apariție).

Richard Ohman (1981 a), *Actele de vorbire și definiția literaturii*, în *Poetica americană. Orientări actuale* (antologie, prefață și note de Mircea Borcilă și Richard McLain), Cluj-Napoca, Dacia, p. 179–199.

Richard Ohman (1981 b), *Literatura ca act*, în *op. cit.*, p. 200–209.

The Textual Figure — Emblem, Motif, Symbol

(A b s t r a c t)

The article expands upon the relation between the poetic *figure* and the *motif* on the one hand, and between the former categories and the poetic *symbol*, on the other hand, stress being laid upon the consequences borne by these relationships in the generation of the poetic text and language.

The *motif* is considerend a particular class of discourse configurations that dominate a poetic text and which are emblematic for the particular semantic universe of a poet. The poetic *symbol* is lexicalized by a highly metaphorical language and motivated both in the micro- and in the macroco(n)text, both in the microuniverse and in the universe of discourse.

The *motif* stands proof of the implicit contract concluded between the emitter and the receiver, whereas the *symbolization relation* grants the successful character of this contract.

A secondary conclusion of the two analyses that illustrate the demonstration is that the particular subcode of any poet generates not only pecific *figures*, but also specific *catachreses*.

Decembrie 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

ALTERNANȚE FONETICE ROMÂNEȘTI ÎN DOCUMENTELE SLAVO-ROMÂNE

CORNELIU REGUȘ, ASPAZIA REGUȘ

Pe baza unui bogat material lexical și onomastic extras din documentele slavo-române anterioare secolului al XVII-lea, este ilustrată funcționarea în perioada cercetată a următoarelor alternanțe fonetice românești : *a* ~ *ă* ; *a* ~ *e* ; *ea*, *ia* ~ (*i*)*e* ; *ă* ~ *a* ; *ă* ~ *e* ; *o* ~ *u* ; *o* ~ *oa* ; oa ~ o ; *l* ~ *i̯* ; *c* ~ *č* ; *g* ~ *ǧ* ; *d* ~ *z*, *d̦* ; *s* ~ *š* ; *t* ~ *ț* ; *h* ~ *š* ; *sc* ~ *št* ; *st* ~ *št*.

În documentele slavone din secolele al XV-lea și al XVI-lea întîlnim adeseori contexte de felul acesta : панъ жоурж моиан... и дали есми емоу... двѣ селѣ, на имѧ моенещи и тътещи „pan Jurj Moian... și i-am dat... două sate, anume Moenești și Tătești” M, 1439 oct. 28 ; стъниженщи бли(з) банѣ где бы(л) стънига „Stănigești, aproape de Baia, unde a fost Stăniga” M, 1445 apr. 5 ; где бы(л) кълима(н), и кълимъненщи, где бы(л) їωнъ кълимънеск8(л) „unde a fost Căliman, și Călimănești, unde a fost Ion Călimănescul” M, 1448 iul. 15 ; и дали и потвердили есми и(м)... арпъшещи арпашеви „și le-am dat și le-am întărit Arpăseștii lui Arpaș” M, 1456 febr. 18 ; жоупа(н) нѣгое постелни(к) и ещеже и жоупаница негоута и нıага „Jupan Neagoe postelnic și încă și jupanița Neguta și Niaga” ȚR, 1501 ian. 28 ; фолещи где бы(л) дω(м) дѣда и(χ) щефана фоале „Foleștii unde a fost casa bunicului lor Ștefan Foale” M, 1507 febr. 22 ; и по вале горе и валѣ ωлметулви ; да и(м) е(ст) пръсков8(л) въ(с) ω(т) 8ста въиеи п8ркар8л8и „și pe vale în sus și valea Olmetului ; să le fie Pîrscovul tot de la gura Văiei Purcarului” ȚR, 1515 apr. 13 ; за еди(н) къпъстр8 а(с) ѕ͠ї ; за г͠ къпестри а(с) е͠ї „pentru un căpăstru aspri 16 ; pentru 3 căpestri aspri 15” *Catastih de scule* scris la Brașov (1508 aug. 25 — 1509 mai 4)[1].

Cuvintele *Moian* ~ *Moenești*, *Stăniga* ~ *Stănigești*, *Căliman* ~ *Călimănești*, *Călimănescul*, *Arpaș* ~ *Arpășești*, *Niaga* ~ *Neguta*, *Foale* ~ *Folești*, precum și formele *vale* ~ *Văiei*, *căpăstru* ~ *căpestri* din contextele citate sînt marcate de alternanțele *ia* ~ *e*, *g* ~ *ǧ*[2], *a* ~ *ă*, *oa* ~ *o*, *l* ~ *i̯*, *ă* ~ *e*.

În lucrarea de față ne-am propus să semnalăm specialiștilor sistemul de alternanțe fonetice specifice limbii române funcționînd în cuvintele atestate în textele slavone și să schițăm un tablou al acestora. În acest scop ne-am folosit de materialul conținut în *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374—1600*, București, 1981, precum și de cel onomastic neinclus în dicționar, dar păstrat în arhiva acestei lucrări.

Se știe că alternanțele în limba română sînt schimbări fonetice condiționate de desinențele de plural sau de genitiv-dativ (la substantivele feminine), de anturajul fonetic și de schimbarea accentului la formele

[1] Cf. G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 246—267.

[2] Cu privire la valoarea slovei *j*(*ǧ*) cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 471.

derivate[3]. De aceea faptele de limbă pe care le vom aduce în discuție pot constitui elemente suplimentare în lărgirea cunoștințelor în domeniul foneticii istorice, al flexiunii și al derivării. Atestarea alternanțelor provocate de deplasarea accentului de pe temă pe sufix în cadrul derivării, avînd în vedere absența unei notări sigure a acestuia în textele istorice, poate ajuta la reconstituirea sistemului accentual din româna veche.

În intenția de a oferi date cît mai complete cu privire la funcționarea alternanțelor, am extras din documente acele forme care conțin în temă grafemul alternant (forme de plural, de genitiv-dativ și derivate) și le-am opus formelor gramaticale de bază (în cadrul flexiunii) și formelor primare (în cadrul derivării). Acestea din urmă pot fi atestate în același text cu termenii alternanței (vezi exemplele de mai sus) sau, de cele mai multe ori, în texte diferite, de ex.: ръзоаре ȚR, 1562 mai 23 ~ ръзо(р) ȚR, 1579 iul. 7; дворничe(л) M, 1428 apr. 22 ~ дворникъ M, 1400 febr. 11. Adeseori termenul de bază nu este atestat. Astfel, alternanța *a* ~ *e* din *obadă* ~ *obede* o putem deduce doar prin pluralul ѡбеде ȚR, ⟨1496 mai — 1508 apr.⟩, singularul *obadă* nefiind atestat în vreun document din perioada cercetată. Tot așa forma de plural бѹреци Cat., 1509 mart. 8 prezintă alternanța *t* ~ *ț* în raport cu singularul *burete*, care, de asemenea, nu apare în acte. Avînd în vedere că alternanțele nu sînt arbitrare, ci se încadrează într-un sistem de corespondențe căruia i se supun cu strictețe formele și derivatele[4], am recurs aprioric la reconstrucția termenului de bază în cazul neatestării lui.

Pentru o mai clară expunere a faptelor, atunci cînd numărul exemplelor este mare, am împărțit materialul în două secțiuni: I Alternanțe condiționate morfologic — situație în care ele funcționează ca mijloc morfologic de exprimare a categoriilor gramaticale a) sg. ~ pl.; b) N ~ G.-D. și II Alternanțe care se realizează în cadrul derivării.

ALTERNANȚE VOCALICE

Alternanța *a* ~ *ă* (ъ, ь, ѫ)

I a) sg. ~ pl.:

cămară ~ къмърилe ȚR, 1589 mai 30; фалча ȚR, 1575 iul. 10 ~ фъ(л)чи ȚR, ⟨1568—1569⟩ sept. 8; жѹмътатe (antrop.) M, 1480 sept. 15; жѹмътатe дe фѹнe ȚR, 1599 mai 18 ~ жѹмътъци ȚR, ⟨1577—1579; 1585—1591⟩ Rsl. VIII, p. 435; малкъ ȚR, 1559 apr. 24 ~ фрѹнтѣ мълчилѡ(р) (top.) ȚR, 1587 iul. 19; năpastă ~ нъпъ(щ) ȚR, 1590 iun. 28; са(л)чe (top.) M, 1495 febr. 4; ȚR, 1519 iul. 11 ~ на съ(л)чи (top.) ȚR, 1595 iul. 24; на конe(ц) сь(л)чи(м) M, 1593 mart. 16; șar ~ шърилe (top.) ȚR, 1517 iul. 10; валe ȚR, 1515 apr. 13 ~ вънилe ȚR, 1547 iun. 25.

b) N. ~ G.-D.:

ѡграда ȚR, 1579 iun. 9 ~ коа(с)та ѡгръзиe(н) (top.) ȚR, 1577 apr. 15; sare ~ вадѹл съри (top.) ȚR, 1594 febr. 25; валѣ ȚR, 1428 sept. 10 ~ въи ȚR, 1499 oct. 6; въиeи ȚR, 1515 apr. 13; ⟨1522⟩ febr. 5.

[3] Cf. Em. Vasiliu, *Alternanțele fonologice din punctul de vedere al recțiunii*, în SCL, VI, 1955, nr. 1—2, p. 45.

[4] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1958, p. 160.

II. În derivare :

-*ar* : а(л)дъма(ш) ȚR, 1561 nov. 2 ~ а(л)дъмъшари ȚR, 1579 iun. 9 ; бранице M, 1502 nov. 17 ~ бржницѣ(р) M, 1569 mart. 11 ; лѹка къ(л)да(р) M, 1572 mai 22 ~ коїа къ(л)дърарѹ(л) ȚR, 1535 dec. 11 ; дабиле M, 1593 nov. 4 ~ дъбиларѹ M, 1589 mai 23 ; lăcată ~ лъкъта(р) M, 1581 mai 11 ; лькьтарю(л) ȚR, 1585 dec. 15 ; ogar ~ ѡгърарю ȚR, ⟨1577–1583 ; 1585–1591⟩, Rsl. VIII, p. 431 ; ѡла(к) ȚR, ⟨1536–1540⟩ ian. 8 ~ ѡлъкари M, 1589 mai 23 ; пипа(с) M, 1459 mai 20 ~ пипъшари M, 1453 iul. 8 ; сакиѧ ȚR, ⟨1462–1463⟩ ~ съкїа(р) ȚR, 1587 ian. 5 ; съвнеръ ȚR, 1587 febr. 6 ; vacă ~ въкарю(л) ȚR, 1581 febr. 24 ; vadră ~ кладеница въдрарюло(в) (top.) ȚR, 1517 iul. 10 ; градїна ѡ(т) ва(р)зї ȚR, 1594 febr. 4 ~ ѡ(т) върѕарева манастырѣ M, 1420 apr. 25 ; въ(р)ѕа(р) (antrop.) M, 1580 sept. 14 ;

-*el* : арма(ш) ȚR, 1479 iun. 3 ~ а(р)мъше(л) M, 1588 ian. 3 ; копак (top.) ȚR, 1597 iun. 30 ~ копъче(л) (top.) ȚR, 1473 mai 17 ; 1496 aug. 1 ; го(р)ган\ѹ(л) (top.) ȚR, 1517 nov. 22 ~ горгжнѣлеле ȚR, 1505 dec. 10 ; горгъне(л) ȚR, 1579 apr. 4 ; хлабникъ M, 1451 oct. 17 ~ хлъбниче(л) M, 1494 mart. 11 ; vezi și пъхърниче(л) M, 1437 dec. 20 ; питъре(л) M, 1569 iul. 26 ; ромъне(л) M, 1472 ian. 25 ; петръре(л) M, 1583 mart. 14 ; щефъне(л) M, 1443 mai 7 ; тъламъчела (G. sl.) M, 1598 apr. 11 ;

-*ești* (top.) : иванѹ арамe (D. sl.) M, 1497 ian. 3 ~ аръмещи M, 1448 iul. 27 ; аръмещило(р) M, 1497 ian. 3 ; вадѧ M, 1399 nov. 28 ~ въдещи M, 1443 iun. 8 ; ȚR, 1501 dec. 15 ; баланъ M, 1431 apr. 30 ; бъла(н) ȚR, 1555 apr. 4 ~ бълънещи M, 1443 mai 4 ; когда(н) ȚR, 1469 iun. 28 ~ когдънещи ȚR, 1483 iun. 25 ; vezi și аръпъшещи M, 1456 febr. 18 ; кълимънещи ȚR, 1475 iul. 15 ; късънещи ȚR, 1494 mart. 16 ; чернътещи M, 1448 iul. 15 ; чокжнещи ȚR, 1436 iun. 25 ; комънещи ȚR, 1475 iun. 5 ; фъркъшещи ȚR, 1483 iun. 25 ; лълещи M, 1434 apr. 24 ; мирослъвещи M, 1441 iun. 25 ; цъпещїи M, 1499 nov. 14 ; щефънещї ȚR, 1484 apr. 24 etc.

-*escu* (antrop.) ; кълима(н) ~ кълимънескѹ(л) M, 1448 iul. 15 ; ганѣ M, 1491 oct. 15 ~ гънескѹ(л) M, 1433 ian. 28 ; старостѣ M, 1473 oct. 14 ~ стъростескоу(л) M, 1491 febr. 26 ; циганъ M, 1437 dec. 20 ~ цигъне(с)кѹ(л) ȚR, 1548 iul. 2 ; вла(д) M, 1418 ian. 15 ~ влъдескѹ(л) M, 1443 mai 28 etc.

-*eni* (-*ani*) (top.) : аза(п) (antrop.) ȚR, 1568 mai 7 ~ азъпѣнїи M, 1517 oct. 7 ; азъпенїи M, 1552 apr. 25 ; баба (top.) ȚR, 1518 apr. 28 ~ бъбѣни ȚR, 1464 oct. 28 ; бахна M, 1569 iul. 6 ~ бъхнѣни M, 1468 febr. 5 ; къраре ȚR, 1519 iun. 28 ~ кърърѣни ȚR, 1475 iul. 15 ; vezi și бъдѣни ȚR, 1494 febr. 10 ; мълѹрѣни ȚR, 1494 mart. 16 ; мържирѣнїи M, 1532 mart. 16 ; мжрщинѣнїи ȚR, 1510 mai 27 ; мърмоурѣне M, 1467 ian. 10 ; съсѣни M, 1443 mart. 6 ; вълънїи M, 1482 mart. 15 etc.

-*eț* : бра(д) M, 1490 nov. 26 ~ бръдѹле(ц) (top.) M, 1600 ian. 9 ; лак M, 1468 sept. 12 ~ лъкѹле(ц) ȚR, 1598 sept. 6 ; пѹрка(р) (antrop.) ~ пѹркъре(ц) (top.) ȚR, 1579 ian. 10 ; пѹркърьцело(р) (top.) ȚR, 1576 apr. 18 ; вадѹре ȚR, 1572 iun. 30 ~ въдѹле(ц) ȚR, 1575 iul. 10 ; въдѹлецѹ(л) ȚR, 1584 mai 2 ;

-*oi* : rață ~ рьцои (antrop.) M, 1487 nov. 1 ;

-*uț*(*ă*) : драгѹ(л) (antrop.) ȚR, 1469 iun. 28 ~ дрьгѹцъ M, 1502 mart. 13 ; car ~ кърѹ(ц) ȚR, ⟨1547–1560⟩ nov. 30 ; лазѹ(л) ȚR, 1572 iul. 4 ~ лъзѹ(ц) (top.) ȚR, 1575 iul. 10 ;

-iște : мазъре (antrop.) M, 1554 apr. 20 ~ мъзърище ȚR, 1550 iun. 17 ; секаръ (antrop.) M, 1486 nov. 21 ~ секъри(щ) (top.) ȚR, 1528 nov. 10 ;

-iș : карпенѹл ȚR, 1532 mai 28 ~ кърпини(ш) (top.) M, 1546 mai 7 ; ȚR, 1525 iul. 10 ; па(л)тинѹ(л) (top.) ȚR, 1520 iun. 9 ~ пълтини(ш) (top.) M, ⟨1585 aug. — 1589 ian.⟩.

Alte sufixe : *-aie* (antrop.) : вълдаe ȚR, 1526 mai 30 ; дръгае M, 1522 iun. 24 ; *-aș* (antrop.) пжгоука(ш) M, 1555 apr. 30 ; пѹркъра(ш) ȚR, 1559 iun. 13 ; тъѹра(ш) ȚR, 1548 iun. 19; 1557 iul. 8 ; *-et* : бръде(т) (top.) ȚR, ⟨1498 sept. 1 —1499 aug. 31⟩ ; *-or (-oară)* : бръдишо(р) ȚR, 1574 iun. 8 ; пльнишо(р) (top.) ȚR, 1558 febr. 11 ; сж(л)чешорж (top.) ȚR, 1534 dec. 18 ; скъришоара (top.) ȚR, 1556 apr. 8 ; *-os* : кърпосѹ(л) (antrop.) M, 1528 mart. 15 ; *-ușa* : кълдърѹша (top.) M. 1492 nov. 24 ; цигънѹша (antrop.) ȚR, 1526 ian. 7.

Alternanța *a* ~ *e* (е, ѣ)

I a) *sg.* ~ *pl.* :

ливадъ ȚR, 1590 aug. 17 ~ ливези ȚR, 1517 oct. 29 ; ливезиле ȚR, ⟨1583⟩ mai 5 ; obadă ~ ѡбеде ȚR, ⟨1496 mai — 1508 apr.⟩ ; поманъ ȚR, 1599 aug. 29 ~ поменеле ȚR, 1593 dec. 7 ; помѣнеле ȚR, 1594 apr. 12 ; vadră — ведре ȚR, 1500 apr. 26 ; 1502 mai 3.

b) N. ~ G.-D. :

фата (top.) ȚR 1535 sept. 1 ~ мъгѹра фѣтеи ȚR, 1533 ⟨mai—dec.⟩ ; ѹ маткѹ фѣте(в) (formă de adj. pos. sl.) ȚR, 1563 oct. 22 ; ливадъ (v. mai sus) ~ ѹ дль(г) ливези „în lungul livezii" ȚR, 1577 apr. 15.

II. În derivare : фата (v. mai sus) ~ фѣтица (antrop.) M, 1506 mai 22 ; ѡбрьшіа фетицеи (top.) ȚR, 1535 sept. 1 ; жале(ш) (top.) ȚR, 1534 dec. 18 ~ желешелѹ (top.) ȚR, 1586 iun. 15 ; мѹша(т) (antrop.) ȚR, 1451 aug. 5 ~ мѹшетещїи (top.) ȚR, 1475 iun. 1 ; стежарѹ(л) (top.) ȚR, 1544 aug. 29 ~ стежереи (top.) M, 1445 febr. 18 ; ȚR, 1581 ian. 23 ; пж(т) стъжеретѹло(в) „drumul Stăjeretului" ȚR, ⟨1578 sept. 1—1579 aug. 31⟩ ; шатрж (antrop.) ȚR, 1579 mai 5 ~ съ лѹкою шетраре(м) M, 1443 mai 4 ; шетра(р) M, 1517 dec. 15 ; ȚR, 1520 nov. 3.

Alternanța *ea, ia* (ѣ, ꙗ, ю) ~ *(i)e*[5]

I a) sg. ~ pl. :

hitlean ~ хитлени ȚR, ⟨1462—1463⟩ ; цамъ(н) (top.) ȚR, 1566 ian. 9 ~ цемени (top.) ȚR, ⟨1512—1513⟩ iul. 23 ; цеменѣле (top.) ȚR, 1525 iul. 10 ; мо(л)довѣ(н) (antrop.) ȚR, 1457 apr. 16 ~ молдѡвене ȚR, ⟨1431—1432⟩ ; молдѡвени ȚR, ⟨1431—1433⟩ sau ⟨1436—1437⟩ ; поꙗна M, 1468 sept. 24 ~ поени M, 1409 ian. 28 ; ȚR, 1535 apr. 1 ; поениле (top.) ȚR, ⟨1429⟩ dec. 1.

b) N. ~ G.-D. :

цѣмьна (top.) ȚR, 1533 apr. 15 ~ въ(л)чаша цеминеи ȚR, 1580 apr. 7 ; пꙗтра (top.) ȚR, ⟨1400—1418⟩ ~ пьдина петре(и) (top.) ȚR, ⟨1513⟩ sept. 20 ; поꙗна (v. mai sus) ~ ѡ(ч)ина поенеи (top.) ȚR, 1533 oct. 13 ; валѣ ррѣ (top.) ȚR, 1510 sept. 8 ~ въеи релѣ (top.) ȚR, 1548 mai 22.

[5] Am inclus aici și formele conținînd *č* (ч), *ğ*(џ) urmate în scrierea chirilică de а, ѣ, ю care redau grupurile grafice *cea*, *gea* (v. Iorgu Iordan, *op.cit.*, p.161).

II În derivare : Beteag ~ кетежанїи (top.) ȚR, 1584 iul. 2 ; găleată ~ гълетар8(л) (antrop.) ȚR, 1570 iul. 3 ; чапж (antrop.) ~ чепарїи (top.) ȚR, 1519 ⟨ian. — aug.⟩ 10 ; моıанъ (antrop.) ~ моенеци (top.) M, 1439 oct. 28 ; нѣгои (antrop.) M, 1422 mart. 12 ~ негоеции (top.) M, 1444 dec. 20 ; ѡ(т) нѣмца (top.) M, 1407 ian. 7 ~ на немцишори (top.) M, 1409 nov. 7 ; пıатра (v. mai sus) ~ пиетрѣни (top.) ȚR, 1490 iul. 26 ; пиетрари (top.) ȚR, 1542 ian. 25 ; пїетричаωа (top.) ȚR, 1519 ⟨ian.-aug.⟩ 10 ; пїетри(ш) (top.) ȚR, 1528 iun. 6 ; пиетрос8(л) (top.) ȚR, 1536 iul. 7 ; поıана (v. mai sus) ~ поеница (top.) M, 1473 sept. 13 ; поенари (top.) ȚR, 1535 dec. 10 ; прискка (top.) M, 1546 apr. 24 ~ присечѣни (top.) ȚR, 1519 apr. 26 ; р8(н)чан8(л) (antrop.) ȚR, ⟨1492⟩ oct. 9 ~ р8(н)ченеск8(л) (antrop.) ȚR, 1526 iun. 22 ; оүрждни(к) M, 1449 apr. 8 ~ 8редниче(л) M, 1588 nov. 12 ; вистѣрникъ M, 1433 iun. 4 ~ вистерниче(л) M, 1521 iun. 5 ; витжзъ (antrop.) M, 1399 nov. 28 ~ витезеци (top.) M, 1448 iul. 15.

Alternanța *ă* ~ *a*

Este atestată într-un singur exemplu, fiind condiționată morfologic : пъръ8(л) (top.) ȚR, 1494 mart. 16 ; 1508 sept. 17 ~ пъраe ȚR, 1517 iul. 10.

Alternanța *ă* ~ *e*

I sg. ~ pl. :

кжпж(т) (top.) M, 1589 dec. 18 ~ капетелѣ (top.) ȚR, 1570 mai 20 ; кълъстр8 Cat., 1509 apr. 18 ~ кълестри Cat., 1508 dec. 13 ; мър8(л) (top.) ȚR, 1532 mai 28 ~ мери ȚR, 1598 iun. 1 ; пър8 ȚR, 1534 mart. 17 ~ перь (top.) ȚR, 1571 ian. 8.

II În derivare : мър8(л) (v. mai sus) ~ мери(ш) (top.) ȚR, 1510 aug. 2 ; 1562 ian. 9 ; пър8 (v. mai sus) ~ пери(ш) (top.) ȚR, ⟨1579⟩ apr. 2 ; Pupăză ~ п8пезени (top.) ȚR, ⟨1577⟩ apr. 30.

Alternanța *o* ~ *u*

În derivare : по(р)ка (antrop.) M, 1421 dec. 13 ; лак8(л) порк8л8и (top.) ȚR, 1496 aug. 1 ~ поурче(л) (antrop.) M, 1495 ian. 17 ; п8рчѣ (antrop.) ȚR, 1558 iul. 19 ; поуркарь (antrop.) M, 1473 dec. 7 ; п8(р)карю(л) (antrop.) ȚR, 1550 iul. 5.

Alternanța *o* ~ *oa*

I sg. ~ pl. :

иcпиcо(к) M, 1557 nov. 8 ~ и(с)писоаче M, 1576 dec. 5 ; 1585 mai 2 ; 1589 iun. 21 ; изво(р) (top.) ȚR, 1453 oct. 4 ~ и(з)водръле (top.) ȚR, 1589 mai 17 ; os ~ мал8(л) к8 ѡаселе ȚR, ⟨1594⟩ iun. 15 ; poclon ~ поклоане M, 1597 iun. 25 ; pogon ~ погоане ȚR, 1536 iun. 8 ; 1568 oct. 23 ; ръзо(р) ȚR, 1579 iul. 7 ~ ръзоаре ȚR, 1562 mai 23 ; конецъ врътопа „capătul vîrtopului" M, 1422 mart. 12 ; връто(п) ȚR, 1532 sept. 1 ~ врътоап[е] M, 1493 mart. 26 ; 1501 dec. 14 ; вълчаωа врътоапело(р) (top.) ȚR, 1558 febr. 11 ; voloc ~ волоачеле M, 1582 aug. 3 ; zălog ~ зълоаци (top.) ȚR, 1587 aug. 3 ; зътѡ(н) (top.) M, 1588 sept. 2 ~ зътоанеле (top.) ȚR, 1583 mai 27 ; зъвою ȚR, 1527 sept. 24 ~ зъвоаеле (top.) ȚR, 1574 aug. 7.

II În derivare :

a) moționale : кънриωр8(л) (top.) ȚR, 1576 febr. 15 ~ кжприоарж (antrop.) M, 1546 apr. 15 ; мо(ш) (antrop.) ȚR, ⟨1480⟩ ; 1517 iun. 18 ~

моашѫ M, 1579 apr. 26; 1585 mai 2; непотѣ M, 1428 dec. 28 ~ непоата M, 1493 mart. 26; 1494; 1495 ian. 22;

b) feminine în -*oasa* (în raport cu masculine în -*os*) : frumos (v. фрѹмошїи (top.) ȚR, 1523 aug. 7) ~ на фрѹмоасѣ (top.) M, 1503 febr. 2; фрѹмоаса M, ⟨1570 apr. 14⟩; ȚR, ⟨1580⟩ mai 20; приетрос(ѹ)(л) (top.) ȚR, 1536 iul. 7 ~ пиетроаси (top.) M, 1503 oct. 6; пиетроаса M, ⟨1582 nov. — 1583 aug. 31⟩; стръминосѹ(л) (top.) M, 1586 aug. 5 ~ стръминоаса M, 1439 iul. 2; vezi și top.: аниноаса ȚR, 1518 apr. 7; чюлиноаса M, ⟨1555 apr. 11; гъѹноаса M, ⟨1586 sept. 1—1587 aug. 31⟩; гроаса ȚR, 1569 sept. 4; пинωаса ȚR, 1587 iul. 31 etc.

Alternanța *oa* ~ *o*

I sg. ~ pl.:

коарта ȚR, 1565 aug. 31 ~ ко(р)ци ȚR, 1582 aug. 27; cheotoare ~ кеωтори și cingătoare ~ чингътори Cat. 1508 dec. 22; coardă ~ ко(р)зи (top.) ȚR, 1534 dec. 18; флоаре (antrop.) M, 1572 mai 22 (v. și флоареи (G.) ȚR, 1527 mai 3) ~ флориле албе (top.) ȚR, 1506 iun. 4; гроапа (top.) ȚR, 1520 iun. 9 ~ гропиле (top.) ȚR, 1575 iul. 10; къеи гропело(р) ȚR, 1559 apr. 24; moale ~ мои (top.) ȚR, 1483 iun. 25 și моии ȚR, 1579 ian. 8.

II În derivare; броаскѫ (antrop.) M, 1546 mai 19 ~ броцѣнии (top.) M, 1448 iul. 15; кро(с)кари (top.) ȚR, 1585 sept. 9; чоарѫ (antrop.) ~ чорою(л) (top.) ȚR, 1578 oct. 20; коадъ (antrop.) ȚR, 1556 iun. 20 ~ кодоае (antrop.) ȚR, 1570 mai 19; фоале (antrop.) M, 1507 febr. 22 ~ фолеции (top.) M. 1502 mart. 17; глоабе (pl.) M, 1588 apr. 30 ~ гло(б)ничи (pl. de la globnic) M, 1595 mai 18; moară ~ морарю(л) (top.) ȚR, 1520 iun. 9; Ploaie ~ плоѥции ȚR, 1597 mai 20; поартъ (top.) ȚR, 1572 iul. 15 ~ портарюль M, 1436 aug. 20; по(р)тишоаръ (top.) ȚR, 1517 iul. 10; по(р)ти(ц) (top.) ȚR, 1573 oct. 23; роатъ (top.) ȚR, 1587 febr. 5 ~ ротарю(л) ȚR, 1586 iun. 26; соаре (antrop.) ȚR, 1564 dec. 11 ~ соре(ш) (top.) ȚR. 1549 ian. 5; Voroavă ~ коровеции (top.) M, 1456 febr. 18.

ALTERNANȚE CONSONANTICE

Alternanța *l* ~ *į*

a) sg. ~ pl.:

калѹ(л) (top.) ȚR, ⟨1583⟩ mai 5 ~ лакѹ(л) канило(р) ȚR, 1580 ian. 8; moale ~ мои, моии (v. alternanța *oa* ~ *o*)

b) N. ~ G.-D.:

калѣ ~ кѣи, кѣиеи (v. alternanța *a* ~ *ă*)

Alternanța *c* ~ *č*

I a) sg. ~ pl.:

фѹркъ (top.) ȚR, ⟨1513⟩ sept. 20 ~ фѹрчїи ȚR, 1588 mai 1; мерти(к) ȚR, 1497 nov. 10 ~ мертиче Cat. 1509 febr. 20; пръдалика ȚR, 1459 sept. 20 ~ пръдаличе ȚR, 1499 oct. 6; оурнкъ M, 1392 mart. 30 ~ оурнче M, 1596 sept. 11; vezi și: аче Cat. 1508 dec. 22; бокъ(н)чи M, ⟨1552 sept., 1561 nov., 1564—1568⟩; да(ж)ни(ч) ȚR, 1590

iun. 10; екънчи Cat. 1509 ian. 20; н(с)писоаче M, 1576 dec. 5; лꙋнчиле ȚR, 1514 dec. 14; папѵ(ч) Cat. 1509 mart. 5; пoслꙋшничи M, 1458 apr. 12; постѣ(л)ничїи ȚR, 1600 iun. 17; прочелничи M, 1521 apr. 20; сто(л)ни(ч) ȚR, ⟨1579⟩ dec. 12; шомолдочи M, 1536 ian. 18; цъга(н)че ȚR, ⟨1595⟩ ian. 23.

Numeroase exemple ale funcționării acestei alternanțe sînt oferite de toponime provenite din nume comune sau antroponime terminate la sg. în consoana *c*. Iată doar cîteva: грекꙋ(л) (antrop.) ȚR, 1559 mai 24; гре(к) M, 1585 sept. 3 ~ гречї ȚR, 1465 nov. 5; M, 1503 febr. 2; циганїа гречило(р) ȚR, 1586 febr. 27; мижлокꙋ(л) ȚR, ⟨1586⟩ iun. 15 ~ ~ мижлочи (top.) ȚR, 1504 iun. 28; поса(д)никоу(л) M, 1552 apr. 28 ~ посадничи M, 1476 mai 22; vezi și: кокочии ȚR, 1571 apr. 3; ко(л)ничѣле ȚR, 1567 mai 17; комарничеле ȚR, 1505 dec. 10; валѣ драчило(р) ȚR, 1577 apr. 29; питичїи M, 1552 mart. 29; ꙋрзичи ȚR, 1587 nov. 7; валѣ каратечило(р) ȚR, 1556 apr. 8 etc.

b) N. ~ G.-D:

лꙋ(н)ка ȚR, 1512 iul. 3 ~ ѡ(т) ѡкръшїе лꙋ(н)чїен ȚR, 1572 iul. 15; ръстолка ȚR, 1534 mart. 17 ~ кранще ръсточе(в) „la marginea Răstocei" ȚR, 1574 mai 13; ꙋрзика (top.) ȚR, 1594 iul. 26 ~ хотарꙋ(л) ꙋ(р)зичен ȚR, 1587 nov. 7.

II. În derivare. Sînt foarte numeroase derivatele care conțin în temă consoana alternantă *č* față de *c* din tema formelor primare. Vom cita doar cîteva exemple: кѵ(р)соу(к) (top.) M, 1543 apr. 24 ~ коурсꙋчанїи (top.) M, 1582 mart. 8; дїакъ M, 1412 febr. 19 ~ диече(л) ȚR, 1526 iul. 1; дворникъ M, 1404 aug. 1 ~ дворниче(л) M, 1428 apr. 22; нѣга дворничаса ȚR, 1597 iul. 1; дворничанїи (top.) M, 1420 apr. 25; фрънкоу (antrop.) ~ фрънчещїи (top.) M. 1468 sept. 12 și altele.

Alternanța *g* ~ *ğ* (џ, ж)

I a) sg. ~ pl.:

кръли(г) (antrop.) ȚR, 1484 mart. 9 ~ крълиџи ȚR, 1521 iul. 4; desagă ~ дъсаџи ȚR, ⟨1579–1581; 1585–1586; 1590⟩ iun. 10; фа(г) M, 1588 iul. 18 ~ кꙋ(рм)тꙋра фаџило(р) ȚR, 1575 dec. 4; лꙋ(н)гꙋ(л) (antrop.) ȚR, 1519 iul. 9 ~ лꙋ(н)џи (top.) ȚR, 1510 iun. 18; прибѣ(г) ȚR, ⟨1472⟩ ~ прибе(џ) ȚR, ⟨1546–1552; 1558–1559⟩ dec. 30; prilog ~ прилоџѣле ȚR, 1575 iul. 10; вернга (antrop.) M, 1423 apr. 15 ~ верниџи Cat. 1508 sept. 1; zălog ~ зълоаџи (vezi alternanța *o* ~ *oa*).

b) N. ~ G.-D.:

ла(р)га (top.) M, 1493 mart. 5 ~ ѡк[ы]ршїи ларџиеи M, 1469 iun. 5; мꙋргꙋ (antrop.) M, 1467 oct. 7 ~ де(л) мꙋрџе(в) „partea lui Murgu" ȚR, 1581 mai 19.

II În derivare: келчюгꙋ(л) (top.) ȚR, 1579 nov. 10 ~ ке(л)чюџе(щ) (antrop. colectiv) ȚR, 1588 aug. 9; Cîmpulung ~ кълмполꙋнџанꙋл (top.) ȚR, ⟨1526–1528⟩ apr. 24; Desagă ~ дъсаџещи (top.) ȚR, ⟨1594 sept. 26–1595 febr.⟩; фа(г) (v. mai sus) ~ фъџеце(л) (top.) ȚR, ⟨1506⟩ ian. 21; фъџе(т) ȚR, 1573 iul. 10; прибѣ(г) (v. mai sus) ~ прибеџїю „pribegie" ȚR, 1596 iun. 19 și derivatul verbal прибѣџи(л) „a pribegit" ȚR, 1584 iul. 2; зъло(г) ȚR, 1550 apr. 25 ~ deriv. verbal зълоџї(л) „au zălogit" ȚR, 1599 ian. 15; vezi și top. мꙋрџанїи M, 1466 aug. 28; мꙋрџещило(р)

ȚR, 1505 iun. 3 ; поүнжецꙑ M, 1437 mai 15 ; стъннжецн M, 1445 apr. 5 ; стьнижанїн M, 1428 iul. 29.

Alternanța *d* ~ *ḑ* (s)

I a) sg. ~ pl. :

апро(д) M, 1449 mai 26 ~ апроѕї M, 1586 mai 10 ; блъндȣ(л) (antrop.) M, 1519 iun. ~ блънѕїн (top.) M, 1528 mart. 13 ; бра(д) M, 1490 nov. 26 ~ браѕн M, 1600 ian. 9 ; Flămînd ~ гръла флъмынѕнлорь M, 1448 iul. 15 ; ливадъ ~ ливези (v. alternanța *a* ~ *e*) ; оглиндина (antrop. adj. pos. sl.) M, 1437 mart. 12 (v. și ѡглиндоае M, 1591 dec. 28) ~ ѡ(г)ли(н)ѕи (top.) M, 1559 mart. 24 ; нѧтедȣ(л) (antrop.) M, 1395 ian. 6 ~ нѣтеѕїн (top.) M, 1598 apr. 11.

b) N. ~ G.-D. :

ѡграда ~ ѡгръзне(н) (v. alternanța *a* ~ *ă*)

II În derivare : кръла(д) (top.) M, 1442 aug. 20 ~ на връ(χ) кръласела M, 1⟨438⟩ aug. 24 ; Flămînd ~ флъмъ(н)зецїин (top.) ȚR, 1525 nov. 22.

Alternanța *s* ~ *ş*

I sg. ~ pl. :

Ars (v. antrop. сн҃ови арсȣлови „fiii lui Arsul" ȚR, 1514 mai ⟨după 8⟩) ~ а(р)шн (top.) ȚR, 1581 ian. 11 ; карносȣлъ (antrop.) M, ⟨1424 — 1425⟩ sept. 4 ~ кърношїн (top.) M, 1⟨438⟩ aug. 24 ; ȚR, 1469 iun. 28 ; pas ~ паши ȚR, 1532 mai 2 ; vezi și top. алешни ȚR, 1591 aug. 1 ; грашїн M, 1455 aug. 23 ; гроши ȚR, 1486 apr. 23 ; фрȣмошїн ȚR, 1523 aug. 7 ; пъроши ȚR, 1509 iul. 19 ; рȣши ȚR, 1451 aug. 1 ; рънѡши ȚR, 1588 ian. 8 ; ȣрши ȚR, 1451 aug. 1.

II În derivare : коми(с) M, 1436 sept. 19 ~ комишелȣ (D. sl.) M, 1507 mart. 22 ; комишанїн (top.) ȚR, 1571 mart. 20 ; гросȣ(л) (antrop.) ȚR, 1556 mai 26 ~ грошани (top.) ȚR, 1493 apr. 10 ; припа(с) M, 1459 mai 20 ~ припъшари M, 1453 iul. 8 ; vezi și фрȣмȣшелȣ(л) (antrop.) M, 1546 mart. 31 ; фрȣмȣшенни (top.) ȚR, 1596 sept. 28 ; пїетрошелȣ(л) (top.) M, 1589 apr. 15 ; пȣторошани (top.) ȚR, 1593 dec. 20.

Alternanța *t* ~ *ţ*

I sg. ~ pl. :

bărat ~ кȣке барацило(р) „casele bărațilow" ȚR, 1585 dec. 15 ; коарта ~ корци (v. alternanța *oa* ~ *o*) ; burete ~ бȣреци Cat. 1509 mart. 8 ; cumnat ~ кѵ(м)наци M, 1599 mai 5 ; жȣмътате ~ жȣмътъци (v. alternanța *a* ~ *ă*) ; логофетъ M, 1411 iun. 28 ~ лѡгѡфецїн ȚR, 1594, iun. 18 ; печата ~ печеци (v. alternanța *a* ~ *e*) ; vinovat ~ виновацн, Brașov, ⟨sec. XVI⟩.

Tot aici putem cita și numeroase toponime (în general, denumiri de sate) provenite din antroponime, cuvinte comune (substantive, adjective și participii) terminate la sg. în *-t* : афȣмаци ȚR, 1510 mai 27 ; бȣзаци M, 1470 apr. 1 ; кръмнгацї ȚR, 1513 ⟨mart.⟩ 9 ; деџераци ȚR, 1560 aug. 9 ; деѡ(к)лацїн M, 1463 apr. 15. În documentele slavone sînt atestate 30 de formații de acest tip.

II În derivare : черъ(т) ȚR, 1550 iun. 10 ~ черъцелȣ(л) ȚR, 1510 iul. 28 ; cetate ~ четъцѣ M, 1455 aug. 15 ; ȚR, 1559 iun. 9 ; четъцȣе ȚR, 1595 iul. 24 ; четъцѣни ȚR, 1548 apr. 25 ; съратъ ȚR, 1473 mai 17 ~ съръце(л) ȚR, 1582 iun. 4 (exemplele citate sînt nume de locuri).

Alternanța *h* ~ *š*

leah ~ лѣшїи ȚR, 1600 sept. 26 ; вьта(χ) M, ⟨1596–1600⟩ mart. 20 ~ каташи M, 1554 mart. 1 ; вѣта(ш) „vătași" M, 1587 nov. 26.

Alternanța *sc* — *št*

boieresc ~ ливезиле боере(щ) ȚR, ⟨1583⟩ mai 5 ; pohtesc (prez. pres. I de la „a pohti") ~ похтещи (pers. a II-a) ȚR, ⟨sec. XVI⟩ ; бродскѫ (antrop.) M, 1546 mai 19 ~ брощѣни (top.) M, 1448 iul. 15.

Alternanța *st* — *št*

năpastă ~ нъпъ(щ) ȚR, 1590 iun. 28 ; veste ~ ве(щи) ȚR, ⟨1507 – 1508⟩.



Materialul extras din documentele slavo-române evidențiază următoarele alternanțe :

a) vocalice : *a* ~ *ă* ; *a* ~ *e* ; *ea*, *ia* ~ *(i)e* ; *ă* ~ *a* ; *ă* ~ *e* ; *o* ~ *u* ; *o* ~ *oa* ; *oa* ~ *o* ;

b) consonantice : *l* ~ *i̯* ; *c* ~ *č* ; *g* ~ *ğ* ; *d* ~ *z*, *ḓ* ; *s* ~ *š* ; *t* ~ *ț* ; *h* ~ *š* ;

c) grupuri consonantice : *sc* ~ *št* ; *st* ~ *št*.

Materialul cercetat nu oferă exemple decît pentru alternanțe bipartite. Alternanțele cu trei termeni, specifice, în general, flexiunii verbale și, în mai mică măsură, derivării, nu au fost înregistrate. Documentele cercetate nu conțin termeni alternanți în care să fie posibilă realizarea alternanței vocalice *î* ~ *i* *(vînă* ~ *vine* ; *tînăr* ~ *tineri)*.

În temele cuvintelor alternante, așa cum se poate vedea din unele exemple, se produc una, două sau chiar trei alternanțe : *aldamaș* ~ *aldămășar* ; *ogradă* ~ *ogrăziei* ; *jumătate* ~ *jumătăți* ; *pribeag* ~ *pribegi* ; *paharnic* ~ *păhărnicel*.

Alternanța vocalică *a* ~ *ă* este ilustrată de cele mai numeroase exemple. Atrag în mod special atenția unele cuvinte de la care înregistrăm șiruri de derivate (apelative și nume proprii) și care realizează în temă vocala *ă* față de *a* din forma primară : *Badea* ~ *Bădești*, *Bădeni*, *Bădica*, *Bădilă*, *Bădița*, *Bădeasa* ; *Tătarul* ~ *Tătăreanul*, *Tătăreni*, *Tătărești*, *Tătăruși*, *Tătărași* etc.

Consecvența și, în general, regularitatea cu care sînt marcate în scris cuvintele și formele alternante constituie o mărturie că în perioada scrierii documentelor slavone alternanțele specifice limbii române reprezintă un proces fonetic încheiat. Ele mai fac dovada unui deosebit simț al limbii române la pisarii actelor noastre de cancelarie.

Чередование гласных и согласных румынского языка в румынско-славянских грамотах

(Резюме)

На основании лексического и ономастического материалов, извлеченых из славянских грамот, написанных на территории нашей страны в

XV–XVI веках, в настоящей статье выявляется функционирование в даном периоде следующих свойственных румынскому языку чередований: *a* ~ *ă*; *a* ~ *e*; *ea*, *ia* ~ (*i*)*e*; *ă* ~ *a*; *ă* ~ *e*; *o* ~ *u*; *o̧* ~ *oa*; *oa* ~ *o*; *l* ~ *i̯*; *c* ~ *č*; *g* ~ *ğ*; *d* ~ *z*, *d̦*; *s* ~ *š*; *t* ~ *ț*; *h* ~ *š*; *sc* ~ *št*; *st* ~ *št*.

Octombrie 1988

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

STATUTUL MORFEMATIC AL FORMELOR *UN* ȘI *O*

IOAN N. BÎTEA

Se discută teza curentă a triplei omonimii a formelor românești *un* și *o* — care ar fi, în funcție de context, actualizări ale articolului nehotărît, ale adjectivului cantitativ (numeralului) cardinal **unu** și ale adjectivului cantitativ nedeterminat **un** — și se susține că ea nu este acceptabilă, părerea autorului fiind că *un* și *o* sînt totdeauna actualizări ale adjectivului cantitativ cardinal *unu*.

1. În prezent s-a impus punctul de vedere conform căruia formele *un* și *o* ar fi, în funcție de context, actualizări ale articolului nehotărît, ale adjectivului cantitativ cardinal **unu** și, respectiv, ale adjectivului cantitativ nedeterminat ('nehotărît')[1] actualizat de formele *unii* și *unele*. În lucrarea de față vom examina îndeaproape acest punct de vedere și vom încerca să demonstrăm că el este nesatisfăcător.

2. Teza triplei omonimii a formelor *un* și *o* apare în gramatica românească asociată cu două teste.

Potrivit primului test (pe care îl vom numi t e s t u l A), *un* și *o* sînt alomorfe ale articolului nehotărît cînd la plural le corespunde forma *niște* [2], alomorfe ale adjectivului cantitativ cardinal **unu** cînd la plural le corespund alomorfe ale altor adjective cantitative cardinale și, respectiv, alomorfe ale adjectivului cantitativ nedeterminat actualizat de *unii* și *unele* cînd la plural le corespund aceste forme [3].

Conform celui de-al doilea test (pe care îl vom nota t e s t u l *B*), *un* și *o* sînt alomorfe ale articolului nehotărît cînd se opun în plan sintagmatic alomorfelor articolului hotărît, alomorfe ale adjectivului cantitativ cardinal **unu** cînd intră în opoziție sintagmatică cu actualizările altor adjective de acest fel și, respectiv, alomorfe ale adjectivului cantitativ nedeterminat actualizat de *unii* și *unele* cînd se opun în plan sintagmatic actualizărilor unor adjective cantitative nedeterminate [4].

[1] Considerăm că adjectivele cantitative sînt de două feluri : determinate și, respectiv, nedeterminate. Cf. Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, București, 1946, p. 157 ; idem, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 356.

[2] Nu toți gramaticienii sînt de părere că *niște* ar fi alomorful de plural al articolului nehotărît. Astfel, C. Dimitriu susține că articolul nehotărît are trei alomorfe de plural : *niște*, *unii* și *unele* (*Gramatica limbii române explicată* [·] *Morfologia*, Iași, 1979, p. 83), în timp ce alți lingviști afirmă că articolul nehotărît nu are alomorf de plural (vezi, de pildă, Al. Rosetti și J. Byck, *Gramatica limbii române*, ediția a doua revăzută și adăogită, București, 1945, p. 41 ; I. Iordan, *Gramatica*..., p. 115 ; I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1983, p. 116).

[3] Vezi, de exemplu, I. Iordan, *Limba*..., p. 330—331 ; Mircea Mitran, *Articolul*, în *Gramatica limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită (prescurtat GLR), vol. I, București, 1966, p. 109 ; Elena Carabulea, *Numeralul*, în GLR, vol. I, p. 184, și Mircea Zdrenghea și Stela Zdrenghea, *Probleme de analiză morfologică*, București, 1971, p. 31—32.

[4] Vezi M. Zdrenghea, **Un, o,** *articol, numeral, pronume*, în LR, IX (1960), nr. 3, p. 38—39 ; M. Zdrenghea și S. Zdrenghea, *op. cit.*, p. 31—32 ; Iorgu Iordan și Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 362, și Ion Coja, *Preliminarii la gramatica rațională a limbii române*, vol. I [:] *Gramatica articolului*, București, 1983, p. 38, 75—76, 96. Grigore Brâncuș îmbină testul A cu testul B (*Părțile de vorbire flexibile*, în Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută și din nou adăugită, București, 1984, p. 219—220).

În continuare vom analiza aceste două teste, pentru a stabili dacă ele au sau nu valoare operațională, iar apoi vom verifica premisele punctului de vedere menționat mai sus.

3.1. Ne vom opri mai întîi asupra testului A.

3.2. Acesta apelează la două tipuri de opoziții : cea dintre alomorfele de singular și cele de plural ale unuia și aceluiași morfem (ilustrată de *un*, *o* și *niște* ca alomorfe ale articolului nehotărît, respectiv de *un*, *o*, *unii* și *unele* ca alomorfe ale unui adjectiv cantitativ nedeterminat), respectiv cea dintre alomorfe ale unor morfeme distincte care aparțin aceleiași clase morfologice și nu prezintă toate trăsătura [+*SINGULAR*] (mai exact, cea dintre alomorfele adjectivului cantitativ cardinal **unu** și actualizările celorlalte adjective de acest fel). Prima actualizează opoziția [+*SINGULAR*]/[—*SINGULAR*], iar a doua combină opoziția [+*SINGULAR*]/[—*SINGULAR*] cu opoziția semantică dintre membrii unei clase morfologice (*un* și *o* au sensul asociat cu cifra *1*, alomorfele lui **doi** au sensul asociat cu cifra *2* ș.a.m.d.)[5]. Cu alte cuvinte, este vorba de două relații distincte pe care le unește faptul că amîndouă exemplifică opoziția [+*SINGULAR*]/[—*SINGULAR*] actualizată de numărul gramatical.

3.3.1. Tuturor numelor nedefinite (sintagme nominale al căror referent este înfățișat de emițător ca inițial neidentificat) introduse prin *un* sau *o* le corespund la plural atît nume nedefinite introduse prin *niște*, cît și nume nedefinite introduse printr-o actualizare a unui adjectiv cantitativ cardinal [6], iar unora dintre ele le corespund la plural și nume nedefinite introduse prin *unii* sau *unele* [7] — vezi, de pildă, (1)—(4) :

(1) {*Un coleg/Niște colegi/Trei colegi/Unii colegi*} {*vine/vin*} azi.

(2) *Aseară* {*te-a/te-au*} *căutat* {*un băiat/niște băieți/trei băieți/unii băieți*}.

(3) *Mircea va trebui să analizeze* {*o schiță/niște schițe/patru schițe/unele schițe*} {*a/ale*} *lui I. L. Caragiale*.

(4) *Teofil s-a întîlnit cu* {*o studentă/niște studente/patru studente/unele studente*} *de la ISE*.

3.3.2. În numele generale (sintagme nominale care au ca referent toți membrii unei mulțimi), formelor *un* și *o* nu le corespunde niciodată la plural nici alomorful vreunui adjectiv cantitativ cardinal — comparați (5) și (7) cu (6) și, respectiv, (8) :

(5) *Un sportiv adevărat nu renunță ușor la luptă*.

(6) *Zece sportivi adevărați nu renunță ușor la luptă*.

(7) *O elevă model își ascultă profesorii*.

(8) *Opt eleve model își ascultă profesorii*.

(sintagmele *zece sportivi adevărați* și *opt eleve model* nu sînt nume generale, ci nume nedefinite), nici *unii*, respectiv *unele* — comparați (5) și (7) cu (9) și, respectiv, (10) :

[5] Cf. Ștefan Găitănaru, *Delimitarea numeralului ca parte de vorbire*, în LR, XXXVI (1987), nr. 5, p. 367—369.

[6] Acest lucru se poate explica postulînd că *un* și *o* sînt întotdeauna alomorfe ale adjectivului cantitativ cardinal **unu**.

[7] Considerăm că putem spune că *niște*, alomorfele adjectivelor cantitative cardinale, și *unii*, respectiv *unele* corespund la plural lui *un* și *o* numai dacă sintagmele introduse de cele dintîi au aceeași valoare nominală (nume nedefinite ori generale) ca și cele introduse de *un* sau *o*.

(9) *Unii sportivi adevăraţi nu renunţă uşor la luptă.*
(10) *Unele eleve model îşi ascultă profesorii.*

(sintagmele *unii sportivi adevăraţi* şi *unele eleve model* sînt la rîndul lor nume nedefinite, nu nume generale), dar le corespunde uneori la plural *nişte* [8] — comparaţi (5), (7), (11) şi (12):

(11) *Un cascador trebuie să fie curajos.*
(12) *O motocicletă are două roţi.*

cu (13), (14), (15) şi, respectiv, (16):

(13) *Nişte sportivi adevăraţi nu renunţă uşor la luptă.*
(14) *Nişte eleve model îşi ascultă profesorii.*
(15) *Nişte cascadori trebuie să fie curajoşi.*
(16) *Nişte motociclete au două roţi.*

(numai sintagmele *nişte sportivi adevăraţi* şi *nişte eleve model* sînt nume generale).

3.3.3. Ori de cîte ori introduc nume nedefinite, formelor *un* şi *o* le corespund la plural nu numai *nişte*, alomorfele adjectivelor cantitative cardinale **doi**, **trei** etc. şi *unii*, respectiv *unele*, ci, de asemenea, atît alomorfele unor adjective cantitative nedeterminate, cît şi expresii cantitative substantivale — comparaţi (17) şi (19) cu (18) şi, respectiv, (20):

(17) *Va veni şi o femeie.*
(18) *Vor veni şi {multe/o mulţime de} femei.*
(19) *El a văzut un om obosit.*
(20) *El a văzut {cîţiva/o mînă de} oameni obosiţi.*

3.4. Deoarece în cazul numelor nedefinite nu poate preciza forma care le corespunde lui *un* şi *o* la plural într-un context dat (vezi **3.3.1.**), nu este aplicabil numelor generale (vezi **3.3.2.**) şi, în plus, nu ţine seama de toate formele care pot corespunde lui *un* şi *o* la plural (vezi **3.3.3.**), testul A nu are şi nu poate avea valoare operaţională (mai exact, nu ne este de nici un folos în stabilirea morfemului actualizat de *un* sau *o* în contexte particulare)[9], indiferent dacă este adevărat sau nu că există cîte trei forme omonime *un* şi *o*.

4.1. În această secţiune ne vom ocupa de testul B.

4.2. După cum rezultă din exemplele susţinătorilor acestui test, doi constituenţi oarecare sînt în opoziţie sintagmatică dacă apar în două propoziţii succesive ori în doi constituenţi coordonaţi nepropoziţionali succesivi, îndeplinesc aceeaşi funcţie sintactică şi se caracterizează prin nonidentitate semantică (altfel spus, opoziţia sintagmatică astfel înţeleasă nu este altceva decît un caz particular al paralelismului sintactic)[10].

4.3.1. Se întîmplă adeseori ca formele *un* şi *o* să nu intre în opoziţie sintagmatică cu nici un constituent [11]. Mai exact, sintagma substantivală

[8] I. Coja susţine că în numele generale, lui *un* şi *o* nu le corespunde niciodată la plural *nişte* (*op. cit.*, p. 74).

[9] Vezi Barbu B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, Bucureşti, 1971, p. 151.

[10] Dacă s-ar pune condiţia ca *un/o* şi formele cu care intră în opoziţie sintagmatică să însoţească actualizări ale aceluiaşi substantiv, testul B ar avea o aplicabilitate atît de redusă încît nu ar merita să fie luat în considerare.

[11] Vezi M. Zdrenghea, *art. cit.*, p. 39.

introdusă de *un* sau *o* adeseori fie nu se opune în plan sintagmatic nici unui constituent nominal (prezent sau subînțeles) — vezi (21) și (22):

(21) *Nu vreau un covrig, dar aș pleca.*

(22) *Un prieten de-al meu are necazuri, iar ție îți arde de glume!* (în care complementului direct *un covrig* nu îi corespunde nici un complement direct în propoziția adversativă, iar subiectului *un prieten de-al meu* nu îi corespunde nici un subiect în propoziția din dreapta lui *iar*), fie intră în opoziție sintagmatică cu un constituent nominal în care nu figurează nici o actualizare a articolului hotărît, a unui adjectiv cantitativ cardinal ori a unui adjectiv cantitativ nedeterminat — vezi, de exemplu, (23) și (24):

(23) *O fată ședea pe bancă, iar Marcel se juca cu un cîine.*

(24) *Un copil de-al lui a dispărut, iar tu îl inviți la chef!*

(în care sintagmele *o fată* și *un copil de-al lui* sînt în opoziție sintagmatică cu *Marcel* și, respectiv, *tu* — constituenți morfematic inanalizabili).

4.3.2. Frecvent, o ocurență a formelor *un* și *o* intră în opoziție sintagmatică cu o altă ocurență a formei respective. În asemenea construcții, se poate întîmpla ca *un* și *o* din constituentul din dreapta să nu se opună sintagmatic nici unui constituent ulterior — vezi, de pildă, (25) și (26):

(25) *Dana nu citește {un roman/o poezie}, ci {un eseu/o schiță}, și este mai cîștigată.*

(26) *Toma nu și-a cumpărat {o motoretă/un Pegas}, ci {o motocicletă/ un autoturism}, dar tot nu îl bagă nimeni în seamă.*

Or, în cazul acesta, testul B nu ne permite să precizăm ce morfem actualizează *un* și *o* din constituentul coordonat din dreapta și, prin urmare, nu ne dă posibilitatea să stabilim nici ce morfem actualizează ele în constituentul coordonat din stînga.

4.3.3. Din **4.3.1.** și **4.3.2.** reiese că testul B nu poate avea întotdeauna valoare operațională — mai exact, că în cel mai bun caz poate fi util numai în unele situații bine determinate.

4.4.1. Indiferent ce sintagmă substantivală introduc[12], formele *un* și *o* pot întotdeauna să se opună în plan sintagmatic unui alomorf al articolului hotărît[13].

4.4.2. De asemenea, indiferent în ce context apar, formele *un* și *o* pot întotdeauna să intre în opoziție sintagmatică cu actualizarea unui adjectiv cantitativ cardinal.

4.4.3.1. Întrucît morfemele considerate a fi pronume nehotărîte sînt eterogene din punct de vedere morfologic și semantic[14], adjectivele

[12] Testul B presupune că *un* și *o* se pot opune în plan sintagmatic alomorfelor articolului hotărît, iar acestea, spre deosebire de *un* și *o*, nu pot însoți centrul unui nume nedefinit (cf. I. Coja, *op. cit.*, p. 93—94). Întrucît susținătorii testului B nu menționează nicăieri că *un* și *o* s-ar opune alomorfelor articolului hotărît numai în numele generale, vom presupune că opoziția sintagmatică nu vizează sintagme substantivale cu aceeași valoare nominală. Această premisă nu afectează decisiv concluziile noastre.

[13] Nici această afirmație, nici cele de sub **4.4.2.** și **4.4.3.2.** nu sînt însoțite de exemple, deoarece considerăm că este vorba de truisme.

[14] Vezi Iorgu Iordan et alii, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 148; G. Brâncuș, *lucr. cit.*, p. 233, și D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române* [.] *Numele și pronumele. Adverbul*, Iași, 1987, p. 177.

nehotărîte alcătuiesc la rîndul lor o clasă neomogenă din punct de vedere distribuțional și semantic și de aceea controversată[15]. Așa se face că este cel puțin îndoielnic că morfemele etichetate adjective nehotărîte au cel puțin o trăsătură comună care le deosebește de celelalte adjective. Un lucru este însă clar : o asemenea subclasă a adjectivului nu poate cuprinde toate morfemele pe care gramaticienii le includ în ea.

Din cauza aceasta, este contraindicat să se recurgă la un test care se bazează pe o relație în care intră actualizările adjectivelor considerate a fi nehotărîte.

4.4.3.2. În plus, formele *un* și *o* pot oricînd să se opună în plan sintagmatic formelor *alți*, *alte*, *unii* și *unele* (considerate formele adjectivale nehotărîte prin excelență).

4.5.1. Formele *un* și *o* nu sînt singurele care pot intra în opoziție sintagmatică cu alomorfele articolului hotărît, actualizările adjectivelor cantitative cardinale și, respectiv, formele *alți*, *alte*, *unii* și *unele*.

4.5.2. Astfel, alomorfele articolului hotărît pot fi întîlnite în opoziție sintagmatică bazată pe distribuție complementară și cu actualizările adjectivelor cantitative cardinale și, respectiv, nedeterminate[16] — vezi, de pildă, (27) și (28) :

(27) *Drumul ni l-au arătat {doi/cîțiva} studenți, nu {pădurarul/pădurarii}.*

(28) *Lucrarea au scris-o {două/mai multe} eleve, nu {profesorul/profesoara/profesorii/profesoarele}.*

(în care alomorfele articolului hotărît se opun în plan sintagmatic formelor *doi* și *cîțiva*, respectiv *două* și *mai multe*).

4.5.3. Și actualizările adjectivelor cantitative nedeterminate pot intra în opoziție sintagmatică cu actualizările adjectivelor cantitative cardinale — vezi, de exemplu, (29) și (30) :

(29) *{Cîțiva/Mai mulți} elevi ezitau, dar {doi/trei} colegi de-ai ei plecaseră deja.*

(30) *{Cîteva /Multe} studente au întîmpinat dificultăți, însă {două/patru} colege le-au sărit în ajutor.*

(în care *cîțiva* și *mai mulți* sînt în opoziție sintagmatică cu *doi* și *trei*, iar *cîteva* și *multe* se opun în plan sintagmatic lui *două* și *patru*).

4.5.4. Actualizările adjectivelor cantitative cardinale și nedeterminate pot fi și ele oricînd în opoziție sintagmatică cu formele *alți*, *alte*, *unii* și *unele* — vezi, de pildă, (31) și (32) :

(31) *{Trei/Cinci} prieteni de-ai mei au fost de acord, dar {alți/unii} părinți au renunțat.*

[15] Gramaticienii nu s-au pus încă de acord în legătură cu componența acestei clase de morfeme. Iată cîteva liste : **alt, atît(a), ceva, cîtva, cutare, fiecare, oarecare, oricare, orice, oricît, vreun** (Finuța Asan, *Pronumele*, în GLR, vol. I, p. 173) ; **alt, fiecare, oricare, orice, oricît, vreun** (I. Coteanu, *op. cit.*, p. 156) ; **alt, ceva, cutare, fiece, fiecare, oricare, orice, mult, puțin, tot, un, vreun** (G. Brâncuș, *lucr. cit.*, p. 233) ; **alt, atît(a), ceva, cîtva, cutare, fiecare, fiece, niște, oarecare, oricare, orice, oricît, un, vreun** (Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986, p. 146) ; **altcineva, altceva, altul, careva, ceva, cineva, fiecare, fiece, fiecine, oricare, orice, oricît, unul, vreunul** (D. Irimia, *op. cit.*, p. 177).

[16] Această obiecție nu este valabilă dacă se dovedește că formele *cei* și *cele* actualizează și ele articolul hotărît (pentru acest punct de vedere, vezi, de pildă, B.B. Berceanu, *op. cit.*, p. 169, și D. Irimia, *op. cit.*, p. 58, 155), căci ele pot precede atît actualizările adjectivelor cantitative cardinale, cît și pe *cîțiva* și *cîteva* (vezi B.B. Berceanu, *op. cit.*, p. 172).

(32) {*Cîteva/Mai multe*} *fete au promis că nu vor întîrzia, însă* {*unele/mame/ alte fete*} *n-au fost de acord.*
(în care *trei* și *cinci* intră în opoziție sintagmatică cu *alți și unii*, iar *cîteva* și *mai multe* se opun în plan sintagmatic lui *unele și alte*).

4.6. În consecință, testul B nu are și nu poate avea niciodată valoare operațională, pentru că opoziția sintagmatică — așa cum este ea interpretată de susținătorii acestui test — nu constituie în nici un caz un criteriu diagnostic pentru stabilirea statutului morfematic al formelor *un* și *o*[17].

5. Din secțiunile **3** și **4** rezultă că nici unul din cele două teste analizate în lucrarea de față nu are valoare diagnostică, deoarece nu permite în realitate precizarea statutului morfematic al formelor *un* și *o* în nici un context. Această situație are două explicații complementare: (A) ambele teste au ca premisă tocmai ceea ce trebuie să valideze — teza triplei omonimii a formelor *un* și *o*, (B) ele nici nu au primit o formulare explicită și riguroasă, nici nu au fost verificate.

În aceste condiții, concepția curentă despre formele *un* și *o* trebuie pusă sub semnul întrebării.

6.1. În această secțiune vom demonstra prin reducere la absurd că nu există nici un factor care să ne permită să vorbim de existența a cîte trei alomorfe omografe și omofone *un* și *o*.

6.2. Să ne oprim, de exemplu, asupra propoziției (33):
(33) *O fată ședea pe bancă.*
și să ne imaginăm mai întîi situații și contexte în care îi corespund la plural propozițiile rezumate de (34):
(34) {*Niște/Șase/Unele*} *fete ședeau pe bancă.*
— în care, potrivit testului A, *niște*, *șase* și *unele* ar actualiza articolul nehotărît, un adjectiv cantitativ cardinal și, respectiv, un adjectiv cantitativ nedeterminat—, iar apoi situații și contexte cu care pot fi asociate enunțurile rezumate de (35):
(35) *O fată ședea pe bancă, iar* {*băiatul alerga după fluturi/două fetițe săreau coarda/unii vecini de-ai mei se jucau cu mingea*}.
— în care, conform testului B, *o* ar intra în opoziție sintagmatică cu un alomorf al articolului hotărît, un alomorf al adjectivului cantitativ cardinal **doi** și, respectiv, un alomorf al unui adjectiv cantitativ nedeterminat. În aceste situații și contexte, *o* ar actualiza articolul nehotărît, adjectivul cantitativ cardinal **unu** și, respectiv, adjectivul cantitativ nedeterminat actualizat de *unii* și *unele*.

6.3. Este ușor de observat că propoziția (33) are unul și același sens (același conținut propozițional și aceleași implicații), indiferent care dintre cele trei propoziții rezumate de (34) îi corespunde la plural, respectiv cu care din cele trei propoziții care urmează după *iar* în (35) este coordonată[18].

Asta înseamnă că sintagma *o fată* are la rîndul ei același sens și aceeași valoare nominală în toate cele trei tipuri de situații și contexte asociate cu propozițiile rezumate de (34) și, respectiv, în toate cele trei tipuri de situații și contexte asociate cu enunțurile rezumate de

[17] Vezi B.B. Berceanu, *op. cit.*, p. 150, 151, și I. Iordan și V. Robu, *op. cit.*, p. 362.
[18] Concluziile la care ajungem depind de corectitudinea acestei observații.

(35) — de unde rezultă că forma *o* are în toate aceste cazuri una și aceeași interpretare [19].

De aici tragem concluzia că atunci cînd nu introduc un nume general *un* și *o* marchează întotdeauna un nume nedefinit care are ca referent un membru al unei mulțimi cu cel puțin doi membri propriu-ziși [20] — adică un nume nedefinit singular.

6.4. Dacă propoziția (33) are unul și același sens indiferent ce constituent îi corespunde lui *o* la plural și indiferent cu ce constituent intră *o* în opoziție sintagmatică, rezultă că statutul categorial al morfemelor pe care le-ar actualiza *un* și *o* potrivit tezei în discuție nu afectează defel sensul și valoarea nominală a construcțiilor care exemplifică schema (36) :

(36) {*un*/*o*}- *SINTAGMĂ SUBSTANTIVALĂ*

Dacă acceptăm, deci, teza triplei omonimii a formelor *un* și *o*, înseamnă că avem de-a face cu trei morfeme ale căror alomorfe de singular sînt nu numai omofone și omografe, ci și întru totul echivalente din punct de vedere morfologic (distribuțional), sintactic și semantic [21]. De altfel, cele două teste examinate sub **3** și **4** sînt expresia imposibilității distingerii celor trei serii de omonime postulate (dacă fiecare membru al acestor trei serii ar fi avut vreo trăsătură distinctivă, ar fi fost suficient să se specifice respectiva trăsătură morfologică, sintactică ori semantică).

Această concluzie este însă inacceptabilă — din trei motive.

În primul rînd, situația aceasta este logic imposibilă : dacă alomorfele din fiecare set sînt omofone, omografe și întru totul echivalente morfologic, sintactic și semantic, rezultă că ele nu pot fi distinse unul de altul — în care caz trebuie să se apeleze la briciul lui Occam, căci dacă nu pot fi deosebite unul de altul, nu avem dreptul să postulăm că ele există [22].

În al doilea rînd, este imposibil ca alomorfe paralele ale unor morfeme aparținînd unor părți de vorbire distincte (în cazul nostru, articolul și adjectivul) să prezinte aceleași trăsături morfosintactice și unul și același sens : alomorfele morfemelor incluse în părți de vorbire distincte au, prin definiție, proprietăți morfosintactice cel puțin parțial diferite (altfel nu ar putea fi încadrate în părți de vorbire diferite, căci părțile de vorbire sînt clase de morfeme definite pe baza unei (unor) proprietăți morfosintactice [23]) și sensuri diferite (deoarece au proprietăți morfosintactice cel puțin parțial distincte). De aceea, *un* și *o* fie nu sînt niciodată alomorfe ale articolului nehotărît, fie nu sînt niciodată alomorfe ale vreunui adjectiv.

În al treilea rînd, este imposibil ca două sau mai multe adjective care au alomorfe de singular sinonime să nu aibă și alomorfele de plural paralele sinonime, pentru că alomorful (alomorfele) de plural al(e) unui morfem trebuie să aibă același sens — plus ideea de pluralitate (trăsătura [*—SINGULAR*]) — ca și alomorful (alomorfele) lui de singular ; în această situație adjectivul cantitativ **unu** și adjectivul actualizat de *unii* și *unele*

[19] Este imposibil ca o construcție sintactică să își păstreze sensul în diverse contexte, iar sensul componentelor sale să varieze de la un context la altul.

[20] Cf. M. Zdrenghea, *art. cit.*, p. 37, și I. Coja, *op. cit.*, p. 76.

[21] Cf. M. Zdrenghea, *art. cit.*, p. 37 ; M. Mitran, *lucr. cit.*, p. 109 ; B.B. Berceanu, *op. cit.*, p. 150, 151, și I. Iordan și V. Robu, *op. cit.*, p. 362.

[22] Aici intervine principiul logic al indiscernibilității termenilor unei identități.

[23] Vezi, de pildă, I. Iordan et al., *op. cit.*, p. 54, 65, 66, 67, și Valeria Guțu Romalo, [*Morfologie.*] *Noțiuni generale*, în Ion Coteanu (coordonator), *Limba română contemporană* [.] *Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediția a II-a, București, 1985, p. 93.

trebuie să fie sinonime [24] — însă dacă sînt sinonime, ele trebuie să fie adjective de același fel și, prin urmare, nu pot face parte din două subclase distincte ale adjectivului.

În concluzie, întrucît au consecințe absurde, premisele tezei triplei omonimii a formelor *un* și *o* sînt în mod necesar absurde (inacceptabile) [25].

6.5. Din cele arătate mai sus reiese că în realitate nu este — și nici nu poate fi — vorba de trei alomorfe *un* și *o* diferite, ci de cîte un singur alomorf *un* și *o* — cu alte cuvinte, că *un* și *o* actualizează întotdeauna unul și același morfem.

Mai rămîne să stabilim dacă acest morfem este articolul nehotărît, adjectivul cantitativ cardinal **unu**, adjectivul cantitativ nedeterminat actualizat de *unii* și *unele* ori un alt morfem.

7.1. Atunci cînd încercăm să determinăm statutul morfematic al formelor *un* și *o* trebuie să avem în vedere următoarele : (A) *un* și *o* sînt în distribuție identică cu *acest* și, respectiv, *această* (care sînt alomorfele de singular ale adjectivului demonstrativ **acest**) ; (B) asemenea alomorfelor adjectivelor cantitative cardinale, *un* și *o* întotdeauna preced constituentul substantival pe lîngă care apar ; (C) *un* și *o* sînt în distribuție complementară cu alomorfele paralele ale adjectivelor cantitative cardinale **doi, trei** etc. ; (D) *un* și *o* denotă întotdeauna un singur obiect logic.

7.2. Din (A) și (B) rezultă că *un* și *o* se comportă asemenea unor alomorfe adjectivale, avînd, în consecință, caracter adjectival — de unde deducem că ele nu pot fi nici alomorfe ale unui articol (articolul nu este o subclasă a adjectivului), nici ale unui morfem gramatical [26], nici ale unui alt tip de morfem.

Din (B), (C) și (D) rezultă că *un* și *o* actualizează un morfem care aparține aceleiași clase morfologice ca și adjectivele cantitative cardinale. Mai exact, întrucît trebuie să existe un adjectiv cantitativ **unu**, iar formele *un* și *o* prezintă sensul și distribuția pe care trebuie să le aibă alomorfele acestui adjectiv (au sensul asociat cu cifra *1*, preced constituentul substantival centru și sînt în distribuție complementară cu alomorfele adjectivelor cantitative cardinale **doi, trei** etc.), rezultă că *un* și *o* actualizează întotdeauna adjectivul cantitativ cardinal **unu.**

7.3. Lucrurile nu sînt chiar atît de simple.

Descrierea formelor *un* și *o* include trăsăturile [*1*], [+*MASCULIN*], respectiv [—*MASCULIN*], [—*IDENTIFICAT*] și [+*SINGULAR*], iar cea a formelor *unii* și *unele* încorporează trăsăturile [*NUMĂR NEDETERMINAT*], [+*MASCULIN*], respectiv [—*MASCULIN*], [—*IDENTIFICAT*] și [—*SINGULAR*].

[24] Altfel spus, nu se poate susține că adjectivul cantitativ cardinal **unu** și adjectivul cantitativ nedeterminat actualizat de *unii* și *unele* au alomorfe de singular sinonime și alomorfe de plural cu sensuri diferite.

[25] Vezi însă nota 18.

[26] Pentru acest punct de vedere, vezi Valeria Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în Ion Coteanu (redactor responsabil), *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967 ; I. Iordan et al., *op. cit.*, p. 63, 167 ; Valeria Guțu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române. (Substantiv, adjectiv, verb)*, București, 1968, p. 77—81, 120—121 ; I. Iordan și V. Robu, *op. cit.*, p. 344—345, 355—364 ; Petru Zugun, *Cuvîntul. Studiu gramatical*, București, 1983, p. 27, 40, 43, 45, 58 ; D. Irimia, *op. cit.*, p. 52—59.

Or, raportul dintre *un* și *unii*, pe de o parte, și *o* și *unele*, pe de altă parte, este identic cu cel dintre *femeie* și *femei* ori *om* și *oameni*, care exemplifică și ele opozițiile [+*SINGULAR*]/[−*SINGULAR*] și [*1*]/[*NUMĂR NEDETERMINAT*]. Asta înseamnă că formele *un*, *o*, *unii* și *unele* pot și ar trebui să fie alomorfe ale unuia și aceluiași morfem.

7.4. Din cîte ne putem da seama, există două alternative : (I) aceste patru forme sînt alomorfe ale unor morfeme distincte (*un* și *o* actualizează adjectivul cantitativ **unu**, iar *unii* și *unele* actualizează un adjectiv cantitativ nedeterminat), (II) aceste patru forme sînt toate alomorfe ale adjectivului cantitativ **unu**, care s-ar deosebi deci de celelalte adjective cantitative cardinale prin faptul că are alomorfe de singular și de plural.

Nu vom încerca să rezolvăm aici această dilemă, care merită să fie analizată îndeaproape.

8.1. Un lucru este evident : dacă postulăm că *un* și o sînt alomorfele de singular ale morfemului actualizat de *niște* [27] ori ale celui actualizat de *unii* și *unele* în stînga unor constituenți substantivali la plural, atunci, întrucît *un*, *o*, *niște* (care are aceeași distribuție ca și *acești*, *aceste*, *cîțiva* și *cîteva*), *unii* și *unele* au indiscutabil caracter adjectival, trebuie să susținem că în limba română articolul nehotărît nu aparține unei părți de vorbire aparte, ci este un adjectiv [28].

8.2. Potrivit concepției tradiționale despre articol, în limba română ar exista o parte de vorbire numită articol, care are patru membri : articolul hotărît, articolul posesiv (genitival), articolul demonstrativ (adjectival) și articolul nehotărît.

O analiză a acestor patru morfeme postulate de concepția tradițională despre articol ne arată că ar exista de fapt doar două articole : cel hotărît și cel nehotărît, deoarece așa-numitul articol posesiv nu intră în raporturi paradigmatice cu nici unul din celelalte trei, iar alomorfele așa-numitului articol demonstrativ au același rol ca și cele ale articolului hotărît [29] (de unde rezultă că am putea avea de-a face fie cu două articole hotărîte, fie cu două serii paralele de alomorfe ale articolului hotărît).

Din cauza aceasta, dacă morfemul cunoscut sub numele de articol nehotărît este adjectiv, atunci trebuie să respingem integral concepția tradițională despre articol [30], negînd însăși existența acestei părți de vorbire, pentru că ea nu ar mai avea decît un singur membru : așa-numitul articol hotărît.

Or, din cele de mai sus rezultă că în limba română nu există articol hotărît. Prin urmare, în limba română nu există partea de vorbire (sau clasa morfologică) cunoscută sub numele de *articol*.

9. Din analiza întreprinsă în această lucrare am tras următoarele concluzii principale :

(i) formele *un* și *o* sînt întotdeauna actualizări ale adjectivului cantitativ cardinal **unu** ;

(ii) în limba română nu există nici articol nehotărît, nici partea de vorbire numită *articol* [31].

[27] De forma *niște* intenționăm să ne ocupăm într-o lucrare aparte.

[28] Vezi B.B. Berceanu, *op. cit.*, p. 41, 49, 116, 148, 149, 150.

[29] Vezi nota 16.

[30] Pentru critici ale acestei concepții, vezi, de pildă, V. Guțu Romalo, *Articolul*. . . ; I. Iordan et al., *op. cit.*, p. 167–170 ; B.B. Berceanu, *op. cit.*, p. 38 ; V. Guțu Romalo, *Noțiuni*. . ., p. 96–101.

[31] Argumentele și concluziile noastre sînt valabile și pentru alte limbi.

Le statut morphématique des formes *un* et *o*

(Résumé)

L'auteur discute la thèse courante sur la triple homonymie des formes *un* et *o* en roumain — lesquelles seraient, selon le contexte, des actualisations soint de l'article indéfini, soint de l'adjectif de quantité (numéral) cardinal **unu,** soit de l'adjectif de quantité indéfini **un** — thèse qu'il considère comme inadéquate car, à son avis, les formes *un* et *o* représentent partout l'actualisation de l'adjectif cardinal de qantité *unu*.

En niant l'existence de l'article indéfini, on arrive à la conclusion qu'en roumain la partie du discours (ou la classe morphologique) appelée *article* n'existe pas.

Noiembrie 1988

Timișoara, str. Abrud nr. 18

NOTE ETIMOLOGICE

AL. IONAŞCU

1. Rom. altíţă, s.f.

Etimologia slavă a acestui cuvînt a fost susţinută mai întîi de CIHAC, care, în al doilea volum al dicţionarului său etimologic, l-a pus în legătură cu o serie de forme slave moderne : scr. *làtica* 'coin d'un vêtement', ucr., pol. *lata*, *latka*, ceh. *láta*, *látička*, *látka* 'pièce, morceau de ravaudage', *látati*, *plátati* 'rapiécer' şi cu v. sl. *platŭ*, *platĭcĭ* 'pannus detritus', *platĭno* 'linum', fără să acorde importanţă faptului că apropierea formală pe care o stabileşte nu este însoţită şi de una în planul semantic.

Combătînd etimologia dată de Cihac şi admiţînd, dintre formele slave menţionate de acesta, ca fiind într-adevăr legată de cuvîntul românesc numai pe cea sîrbocroată, B. Petriceicu-Hasdeu aduce în discuţie şi cuvîntul românesc dialectal din Banat *lătíţă* (cu derivatul *lătiţár*), în care el propune să vedem originea lui *altíţă* : „Această formă indică de-a dreptul originea vorbei ca diminutiv din *lat* = latinul vulgar *latus* 'margine, căpătîi, umăr', de unde italianul *lato*, v. fr. *lez* etc. În medio-latină erau sinonimi *latus* şi *spatula* = fr. *épaule* (Du Cange, v. *spatula*), al căruia diminutiv *épaulette* vrea să zică tocmai *altiţă*, o formă metatetică din *lătiţă*. Serbii au primit cuvîntul de la români, iar nu românii de la serbi, şi cu totul altceva [decît 'épaulette' — n. n., Al. I.] este polono-bohemul *lata* = 'morceau de ravaudage', *latati* = 'rapiécer' (Cihac). Românul *altíţă* din *lătíţă* şi serbul *latitza* nu însemnează 'petec', ci numai 'épaulette', şi-n Transilvania se şi cheamă în unele locuri *umeraşi*" (HEM, s. v. *altiţă*).

Subliniind distanţa semantică dintre sensurile lui *altiţă* 1. 'ornament lat executat prin cusătură etc. pe partea dinspre umăr de la mîneca iei, a cămăşii femeieşti — pe alocuri şi a celei bărbăteşti' ; 2. '(regional, numai în forma de plural) ia sau cămaşa prevăzută cu astfel de ornamente în întregimea ei', pe de o parte, şi sensul 'petic' al celor mai multe dintre cuvintele slave cu care a comparat Cihac cuvîntul românesc, pe de altă parte, Hasdeu a evidenţiat inconsistenţa soluţiei etimologice a lui Cihac. Dar importanţa demersului său se reduce la acest aspect negativ, deoarece latura pozitivă a etimologiei propusă de el nu poate fi reţinută, aşa cum se va arăta puţin mai departe. Totodată, articolul respectiv din HEM cuprinde şi o serie de afirmaţii pripite care nu au putut fi confirmate, dar au contribuit la apariţia, în referirile ulterioare la etimologia acestui cuvînt, a nu puţine confuzii.

Susţinînd că nu numai *altíţă*, ci şi scr. *làtica* (transcris de el *latitza*) ar însemna 'épaulette', Hasdeu forţa faptele lingvistice reale, afirmaţia lui fiind, de altfel, contrazisă chiar de traducerea în germană a cuvîntului *làtica*, pe care o reproducea după VUK. Sensul de 'clin' (la mînecă) al cuvîntului sîrbocroat, care rezultă clar din explicaţiile în sîrbă ('Klinčič u košulje pod pazuhom'), în germană ('Armzwickel') şi în latină ('cuneus tunicae'), pe care le cuprinde dicţionarul lui Vuk, poate fi însă uşor redus la acela de 'petic', pe care am văzut că-l au cuvintele înrudite din celelalte

SCL, anul XL, nr. 2, p. 127 – 133, Bucureşti, 1989

limbi slave. De altfel, acesta și este modul în care tratează problema BERNEKER (p. 693) și VASMER (II, p. 17–18). În același sens pledează și cuvîntul (neinclus în dicționarele lor de Berneker și de Vasmer) din limba bulgară *latíca* (ultimul dintre cele trei omonime, avînd această formă fonetică, înregistrate în BER), care se identifică sub raportul modelului derivativ cu scr. *làtica*, dar din punct de vedere semantic se potrivește și cu formele din polonă, cehă, rusă etc. provenite din sl. com. **lata*, **latŭka* etc., la care se referea Cihac, principalele înțelesuri ale lui fiind 1. 'clin', 2. 'petic'.

Hasdeu aduce în discuție, ca formă din care ar proveni *altíță*, cuvîntul dialectal din Banat *lătíță*, fără să-i arate înțelesul, lăsînd în acest fel pe cititor să-și închipuie că are același sens sau un sens asemănător cu rom. *altíță*, eventual cu scr. *làtica*. Or bănățenescul *lătíță*, ca și derivatul său *lătițár* (sau *lătețár*), cu care se identifică din punct de vedere semantic, nu înseamnă nici 'altiță', nici 'clin' la mînecă, ci 'colan de mărgele mărunte pe care-l poartă la gît fetele și nevestele tinere' (DA, s. v. *lătițár*).

Nu se confirmă nici afirmația făcută de Hasdeu în același articol din HEM că sinonim cu *altíță* (în afară de *umeraș*, amintit mai sus) ar mai fi și *pavă*, pe care îl definește, însă, după COSTINESCU, 'petite pièce de toile carrée qu'on attache à la jointure de la chemise avec sa manche'. Despre acest cuvînt aflăm și din fascicula corespunzătoare a DLR că este folosit prin Moldova și Transilvania (în formele *palhă*, *palvă*, *pahă* și *pavă*) numai cu sensul 'petic de forma unui pătrat sau a unui romb care se pune la răscroiala de la subsuoara cămășilor țărănești, pentru a le da lărgime', fiind sinonim deci nu cu *altíță*, ci cu *pălăcrínț* (sau *părăclínț*), folosit prin Banat, și cu *broască*, termen care are și el acest înțeles prin Mehedinți și Transilvania.

Soluția pe care au adoptat-o autorii DA pentru explicarea originii lui *altíță* : „Prin metateză, din sîrb. *làtica* 'Armzwickel'. Hasdeu, Etym. Magn. 933", după ce puțin mai sus arătaseră că „În Banat se păstrează încă forma originală *lătíță* și derivatul *lătițáriu* (Bucova, comit. Lugojului), ap. HEM 933", reprezenta de fapt însușirea etimologiei date de Cihac, pe care o prezentau ca provenind de la . . . Hasdeu. (Singura deosebire față de explicația lui Cihac era faptul că în DA se reținea, ca etimon al cuvîntului românesc, numai forma sîrbocroată.) Pentru a înțelege ciudățenia atitudinii autorilor DA în acest caz, credem că nu este de prisos să remarcăm că de vină este și stilul lui Hasdeu, căci un pasaj ca cel următor pare redactat anume pentru a deruta pe cititor : „În Banat se zice *l ti-țariu* sau *lătíță* (D. Receanu, Lugoș, C. Bucova), Serbește *latitza* 'Armzwickel' (Karadžić). Această formă indică de-a dreptul originea vorbei ca deminutiv din *lat* = latinul vulgar *latus* . . . .". Mai trebuie presupus că autorii DA nu cunoșteau, în 1913 (cînd s-a publicat volumul cuprinzînd literele *A* și *B* din dicționar), sensul formelor bănățenești *lătíță* și *lătițár*, pe care le reproduceau după HEM, unde apăruseră tot fără să li se arate înțelesul. Ei au indicat semnificația acestor cuvinte abia cînd a trebuit să redacteze termenii *lătíță* și *lătițár* (*lătețár*), adică în fascicula *ladă - lepăda*, care a apărut în 1940.

Punctul de vedere exprimat în DA se regăsește apoi în dicționarele cu indicații etimologice care l-au urmat : în CADE, la SCRIBAN și, ușor modificat, în DLRM și în DEX. Numai Tiktin evitase să se pronunțe

asupra etimologiei cuvîntului *altiță*, probabil din cauză că nu era convins de justețea nici uneia dintre explicațiile care fuseseră propuse pînă atunci (de Cihac și, respectiv, de Hasdeu) (vezi TDRG, s. v.).

Etimologia lui *altíță* apare sensibil modificată la G. Mihăilă, care, ocupîndu-se în etape diferite de proveniența acestui cuvînt, i-a căutat etimonul tot în domeniul slav, însă într-o fază lingvistică mai veche. Această schimbare de optică nu este lipsită de justificare, căci răspîndirea generală a unui termen în toate graiurile dacoromânești — și acesta este cazul lui *altíță*! — nu se potrivește, de regulă, cu proveniența termenului dintr-un anumit idiom slav modern, ci presupune, dimpotrivă, o origine slavă veche. Într-o primă etapă G. Mihăilă înțelegea problema în felul următor: „*Altíță* 'broderie lată pe umerii iilor' provine dintr-o formă [veche] sud-slavă nemetatezată **altica* (<*ōltica*); cf. scr. *làtica* 'Armzwickel'..., ucr. *láta*, cu unul din sensuri 'petec de pînză', dimin. *látka*, *látočka* ..., rus. dial. *láta*, *látočka* 'idem'... etc. ... În Banat a fost înregistrată și forma *lătíță*... împrumut tîrziu din dialectele sîrbești" (MIHĂILĂ, 1960, p. 65, inclusiv nota 3). După două decenii autorul revine asupra formei etimonului, dar nu și asupra idiomului de proveniență al acestuia: *altíță* ar proveni din „v. sl. **latica*, cu metateză secundară; cf. scr. *làtica*, împrumutat în graiul din Banat: *lătíță*" (MIHĂILĂ", 1980, p. 569). Oscilația părerii autorului cu privire la forma pretinsului etimon sud-slav este determinată și de faptul că nici în slavistică nu există un acord referitor la etimologia formelor scr. *làtica*, ceh. *lata*, *látka*, rus. *laty* etc. Menționăm că în BERNEKER (p. 693) și VASMER (II, p. 17–18) aceste forme sînt apropiate de diverse cuvinte din alte limbi indo-europene (greacă, celtică, scandinavă), toate însă presupunînd că poziția sonantei înaintea vocalei este străveche. În schimb, VAILLANT (I, p. 161–162) presupune că tema acestor forme provine din „sl. com. **āltā*, d'intonation rude et passé partout à *lata* dans les langues slaves, seul le roumain garde la forme originelle", opinie respinsă de S. B. Bernștein, în schița sa de gramatică comparată slavă apărută ceva mai tîrziu, care susține că „sl. *lata* provine nu din **olta*, ci din **lata*" și, prin urmare, „cuvîntul *altiță* s-a format în limba română din [sl.] *latica*" (BERNȘTEIN, p. 44). André Vaillant și G. Mihăilă susțin, în locurile citate, că tot forma românească *altíță* a fost preluată și în bulg. dial. *altíca* 'morceau d'étofe rapportée'. Forma bulgărească în discuție fusese considerată însă de Vladimir Georgiev autohtonă în limba bulgară (vezi MIHĂILĂ, 1960, *loc. cit.*), punct de vedere reflectat apoi și în BER (s. v. *latíca*[3]). Autorii acestei din urmă lucrări consideră că, dimpotrivă, forma românească ar proveni din cea bulgărească. Cu privire la această dispută trebuie remarcat că formele din cele două limbi, deși din punct de vedere fonetic coincid, sînt totuși independente, ceea ce rezultă clar din diferența semantică: rom. *altíță* apare întotdeauna cu sensul cunoscut, în timp ce bulg. *altíca* înseamnă, de regulă, ca și varianta de bază *latíca*, 'clin' sau 'petic'. Numai în două localități din regiunea Ruse a fost consemnat sensul lui *altíță* din română: 'Ševica na ramoto na riza' (= 'cusătură pe umărul cămășii'; vezi BER, *loc. cit.*). Deși acest sens a fost notat nu la varianta *altíca*, considerată de André Vaillant și de G. Mihăilă ca fiind de proveniență românească, ci la varianta bulgărească de bază, *latíca*, avînd evident aceeași origine cu scr. *làtica*, credem că fenomenul se poate totuși explica prin interferența sistemelor lingvistice bulgar

şi român, care coexistă în unele zone de la graniţa lingvistică : pe de o parte, vorbitorii din localităţile respective cunosc foarte bine bulgara şi ştiu că variantei *latíca* îi corespunde în unele graiuri *altíca* (uneori cele două variante putînd fi folosite alternativ, într-unul şi acelaşi grai), pe de altă parte, aceiaşi vorbitori cunosc destul de bine şi româna şi ştiu, din experienţa acestei limbi, că *altíca* (care se confundă din punct de vedere fonetic cu *altíţă!*) se asociază cu sensul 'cusătură pe umărul cămăşii' şi transpun acest înţeles şi asupra variantei bulgăreşti *latíca*. Dar fenomenul reprezintă în limba bulgară numai o particularitate marginală, fără importanţă deosebită.

Am văzut mai sus că încă Hasdeu a subliniat inconsistenţa din punct de vedere semantic a explicaţiei lui *altíţă* prin slava „polono-bohemă" şi că critica lui se poate referi la soluţia prin slavă în general, căci şi cuvîntul sîrbocroat *làtica*, cu sensul său 'clin' la mînecă, intră în aceeaşi categorie semantică cu cele care înseamnă 'petic', 'zdreanţă' etc. Dar etimologia lui Cihac şi a celor care l-au urmat, ca şi a lui Hasdeu şi a doua din cele propuse de G. Mihăilă nu sînt convingătoare nici în ce priveşte latura fonetică, deoarece nu ni se explică din ce cauză forma *lătíţă* a trebuit să se transforme, în cele mai multe graiuri ale limbii române, în *altíţă*. Se poate susţine în mod serios că *altíţă* este mai uşor de pronunţat decît *lătíţă* şi că metateza a fost firească? S-ar putea răspunde că, dimpotrivă, *lătíţă* este mai uşor de pronunţat decît *altíţă*, deoarece nu cuprinde grupuri consonantice. Sub acest raport trebuie recunoscut că soluţia dată de André Vaillant şi de G. Mihăilă în 1960 se distingea, între celelalte soluţii prin slavă, printr-o perfectă fundamentare fonetică.

Fără să cunoască în fond etimologia lui Hasdeu (pe care-l consideră partizan al explicaţiei prin slavă), Alexandru Ciorănescu respinge şi el etimologia lui Cihac, bazat tot pe înţelesul cuvîntului românesc. Etimologia lui (din „lat. *altĭtia*, de donde it. *altezza*. Se explica por la posición relativa del bordado; la parte inferior de la manga, cuando viene bordada, no se puede llamar así — vezi CIORANESCU, *s.v. altíţă*), deşi are meritul de a fi demonstrat că explicaţia prin scr. (ca şi, de altfel, în general prin slavă) nu satisface cerinţele de ordin semantic, este ea însăşi inacceptabilă din punct de vedere fonetic ; lat. *altĭtia*, dacă ar fi fost moştenit, ar fi trebuit să dea în română *alteaţă*, pl. *alteţe*, eventual (dacă am admite că dintr-un motiv sau altul *ĭ* a fost substituit prin *ī*) *alţíţă*, pl. *alţíţe*.

Dar, deşi nu rezolvă problema originii lui *altíţă*, demersul lui Ciorănescu ne pune pe o pistă demnă de a fi investigată în continuare. Într-adevăr, în timp ce baza latinească *lat-* a cuvîntului *latus*, *-eris* 'coastă, şold'; 'parte laterală a unui obiect, margine, flanc'; 'prieten, rudă în linie colaterală' etc., luată în considerare de Hasdeu, ar permite la rigoare şi sensul 'umăr', relevat de acesta, nu se poate înţelege, în nici un caz, „schimbarea metatetică" de la *lătíţă* la *altíţă* pe care o postula marele învăţat; tema *alt-* a lui *altus*, *-a*, *-um* (participiu perfect de la verbul *alo* 'a creşte' şi adjectiv cu sensul 'înalt, crescut, însemnat'; 'adînc', 'puternic, mare, nobil, mîndru, măreţ' etc.) şi a lui *altum*, *-i*, s.n. (şi *alta*, *-orum* s.n.pl.) 'văzduh, cer, înălţimi'; 'largul mării'; 'adîncime, fund' e s t e c o m p a t i b i l ă cu un descendent *altíţă* 'cusătură lată pe umărul iei' atît din punct de vedere semantic, cît şi în ce priveşte latura fonetică. Socotind suficiente considerentele de ordin semantic ale lui Ciorănescu, nu ne rămîne decît

să arătăm că derivatul este posibil și din punct de vedere formal : cuvîntul *altîță* pare a fi format într-o perioadă străveche a limbii române, perioadă în care tema *alt* se mai păstra și neaugmentată prin prefixul *(î)n*, sau, altfel spus, în limba română se mai putea spune încă * *(î)n altulu cerului* ; cuvîntul *altiță* este format din tema menționată și din sufixul românesc de origine slavă *-iță*, sensul inițial al derivatului fiind aproximativ acela de 'rîltiță', adică 'podoabă pe partea mai înaltă a mînecii'.

2. Rom. a (a)p e s t í, v. IV

Întîlnit frecvent în limba română din primele secole ale folosirii ei în scris, cu sensurile (intranz.) 'a zăbovi, a întîrzia ; a persista, a persevera', (tranz.) 'a amîna, a aștepta pe cineva cu datoria' etc., verbul *a (a)pestí* este mai puțin întrebuințat în limba contemporană, care-l păstrează numai în anumite graiuri, fie cu sensurile din vechime, fie cu sensuri speciale, cunoscute numai în graiurile respective, cum ar fi 'a suferi, a îndura' (prin Banat) sau — vorbind despre găini — 'a se întrerupe pentru un timp din ouat' (prin Moldova de sud-est).

Cuvîntul este cunoscut în variante c u sau f ă r ă prefixul *a-* ; cu *s* sau cu *ș* înainte de *t* etc. Răspîndirea lui în limba veche și în cea contemporană, ca și diversitatea variantelor și a derivatelor sînt arătate succint în DA, s.v. *apestí*, și, mult mai amănunțit, în DLR, s. v. *pestí*.

Etimologia cuvîntului a fost relativ mult discutată și este considerată nesigură. A. de Cihac afirmă că termenul românesc provine din slavă, considerîndu-l înrudit cu v. sl. *opozditi* și cu alte cuvinte paleoslave, cehești și poloneze din aceeași familie (vezi CIHAC, II, s.v.). Această apropiere, bazată numai pe sensul cuvîntului românesc și al formelor corespunzătoare din limbile slave, este inacceptabilă din punct de vedere fonetic și este surprinzător că în dicționarul etimologic al limbii române publicat de Alexandru Ciorănescu se consideră că din toate etimologiile care s-au dat cuvîntului *a (a)pesti* aceea propusă de Cihac este singura care prezintă o anumită credibilitate (CIORĂNESCU, s.v.). Dintre celelalte etimologii care au mai fost propuse : din (*a*+) *peste* (Alexandru Philippide, în ZRPh, XXXI, p. 292); din lat. **apprestire* (Gr. Crețu, în *Mardarie Cozianul, Lexicon . . . din 1649*, p. 306); din lat. **pensitare* (G. Pascu, în *Etimologii românești*, p. 32); din magh. *apaszt* 'minorar' (Nicolae Drăganu, în DR VI, p. 249), aceea care poate fi, după părerea noastră, reținută este cea care îi aparține lui Alexandru Philippide. De aceeași părere, dar cu rezerve puternice, sînt și autorii DLR, care, s.v. *pesti*, spun : „Etimologia necunoscută. Cf. *peste*". Rezervele, credem noi, ar putea să se refere numai la faptul că în timp ce prepoziția *peste* cunoaște în limba veche și variantele *preste*, *prespre*, acestea nu se reflectă în nici un fel în derivat, care apare, încă din secolul al XVI-lea, numai cu formele care presupun la bază varianta, în prezent generalizată, *peste*. Etimologia dată de Alexandru Philippide ar explica și variantele cu *-ș-* (*apești*, *apăști*), căci prepoziția *peste* cunoaște și variante cu *-ș-* (*pește*, *pește* — ultima reflectată, de pildă, în unele scrieri ale lui I. Lăncrănjan). Este interesant de menționat că L. Tamás include cuvîntul printre elementele românești de origine maghiară, validînd deci etimologia propusă de N. Drăganu, deși pare a recunoaște că soluția propusă de Alexandru Philippide

este mai puţin discutabilă : „[Nicolae Drăganu] încearcă să demonstreze (Dacor. VI, p. 249—251) că rom. *a (a)pesti* stă în legătură cu magh. *apaszt* 'vermindern, verringern', deşi în calea acestei explicaţii stau nu puţine dificultăţi de ordin semasiologic. Argumentarea lui Philippide (că *apesti* este un derivat de la *peste* 'über, nach') pare, ce-i drept, să fie mai bună, dar provoacă şi ea o anumită îndoială" (TAMAS, s.v. *apesti*). Trebuie spus că îndoiala pe care o avea Nicolae Drăganu cu privire la explicaţia dată de Alexandru Philippide se referea numai la faptul că derivate de acest fel se formează în special de la adverbe, nu de la prepoziţii. Dar *peste* (etimologic *per super*) reprezintă la origine o abstractizare de la un sens circumstanţial, ca şi *asupra*, *asupră*, de la care se formează totuşi verbul *a asupri!*

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

BER = *Bălgarski etimologičen rečnik*, redactat sub egida Academiei Bulgare de Ştiinţe, Sofia, 1962 ş.u.

BERNEKER = Berneker E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1908—1913.

BERNŞTEIN = Bernştein S.B., *Očerk sravnitelnoj grammatiki slavjanskih jazykov*, Moscova, 1961.

CADE = Candrea I.-A., *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi* (partea I din *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* „Cartea Românească", de I.-A. Candrea şi Gh. Adamescu), Bucureşti, 1931.

CIHAC = Cihac A. de, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I—II, Francfort s. M., 1870—1879.

CIORANESCU = Cioranescu Alejandro, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, 1958—1961.

COSTINESCU = Costinescu Ion, *Vocabularu romano-francesu*, Bucureşti, 1870.

DA = *Dicţionarul limbii române*, elaborat sub egida Academiei Române, t. I, partea I *(A — B)*, 1913, t. I partea a II-a *(C)*, 1939 ; t. I partea a III-a, fasc. 1 *(D — De)*, 1949 ; t. II, partea I *(F — I)*, 1934, partea a II-a fasc. 1, 2, 3 *(J—Lojniţă)*, 1937, 1940, 1948 (redactarea a fost apoi reluată începînd cu litera *M* : vezi DLR).

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, elaborat de Institutul de Lingvistică din Bucureşti al Academiei R.S. România, Bucureşti, 1975.

DLR = *Dicţionarul limbii române*, elaborat sub egida Academiei R.S. România, serie nouă, care a început să apară cu tomul VI, litera *M*, Bucureşti, 1965—1968 ; pînă în prezent au mai apărut literele *N, O, P, R, S* (parţial), *Ş*, şi *T*. Publicarea continuă.

DLRM = *Dicţionarul limbii române moderne*, elaborat de Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1958.

DR = „Dacoromania", buletinul Muzeului Limbii Române, 1920—1921 ş.u., apărută în Cluj (şi Sibiu, în perioada 1940—1944).

HEM Petriceicu-Hasdeu B., *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbii istorice şi poporane a românilor*, tomurile I—III, Bucureşti, 1886, 1887, 1893.

MIHĂILĂ, 1960 = Mihăilă G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, Bucureşti.

MIHĂILĂ, 1980 = Mihăilă G., *Emprunts vieux-slaves propres au daco-roumain*, în „Revue roumaine de linguistique", XXV nr. 5, p. 569—576.

SCRIBAN = Scriban August, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.

TAMÁS = Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.

TDRG = Tiktin dr. H., *Rumänisch-deutsches Wörterbuch. Dicţionar românogerman*, vol. I—III, Bucureşti, 1897—1925.

VAILLANT = Vaillant André, *Grammaire comparée des langues slaves*, I–II, Lyon — Paris, 1950–1958.

VASMER = Vasmer Max, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I–III, Heidelberg, 1950–1958.

VUK = Karadžić Vuk St., *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, Viena, 1852.

ZRPh = „Zeitschrift für romanische Philologie", Halle a.S., 1877 ş.u.

Decembrie 1988

Bucureşti, str. Brîncuţei nr. 1

ZACHERLÍNA

TIBERIU PLETER

În DEX neologismul figurează cu etimologie necunoscută și este explicat, destul de vag, ca fiind „numele unui insecticid folosit în trecut". Structura trimorfematică a cuvîntului (*zacherl-in-ă*) evidențiază apartenența sa la grupul semantic al „numelor de substanțe și preparate epuizabile prin consumare, cu acțiune externă", *-in-* reprezentînd o secvență fonetică (pseudosufix) cu rol clasematic în plan onomasiologic, întrucît încadrează lexemul în seria unităților de tipul *creolină*, *lanolină*, *valvolină* ș.a. Singura problemă neclară ar consta, prin urmare, doar în semnificația pe care o poartă morfemul radical (*zacherl-*).

În trecut, apelativul denumea o substanță insecticidă de origine vegetală, obținută prin fărîmițarea și pisarea fină a inflorescențelor (capitulelor) uscate ale plantei din familia compozitelor *Chrysanthemum roseum*, originară din Orient. Ea avea și are și astăzi un larg areal de creștere spontană în Caucaz și Armenia, efectul ei nimicitor asupra insectelor fiind cunoscut încă de vechii perși (Cf. Václav Jirásek, Franstišek Procházka, *Rostliny známé neznámé. Na návštěvě v rodině cizích užitkových a jiných rostlin*, Praga, Ed. Albatros, 1970, p. 112). În Europa Centrală (Boemia) pulberea era comercializată sub denumirile de „praf de Caucaz" sau „praf de Armenia" (ceh. *kavkazský prášek*, *arménský prášek*, v. *loc. cit.*), pentru ca mai apoi să se generalizeze denumirea ceh. *zacherlín* după numele unui negustor gruzin, *Zacherle*, care probabil deținea și un patent propriu de fabricare a preparatului (*loc. cit.*). Termenul ceh nu mai figurează în *Dicționarul limbii cehe literare* (*SSJČ*), el fiind total ieșit din uzul limbii, ca, de altfel, și echivalentul său lexical din limba română.

Desigur, cuvîntul românesc nu este de origine cehă, chiar dacă prezintă unele asemănări formale cu acesta (exceptînd genul gramatical: ceh. *zacherlín* este un substantiv inanimat de genul masculin). Fiind vorba despre o denumire comercială, cuvîntul românesc s-ar putea preta, credem, la două explicații : 1) fie avem a face cu o creație proprie a limbii române, avînd deci statutul de derivat lexical românesc ce pornește de la numele propriu de persoană menționat — în cazul în care preparatul era vîndut de negustor direct pe piața românească—, cu semnificația „pulberea lui Zacherle", 2) fie este un împrumut din limba germană (Cf. M. Isbășescu, red. resp., *Dicționar român-german*, București, Ed. Științifică, 1963, *s.v.*, p. 717 : *Zacherlin* n. /Insektenpulver/), dacă presupunem că produsul, o dată cu denumirea lui, a pătruns la noi din altă parte, mai precis din Europa Centrală (Austria), unde se știe cu certitudine că a fost comercializat și a circulat cu această denumire.

Nu este lipsit de interes de a menționa aici, în subsidiar, și faptul că, în trecut, în Europa Centrală se aflau pe piață și alte preparate insecticide, obținute prin același procedeu tehnic de la alte compozite, de pildă de la inflorescențele plantei *Chrysanthemum cinerariifolium*, aparținînd florei spontane adriatice. În Boemia, pulberea provenită de la această specie

loristică se vindea sub denumirea de „praf de Dalmaţia" (ceh. *dalmatský prášek*). La noi, planta erbacee *Inula conyza*, din aceeaşi familie, poartă sugestiv numele de *moartea-puricilor* (Cf. *DEX*, s.v. *moarte*, p. 560). Chimia modernă a constatat că aditivarea DDT-ului cu mixturi de pulberi de această provenienţă vegetală are un efect distrugător asupra insectelor, ca şi asupra animalelor cu sînge rece, mult mai intens decît fiecare component luat separat. Numai că, pentru a denumi generic aditivul vegetal, limba română actuală apelează la neologismul de dată recentă *piretru*, neatestat în DEX, căruia i-a servit ca model fr. *pyrèthre* (Cf. *Nouveau petit Larousse*, ediţia 1969, *s.v.*, p. 842 : „nom donné à plusieurs espèces de plantes de la famille des composées, dont capitules séchés, fournissent une poudre insecticide dite 'poudre de pyrèthre' ").

Decembrie 1988

Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5—7

CÎTEVA PRINCIPII DE REDACTARE A *DICȚIONARULUI TOPONIMIC AL ROMÂNIEI*

„Pînă astăzi nu se cunosc toate numele de locuri care există în țară și nici toate cele care se găsesc menționate în izvoarele istorice"[1], scria Ion Donat în pledoaria lui din 1968 pentru un dicționar toponimic românesc. Și, în ciuda remarcabilei evoluții a toponimiei noastre din ultimele două decenii, această afirmație își păstrează și azi valabilitatea. Căci, într-adevăr, timpul de muncă necesar pentru elaborarea și publicarea *Dicționarului toponimic al României* depășește cu mult estimările inițiale.

„Pînă la sfîrșitul secolului — afirmă Adrian Rezeanu într-un articol din 1978 — sînt prevăzute să apară cele aproximativ 20 de volume ale *Dicționarului toponimic al României*, care va cuprinde toponimia Olteniei, Munteniei, Moldovei și Dobrogei" [2]. Dacă presupunem că pentru toponimia Transilvaniei și Banatului sînt necesare cel puțin încă 10 volume, constatăm că această previziune are extrem de puține șanse de a se îndeplini. Chiar și evaluările fragmentare au fost dezmințite ulterior. În același articol, Adrian Rezeanu scrie : „În luna mai a.c. — adică 1978 —, va fi predat Editurii Academiei R.S.R. primul volum al dicționarului, care va cuprinde literele A și B și un studiu exhaustiv asupra toponimiei românești, cu privire specială asupra Olteniei" [3]. În articolul său din 1972, referitor la principiile lexicografiei toponimice, Dragoș Moldovanu precizează că *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Moldovei* se află „în curs de definitivare"[4].

Cu toate acestea, deocamdată nu au apărut decît, începînd din 1984, primele patru volume ale *Dicționarului toponimic al Banatului*, incluzînd literele A–G.

Avînd în vedere imensitatea materialului, se poate afirma, fără nici o exagerare și respectînd doar exigențele calitative minime, că pentru publicarea integrală a *Dicționarului toponimic al României* în următorii 25 de ani ar fi necesară înființarea a trei institute de onomastică, unul la București, unul la Cluj-Napoca și unul la Iași, avînd fiecare un colectiv format din cel puțin 50 de cercetători.

Absența acestor institute ar putea fi oarecum substituită prin următoarele acțiuni principale: generalizarea și extinderea muncii cu ajutorul colaboratorilor externi, folosirea calculatorului și regîndirea întregii lucrări.

Profitînd de experiența acumulată de către colectivul de onomastică din București în antrenarea colaboratorilor externi la efectuarea mai

[1] Ion Donat, *Pentru un dicționar toponimic românesc*, în LR, XVII, 1968, nr. 2, p. 140.
[2] *Sinteză de istorie și cultură*, în „Ramuri", XV, 1978, nr. 3, p. 11.
[3] *Ibidem*, p. 11.
[4] *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXIII, Iași, 1972, p. 85.

multor faze ale lucrării [5], recrutarea și formarea acestora ar trebui să devină o preocupare constantă a tuturor celor implicați în elaborarea dicționarului. Ar fi necesară tipărirea unui nou chestionar și distribuirea lui în toate localitățile neanchetate.

În ceea ce privește utilizarea calculatorului, experimentele pe care le-am făcut, la Oradea și la Cluj-Napoca, folosind materialul toponimic rezultat în urma anchetelor din cîteva localități ale județului Bihor, sînt extrem de încurajatoare. Pentru stocarea, sistematizarea, analiza statistică și chiar redactarea materialului cules de pe întreg teritoriul țării, folosirea calculatorului ar avea rezultate de-a dreptul spectaculoase.

Regîndirea lucrării este strict necesară, în primul rînd, pentru a face posibilă, în final, obținerea unei imagini unitare, integrale și sintetice a toponimiei de pe tot cuprinsul spațiului geografic românesc. Conform actualei concepții de lucru, *Dicționarul toponimic al României* va rămîne mereu o simplă ficțiune. Vor exista doar șase dicționare provinciale, elaborate după patru tipuri distincte de principii și norme. Și nu este vorba doar de patru variante ale aceluiași dicționar, ci, practic, de patru dicționare diferite. Căci e imposibil a se discuta despre variante atîta timp cît lipsește însuși arhetipul, prototipul de la care să pornească eventualele derogări.

Diferențele sînt, se pare, substanțiale chiar și între *Dicționarul toponimic al Banatului* și *Dicționarul toponimic al Olteniei*, deși autorii celui dintîi declară că au respectat „principiile de redactare" [6] stabilite la Institutul de Lingvistică din București. De altfel, în prefață, Rodica Suflețel și Viorica Goicu țin să adauge imediat că „s-au efectuat, totuși, unele modificări cerute de specificul istoric și lingvistic al Banatului" [7]. Dar această nuanțare justifică mai curînd o stare de fapt decît o reală cerință metodologică. Aceasta deoarece specificul istoric și lingvistic al tuturor celor șase provincii vizate, evident pentru toată lumea, nu constituie cîtuși de puțin un impediment în stabilirea unor principii și norme unice. Dimpotrivă, tocmai această metodologie unitară l-ar releva cu adevărat.

În plus, chiar și pentru un lingvist, este destul de incomod să caute un toponim în șase dicționare diferit redactate. *Dicționarul toponimic al României* trebuie, însă, astfel conceput încît să fie ușor accesibil, firește, fără a face nici o concesie științifică, nu numai lingviștilor, ci atît cercetătorilor din alte domenii (istorie, geografie, arheologie, geologie, etnologie, folclor, sociologie, istorie și critică literară, psihologie, antropologie, istoria religiilor etc.), cît și scriitorilor sau chiar marelui public. El ar putea contribui astfel, într-o anumită măsură, la întărirea conștiinței de sine a poporului român.

Desigur, o dată redactarea începută, o schimbare a principiilor și normelor de lucru din toate cele patru centre de onomastică ale țării implică multe dificultăți și dezavantaje. Dar, pe termen lung, ele sînt infinit mai mici decît continuarea muncii în actuala formulă. În principiu, există cel

[5] Cf. Gh. Bolocan, Christian Ionescu, *Dicționarul toponimic al României — operă de interes național*, în „Anuar 1976. Istoric. Realizări", Societatea de Științe Filologice din R.S. România, București, 1976, p. 84—91.

[6] Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. I, *(A—B)*, Timișoara, 1984, p. I.

[7] *Ibidem*, p. I—II.

puţin trei soluţii superioare. Ideal ar fi ca întreaga toponimie a ţării să fie publicată într-o lucrare unică, adică în *Dicţionarul toponimic al României*. A doua opţiune : publicarea celor şase dicţionare provinciale redactate, însă, conform aceloraşi principii şi norme. În acest caz, o eventuală centralizare ulterioară a materialului ar fi extrem de uşor de făcut. Şi, în sfîrşit, a treia soluţie : schimbări adecvate în metodologia de anchetare şi redactare din toate cele patru centre de onomastică, astfel încît cele şase dicţionare care vor rezulta în final să fie cel puţin compatibile, oarecum similare. Fiecare dicţionar provincial ar trebui să cuprindă un minimum de informaţie care să facă posibilă apoi integrarea lui într-o lucrare unitară, în proiectatul *Dicţionar toponimic al României*.

Pentru realizarea acestui deziderat aş propune următoarea modalitate de lucru. Pe baza experienţei lexicografice acumulate la Bucureşti, Cluj-Napoca, Iaşi şi Timişoara şi în urma analizei stadiului în care se află cercetările în fiecare centru, să fie elaborate iniţial principiile de redactare a dicţionarului. Fiecare principiu va fi numerotat. Textul cuprinzînd aceste principii va fi expediat în fiecare centru de onomastică. Fiecare redactor îşi va exprima, apoi, în scris opinia sa referitoare la fiecare principiu, adică acordul sau observaţiile, sugestiile, propunerile, modificările pe care le consideră necesare. După primirea tuturor răspunsurilor, fiecare principiu discutabil va fi supus din nou dezbaterii generale. Toate principiile care întrunesc adeziunea majorităţii cercetătorilor din întreaga ţară vor fi considerate principii de redactare a *Dicţionarului toponimic al României*. Pe baza acestor principii, vor fi elaborate, apoi, în acelaşi mod, principalele norme de redactare şi cîteva articole model. Toate completările sau schimbările care se vor dovedi necesare pe parcurs vor fi supuse continuu discuţiei generale. Prin acest procedeu, ar putea fi definitivate, în scurt timp, principiile şi normele de redactare a unei lucrări unitare. Fiecare colectiv de onomastică va analiza, apoi, care sînt modificările metodologice care se impun, atît în anchetare cît şi în redactare, pentru a reuşi să se conformeze noii structuri a *Dicţionarului toponimic al României*.

Iată cîteva dintre problemele care se cer soluţionate în vederea alcătuirii unei asemenea lucrări. Este necesar să fie stabilit mai întîi tipul de dicţionar care urmează a fi elaborat. Aceasta deoarece, în prezent, deosebirile dintre cele patru orientări ale lexicografiei toponimice româneşti sînt considerabile. Diferenţele încep chiar de la chestiuni de maximă generalitate, de principiu. „Conceput ca o serie de dicţionare pe provincii istorice — Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova, Transilvania, Banatul —, *Dicţionarul toponimic al României*, afirmă Gh. Bolocan şi Christian Ionescu, va înregistra şi analiza din punct de vedere lingvistic toate numele de locuri prin care sînt sau prin care au fost desemnate în trecut elementele spaţiului geografic naţional" [8]. Această frază, aparent neutră, susceptibilă de o unanimă acceptare, nu este, însă, valabilă pentru toate lucrările. *Dicţionarul toponimic al Transilvaniei*, de pildă, care este doar sincronic, ignoră, cel puţin deocamdată, numele de locuri din trecut. De altfel, exemplele care să releve deosebirile de structură dintre cele patru tipuri de dicţionar sînt mult mai numeroase decît cele care ar putea ilustra eventualele asemănări.

[8] Gh. Bolocan, Christian Ionescu, *art. cit.*, p. 84.

Pentru a-şi îndeplini principalele lui obiective, ca lucrare unitară, *Dicţionarul toponimic al României* ar trebui să fie un dicţionar general, descriptiv, istoric şi etimologic.

Una dintre consecinţele care derivă din caracterul general al dicţionarului este aceea că el trebuie să includă absolut toate toponimele urbane, indiferent dacă ele sînt motivate sau nemotivate din punct de vedere lingvistic. Nu avem dreptul de a excomunica nişte nume proprii care există în limbă, care sînt folosite curent de sute de mii sau chiar de milioane de oameni şi care îndeplinesc aceleaşi funcţii ca şi toponimele motivate. De altfel, alegerea şi instituirea acestor denumiri nu este chiar atît de arbitrară cum ar părea la prima vedere. Avînd o motivaţie de alt ordin, ele sînt extrem de revelatoare pentru mentalitatea unei epoci. Ar fi interesant de ştiut, de pildă, cîte străzi, şcoli, librării etc. din întreaga ţară poartă astăzi numele de Mihai Eminescu. Peste două sute de ani, toponimele urbane ar putea prezenta un interes deosebit pentru un istoric, pentru un cercetător preocupat de istoria mentalităţilor sau chiar pentru un lingvist. În plus, fragilitatea distincţiei dintre toponimele motivate şi cele nemotivate, determinată în primul rînd de absenţa datelor istorice necesare, este subliniată chiar de către un apărător al criteriului motivării. „După părerea noastră — scrie Gh. Bolocan — dicţionarul nu se poate dispensa de grupul toponimelor numite de noi motivate, dar în acelaşi timp nu se poate transforma într-un ghid turistic, incluzînd fără discernămînt denumirile existente în oraşe. Opiniile în această problemă pot fi diferite. Dificultăţile pe care le generează soluţia propusă de noi constau în chestiunea dacă este posibil întotdeauna să se facă o despărţire netă între denumiri cu caracter motivat şi nemotivat"[9]. Desigur, pericolul ca *Dicţionarul toponimic al României* să se transforme într-un ghid turistic e mai mult o figură de stil, pentru că, în fond, informaţiile cuprinse în el vor fi diferite de cele oferite de cel mai complet ghid turistic. Incluzînd toate toponimele urbane, dicţionarul ar putea avea, însă, şi un caracter normativ, contribuind la corectarea erorilor din ghidurile turistice.

Dicţionarul toponimic al României este necesar să păstreze o justă măsură între descriere şi interpretare. Formula de dicţionar preconizată de Dragoş Moldovanu, foarte interesantă, are dezavantajul unei interpretări excesive a materialului, care direcţionează prea mult cercetarea şi care necesită prea mult timp. Un asemenea dicţionar ar fi extrem de bine venit abia după existenţa unuia preponderent descriptiv.

Pornind de la sugestiile oferite de toate cele patru dicţionare care se elaborează în prezent, aş propune următoarea schemă de principiu a unui articol : toponimul-titlu, atestările actuale ale toponimului, atestările lui documentare şi cartografice, definiţia toponimului, ilustrarea definiţiei, pronunţia locală, variante, transliteraţii şi abrevieri, paragraful etimologic.

Deşi practicată în toate dicţionarele, cred că este preferabil să se renunţe la ideea grupării mai multor toponime în cadrul aceluiaşi articol. Toponimul compus constituie o unitate lingvistică şi are acelaşi statut funcţional cu toponimul simplu. Generic vorbind, toponimul *Vale*, de exemplu, este perfect echivalent cu toponimul *Valea Albă*, cu toponimul

[9] *Numele de locuri din oraşe şi locul lor în „Dicţionarul toponimic al României"*, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 518.

Deal sau cu toponimul *Dealu Mare*. Căci, deşi sînt diferit structurate, toate patru îndeplinesc o funcţie identică : aceea de a se desemna un anumit referent unic, inconfundabil. De aceea, într-un dicţionar toponimic, toponimul compus este necesar să se bucure de acelaşi tratament ca şi toponimul simplu ; primul nu trebuie subordonat, în nici un fel, celui de-al doilea. Un argument în favoarea acestei afirmaţii îl reprezintă înseşi actualele deosebiri fundamentale între modalităţile de grupare a toponimelor în aşa-numitele articole-matcă. Dacă, de exemplu, *Pîrîul Bouarcii* este lucrat în *Dicţionarul toponimic al Moldovei* în cadrul articolului *Bouarca*, în *Dicţionarul toponimic al Transilvaniei* ar fi tratat, dimpotrivă, în cadrul articolului *Pîrîu*, iar în *Dicţionarul toponimic al Banatului* ar fi inclus în cadrul articolului *Pîrîu*, punctul *II 1 a*. În plus, dacă ne gîndim la centralizarea toponimiei de pe întregul teritoriu al României sau numai de pe cel al celor trei provincii mari, aceste articole-matcă imprimă dicţionarului un caracter extrem de greoi. Dezavantajele pe care le implică tratarea fiecărui toponim într-un articol distinct pot fi uşor suplinite printr-un eficient sistem de trimiteri.

Pentru alegerea cuvîntului-titlu, în cazul toponimelor neoficializate, soluţia cea mai bună este cea propusă de Gh. Bolocan şi Christian Ionescu, adică *„forma cea mai frecventă* obţinută prin anchetă"[10]. Dar, dacă ne referim la caracterul articulat sau nearticulat al toponimului, orice anchetator ştie cît de puţin concludentă este înregistrarea pe care a făcut-o. De obicei, informatorul optează pentru una dintre cele două forme în funcţie de modul în care a decurs discuţia anterioară rostirii toponimului. Condiţionate de criterii sintactice, microtoponimele funcţionează, în general, atît cu formă articulată, cît şi cu formă nearticulată. De aceea este nejustificată recomandarea lui Dumitru Loşonţi din normele de redactare ale *Dicţionarului toponimic al Transilvaniei* de a se utiliza drept cuvînt-titlu, ori de cîte ori e posibil, exclusiv forma articulată, chiar dacă ea nu a fost înregistrată pe teren [11]. Dimpotrivă, dat fiind faptul că microtoponimele, întocmai ca apelativele, sînt întrebuinţate în limbă, de obicei, atît în formă articulată, cît şi în formă nearticulată, mult mai firesc este să fie incluse în dicţionar conform procedurii obişnuite, adică în forma lor nearticulată. Evident, microtoponimele care au doar formă articulată vor fi înregistrate ca atare.

În ceea ce priveşte definiţia toponimului, simpla enumerare a terminologiei utilizate este suficientă pentru a sublinia, o dată în plus, eterogenitatea celor patru dicţionare : „definiţia semnificaţiei (semnificaţiilor) denotative a toponimului" (la Gh. Bolocan şi Christian Ionescu) [12], „determinarea sintetică a toponimului prin categorie şi tip şi caracterizarea sa analitică (definiţia propriu-zisă)" (la Dragoş Moldovanu) [13], „informaţii despre referent" (la Dumitru Loşonţi) [14] şi „sensul toponimului" (la

[10] *Dicţionarul toponimic al României*, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 199.

[11] Cf. Dumitru Loşonţi, *Norme de redactare a „Dicţionarului toponimic al Transilvaniei"*, text dactilografiat, Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară, Cluj-Napoca, 1986, p. 12—13.

[12] *Dicţionarul toponimic al României*, în *loc. cit.*, p. 199.

[13] *Art. cit.*, p. 79.

[14] *Text cit.*, p. 15.

Rodica Sufleţel şi Viorica Goicu)[15]. De aceea, unul dintre obiectivele de importanţă majoră ale redactorilor dicţionarului este acela de a stabili nişte criterii unice, ferme şi, în acelaşi timp, flexibile de alcătuire a definiţiilor. Oricum, ele trebuie făcute întotdeauna de către autorii dicţionarului. Una dintre normele de redactare a *Dicţionarului toponimic al Transilvaniei*, conform căreia se întrebuinţează cînd definiţia redactorului, cînd aceea a informatorului, este neştiinţifică şi diminuează mult calitatea lucrării [16].

Un element distinct în structura articolului ar trebui să-l constituie ilustrarea definiţiei. Aici vor fi incluse fragmente reprezentative din răspunsurile informatorilor, precum şi fraze din documentele în care este menţionat toponimul. Aceste citate ar completa, ar nuanţa şi ar justifica definiţia. Ele ar avea, însă, şi o valoare în sine, ca fapte de limbă.

În redactarea *Dicţionarului toponimic al României*, o altă problemă care se cere soluţionată este cea a tratamentului care se acordă toponimelor străine. După *Dicţionarul toponimic al Banatului*, toponime româneşti sînt toate toponimele care pot fi înregistrate pe teritoriul României. Etimologia toponimului românesc *Fechete Erdő* (fę̆kete ęrdi̯o) este toponimul maghiar *Fekete Erdő* [17]; etimologia toponimului românesc *Gold-Berg* (góldberg) este toponimul german *Goldberg* [18]; etimologia toponimului românesc Godenova (gođínova) este toponimul sîrbocroat Godenova [19]. Acest raţionament pare cel puţin ciudat. De aceea este necesar să operăm o restricţie şi să considerăm româneşti doar acele toponime care sînt sau au fost folosite de către români şi care sînt adaptate cel puţin la sistemul fonetico-fonologic al limbii române. Care va fi atunci locul toponimelor străine în dicţionar? Soluţia, adoptată de *Dicţionarul toponimic al Banatului* şi de *Dicţionarul toponimic al Transilvaniei*, de a include toponimele străine printre cele româneşti generează confuzii şi complică inutil consultarea lucrării. De aceea, este preferabil ca *Dicţionarul toponimic al României* să aibă mai multe secţiuni. Prima secţiune va cuprinde, evident, toponimele româneşti, iar în celelalte vor fi inserate toponimele maghiare, germane, ucrainene, sîrbocroate, slovace etc. Chiar dacă se optează pentru includerea tuturor toponimelor în aceeaşi secţiune, este necesară literarizarea lor în limba în care ele au luat naştere.

De comun acord ar mai trebui stabilite, printre altele, şi tipurile de indici ai dicţionarului, precum şi un sistem de sigle şi abrevieri. Pentru siglarea localităţilor cea mai avantajoasă formulă este cea utilizată în *Dicţionarul toponimic al Transilvaniei*. Ea se compune din cele două litere ale abrevierii oficiale a judeţului şi o cifră arabă. *Sj 286*, de pildă, indică satul Horoatu Crasnei din judeţul Sălaj.

[15] *Prefaţă*, în *Dicţionarul toponimic al Banatului (A — B)*, Timişoara, 1984, p. III.
[16] Dumitru Loşonţi, *text cit.*, p. 15.
[17] Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, *Dicţionarul toponimic al Banatului*, vol. IV, *F — G*, Timişoara, 1986, p. 16.
[18] *Ibidem*, p. 109.
[19] *Ibidem*, p. 108.

Toate acestea relevă cu pregnanță faptul că *Dicționarul toponimic al României* este și trebuie să fie o operă colectivă, în sensul cel mai deplin al termenului. Numai astfel vom avea „inima curată”, pentru a folosi o expresie a lui Sextil Pușcariu, că am lăsat generației viitoare o lucrare ale cărei temelii nu se vor surpa și nu vor trebui refăcute, întocmai ca acelea ale mănăstirii din legendă. Sacrificiul pe care îl avem de făcut este doar acela de a coopera.

Ianuarie 1989

AUGUSTIN POP

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță nr. 21

„INTERPOLAREA" DIN *CARTEA CU MULTE ÎNTREBĂRI* A LUI NICOLAE SPĂTARUL (MILESCU). O CHESTIUNE DE PATERNITATE

1. Prima traducere românească a lui Nicolae Spătarul (Milescu), *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre* (1661), cuprinde, după cum a stabilit cel dintîi Constantin C. Giurescu [1], două scrieri atribuite lui Atanasie al Alexandriei : *Alte întrebări* și *Către prințul Antioh despre diferite probleme necesare, controversate în Sfînta Scriptură*. Tălmăcirea Spătarului, transmisă într-o unică copie de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (a. 1699), efectuată pe cheltuiala ieromonahului Ghienadie (ms. rom. 494 al Bibliotecii Academiei R. S. România), a fost publicată în două rînduri : în 1962 de P. V. Haneș [2] și în 1979 de Virgil Cândea [3]. Ambii editori, dar în special ultimul, au relevat starea defectuoasă în care ni s-a transmis traducerea, cu numeroase lacune și lecțiuni greșite. Confruntarea traducerii românești cu versiunile grecești corespunzătoare a evidențiat, totodată, existența în cuprinsul primei scrieri *(Alte întrebări)* a unei interpolări de dimensiuni apreciabile (circa 18 pagini), nereprodusă în edițiile citate. Examinată destul de superficial, nu numai de editori, ci și de alcătuitorii cataloagelor de manuscrise românești din fondul Academiei R. S. România, interpolarea respectivă se dovedește la o cercetare atentă a nu fi altceva decît o traducere efectuată de același Nicolae Spătarul. Stabilirea acestei paternități constituie obiectul articolului de față.

2. Pentru problema adusă în discuție, considerăm necesar să înfățișăm pe scurt rezultatele exprimate de cercetătorii anteriori în legătură cu structura pe care o urmează traducerea românească a celor două scrieri aparținînd patriarhului Atanasie al Alexandriei. Datorită legării greșite a filelor din partea finală a manuscrisului 494, textele acestor scrieri sînt cuprinse pe filele 269^{r-v}, 261^{r} — $261^{v}/12$, $275^{v}/8$ — 278^{v} și 267^{r-v} [4]. Prima scriere *(Alte întrebări)* poartă titlul *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre*, urmat de precizarea *tălmăcită de Nicolae Spătarul de pre limba grecească pre limba noastră proastă rumânească* [5], *întru trecutul anilor de la Hristos 1661, în luna lui ghenarie* [6] *10 dni* (f. $269^{r}/1-4$). Textul ei este dispus sub forma întrebărilor și răspunsurilor ; la f. $278^{v}/7$, după ultimul răspuns, urmează o lămurire : *Toate aceaste întrebări fură 25*, în continuarea căreia se scrie, făcîndu-se joncțiunea cu a doua scriere, titlul acesteia din urmă : *Așijdirea aceastealalte sînt ale svîntului*

[1] *Nicolae Milescu spătarul. Contribuțiuni la opera sa literară*, în „Academia română. Memoriile Secțiunii Istorice", seria III, tomul VII, mem. 7, 1927, p. 251—254 ; cf. și p. 281—283, unde se reproduce porțiunea de text existentă pe f. 269^{r-v}.

[2] *Un tricentenariu Milescu. Cartea cu întrebări (1661—1961)*, în „Glasul bisericii", 21, 1962, nr. 1—2, p. 80—91.

[3] *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 89—105.

[4] Cf. Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 85.

[5] Scris : ꙋмꙋнѣскъ.

[6] Scris : гн҃е ; altă lecțiune posibilă : *ghenuarie*.

părintelui nostru marelui Atanasie, patriarhul Alixandriei, către Antioh boiarinul, pentru multe şi de treabă întrebări carele sînt neînţelease întru Svînta Scriptură. Dispus, de asemenea, sub forma întrebărilor şi răspunsurilor, textul acestei scrieri nu s-a păstrat decît parţial [7].

Prima scriere, care ne interesează în mod deosebit, cuprinde, conform precizării finale, 25 de întrebări (cu răspunsurile corespunzătoare), în timp ce versiunile greceşti consultate de Constantin C. Giurescu şi Virgil Cândea nu conţin decît 20 de întrebări. După primul autor, această nepotrivire se datorează traducătorului român, care a scindat întrebarea a V-a din textul grecesc în patru întrebări deosebite, iar în locul întrebării a XX-a din textul grecesc a adăugat întrebarea a L-a din *Cartea către Antioh* şi alte două întrebări din scrieri neidentificate [8]. Opiniei lui Constantin C. Giurescu Virgil Cândea i-a adus unele rectificări : ,,Milescu a tradus întîi *Alte întrebări* în întregime, fără să indice numerele întrebărilor pe care — poate — le avea originalul (e notată « Întrebarea 41 » — recte 14)[9]. Aşa se face că din întrebarea V-a . . . se alcătuiesc alte trei, din întrebarea XIII-a încă una, întrebarea a XX-a este contopită cu răspunsul celei precedente. Sfîrşitul întrebării a XI-a, precum şi întrebarea XII-a şi tot răspunsul la ea lipsesc. Cu răspunsul la întrebarea XX-a (f. 278^r, r. 3) se încheie *Alte întrebări*. Ceea ce urmează pînă la *Răspunsurile către Antioh* este o interpolare alcătuită dintr-o parafrază a întrebării XLIX-a din această ultimă scriere şi un scurt comentariu la Ps. CIII 9, care nu apare nici în scrierile autentice, nici între cele dubioase ale lui Atanasie'' [10]. Deşi nu exprimă în mod expres posibilitatea ca aceste prefaceri să se datoreze Spătarului, Virgil Cândea recunoaşte că traducerea acestuia, prin deosebirile pe care le prezintă faţă de versiunile greceşti utilizate ca termen de comparaţie, pare adeseori o prelucrare [11].

După părerea noastră, raportarea traducerii româneşti a primei scrieri *(Alte întrebări)* la versiunile greceşti care au structurat textul în 20 de întrebări (cu răspunsurile corespunzătoare) trebuie abandonată. Traducerea românească reprezintă o versiune de un tip deosebit, conţinînd un chestionar de 25 de întrebări şi tot atîtea răspunsuri, în acord cu precizarea finală *(Toate aceaste întrebări fură 25)*. La baza ei a stat probabil o versiune grecească asemănătoare, concluzie spre care ne îndreaptă atenţia cercetarea ediţiei apărute în 1741 ,,în tipografia şcolii Văcăreştilor'' : *Întrebări bogosloveşti şi cu răspunsuri adunate din scripturile marelui Atanasie şi de la alţi părinţi* [12]. Ceea ce se poate uşor constata din parcurgerea ,,scării'' şi, respectiv, a conţinutului acestei ediţii este împărţirea textului atribuit lui Atanasie şi ,,altor părinţi'' în 25 de întrebări, la rîndul lor nenu-

[7] Vezi Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 85 şi p. 105, nota 80.

[8] *Op. cit.*, p. 252.

[9] Vezi mai jos, nota 13.

[10] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 86.

[11] *Ibidem*, p. 87.

[12] BARSR, CRV I 219. Este meritul lui P.V. Haneş (*op. cit.*, p. 95–96) de a fi atras atenţia asupra acestei versiuni care conservă o traducere independentă de aceea efectuată de Nicolae Spătarul.

merotate [13]. Dintre acestea în traducerea Spătarului se regăsesc 22 : lipsesc întrebările a treia *(Dar Dumnezeu aleargă?)*, a șaisprezecea *(Cîte sînt cele pricinuite?)* și a douăzeci și cincea *(Pentru ce nu s-au născut Tatăl sau Sfîntul Duh, ci s-au născut Fiiul?)*; în schimb, apar alte trei întrebări, prin care se completează totalul de 25 de întrebări : *Ce iaste neînceput?* (întrebarea a XVI-a în ms. rom. 494) [14], *Ce era lemnul carele mîncă Adam și se scoase din raiu?* (parafrază a întrebării a XLIX-a din *Cartea către Antioh*) și întrebarea care vizează conținutul versetului 9 din ps. CIII. Versiunea din ms. rom. 494 consună în unele privințe cu versiunea tipărită în 1741, fapt observat de altfel de P. V. Haneș, dar deosebirile sînt cele care precumpănesc [15]. Originalul tradus de Spătar a fost evident deosebit de cel pe care l-a transpus fostul postelnic Ianache [16], singurele puncte comune între cele două surse grecești constituindu-le dispunerea textului în 25 de întrebări și răspunsuri (dintre care 22 comune), nenumerotarea întrebărilor și conținutul identic sau aproape identic al unor pasaje.

3. În cuprinsul primei scrieri *(Alte întrebări)*, și anume după sfîrșitul la întrebarea a IV-a, este interpolat un text de dimensiuni apreciabile (circa 18 pagini : f. 261^v/13–262^v, 257^r – 259^v, 254^{r-v}, 263^r – 266^v, 275^r–275^v/8); la f. 275^v/8, unde se sfîrșește textul interpolat, urmează întrebarea a V-a.

Convingerea că acest lung text constituie în traducerea Spătarului un adaos ulterior a fost desprinsă din examinarea cuprinsului său. Desigur că „povestirea unor minuni", cum califica Constantin C. Giurescu conținutul interpolării [17], nu avea ce căuta într-o scriere exegetică de tipul celei atribuite patriarhului Atanasie al Alexandriei. Opinia a fost îmbrățișată de P. V. Haneș, care în cuprinsul unei note la textul editat din *Alte întrebări* a precizat că interpolarea aparține copistului [18]. Atent la confruntarea traducerii românești cu versiunea grecească a scrierii atri-

[13] Posibilitatea ca întrebările să fi fost numerotate în originalul grecesc tradus de Nicolae Spătarul se întemeiază pe prezența la p. 275^v/26 a notației marginale *Întrebare 31*; vezi P.V. Haneș, *op. cit.*, p. 83, nota 69. Explicația lui Virgil Cândea *(op. cit.*, p. 94, nota 29 : „În text : 31, inadvertență pentru 13") nu ni se pare plauzibilă; în cadrul scrierii chirilice comiterea unei asemenea greșeli este greu de imaginat, întrucît slovele-cifră $\widetilde{\text{ГІ}}$(= 13) nu pot fi confundate cu slovele-cifră $\widetilde{\text{ЛА}}$ (= 31). Explicația reală a apariției cifrei 31 ni se pare a fi următoarea : cînd a trebuit să transcrie conținutul acestei întrebări, scribul a comis o greșeală, scriind *Răspuns* (în loc de *Întrebare)*, iar apoi conținutul întrebării respective : *La Svînta Troiță, pentru aceste trei obraze*... ; dîndu-și sema de greșeala comisă, scribul a barat cu o linie cuvîntul *Răspuns*, notînd deasupra lui o cruce (semnul înlocuirii), iar marginal a scris cuvîntul cerut de context (+ *Întrebare)*, în continuarea căruia a copiat din neatenție primul cuvînt din enunțul întrebării respective *(La)*, pe care, din aceeași neatenție, l-a marcat cu titlă, dînd naștere slovei-cifră 31. În consecință, versiunea din ms. rom. 494 nu conține nici un indiciu referitor la numerotarea întrebărilor în originalul pus la contribuție de traducător.

[14] Cf. Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 94 și nota 30, unde întrebarea respectivă și răspunsul corespunzător sînt considerate a fi „desprinse din întrebarea a XIII-a" (aparținînd versiunii care conservă chestionarul de 20 de întrebări).

[15] Cf. P.V. Haneș, care afirmă că traducerea tipărită în 1741 „cuprinde numai jumătate din textul lui Milescu, dar pe alocuri mai pe larg, fie că originalul a avut mai multe redacții, fie că Milescu a mai redus" *(op. cit.*, p. 95).

[16] Cf. P.V. Haneș, care susține că cele două traduceri pornesc de la același original *(op. cit.*, p. 95).

[17] *Op. cit.*, p. 251.

[18] *Op. cit.*, p. 82, nota 63.

buite lui Atanasie, Virgil Cândea a eliminat la rîndul său acest text „format din diferite «întrebări» și «răspunsuri», povestiri din hronografe etc."[19]. Totodată Domnia sa a căutat să explice mecanismul prin care s-a produs imixtiunea copistului: „Interpolarea de la f. 262–263 (sic!), 257–258 (sic!), 263–264 (sic!) și 275 este negreșit a copistului care, neînțelegînd ordinea filelor din originalul său (desigur tot un sbornic greșit legat), a făcut semn de sfîrșit după întrebarea a IV-a din *Alte întrebări*, a copiat filele care urmau în model, apoi, fără să-și pună probleme, a continuat cu întrebarea a V-a după ce scrisese patrusprezece pagini (sic!) cu un conținut cu totul deosebit de scrierea lui Athanasie"[20]. O poziție puțin deosebită de a lui Virgil Cândea a adoptat Liviu Onu. Precizînd că interpolarea este alcătuită din „9 texte scurte", Domnia sa consideră că acestea au fost intercalate din greșeală printre filele traducerii lui Nicolae Spătarul: unele „într-o etapă anterioară a tradiției manuscrise a miscelaneului (fiind transcrise astfel în ms. 494)", iar altele cu prilejul legării manuscrisului[21].

4. Reluînd discuția pe marginea acestei interpolări, vom prezenta mai întîi conținutul ei, a cărei tematică variată este evidențiată de titlurile scrise cu miniu:

(I) *Poveastea svintelor săboară* (f. 261^v/13–262^{r-v}, 257^r/2)

Conține un scurt istoric al celor șapte sinoade ecumenice, prezentînd o versiune mult prescurtată față de versiunile cunoscute din cronografele bizantine.

(II) *Semnare pentru cei ce mănîncă pasări sau vînat sugrumat sau mortăcină* (f. 257^r/3–11)

Reproduce sau parafrazează un canon de drept bisericesc[22].

(III) *Aici aducem aminte* (f. 257^r/12–257^v/14)

Cuprinde două cronologii (pentru dinastiile persane și pentru intervalul cuprins între Alexandru cel Mare și împăratul roman August), urmate de explicațiile date de unii autori creștini modului în care se calculează începutul celor șaptezeci de săptămîni prorocite de Daniel.

(IV) *Cade-se a ști pentru cîte lucruri feace Dumnezeu în ceale șase zile și pentru zidirea lui Adam și pentru sufletul omenesc și alte întrebări foarte de treabă celora ci vor ceti și a cunoaște adîncul legii* (f. 257^v/14–258^v/11, 264^v/27–266^r/24)

În cuprinsul textului, care prezintă unele apropieri cu versiunile cronografelor, apar și patru întrebări referitoare la crearea Raiului (f. 258^r/16), la felul pămîntului din care a fost zămislit Adam (f. 258^v/1–2, 6–7) și la crearea sufletului omenesc (f. 265^r/1–2).

(V) *Și altă poveaste* (f. 254^r/9–254^v, 263^r–264^v/27, 258^v/11–30)

În centrul narațiunii se află cetatea Ierusalimului, despre care se oferă știri variate, unele cunoscute și din cronografele bizantine (situarea geografică, explicarea originii numelui, zidirea bisericii lui Solomon, întemeierea cetății de către Melchisedec, Golgota „locul căpățînii", rezidirea cetății de către împăratul Adrian, alungarea evreilor etc.).

[19] *Op. cit.*, p. 85; cf. și articolul aceluiași autor, *Une version roumaine du XVII^e siècle de l'Apologie contre Mahomet de Jean Cantacuzène*, în RESEE, IV, 1966, nr. 1–2, p. 234–236.

[20] *Rațiunea dominantă*, p. 86.

[21] Herodot, *Istorii*. Ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu. Prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu. Indice de Lucia Șapcaliu, București, 1984, p. 598.

[22] Cf. *Îndreptarea legii, 1652*, [București, 1962], p. 395 (glava 62 din *Canoanele sfinților apostoli)*, p. 511 (canonul 65 stipulat de sinodul al VI-lea ecumenic) și p. 892 (glava 376 din *Nomocanonul* lui Malaxos).

(VI) *Dumnezeiescul Pavlin foarte să jăluiaşte cătră Sevir* (f. 258ᵛ/30—259ʳ/20).

Titlul se referă la scrisoarea adresată de sfîntul ,,Pavlin'' (Paulin de Nola) lui Sulpicius Sever în legătură cu profanările înfăptuite la Ierusalim de împăratul Adrian[23]. Pe aceeaşi temă se mai citează mărturiile sfîntului Ambrozie şi ale filozofului platonician Celsus. Sacrilegiile comise de Adrian confirmă prorocirea lui Daniel: ,,Şi stătu în loc svînt spurcăciunea pustiirii'' (*Daniel*, cap. 9, v. 27).

(VII) *Iarăşi graiul lui Isaiei proroc să săvîrşi la 11 capete* (f. 259ʳ/21—254ʳ/8)

Cuprinde două versete biblice (*Isaia*, cap. 11, v. 10; psalmul I, v. 1), un pasaj din *Apologia contra lui Mahomed* a împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino [24] şi o scurtă relatare despre Iosif de la Arimatea, preluată parţial şi indirect din *Historia francorum* a sfîntului Grigore din Tours.

(VIII) *Tîlcul svîntului cuvînt al lui Pavel* (f. 266ʳ/24—266ᵛ, 275ʳ/1—20)

Reproduce un comentariu ,,adunat de la mulţi sfinţi'' pe marginea unui pasaj din epistolele lui Pavel (probabil *Corinteni II*, cap. 11, v. 26—27; cf. şi *Corinteni I*, cap. 4, v. 11—13).

(IX) *Întrebare foarte de folos* (f. 275ʳ/20—275ᵛ/8)

Explică deosebirile dintre păcatele desfrîului sexual din punctul de vedere al dreptului bisericesc.

Ţinem să atragem atenţia că în cuprinsul textului *Cade-se a şti* ... (IV), anume la f. 258ᵛ/11 (*desinit*: ,,... cela ce au făcut dintiiu trup are puteare a o învie''), continuă partea finală a textului V (*incipit*: ,,şi altele intrînd în surpăturile caselor...''), după care urmează în întregime textele VI şi VII şi, în sfîrşit, începutul textului V (f. 254ʳ/9—254ᵛ, 263ʳ—264ᵛ/27); în continuare s-au transcris sfîrşitul textului IV (f. 264ᵛ/27—266ʳ/24) şi textele VIII şi IX. Din această amalgamare a unor porţiuni de text distincte se pot desprinde trei observaţii: 1) în izvodul transcris de copist survenise o inversare a mai multor file; 2) în succesiunea firească a textelor, înainte de a se produce intervertirea filelor din izvod, textele V—VII trebuie să fi ocupat un loc diferit faţă de cel deţinut în prezentarea noastră; foarte probabil ele urmau după textul III, cu care prezintă unele afinităţi; 3) copistul manuscrisului academic 494 a fost un scrib deosebit de neatent, transcriind mecanic, fără a fi deranjat de lipsa totală de sens a frazelor şi propoziţiilor rezultate în urma cuplării unor pasaje cu conţinut complet diferit (vezi f. 258ᵛ/11 şi f. 264ᵛ/27).

5. Cadrul acestui articol nu ne permite să zăbovim prea mult asupra conţinutului celor 9 texte. Vom remarca totuşi că în tratarea tematicii lor, axată pe material biblic şi de istorie ecleziastică, este vizibilă uneori tendinţa exegetică. În unele texte se mai distinge, de asemenea, o anumită înclinaţie pentru temele cu caracter enigmatic, profetic şi miraculos (cele 70 de săptămîni prorocite de Daniel— III; originea lui Melchisedec — V; minunile de la ,,grobniţa'' Mîntuitorului — VII etc.), precum şi pentru ilustrarea valorii simbolice a cifrei şapte (I, IV). Ca o ultimă constatare să mai reţinem faptul că expunerea unor teme se întemeiază pe cuplarea, în formă iniţială sau rezumată, a citatelor biblice şi, mai ales, a opiniilor

[23] *Sancti Pontii Meropii Paulini Nolani epistulae*. Recensuit et commentario criticoinstruxit Guilelmus de Hartel, Pragae, Vindobonae, Lipsiae, 1894, p. 270 (scrisoarea XXXI).

[24] Vezi Virgil Cândea, *Une version roumaine de l'Apologie contre Mahomet*, p. 235.

exprimate de diverși autori creștini (sfinți părinți și scriitori bisericești) și chiar profani (Diodor din Sicilia, Iosif Flavius, Virgiliu etc.).

În pofida titlurilor, unele texte prezintă între ele o legătură evidentă. Astfel, textele V–VII (referitoare la Ierusalim și la „grobnița" Mîntuitorului) formează negreșit o unitate. Despre zidirea „de iznoavă" a Ierusalimului vorbește și textul III, ale cărui cronologii au tocmai menirea de a fixa reperele temporale pentru calcularea celor 70 de săptămîni prorocite de Daniel. Vom mai nota că aceste patru texte se diferențiază de celelalte și prin referirile care se fac în cuprinsul lor la autorități ale bisericii catolice (sfinții Augustin, Beda și Ieronim – textul V; sfîntul Ambrozie – textele VI și VII; sfîntul Grigore din Tours – textul VII), la istorici și apologeți latini (Dion Cassius – textul V; Tertulian – textul III) și chiar la un umanist protestant (Joseph J. Scaligerius – textul III). Aceste particularități comune ne fac să credem că *Aici aducem aminte* (III) preceda în versiunea originală a traducătorului român textul V. Textele VIII–IX, a căror temă principală este mîntuirea sufletului, pot constitui o urmare firească a părții finale a textului IV, consacrate printre altele și problemei sufletului. În sfîrșit, prin interzicerea de a nu se mînca sînge, „pentru căci sîngele dobitocului iaste suflet", se stabilește o anumită legătură și între textul II și textele IV, VIII și IX.

Acest grupaj de texte este o compilație a mai multor surse, în care autorul intervine cu numeroase observații personale, digresiuni și explicații. Bunăoară, cînd narează despre Iosif de la Arimatea, el ține să-și indice sursa : „Fie întru alte cuvinte ale noastre și aceasta ca o dulceață carele mă împrumutaiu de la Grigorie Toroneansul" (= Grigore din Tours ; VII, f. 259ᵛ/21–22). Reluarea firului narațiunii întrerupt prin digresiuni este uneori anunțată : „Iară acum să arătăm poveastea ce am început, șapte săboară mari. . ." (I, f. 261ᵛ/21–22), „Iară destul ceastea ce zisem, afară din calea poveștii noastre, și să venim la temeiul poveștii cărții aceștiia întru alalte multe numeri" (V; f. 264ʳ/30–31) etc. Alteori compilatorul face scurte aprecieri, ca atunci cînd afirmă pe marginea unei explicații aparținînd lui Iacov de la Edesa : „poate să fie, fiind luminat și cu dar de prorocie. . ." (V; f. 264ʳ/18–19). În cîteva rînduri el își avertizează cititorii că va reveni asupra chestiunii discutate într-alt loc al narațiunii („care vom arăta aiurea cum fu. . ." – I, f, 262ᵛ/29 ; „pentru carele aiurea vom grăi" – V, f. 254ᵛ/30) sau, dimpotrivă, că problema respectivă a fost expusă mai înainte („aiurea am arătat", V, f. 263ʳ/18). Numeroase sînt apoi explicațiile care se dau unor nume proprii sau unor noțiuni mai puțin cunoscute : „chitoasele, adecă peștii cei mari ce să află în mare" (IV, f. 257ᵛ/30), „la Edem, ce să înțeleage desfătăciune spre răsărit" (IV, f. 258ʳ/31), „o sută de parasanghe[25] perseşti, adecă 100 de mile turcești" (V, f. 254ʳ/14), „Nicopolis, adecă cetatea biruinții" (V, f. 264ᵛ/21) etc.

Compilația s-a alcătuit probabil în limba greacă, dovadă că unele deslușiri, care ar putea, în egală măsură, să aparțină și traducătorului român, sînt raportate la această limbă : „Afurisaniia să înțeleage greceaște osebire" (II, f. 257ʳ/10), „cartea ci tîlcuiaște nume toate, adecă

[25] Scris : парасаⷩ҃ш.

pre limba grecească Etimologicul[26] cel mare" (V, f. $254^{v}/4-5$) ; cf. în acelaşi sens şi forma unor nume proprii : *Elevteropolis* (V, f. $254^{r}/29$), *Pentapolis* (V, $254^{r}/12$), *Schitopolis* (V, f. $254^{r}/23$) etc.

Compilatorul trebuie căutat în rîndul învăţaţilor greci de confesiune ortodoxă[27] din secolul al XVII-lea, cunoştinţele de istorie şi de istorie ecleziastică definindu-l ca pe un adevărat erudit. Pentru a ne limita la două exemple, vom menţiona că el avea cunoştinţă de faptul că scrierile istorice ale lui Dion Cassius nu s-au păstrat („Dion Casianul care nu ne-au[28] rămas", f. $264^{v}/1$), după cum ştia că biserica Sfinţilor Apostoli din Constantinopol „să chiamă acum Sultan Mehmet" (f. $254^{v}/25-26$). Erudiţia sa este pusă şi mai pregnant în relief de sursele la care apelează. După cum am putut stabili, o bună parte a materiei cuprinse în textele V–VII este preluată, uneori în formă rezumată, din celebra lucrare *Annales ecclesiastici* a lui Cesare Baronio[29]. În textul V se mai reţine o explicaţie (f. $254^{v}/4-6$), existentă în ediţia veneţiană a *Marelui etimologic*, apărută în 1499[30], se reproduce comentariul lui Acachie Savastianul la canonul al XIII-lea în postul mare (f. $263^{r}/20-31$)[31] şi se face o referire la canonul al VII-lea adoptat de sinodul ecumenic de la Niceea (f. $264^{v}/2-4$)[32]. În textul VII „al treilea răspuns ce să face către Samsatin persul" (f. $259^{r}/26-259^{v}/5$) nu este altceva decît un fragment din *Apologia contra lui Mahomed* a împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino[33]. Probabil că sursa principală pentru textul III a reprezentat-o tot o lucrare de provenienţă occidentală, de vreme ce este amintită şi o opinie a umanistului italian Joseph J. Scaligerius (1540–1609), care, se regăseşte, într-adevăr, în scrierea sa *De emendatione temporum* (cf. f. $257^{v}/6-7$)[34] ; în acelaşi sens pare a pleda şi distincţia care se face între anii solari şi anii lunari („aceale 70 de săptămîni carele fac 490 de ai ai soarelui, nu a lunii", f. $257^{r}/23-24$), distincţie mai puţin obişnuită pentru o lucrare elaborată în spaţiul sud-est european.

Faptul că nu cunoaştem sursele străine pentru textele I–IV, VIII–IX[35] şi, parţial, pentru textul V ne împiedică să ne formăm o idee clară asupra felului în care autorul şi-a realizat întregul ansamblu. În

[26] Scris : єтнлочикѹ (with м and л̃ written above).

[27] Vezi în acest sens f. $262^{v}/30-31$ şi f. $264^{r}/26-27$.

[28] Scris : мїлѹ.

[29] Vezi ediţia apărută la Moguntie (Mainz), vol. I, 1611, col. 229–231, 265 ; vol. II, 1611, col. 102, 115–118, 324–325 (BARSR, Carte rară III 339693).

[30] Pe baza consultării acestei lucrări, la fila $254^{v}/4-5$ se afirmă despre Ierusalim „cum Salim s-au fost chiemînd întîiu cetatea" ; cf. în textul grecesc : „Ιερουσαλήμ. σαλὴμ ἐλέγετο πρότερον ἡ πωλις" (BARSR, Carte rară III 50765, exemplar donat şcolii greceşti de la Sfîntul Sava de Hrisant Notara).

[31] Referitor la Melchisedec, dar într-o redacţie diferită de redacţiile pe care le-a cunoscut legenda în literatura română veche ; cf. N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească. Epoca influenţei sud-slave*, Bucureşti, 1974, p. 143–148.

[32] Cf. *Îndreptarea legii. 1652*, p. 400–401.

[33] Vezi Virgil Cândea, *Une version roumaine de l'Apologie contre Mahomet*, p. 233–237.

[34] Ediţia întîi : 1583. Am consultat ediţia tipărită la Amsterdam în 1658 (BARSR, Carte rară III 25430 : *Isagogicorum chronologiae canonum libris tres, in quibus operis De emendatione temporum...*, p. 298).

[35] Asemănări cu versiunile cronografelor bizantine prezintă textele I şi IV. Sursa textelor II şi IX o constituie fără îndoială o scriere de drept bisericesc.

privința textelor V–VII se poate afirma că ele reprezintă o prelucrare în care, traducînd, rezumînd și parafrazînd diverse surse, unele rămase încă neidentificate, autorul a racordat fragmentele excerptate în jurul anumitor nuclee tematice; probabil că prudența l-a determinat să treacă sub tăcere principala sursă utilizată la alcătuirea acestor trei texte: *Annales ecclesiastici*[36]. Contribuția sa a mai constat și în unele intervenții, îndeosebi cu caracter explicativ, detectabile nu numai în textele V–VII, ci și în textele I și IV (vezi mai sus, p. 150). În sfîrșit, expunerea diverselor opinii formulate asupra unuia și aceluiași subiect, explicațiile și, poate, nu în ultimul rînd, îndemnurile către cititor („Cade-se a ști...", IV, f. 257v/14; „Iară nu trebuie a uita...", V, f. 264r/24; „Cuvine-se dară ce au grăit... a asculta", VII, f. 259r/26–27 etc.) probează că autorul atribuia grupajului de 9 texte o finalitate didactică.

Deținem cel puțin un indiciu că textul acestei compilații nu s-a păstrat integral în copia manuscrisului 494. Referindu-se la un moment dat la sinodul de la Florența, compilatorul menționează că „vom arăta aiurea cum fu clintit den credință" (f. 262v/29–30), fără a mai reveni, însă, asupra subiectului enunțat[37]. Constatarea de față denotă fie că versiunea din manuscrisul lui Ghienadie este lacunară, fie, ceea ce pare mai probabil, avînd în vedere lipsa de omogenitate sub raport tematic a întregului ansamblu, că traducătorul român a transpus selectiv originalul străin[38].

6. Am arătat mai sus, p. 150–151, că traducătorului român i-ar putea aparține două glosări întîlnite în textele II și V. În mod sigur lui i se datorează precizarea care se face pe marginea următorului pasaj din textul VII: „Cuvine-se dară ce au grăit dumnezeiescul împărat Ioan Catacozino a asculta, unde zice la al treilea răspuns ce să face către Samsatin persul, *care iaste tălmăcit pre limba rumânească și să chiamă Mehmet*" (f. 259r/26–28; cu caractere cursive am notat intervenția sa). Referința traducătorului român este deosebit de prețioasă. Ea probează, fapt remarcat de Virgil Cândea, că la o dată anterioară anului 1699 *Apologia contra lui Mahomed* sau, poate, numai un fragment din această scriere (reprezentat de „al treilea răspuns" adresat lui Samsatin persul) cunoscuse o traducere în limba română; denumirea *Mehmet* pe care i-o atribuie traducătorul versiunii din ms. rom. 494 reprezintă o abreviere a titlului scrierii integrale[39]. Aceeași referință prezină interes și din alt punct de

[36] Pentru cine nu cunoaște acest amănunt, indicațiile compilatorului îi creează impresia că pasajele selectate din lucrarea lui Cesare Baronio au fost preluate direct din scrierile autorilor citați. Vezi, de exemplu, mențiunea „mă împrumutaiu de la Grigorie Toroneansul", consemnată în cazul „cuvîntului" despre Iosif de la Arimatea; în realitate, partea cea mai întinsă a pasajului respectiv (mai puțin episodul călătoriei către Marsilia și canonizarea lui Iosif de către englezi – care, de altfel, nici nu apar în *Historia francorum*; cf. *Gregorii Turonensis opera ediderunt W. Arndt et Br. Krusch*, pars I *Historia francorum*, Hannoverae, 1884, p. 44) este rezumată după scrierea lui Baronio (*op. cit.*, vol. I, col. 265).

[37] Cf. și enunțul angajant de la f. 259r/24–26 („Ce-i lipsește acum svinției grobniție..., voiu zice într-u acel ceriu înfricoșat au întru acel mai sus de lume raiul nou") rămas, de asemenea, fără acoperire în cuprinsul compilației.

[38] Vezi și Virgil Cândea, *Une version roumaine de l'Apologie contre Mahomet*, p. 234: „le copiste de 1699 a eu devant ses yeux un livre en bonne partie lacunaire et relié avec négligence".

[39] Virgil Cândea, *Une version roumaine de l'Apologie contre Mahomet*, p. 236.

vedere. Pentru ca traducătorul român să poată indica titlul scrierii lui Ioan al VI-lea Cantacuzino, titlu care pînă la proba contrară nu pare să fi figurat în modelul grecesc al traducerii sale, el trebuia în prealabil să știe că „al treilea răspuns ce să face către Samsatin persul" aparține *Apologiei contra lui Mahomed*, cu alte cuvinte să cunoască conținutul acestei scrieri[40]. Dacă interpretarea noastră este corectă, atunci informația furnizată de pasajul mai sus reprodus proiectează o oarecare lumină și asupra orizontului cultural al traducătorului.

7. Examenul lingvistic permite să ne formăm o idee suficient de clară despre originea traducătorului. După cum a stabilit Florentina Zgraon, într-o cercetare întreprinsă numai asupra *Leastviței* din acest manuscris, copistul a fost muntean[41], încheiere pe care o confirmă și particularitățile lingvistice întîlnite în textul „interpolației". Dintre acestea ne mărginim să prezentăm cîteva: durificarea lui *d* (*adăvărată*, 263^v/8; *să va dăpărta*, 263^r/32; *dăsfătăciune*, 264^r/3; cf. *adecă*, 258^r/25, *desfătăciune*, 258^r/31) și a lui *p* (*păntru căci*, 254^v/4), prezența permanentă a fricativelor *z* (*Dumnezeu*, 261^r/1,2 etc.; *zi*, 261^v/19) și *j* (*ajunse*, 254^v/3; *jos*, 263^r/18; *județ*, 259^r/32), pronunțarea moale a lui *s* (*singur*, 263^r/14, 263^v/2), *ț* (*nu înțeleg*, 258^r/19) și *z* (*zicînd*, 258^r/24), durificarea lui *ș* (*așa*, 265^v/13, *șade*, 259^v/21, *șase*, 257^v/15), forma de plural *mîinile*, (258^v/5–6), întrebuințarea formelor variabile ale articolului posesiv („nume *al* Ierusalimului", 254^v/9; „490 de ai *ai* soarelui", 257^r/23), folosirea prepoziției *dupre* „după" (275^r/3).

Proveniența dialectală a sursei urmate de copist este evidențiată de o serie de particularități caracteristice unor graiuri de tip nordic: *ă* proton trecut la *a* (*stradanie*, 266^v/23; cf. și *strîmbatate*, 275^r/11, corectat în *strîmbătate*), *e* final aton închis la *i* (*ci* „ce", 254^v/4, 262^v/30; *taini*, 262^v/27), *v* neevoluat la *f* în cuvinte de origine slavă (*svînta*, 254^r/2, 10, 259^r/8; *svîntul*, 264^r/1, *svinții*, 264^r/11; cf. *nesfîrșiți*, 266^r/20, *sfinții*, 261^v/32, 266^r/25), *č* trecut la *š* (*și* „ce": „muncile păcătoșilor și să zice iadul", 262^r/32; cf. însă *ce*, 261^v/24, *ci* 254^v/4, 263^v/18 etc.), fonetismul *hierbinteala*" „fierbințeala" (265^v/25)[42], întrebuințarea articolului posesiv *a* invariabil („*A* treilea săbor", 262^r/9; „*A* patrulea săbor", 262^r/15; „văile izvoarălor lui Ior și *a* lui Dan", 254^r/17), forma verbală „slabă" *să asemenează* (265^v/28)[43], adverbele *așași* „chiar" (266^r/31)[44] și *atătînd* „tot atît" („Stavron... atătînd zicînd", 254^r/23–24)[45], locuțiunile adverbiale

[40] E greu de imaginat că din sumarele mențiuni care se fac la această carte în cronografele bizantine (vezi ms. rom. 3456, f. 311^v: „Împărăția lui Ioan Catacuzin... Scris-au și carte asupra lui Mahomet"; cf. și ms. rom. 86, f. 355^r) traducătorul ar fi putut să stabilească că fragmentul respectiv aparține *Apologiei contra lui Mahomed*, și nu unei alte scrieri (de exemplu *Istoriilor*) a lui Ioan Cantacuzino.

[41] *Manuscrisele românești ale* **Leastviței** *pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea. Probleme de filiație*, în LR, XXVI, 1977, nr. 5, p. 522–523.

[42] DA, s.v. *fierbințeală*.

[43] Formele „slabe" ale acestui verb sînt atestate în epoca veche în *Anonymus Caransebesiensis* și în traducerile lui Dosoftei, iar în secolul trecut la scriitori moldoveni și bucovineni (TDRG, s.v. *asemăna*; DA, s.v. *asemăna*).

[44] DA, s.v., *așa*; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780)*, București, 1987 (se va cita în continuare DLRLV), s.v. *așași* **2**.

[45] DA, s.v. *atătînd*.

cu tot adins „inadins" („*cu tot adins* le stă împrotivă", 263ʳ/6)[46] şi *fără de îndoire* „fără îndoială" („iară sufletul *fără de* nici o *îndoire* fu zidit den suflarea dumnezeiască", 265ʳ/22–23)[47], locuţiunea prepoziţională *în prejma* „în preajma" („în prejma raiului", 266ʳ/9)[48], termeni ca *ghizdav* „frumos („oraşe foarte ghizdave", 254ʳ/27)[49], *îndoinţă* „îndoială" („era pentru apostoli multă *îndoinţă*", 266ᵛ/6)[50], *mierîie* „albastră" („hiiarea cea *mierîie*", 266ʳ/2)[51] şi *parasang* „unitate de măsură echivalentă cu patru mile" („o sută de parasanghe[52] perseşti, adecă 100 de mile turceşti", 254ʳ/14)[53].

Exceptînd adverbul *atătînd*, ale cărui atestări cunoscute (două la număr, ambele din textul *Paliei de la Orăştie)*[54] sînt totuşi insuficiente pentru a stabili adevărata sa expansiune teritorială în epoca veche, restul fenomenelor semnalate se regăsesc în secolul al XVII-lea, în totalitatea lor, numai în scrierile moldoveneşti. În concluzie, provenienţa dialectală a sursei urmate de copistul muntean este suficient de bine conturată ca să putem întrezări în persoana traducătorului un vorbitor al graiului moldovenesc.

8. Cine a fost acest moldovean căruia îi datorăm traducerea de faţă? Răspunsul, după cum se va vedea, este strîns legat de aducerea în discuţie a unui element nou pe care îl furnizează chiar titlul primului text din cuprinsul „interpolaţiei". În mod surprinzător, toţi cei care au cercetat ms. rom. 494, inclusiv autorii cataloagelor de manuscrise din fondul Academiei R.S. România, au reprodus numai începutul acestui titlu, lăsîndu-se înşelaţi de faptul că primele trei cuvinte din alcătuirea sa *(Poveastea svintelor săboară)* erau scrise cu miniu şi se detaşau de restul textului prin poziţia distinctă pe care o ocupau pe rîndul 13 al filei 261ᵛ. Nimeni nu a avut, se pare, curiozitatea să citească ceea ce urma pe rîndurile imediat următoare porţiunii scrise cu miniu. Iată cuprinsul *in extenso* al acestui titlu : *Poveastea svintelor săboară, cîte sînt şi carele cînd s-au făcut şi pentru ce s-au făcut şi în ce zile de împărat s-au făcut şi în ce loc, tălmăcită şi făcută întru ani trecuţi de la Hristos 1661, ghenarie*[55] *12 dni* (f. 261ᵛ/13–16). Precizarea finală adăugată titlului *(tălmăcită şi făcută întru ani trecuţi de la Hristos 1661, ghenarie 12 dni)*, deşi nu consemnează numele traducătorului, rezolvă în mod neaşteptat identitatea acestuia. Cine altul, dacă nu Nicolae Spătarul? Cum să explicăm altfel prezenţa într-o traducere a Spătarului, datată 10 ianuarie 1661, a aşa-zisei interpolaţii, traduse la 12 ianuarie 1661? Să punem totul în seama unui copist care a contopit, cu sau fără intenţie, două traduceri efectuate la distanţă de numai două zile, dar aparţinînd unor traducători diferiţi? Admiţînd o asemenea posibilitate, rămîn totuşi neexplicate două

46 Herodot, *Istorii* (ediţie Liviu Onu), p. 46 şi 258.
47 DA, s.v. *îndoi.*
48 DLR s. v. *prejma.*
49 DLRLV, s.v. *ghizdav.*
50 DA, s.v. *îndoi,* cu o singură atestare în epoca veche, la Cantemir.
51 DLRLV, s.v. *mieriu.*
52 Vezi mai sus, nota 25.
53 DLR, s.v. *parasang.*
54 Vezi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1974, p. 256.
55 Vezi mai sus, nota 6.

chestiuni : 1) De ce traducătorul nu şi-a înregistrat numele alături de data traducerii efectuate? 2) Cum se face că în consemnarea datei traducătorul utilizează o formulare atît de apropiată de a lui Nicolae Spătarul ,,(întru ani trecuţi de la Hristos" ; cf. ,,întru trecutul anilor de la Hristos")[56]? Răspunsuri satisfăcătoare la ambele întrebări nu se pot da decît admiţînd că acest traducător a fost însuşi Nicolae Spătarul. Este, după părerea noastră, singura modalitate de abordare a chestiunii de faţă, care explică atît coincidenţele semnalate, cît şi absenţa numelui traducătorului din menţiunea privitoare la data traducerii *Poveştii svintelor săboară*, absenţă întru totul firească, de vreme ce acelaşi traducător îşi consemnase numele cu două zile mai înainte, cînd începuse transpunerea *Cărţii cu multe întrebări*[57].

De altfel, spre Nicolae Spătarul, traducător al textelor din cuprinsul ,,interpolaţiei", ne conduc şi alte fapte pe care le vom expune în continuare.

a) Sub raport lingvistic, textele a căror traducere i-o atribuim nu conţin particularităţi diferite de cele întîlnite în cele două scrieri ale patriarhului Atanasie. Dintre trăsăturile lingvistice comune ambelor categorii de texte[58] le notăm pe cele mai semnificative : în **morfologie** : intrebuinţarea art. pos. în construcţii de tipul : *tropariul al învierii*, 259ᵛ/3 (I) — *lemnul al conoştinţii*, 278ʳ/21 (A) ; folosirea adj. dem. *acesta* şi *acela* înaintea subst. de genul neutru : *acesta lucru*, 258ᵛ/21—22, 259ʳ/31, 263ᵛ/9 etc., *acela loc*, 259ʳ/4 (I) — *acesta chip*, 261ʳ/8, *acesta lucru*, 276ᵛ/14, 15 etc., *într-acela chip*, 261ʳ/3 (A) ; întrebuinţarea auxiliarului *fi* în formă flexionară la alcătuirea conj. perf. : *să-l fie făcut*, 258ᵛ/21, *să se fie luat*, 254ᵛ/9, *să-l fie pus*, 258ᵛ/17 (I) — *să fie fost*, 278ʳ/15, 16, *să fie mers*, 267ᵛ/30 (A) ; întrebuinţarea adverbelor *adins* ,,inadins" (,,să se afurisească, adins să se leapede", 257ʳ/8 ; I — ,,făcîndu-se acolo adins fulger", 277ʳ/18 ; A) şi *tocma* ,,chiar, îndeosebi" (,,şi nu numai aceastea, ce şi tocma locul încă are multă osibire", 275ᵛ/6—7 ; I — ,,ci aşa binevru cum tocma şi omeniia ... să biruiască pre diavolul", 277ᵛ/18—19 ; A) ; întrebuinţarea conjuncţiei compuse *pentru căce că* ,,pentru că" : ,,Morea ce să înţeleage casa lui Dumnezeu, pentru căce că lîngă dînsul era biSearica lui Solomon", 254ᵛ/26—27 (I) — ,,Pentru căce că firea lui Dumnezeu nimea nu poate să o ajungă", 269ʳ/28—29 (A) ; în **lexic** : *ivi* ,,a arăta" : ,,Iarăşi să iveaşte întrebare", 265ʳ/1 (I) — ,,Iveaşte-ne şi acesta lucru", 276ʳ/2 (A) ; *părinte* ,,Dumnezeu tatăl" : ,,cum Fiiul şi Cuvîntul lui Dumnezeu ... nu iaste într-o fire cu Părintele", 261ᵛ/29—31

[56] Ambele formulări nu se întîlnesc în textele româneşti din secolul al XVII-lea. Clişeele obişnuite pentru indicarea anului de la Hristos la care recurg copiştii şi tipografii din acest secol sînt : ,,Anii de la întruparea Domnului şi mîntuitorului nostru Isus Hristos", ,,Anii Domnului", ,,Anii lui Isus Hristos", ,,Anii spăseniei", ,,Anul de la Hristos", ,,de la Hristos", ,,de la Isus Hristos", ,,de la mîntuinţa lumii", ,,de la mîntuire", ,,de la naşterea Domnului", ,,de la naşterea lui Hristos", ,,de la spăsenia lumii', ,,în anul Domnului", ,,în anul de la mîntuirea lumii", ,,în anul mîntuirii", ,,la anul de la spăsenia lumii", ,,la anul mîntuirii lumii", ,,numărul anilor de la Hristos".

[57] Dar asupra acestei chestiuni, care vizează însăşi poziţia deţinută de grupajul celor 9 texte în raport cu cele două scrieri atribuite patriarhului Atanasie, vom reveni ceva mai departe.

[58] În exemplele care urmează notăm prin I textele ,,interpolării", iar prin A textele atribuite lui Atanasie al Alexandriei.

(I; cf. și 262r/5, 5–6 etc.) – „un Dumnezeu în trei feațe..., adecă Părintele, Fiiul și Duhul Svînt", 269r/19–21 (A; cf. și 269v/8, 11, 16 etc.); *pildui* „a ilustra, a exemplifica": „în ce chip am pildui cînd scriem", 265r/15 (I) – „în stremoșii noștri să arată și pilduiaște Svînta Troiță", 276r/19–20 (A); *plini* „a împlini, a realiza": „și așa fu plinită Svînta Troiță", 265r/20 (I) – „p⟨r⟩etutindenea iaste de față și toate le plineaște", 276r/25 (A); *treabă* „folos": „și alte întrebări foarte de treabă", 257v/16–17 (I) – „multe și de treabă întrebări", 278v/9 (A). Vom mai nota și cîteva sintagme și înlănțuiri de cuvinte identice: „*Cade-se a ști*", 257v/14 (I) – „*Cade-se a ști*", 276r/11 (A); „*Căruia i* să cade *cinstea și mărirea*, 254r/7–8(I) – „*Căruia i* se cuvine *cinstea și mărirea*, 261v/11 (A); „*pentru ca să nu cădem* întru eresa melhisedechiianilor", 263v/1–2 (I) – „*pentru ca să nu cădem* în vreo greșală", 261r/18–19 (A). În sfîrșit, merită să reținem procedeul comun celor două categorii de texte de a recurge în unele glosări la verbul *înțelege* cu semnificația „a însemna, a avea sensul": „Edem, ce să înțeleage desfătăciune spre răsărit", 258r/31, „Afurisaniia să înțeleage greceaște osebire", 257r/10 (I) – „diavolul, ce să înțeleage pre limba grecească cel pîrîș", 276v/7–8 (A).

b) O punte de legătură între textele „interpolației" și cele două scrieri atribuite patriarhului Atanasie o reprezintă, în ambele serii de traduceri, tendința de prelucrare a originalelor grecești. După cum a constatat Virgil Cândea, prin numeroasele glose, traduceri prin perifraze și cuvinte în plus față de textul grec, transpunerea *Cărții cu multe întrebări* pare adesea o prelucrare[59]. Deși, în lipsa cunoașterii exacte a originalului grec utilizat de Nicolae Spătarul, nu putem să stabilim dacă toate aceste diferențe îi pot fi într-adevăr atribuite, un fapt este cert: amplificarea textului cu „deslușiri" definește unul dintre procedeele sale de traducere[60]. Or, cel puțin în această privință, textele „interpolației" prezintă o asemănare frapantă, în cuprinsul lor existînd frecvente glose, unele în mod sigur ale traducătorului. Pentru această categorie de texte, am mai remarcat, totodată, că nu este exclusă posibilitatea ca traducătorul să fi operat o traducere parțială și selectivă a originalului grecesc (vezi mai sus, p.152). De altfel, partea sa de contribuție la realizarea versiunii românești reiese, după părerea noastră, destul de clar din precizarea că *Poveastea svintelor săboară* nu este numai „tălmăcită" ci și „făcută", deci într-o anumită măsură prelucrată. Specificația din urmă („tălmăcită și făcută") ne poartă cu gîndul și poate nu în mod întîmplător, la acea lămurire, exprimată în termeni asemănători (совершися и преведеся „s-a alcătuit și s-a tradus"), din însemnarea anexată traducerii în slavona de redacție rusă a *Aritmologhionului* și a *Eticii*, pe care același Nicolae Spătarul a înfăptuit-o în 1672[61]; versiunile rezultate prezintă, față de originalele lor latine, numeroase modificări (explicații, adaosuri, omisiuni etc.), care cofirmă dubla calitate, de „traducător" și „alcătuitor", a cărturarului moldovean[62].

[59] *Rațiunea dominantă*, p. 87.
[60] *Ibidem*.
[61] Pentru reproducerea însemnării, vezi Nicolae Milescu, *Aritmologhia, Etica și originalele lor latine*. Ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indici de Pandele Olteanu, București, 1982, p. 265, 329 și, îndeosebi, facsimilul reprodus înaintea filei 393.
[62] Vezi în această privință observațiile lui Pandele Olteanu; Nicolae Milescu, *op. cit.*, p. 72–101 și p. 104.

c) Atît prin cuprins, cît şi prin modul de tratare a unor teme, compilaţia interpolată în textul *Altor întrebări* prezintă o serie de afinităţi cu traducerile efectuate de Nicolae Spătarul după stabilirea sa în Rusia. Cînd facem această observaţie, avem în vedere cîteva aspecte cum ar fi prezenţa unor teme cu caracter enigmatic şi profetic, interesul pentru semnificaţia simbolică a cifrelor, expunerea unor subiecte prin înregistrarea diverselor opinii exprimate, recurgerea la explicaţii pentru unii termeni teologici dificili, nume de persoane sau de locuri, prezenţa între autorii citaţi şi a unor personalităţi aparţinînd religiei catolice sau protestante şi, în sfîrşit, finalitatea didactică a scrierii. Cu alte cuvinte, această compilaţie, care deţine o poziţie atît de singulară în rîndul traducerilor româneşti efectuate înaintea anului 1662 (cînd nici măcar cronografele lui Cigala şi Dorotei nu fuseseră încă transpuse în limba română), anticipează într-o anumită măsură unele dintre traducerile de mai tîrziu ale Spătarului.

d) Ca un ultim element în favoarea acestei paternităţi ar putea fi invocat faptul că cele două categorii de traduceri, atît de apropiate în timp una de alta, sînt precedate în ms. rom. 494 de *Mîntuirea păcătoşilor* (partea a III-a), care, după cum s-a stabilit de curînd, reprezintă o traducere efectuată tot de Nicolae Spătarul[63]. Reunirea acestor traduceri într-o anumită porţiune a manuscrisului (vezi f. 191^{v}–281^{v})[64] nu poate fi întîmplătoare; ea ne permite să presupunem existenţa lor împreună şi în modelul urmat de copist: foarte probabil un manuscris reprezentativ pentru activitatea de traducător a lui Nicolae Spătarul din jurul anului 1661[65].

9. Cui i se datorează includerea în cuprinsul *Altor întrebări* a ansamblului reprezentat de cele 9 texte amintite? Explicaţia propusă (interpolarea aparţine unui copist) s-a dovedit satisfăcătoare atîta timp cît cele două serii de traduceri fuseseră atribuite unor autori diferiţi. Ea ar mai putea fi menţinută, chiar dacă datele problemei sînt în prezent altele, cu condiţia să putem demonstra că Nicolae Spătarul a tradus în mod separat fiecare dintre cele două serii de traduceri. Un simplu calcul ne indică că o asemenea posibilitate nu poate fi reţinută. Dacă admitem că în 10 ianuarie 1661 s-a început traducerea scrierilor atribuite patriarhului Atanasie al Alexandriei, atunci elaborarea ei nu a putut depăşi durata a două zile, întrucît în 12 ianuarie a aceluiaşi an cărturarul moldovean a trecut la traducerea primului text din cadrul interpolării. Or, răstimpul de două zile era insuficient pentru ca traducătorul să poată încheia transpunerea *Altor întrebări* şi a *Cărţii către Antioh*, însumînd în prezent aproape 13 pagini de format *in folio* (cu 32 de rînduri şi circa

[63] Vezi N. A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica", XXI, nr. 44 (1083), p. 5.

[64] În ms. rom. 494, partea a III-a a *Mîntuirii păcătoşilor* este cuprinsă pe filele 191^{v}–253^{v}, 271^{r}–273^{v}, 280^{r}–281^{v}, 274^{r-v}; după cum se observă, filele care conţin partea finală a textului sînt, datorită legării greşite a manuscrisului, amestecate cu cele ale *Cărţii cu multe întrebări* şi ale compilaţiei interpolate în scrierea din urmă.

[65] Numeroasele greşeli de transcriere şi unele spaţii albe, lăsate de copist pentru a completa ulterior unele nume proprii pe care nu le-a putut citi (f. 262^{r}/23, 262^{v}/8), ne fac să ne întrebăm dacă acest manuscris nu a fost cumva chiar autograful traducătorului.

2000 de semne pe pagină)[66], la care urmează să adăugăm şi un număr neprecizat de pagini pierdute[67]. Un rezultat negativ obţinem şi în cazul în care considerăm că indicaţiile din menţiunile traducătorului (*tălmăcită* şi, respectiv, *tălmăcită şi făcută*) nu se referă la începerea, ci la încheierea elaborării celor două serii de traduceri. Într-o asemenea interpretare, pentru ca traducerea interpolării să fie încheiată pe 12 ianuarie, traducătorul avea la dispoziţie tot un interval de două zile, la rîndul lui insuficient pentru transpunerea a circa 18 pagini de aceleaşi dimensiuni cu paginile primei serii de traduceri.

Problema de faţă îşi găseşte o rezolvare satisfăcătoare dacă admitem că la data de 10 ianuarie 1661 Nicolae Spătarul a început traducerea *Altor întrebări*, pe care două zile mai tîrziu a abandonat-o, trecînd la traducerea grupajului de 9 texte; o dată încheiată această acţiune, el a reluat traducerea primei scrieri atribuite lui Atanasie, în continuarea căreia a transpus şi *Cartea către Antioh*. Motivele care l-au putut determina pe traducător să procedeze astfel sînt mai greu de stabilit. Nu credem că trebuie să ne gîndim neapărat la utilizarea unui original grecesc, desigur tot în formă manuscrisă, prezentînd aceeaşi dispunere particulară a textelor pe care o conservă şi versiunea din ms. rom. 494; înainte de a începe traducerea acestor texte, e de presupus că Nicolae Spătarul le va fi citit mai întîi, avînd astfel posibilitatea să constate existenţa interpolării în cuprinsul *Altor întrebări*. Poate că sîntem mai aproape de adevăr dacă prespunem că acesta a abandonat traducerea începută în favoarea transpunerii grupajului de 9 texte, a căror varietate tematică satisfăcea probabil mai bine curiozitatea sa intelectuală; procedînd în acest chip şi elaborînd ambele serii de traduceri pe un singur manuscris, el va fi intenţionat să le despartă ulterior cu prilejul retranscrierii lor separate, operaţie pe care, din diverse motive, nu a mai apucat să o realizeze. În sfîrşit, ne-am putea gîndi şi la un alt scenariu, potrivit căruia interpolarea să reprezinte rezultatul unui act deliberat al traducătorului. Sînt cîteva fapte, e drept puţine, care favorizează o asemenea ipoteză[68], dar valoarea lor probantă este totuşi incertă[69]. Dintre aceste trei expli-

[66] Cărora le corespund în ediţia lui Virgil Cândea aproape 17 pagini tipărite; vezi *Raţiunea dominantă*, p. 89–105.

[67] Pe lîngă fila pierdută cuprinzînd porţiunea de text care stabilea legătura între actualele file 269[v] şi 261[r] (vezi Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 91 şi nota 18), lipsesc, de asemenea, filele pe care continua sfîrşitul răspunsului la întrebarea a XII-a, precum şi întrebările ce se vor mai fi tradus din *Cartea către Antioh* (*ibidem*, p. 105 şi nota 80).

[68] În primul rînd, cele 9 texte sînt intercalate între întrebările a IV-a şi a V-a, dedicate Sfintei Treimi; or, primul text din cuprinsul interpolării expune hotărîrile adoptate de sinoadele ecumenice împotriva diverselor erezii, dintre care unele combăteau Sfînta Treime. În al doilea rînd, interpolarea furnizează o serie de informaţii care contribuie la întregirea cunoştinţelor asupra unora dintre chestiunile teologice dezbătute în cele două scrieri atribuite lui Atanasie. În al treilea rînd, la sfîrşitul interpolării (f. 275[v]/8) nu există obişnuitul semn grafic care marchează finalul textului, ceea ce face ca reluarea traducerii vremelnic abandonată să treacă neobservată pentru un cititor neavizat. În lumina acestor constatări, s-ar putea admite că Nicolae Spătarul a urmărit, prin includerea celor 9 texte, să furnizeze un material de referinţă suplimentară celor interesaţi să se iniţieze în chestiunile dogmatice tratate în *Alte întrebări* şi în *Cartea către Antioh*.

[69] Textele interpolate nu urmează un plan bine determinat, iar materialul selectat nu corespunde decît parţial scopului pe care îl presupune o asemenea explicaţie.

cații, a doua ni se pare cea mai plauzibilă, avînd în vedere că cele două serii de traduceri au fost datate aparte, deci considerate unități distincte.

10. La capătul acestei cercetări, vom prezenta drept concluzii cîteva observații generale. Împreună cu cele două scrieri atribuite patriarhului Atanasie, „interpolarea" ne permite să constatăm că, încă din 1661, cînd nu împlinise probabil 25 de ani, tînărul cărturar manifesta un interes deosebit pentru scrierile religioase axate pe interpretări ale textelor sacre, simboluri și profeții[70]. Acest interes nu poate fi decît o consecință a studiilor efectuate la școala patriarhiei din Constantinopol. Prin punerea la contribuție și a unor surse occidentale, compilația interpolată în cuprinsul *Altor întrebări* reflectă probabil o particularitate metodologică a învățămîntului practicat în aceeași școală. Felul cum Nicolae Spătarul a tradus și, eventual, a prelucrat originalul străin nu poate fi determinat, atîta timp cît nu cunoaștem sursa directă utilizată. De asemenea, nu putem stabili cine erau, în intenția sa, destinatarii acestei traduceri. Faptul că unica copie cunoscută s-a păstrat într-un manuscris alcătuit pe cheltuiala unui călugăr nu constituie neapărat o dovadă că și primii beneficiari ai traducerii aparțineau cinului monahal. Lipsa altor copii pledează pentru o difuzare limitată a „interpolației".

Decembrie 1988

ALEXANDRU MAREȘ
Institutul de Lingvistică
București, str.Spiru Haret nr. 12

[70] Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 83.

GIUSEPPE PICCILLO, **Il ms. romeno Asch 223 di Göttingen (sec. XVIII)**, extras din „Travaux de linguistique et de littérature", XXV, 1987, nr. 1, p. 7—148

I. În 1898, Nicolae Iorga descoperea în colecţiile bibliotecii universitare din Göttingen un manuscris italian-român pe a cărui primă filă era notat *Petit Recueil des Mots Moldaves écrit par un italien à Yassi l'an 1770* [1]. Era, după părerea marelui savant, „o gramatică românească" [2] scrisă de un „profesor de limbi sau ofiţer rus care nu ştia bine româneşte" [3], la o dată ulterioară victoriilor repurtate de ruşi asupra turcilor la Ceşmè şi Ismail (7 şi 18 iulie 1770) [4]. Ajuns în posesia lui Gh. Toma (viitorul baron de Asch), participant ca medic la războiul ruso-turc din 1769—1774, textul a fost donat bibliotecii din Göttingen, unde se păstrează şi astăzi [5].

Beneficiind de o copie fotografică integrală a scrierii pe care N. Iorga o editase parţial la finele secolului trecut [6], Şt. Paşca a elaborat, în 1935, un amănunţit studiu lingvistic, completat cu un foarte util indice de semnalare a cuvintelor şi formelor interesante pentru cercetarea istorică a limbii române [7]. El a opinat totodată că „acest mic manual de conversaţie, din acelea pe care misionarii catolici din Moldova le scriau spre a servi ca informaţie asupra graiului vorbit de indigenii în mijlocul cărora păstoreau" [8], a fost alcătuit de veneţianul Francantonio Minotto [9]. Pentru paternitatea acestui misionar, despre care se ştia că activase în 1771 în Moldova, pledau informaţiile asupra preocupărilor sale lingvistice : în 1775 transcria o gramatică a limbii române, iar în 1777 lucra la un dicţionar al aceluiaşi idiom [10].

II. Pornind de la aceste date, Giuseppe Piccillo, cunoscut deja filologilor români prin studiile efectuate asupra unor texte vechi româneşti scrise cu litere latine [11], a avut iniţiativa şi a depus efortul demn de laudă de a elabora un studiu şi o ediţie integrală a manuscrisului italo-român de la Göttingen.

Studiul se deschide cu o foarte succintă prefaţă (*Prefazione*, p. 7—8), căreia îi urmează trei liste de abrevieri : ale limbilor şi categoriilor gramaticale (*Abbreviazioni*, p. 8), ale cărţilor şi revistelor citate (*Abbreviazioni bibliografiche*, p. 8—12) şi ale bibliotecilor în care se păstrează textele la care se face referinţă (*Abbreviazioni di denominazioni di biblioteche*, p. 12).

Capitolul întîi, *Il ms. Asch 223 della Biblioteca dell'Università di Göttingen*, cuprinde descrierea filologică a manuscrisului (p. 12—13), sinteza opiniilor exprimate pînă în prezent asupra acestuia (p. 13—14), datarea şi paternitatea lui (p. 14—21).

În mod firesc, cele mai interesante elemente se află în ultimul paragraf. Giuseppe Piccillo, acceptînd fără nici o rezervă datarea 1770, propusă de N. Iorga şi susţinută de însemnarea care constituie titlul scrierii [12], se opreşte îndelung asupra paternităţii textului. Reexaminînd opinia lui Şt. Paşca, potrivit căreia autorul a fost probabil Francantonio Minotto, el constată că argumentul principal, semnalarea misionarului italian în 1771 în Moldova, este eronat. Documentul la care se făcea referire aparţine de fapt anului 1775 (p. 17), Minotto începîndu-şi misiunea abia la

[1] N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în AAR, Mem. secţ. ist., seria II, tom XX, 1899, p. 197—253.

[2] *Ibidem*, p. 197.

[3] *Ibidem*, p. 203.

[4] *Ibidem*, p. 198.

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*, p. 201—203.

[7] Şt. Paşca, *Manuscrisul italo-român din Göttingen*, în „Studii italiene", II, 1935, p. 119—136.

[8] *Ibidem*, p. 119.

[9] *Ibidem*.

[10] *Ibidem*, p. 119—120.

[11] Vezi, dintre acestea, în primul rînd *Il glossario italiano-moldavo di Silvestro Amelio (1719)*. Studio filologico-linguistico e testo, Catania, 1982.

[12] El face abstracţie de datarea propusă de Şt. Paşca („pe la sfîrşitul anului 1771 şi începutul anului 1772" ; *op. cit.*, p. 119—120), considerînd-o probabil o încercare de a susţine paternitatea lui Francantonio Minotto.

sfîrșitul anului 1774 (p. 18). Cercetările întreprinse în arhivele italiene i-au permis lui G. Piccillo și constatarea că grafia scrierii *Petit Recueil* este aceeași cu a manuscrisului intitulat *Diverse materie in lingua moldava*, descoperit și publicat de Carlo Tagliavini [13], și cu a unor scrisori ale lui Antonio Maria Mauro. Manuscrisul de la Göttingen aparține deci ,,fără echivoc'' acestui misionar italian (p. 19).

Pentru aceeași paternitate pledează, după opinia profesorului italian, și alte numeroase asemănări constatate prin compararea celor două manuscrise. O primă categorie este constituită din similitudinile formale : numărul de rînduri pe pagină și de litere pe rînd, dispunerea textului pe două coloane [14] și structura dialogului final. O a doua are în componență cîteva elemente intrinsece ale textelor : ,,perfecta identitate a sistemului ortografic'' (în condițiile marilor diferențe existente în epocă între textele românești scrise cu alfabet latin chiar de misionarii italieni), unele grafii particulare (*menele, sent, muncare, tarzeu, ziova*), notarea în comun a cîtorva transformări fonetice (*fietile, vomini* ,,oameni'', *cupchilul, scier* ,,fier'', *se aibs* ,,să aibi'', *dietul* ,,bietul''), prezența unei construcții sintactice particulare (considerată de G. Piccillo ,,populară'' : *buna diminaza a Domitali)* și a unor ,,termeni rari'' (*bovereşte* ,,boierește'' / *bover* ,,boier'') (p. 20).

O dată stabilită această nouă paternitate a manuscrisului de la Göttingen, în capitolul al doilea se prezintă, aproape firesc, viața lui Antonio Maria Mauro și activitatea sa de misionar în Moldova (*Antonio Maria Mauro. Notizie sulla vita e sulla sua attività missionaria*, p. 21—26). Selectăm, ca interesînd direct subiectul, prezența preotului venețian în Iași între 1770 și 1774 ca viceprefect al Congregației, după ce, din jurul anului 1762, funcționase ca simplu preot misionar la Răchiteni, lîngă Roman. Aici alcătuise, de altfel, după opinia lui C. Tagliavini [15], și textul intitulat *Diverse materie in lingua moldava*.

Capitolul al treilea este consacrat limbii manuscrisului de la Göttingen (*La lingua del ms. di Göttingen*, p. 26—83). Ortografia (p. 26—33) este analizată, probabil pentru economie de spațiu, pornind nu de la grafeme, ci de la fonemul notat prin unul sau mai multe semne grafice. Fonetica (p. 33—59) este abordată prin permanentă raportare la scrierile contemporane, cu atenție specială asupra textelor cu ortografie latină. Aceeași perspectivă este păstrată în cercetarea morfologiei (p. 59—73), a sintaxei (p. 73—75) și a lexicului (p. 75—83). Giuseppe Piccillo a putut astfel selecta, într-o sinteză finală (*Considerazioni finali sulla lingua del ms. di Göttingen*, p. 85—88), fenomenele care, pe de o parte, înscriu limba textului în norma uzuală în epocă în Moldova și, pe de altă parte, o individualizează. Din această ultimă categorie de fenomene menționăm în primul rînd palatalizarea labialelor (alături de $p > k'$ se semnalează $b > g'$ și uneori d', iar alături de $f > h'$ apar și forme cu *ś*, considerate de autorul manuscrisului ,,rustice''). Notăm apoi cîțiva termeni aflați aici la prima atestare : *ama* ,,a înhăma'', *aramgiu* ,,haramgiu, om nelegiuit'', *băltac* ,,baltag'', *biliard, căntor* ,,(în biserica catolică) cele patru perioade din an, formate fiecare din trei zile, care corespund începerii intervalelor dedicate rugăciunilor și actelor de penitență'', *magopață* ,,slujnică'', *paarnici* ,,a paharnici, a turna în pahare'', *rîpă* ,,rapiță'', *scrob* ,,jumări de ouă'', *tractir*, sau avînd sensuri mai puțin obișnuite : *chilotă* ,,pilotă, pat'', *scară* ,,grătar'' ș.a.

După această detaliată analiză, concluzia lui Giuseppe Piccillo este că manuscrisul de la Göttingen ,,può essere considerato una sorta di grammatica [16] o un repertorio di dati sulla lingua parlata nella seconda metà del sec. XVIII in una determinata area della Moldavia'' (p. 88). În, sprijinul afirmației pe deplin întemeiate referitoare la prezența unor elemente de limbă vorbită, semnalăm doar două dintre frecventele notații ale autorului acestei vechi scrieri românești. În prima el distinge uzul țăranilor de cel al oamenilor instruiți : ,,si osservi che presso li rustici in luogo del *fi* si dice *sci*'' (f. 3ʳ), iar în a doua face demarcații ale adresării în funcție de poziția socială a interlocutorului : ,,in deta maniera [*mai vin in quoc* ,,măi, vin' încoaci !''] si dice solo ai servi o a gente inferiore'' (f. 15ʳ).

Textul scrierii cercetate (*Testo*, p. 89—126) este publicat cu respectarea întocmai a ortografiei, a punctuației, a segmentării cuvintelor, a caracterului (majuscul sau nu) al literelor

[13] *Alcuni manoscritti rumeni sconosciutti di missionari cattolici italiani in Moldavia (sec. XVIII)*, în ,,Studi rumeni'', IV, 1929—1930, p. 41—104.

[14] Carlo Tagliavini, *op. cit.*, p. 52, menționa însă că, în *Diverse materie*, textul român și cel italian sînt scrise în continuare, fără nici o distincție. Această remarcă pune sub semnul îndoielii și similitudinea menționată anterior.

[15] *Op. cit.*, p. 56.

[16] Cf. totuși p. 7, unde G. Piccillo afirmă că textul, dificil de considerat o gramatică, este ,,una specie di prontuario, che forse nelle intenzioni dell'Autore avrebbe dovuto servire ai futuri missionari italiani''. Șt. Pașca (*op. cit.*, p. 119) susținea și el că manuscrisul este ,,un mic manual de conversație''.

inițiale și chiar a dispoziției în pagină, pe coloane și rînduri (rareori făcîndu-se modificări, cerute evident, de necesitățile de imprimare). Singure abrevierile au fost întregite între paranteze drepte. Rezultatul este o copie tipărită cît se poate de fidelă a manuscrisului de la Göttingen, Giuseppe Piccillo nedorind, probabil, să-și asume riscul unei transcrieri interpretative [17], deși consideră că textul ,,per suo sistema ortografico modellato quasi esclusivamente su quello italiano . . ., consente una sicura interpretazione della maggior parte delle grafie" (p. 7).

Lucrarea se încheie cu reproducerea fotografică a celor 20 de file ale textului, deși un indice general sau cel puțin unul selectiv, de semnalare, de tipul aceluia publicat în 1935 de Șt. Pașca, ar fi sporit considerabil utilitatea ediției.

III. Prezentarea detaliată făcută în paginile anterioare arată, credem, suficient de clar că lucrarea realizată de Giuseppe Piccillo, deși apărută ca articol, are dimensiunile și valoarea unei cărți și face dovada unei bune cunoașteri a istoriei limbii române. Cu toate acestea, cîteva dintre opiniile autorului pot fi supuse discuției. Ne vom opri în continuare asupra lor în ordinea apariției în text, în speranța că observațiile noastre vor fi utile celor ce vor studia în viitor manuscrisul de la Göttingen. Parcurgerea integrală a textului ne-a oferit de asemenea posibilitatea completării sau corectării unora dintre afirmațiile profesorului italian.

1. Abordînd problema paternității scrierii cercetate, Giuseppe Piccillo a demonstrat convingător că, în condițiile acceptării datei înscrise pe foaia de titlu (1770) [18], *Petit recueil des mots moldaves* nu mai poate fi atribuit lui Francantonio Minotto. Este însă Antonio Maria Mauro în mod cert autorul textului?

Petit recueil a fost scris deci la Iași în perioada în care Mauro funcționa în acest oraș ca viceprefect al Congregației. După afirmația lui G. Piccillo, scrisul său este apoi identic cu acela al unor scrisori ale misionarului italian și al manuscrisului acestuia intitulat *Diverse materie in lingua moldava*. (Ar fi fost utilă însă prezentarea cîtorva facsimile pentru comparație.) Pentru această atribuire pledează de asemenea o serie de grafii particulare (altele decît cele semnalate de editor pe p. 20 a lucrării) : *entei*; *ospotaza*; *c* cu valoarea [č] în *nic, inquoc, se fac*; *bs* pentru [b'] în *se aibs* [19].

Cum se explică însă deosebirile existente între cele două manuscrise? (G. Piccillo s-a bazat în demonstrația sa doar pe asemănări.) Avem în vedere în primul rînd diferențele ortografice, *Petit recueil* și *Diverse materie* nefiind deloc identice din acest punct de vedere, contrar afirmațiilor editorului (p. 20). Astfel, în *Diverse materie* nu este utilizat *sz* pentru [š], iar în *Petit recueil* nu apare niciodată *k* [20]. Forma de persoana a III-a singular a verbului *a fi* este notată *os* și *us* doar în *Diverse materie*. În același manuscris, pronumele personal de pers. I sg. este scris *jeu* sau *ieu*, în vreme ce în *Petit recueil* el apare doar sub forma *ievu*. Și-a schimbat Mauro maniera ortografică în perioada scursă de la redactarea, în Răchiteni, a textului intitulat *Diverse materie* pînă la alcătuirea, în Iași, a scrierii numită de altă persoană *Petit recueil?* Foarte posibil, dacă avem în vedere grafiile particulare comune celor două texte. Ar trebui să acceptăm însă atunci că s-ar fi putut schimba și aspectul scrisului misionarului italian (trecuse totuși un deceniu [21]), cu atît mai mult cu cît conținutul propriu-zis al celor două manuscrise arată și el o schimbare de atitudine : *Diverse materie* ilustrează preocupările exclusiv religioase ale unui preot de țară, în vreme ce *Petit recueil* trădează preocupările mondene ale unui tînăr orășean. Pornind tocmai de la acest conținut al manuscrisului de la Göttingen, N. Iorga l-a atribuit unui ,,profesor de limbi sau ofițer rus" [22], și nu lui Antonio Mauro, deși știa că, la data respectivă, misionarul italian își desfășura activitatea în Iași.

2. Discutarea grafiei utilizate în *Petit recueil* pornind de la foneme și nu de la grafeme asigură, după cum am menționat deja, o economie de spațiu. Se creează însă pericolul transformării demonstrației unei valori fonetice în simplă afirmație. A se vedea în acest sens opinia foarte discutabilă potrivit căreia *o* din *brosca, dorme, fómete* etc. notează nu un diftong, ci ,,o pronunție dialectală" caracteristică, după G. Piccillo, și Moldovei (p. 30). Se dă de asemenea

[17] În nota publicată pe p. 90, G. Piccillo își justifică modul de editare prin caracterul autograf al manuscrisului.

[18] Această dată are valoare doar dacă se presupune că a fost scrisă *de Gheorghe Toma*, identificat de N. Iorga cu baronul de Asch, *în chiar anul alcătuirii textului*.

[19] Facem abstracție de similitudinile formale ale celor două texte, ca și de consemnarea în comun a unor particularități fonetice, sintactice sau a unor termeni, datorită valorii probante reduse. Vezi pentru aceasta și nota 14.

[20] La p. 30, G. Piccillo afirmă că, în manuscrisul de la Göttingen, *k* este notat în *armarokul*, $12^r/7$. Pe fila respectivă, cuvîntul citat este scris însă cu *c*.

[21] După C. Tagliavini (*op. cit.*, p. 56), *Diverse materie* a fost alcătuit în jurul anului 1760.

[22] N. Iorga, *op. cit.*, p. 203.

impresia că raportările se fac uneori nu la norma textului cercetat, ci la limba literară actuală. Avem în vedere, între altele, includerea printre exemplele care dovedesc că *a* notează vocalele [ă] şi [î] a grafiilor de tipul *barbatul, gaina, saracesch*, respectiv *cantaresch, carnaz, talar* ş.a.(p. 28), deşi însuşi G. Piccillo admite (p. 34—35) că respectivele grafii pot nota o transformare fonetică specifică graiului moldovenesc. Sînt omise, în sfîrşit, unele foneme în jurul cărora ar fi trebuit grupate cîteva litere (nu sînt discutate notaţiile utilizate pentru [e], [ẹ], [i], [ia], [k'] sau [g']), respectiv unele grafeme corespunzătoare fonemelor luate în considerare (de la [ă] lipseşte, de exemplu, grafemul *o*, notat în *rosbojul, tovaros* etc. [23]).

3. În cadrul capitolului de fonetică, credem că forma *diezi* „bieţi", discutată la palatalizarea lui [b] (p. 51), nu trebuie considerată o notaţie specifică unui italian. Ne aflăm, foarte probabil, în faţa unei redări aproximative a fonetismului *bd'* (<*b'*), atestat şi la începutul secolului nostru în zona în care a fost alcătuit manuscrisul de la Göttingen [24]. Trebuie, de asemenea, corectată afirmaţia potrivit căreia în *Petit recueil* nu este atestată palatalizarea lui [v]. Pe fila 8^r este notat, ca echivalent al termenului italian *piturare, zogroesch*. A se vedea în acelaşi sens şi *bolnuesch* (f. 7^v), care, dacă nu reprezintă o formă a unui neatestat *bolnui*, reflectă tot transformarea lui [v] în [y]. În ceea ce priveşte fricativa [h], despre care se spune, la p. 57, că e notată numai în *cartie* „hîrtie" (f. 11^r), ea apare, transformată în [g], şi în *megnesch* „mîhnesc'' (f. 8^r).

4. Descriind flexiunea substantivelor, G. Piccillo are dreptate să considere forma *copaciuri* un plural real (p. 59), deoarece, după opinia noastră, substantivul respectiv a fost atras, prin analogie, în seria neutrelor care aveau (ca şi el) la singular terminaţia *-ci*. Constatarea trebuia să fie însă urmată de scoaterea cuvîntului din seria masculinelor. *Dracuri* „draci" şi *flecheuri* „flăcăi" rămîn, în schimb, după cum afirma Şt. Paşca [25], greşeli, pluralul în *-uri* neputînd fi explicat, în limba română, la animate. În cadrul flexiunii cazuale, dativul cu *a* identic cu genitivul (de tipul *a lui Dumnezeu, a omului*) este modelat după limba italiană, şi nu reprezintă, în consecinţă, o construcţie de origine populară (p. 61). În exemplul *embráchete dar coconi* „îmbracă-te, dar', cocoani !" (f. 16^v), ultimul cuvînt ilustrează nu un vocativ cu desinenţa *-i* (p. 61), ci un fenomen fonetic regional (*-e*>*-i*) nediscutat în capitolul corespunzător al studiului lingvistic.

În prezentarea morfologiei pronumelui, mai mult poate decît în alte secţiuni ale studiului lingvistic , G. Piccillo porneşte de la convingerea că manuscrisul de la Göttingen este „un fel de gramatică" (p. 88). *Petit recueil* fiind însă în realitate un manual de conversaţie cu ample noţiuni gramaticale [26], alternanţa, ordinea sau succesiunea unor forme a fost stabilită de autorul său după valoarea funcţională a acestora, iar nu după apartenenţa la o clasă morfologică sau alta. În această perspectivă, *acela* nu poate fi considerat pronume personal (p. 64—65) sau posesiv (p. 65) doar pentru că intră în alternanţă cu *el*, respectiv cu *a lor*, la fel cum *a ei* nu poate fi integrat, din acelaşi motiv, pronumelor demonstrative (p. 65).

Dintre verbele care prezintă forme iotacizate sînt citate, la p. 68, doar două : *a veni*, înregistrat la ind. pr. 1 sg. şi 3 pl. numai sub forma *viu* [27], şi *a putea*, care are, alături de forma *poci* (ortografiată *pocs, pocz* sau *puocz*), şi forma *puot* (f. 3^v). Lor trebuie să le fie însă alăturată o serie largă de verbe (*aprinde, auzi, crede, rîde, vedea*), în flexiunea cărora dentala a fost fără excepţie refăcută : *aprind* (f. 16^r), *aud* (f. 16^r, 17^r), *cred* (f. 8^v), *rid* (f. 6^r), *ved* (f. 16^r, 17^v).

5. Este, desigur, dreptul editorului de a alege modul de reproducere a unui text. Nu vom pleda de aceea pentru utilitatea transcrierii interpretative a manuscrisului de la Göttingen, ci doar pentru necesitatea stabilirii punctuaţiei sale şi a separării cuvintelor în conformitate cu normele uzuale în limba română.

Punctuaţia era, spre exemplu, absolut necesară într-un pasaj ca următorul [28] : *bine em pare che ascià el poftiz ma/nanca Domnatà din limba aciasta/ saráta ade un paàr din vin moldovi/nesch chiama pe Peter ca se paarni/ciascha pentru che tu vei aduce bocate/le la massa* (p. 122). În ediţie textul este mai confuz decît în original (f.18^r/24—30) datorită amestecării, probabil din motive

[23] Formele citate sînt considerate fonetisme, deşi *o* nu apare după o labială ca în exemplele citate la p. 36. Vezi, în acelaşi sens, Şt. Paşca, *op. cit.*, p. 121.

[24] Vezi D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în „Dacoromania", IX, 1936—1938, p. 132.

[25] *Op. cit.*, p. 124.

[26] Vezi şi Şt. Paşca, *op. cit.*, p. 119—120. O opinie identică, abandonată însă pe parcurs, a formulat chiar G. Piccillo în prefaţa lucrării pe care o recenzăm (p. 7).

[27] În seria de exemple ilustrative pentru *a putea* este citat un context de pe f. 2^v, în care apare *se vin*. Forma este însă o transcriere greşită, în manuscris apărînd, în locul respectiv, *se viu*. Vezi pentru aceeaşi îndreptare şi p. 91 din ediţie.

[28] Barele oblice marchează finalul rîndurilor din ediţie.

tehnice, a rîndurilor ce aparţin unor pasaje distincte. Acestea începeau cu *bine, mananca, ade* şi *chiama*, care trebuiau scrise, după opinia noastră, cu iniţială majusculă.

În ceea ce priveşte separarea normală a cuvintelor, dacă o serie de contexte precum *de ievu asszi avut* (p. 90), *me culch pene muncàt* (p. 126) sau *ievu m'aduch* (p. 98) ar fi fost transcrise *de ievu as szi avut*[29], *me culch pe nemuncàt* sau *ievu ma duch*, textul ar fi devenit cu siguranţă mai inteligibil.

6. În speranţa că venim în ajutorul celor ce parcurg volumul, semnalăm, în finalul recenziei, cîteva greşeli sau omisiuni strecurate, la tipar sau în momentul transcrierii, atît în studiu, cît şi în ediţia propriu-zisă. Primele forme menţionate sînt cele corecte ; p. 35, r. 28 : *fotul* ь *şi fătul* ь (cu ier mic), nu *fotulb* şi *fătulb* ; p. 36, r. 4 : *pogîne*, nu *pogine* ; p. 90, 2ʳ /10 : între *de ai avè* şi *de am avè* omis *de ar avè* ; p. 91, 2ᵛ/10 : *se viu*, nu *se vin* ; p. 93, 3ᵛ/32 : *as sci potut*, nu *as ci potut* ; p. 97, 5ᵛ/25 : *va veni*, nu *ca veni* ; p. 99, 6ᵛ/26 : *risend*, nu *ridend* ; p. 112, 13ʳ/35 : *doghiana*, nu *doghiara* ; p. 114, 14ʳ/27 : *pasie*, nu *prasie* ; p. 120, 17ʳ/6 : între *ozet* şi *onl de lemn* omis *onl* ; 17ʳ/12 : *trebuinza*, nu *treba* : *iara* ; 17ʳ/26 : *can*, nu *cam* ; p. 121, 17ᵛ/3 : *laus, iest*, nu *lausi, iesti* ; 17ᵛ/8 : *iest*, nu *iesti* ; p. 123, 18ᵛ/31 : între *sci iei* şi *se lauda* omis *tot* ; p. 125, 19ᵛ/2 : *ghesestese*, nu *gheseschese* ; 19ᵛ/28 : *aciasta*, nu *aiasta*.

IV. Opiniile exprimate în paginile anterioare şi observaţiile făcute asupra unor chestiuni de amănunt nu diminuează, desigur, valoarea de ansamblu a unei lucrări a cărei elaborare a fost, evident, extrem de dificilă. Iar utilitatea şi importanţa unei ediţii a unui text vechi românesc greu accesibil nu mai are nevoie de argumentare.

Manuscrisul de la Göttingen se alătură *Glosarului* lui Amelio, ambele texte italo-române aflîndu-se acum la îndemîna specialiştilor graţie eforturilor lui Giuseppe Piccillo. Cum în arhivele italiene există încă scrieri româneşti sau interesînd vechea română literară, aşteptăm din partea profesorului italian şi alte contribuţii de valoare.

Noiembrie 1988

GHEORGHE CHIVU
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

Energeia und Ergon. *Sprachliche Variation — Sprachgeschichte — Sprachtypologie. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, herausgegeben von Jörn Albrecht, Jens Lüdtke und Harald Thun. vol. I—III, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1988 [1]

,,Dacă e « să spunem lucrurilor aşa cum sînt »[2], atunci trebuie să recunoaştem că ne aflăm în prezenţa unui gigant''[3], afirma Hans Helmut Christmann în 1981, în cuvîntul rostit la festivitatea prilejuită de împlinirea de către Eugenio Coseriu a vîrstei de 60 de ani, cînd i s-au oferit sărbătoritului cele cinci volume omagiale intitulate *Logos Semantikos*[4].

,,Nimeni nu poate spune ce căi va urma lingvistica în viitor. Dar putem afirma deja, fără exagerare, că teoria lingvistică a lui Eugenio Coseriu nu va fi mai puţin importantă pentru lingvistica « poststructuralistă » decît au fost ideile lui Ferdinand de Saussure pentru structuralismul lingvistic''[5]. Aşa îşi încep *cuvîntul inainte* editorii volumelor de faţă, Jörn Albrecht, Jens

[29] G. Piccillo însuşi transcrie astfel acest exemplu la p. 51 din lucrare.

[1] Vol. I. *Schriften von Eugenio Coseriu [1965—1987]*, XLV + 417 p., ; vol. II. *Das sprachtheoretische Denken Eugenio Coserius in der Diskussion (1)*, XIV + 578 p. ; vol. III. *Das sprachtheoretische Denken Eugenio Coserius in der Diskussion (2)*, VIII + 453 p. S-a tipărit separat *Tabula gratulatoria*, cuprinzînd numele a 174 de lingvişti, la care se adaugă 59 de instituţii ştiinţifice. Volumul I mai cuprinde un portret al lui E. Coseriu, datorat pictorului Hans Joachim Madaus ; volumele II şi III reproduc, de asemenea, cîte o fotografie a sărbătoritului.

[2] Vorbitorul face aluzie la o formulare, devenită cunoscută, din discursul de recepţie rostit de E. Coseriu la primirea sa ca membru al Academiei de Ştiinţe din Heidelberg : ,,Der erste Grundsatz ist, die Sachen so, aber auch nur so zu sagen, wie sie sind'', *Antrittsrede an der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, în ,,Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften'', 1977, p. 108.

[3] *Energeia und Ergon*, vol. I, p. X (la p. IX—XV se reproduce, în întregime, cuvîntul rostit de Hans Helmut Christmann în urmă cu şapte ani).

[4] *Logos Semantikos. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, Horst Geckeler, Brigitte Schlieben Lange, Jürgen Trabant, Harald Weydt (eds.), I—V, Berlin — New York — Madrid, 1981.

[5] *Energeia und Ergon*, vol. I, p. V.

Lüdtke şi Harald Thun, care fac parte, după cum ei înşişi consideră, din „a doua generaţie" de lingvişti formată la şcoala maestrului [6]. Volumele au fost tipărite, în excelente condiţii grafice, de Gunter Narr, discipol, la rîndul său, al profesorului omagiat şi, în acelaşi timp, editorul, de peste două decenii, al unui important număr de cursuri universitare ţinute de E.Coseriu la Facultatea de Limbi Romanice a Universităţii din Tübingen, începînd cu anul 1965.

Aşa cum se precizează în *Cuvînt înainte* (vol. I, p. V—VI), editorii n-au vrut să realizeze un *Festschrift* obişnuit ; dimpotrivă, au cerut colaboratorilor ca, pornind de la ideile şi teoriile lui E. Coseriu, să le dezvolte, să le aplice, să se confrunte critic cu ele. Această concepţie originală explică structura volumelor, dintre care primul cuprinde studii ale sărbătoritului, următoarele două grupînd contribuţiile a 88 de autori, sub titlul „Gîndirea lingvistică a lui E. Coseriu în discuţie".

Dacă titlul generic al volumelor omagiale din 1981 — *Logos Semantikos* — voia să sugereze concepţia, în linie aristotelică şi humboldtiană, a autorului sărbătorit că limba este o „tehnică a vorbirii [a vorbitului]", titlul de faţă — *Energeia und Ergon* — fixează, în aceeaşi linie, o altă componentă dominantă a gîndirii lingvistice a lui E. Coseriu, anume că limba, ca fenomen al culturii, este, în acelaşi timp, un „proces [producere]" şi un „produs", ceea ce pune în evidenţă raportul între *diacronie* şi *sincronie* şi, în alt plan, între u n i v e r s a l , i s t o r i c ş i i n d i v i d u a l .

După cuvîntul înainte amintit, volumul I (XLV + 417 p.) cuprinde cuvîntul rostit de Hans Helmut Christmann (Tübingen) în 1981, cu prilejul anterioarei omagieri a lui E. Coseriu (p. IX—XV), şi o prezentare generală a conţinutului celor trei volume (p. XVII—XLV), datorată editorului primului volum, Jörn Albrecht. Urmează o reprezentativă selecţie (p. 1—381 ; 26 de contribuţii) din studiile publicate sau elaborate de E. Coseriu în perioada 1965—1987, repartizate în următoarele şapte capitole : *1. Wilhelm von Humboldt* ; *2. Variaţia lingvistică* ; *3. Teorie şi practică în istoria limbii* ; *4. Tipologie* ; *5. Universalii lingvistice* ; *6. Lingvistică aplicată* ; *7. Situaţia actuală a lingvisticii : constatări şi perspective*. În cadrul selecţiei, o pondere semnificativă au contribuţiile recente ale autorului, referitoare, în principal, la variaţia lingvistică, la studiul istoric al limbii, la tipologie şi la universaliile lingvistice. De altfel, acestea sînt şi domeniile în care se încadrează cele mai multe din contribuţiile colaboratorilor incluse în volumele II şi III.

Cu excepţia unui studiu, reprodus în forma originală *(Linguistic change does not exist)*, celelalte 25 apar în germană, multe dintre ele reprezentînd traduceri din spaniolă, franceză, italiană. O excepţie o constituie, sub alt aspect, şi studiul *Nivelele facultăţii de a vorbi. Locul „corectitudinii" în scala de evaluare a vorbirii*, care se tipăreşte pentru prima dată (în traducere germană) după manuscrisul autorului şi reprezintă un capitol dintr-o lucrare mai amplă, în spaniolă, aflată în curs de elaborare, intitulată *El problema de la corrección idiomática*. Se cuvine să menţionăm şi faptul că se reproduc în volum unele contribuţii greu accesibile, ca, de exemplu, comunicarea *Essai d'une nouvelle typologie des langues romanes*, prezentată în 1971 în cadrul Cursurilor de vară de la Sinaia (titlul în traducerea germană : *Der romanische Sprachtypus. Versuch einer neuen Typologisierung der romanischen Sprachen*).

Volumul al II-lea, îngrijit de Harald Thun, cuprinde 44 de contribuţii, corespunzînd, aproximativ, primelor trei secţiuni. Cu excepţia primei secţiuni (p. 1—57 ; 5 contribuţii), care îşi păstrează titlul (*I. Wilhelm von Humboldt*), celelalte două apar cu titlul modificat şi ordinea inversată : *II. Sprachwandel* [Schimbarea lingvistică] (p. 59—246 ; 15 contribuţii), *III. Varietäten und Variation* [Varietăţi şi variaţie] (p. 247—571 ; 24 de contribuţii).

Contribuţiile din volumul al III-lea (în total, 45), îngrijit de Jens Lüdtke, sînt repartizate în următoarele secţiuni, care nu mai urmează fidel structura din primul volum : *Sprachtypologie und Universalien* [Tipologie lingvistică şi universalii] (p. 1—219 ; 19 contribuţii), *„Sprache und Dichtung"* [Limbă şi poezie] (p. 221—337 ; 11 contribuţii), *Übersetzung* [Traducere] (p. 339—447 ; 7 contribuţii), *Ebenen des sprachlichen Wissens* [Nivele ale ştiinţei (facultăţii) vorbirii] (p. 449—478 ; două contribuţii), *Funktionen* [Funcţii] (p. 479—530 ; 6 contribuţii).

Nu ne propunem să insistăm asupra importanţei studiilor din primul volum, care ilustrează principalele sfere de preocupare ale lui E. Coseriu în ultimele două decenii, reprezentînd contribuţii fundamentale în domeniile investigate. Editorii şi-au îndreptat, cu precădere, atenţia asupra contribuţiilor cu c a r a c t e r t e o r e t i c ale autorului, cu intenţia mărturisită de a oferi o bază de discuţie colaboratorilor din celelalte două volume. Pentru informarea cititorului, considerăm util să reproducem aici titlurile studiilor din cele şapte secţiuni (sub cifrele romane redăm titlul secţiunilor) : **I. Wilhelm von Humboldt :** *Humboldt und die moderne Sprachwissenschaft* ; **II. Sprachliche Variation :** *1. Die Begriffe „Dialekt", „Niveau" und „Sprachstil" und der*

[6] Din prima generaţie fac parte editorii volumelor omagiale menţionate în nota 4.

eigentliche Sinn der Dialektologie, 2. „Historische Sprache" und „Dialekt", 3. Die Sozio- und die Ethnolinguistik. Ihre Grundlagen und Aufgaben, 4. Interdisziplinarität und Sprache, 5. Über den Strukturalismus hinaus ; **III. Theorie und Praxis der Sprachgeschichte** : *1. Humanwissenschaften und Geschichte, 2. Transformationsgrammatik und historische Grammatik, 3. Vom Primat der Geschichte, 4. „Linguistic change does not exist"* ; **IV. Sprachtypologie** : *1. Der Sinn der Sprachtypologie, 2. Synchronie, Diachronie und Typologie, 3. Partikeln und Sprachtypus. Zur strukturell-funktionellen Fragestellung in der Sprachtypologie, 4. Sprachtypologie und Typologie von sprachlichen Verfahren, 5. Der romanische Sprachtypus. Versuch einer neuen Typologisierung der romanischen Sprachen* ; **V. Universalienforschung** : *1. Über die sprachlichen „Gesetze", 2. Naturwissenschaften und Kulturwissenschaften : „Naturgesetze" und kulturelle Gegebenheiten, 3. Die sprachlichen (und die anderen) Universalien, 4. Zu den sprachlichen Universalien. Zwölf Antworten auf zwölf Fragen, 5. Naturbild und Sprache* ; **VI. Anwendung** : *1. Thesen zum Thema „Sprache und Dichtung", 2. Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie, 3. Kontrastive Linguistik und Übersetzung : ihr Verhältnis zueinander, 4. Die Ebenen des sprachlichen Wissens. Der Ort des „Korrekten" in der Bewertungsskala des Gesprochenen* ; **VII. Die Lage in der Linguistik : Ausblicke un Aussichten** : *1. Die Lage in der Linguistik, 2. Über die Entwicklung der Linguistik.* În încheierea volumului I se dă bibliografia lucrărilor lui E. Coseriu.

Simpla parcurgere a listei de mai sus pune în evidență vastul orizont al autorului. Lui E. Coseriu i se potrivește ceea ce R. Jakobson, parafrazînd un proverb latin, spunea : *Linguista sum et nihil linguistici a me alienum puto.* Într-adevăr, aproape că nu există vreun domeniu demn de atenție al lingvisticii practicate în ultimele decenii (prezentul volum, selectiv, nu reflectă toate preocupările autorului) asupra căruia să nu se fi aplicat spiritul critic al lui E. Coseriu. Spirit critic înseamnă relevarea aspectelor valabile, dar și a neajunsurilor și limitelor unor teorii și metode și exprimarea, pe această bază, a opiniilor proprii.

Restabilind raportul dintre sincronie și diacronie, E. Coseriu a reabilitat perspectiva istorică („primatul istoriei") asupra limbii. El a relevat, totodată, lipsa de fundament teoretic a unor metode de analiză sincronică cu aspirație de generalitate (de exemplu, metoda generativ-transformațională). Într-o viziune dinamică, funcțională asupra limbii, E. Coseriu a subliniat în permanență caracterul creator al actului de limbaj.

O impresionantă putere de cuprindere a materiei și o concepție umanistă profund originală caracterizează gîndirea lingvistică a lui E. Coseriu. Beneficiind de o formație enciclopedică (lingvistică, filozofie, logică, literatură etc.) puțin obișnuită, E. Coseriu a fundamentat un sistem coerent de concepte, pe care l-a îmbogățit și nuanțat continuu, din dorința constantă de a-l face cît mai *adecvat* obiectului de studiu — l i m b a , ca *fenomen al culturii* —, adică, în exprimarea autorului, „de a spune lucrurilor așa cum sînt".

În completarea afirmației lui H. H. Christmann citată la începutul prezentării de față, s-a spus, la festivitatea de la Tübingen[7] prilejuită de oferirea prezentelor volume omagiale, că un gigant înaintează cu pași așa de mari încît contemporanii pot să nu observe uneori trecerea lui. Am adăuga la aceasta că ceea ce poate scăpa observației imediate a contemporanilor capătă dimensiunea și semnificația reală în perspectiva istoriei, a universalității. În această perspectivă, opera savantului omagiat își proiectează monumentalitatea ei unică.

Ianuarie 1989

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis nr. 25

Akten der Theodor Gartner-Tagung *(Rätoromanisch und Rumänisch) in Vill/Innsbruck 1985*, herausgegeben von G. A. Plangg und M. Iliescu, Innsbruck, 1987, 413 p. (= **Romania Aenipontana XIV**)

La împlinirea a 60 de ani de la încetarea din viață a romanistului austriac Theodor Gartner, a avut loc, în 1985, la Innsbruck, orașul în care Gartner a fost primul profesor de romanistică, un colocviu care a reunit cercetători din mai multe țări, specialiști în retoromană și română — cele două limbi de care s-a ocupat cu precădere cel omagiat.

Volumul pe care-l prezentăm, apărut sub îngrijirea profesorilor G. A. Plangg și M. Iliescu, cuprinde comunicările ținute cu acel prilej, grupate în cinci secțiuni : 3 comunicări cu subiect

[7] Festivitatea a avut loc în ziua de 29 octombrie 1988, la sediul editurii Gunter Narr.

mai general (H. Goebl, *Theodor Gartner und das typologische Denken seiner Zeit*; H. D. Pohl, *Romanische Ortsnamen Kärntens* şi R. Windisch, *Sprachplanung am Beispiel „kleiner" romanischer Sprachen*); 10 comunicări referitoare la probleme ale dialectelor romanşe din Elveţia; 3 comunicări despre ladina dolomitică, 5 despre friulană şi 13 despre română.

Încă de la o privire superficială asupra sumarului, se observă două dintre trăsăturile definitorii ale colocviului de la Innsbruck: în primul rînd, faptul că româna, deşi în activitatea lui Gartner a constituit o preocupare secundară în raport cu studiile de retoromană, este deosebit de bine reprezentată în structura volumului (13 comunicări faţă de 18 cît întrunesc cele trei secţiuni de retoromană). A doua observaţie care se poate face este că, în privinţa retoromanei, au fost pe cît se poate evitate problemele spinoase legate de aşa-numita *questione ladina* (unitate sau eterogenitate a grupurilor de dialecte numite retoromane, respectiv locul lor într-o clasificare tipologică a limbilor romanice): în general, contribuţiile referitoare la retoromană se opresc la aspecte ale unui (sub)dialect sau grup restrîns de dialecte; inexistenţa unei secţiuni aparte legată de probleme panretoromane poate fi însă considerată drept o opţiune în favoarea noii concepţii — opusă celei a lui Ascoli şi Gartner — privitoare la lipsa de unitate genetică şi structurală a dialectelor „retoromane". Singurele contribuţii din volum care se referă explicit la *questione ladina* aparţin Ricardei Liver (*Forschungen zum Bündnerromanischen heute und morgen*) şi lui J. Hubschmid (*Lexikalische Besonderheiten des Rätischen und seine Stellung innerhalb der romanischen Sprachen*). Ambii se pronunţă pentru spargerea unităţii retoromane în trei blocuri distincte (romanşa elveţiană, ladina dolomitică şi friulana), pe care Hubschmid propune să le încadrăm în grupul italo-romanic — propunere insuficient fondată atîta timp cît studiile comparative între dialectele „retoromane" şi dialectele franco-provensale, ticineze, lombarde, venete etc. se află abia la început.

Colocviul de la Innsbruck stînd sub semnul lui Gartner, un număr de cinci comunicări din diferitele secţiuni au avut ca obiect evocarea personalităţii acestuia. Pentru H. Goebl (*Theodor Gartner und das typologische Denken seiner Zeit*), figura lui Gartner reprezintă un pretext pentru a ne introduce în problematica studiilor de tipologie de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX; dilemele lui Gartner şi ale contemporanilor săi sînt, după cum afirmă Goebl, prezente în continuare în romanistică, iar înlăturarea lor e posibilă doar prin preluarea unor metode elaborate de alte ştiinţe. A. Widmer (*Die sprachlichen Aufnahmen von Theodor Gartner im Bündnerromanischen*) şi G. Francescato (*Theodor Gartner e il suo contributo allo studio del friulano*) discută modul în care Gartner şi-a efectuat anchetele lingvistice în Elveţia romanşă şi în Friul, comentînd pertinenţa — adeseori surprinzătoare — a distincţiilor operate de lingvistul austriac între dialecte învecinate. Reevaluarea din perspectiva actualităţii a contribuţiei lui Gartner la studiul limbii române face obiectul comunicărilor lui E. Coseriu (*Theodor Gartners Werk im Bereich der Rumänistik*) şi J. Kramer (*Theodor Gartners Beiträge zur Erforschung des Dakorumänischen*). Ambii autori discută pe nedrept uitata sinteză a lui Gartner, *Darstellung der rumänischen Sprache* (1904), care, după Coseriu, are marea calitate de a reprezenta o mică enciclopedie a limbii române privită din perspectivă romanică, precum şi poziţia lui Gartner în privinţa continuităţii românilor şi a originii numelui *român*; teza savantului austriac conform căreia *român* este un termen de provenienţă cultă este acceptată fără rezerve de Kramer, dar respinsă, pe urmele cercetărilor mai recente ale lui V. Arvinte, de Coseriu.

Aparent eterogen sub raport tematic şi metodologic, volumul reflectă, la nivelul fiecărei secţiuni (limbă sau grup de dialecte), o relativă unitate a preocupărilor.

Cu referire la romanşă, aflată acum în stadiul constituirii unei variante standard, planificate (*Rumantsch-Grischun*), cei prezenţi la colocviul de la Innsbruck au abordat următoarele probleme: necesitatea, avantajele şi principiile de alcătuire a acestei *koiné* (R. Windisch, *Sprachplanung am Beispiel „kleiner" romanischer Sprachen*, şi G. Darms, *Zur Ausarbeitung einer bündnerromanischen Schriftsprache*); programarea unui sistem pentru traducerea din dialectele romanşe în Rumantsch-Grischun (J. Rolshoven, *Interrumantsch — ein System zur maschinellen Übersetzung bündnerromanischer Varietäten*, care analizează raportul sursilvană-Rumantsch-Grischun); calitatea dicţionarelor bilingve ale dialectelor romanşe (G. Holtus, *Zu einigen Charakteristika der lexikographischen Beschreibung in den Äquivalenzwörterbüchern des Bündnerromanischen*; scurta analiză a modului în care dicţionarele bilingve ale sursilvanei, engadinezei de sus şi surmiranei tratează pe continuatorii lat. **anque* şi *ante* îl conduce pe autor la concluzia că dicţionarele bilingve ale romanşei sînt precise şi complementare); stadiul cercetărilor asupra romanşei (Ricarda Liver, *Forschungen zum Bündnerromanischen heute und morgen*, care discută principiile generale şi obiectivele imediate ale alcătuirii unei gramatici istorice şi unei istorii lingvistice a dialectelor romanşe). Celelalte comunicări publicate în secţiunea *Bündnerromanisch* se opresc asupra unor aspecte ale dialectelor romanşe actuale. G. A. Plangg (*Phonemstrukturen im Surselvischen* (*Tavetsch*)) analizează sub raport fonologic inventarul vocalic foarte bogat al

graiului sursilvan din Tavetsch, insistînd asupra modului cum funcţionează şi în acest dialect de la izvoarele Rinului cantitatea vocalică. K. P. Linder (*Die Ausdrucksformen für das Unpersönliche im Bündnerromanischen*) inventariază şi comentează modalităţile de exprimare a impersonalităţii în dialectele romanşe. P. Wunderli (*Theodor Gartner und das bündnerromanische Demonstrativum*) analizează sistemul foarte bogat al demonstrativelor în punctele romanşe anchetate de Gartner, pe baza unor structuri arborescente alcătuite din opoziţii binare; concluzia cercetării sale este că marea variabilitate a sistemului demonstrativelor (opt sau chiar nouă arborescenţe diferite) indică o stare de criză, care se datorează în primul rînd interferenţelor cu sistemul alemanic şi cel italian al demonstrativelor. Foarte interesant este studiul lui H. Stimm (*Ist der präpositionale Akkusativ des Engadinischen ein Dativ?*), care, pornind de la marcarea diferenţiată a obiectului direct în egadineza contemporană (cu prepoziţia a în anumite sintagme marcate [+ uman] şi fără prepoziţie în condiţiile obiectului direct [— uman]), urmăreşte, pe baza atestărilor din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, modul în care dativul a preluat treptat funcţia de obiect direct.

Ladina dolomitică a fost reprezentată la colocviul de la Innsbruck prin trei comunicări. H. Kuen (*Harte Nüsse im ladinischen Wortschatz und die Methoden der Etymologie*) propune, pe baza respectării principiilor generale ale unei etimologii adecvate, rezolvări mai juste ale unor cuvinte cu etimologie necunoscută (gader. *furü* „gras", pentru care Kuen propune ca etimon lat. *follis* + sufixul *-utus*) sau cărora li s-au dat etimologii false (gader. *lęt* „pat", care nu este moştenit, ci împrumutat din italiană). Carla Marcato (*La formazione del plurale nominale nel Livinallongo*) inventariază modalităţile de realizare a pluralului nominal în dialectul ladin din Livinallongo (pentru masculin : plural în **-i**, **-s** sau invariabil ; pentru feminin : plural în **-e** sau invariabil) şi atrage atenţia asupra faptului că în Livinallongo avem a face cu o restructurare a pluralului, organizat acum, în majoritatea cazurilor, pe grupe de cuvinte, în funcţie de singular. Studiul lui Heidi Siller-Runggaldier, *Die explizite Derivation der Substantive im Grödnerischen* analizează derivarea foarte bogată în dialectul din Val Gardena, urmărind productivitatea diferitelor sufixe, sinonimiile dintre ele, gradul lor de motivare, rezultatele diferite ale unor sufixe latine în funcţie de calea prin care au intrat, structura derivatelor.

Secţiunea dedicată friulanei se face, prin două dintre contribuţiile incluse aici, ecoul marilor proiecte şi realizări din domeniul dialectologiei şi lexicografiei friulane. Cu ocazia colocviului de la Innsbruck, G. B. Pellegrini a putut anunţa terminarea marelui *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano* : redactarea celui de-al şaselea volum era, la acea dată, încheiată, rămînînd să se elaboreze în continuare suplimentul etnografic. G. Faggin a prezentat principiile după care a realizat un dicţionar al friulanei *koiné*, bazat pe operele autorilor moderni ; principiile enunţate sînt discutabile în ceea ce priveşte restricţiile cu caracter normativ (o nouă reformă ortografică, mai ales cu privire la scrierea africatelor palatale şi postpalatale şi, cu deosebire, indicaţii privind crearea unei terminologii neologice friulanizate : *filolig* ca formă adaptată pentru *filologo* etc.).

Împrumuturile romanice (nu întotdeauna evident friulane) în dialectul german (sud-bavarez) din Zahre, localitate aflată în nordul Carniei, fac obiectul unei interesante contribuţii a lui N. Denison (*Romanisches im Zahrer Deutsch*) ; analiza fonetismului acestor împrumuturi îi sugerează autorului ispititoarea ipoteză a unui străvechi continuum ladin în Tirolul de est, dispărut azi, de la care germanii care s-au aşezat mai tîrziu în Zahre ar fi putut să împrumute aceste elemente romanice. Chestiuni legate de Romania pierdută abordează şi H. D. Pohl (*Romanische Ortsnamen Kärntens*) care demonstrează, pe baza unor toponime de origine latină sau romanică (intrate în combinaţie cu un termen slav sau germanic sau deformate de slavi), continuitatea romanică în Carintia, în condiţii istorice asemănătoare pînă la un punct cu romanitatea dunăreană.

Spre deosebire de studiile dedicate dialectelor retoromane, contribuţiile de românistică se referă cu precădere la limba literară. M. Iliescu (*Réflexions sur l'emploi des adjectifs démonstratifs roumains*) se ocupă de probleme legate de semantica adjectivelor demonstrative. E. Roegiest (*Le double objet direct du roumain et les universaux du langage*) interpretează, din perspectiva gramaticii relaţionale, construcţiile cu două complemente directe, ajungînd la concluzia că ele reprezintă reflexul românesc al unui fenomen bine cunoscut, mult mai general. O analiză a fenomenului de anticipare, respectiv reluare a obiectului direct şi indirect întreprinde Liliane Tasmowski de Ryck (*La réduplication clitique en roumain*), iar Marleen van Peteghem (*La détermination du prédicat nominal* /+*parent*/ *en roumain*) urmăreşte legătura dintre raportul predicativ şi utilizarea articolului în structura numelui predicativ. Aspecte ale limbajului actual al cronicilor sportive sînt relevate de W. Schweickard (*Lexikalische und stilistische Charakteristika der Sportberichterstattung in rumänischen Zeitungen*).

Analizînd **Le Conciones latinae-muldavo** *di Silvestro Amelio* (*1725*), Teresa Ferro semnalează existenţa unor cuvinte atestate doar în acest text (în majoritatea lor, derivate de la rădăcini

uzuale în română), a unor cuvinte neatestate anterior (de ex., *barkaua* ,,arca, arcam'') şi a unor cuvinte cu semantism neatestat (*cierkaetura* ,,visitationem'').

Două articole au ca obiect probleme de fonetică a limbii române, analizate din perspectivă romanică. Th. Krefeld (*Romanische Vokalschwächung und rumänisches /i/*) pune apariţia fonemului /î/ în legătură cu durata consonantică şi îl interpretează ca vocală de sprijin nu numai în grupul *in-*, ci în toate contextele în care apare. G. Piccillo (*Considerazioni sul valore del grafema* **v** *per [u̯] in alcuni testi romeni dei secoli XVI—XVIII*), pornind de la interpretările diferite care au fost date apariţiei lui **v** în contexte ca *luva, plovă* etc., îl analizează ca reflectînd grafic o pronunţie regională, care se explică satisfăcător ca evoluţie internă a dacoromânei, cu paralele în dialectele din sudul Italiei.

Dintre celelalte contribuţii incluse în volum semnalăm evocarea unui romanist uitat (Ludwig Salvator, arhiduce de Austria), semnată de W. Th. Elwert, un interesant studiu care demonstrează că noţiunea de română comună nu se justifică nici din punct de vedere istoric, nici lingvistic (*Latin balkanique ou roumain commun?*), o discuţie a vestigiilor celtice în limba română (*Sprachreste aus vorrömischer Zeit im Rumänischen*) etc.

Prin varietatea temelor abordate, prin nivelul contribuţiilor, actele colocviului Gartner de la Innsbruck se constituie într-un document al stadiului actual al cercetărilor de retoromană şi română şi, implicit, de romanistică în general ; în acelaşi timp, ele reprezintă un demn omagiu adus personalităţii marelui savant care a fost Theodor Gartner.

Decembrie 1988

VICTORIA POPOVICI
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

LUCIA WALTHER, **Deutsches Wortgut im Bündnerromanischen, Dargestellt am Beispiel der Terminologie der Bekleidung**, Zürich, 1987, 262 p. [= **,,Romanica Raetica'' 5**]

Lucrarea de faţă reprezintă disertaţia susţinută de autoare la Facultatea de Filozofie a Universităţii din Zürich, în semestrul de iarnă 1985/1986, avînd drept conducător ştiinţific pe cunoscutul (reto)romanist, prof. dr. Heinrich Schmid, părintele koiné-ului romanş actual ,,Rumantsch Grischun''.

Cercetările Luciei Walther cu privire la terminologia vestimentară în romanşă datează de mai multă vreme, ele formînd mai întîi obiectul tezei sale de licenţă. Autoarea s-a preocupat de acest cîmp semantic mai puţin studiat în literatura de specialitate privitoare la romanşă, cu scopul de a urmări raportul dintre structura vocabularului specializat şi evoluţia istorico-socială a idiomului.

În scurta prefaţă a volumului (p. I—V), autoarea expune motivele care au generat o asemenea cercetare, domeniul lingvistic mai larg în care se încadrează (semantica istorică), sursele din care şi-a extras corpusul de material (în principal *Crestomaţia retoromană* a lui C. Decurtins, dicţionarele curente şi presa locală), modul de clasificare a datelor, problemele specifice ale contactului dintre romanşă şi germana elveţiană (Schweizerdeutsch).

După un cuprins detaliat, urmează studiul propriu-zis, structurat în trei secţiuni de mărime inegală.

Prima secţiune, ,,Introducerea'' (p. 1—18), abordează problemele teoretice esenţiale, printre care conturarea noţiunii de transfer semantic (*Transferenz*), în relaţie cu fenomenul de împrumut şi de interferenţă. În cazul terminologiei studiate, autoarea operează mai departe cu termenul de transfer. Motivele care au determinat această orientare sînt expuse în paragraful 1.2., unde se prezintă situaţia specială a contactului dintre romanşă şi germana elveţiană. Durata îndelungată a acestui contact (începînd din secolul al VI-lea şi pînă în prezent), după cum se arată în ,,Privire istorică'', a avut ca rezultat bilingvismul, dar numai al populaţiei romanşe. Stadiul actual al bilingvismului este de aşa natură încît pune în pericol însăşi identitatea etnică a populaţiei de origine neolatină. În contactul dintre cele două idiomuri, aşadar, influenţa are un sens unic : de la germană la romanşă. Este vorba deci de un transfer şi nu de o interferenţă lingvistică.

Secţiunea a II-a, cea mai extinsă din lucrare (p. 19—221), cuprinde descrierea microsistemului lexical avut în vedere. Primul capitol (2.1.) trece în revistă ,,evoluţia modei în cantonul Graubünden'' (modă spaniolă, franceză, engleză etc.) şi, în mod corespunzător, şi a terminologiei, arătîndu-se că denumirile vestimentaţiei în romanşă, indiferent de provenienţă, au intrat prin intermediul germanei elveţiene.

Materialul avut la dispoziție este clasificat din diferite puncte de vedere : istoric, după sex și vîrstă (îmbrăcăminte bărbătească, femeiască, pentru copii), pe colectivități umane (uniforme militare etc.) etc.

Fiecare lexem este ilustrat prin unitățile lexicale reprezentative în cadrul unor micromonografii, avînd în vedere epoca de introducere a termenului, sursa lui originară (engleză, franceză, italiană etc.), sursa imediată (germana elvețiană de obicei, rar italiana),răspîndirea dialectală, statutul actual etc.

La îmbrăcămintea masculină, se remarcă un sistem sinonimic foarte bogat pentru noțiunea de ,,haină" : *tschop (tschiep), caput, kittel (chittel), rassa, cassacca, giabana, frac, abit, levita, valanca, val(l)ada, güzella* etc.

Îmbrăcămintea feminină, mai variată și mai expusă modei, are o gamă terminologică mai largă, după cum se poate vedea din lucrare : fusta, bluza, pieptarul, corsetul, șorțul, diferite pălării, berete, scufii sau legături de cap, ciorapii etc.

Paragrafe speciale sînt destinate accesoriilor : cravată, fular, tresă, șal, cordon etc.

Secțiunea a III-a (p. 221—241) prezintă rezultatele și concluziile investigației întreprinse. Se stabilesc din punct de vedere diacronic trei etape ale pătrunderii împrumuturilor germane din cîmpul semantic discutat. În prima perioadă (de la începuturi pînă prin secolul al XVI-lea), germanizarea lexicului vestimentației a fost mai mult sau mai puțin egală în toate idiomurile romanșe. În perioada a II-a, care se întinde pînă pe la începutul secolului al XIX-lea, Engadina deschide porțile italienismelor, în timp ce Surselva și Surmeir rămîn în sfera germană. În ultima perioadă (care se întinde pînă în prezent), germanizarea lexicului studiat cuprinde toate idiomurile. După observațiile autoarei, în prima fază se împrumută numai termeni necesari, în cea de a doua pătrund multe cuvinte de prisos, iar în ultima perioadă nu se mai poate distinge ce e necesar de ce nu este. Este epoca ,,democratizării modei", cînd termenii specializați au o viață relativ scurtă. Autoarea încearcă să facă o cronologie a termenilor de modă din romanșă, repartizîndu-i cu aproximație în una din perioadele stabilite.

Cauzele și mecanismul transferului lexical (p. 231 ș.u.) sînt puse pe seama a două serii de factori : extralingvistici (în cazul în speță, statutul social mai ridicat al limbii donatoare, bilingvismul vorbitorilor de romanșă etc.) și lingvistici (economia de limbaj, necesitățile sinonimice, lipsurile din vocabularul limbii primitoare etc.).

Anexa de la sfîrșitul volumului conține o listă de abrevieri, indicele de cuvinte (romanșe și germane), bibliografia.

Stabilirea ponderii elementului germanic din vocabularul romanșei reprezintă un factor necesar în condițiile cunoscute în care se dezvoltă azi idiomul neolatin. Lucrarea Luciei Walther este, din această perspectivă, bine venită, ea punînd în lumină un domeniu supus fluctuațiilor lexicale, dependente de un factor extralingvistic : moda. Studiul de față, oprindu-se numai la influența germană din cîmpul semantic cercetat, nu ne sugerează ce reprezintă aceasta în totalul cuvintelor din terminologia vestimentației. Ni se pare deci că o comparație cît de succintă cu fondul vechi și stabil (eventual moștenit) din acest cîmp lexical se impunea. Ne gîndim la cuvinte de tipul surs. *camischa* (lat. *camisia*), *capi, capiala* ,,pălărie" (lat. *capellus, cappella*), *cruna* (lat. *corona*), *vel* (lat. *velum*), eng. *vesta* ,,haină" (lat. *vestis*) etc., mai cu seamă că unele cuvinte posibil moștenite : *capetsch* < **cappuceus*, *calzer* <**calceariu* sau derivate de la cuvinte moștenite : *camischul, chamischöla* sînt atrase în discuție în mod întîmplător.

În felul acesta ar fi reieșit diferența dintre un fond perisabil și unul stabil.

Deși lucrarea de față vorbește de fondul germanic din romanșă, sînt luate totuși în discuție și italienismele, mai ales din ladină, din terminologia modei vestimentare : *copramiseria*< it. *coprimiserie, guanella*<it. *gonella, s-charpa*<it. *scarpa, giabana* <it. *gabanno, giacca, jacca*<it. *giacca* etc., ceea ce constituie încă un argument că n-ar fi fost de prisos comparația cu fondul lexical negermanic. În plus, sînt luate în studiu și cuvinte cu rezonanță slavă (*cassacca, cassavaica*).

Ne exprimăm rezerva cu privire la etimologia cuvîntului *rassa* ,,haină" (p. 223) din it. *rascia*, care înseamnă ,,țesătură de lînă" și ,,drapel de doliu". Cele două cuvinte nu coincid nici din punct de vedere formal. S-ar putea face apel mai curînd la o limbă din estul Europei, unde urmașii sl. раса sînt cunoscuți cu sensul de ,,haină (călugărească)".

Pentru a confirma caracterul internațional al terminologiei actuale destinate vestimentației, cităm cîțiva termeni din romanșă care se găsesc și în română într-o formă apropiată, avînd aici etimologii foarte variate (latinești, slave, germane, franceze etc.). Obiecte : *biretta, bottina, cassavaica, cassacca, cilinder, corset, cravatta, curuna, flanella, frac, galoscha, giacca, mantel, manti, pantof(f)la, paltò, pelerina, plastrun, rassa, sac, sandala* etc. ; culori : *blov-royal, cobalt, turquais, beige, mauve, rubin, bordeaux, rösa* etc. ; materiale : *stoffa, jersey, frottè, plüsch, bouclé, tafta, voile, twill, crêpe, crêpe de chine, Poliester* etc. (p. 215—216).

După cum se poate observa, la ultimele două categorii „denumirile" sînt mai ales franţuzeşti, uneori şi scrise cu ortografia franceză.

Termenii „de ultimă oră" sînt împrumutaţi din engleză : *overall, shirts, pullover, blaser, spencer, slips, panties, bikini, jumpsuits* etc.

Ni se par revelatoare, de asemenea, anumite „clişee" din limbajul modern, pe care autoarea le reproduce după un jurnal ladin (p. 217), care au o largă răspîndire internaţională. Cităm cîteva clişee, inteligibile şi pentru un vorbitor de limbă română : *La moda da damas as preschainta* (...) *scharmanta* ; *nüanzas d'uluon* ; *structuras attractivas* ; *chamischa da not coketta* ; *per la nouva stagiun es il grisch preferieu* ... etc.

Aşadar, germana elveţiană a vehiculat în romanşă în ultima vreme cuvinte şi structuri sintactice din limbi ca franceza şi engleza ; o parte din aceşti termeni au putut fi luaţi şi direct din presa internaţională de modă (vezi, de pildă, terminologia italiană). Există sensuri influenţate de germană, aşa cum arată autoarea, ceea ce confirmă, şi în acest domeniu, presiunea exercitată continuu de acest idiom asupra romanşei, şi termeni împrumutaţi din această limbă (*schuba, resti, libli, schlappa, schlingia* etc., cf. şi aici rom. *şubă* şi *şlapi*), dar inventarul de neologisme depăşeşte, după părerea noastră, cadrul germanismelor (v. p. 223—230).

Lucrarea este utilă mai ales lexicologilor şi lexicografilor, atît prin descrierile semantice, cît şi prin unele datări şi etimologii.

Noiembrie 1988

MAGDALENA POPESCU-MARIN
*Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12*

O. SEMENEC, **Социальный контекст и языковое развитие. Территориальная и социальная дифференциация английского языка в развивающихся странах**, Kiev, Višča škola, 1985, 175 p.

Monografia de faţă, consacrată aşa-numitelor *New Englishes* din ţările în curs de dezvoltare din Asia şi Africa, sintetizează — aşa cum se arată în *Vvedenie*, p. 5 —, atît opiniile specialiştilor în domeniu, cît şi rezultatele cercetărilor întreprinse de autor. Acestea din urmă includ analiza unui corpus de texte de *New Englishes* (literatură beletristică, publicaţii periodice, scrisori etc.), observaţii şi date de la informatori, anchete pe teren, discuţii purtate de autor cu cercetători, profesori, specialişti în planificarea lingvistică şi alţi cetăţeni din Nigeria, Tanzania şi India.

În capitolul I, *K tipologii prostranstvenno-territorial'nogo i sociokul'turnogo var'irovanija anglijskogo jazyka v razvivajuščixsja stranax*, p. 6—38, O.S. discută unele dintre elementele necesare elaborării unei tipologii geo- şi sociolingvistice a variantelor limbii engleze avute în vedere. Sînt trecuţi critic în revistă termenii *world language* şi *language of wider communication* din literatura de specialitate, mai ales britanică, şi respectiv *nacional'no negomogennyj, transnacional'nyj literaturnyj jazyk, polinacional'nyj literaturnyj jazyk* şi *polietničeskij jazyk* din cea sovietică, autorul optînd pentru acesta din urmă. Se atrage apoi atenţia asupra diversităţii abordărilor şi a caracterului neunitar al criteriilor ce caracterizează studiul limbilor „polietnice". Autorul respinge taxonomiile propuse, între alţii, de B. Kachru (*performance* vs. *institutionalized varieties*) şi P. Strevens (care împarte ceea ce numeşte *localized forms of English* în *inter-varieties* şi *intra-varieties*), întrucît acestea nu iau în considerare decît situaţiile în care engleza nu este limbă maternă. Cît priveşte taxonomia lui R. Moag (engleza ca *foreign, second, native* şi *basal language*), O. S. relevă cîteva dintre dificultăţile ce survin în interpretarea datelor din acest model (neunitar, bazat atît pe trăsături sociolingvistice, cît şi strict lingvistice).

Analizînd procesul de transplantare a limbii engleze, autorul propune două distincţii : între *gomotransplantacija* şi *geterotransplantacija* — după cum transplantarea a decurs prin vorbitori de engleză ca limbă maternă sau nu — şi, respectiv, între variante *originare*, formate în limitele zonei geografice de origine, şi *derivate*, formate după transplantarea dincolo de aceste limite.

Opoziţiei tradiţionale limbă *maternă* vs. *nonmaternă* i se preferă, în cazul variantelor limbii engleze, cea dintre limbă *primară* vs. *secundară*, în funcţie de ordinea în care a fost achiziţionată varianta. Astfel, variantele din Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Australia şi Noua Zeelandă sînt primare (L_1), iar cele din India, Nigeria, Tanzania ş.a.m.d. secundare (L_2).

Un alt element de avut în vedere l-ar constitui gradul de *integrare* (la nivel *individual* vs. *colectiv*) în comunitatea lingvistică engleză. O. S. propune, p. 15, şi o reprezentare grafică

a unui *continuum* al integrării la nivel colectiv pentru L_1 și L_2, care, în principiu, ar permite parțial și o cuantificare în valori discrete totuși (de la *1* la *n* (*max*) pentru L_1 și de la *1* la *n-1* (*max*) pentru L_2). Problema acestui continuum este discutată pe larg, p. 15—19, cu referiri și la cazul particular (considerat *mixt*) al așa-numitului continuum postcreol. Se aduc apoi obiecții justificate în ceea ce privește scalele propuse de B.Kachru sau K. Sey în scopul determinării unor valori discrete în acest continuum. Autorul atrage atenția asupra necesității operării distincție dintre greșeli de limbă ca fenomene calitative din L_2, diferite de cele sancționate de norma lingvistică centrală din L_1, pe de o parte, și acele 'abateri' care apar ca fenomene noi, condiționate de contextul sociocultural și lingvistic local. În opinia lui O.S., justificată cred, această deosebire trebuie să stea la baza oricăror tentative de a stabili existența unor standarde locale ale englezei ca L_2, în condițiile interacțiunii permanente și cel mai adesea de natură conflictuală dintre ceea ce autorul numește *norma axiologică* (din L_2) și cea *deontică* (deseori identică cu cea din L_1).

Sînt integrate și conceptele — preluate de la J. Richards — de *rhetorical* și *communicative norm*, precum și cel de *lingualect* — definit, după R. Moag, ca un mijloc de comunicare care, în sistemul englezei ca L_2, ar ocupa locul dialectului din sistemul englezei ca L_1.

Subcapitolul intitulat *Sociolingvističeskie uslovija var'irovanija anglijskogo jazyka v razvivajuščixsja stranax*, p. 38—87, prezintă mai întîi cadrul sociocultural și contextul lingvistic al apariției variantelor limbii engleze în perioada colonială, p. 38—53. Urmează apoi o analiză detaliată a situației de după obținerea independenței de către țările avute în vedere, p. 53—87. Pornind de la modelele lui C.A. Ferguson și W. Stewart, autorul construiește un model propriu a ceea ce numește *jazykovaja situacija*, cu următoarele variabile (definite la p. 54—56) : *etnolect, demolect, endolect, hierolect, numărul etnolectelor, exolect, numărul de vorbitori ai exolectului, funcția unificatoare a exolectului, caracterul de limbă oficială al exolectului, promovarea pe plan local a exolectului, rolul de 'makroposrednik' al exolectului* și, eventual, *existența sub formă pidginizată a demolectului și/sau a exolectului* [1].

Studiile de caz sînt consacrate următoarelor țări considerate, conform criteriilor mai sus menționate, 'anglofone' : Nigeria, Ghana, Sierra-Leone, Liberia, Gambia, Camerun, Zimbabwe, Uganda, Kenya, Singapore, Filipine, India, Malawi, Bangladesh, Pakistan, Botswana, Lesotho, Swaziland, Tanzania, Sri Lanka, Birmania, Etiopia, Malaysia, Thailanda (situațiile fiind sintetizate într-un tabel la p. 82).

În capitolul *Nekotorye aspekty var'irovanija anglijskogo jazyka v razvivajuščixsja stranax*, p. 87—155, sînt analizate tipuri de ceea ce autorul numește *lokalizmy* de natură semantică, p. 91—128, frazeologică, p. 128—134, pragmatică, p. 134—143 și stilistică, p. 143—155. Sînt discutate în detaliu numeroase exemple, cu precădere din variantele limbii engleze din India, Birmania, Nigeria și Tanzania.

În *Zaključenie*, p. 156—162, se propune o ierarhizare a variantelor limbii engleze, bazată pe criterii de ordin *genetic, funcțional* și *normativ*. Se disting astfel tipuri genetice (unul *originar* și două *derivate*), clase funcționale (două de *integrare maximă* și una de *integrare limitată*) și variante cu *norme proprii (endocentrice), împrumutate (exocentrice)* sau cu normă *axiologică proprie*, dar cu *normă deontică împrumutată (enzocentrice)*. În consecință, în concepția lui O.S., ar exista următoarele categorii de variante 1. endocentrică, originară, de integrare maximă (engleza britanică) ; 2. endocentrică, derivată, de integrare maximă (engleza americană și australiană) ; 3. enzocentrice, derivate, de integrare maximă (engleza din Canada, Noua Zeelandă și engleza ca L_1 din bazinul Caraibelor) ; 4. enzocentrice, derivate, de integrare limitată (variantele din țările în curs de dezvoltare) ; 5. exocentrice, derivate, de integrare limitată (variantele englezei ca limbă străină).

În cele ce urmează, îmi permit să formulez cîteva observații critice pe marginea acestei lucrări interesante și cu contribuții originale.

Deși se vrea a fi un studiu al diferențierii teritoriale și *sociale* (subl. mea), monografia în discuție are mai degrabă un caracter geolingvistic, considerațiile de natură sociolingvistică fiind insuficient de dezvoltate. În acest context, mă întreb : 1. de ce nu au fost luate în considerare și situațiile din unele țări arabe (de ex : Iordania, Irak, Sudan etc.) în care limba engleză se bucură de unul sau altul din statutele (cu limite foarte laxe) avute în vedere de autor ? ; 2. cum se pot identifica variante din cea de a cincea categorie postulată, întrucît, admițîndu-se exclusiv norme împrumutate, orice „abateri” indică automat existența unei *Substandard English* și nu a unei *New English*?

[1] Acest model reprezintă o versiune modificată a celui propus de O.S. în vol. *Varianty polinacional'nyx literaturnyx jazykov*, sub red. Ju. A. Zluktenko, Kiev, Naukova Dumka, 1981, în cap. *Anglijskij jazyk v razvivajuščixsja stranax Azii i Afriki*, p. 94—95 în special.

Observaţiile sociolingvistice, cu caracter foarte general, sînt tributare în mult prea mare măsură — dacă nu în mod exclusiv — şcolii sovietice (Nikol'skij, Stepanov, Švejcer ş.a.). Există, totuşi, foarte numeroase şi importante contribuţii americane, britanice etc. care, dacă ar fi fost puse în valoare, ar fi putut conduce la rafinarea modelelor de analiză ale lui O.S., atît din punct de vedere calitativ, cît şi din punctul de vedere al posibilităţilor de cuantificare a variabilelor. În mod surprinzător, autorul nu operează cu conceptele fundamentale, introduse de H. Kloss, de *Abstand*, *Ausbau* [2] şi de limbi standard *monocentrice* şi *policentrice*[3] (acesta din urmă fiind mult mai adecvat decît cel de *polietničeskij jazyk*, utilizat de O. S., sau decît oricare dintre celelalte discutate în capitolul I).

O.S. nu se ocupă decît foarte puţin de compartimente esenţiale ca fonetica, fonologia şi morfologia. Aici, în primul rînd, trebuiau să fie căutate elementele (de *Abstand*) care ar fi permis, eventual, tranşarea problemei existenţei (în fază de *Ausbau* cel mult) a unor standarde locale ale limbii engleze [4]. Literatura de specialitate este unanimă în a susţine că elementele din categoria celor discutate de autor nu pot constitui criterii de *Abstand* suficient de „tari". Neluarea în considerare a criteriilor îndeobşte recunoscute nu poate conduce la stabilirea existenţei unor variante care să fie, în termenii lui Le Page, suficient de *focused* pentru a se putea forma şi o *kernel competence* specifică la vorbitorii acestora.

Exemplele discutate — cu precădere cele de ordin stilistic — sînt adeseori neconvingătoare, unele părînd să ateste mai curînd existenţa unei situaţii de bilingvism de tip *subtractive* în defavoarea englezei standard (deci de 'abateri' în raport cu o normă deontică exocentrică).

Inovaţia terminologică — preluată de autor — constînd în înlocuirea conceptelor tradiţionale de stil literar, stil colocvial prin cele de *rhetorical*, respectiv *communicative norm* nu cred că este necesară. Cît priveşte termenul de *lingualect*, utilitatea acestuia se va dovedi numai dacă se va putea stabili cu adevărat existenţa unui nivel ierarhic intermediar bine conturat, în sistemul englezei ca L_2, între idiolect şi variantă (standard).

O ultimă observaţie cu privire la conţinut ar fi aceea că, atît pentru discutarea problemei bilingvismului (inclusiv în studiile de caz), cît şi pentru integrarea sub formă de variabile în modelul propus, O.S. ar fi putut găsi un cadru tipologic mai riguros în studiile lui H. Kloss [5].

Din punctul de vedere al formei, este regretabilă absenţa unor indici, în primul rînd de materii. Faptul că notele nu se găsesc la subsolul paginii corespunzătoare, ci la sfîrşitul lucrării, nu este de natură a facilita lectura acesteia. Cei interesaţi de bibliografia consultată de autor vor constata că ea nu este menţionată separat, referinţele bibliografice trebuind să fie căutate tot în notele de la sfîrşitul lucrării.

În ciuda rezervelor formulate, monografia lui O. S. îmbogăţeşte cu adevărat bibliografia lucrărilor avînd ca obiect de studiu diversele *New Englishes*.

Noiembrie 1988

ANDREI A. AVRAM
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret, nr. 12

[2] H. Kloss, „*Abstand" Languages and „Ausbau" Languages*, în „Anthropological Linguistics", vol. 9, 1967, no. 7, p. 29–41.

[3] Aceste concepte se bucură de o largă utilizare în literatura de specialitate. V. în acest sens şi J. E. Joseph, *Eloquence and Power. The Rise of Language Standards and Standard Languages*, Londra, Frances Pinter, 1987.

[4] Cum se procedează, de exemplu, în J. Platt, H. Weber şi M. L. Ho, *The New Englishes*, Londra şi Boston, Routledge and Kegan Paul, 1984.

[5] În special *Types of Multilingual Communities : A Discussion of Ten Variables*, în Stanley Lieberson (ed.), *Explorations in Sociolinguistics*, Bloomington — Haga, IUP, 1966, p. 7–18.

„Rätoromanisch" Heute. Kolloquiumsakten, Mainz, 20.12. 1986. Herausgegeben von Günter Holtus und Johannes Kramer, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987, 134 p.

Volumul „*Rätoromanisch*" *Heute* conține o culegere de studii și referate, prezentate la coloeviul organizat la sfîrșitul anului 1986 în onoarea prof. W. Theodor Elwert, cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani. Cu această ocazie, sărbătoritului i-a fost înmînat volumul omagial *Raetia antiqua et moderna*, al cărui indice este tipărit în cartea de față.

După un foarte succint cuvînt introductiv, primul referat (p. 3–25) semnat de cei doi coordonatori, care poartă același titlu cu întreaga culegere, prezintă în mod detaliat statutul actual al cercetărilor de retoromană în principalele lui aspecte : generalități ; începuturile retoromanilor ; fonetică și fonologie ; morfologie și morfosintaxă ; sintaxă ; vocabular ; onomastică ; relații externe, contacte lingvistice, interferențe ; lingvistică istorică. Este astfel clasificat și comentat un volum mare de informații provenite din cele mai noi cercetări în domeniu, materializate atît în lucrări de mare amploare (dicționare, atlase, culegeri etc.), cît și în diferite articole. Corpusul bibliografic utilizat, care figurează la sfîrșitul referatului, cuprinde 85 de titluri, dintre care 79 sînt apărute după 1976 (dintre acestea 75 de titluri sînt publicate după 1980) și numai 6 lucrări citate sînt anterioare anului 1976. Această bibliografie demonstrează amploarea preocupărilor de retoromană astăzi, pe de o parte, și preponderența numerică a cercetătorilor germani, pe de altă parte (înainte de italieni și de retoromani).

Următoarele contribuții din volum sînt repartizate în patru secțiuni : I. *Soziokulturelle und soziolinguistische Rahmenbedingungen* ; II. *Forschungsschwerpunkte und -tendenzen* ; III. *Probleme und Tendenzen in Wortschatz und Syntax* ; IV. *Zur Bedeutung der Medien* (*Presse, Radio, Fernsehen*). Lucrarea se încheie cu indicele de cuvinte (retoromane, germane, latine, preromane, vechi germanice), de materie și de autori pentru volumul de față și pentru cel omagial *Raetia antiqua et moderna*.

În mod semnificativ, secțiunea I începe cu un grupaj de poezii în care se deplînge pierderea limbii materne, de Linard Bardill (Luzern), intitulat *Fiacca. Pövel de la lingua sfinida*. Articolul următor demonstrează cu fapte de limbă situația precară a ladinei din Val di Fassa : Fabio Chiocchetti (Vigo di Fassa), *Ladino in Val di Fassa tra regresso e incremento*. Problemele romanșei standard, denumite *Rumantsch Grischun*, stau în centrul atenției lui Chasper Pult : *Rumantsch Grischun. Bemerkungen zur Entwicklung und zur Akzeptanz der bündnerromanischen Einheitsschriftsprache*[1].

Secțiunea a II-a conține două articole de interes general pentru cercetările din domeniu. Primul este datorat cunoscutului romanist italian Giovan Battista Pellegrini : *Quarant'anni di ricerche sul retoromanzo* și reprezintă o trecere în revistă a studiilor și a rezultatelor la care a ajuns autorul în cei 40 de ani de investigație a idiomurilor retoromane, cu precădere a celor vorbite în Italia. Concluzia științifică a autorului după o viață de cercetări este că în cazul retoromanei avem a face cu o latinitate periferică și conservatoare, caracterizată printr-o puternică influență germană în partea occidentală și, parțial, și în partea centrală, în timp ce a vorbi de retoromană în ampla arie friulană i se pare neștiințific și relativ absurd. Nu numai numele este greșit aici, lucru cu care sînt și alții de acord, dar există o comunitate istorică, politică și lingvistică și un destin diferit de al celorlalte două arii (p. 61).

Pornind de la lucrările în curs de elaborare, Max Pfister încearcă să stabilească principalele direcții ale cercetărilor în viitor : *Forschungsperspektiven des Bündnerromanischen, Zentralladinischen und Friaulischen*.

Secțiunea a III-a, cea mai extinsă din volum, conține cinci articole, dintre care primul și ultimul sînt destinate romanșei : Ricard Liver, *Probleme in der Beschreibung des bündnerromanischen Wortschatzes* și Helmut Stimm, *Die Syntax in der bündnerromanischen Grammatik*. Ambele articole privesc dintr-o perspectivă mai largă domeniile abordate : primul se referă la modalitățile de descriere a vocabularului, cel de al doilea relevă diferite aspecte de sintaxă, nesemnalate în gramaticile curente.

[1] O analiză detaliată a acestui koiné romanș găsim în articolul lui J. J. Furer *Rumantsch grischun, éspoir et danger pour le romanche*, în „Actuala FRR", Laax, 1985.

Transformările survenite într-un grai din aria centrală în ultimii cincizeci de ani formează obiectul contribuției lui Heinrich Kuen (*Beobachtungen zum Wandel der ladinischen Mundart des Gadertales in den letzten fünfzig Jahren*); este vorba de repetarea aceleiași anchete dialectale după cincizeci de ani și de relevarea diferențelor.

M. Iliescu conturează originalitatea vocabularului friulan nu numai în comparație cu celelalte idiomuri retoromane sau cu celelalte limbi romanice, ci și prin urmărirea evoluției semantice a unor unități lexicale de la latină la friulană: *Die Originalität des friaulischen Wortschatzes*.

Probleme ale limbilor în contact sînt dezvoltate în articolul lui Guntram A. Plangg *Rätoromanische Lehn — oder Reliktwörter im Süddeutschen*?

Ultima secțiune este alcătuită din două articole cu subiect extralingvistic. Primul este scris de redactorul-șef al periodicului „Gasetta Romontscha" (Giusep Capaul, *Zur Lage und Bedeutung der rätoromanischen Presse*), care întreprinde o analiză detaliată a presei romanșe și a rolului ei în menținerea idiomului. Presa este singurul mijloc prin care cuvîntul scris pătrunde cu regularitate în case și care, alături de radio și televiziune, contribuie la cultivarea și păstrarea limbii. Presa romanșă constituie și o punte de legătură între idiomurile romanșe atît de divergente. Din aceeași perspectivă este conceput și articolul lui Chasper Stupan: *Können Radio und Fernsehen zur Erhaltung einer gefährdeten Minderheitssprache beitragen*?

Volumul prezentat se înscrie în seria tradițională a întîlnirilor de retoromanistică din ultima vreme de la Mainz, Innsbruck sau Chur. El oglindește atît stadiul cercetărilor în domeniu, cît și perspectivele. Unele contribuții, semnate de reputați specialiști, pot constitui punctul de plecare pentru alte numeroase investigații, iar bibliografia bogată aduce informația la zi, încît întreaga culegere devine un instrument necesar de lucru pentru toți cei interesați.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

„International Journal of the Sociology of Language", 64, 1987

Numărul de față este consacrat sociologiei limbii frizone, în spiritul atît al politici editoriale de „one topic per issue", cît și al interesului pentru „the topic of small languages and small language communities". Îngrijit de Durk Gorter, de la Fryske Akademi (Academia frizonă), numărul cuprinde o introducere, nouă articole și două recenzii.

În *Introduction*, p. 5—8, Durk Gorter prezintă pe scurt limba frizonă, istoricul cercetărilor ce i-au fost consacrate și stadiul lor actual și, în încheiere, contribuțiile din cuprinsul revistei.

Pieter H. van der Plank își propune în *Frisian language use and ethnic identity*, p. 9—20, să prezinte în general situația în care se găsește limba frizonă astăzi, din perspectiva stabilirii raportului dintre stratificarea socială și utilizarea limbii, pe de o parte, și conștiința etnică, pe de altă parte. Pornind de la datele furnizate de cele mai recente anchete pe teren și statistici, autorul surprinde mai întîi modificările de natură geolingvistică din perioada 1950—1980 și de ordin sociolingvistic dintre 1965 și 1980. În continuare, se analizează pe categorii de vorbitori (criterii: autohtoni vs. alohtoni, prima limbă frizona vs. olandeza) nivelul competenței atinse și gradul de utilizare a frizonei; separat se analizează utilizarea frizonei în așa-numitele situații de contact. Autorul conchide că, spre deosebire de alte zone din Olanda, în Friesland nu se poate vorbi de o definiție geografică a identității frizone, ci de una de natură genealogică și etnolingvistică.

În *Language, language borders and social strata*, p. 21—36, Lammert G. Jansma și Gjalt H. Jelsma analizează raportul dintre stratificarea socială a locuitorilor într-o regiune adiacentă frontierelor administrative ale provinciei Friesland și utilizarea unuia dintre următoarele trei idiomuri: frizona, olandeza standard și un dialect regional din Groningen (*Gronings* sau *Westerkwartiers*). Se desprinde concluzia că frizona și *Gronings* sînt utilizate cu precădere de muncitori manuali, meșteșugari, fermieri și mici comercianți, în vreme ce olandeza rămîne limba așa-numitelor grupuri ocupaționale superioare, utilizarea ei marcînd de asemenea o creștere semnificativă la noile generații, în toate straturile sociale.

Klaas J. van Dijk, *Language policy in Fryslân: diverging concepts*, p. 37—46, constată consecințele negative pe care le au modurile diferite de abordare a problemei politicii lingvistice în favoarea sau în defavoarea utilizării frizonei ca limbă oficială în provincia Friesland. De aceeași problemă, dar dintr-o perspectivă comparatistă, se ocupă și Gerard

van Rijn și Cees Sieben în *The effects of regionalist ideas on public policy. Some developments in language policy in Wales, Brittany and Friesland*, p. 47—58, articol discutînd aspecte de politică lingvistică privind velșa, bretona și frizona.

Theun Meestringa, *English as a foreign language in Frisian bilingual primary schools*, p. 59—70, examinează problemele ce se ridică o dată cu introducerea limbii engleze în școlile primare cu predare în olandeză și frizonă. Autorul crede că există riscul de a se ajunge la o situație de bilingvism de tip *additive* (olandeză + engleză) și, respectiv, *subtractive*, în care frizona ar pierde teren în favoarea olandezei și a englezei, fiind deci *double-dominated* (dublu dominată).

Koen Zondag discută în contribuția sa, *'This morning the church presents comedy': some aspects of Frisian in the religious domain*, p. 71—80, utilizarea frizonei ca limbă de cult. După un scurt istoric al folosirii limbii frizone în domeniul amintit, se trec în revistă rezultatele unor anchete pe această temă. Articolul se încheie cu prezentarea unui test întreprins de autor, prin care se arată că frizona utilizată în serviciile religioase nu este întotdeauna înțeleasă de vorbitorii nativi ai acestei limbi.

Variations and development in Frisian sandhi phenomena, p. 81—94, de Tony Feitsma, Els van der Geest, Frits van der Kuip și Irénke Meekma, este consacrat analizei unor modificări survenite în pronunțarea frizonei sub influența olandezei și, respectiv, în cea a olandezei vorbite de frizoni, sub influența frizonei. Autorii au pornit de la ipoteza că, în principiu, generația tînără, femeile și persoanele cu studii superioare ar trebui să fie primele care să prezinte influențe ale limbii dominante (olandeza) asupra celei subordonate (frizona). Variabilele sociale avute în vedere sînt vîrsta, studiile și profesia (de fermier sau nu). Au fost anchetați 36 de informatori, provenind din familii în care se vorbește frizona ca primă limbă. S-au analizat următoarele variabile lingvistice : 1. nazalizarea vocalei urmate de *-n* în finală de cuvînt ; 2. asimilarea lui *-s* ; 3. asimilarea/eliminarea lui *d-* din articolul hotărît *de* (comun olandezei și frizonei) ; 4. silabificarea/nazalizarea lui *-en* înainte de consoanele *s, z, x* (fricativa velară surdă), *f, v, l, r* și de semivocalele *j* (palatală) și, respectiv, *w* (bilabială) ; 5. silabificarea lui *-en* înainte de pauză, *h*, o vocală și consoanele *d, t, b, p, g, k, m, n*. Comentînd rezultatele înregistrate (privind eventualele interferențe), detaliate pe categorii de vorbitori, autorii conchid că, în termenii introduși în sociolingvistică de Le Page, limba frizonă este relativ *focused* (concentrată) și ar aparține așa-numitei *kernel competence* (competență nucleară) a vorbitorilor. În aceste condiții, nu s-ar întrevedea, exceptînd categoria vorbitorilor cu studii superioare, dar nu și a celor din generația tînără, dezvoltarea unui continuum difuz de la frizonă spre olandeză, de tipul celor numite regiolecte. Se constată, în schimb, existența unui continuum între olandeza pronunțată de frizoni și pronunțarea standard a limbii olandeze ; de acest standard se apropie cel mult, din nou, categoria vorbitorilor cu studii superioare, dar nu și generația mai tînără.

Krine Boelens, *Child language aquisition as an indicator of language change in the community : Frisian breaking*, p. 95—106, pornește de la constatarea absenței la copiii vorbitori de frizonă a fenomenului cunoscut sub numele de *breaking*, propunîndu-și să stabilească dacă este vorba de o schimbare lingvistică în curs de desfășurare. După cum se știe, prin *breaking* se înțelege, în cazul frizonei, alternarea diftongilor crescători și descrescători, mai ales la substantive : diftong descrescător la sg., ex. : *hier* [hiər] 'păr', diftong crescător la pl., ex. : *hierren* [(h)jɪrən] sau diminutive, ex. : *hierke* [(h)jɪrkə]. S-a înregistrat pronunțarea a 783 de copii din școli primare, ținîndu-se seama de următoarele variabile : sex, tip de școli, statut social-economic, existența unor colegi de clasă cu limbă maternă olandeza, calități personale, vîrsta și limba vorbită acasă. Autoarea este de părere că, deși *breaking*-ul este „recuperat" o dată cu vîrsta, fenomenul este în regres (ilustrînd principiul așa-numitei *lexical diffusion*), urmînd probabil a se impune formele de tipul [hiərən] și, respectiv, [hiərkə].

Singura contribuție consacrată dialectelor frizone de nord este cea a lui Alastair G.H. Walker și Ommo Wilts, *Who writes a North-Frisian dictionary for whom and why?*, p. 107—120. Autorii se ocupă atît de istoricul lexicografiei frizonei de nord (primele dicționare apărînd în sec. al XVIII-lea), cît și de stadiul actual al cercetărilor în acest domeniu.

Numărul se încheie cu recenzii semnate de Jim Smith și, respectiv, Bouke Oldenhof la două lucrări recente, *Taal yn Fryslân*, Durk Gorter & al., care încearcă să răspundă la întrebarea clasică „who speaks what language to whom and when" și, respectiv, *Naar een schoolwerkplan* de T. Meestringa, consacrată problemei învățămîntului bilingv (în olandeză și frizonă).

În concluzie, acest excelent număr se dovedește deosebit de instructiv atît pentru germaniști, cît și pentru toți cei interesați de cercetările de sociolingvistică.

ANDREI A. AVRAM

„Cahiers de lexicologie". *Revue internationale de lexicologie et de lexicographie*, vol. XLVIII, 1986 — I, 146 p.

Volumul de faţă se impune atenţei prin bogăţia şi varietatea sumarului. El cuprinde cinci articole şi numeroase comentarii, prezentări şi recenzii.

N. Arbatchewsky-Jumarie şi I. Iordanskaja abordează problema descrierii lexicografice a unui anumit cîmp lexical în articolul *„Parties du corps" dans le dictionnaire explicatif et combinatoire du francais contemporain : sémantique et structure des vocables* (p. 3—25). În prima parte, consacrată unor *probleme semantice*, au fost reţinute numai două dintre problemele fundamentale pe care le ridică descrierea lexicografică a vocabulelor „părţi ale corpului" : 1) diferenţa dintre descrierea semantică (= definiţia lexicografică) a unui lexem şi descrierea enciclopedică a obiectului pe care îl denumeşte şi 2) deosebirea accepţiilor diferite (= lexeme diferite) ale unei vocabule. Pentru lămurirea primei probleme s-a folosit criteriul *pertinenţei lingvistice*. Rezultatul demersului priveşte definiţia lexemelor de bază : este necesară o definiţie „anatomică" pentru vocabule ca *deget, frunte, genunchi* şi o definiţie „anatomofuncţională" pentru *cap, gură, mînă, ochi*. În vederea deosebirii diferitelor lexeme ale aceleiaşi vocabule s-au aplicat trei criterii : criteriul coocurenţei diferenţiale, al ambiguităţii frazelor şi al incompatibilităţii în aceeaşi ocurenţă. Au rezultat trei situaţii : un lexem funcţional pentru om *(gură)*, un singur lexem funcţional pentru om şi pentru animal *(nas)*, două lexeme funcţionale distincte, unul pentru om şi unul pentru animal *(ureche)*. În partea a doua, *structura vocabulelor*, sînt precizate, pe baza principiului punţii semantice (*pont sémantique*) şi al *uniformităţii*, ierarhia semantică a lexemelor unei vocabule şi ordonarea lor. Descrierea celor 23 de vocabule pe care le-au avut în vedere le-a permis autorilor să desprindă o vocabulă generalizată *(vocable généralisé)* „parte a corpului", care cuprinde ansamblul accepţiilor tipice. La sfîrşitul articolului sînt prezentate, ilustrativ, patru vocabule concrete *(bras, doigt, dos, nez)*.

O analiză detaliată a definiţiilor pentru *femme* şi *homme* în unsprezece dicţionare de largă circulaţie ale limbii franceze contemporane, apărute între 1954 şi 1977, realizează S.Benhamou *(Analyse dictionnairique de „femme" et de „homme"*, p. 27—67). Trăsăturile dominante, asemănările şi deosebirile, expresiile şi locuţiunile şi în special seriile sinonimice (prin care se manifestă lingvistic reprezentarea socială) indică, susţine autorul, importanţa rolului masculin în viaţa publică şi profesională şi limitele domeniilor rezervate femeilor. Şi lista numelor de agent (funcţii şi profesiuni) masculine şi feminine, citate în dicţionare, îi prilejuieşte cîteva observaţii interesante. În concluzie, autorul remarcă subiectivitatea dicţionarelor, subiectivitate care antrenează adesea o prezentare arbitrară. Aceasta la rîndul ei influenţează mai mult sau mai puţin şi pe cei care consultă dicţionarele. Articolul de dicţionar apare astfel revelator pentru înrădăcinarea unui uz şi a unei idei generale.

Vocabularul specific folosit de adolescenţi constituie obiectul articolului lui A. Borrell, intitulat *Le vocabulaire „jeune", le parler „branché". Création et/ou récréation lexicale?* (p. 69—88). Fenomenul discutat este cunoscut de mult timp şi se manifestă în toate limbajele „paralele". Acum însă, cînd se constată o creaţie lexicală permanentă şi foarte importantă la tineri şi o mai puternică cunoaştere şi utilizare de către adulţi a acestui vocabular, problema pare diferită. Apariţia acestor aspecte noi, favorizate de mutaţii sociologice şi socioculturale importante, nu-i poate lăsa indiferenţi pe lingvişti, mai ales pe cei interesaţi de aspectul social al limbajului. A fost lansată şi o anchetă menită să faciliteze studierea dinamicii acestui lexic. Pe baza materialului rezultat dintr-o anchetă restrînsă, autorul examinează diversele procedee de formare a cuvintelor nou create.

În articolul *A Lexicological Study of the Expression of Toleration in French at the Time of the Colloquy of Poissy (1559—1565)* (p. 89—109), W. H. Huseman a urmărit evoluţia lexicologică a termenilor *tolérer, tolérance, tolérant* etc. în cursul a două secole. În urma studierii unui eşantion reprezentativ de texte, autorul alcătuieşte ceea ce s-a convenit să se numească „lexicul toleranţei" de la mijlocul sec. al XVI-lea. Analiza construcţiilor în binom *(tolérer* şi *permettre, tolérance* şi *souffrance* etc.) îi îngăduie numeroase observaţii extralingvistice.

R.F. Allen analizează sensul adjectivului *honnête*, aşa cum reiese din *Le Père Goriot*, în comparaţie cu sensul lexical dat în *Le Petit Robert (Le sens de l'honnêteté dans Le Père Goriot*, p. 111—115). Analiza îl determină să considere că „dans l'univers de *Le Père Goriot honnête* équivaut à *malhonnête et malhonnête* à *honnête*. Bref, nous avons une tautologie. Toutes les honnêtes gens sont malhonnêtes et tous les malhonnêtes sont des honnêts gens — c'est le monde tel que Balzac nous le décrit dans le *Code des gens honnêtes*" (p. 114).

În deschiderea rubricii „Cronici și dări de seamă" se dau informații despre înființarea, în 1985, a unui *Comité International du Vocabulaire des Institutions et de la Communication Intellectuelles au Moyen Age* (CIVICIMA) și despre programul acestuia.

F. de Tollenaere precizează în ce împrejurări, deci cînd și cine anume a denumit *brome* substanța descoperită de A.-J. Balard (*Fr. Brome. Histoire du mot*, p. 119–120).

Ch. Muller răspunde observațiilor făcute de D. Dugast asupra lucrării sale despre vocabularul din teatrul lui Corneille (*A propos de la spécialisation lexicale*, p. 121–129).

D. Dugast prezintă și comentează două volume recent apărute privitoare la textul Bibliei. Considerațiile sale se referă la aspecte statistice, lexicografice și lexicometrice (p. 125–129 și 131–138).

Apariția unei noi reviste de lexicografie, „Lexicographica", este semnalată de D. Candel, care prezintă pe larg și primul ei număr apărut la Niemeyer, Tübingen în aprilie 1985 (p. 139–146). „Lexicographica", redactată în germană, engleză și franceză, este publicată de Antonin Kučera, Alain Rey, Herbert Ernst Wiegand și Ladislav Zgusta în cooperare cu *Dictionary Society of North America* (DSNA) și cu *European Association for Lexicography* (EUROLEX). Fiecare număr al revistei va avea două părți, una cu temă și alta nontematică, precum și o bibliografie a lucrărilor de lexicologie apărute în anul precedent. Bibliografia din acest prim număr începe cu anul 1983.

LUCREȚIA MAREȘ

„Nysvenska Studier". Tidskrift for svensk stil- och språkforskning, 67, 1987

Într-un scurt articol intitulat *Nu eller alltid? Perspektiv på 110 års nusvenska*, p. 5–14, Mats Thelander discută, în legătură cu periodizarea dezvoltării limbii suedeze, conceptul de *nusvenska*. După cum se știe, în mod tradițional, se consideră că limba suedeză a cunoscut trei faze de dezvoltare: *fornsvenska (äldre fornsvenska* și *yngre fornsvenska), nysvenska (äldre nysvenska* și *yngre nysvenska)* și *nusvenska*. După ce face, mai întîi, istoricul utilizării, începînd cu secolul al XIX-lea, a acestui termen, autorul sugerează că acest concept este vag, citînd în sprijinul afirmațiilor sale diverse definiții lexicografice din cîteva dintre cele mai autorizate dicționare ale limbii suedeze: *Illustrerad svensk ordbok, Bonniers svenska ordbok, Nusvensk ordbok* și *Svenska Akademiens ordbok*. În consecință, autorul consideră că termenul *nusvensk* este inadecvat și inutilizabil pentru a desemna perioada actuală de dezvoltare a limbii suedeze, propunînd să se adopte pentru această ultimă fază (cei 110 ani de la apariția romanului *Röda rummet* de August Strindberg) denumirea *modern svensk*.

Ulf Teleman se ocupă în studiul său de mai mari dimensiuni, *De svenska svordomarna och deras grammatik*, p. 15–87, de regulile gramaticale ale utilizării înjurăturilor în limba suedeză modernă și de modul în care semnificația acestora este determinată de contextul sintactic în care sînt folosite. De subliniat este faptul că, din punct de vedere strict gramatical, acestea nu au constituit pînă acum obiectul vreunei cercetări (în gramatici și/sau manuale) care să indice, fie explicit, fie implicit, regulile unei corecte utilizări a acestora. Se mai relevă de asemenea importanța studierii regulilor gramaticale privind utilizarea înjurăturilor din punctul de vedere al istoriei limbii. Astfel, autorul arată că înjurăturile sînt în mare parte integrate în sintaxa limbii suedeze de astăzi și că sistemul de reguli este rezultatul unui proces de gramaticalizare care a făcut ca, într-o perioadă de cîteva secole, un număr mic de cuvinte cu conținut semantic religios (în special *djävel, fan, förbannad* și *helvete)* să se transforme în înjurături cu comportament sintactic și semnificații foarte specializate și diferențiate.

În *Svensk språkvård och ofödda lammskinn. Om förledsbestämning: ett språkvårdsfall*, p. 89–122, Barbro Söderberg analizează structurile, specifice limbii suedeze contemporane, în care atributul nu determină, ca de obicei, pe ultimul membru al unei construcții endocentrice, ci pe primul. Sînt avute în vedere următoarele șase tipuri de structuri: 1. *den gamla kungadrycken Barley water*; 2. *en skarp intellektuell*; 3. *smittobärare av olika sjukdomer*; 4. *en propagandist mot kärnkraft*; 5. *läs- och skrivsvårigheter på runsterna* și 6. *salta badsugna turister*. Sînt trecute mai întîi în revistă atît studiile anterioare consacrate analizei acestor construcții, cît și eventualele recomandări din lucrări cu caracter normativ-prescriptiv bine cunoscute, cum ar fi cele ale lui E. Wellander, *Riktig Svenska* și Å. Åkerman, *Modern Svenska*. Apoi, se procedează la interpretarea acestor tipuri de structuri în scopul elaborării unei tipologii de natură sintactică, respectiv semantică. În ceea ce privește semantica acestor

construcţii, se subliniază cu justeţe faptul că structurile de tipul 1 se pretează la ambiguitate referenţială, care, rezultînd din dubla interpretare posibilă (compus vs. sintagmă liberă), conduce la o polisemie sintactică (*syntaktisk flertydighet*), ce poate deveni, aşa cum se intitulează şi unul din paragrafele studiului, [...] *hotet mot språkets klarhet* (= o ameninţare la adresa clarităţii limbii). Articolul se încheie cu cîteva consideraţii de ordin normativ asupra problemelor ridicate de aceste tipuri de construcţii.

O contribuţie de natură mai curînd filologică şi de analiză literară este cea semnată de Kent Larsson, *Kellgrens Nytt Försök til Orimmad Vers*, p. 123—138.

Hans Jonsson, *Växlingen mellan normbestämd och neutral innebörd hos vissa adjektiv*, p. 139—154, examinează adjectivele suedeze *stor, bred, djup, grov, hög, lång, mången/många, tung, vid* mai ales sub aspectul utilizării neutre a acestora. Discuţia teoretică, ilustrată cu numeroase exemple, este completată prin citarea unor definiţii ale acestor adjective din dicţionare. Articolul se încheie cu cîteva sugestii de natură lexicografică privitoare la adjectivele discutate.

În studiul intitulat *Textmönster i vår äldsta vetenskapeliga tidskriftsprosa. En analys av medicinska rön i Vetenskapsakademiens Handlingar 1750—1763*, p. 155—180, Britt-Louise Gunnarsson analizează cîteva dintre primele texte ştiinţifice medicale redactate în limba suedeză, în secolul al XVIII-lea. Autoarea îşi propune, pe de o parte, să discute aceste mostre sub aspectul structurii, conţinutului şi stilului lor şi, pe de altă parte, să răspundă la întrebarea în ce măsură ele pot fi recunoscute şi astăzi ca întrunind caracteristicile specifice textelor ştiinţifice.

Prezentul număr al revistei „Nysvenska Studier" se încheie cu *Om verben pläga och bruka*, p. 181—202, de Claes Åneman, articol-recenzie reproducînd în esenţă punctele de vedere ale autorului cu privire la o teză de doctorat susţinută recent la universitatea din Uppsala, consacrată verbelor suedeze *pläga* şi *bruka*.

ANDREI A. AVRAM

SESIUNE OMAGIALĂ: CENTENAR IORGU IORDAN

(București, 14—15 noiembrie 1988)

Omagiind împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui Iorgu Iordan, Societatea Română de Lingvistică Romanică, în colaborare cu Academia R.S.România, Secția de Științe Filologice, Literatură și Arte, a organizat în zilele de 14 și 15 noiembrie 1988 o sesiune închinată marelui savant, cel care, prin lunga sa activitate, s-a impus ca una dintre marile personalități ale lingvisticii românești și romanice ale secolului nostru. În cele două zile, vorbitorii înscriși la cuvînt au evidențiat, pe de o parte, multitudinea preocupărilor lui Iorgu Iordan, rolul său de inovator sau de strălucit continuator al unor direcții de cercetare mai vechi, iar pe de altă parte, modul în care ideile sale, păstrîndu-și actualitatea, pot constitui puncte de plecare pentru cercetări noi.

Prima zi a sesiunii a fost consacrată prezentării principalelor domenii ale activității celui omagiat, succint evocate încă din *Cuvîntul de deschidere* rostit de Marius Sala, care s-a referit la multiplele preocupări ale lui Iorgu Iordan pe tărîmul limbii române și al limbilor romanice.

Activitatea de romānist a lui Iorgu Iordan a constituit obiectul expunerii Mioarei Avram, *Iorgu Iordan și limba română*, în care s-a insistat asupra faptului că limba română a stat în centrul preocupărilor marelui savant încă de la primul și pînă la ultimul său articol. Vorbitoarea s-a oprit îndeosebi la activitatea lui Iorgu Iordan în domeniul cultivării limbii și, din acest punct de vedere, la *Gramatica limbii române* din 1937, insistînd asupra receptării acestei cărți în epocă (de reținut receptarea pozitivă din partea unor mari personalități culturale, ca Sadoveanu sau Călinescu).

Despre romanistul Iorgu Iordan au vorbit Ioana Vintilă-Rădulescu și Sanda Reinheimer Rîpeanu. Ioana Vintilă-Rădulescu s-a referit, în cuvîntul său omagial, atît la contribuțiile personale ale lui Iorgu Iordan în domeniul lingvisticii romanice, cît și la faptul că marele savant a întemeiat o adevărată „școală" de romanistică, pe care o continuă astăzi elevi ai elevilor săi. Comunicarea Sandei Reinheimer Rîpeanu, *Istoria lingvisticii romanice*, urmărește această carte fundamentală pentru lingvistica romanică de la prima sa variantă (studiul în limba germană publicat în 1924), pînă la edițiile relativ recente apărute în românește și în traducere germană, engleză, spaniolă etc., cu concursul unor romaniști ca Werner Bahner, John Orr, Rebecca Posner, Manuel Alvar. Esențial rămîne, după cum a subliniat vorbitoarea, că, în ciuda anilor și a intervențiilor în text, cartea și-a păstrat structura fundamentală, confirmînd valabilitatea punctelor de vedere expuse încă din prima variantă de autorul ei.

În comunicarea *Sensul erudiției la Iorgu Iordan*, Ileana Oancea s-a referit la activitatea marelui savant în domeniul stilisticii lingvistice, al cărei inițiator a fost în România, precum și la permanenta actualitate a ideilor sale.

În încheierea primei zile a sesiunii a vorbit Christian Ionescu despre activitatea lui Iorgu Iordan ca onomast, activitatea începută cu marea sinteză *Die rumänische Toponomastik*, prin care, așa cum a subliniat vorbitorul, româna a devenit una dintre puținele limbi romanice pentru care există o sinteză de toponimie, și încheiată cu impresionantul *Dicționar al numelor de familie românești*.

Cea de a doua zi a sesiunii a cuprins comunicări științifice care porneau, în unele cazuri, de la sugestii oferite de Iorgu Iordan în lucrările sale. S-a putut observa cum metodele moderne utilizate conduc spre rezultate fructuoase, care confirmă, adesea, mai vechile intuiții ale profesorului Iordan.

În comunicarea *Teoria gramaticii și lingvistica romanică generală*, Maria și Laurențiu Theban au scos în evidență importanța interdependenței dintre lingvistica generală modernă și gramatica limbilor romanice, atrăgînd atenția asupra direcțiilor de cercetare care se impun din această perspectivă.

Mariana Tuțescu, *Enunțul condițional romanic — continuitate și inovație*, a descris structura enunțului condițional în latină și în limbile romanice, insistînd asupra elementelor de relație și concordanței timpurilor.

Comunicarea lui Dorin Urițescu, *Cu privire la alternanța diftong/monoftong în limbile romanice*, reprezintă o încercare de clasificare tipologică a limbilor romanice, pe baza comportamentului în derivare și flexiune a patru mari limbi standard (româna, italiana, franceza și spaniola) în raport cu diftongarea lui *ĕ* și *ŏ* din latină.

Perspectiva contrastivă română–franceză aplicată la studiul elipsei i-a permis Teodorei Cristea *(Elipsă și interlocuțiune)* să examineze raporturile diferitelor tipuri de elipsă atît cu situația conversațională, cît și cu unitățile transfrastice din care fac parte. Analiza sa a dus la confirmarea ideii lui Iorgu Iordan că elipsa trebuie privită ca o modalitate de reliefare a elementelor esențiale în comunicare.

Două comunicări au abordat probleme ale sintaxei limbii române. Dezvoltînd cu metode moderne o idee a lui Iorgu Iordan, Corina Cilianu *(Structura tematică a frazei în română)* a propus, pe baza unei analize riguroase, un număr de reguli pentru poziția *temă*, deci pentru elementele propoziției aflate în stînga verbului. Janeta Drăghicescu *(Observații asupra gerunziului cu acuzativ în limba română)* a comentat diferitele modalități de parafrazare a gerunziului din grupări de tipul verb + obiect direct + gerunziu (= element predicativ suplimentar).

Dintre ceilalți vorbitori, Alexandru Ionașcu a abordat o problemă de morfologie istorică *(Sistemul etimologic al deicticelor românești)*, Tudora Șandru-Olteanu *(Paralele paremiologice româno-spaniole)* a adoptat o perspectivă contrastivă în studierea unor caracteristici structurale și lexicale ale proverbelor, Mărioara Gheorghiu *(Procedee stilistice de exprimare a intensității forte în franceza contemporană)* și Sanda Stavrescu *(Structura* **voter blanc** *în limba franceză)* au discutat unele caracteristici ale francezei contemporane, iar Mihaela Zaharia (**Prehendere** *în limbile romanice)* și Cristina Jianu (**Revela** și **releva** – *diacronie și sincronie*) au abordat probleme ale lexicului romanic.

Prin comunicările prezentate, vorbitorii au adus un frumos omagiu lingvistului Iorgu Iordan, profesor și îndrumător al multora dintre ei, ale cărui lucrări rămîn în permanentă actualitate: cărți de referință în bibliografia atîtor domenii ale lingvisticii, cu incitante sugestii pentru noi cercetări.

Noiembrie 1988

VICTORIA POPOVICI
Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

„PROBLEME DE ETIMOLOGIE"

(București, 17 – 18 noiembrie 1988)

Dezbaterea științifică anuală cu tema „Probleme de etimologie" a fost organizată în zilele de 17 și 18 noiembrie 1988 la Institutul de Lingvistică din București sub conducerea acad. I. Coteanu. Au participat specialiști din diferite centre universitare.

Problematica celor douăsprezece comunicări prezentate și a discuțiilor a fost variată, cuprinzînd aspecte atît generale (principii și modalități ale investigării în domeniul etimologiei, fenomenul contactului dintre limbi și efectele acestuia etc.), cît și particulare, de detaliu (originea, evoluția, răspîndirea anumitor unități lingvistice). Au fost expuse rezultatele unor cercetări originale asupra limbii române și asupra cîtorva limbi străine, din perspectivă diacronică și sincronică.

În cele mai multe dintre comunicări au fost examinate, din punctul de vedere al provenienței și al primelor atestări în limbă, cuvinte românești de diferite origini. G. Mihăilă, *Lexicul „Cronicii universale" a lui Mihail Moxa (1620) și problema atestărilor*, a semnalat existența în lucrarea citată a patruzeci și șapte de cuvinte românești datate în *Dicționarul limbii române* (DLR) – fasciculele M–R – după 1620. Atestarea cuvintelor la Mihail Moxa implică revizuirea soluțiilor etimologice formulate anterior în legătură cu unele dintre ele; de exemplu, G. Mihăilă este de părere că pentru *ochean*, *patrichie* trebuie admisă și explicația prin slavonă, pe lîngă explicațiile acceptate în DLR *(ochean*, v. *ocean*, are etimologie multiplă – neogreacă, latină, germană, rusă, franceză –, iar *patrichie*, v. *patriciu*, este împrumutat

din neogreacă și din latină). De asemenea, au fost menționate elemente lexicale care apar la Moxa și care nu fac parte din inventarul DLR-ului: *mizii*, *preadrag*, *preaindurătoriu* etc. Cătălina Vătășescu, *Rom.* **ogor**, *alb.* **ugar**, a comparat rom. *ogor*, derivatele acestuia și sintagme ca *ogor negru*, *(a) face (lăsa) ogor* cu termenii și sintagmele corespunzătoare din albaneză, din bulgară și din sîrbocroată, constatînd, pe de o parte, asemănarea de înțeles dintre cuvîntul românesc și echivalentele sale bulgărești și sîrbocroate, iar, pe de altă parte, numărul mai mare de sensuri ale rom. *ogor* față de cele ale alb. *ugar*. Mihai Mitu, *Calcul lingvistic și etimologia multiplă (cu exemple din opera poetică a lui Ion Budai Deleanu)*, a explicat prin raportare la limbi romanice, germanice și slave formații ca: *împreună-lucrare*, *îndestul* și expresia *a(-și) face îndestul* etc. Tiberiu Pleter, *Rom.* **zacherlină**. *Sugestii etimologice*, a discutat istoria cuvîntului și a obiectului denumit. Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, a propus explicarea în interiorul limbii române a unor cuvinte populare înregistrate cu etimologie necunoscută în DLR, litera S — primele două fascicule —: *scăușa* < *căușa*, *sclidiri* < *sfredeli* (ipoteză susținută și prin menționarea variantelor intermediare *slederi*, *sflederi*, atestate la E. Petrovici) etc. Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Împrumut sau derivat?*, a pus în discuție statutul de împrumut latino-romanic al cuvintelor românești neologice care au în componență elemente preexistente în limbă. Argumentele se referă la planul expresiei (de exemplu, rom. *atenționa* nu se poate explica prin termenul corespunzător din franceză, întrucît acesta circulă numai cu forma de participiu trecut) și la planul conținutului (de exemplu, rom. *operativ* nu poate fi pus în legătură cu fr. *opératif*, care este rar și are sensuri specializate). Totodată, autoarea a relevat dificultatea de a respinge explicația prin împrumut în cazul rom. *dialectologic* (se știe că fr. *dialectologique*, deși neînregistrat în dicționare, circulă totuși în limbă) etc.

Alți autori au scos în evidență aspecte ale contactului limbii române cu limbi slave. Maria Sitaru, *Statutul cuvintelor compuse în cadrul Dicționarului etimologic*, a analizat formații adjectivale și substantivale românești cu secvența inițială *fără de*, propunînd explicarea lor prin calc după vechea slavă sau prin compunere pe teren românesc; degradarea semantică a acestor cuvinte în limba română este considerată a fi o consecință a laicizării limbajului bisericesc. Virgil Nestorescu, *Sensuri secundare dezvoltate în română sau împrumuturi?*, a semnalat existența în bulgară și în sîrbocroată a unor cuvinte identice formal cu rom. *grohot*, fapt care pledează pentru originea slavă a termenului românesc; de asemenea a susținut una dintre interpretările care s-au dat rom. *de* (pronume relativ), și anume aceea de împrumut din bulgara medie sau din slavonă preluat prin intermediul tipăriturilor religioase. Ion Robciuc, *Împrumuturi de origine slavă în lumina geografiei lingvistice*, a rectificat soluții etimologice anterioare prin utilizarea în analiză și a criteriului geografic; astfel, drom. arom. și meglrom. *boz* este raportat de autor la un cuvînt din bulgară, sensul „cosaș" al rom. *cobiliță* este explicat prin influență ucraineană etc.

Emil Suciu, *Etimologia și semantismul cuvintelor. Aplicații la împrumuturile din turcă*, a formulat precizări semantice în legătură cu termeni românești înregistrați în dicționare fie fără glosări, fie cu sensuri aproximative; pe baza comparației cu etimonul turc, autorul atribuie rom. *laliu*, *lalie* sensul „roșu aprins", rom. *moschiu*, *moschie* sensul „negru ca moscul", rom. *peșchin* sensul „coptură; prăjitură" etc.

Două dintre comunicări au avut ca obiect soluțiile teoretice și metodologice adoptate în dicționare etimologice (sau în dicționare care conțin și indicații de etimologie) ale unor limbi străine. Andrei Bantaș, *Modalități de tratare a etimologiei în dicționarele limbii engleze*, a subliniat, între altele, importanța diferențierilor etimologice pe sensuri lexicale (în dicționarele ample) și a sugerat introducerea conceptului de „vocabular științific internațional" (în dicționarele românești de format mediu). Oana Săliștean̆u Cristea, *Principii de elaborare a dicționarelor etimologice ale limbii italiene*, a relevat caracterul incomplet al cîtorva lucrări lexicografice mai vechi, care cuprind numai italiana standard, lipsa lor de rigoare în stabilirea distincției etimologie directă/etimologie indirectă, în precizarea statutului de element moștenit /element împrumutat, în calificarea unei unități lingvistice drept panromanică etc. Autoarea consideră că recenta lucrare coordonată de Max Pfister, *Il Lessico Etimologico Italiano*, în care se depășesc limitele și inconsecvențele menționate, ar putea fi utilizată ca model pentru *Dicționarul etimologic al limbii române.*

Comunicările și discuțiile pe marginea acestora au favorizat un util schimb de opinii, argumentate științific cu competență, referitoare la un material faptic variat.

Ianuarie 1989

CAMELIA STAN
Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

SIMPOZION IORGU IORDAN
(Iaşi, 19 noiembrie 1988)

Din iniţiativa Catedrei de limba română a Facultăţii de Filologie de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, a fost organizat, în ziua de 19 noiembrie 1988, simpozionul *Iorgu Iordan — 100 de ani de la naştere*, la care au participat cu comunicări cadre didactice de la Facultatea de Filologie şi cercetători de la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor al Universităţii.

În cuvîntul de deschidere, Corneliu Dimitriu a prezentat această manifestare ştiinţifică drept un omagiu adus memoriei fostului profesor al Universităţii ieşene şi omului de ştiinţă Iorgu Iordan, la centenarul naşterii sale. A fost subliniată revigorarea de care au beneficiat lingvistica şi filologia românească prin prestigioasa activitate a acestui „lingvist total al epocii moderne" în variate domenii, în care a lăsat lucrări de referinţă pe plan mondial, ca în romanistică, ori a iniţiat direcţii şi modalităţi de cercetare care s-au impus la noi, în onomastică, stilistică şi în studiul limbii literare.

Cele 19 comunicări susţinute au abordat cele mai relevante aspecte ale vieţii şi activităţii omului şi lingvistului Iorgu Iordan. În cele ce urmează, prezentăm comunicările prin circumscrierea lor la domenii de cercetare, într-o ordine impusă de prevalenţa acestora în preocupările personalităţii omagiate.

Într-o primă secţiune, preponderent biografică, s-au înscris comunicările : *Iorgu Iordan, omul şi opera*, susţinută de Gavril Istrate, elev al lui Iordan, care a evocat rectitudinea morală şi probitatea ştiinţifică ale profesorului şi savantului, reputata sa gravitate şi consecvenţă în conduită şi în judecăţile de valoare asumate ; *Iorgu Iordan — memorialistul*, în care Constantin Ciopraga a comentat impresionanta bogăţie faptică a *Memoriilor* şi severitatea expresivă cu care Iordan se prezintă congenerilor şi posterităţii ; *Iorgu Iordan şi Leo Spitzer*, comunicare susţinută de Valeriu Stoleriu, ce a încercat „o schiţare a naturii şi importanţei reale" a relaţiilor dintre Iorgu Iordan şi romanistul vienez, stabilind acele afinităţi ideatice pe care s-a întemeiat o autentică prietenie, dublată de o înrîurire benefică asupra carierei lor ştiinţifice, ambele spre profitul incontestabil al romanisticii.

Contribuţia remarcabilă a savantului în acest domeniu a fost relevată de Richard Valter în comunicarea *Iorgu Iordan — romanist*, care a urmărit formarea lui Iordan ca romanist „generalist" de mare prestigiu, cel ce a stabilit în ţara noastră bazele moderne ale lingvisticii romanice ca disciplină de studiu şi domeniu de cercetare, de către Stelian Dumistrăcel, care, în comunicarea *Iorgu Iordan despre importanţa dialectologiei pentru lingvistica romanică*, a pus în lumină implicaţiile ideii potrivit căreia romanistica a luat fiinţă pe baza cercetărilor dialectale în domeniul lingvistic italian şi francez şi a subliniat importanţa contribuţiilor lui Iorgu Iordan în ceea ce priveşte dialectologia românească. Dana Diaconu, în comunicarea *Iorgu Iordan — hispanist*, a prezentat aportul însemnat al savantului în domeniul de referinţă : cursuri şi manuale de elevată valoare formativă şi metodologică, studii, articole, recenzii şi comunicări pe teme de lingvistică şi literatură hispanică, participări la reuniuni internaţionale ca cel mai ilustru reprezentant al şcolii româneşti de hispanistică, iar Eleonora Cărcăleanu, vorbind despre *Iorgu Iordan şi literatura italiană* a evocat interesul filologului romanist pentru această ramură, concretizat în cursul de istoria literaturii italiene de la origini pînă la Dante, ţinut la Iaşi, dens în informaţii, sistematic şi sobru în prezentare, şi a remarcat actualitatea interpretărilor lui Iordan în studiile despre Dante şi Petrarca.

În ceea ce priveşte onomastica, comunicările prezentate au subliniat sincronia preocupărilor lingvistului român cu cercetarea europeană, ca şi rolul lui Iorgu Iordan la începuturile şcolii onomastice româneşti. Ilie Dan, în comunicarea *Iorgu Iordan şi toponimia românească*, a arătat că Iordan „este întîiul mare lingvist român cu preocupări organizate şi constante privitoare la numele de locuri din limba română", considerîndu-i lucrările drept repere în cercetarea toponimică pe teren dacoromânesc, iar Adrian Poruciuc, ocupîndu-se de *Sufixe toponimice româneşti în interpretarea lui Iorgu Iordan*, a schiţat o posibilă lărgire a viziunii asupra sufixelor *-inţi, -ov/-ova/-ava, -işte* prin examinarea materialului toponimic înregistrat pentru perioada de dinainte de pătrunderea slavilor în Europa sud-estică. În comunicarea *Iorgu Iordan şi cercetarea antroponimică românească*, Ion Florea s-a referit la aportul recunoscut al lingvistului la studiul numelor de persoane, în special în privinţa raporturilor acestora cu toponimele.

Contribuţiile marelui lingvist în domeniul stilisticii şi al cunoaşterii limbii literare au făcut obiectul comunicărilor : *Iorgu Iordan şi stilistica limbii române*, în care Dumitru Irimia a susţinut că Iordan, întemeietor al stilisticii de tip lingvistic sub influenţa lui Bally şi Spitzer, a realizat prima descriere amplă a valorilor stilistice ale limbii române ca limbaj popular ; *Iorgu Iordan — interpret al limbajului poetic eminescian*, în care Petru Zugun a argumentat optica lui Iordan asupra frapantei originalităţi a expresiei eminesciene, explicată prin intuiţia cu care poetul a modelat materialul lingvistic comun în tiparele distincte ale sensibilităţii sale ; *Îmbinările stabile de cuvinte în concepţia lui Iorgu Iordan*, a Marcelei Lozbă, o interpretare a valorii expresive pe care o au în concepţia lingvistului unele construcţii acceptate ca elemente de stil în măsura în care dau impresia de „spontaneitate şi naturaleţe", trăsături apreciate de Iordan ca definitorii pentru faptele de stilistică lingvistică ; *Iorgu Iordan şi limba literară*, în care Corneliu Dimitriu a sintetizat contribuţiile lui Iordan în acest domeniu, de la probleme aplicative la cele teoretice, autorul comentînd interpretările sagace ale limbii lui Creangă şi Eminescu, precum şi cîteva idei şi teze ale savantului, unele de justificată actualitate (existenţa unor stiluri ale limbii literare), altele virtual posibile (existenţa limbii române literare abia din secolul al XIX-lea). Comunicarea susţinută de Alexandru Andriescu, *Iorgu Iordan, editor*, întregeşte cunoaşterea aportului lui Iordan în cercetarea limbii literare prin examinarea activităţii filologului de editare a operelor lui Neculce şi Creangă, interesul vorbitorului stăruind asupra ediţiilor lui Ion Neculce, prezentate comparativ.

Preocupările lui Iordan pentru gramatică şi, implicit, cele pentru problemele de cultivare a limbii au fost ilustrate de comunicările *Iorgu Iordan şi gramatica* şi *Fapte de limbă populară* în *„Limba română actuală. O gramatică a «greşelilor»*, în care Dumitru Nica şi, respectiv, Ion Nuţă au identificat drept o constantă a activităţii lui Iordan în aceste domenii interesul pentru dinamica structurii gramaticale a limbii române, „actualizată" în vorbire, pentru explicarea tendinţelor de eludare a normelor canonice, tolerate ori sancţionate prin raportarea la sistemul limbii.

În ceea ce priveşte lingvistica generală, aspecte ale contribuţiei savantului au fost discutate în comunicările *Iorgu Iordan şi lingvistica germană*, în care Octavian Nicolae a arătat că, familiarizat cu ideile şi curentele germanisticii, Iordan le-a făcut cunoscute la noi, după cum în reviste germane de specialitate a publicat articole asupra limbii române, şi *Sistemele limbilor şi relaţiile dintre ele în concepţia lui Iorgu Iordan*, în care Ion Lobiuc a analizat opiniile lingvistului privind natura şi esenţa limbajului, factorii de evoluţie şi contactele dintre limbi în timp şi spaţiu.

Comunicările susţinute la Simpozion vor fi reunite într-un volum omagial ce va apărea în cursul anului 1989.

Decembrie 1988

MIHAELA PARASCHIV
Iaşi

„TOPONIMIE ROMÂNEASCĂ: TIPOLOGIE, STRATIFICARE, LEXICOGRAFIE"

(Bucureşti, 5—6 decembrie 1988)

Institutul de Lingvistică a iniţiat organizarea unor seminare ştiinţifice pe domenii sau teme lingvistice de actualitate, în vederea informării reciproce şi a coordonării metodologice a diferitelor colective de specialişti. În cadrul acestei acţiuni, în zilele de 5—6 decembrie 1988 s-a desfăşurat la Bucureşti seminarul cu tema *Toponimie românească : tipologie, stratificare, lexicografie*.

Reunind cercetători din Bucureşti şi din alte centre universitare (Cluj-Napoca, Iaşi, Craiova, Timişoara), ale căror preocupări converg spre domeniul lingvistic amintit, sesiunea

a avut un pronunţat caracter de lucru, prilejuind un interesant şi util schimb de opinii asupra stadiului actual al toponimiei româneşti. Aşa cum reiese din programul manifestării, organizatorii (directorul institutului, acad. I. Coteanu — care a condus lucrările — şi colectivul de onomastică coordonat de prof. dr. Gh. Bolocan) şi-au propus abordarea unor aspecte diverse legate de tipologia, stratificarea şi lexicografia toponimică. Astfel concepută, tematica seminarului a reflectat preocuparea atît pentru problemele teoretice, cît şi pentru aspectele concrete ale realizării practice a *Dicţionarului toponimic al României* (DTR).

Prima zi a fost consacrată discutării normelor şi principiilor teoretice pe baza cărora se elaborează *Dicţionarul toponimic al României* în fiecare dintre centrele universitare amintite.

Prezentînd normele pe baza cărora s-a redactat *DTR — Transilvania*, D. Loşonţi (Cluj-Napoca) s-a referit la importanţa anchetelor de teren, a înregistrării fidele a variantelor fonetice, accentuale şi morfologice ale numelor de locuri. O trecere în revistă a cercetărilor de toponimie de pînă acum în lumina problemelor pe care le ridică elaborarea *Dicţionarului toponimic al României* a realizat A. Pop (Cluj-Napoca) în *Cîteva principii de redactare a „Dicţionarului toponimic al României"*; un alt aspect la care autorul s-a referit a fost acela al toponimiei urbane şi al locului ei în dicţionar.

În comunicarea pe care a susţinut-o, prof. dr. Gh. Bolocan a făcut o expunere amănunţită şi argumentată a normelor şi principiilor care au stat la baza redactării *Dicţionarului toponimic al României — Oltenia*. S-a subliniat importanţa analizei numelor de locuri nu numai din punct de vedere sincronic (prin anchete de teren), ci şi diacronic, pe baza izvoarelor documentare (istorice, geografice, administrative), ceea ce oferă o imagine cuprinzătoare a istoriei denumirilor. Pe linia unor aspecte legate de tipologia toponimică, gruparea microtoponimiei în *articole-matcă* este în măsură să concentreze un material lingvistic foarte bogat, înregistrînd totodată variante fonetice şi morfologice specifice zonei anchetate.

Asupra importanţei *Dicţionarului entopic* (de terminologie geografică populară), conceput ca instrument auxiliar pentru *DTR — Oltenia*, mai ales ca sursă preţioasă de informaţii pentru etimologie, s-a oprit Anca Andrei-Fanea, care a relevat bogăţia materialului existent în arhiva colectivului din Bucureşti (peste 6000 de termeni notaţi prin anchete de teren).

În prima zi, la discuţii au participat I. Toma, Gh. Bolocan, D. Loşonţi, A. Pop, I. Florea. Referindu-se la problemele deosebite pe care le implică realizarea unui astfel de dicţionar, I. Toma observa că ele decurg din însuşi caracterul specific al toponimiei — disciplină de graniţă, aflată la interferenţa cu alte ştiinţe: geografie, istorie, etnografie, sociologie, folclor etc.

În intervenţia sa, I. Florea (Iaşi) a prezentat mai întîi stadiul în care se află realizarea *Dicţionarului toponimic al României — Moldova*, modalităţile şi perspectivele de valorificare. În continuare, autorul s-a referit la modul de efectuare a anchetelor de teren, în funcţie de bazinele hidrografice.

Discuţiile pe marginea materialelor prezentate au continuat şi a doua zi, printre participanţi numărîndu-se: C. Reguş, I. Robciuc, D. Tomescu, M. Tomici. Majoritatea comunicărilor susţinute în această zi au urmărit elucidarea unor aspecte concrete izvorîte din cercetarea materialului toponimic redactat.

E. Bureţea (Craiova), în comunicarea *Observaţii asupra numelor de locuri româneşti cu secvenţa finală* -**a**, a analizat modalităţile de formare a unor toponime noi, pe teren românesc, prin ataşarea acestei secvenţe unor teme antroponimice şi toponimice.

Probleme de etimologie în „Dicţionarul toponimic al României — Banatul" s-a intitulat comunicarea semnată de V. Goicu şi R. Sufleţel (Timişoara), prezentată de R. Sufleţel. Pe baza analizei documentelor istorice s-au propus noi etimologii unor nume de sate vechi româneşti.

Lucrarea Mariei Dobre, *Particularităţi dialectale ale terminologiei geografice populare din Oltenia*, a adus o completare a fizionomiei lexicale a graiului oltenesc în cadrul subdialectului dacoromân, discutînd unii termeni neatestaţi în lucrările de specialitate.

Privitor la implicaţiile analizei gramaticale a numelor de locuri în *Dicţionarul toponimic al României — Oltenia*, comunicarea Domniţei Tomescu, *Observaţii asupra sistemului de articulare a toponimelor*, a susţinut o mai atentă şi corectă înregistrare a formei de bază a toponimelor în *cuvîntul-titlu* al dicţionarului, prin respectarea uzului toponimic.

Comunicarea Ilincăi Constantinescu, *Implicaţiile tipologice ale promovării endonimelor*, a analizat un subsistem toponimic (nume topice străine) din perspectiva procesului de stan-

dardizare a denumirilor geografice — proces complex şi de mare actualitate. S-a subliniat faptul că prelucrarea endonimelor, utilizarea lor corectă şi consecventă presupun dirijarea acestui proces prin efortul comun al lingviştilor, geografilor, cartografilor, istoricilor şi al autorilor de lucrări de referinţă pentru învăţămînt şi pentru publicul larg.

Dezbaterile pe marginea comunicărilor prezentate în cele două zile ale seminarului au evidenţiat utilitatea stabilirii punctelor de vedere comune, menite să contureze mai pregnant caracterul unitar al cercetărilor de toponimie românească. S-a convenit ca, întîlnirile pe această temă să fie continuate, ele contribuind la o mai bună cunoaştere şi coordonare a activităţii din centrele universitare amintite, în planurile cărora figurează o lucrare de importanţa şi amploarea *Dicţionarului toponimic al României*.

Ianuarie 1989

FILOFTEIA MODORAN
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

MARIANA COSTINESCU

(1943–1989)

Ultima decadă a lunii ianuarie ne-a adus vestea neașteptată a încetării din viață a Marianei Costinescu. Cei care îi eram colegi știam de aproape doi ani că era amenințată de o boală incurabilă. Mai speram însă într-o vindecare miraculoasă, încrezîndu-ne în uimitoarea ei rezistență morală prin care în ultimele luni, ca și în alte momente ale existenței, se împotrivise eroic suferințelor provocate de o soartă nedreaptă. Tocmai de aceea vestea morții ei ne-a îndurerat pe toți în mod profund.

Născută la 28 februarie 1943 în Giurgiu, a urmat cursurile elementare și secundare în București, absolvind în 1966 Facultatea de Filologie a Universității din București. În toamna aceluiași an a fost repartizată în calitate de cercetător stagiar la Institutul de Lingvistică din București în cadrul sectorului de limbă literară și filologie. În felul care ulterior ne-a devenit familiar, a pășit prima dată în sectorul nostru, strecurîndu-se aproape nebăgată în seamă prin spațiul strîmt al ușii întredeschise. Un zîmbet sfios și doi ochi aprinși de o vie emoție recomandau o ființă timidă. Timpul avea însă să ne dezvăluie fețele necunoscute ale unui suflet în care onestitatea, curajul și sinceritatea s-au oglindit neîntrerupt. Un dezvoltat simț al umorului, stîrnit de asocierile cele mai neprevăzute, și o camaraderie spontană, sincer dezinteresată, desăvîrșeau profilul ei spiritual.

Din munca pe care a depus-o cu hărnicie și pricepere în cei peste douăzeci de ani de activitate în institut, istoria limbii române literare și în special filologia au avut de profitat. Cercetarea textelor vechi a fost domeniul ei preferat. Încă de la primele apariții în paginile publicațiilor de specialitate a formulat unele opinii, temeinic argumentate, care au modificat simțitor perspectiva asupra cîtorva realități culturale din epoca veche. A pus, astfel, în lumină existența în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea a unui puternic curent de traduceri religioase, căruia i s-a datorat tălmăcirea *Apostolului*, *Acatistului*, *Paraclisului* și *Psaltirii*. A demonstrat, totodată, în mod convingător că, în urma prelucrării unora dintre aceste tălmăciri, s-au constituit versiunile tipărite de Dosoftei ale *Acatistului* și *Paraclisului* (1673) și, respectiv, a *Psaltirii* (1680), considerate pînă atunci traduceri independente ale mitropolitului moldovean. Dar interesul constant al multora dintre cercetările întreprinse s-a axat asupra primelor versiuni românești ale *Apostolului* (*Codicele Voronețean* și versiunile Bratul, Coresi și Iorga), pentru a căror investigare lingvistică și filologică de mare anvergură s-a raportat permanent la numeroase versiuni slavone, la textul *Bibliei* lui Luther și la textul latin al *Vulgatei*. Dificilele probleme ale localizării, filiației, stabilirii originalului

străin și ale identificării inițiativelor culturale și-au găsit în studiile publicate o rezolvare mai mult decît satisfăcătoare. Noutatea rezultatelor dobîndite prin aceste cercetări (localizarea traducerii inițiale a *Apostolului* în Banat–Hunedoara sau în părțile vestice ale Transilvaniei, prelucrarea acestei traduceri în Moldova, identificarea unei a doua traduceri românești a *Apostolului* efectuate după textul german al *Bibliei* luterane etc.) a contribuit în mod substanțial la clarificarea unor aspecte privind apariția și răspîndirea scrisului literar românesc. Sinteza acestor rezultate a fost înglobată în excelenta ediție a *Codicelui Voronețean*, distinsă cu premiul Perpessicius pe anul 1981, operă căreia Mariana Costinescu i-a consacrat mulți ani de strădanii neîntrerupte. Buna pregătire lingvistică a ajutat-o să nu rămînă cantonată numai pe tărîmul literaturii vechi. În anul 1981 a realizat în condiții optime ediția uneia dintre marile reviste din ajunul revoluției de la 1848 : *Propășirea* (în colaborare cu Petre Costinescu). În ultimii ani a lucrat cu aceeași pasiune la realizarea ediției *Bibliei* de la București, din a cărei comisie de revizie făcea parte, transcriind o bună parte dintre epistolele apostolice, definitivînd transcrierile altor texte și aducîndu-și contribuția la stabilirea normelor de transcriere. În sfîrșit, în rîndul contribuțiilor filologice trebuie amintită și prețioasa *Bibliografie filologică românească. Secolul al XVI-lea*, publicată în 1974 (în colaborare cu Gh. Chivu).

Mariana Costinescu a abordat cu aceeași competență și problemele de istorie a limbii române literare, căutînd, pe de o parte, să surprindă, pe baza datelor oferite de gramaticile apărute în perioada 1780–1963, procesul de constituire a normelor supradialectale ale românei literare, iar, pe de altă parte, să depisteze și să inventarieze termenii regionali întîlniți în textele literare din perioada 1640–1780. Aceste preocupări de cercetare s-au materializat în publicarea a două valoroase lucrări : *Normele limbii literare în gramaticile românești* (1979) și *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali* (1987 ; în colaborare cu Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon).

Boala nu i-a mai îngăduit să ducă la sfîrșit două lucrări pentru care aduna de mai mulți ani numeroase și prețioase fișe : prima privea stabilirea modelului străin pentru cel mai vechi text românesc de magie populară (*Începătură de nuiale*, circa 1559–1560), a doua urmărea localizarea traducerii înfăptuite după textul german al *Apostolului* luteran. De altfel, soarta a frustrat-o și de bucuria de a vedea un exemplar din recenta ediție a *Bibliei* de la București, pe care îl mai aștepta încă pe patul de suferință cu răbdarea celui care știa că investise în această realizare ultimele sale sforțări creatoare.

Moartea ei neașteptată, la vîrsta deplinei maturități științifice, a dus la pierderea unuia dintre cei mai înzestrați filologi contemporani. În inimile celor care au cunoscut-o amintirea sufletului ei nobil va dăinui mereu.

Februarie 1989

ALEXANDRU MAREȘ
Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Spiru Haret 12

RO–79638 București 1 ROMÂNIA

Fonded in 1950

Six issues every year

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields : general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address : Redacția revistei STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO–79638 București 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to :

ROMPRESFILATELIA – Sectorul export – import presă, P.O. Box 12–201, telex 10376 prsfi r, RO–78014, București, Calea Griviței nr. 64–66.

CONSTANT MANECA

(1926–1989)

La 3 aprilie ne-a părăsit Constant Maneca, după o boală îndelungată care l-a ținut mulți ani departe de Institutul de Lingvistică, al cărui colaborator a fost aproape de la înființare.

Născut la 1 august 1926, la Curtea de Argeș, și-a luat licența la Facultatea de Filologie a Universității din București în 1951. A fost profesor secundar (1950–1952) și din 1952 cercetător la Institutul de Lingvistică. Și-a început activitatea la lucrările de lexicografie ale Institutului, fiind colaborator apreciat la *Dicționarul limbii române literare contemporane*, *Dicționarul limbii române moderne*, *Dicționarul limbii române* (a lucrat și la *Dicționar enciclopedic român)*, și a continuat-o – în cea mai mare parte a timpului – la sectorul de limbi romanice, de la întemeierea acestuia, în 1960, pînă în 1977, cînd o boală nemiloasă l-a împiedicat să mai lucreze. A fost unul dintre autorii lucrării colective *Crestomație romanică*, elaborată sub conducerea lui Iorgu Iordan, și a participat, cu multe idei originale, la alte lucrări ale acestui sector, fiind unul dintre animatorii lucrării colective consacrate vocabularelor reprezentative romanice, la care nu a mai putut lucra. Nu a ajuns să publice nici cercetările sale asupra unor dialecte italienești vorbite în România. Cunoscut pentru aceste preocupări, prezentate în cadrul unor comunicări ținute în Italia, a fost ales membru al Centrului de Cercetări pentru Dialectologia Italiană (1965).

A fost un cercetător pasionat al lexicului limbii române, domeniu în care și-a început activitatea lingvistică. Lexicului românesc, comparat cu cel italian, i-a consacrat teza de doctorat (1971), pe care a publicat-o sub titlul *Lexicologie statistică romanică* (1978), o analiză fină cu ajutorul metodei statistice, la care ținea foarte mult (o dovedesc numeroasele articole) și în care s-a specializat în cursul unui stagiu (1970–1971) făcut ca „Visiting Scholar'' la Universitatea Stanford (S.U.A.). Același subiect, dintr-o altă perspectivă, l-a abordat în cartea publicată în Italia (1979) împreună cu Adriana Senatore *(Vocabulario essenziale rumeno poliglotta)*. Dar colegul nostru a fost și rămîne apreciat și în afara Institutului de Lingvistică, pe care l-a servit cu devotament. Prin *Dicționar de neologisme*, pe care l-a publicat în mai multe ediții, în colaborare cu Florin Marcu, el a intrat în casele miilor de cititori din această țară. A fost, de asemenea, cunoscut și recunoscut și prin participările sale la ședințele de terminologie tehnico-științifică, în calitate de reprezentant al Institutului de Lingvistică din București.

Atît colegii, cît și nelingviștii care l-au prețuit au fost însă impresionați de calitățile umane ale lui Constant Maneca. Dispus să-și ofere serviciile ori de cîte ori era nevoie, a fost unul dintre oamenii care te ajuta discret. A fost un om plin de optimism, calitate ce nu l-a părăsit nici în ultimii ani, cînd boala l-a împiedicat să fie în mijlocul nostru. I-am admirat tăria cu care a înfruntat suferința, lăsînd un minunat exemplu de forță morală.

MARIUS SALA

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 296 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV (**1982—1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V (**1983—1984**), 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI (**1984**), 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII (**1985**), 1986, 224 p., 19 lei ; tom VIII (**1986**), 1987, 262 p., 21 lei ; tom IX (**1987**), 1989, 196 p., 16,50 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P(presin — puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1866, 100 lei. Tomul X. Partea 1. Litera **S (s — sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei. Tomul X. Partea a 2-a. Litera **S (scladă — semințărie)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea a 2-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Dănăilă, cercetător științific principal, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Elena Ciobanu, cercetător științific principal, 1987, p. 389—692, 64 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei ; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

ION COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 25 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, [vol. I], 1987, 224 p., 16 lei ; vol. II, 1988, 368 p., 28 lei.

AL. MAREȘ, **Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea**, 1987, 422 p., 1757 fig., 92 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 282 p., 25 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, I. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. (broșură), 383 lei.

ION COTEANU, MARIUS SALA, **Etimologia și limba română**. Principii și metode, 1987, 160 p., 11,50 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București. **Dicționarul explicativ al limbii române. Supliment.** (DEX—S), 1988, 198 p., 37 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1988 (XXXIX)

1

2

3

4

★

5

RM—ISSN 0039—405X


I. P. Informaţia c. 1060

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

Număr dedicat celui de al XIX-lea Congres de Lingvistică și Filologie Romanică Santiago de Compostela, 4–9 septembrie 1989

XL
3
mai-iunie
1989

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii [illegible] rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

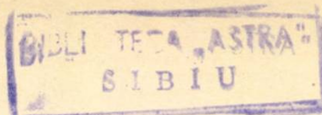
Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125



Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

3—XL—1989
mai—iunie

APARE DE 6 ORI PE AN

Număr dedicat celui de al XIX-lea Congres
de Lingvistică și Filologie Romanică
Santiago de Compostela, 4—9 septembrie 1989

SUMAR

SCL, anul XL, nr. 3, p. 195—322, București, 1989

ÎMPRUMUTURILE LEXICALE ROMANICE DIN MALTEZĂ. PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ

ANDREI A. AVRAM

Articolul își propune să evalueze critic criteriile care permit o stratificare diacronică a împrumuturilor lexicale romanice din malteză. Se arată că adaptarea la sistemul fonologic al limbii malteze furnizează cele mai precise repere de natură a situa cronologic unitățile lexicale romanice din malteză.

1.1. După cum se știe, împrumuturile lexicale romanice din malteză sînt de origine latină, spaniolă, franceză, siciliană și italiană [1]. Dat fiind însă numărul extrem de redus al împrumuturilor din primele trei limbi menționate, vom discuta exclusiv exemple de unități lexicale aparținînd componentei siciliano-italiene a vocabularului maltez, primele dintre acestea intrate încă din secolul al XII-lea.

1.2. Lexicul maltez de origine siciliano-italiană a constituit obiectul unor analize din punct de vedere etimologic și onomasiologic, precum și din acela al adaptării împrumuturilor la sistemul morfologic și fonologic al limbii malteze [2], fără a se acorda însă o atenție aparte problemei stratificării diacronice. În cele ce urmează, vom încerca să arătăm care sînt criteriile cele mai „tari" care ne permit să ajungem la o cronologie relativă a împrumuturilor lexicale siciliano-italiene.

2.1. Etimologia se dovedește a fi un criteriu de o utilitate îndoielnică. Este adeseori imposibil să se decidă dacă este vorba de un împrumut de origine siciliană sau italiană, date fiind similitudinile dintre cele două idiomuri, pe de o parte, și faptul că diferențele existente au putut dispărea ca urmare a acțiunii concertate a regulilor fonologice și a constrîngerilor fonetice de suprafață [3] specifice limbii malteze.

2.2. Am putea fi tentați să afirmăm că, în principiu, împrumuturile de origine siciliană sînt mai vechi decît cele de origine italiană, avînd în vedere faptul că influența siciliană începe înaintea celei italiene. Dar ar fi eronat să conchidem că este vorba de două perioade succesive strict ordonate. Dimpotrivă, italiana pătrunde încă înainte de sosirea cavalerilor (ziși) de la Malta, în 1530, în vreme ce „influența siciliană asupra limbii malteze se menține [...] chiar și mai tîrziu, cînd cavalerii intră în posesia Maltei" [4].

2.3. Rezultă deci că, plecînd de la etimologia unui împrumut, ajungem la concluzii de o dezamăgitoare lipsă de precizie : există împrumuturi

[1] Prin siciliană înțelegem dialectele din Sicilia, iar prin italiană dialectele din Italia meridională continentală și italiana literară.

[2] Vezi J. Aquilina, *A brief survey of Maltese semantics*, în „Orbis", III, 1954, p. 68–88; J. Aquilina, *A survey of the constituent elements of Maltese*, în „Orbis", VII, 1958, p. 65–78; Fernande Krier, *Le maltais au contact de l'italien*, Hamburg, Helmut Buske, 1976 (citat: *Le maltais ...*).

[3] În accepția lui Masayoshi Shibatani, *The role of surface phonetic constraints in generative phonology*, în „Language", 49, 1973, 1, p. 87–106.

[4] Fernande Krier, *Le maltais ...*, p. 9.

SCL, anul XL, nr. 3, p. 197–202, București, 1989

siciliene intrate după 1530, după cum există împrumuturi din italiană intrate înainte de 1530.

3.1. Onomasiologia a fost utilizată ca reper pentru situarea cronologică a împrumuturilor. Dar, cel mai adesea, nu putem face decît constatarea, cu caracter mult prea general și nedefinit în timp, că împrumuturile care sînt termeni concreți sînt mai vechi, în vreme ce termenii abstracți sînt împrumuturi mai recente. Noțiunile „concret" și „abstract" se dovedesc ele însele prea vagi.

3.2. Mai mult, a vorbi de caracterul concret sau abstract presupune necesitatea de a ne referi la realitatea extralingvistică. Or, după părerea noastră, este preferabil să explicăm faptele de limbă fără a depăși, în măsura posibilului, limitele domeniului lingvistic propriu-zis.

4.1. Nici adaptarea la sistemul morfologic nu este în măsură să funcționeze ca reper cronologic mai precis. În ceea ce privește paradigma verbală, ea apare ca un criteriu cronologic nul, deoarece toate verbele împrumutate sînt adaptate la schemele verbale semitice ale maltezei.

4.2. În cadrul paradigmei nominale, pluralul „spart" (intern) de tipul: /fra:n/ (sg. /forn/ „cuptor"), /sri:p/ (sg. /serp/ „șarpe"), /vru:s/ (sg. /vers/ „vers"), /bolol/ (sg. /bolla/ „timbru"), /sta:ten/ (sg. /sutta:na/ „sutană") etc. nu indică în mod necesar un împrumut vechi. De asemenea, împrumuturile care se termină în vocala *-u* sau în consoană sînt uneori integrate, formînd pluralul cu ajutorul sufixului semitic *-i'i* : *t* : /lacci'i:t/ sg. /lacc/ „șiret", /gassi'i:t/sg. /gass/ „gaz", /radi'i:t/ sg. /ra:dju/ „radio", sau au marca siciliano-italiană de plural *-i*: /proverbji/ sg. /proverbju/ „proverb", în condițiile în care „estimări cronologice [...] nu pot fi luate în considerare"[5].

4.3. Referitor la împrumuturile incluse în așa-numitele compuse hibride, se poate presupune, fără alte precizări însă, că ele au intrat într-o perioadă mai veche, avînd în vedere faptul că „locutorul nu este conștient de aceste compuneri, ele constau pentru el dintr-un singur *signifiant* și *signifié*"[6] : /sadanittant/ „pînă atunci", unde /tant/</tanto/.

5.1. Adaptarea la sistemul fonologic al limbii malteze furnizează reperele cele mai „tari" pentru a se putea obține o cronologie relativă parțială de o mai mare precizie. Din compararea maltezei cu araba clasică și cu dialectele arabe magrebine [7] rezultă că putem atribui stadiului celui mai vechi al limbii, între altele, preferința pentru structurile mono- și disilabice (concretizată prin căderea vocalelor finale și sincopa posttonică) și faptul că, în împrumuturile cele mai vechi, unui /k/ romanic îi corespunde /q/ (care ulterior trece, în malteză, la /'/) sau /g/ [8], în vreme ce /b/ redă pe /p/ sau /v/. Față de araba clasică, sistemul fonologic al maltezei cuprinde

[5] Fernande Krier, *Lehnwort und Fremdwort im Maltesischen*, în „Folia Linguistica", XIV, 1980, 1/2, p. 181.

[6] Fernande Krier, *loc. cit.*

[7] Comparația se impune întrucît, după David Cohen, *Contribution à la phonologie diachronique du maltais*, în *Verhandlungen des zweiten internationalen Dialektologenkongresses*, Wiesbaden, Steiner, 1967, araba clasică este „prin ipoteză [...] reprezentanta stadiului celui mai vechi accesibil al arabei", p. 164, iar „apartenența maltezei la ansamblul dialectal magrebin pare sigură", p. 169.

[8] Vezi Joseph M. Brincat, *Alcuni esempi di omonimia risultante dalla convergenza fonetica di voci italiani nel maltese*, în „Journal of Maltese Studies", 10, 1975, p. 82.

consoanele /č/, /c/, /g/, /p/, /v/ și /dz/ și vocalele /e:/ și /o:/, numite adeseori foneme romanice de import.

5.2. Compararea formelor fonetice malteze ale împrumuturilor cu cele originare pune în evidență o multitudine de schimbări [9]. O listă, care nu pretinde nicidecum să fie exhaustivă, ar cuprinde : apocopa vocalică (dacă nu se opun constrîngerile fonetice de suprafață), apocopa silabică, sincopa post- și pretonică, înlocuirea consoanelor și vocalelor, armonia vocalică, confuzia între /r/ și /l/, afereza, deglutinarea și aglutinarea articolului. Evident, nu putem spera că schițăm o cronologie relativă care să acopere și să ordoneze toate aceste schimbări. În cele ce urmează, vom discuta cîteva cazuri în care se poate ajunge la o stratificare diacronică mai precisă a împrumuturilor lexicale romanice din malteză.

5.3.1. Analiza textelor malteze vechi — *Cantilena* lui Caxaro (a doua jumătate a secolului al XV-lea), lista de cuvinte malteze a lui Megiser [10] (sfîrșitul secolului al XVI-lea) și sonetul lui Buonamico (1672 sau 1675) — pune în evidență, între altele, următoarele schimbări fonologice (prezentate sub formă de reguli, indicîndu-se totodată perioadele aproximative cînd trebuie să fi fost deja introduse în compartimentul fonologic al gramaticii limbii malteze) :

— a doua jumătate a secolului al XV-lea :

(1) $/a{:}/ \rightarrow /e{:}/ \,/\, C_C$ [11];

— sfîrșitul secolului al XVI-lea :

(2) $/e{:}/ \rightarrow /ie/ \,/\, C_C$ (în malteza contemporană /ie/ a devenit /i:/ [12]);

(3) $V \rightarrow \emptyset \,/\, C_CV{:}C(V)$;

(4) $$\underset{\begin{bmatrix} +\text{obstr.} \\ -\text{sonor.} \end{bmatrix}}{C} \longrightarrow \underset{\begin{bmatrix} +\text{obstr.} \\ +\text{sonor.} \end{bmatrix}}{C} \Big/ _C_{[+\text{sonor.}]};$$

(5) $$\underset{\begin{bmatrix} +\text{obstr.} \\ +\text{sonor.} \end{bmatrix}}{C} \longrightarrow \underset{\begin{bmatrix} +\text{obstr.} \\ -\text{sonor.} \end{bmatrix}}{C} \Big/ \begin{Bmatrix} _\# \\ _C_{[-\text{sonor.}]} \end{Bmatrix}.$$

Compararea listei lui Megiser cu sonetul lui Buonamico sugerează că este posibil ca (4) și (5) să fi fost *reguli minore* în secolul al XVI-lea, ele dobîndind statutul de *reguli majore* [13] în secolul al XVII-lea.

[9] Vezi Fernande Krier, *Le maltais* . . ., p. 29—43.

[10] Vezi și William Cowan, *An early Maltese word-list*, în „Journal of Maltese Studies", 2, 1964, p. 217—225, și idem, *Caxaro's Cantilena : a checkpoint for change in Maltese*, în „Journal of Maltese Studies", 10, 1975, p. 4—10.

[11] Referitor la contextul fonologic al acestei reguli, vezi Alexander Borg, *The imaala in Maltese*, în „Israel Oriental Studies", 6, 1976, mai ales p. 203—219.

[12] După Alexander Borg, *op. cit.*, p. 199—201. Vezi și idem, *The segmental phonemes of Maltese*, în „Linguistics", 109, 1973, p. 6—7.

[13] În accepția lui Matthew Chen, *The time dimension : contribution toward a theory of sound change*, în „Foundations of Language", 8, 1972, 4, p. 474—475.

5.3.2. Între (1) şi (2) există o ordine de tip *feeding*[14], iar în raport cu *dimensiunea temporală*[15] o relaţie de tip *succesiv*[16]. Se ştie că, în malteză, vocalele accentuate în silabă deschisă din împrumuturi au fost în mod constant interpretate ca fiind fonologic lungi. Rezultă că /i:/< /a/ arată că împrumutul datează dinainte de a doua jumătate a secolului al XV-lea (ex. /'ampi:na/</kampana / ,,clopot''), /i:/</e/ că împrumutul a intrat cîndva între jumătatea secolului al XV-lea şi sfîrşitul secolului al XVI-lea (ex. /pi:na/</pena/ ,,durere''), /a: /</a/ că împrumutul a intrat după sfîrşitul secolului al XV-lea (/ska :l/</skala/ ,,cală''), iar /e :/</e/ că împrumutul a intrat după sfîrşitul secolului al XVI-lea (ex. /ze:lu/</zelo/ ,,zel'').

5.3.3. După părerea noastră, este posibil ca regulile (4) şi (5), eventual şi (3), să fi avut ca efect pregătirea terenului pentru integrarea lui /p/ şi /v/, mai întîi în cadrul alternanţelor morfofonemice[17], apoi ca foneme. Dacă ipoteza noastră se dovedeşte a fi corectă, împrumuturile care păstrează pe /p/ şi /v/ romanice au intrat începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea, cele în care aceste două foneme sînt redate prin /b/ datînd dinainte de această perioadă.

5.3.4. Dacă se examinează perechile (i) /'abbru/</kavuru/ ,,crab'' şi (ii) /kubri:ta/</kuvaratu/ ,,Euthynnus thunnina'', se constată prezenţa lui /b/</v/ alături de /'/</k/ în (i), dar alături de /k/</k/ în (ii). De asemenea, în (iii) /ba''u:n/ < /pikkuni/ ,,tîrnăcop'' şi (iv) /kabbočča/< /kappučča/ ,,varză'', /b/</p/ apare alături de /'/</k/ şi respectiv /k/</k/. Putem conchide că /k/ redă deja un /k/ romanic cînd lui /p/ şi /v/ le corespunde încă /b/. Rezultă că /p/ şi /v/ romanice sînt acceptate mai tîrziu decît /k/. Dată fiind prezenţa lui /i :/</a/ în (ii), care arată că împrumutul care îl conţine a intrat înainte de a doua jumătate a secolului al XV-lea, rezultă că /k/ romanic este redat prin /k/ înainte de această perioadă, în vreme ce împrumuturile care păstrează pe /p/ şi /v/ romanice trebuie să fi intrat după această perioadă. Aceasta sugerează că ipoteza noastră prezentată la 5.3.3. devine şi mai plauzibilă.

5.3.5. Dacă găsim repere mai precise, este posibil ca, prin raportare la acestea, să situăm cronologic unităţi lexicale conţinînd alte foneme romanice de import. În consecinţă, se poate stabili perioada aproximativă a pătrunderii acestora.

Astfel, din compararea împrumuturilor /'a'očča/</kakkočču/ ,,anghinare'' şi /bečču:n/</piččone/ ,,porumbel'', rezultă că este vorba de împrumuturi dinainte de sfîrşitul secolului al XV-lea şi respectiv al XVI-lea, dată fiind prezenţa lui /'/</k/ şi /b/</p/. Putem conchide că /č/ pătrunde încă înainte de sfîrşitul secolului al XV-lea. În consecinţă, integrarea sa în sistemul fonologic al maltezei nu este, ca în cazul lui /v/ şi /p/, rezultatul introducerii regulilor (4) şi (5) în compartimentul

[14] În accepţia lui Paul Kiparski, *Linguistic universals and language change*, în Emmon Bach, Robert Harms (editori), *Universals in linguistic theory*, New York, Winston, Rinehart & Holt, 1968, p. 197.

[15] Vezi Matthew Chen, Hsin I-Hsieh, *The time variable in phonological change*, în ,,Journal of Linguistics'', 7, 1971, 1, p. 1—13, şi mai ales Matthew Chen, *op. cit.*, p. 457—498.

[16] În accepţia lui Matthew Chen, *op. cit.*, p. 477—478.

[17] Vezi Alexander Borg, *Maltese morphophonemics*, în ,,Journal of Maltese Studies'', 10, 1975, p. 15—16 şi 19—20.

fonologic al gramaticii limbii malteze. Fapt semnificativ, /č/ împrumutat precedă chiar și pe cel provenit, prin aplicarea regulii (5), din asurzirea unui fost /ǧ/ arab : /wičč/ < /waǧh/ „față”.

La fel, un împrumut ca /'alca/</kalca/ „crac de pantalon” arată că /c/ a putut pătrunde încă într-un stadiu vechi al limbii, înainte de secolul al XV-lea, cînd /'/ corespundea încă lui /k/ romanic.

Rezultă deci că, dintre fonemele romanice importate, /č/ și /c/ trebuie să fi fost integrate înainte de /p/ și /v/ și că primele împrumuturi care conțin /č/ și /c/ datează dinainte de secolul al XV-lea. Ni se pare interesant de remarcat că /č/ și /c/ par să fi fost importate direct, pe cîtă vreme /p/ și /v/ par să fi fost acceptate numai după ce regulile (4) și (5) au început să opereze, inclusiv asupra elementului semitic al maltezei. De remarcat, de asemenea, că, întrucît malteza adoptă pe /č/ și /c/ încă dintr-o perioadă foarte veche a dezvoltării sale, aceste foneme nu pot servi, în sine, unei cronologii mai „strînse”, spre deosebire, de exemplu, de /p/ și /v/.

5.3.6. Se pare, pe de o parte, că emfaticele dispar din malteză începînd cu sfîrșitul secolului al XVI-lea [18], ca urmare a introducerii regulii independente de context :

(6) Ç → C (Ç = consoană emfatică)

Se știe, pe de altă parte, că în malteza standard /a:/ continuă un /a:/ arab în vecinătatea unei foste emfatice sau a unei consoane posterioare, dar că acestuia, în unele dialecte malteze [19] (cel din Gozo, de exemplu), îi corespund un reflex nonmarcat /u:/ și un altul /o:/, acesta din urmă apărînd în silabe finale închise. Această alternanță este atestată și în unele împrumuturi :

(i) a. /pastu:za/ „grosolană” < */bașța: ẓa/</vastazu/;
b. /fatu:ta/ „spectru” f.<*/fața:ța/</fatatu/;
(ii) a. /pasto:s/ „grosolan”<*/bașța: ș/</vastazu/;
/fato:t/ „spectru” m.<*/fața:ț/</fatatu/,

ca rezultat al regulilor :

(7) /a/ → /u:/ / *Ç_*ÇV ;

(8) /a/ → /o:/ / *Ç_*Ç# (*Ç = fostă emfatică).

În aceleași dialecte, reflexul normal al unui /i:/ arab este /ij/, în vreme ce în silabele finale închise apare fie /uj/ în vecinătatea fostelor emfatice, fie /ej/. Și aceste alternanțe sînt atestate în împrumuturi :

(iii) a. /fidijli/ „fideli” < /fidili/;
b. /fidejl/ „fidel” < /fidili/;
(iv) a. /antujk/ „vechi” <*/anțijk/</antiko/;
b. /antijka/ „veche” <* /anțijka/</antika/;
c. /ardujt/ „îndrăzneț” <*/ arḍijț/</ardito/;
d. /ardijta/ „îndrăzneață”<*/arḍijța/</ardita/,

[18] Pierderea emfazei a survenit după trecerea fostului /a:/ la diftongul /ie/. Vezi și William Cowan, *Loss of emphasis in Maltese*, în „Journal of Maltese Studies”, 3, 1966, p. 27—32.

[19] Vezi Alexander Borg, *Reflexes of pausal forms in Maltese rural dialects?*, în „Israel Oriental Studies”, 7, 1977, mai ales p. 213—218.

ca rezultat al regulilor:

(9) /i/ → /ij/ / C_C;

(10) /i/ → /ej/ / C_C#;

$$(11)\ /i/ \rightarrow /uj/ \;/\; \left\{\begin{array}{l} \text{*Ç_C} \\ \text{*Ç_*Ç} \end{array}\right\} \# .$$

Din (i), (ii) și (iv) rezultă că /s/, /t/, /z/ și /d/ trebuie să fi contractat emfaza, în calitate de așa-numite emfatice secundare (de notat că, dacă am fi recurs numai la malteza standard, nu am fi putut pune în evidență faptul că /d/ a contractat emfaza, avînd în vedere că diftongul /uj/ nu apare în această variantă a limbii). Toate împrumuturile a căror formă fonetică actuală arată că trebuie să fi contractat emfaza datează deci dinainte de sfîrșitul secolului al XVI-lea.

6. Aplicînd metodele așa-numitei ,,philological *Einfühlung*'', ale extrapolării logice și ale reconstrucției zise latitudinale [20], credem că am reușit să sugerăm cîteva repere cronologice mai precise pentru o stratificare diacronică a împrumuturilor lexicale romanice din malteză.

Romance loanwords in Maltese. A diachronic perspective

(Abstract)

The paper critically evaluates the criteria likely to lead to a diachronic stratification of Romance loanwords in Maltese. It is shown that the various ways in which Romance loanwords are adapted to the phonological system of Maltese provide the most exact hallmarks for a relative chronology of the lexical units of Romance origin in Maltese.

Februarie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

[20] Vezi Matthew Y. Chen, *Relative chronology: three methods of reconstruction*, în ,,Journal of Linguistics'', 12, 1976, 2, p. 209–258.

VERBELE DE MODALITATE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

LARISA AVRAM

Se face o analiză a comportamentului sintactic al verbelor considerate în gramatica tradițională (semi)auxiliare de modalitate, punîndu-se în discuție ipoteza conform căreia acestea ar alcătui o categorie gramaticală distinctă sau o clasă distinctă de verbe.

0.0. În lucrarea de față îmi propun o analiză sintactică a verbelor de modalitate în limba română, în scopul stabilirii statutului lor categorial.

Trebuie precizat de la bun început că nu este vorba de o analiză exhaustivă a acestor verbe, scopul lucrării nefiind acela de a cuprinde toate aspectele pe care le implică o asemenea analiză, ci numai de a stabili statutul 'modalelor' în română.

0.1. Verbele de modalitate pe care le voi lua în discuție sînt *a putea*, *a vrea*, *a trebui* și *a veni* (în structuri de tipul *îmi vine să plîng* / *îmi vine a plînge*)[1].

0.2. Majoritatea studiilor consacrate acestor verbe pun accentul pe trăsătura lor semantică comună, aceea de a exprima modalitatea (dorința, necesitatea, obligativitatea etc.). În ceea ce privește statutul lor categorial, opiniile sînt destul de diferite.

Li s-a atribuit statutul de verbe auxiliare [2] și de verbe semiauxiliare [3]. Verbul *a putea* a fost analizat ca avînd un comportament sintactic similar cu cel al altor verbe tranzitive[4]. De asemenea, s-a considerat că verbele modale constituie o clasă lexicală cu anumite particularități gramaticale, arătîndu-se, în același timp, că majoritatea acestor particularități diferă de la un verb la altul[5].

0.3. Care este statutul acestor verbe? În cele ce urmează voi încerca să dau un posibil răspuns la această întrebare.

1. Pentru a putea accepta ipoteza că verbele de modalitate alcătuiesc în română o clasă distinctă din punct de vedere sintactic, ar trebui

[1] Unele lucrări includ în această clasă și verbele *a avea* (în structuri de tipul *are a merge* sau *are să meargă*), *a fi* (în structuri de tipul *este de mers*, *ți-e a rîde*), *a urma* (în *urmează să plece*) și *a părea* (în structuri ca *pare să nu-și amintească*). În lucrarea de față nu voi analiza aceste verbe, considerînd că ele nu exprimă nuanțe modale care să justifice interpretarea lor ca verbe de modalitate.

[2] În *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei, ediția a II-a, revăzută și adăugită, 1966, verbele de modalitate sînt considerate *auxiliare*. Trebuie făcută precizarea că, în analiza verbelor în limba română, au fost incluse în clasa auxiliarelor elemente eterogene : (a) verbele de modalitate și de aspect și (b) auxiliarele de timp, de mod și de diateză, definiția auxiliarului fiind destul de ambiguă — verb cu rol de instrument gramatical. De altfel, în ceea ce privește verbele de modalitate, s-a relevat caracterul de clasă mai slab conturată al acestei categorii.

[3] Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975, și Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în *Studii de gramatică*, București, Editura Academiei, vol. 1, 1956, p. 57–81.

[4] Vezi J. Byck, Al. Rosetti, *Gramatica limbii române*, București, 1945.

[5] Vezi Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei, 1986.

să găsim argumente că ele prezintă trăsături sintactice comune diferite de cele ale altor verbe sau de cele ale altor categorii lexicale[6].

Ray Jackendoff[7], pornind de la o analiză a modalelor în limba engleză, consideră că verbele de modalitate reprezintă o categorie lexicală distinctă, care diferă de categoria lexicală 'verb' prin incompatibilitatea lor cu un complement[8].

Analiza verbelor de modalitate în română pune în evidență faptul că româna nu are o categorie lexicală distinctă 'modale', verbele *a putea*, *a trebui*, *a vrea* și *a veni* fiind compatibile, ca membri ai categoriei 'verb', cu un complement.

1.1. *A trebui* poate fi urmat de un verb la conjunctiv, comportîndu-se ca alte verbe impersonale, cum ar fi : *a ajunge*, *a urma*, *a strica*[9] etc., care admit o subiectivă introdusă prin *să*.

(1) *Trebuie să mergem la munte.*

1.2. *A vrea* poate fi și el urmat de un verb la conjunctiv :

(2) *Vrea să cumpere casa.*

Comportamentul său sintactic apare, în acest caz, identic cu cel al altor verbe tranzitive care admit o completivă introdusă prin *să* : *a adora*, *a prefera*, *a permite*, *a planifica*, *a cere* etc.

1.3. *A putea* pare să fie singurul verb de modalitate care poate fi urmat de două structuri diferite :

(3) a. *Maria poate să fie acasă.*

b. *Maria poate fi acasă.*

Structura **a putea** + *conjunctiv* este similară structurii **a vrea** + *conjunctiv*, deci oricărei structuri de tipul *verb tranzitiv* + *completivă introdusă prin* **să**.

Analiza structurii **a putea** + *infinitiv* ridică o altă problemă : aceea a statutului infinitivului scurt în română. Carmen Dobrovie-Sorin[10] arată că infinitivul „scurt'' (fără *a*), care poate să apară după verbele *a putea* și *a ști* (în unele graiuri) — cu care se combină, formînd așa-numitele predicate complexe — și după verbele auxiliare (*a avea* și *a vrea*)[11], are un statut diferit de cel al infinitivului „lung'' (cu *a*). Autoarea ajunge la concluzia că româna are două verbe *a putea* : (i) *a putea* [1], care poate fi urmat de un infinitiv scurt, comportîndu-se, astfel, ca un element generat sub nodul Flexiune[12], și (ii) *a putea* [2], care poate fi urmat de o completivă introdusă prin *să* și care se comportă ca un element generat sub nodul Verb.

Această analiză este valabilă și în cazul verbului *a ști* :

[6] Voi folosi termenul de 'categorie lexicală' în accepția lui Ray Jackendoff, *X Syntax : A Study in Phrase Structure*, Cambridge MIT Press, 1977, p. 23, 31–33, 54.

[7] *Op. cit.*, p. 32.

[8] Voi folosi termenul de 'complement' în accepția sa din gramatica generativă. Vezi, pentru definirea termenului, Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei, 1974, p. 30.

[9] Pentru o analiză a comportamentului sintactic al acestor verbe, vezi Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*

[10] *Syntaxe du roumain*, teză de doctorat, Universitatea Paris 7, 1987.

[11] Statutul lui *a vrea* și *a avea* este și el ambiguu : comportamentul lor sintactic le apropie de morfemele gramaticale. Pentru o discuție asupra statutului lor, vezi și Larisa Avram, '*Verb auxiliar' în limba română : categorie lexicală sau morfem gramatical ?*, în SCL, XXXIV, 1988, 5, p. 439–445.

[12] Accepția termenului 'flexiune' este aceea propusă de N. Chomsky, *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht/Cinnamon, Foris Publications, 1982.

(4) a. *Știu să cînt.* (*A ști* este generat sub nodul Verb.)
b. *Știu cînta.* (*A ști* este generat sub nodul Flexiune.)

1.4. Verbul de modalitate *a veni* admite o subiectivă introdusă prin *să* (5a) sau o subiectivă infinitivală (5b):

(5) a. *Îmi vine să plîng.*
b. *Îmi vine a plînge.*

În aceste structuri, *a veni* are același comportament sintactic cu verbul *a plăcea*:

(6) a. *Îmi place să dansez.*
b. *Îmi place a dansa.*

Construcția **a veni** + *infinitiv „lung"* nu constituie o formă verbală complexă, ca **a putea** + *infinitiv „scurt"*, datorită statutului frastic al infinitivului lung[13].

1.5. Din scurta descriere prezentată se poate vedea că verbele de modalitate în limba română au trăsături distribuționale identice cu alte clase de verbe, ceea ce infirmă ipoteza că ar alcătui o clasă distinctă. Fac excepție verbele *a putea* [1] și *a ști* [1], singurele care se caracterizează prin trăsătura [—complement], deci singurele care nu se comportă ca membri ai categoriei lexicale 'verb'.

2. O analiză o modalelor din punctul de vedere al compatibilității lor cu formativele temporale[14] relevă faptul că ele se pot asocia cu toate timpurile verbale[15], ca verbele, și nu ca elementele 'auxiliare', care sînt incompatibile cu aceste formative.

3. Majoritatea studiilor care analizează aceste verbe au pus accentul pe trăsăturile lor semantice comune. Dar aceste trăsături semantice nu sînt 'dublate' de nici o trăsătură sintactică, ceea ce mă face să cred, încă o dată, că nu putem vorbi de o clasă distinctă a modalelor în română.

Construcțiile de tipul *verb modal + conjunctiv/infinitiv „scurt"/infinitiv „lung"* pot avea o semnificație deontică (7a) sau epistemică (7b) în funcție de contextul mai larg în care apar, independent de structura sintactică.

(7) a. *Poate să rămînă dacă vrea.*
Poate rămîne dacă vrea.
b. *Poate să rămînă, cine știe?*
Poate rămîne, cine știe?

4. Scurta analiză prezentată ar putea constitui o infirmare a ipotezei conform căreia verbele de modalitate ar constitui în limba română o categorie lexicală aparte sau o clasă distinctă de verbe, ele avînd trăsături distribuționale specifice categoriei lexicale 'verb', trăsături distribuționale care nu sînt comune tuturor verbelor analizate în acest articol.

4.1. Limba română nu prezintă verbe modale generate sub nodul Flexiune (ca engleza sau norvegiana, spre exemplu), ci verbe modale

[13] Vezi analiza infinitivului „lung" propusă de Carmen Dobrovie-Sorin, *op. cit.*

[14] J. E. Emonds, *A Transformational Approach to English Syntax*, New York, San Francisco, London, Academic Press, 1976, definește modalele ca fiind caracterizate de configurația AUX, -TIMP, ele neadmițînd în engleză ocurența cu formativele temporale, ceea ce le conferă, încă o dată, un statut diferit de cel al verbelor.

[15] A se compara cu auxiliarele de timp *a avea* și *a vrea*, care nu admit formative temporale. Trebuie, de asemenea, făcută precizarea că și *a putea* [1] și *a ști* [1] (din structura *verb + infinitiv scurt*) sînt compatibile cu aceste formative.

generate sub nodul Verb. Doar *a putea* [1] și *a ști* [1] par să fie generate sub nodul Flexiune, fiind însă compatibile cu formativele temporale, ca acele elemente aparținînd categoriei 'verb'.

4.2. Verbele de modalitate nu constituie o clasă decît din punct de vedere semantic ; în acest caz, trebuie să includem în această clasă și alte verbe care exprimă modalitatea.

4.3. Astfel, concluzia care se desprinde este aceea că în limba română verbele de modalitate nu constituie o categorie lexicală distinctă și nici o clasă distinctă de verbe, ci mijloace lexicale de exprimare a modalității.

Modal Verbs in Romanian

(Abstract)

The aim of this paper is to present a brief syntactic analysis of some of the verbs which have been described as 'modals' in Romanian traditional grammar : *a putea* (can), *a trebui* (must/need), *a vrea* (want/wish) and *a veni* (in structures of the type *îmi vine să plîng* / *îmi vine a plînge* — 'I feel like weeping'). The analysis reveals the fact that these verbs represent neither a distinct lexical category nor a distinct class of verbs. They represent a class only from a semantic point of view.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

POZIȚIA CATALANEI ÎNTRE GALOROMANIA ȘI IBEROROMANIA DIN PERSPECTIVA LEXICULUI LATIN MOȘTENIT

JANA BALACCIU MATEI

Se urmărește modul în care cuvintele latinești ai căror descendenți aparțin vocabularului reprezentativ al catalanei au fost moștenite în franceză, occitană, spaniolă și portugheză (în cel puțin una din variantele lor diacronice sau diatopice). Rezultatele obținute confirmă poziția de limbă-punte a catalanei, caracterizată prin selectarea, aproape în egală măsură, a cuvintelor latinești moștenite de franceză și occitană pe de o parte, de spaniolă și portugheză pe de alta.

Aflată în preocupările romaniștilor de aproape un secol, problema locului catalanei între idiomurile romanice învecinate a generat unele dintre cele mai vii discuții, nu rareori polemice, din istoria disciplinei. Deși de cele mai multe ori opțiunile [1] au fost determinate de criterii de ordin fonetic și gramatical, nu puține sînt cercetările bazate pe fapte de lexic. Principala obiecție adusă celor mai multe dintre acestea s-a referit la variantele diacronice sau diastratice la care s-a apelat, a căror relevanță din punctul de vedere al clasificării a fost, direct sau indirect, contestată [2].

Articolul de față își propune să abordeze această spinoasă problemă din perspectiva lexicului latin moștenit. Corpusul examinat este, în esență, cel furnizat de recenta lucrare a unui grup de cercetători români, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* [3], în care sînt prezentate nucleele lexicale cele mai importante ale idiomurilor romanice actuale, stabilite pe baza acelorași criterii : uzaj (sau frecvență), bogăție semantică și putere de derivare. Astfel alcătuit, inventarul supus investigației prezintă următoarele avantaje :

— cuprinde cuvinte semnificative pentru limba actuală, dar nu mai puțin în diacronie, avînd în vedere răspunsul pozitiv la cel puțin unul dintre cele trei criterii. În felul acesta, relevanța lui pentru clasificarea genetică nu poate fi contestată ;

— este suficient de numeros (1070 de etimoane latine) [4] pentru a permite concluzii de ordin statistic.

[1] Sînt bine cunoscute soluțiile date acestei probleme : idiom galoromanic, idiom iberoromanic, limbă-punte, membru al unei unități pirineice alături de aragoneză și gasconă. Prezentarea detaliată a problemei în K. Baldinger, *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*, Madrid, 1972, p. 125—144.

[2] De ex. : „Así, pues, la tabla de ROHLFS, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen*, 1954, da una « respuesta clara » (caracterul galoromanic al catalanei, n.n.) pero tan sólo sincrónicamente", K. Baldinger, *op. cit.*, p. 137.

[3] Mihaela Bîrlădeanu, M. Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita, Mariana Ploae-Hanganu, Marius Sala, Maria Theban, Ioana Vintilă-Rădulescu. Coordonator : Marius Sala, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, 1988, 628 p.

[4] Inventarul asupra căruia ne-am oprit este mai redus decît cel din lucrarea citată (1210 etimoane latine). Avînd în vedere scopul studiului de față, am eliminat din corpusul inițial cuvintele latine a căror moștenire în catalană sau în una din limbile atrase în comparație este, conform surselor utilizate (REW, FEW, J. Corominas, DCELC, DECLC), îndoielnică. De asemenea, nu au fost incluse instrumentele gramaticale (prepoziții, conjuncții) și nici pronumele, semnificative din punctul de vedere al gramaticii.

Avînd în vedere destinația lor, definirea locului specific catalanei, prima operație la care s-a procedat a fost identificarea descendenților celor 1070 de cuvinte latine în franceză, occitană, spaniolă și portugheză. Au fost deci avute în vedere atît limba veche, cît și varietățile dialectale ale fiecăreia [5]. 860 din cele 1070 de cuvinte au fost transmise cel puțin uneia dintre varietățile istorice sau teritoriale ale tuturor idiomurilor respective (o mare parte dintre acestea fiind cele panromanice sau panromanice cu excepția românei), ceea ce impune eliminarea lor din analiza ulterioară. Din restul de 210, 176 se regăsesc și în occitană, 119 și în franceză, 111 și în spaniolă, 82 și în portugheză, ceea ce poate fi interpretat astfel: de catalană cel mai aproape este occitana, urmată, la o distanță apreciabilă de prima, dar nesemnificativă între ele, de franceză și spaniolă și, pe ultimul loc, de portugheză. În sprijinul unei asemenea interpretări ar putea fi aduse și cazurile de cuvinte moștenite doar în catalană și fiecare din aceste limbi: 10 — occitană, 4 — spaniolă și franceză, 1 — portugheză. Avînd în vedere însă că aceste cazuri reprezintă doar 9% din corpusul examinat și că marea majoritate au o arie mai largă de răspîndire, este de presupus că datele cele mai semnificative pot fi obținute nu din această statistică elementară, ci urmărind repartiția pe zone a tuturor cuvintelor. Altfel spus, cîte din elementele comune catalanei și fiecăreia dintre aceste limbi sînt cu adevărat relevante pentru poziția ei între cele două mari grupuri?

Cele 210 cuvinte rămase se repartizează în următoarele 12 grupe:

1. Catalană, franceză, occitană (**CFO**) = 51 : *abante*, *abantiare*, *agnellus*, **auca*, *aucellus*, *aureolus*, *ad vallem*, *ballare*, *bellus*, *boletus*, *bullicare*, *cepa*, *cerebelum*, *cinis*, *circulus*, *columba*, *craticula*, *cubare*, *de intus*, *de mane*, *dominicellus*, *ducere*, *femela*, *horologium*, *leviarius*, *liberare*, *manducare*, *marcere*, *medicus*, *multum*, *numerus*, *orbus*, *pagensis*, *palatium*, *papilio*, *parabolare*, *pelegrinus*, **pettittus*, *plana*, *pila*, *rendita*, *repausare*, *reprehendere*, *suavis*, *scorpius*, *singultus*, *soliculus*, *ultra*, *ventriculus*, *vicia*, *vicinatus*.

2. Catalană, franceză, occitană, spaniolă (**CFOS**) = 46 : *angustia*, *annuculus*, *calare*, *cauda*, *cilia*, *comandare*, *cophinus*, *cortina*, **crassia*, *curvus*, *despoliare*, *directiare*, *dolorosus*, *excorticare*, *excurare*, *furicare*, *fica*, *granarium*, *grevis*, *gula*, *honor*, *hordeum*, *impingere*, *investire*, *limax*, *mica*, *miga*, *minare*, *mustela*, *nutrire*, *panarium*, *putescere*, *racemus*, *res*, *retrahere*, *russus*, *rumor*, *scortea*, *serenus*, *sortire*, *stringere*, *talo*, *tofus*, *tondere*, *troia*, *ursus*.

3. Catalană, occitană, spaniolă, portugheză (**COSP**) = 38 : *amaricare*, *apicula*, *campsare*, *cavus*, *cantharus*, *cicada*, *componere*, *de intro*, *delphinus*, *disturbare*, *facienda*, *facies*, *fictus*, *fuscus*, *illic*, *imbutum*, *novius*, *labium*, *lumbus*, **milvanus*, *murta*, *natare*, *nervium*, *obturare*, *offocare* (**affocare*), *primavera*, *rastrum*, *sacratum*, *sartor*, *sol*, *speculum*, *spica*, *stipare*, *sucus*, *sulcus*, *superare*, *tegulatum*, *umbilicus*.

4. Catalană, franceză, occitană, portugheză (**CFOP**) = 18 : *clavicula*, *claudere*, *conger*, *cyprum*, *deretro*, *divinare*, *excalefacere*, *gurga*, **ingrassiare*, *lenticula*, *ligamen*, *nausea*, *pica*, *plumbum*, *postis*, *subito*, *termen*, *versare*.

[5] Aria galiciano-portugheză a fost privită ca o unitate; prezența doar în gasconă sau aragoneză a fost considerată ca semnificativă pentru aria occitană, respectiv spaniolă.

5. Catalană, spaniolă, portugheză (CSP) = 17 : *adsedentare*, *amaricus*, *avis*, *axis*, *cribrum (*cribum)*, *detinere*, *fartus*, *labor*, *legenda*, *mattare*, *nepta*, *pardalus*, *patire*, *percontare*, *tam*, *verrere*, *vitreus (vitrium)*.

6. Catalană, occitană (CO) = 10: *capsa*, *cribellum*, **exquintiare*, *fatigare*, *fattuus*, **impeltare*, *jacium*, *ora*, *pariolum*, *reddere*.

7. Catalană (C) = 8 : *anisum*, *configere*, *fatiga*, *imparare*, *mullus*, *pisulum*, *silvaticus*, *superianus*.

8. Catalană, occitană, portugheză (COP) = 7 : *cicero*, *gleba*, *invidia*, *morsicare*, *officare*, *suber*, *tricare*.

9. Catalană, occitană, spaniolă (COS) = 6 : *affigere*, *campana*, *capitellum*, **incastrare*, *pruna*, *signalis*.

10. Catalană, franceză (CF) = 4 : *harunda*, *pastinaca*, *podiare*, *substratum*.

11. Catalană, spaniolă (CS) = 4 : *longanicia*, *mucro*, *ninnus*, *ventura*.

12. Catalană, portugheză (CP) = 1 : *vestis*.

La prima vedere, rezultatele par să ofere o categorică confirmare a caracterului galoromanic al catalanei, căci cuvintele comune cu spaniola și portugheza (17) reprezintă doar o treime din cele comune cu franceza și occitana (51). O asemenea interpretare este însă cel puțin nejustificată, dacă nu profund eronată, întrucît s-ar baza doar pe 68 (32%) din cele 210 cuvinte.

Se poate observa că în cea mai mare parte din aceste grupe, 8, se află și occitana, alăturată fie francezei, fie acesteia și unui idiom iberoromanic, fie uneia sau celor două limbi iberoromanice, fie, în sfîrșit, singură. Nu este lipsit de interes nici faptul că numărul cuvintelor moștenite în catalană, occitană și franceză este egal cu acela al cuvintelor moștenite în catalană, occitană și una sau ambele limbi iberoromanice (CFO = COSP + COS + COP = 51)[6]. Aceasta ne îndreptățește ca, în caracterizarea relațiilor cu cele două arii care și-o dispută, să facem abstracție de occitană care, în 6 din cele 7 grupe în care apare, reprezintă, folosind o expresie din matematică, divizorul lor comun. Ca urmare, grupele 2 și 3 își pierd semnificația clasificatorie, întrucît cuprind cuvinte latinești moștenite atît de catalană și occitană, cît și de franceză și o limbă iberoromanică, așadar cu răspîndire atît galo-, cît și iberoromanică. Nu cu aceeași semnificație pot fi investite însă grupele 3 (COSP), 8 (COP) și 9 (COS) care, avînd în vedere situația occitanei, pot fi considerate ca reprezentante ale componentei iberoromanice din catalană [7]. Urmînd același raționament, cuvintele comune doar francezei, occitanei și catalanei vor fi apreciate ca reprezentînd moștenirea de tip galoromanic, nu însă și cele comune doar occitanei și catalanei.

În lumina celor de mai sus, cuvintele (146) rămase după excluderea grupelor 2 și 3 pot fi dispuse astfel: 1. C + Galoromania (CFO) = 51 ; 2. C + Iberoromania (CSP + COSP) = 55 ; 3. CO = 10 ; 4. C = 8 ; 5. CS (COS + CS) = 10 ; 6. CP (COP + CP) = 8 ; 7. CF = 4. Acest

[6] Evident, această egalitate matematică nu poate fi absolutizată. Este însă foarte probabil că diferențele vor fi nesemnificative dacă inventarul (la același nivel de vocabular reprezentativ) suferă unele modificări.

[7] Ca și din occitană. Avînd însă în vedere că obiectul analizei noastre îl constituie elementul latin moștenit privit, în ansamblul Romaniei occidentale, „dinspre Barcelona", considerațiile asupra occitanei nu vor fi făcute aici decît din această perspectivă.

tablou poate fi socotit ca relevant atît pentru poziția catalanei față de cele două arii romanice, cît și față de fiecare din limbile lor luate separat și sugerează, ceea ce ni se pare justificat, ca în definirea locului ei între Galoromania și Iberoromania acestea să fie luate în considerare ca ansambluri unitare și nu reprezentate de o limbă sau alta.

Dacă acest raționament a fost corect, se poate afirma că, deși, din punctul de vedere al limbilor individuale (grupele 3, 4, 5, 6, 7), net mai apropiată de occitană, spaniolă (privită ca ansamblu dialectal și nu identificată cu castiliana) și portugheză decît de franceză, catalanei îi este caracteristică adoptarea, aproape în egală măsură, a soluțiilor comune spaniolei și portughezei pe de o parte, francezei și occitanei pe de altă parte.

Reprezintă aceasta o confirmare a poziției ei speciale de limbă-punte?

În viziunea autorului acestei metafore devenite un concept curent utilizat în romanistică, A. M. Badía Margarit, această poziție este generată de caracterul oscilant al soluțiilor adoptate de catalană în diferite compartimente ale limbii : „. . . constantemente, el estudio geográfico-histórico de cualquier fenómeno de lingüística catalana (fonético, morfológico, sintáctico, léxico, semántico) permite, a poco que profundicemos en su interpretación, adopter una y otra de ambas posiciones fundamentales" [8].

Dacă rezultatele investigației noastre sînt corecte și dacă moștenirea lexicală astfel examinată are relevanță înseamnă însă că, la acest nivel, poziția de limbă-punte apare determinată de o originală îmbinare a trăsăturilor de tip galo- și iberoromanic. În acest caz, conceptul însuși ar putea fi reformulat și reverificat pentru celelalte domenii ale limbii. Avînd în vedere că printr-o asemenea poziție au fost caracterizate și alte idiomuri romanice, cercetarea domeniului catalan unde, conform unora dintre cei mai autorizați exploratori ai lui, A. Badía și G. Colón, „réside l'explication de beaucoup de phénomènes de la « Romania »" [9], poate oferi sugestii de largă rezonanță pentru lingvistica romanică comparată.

La position du catalan entre la Gallo-Romania et l'Ibéro-Romania, à partir du vocabulaire d'origine latine

(Résumé)

L'inventaire examiné compte 1070 mots latins dont les descendants appartiennent au vocabulaire représentatif du catalan. La plupart (860) ont été également hérités par le français, l'occitan, l'espagnol et le portugais. Après avoir examiné la distribution des 210 mots restants, l'auteur montre que la constitution d'une hiérarchie des correspondances avec chaque langue n'est pas relevante pour l'objectif fixé. La situation parti-

[8] A. M. Badía Margarit, *Fisiognómica comparada de las lenguas catalana y castellana*, Barcelona, 1955, p. 17–18.

[9] A. Badía, G. Colón, *Atlas linguistique du domaine catalan*, în „Orbis", I, 2, 1952, p. 403.

culière de l'occitan, avec lequel le catalan présente le plus de correspondances — même nombre de mots en commun avec le catalan et le français, d'une part et, d'autre part, avec le catalan et l'aire ibéroromane — nous autorise de considérer les deux catégories de mots comme un héritage soit du type gallo-roman, soit du type ibéro-roman en catalan. Conformément à ce raisonnement, le catalan se caractérise par la sélection, dans une mesure presque égale, des mots latins spécifiques de la Gallo-Romania et de l'Ibéro-Romania, ce qui plaide pour sa définition comme *lengua puente* entre les deux aires.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

TEMATIZARE ȘI DISLOCARE STÎNGĂ ÎN ROMÂNĂ ȘI FRANCEZĂ

CORINA CILIANU-LASCU

Articolul își propune să prezinte diferențele dintre Tematizare și Dislocare Stîngă din punctul de vedere al regulilor discursive și al structurilor sintactice în română și franceză. Locul complementului direct sau indirect nominal, preverbal sau postverbal, indică un comportament diferit al celor două limbi în privința formării lanțurilor tematice.

0. Tema unui enunț desemnează o poziție nonargumentală : tot ceea ce se găsește în stînga verbului, fie că este un element unic sau o concatenare de elemente. Această poziție preverbală nu este privilegiul subiectului : complementul direct și indirect, ca și complementul circumstanțial pot să apară de asemenea în această poziție. O „urmă" (engl. *trace*) în poziția de origine permite să se recupereze interpretarea funcțională. Elementele de la începutul propoziției nu sînt separate de restul propoziției de o intonație cu virgulă numită în gramatica generativă „dislocare stîngă". Se propune principiul următor :

(1) În cazul nonmarcat, un enunț cuprinde un element tematizat.

Potrivit teoriei „urmelor" privind regulile de deplasare, o deplasare a unui NP_i, conservator de structură, trebuie să dea poziției originale a lui NP_i un NP vid coindexat cu NP_i (= „urma" t_i)[1].

0.1. Spre deosebire de franceză, în română subiectul poate să se găsească în poziție postverbală sau poate fi nul dacă un alt constituent ocupă poziția preverbală. O „urmă" în poziția de origine recuperează interpretarea funcțională : *o* în (2a) și *îi* în (2b) :

(2a) *Fuga acestora o resimți ca pe un afront personal.* (M. Constantinescu, 14)

(2b) *Lui Felix numele acestea îi erau vag cunoscute.* (G. Călinescu, 34)

(2c) *Biserica Sf. Elefterie, tot mai îngropată, o găsi încercuită de un brîu de zurbagii.* (M. Constantinescu, 14)

0.2. Din punctul de vedere al interpretării, exemplele (2) se caracterizează prin Tematizare, care definește un termen pus în raport cu un eveniment. Dar între (2a, b) și (2c) sînt mai multe diferențe.

0.2.1. Aceste enunțuri nu sînt echivalente din punctul de vedere al regulilor discursive : (2c), spre deosebire de (2a, b), poate fi utilizat pentru a schimba tema discursului. În franceză, cele trei enunțuri (2a—c) trebuie să fie exprimate printr-o dislocare stîngă sau prin ordinea SVO.

(3a) *Pe Maria a întîlnit-o în oraș* (Literal : „(pe) Marie a rencontré la en ville".)

(3b) *Mariei îi va da Ion cărțile.* (Literal : „à Marie lui donnera Jean les livres".)

[1] J. Emonds, *Inversion généralisée NP — marque distinctive de l'anglais*, în „Langages", 60, 1980, p. 13—47.

(3c) *(Cît despre) Ana, o va examina Ion.* (Literal: ,,(Quant à Anne), la examinera Jean".)

Trebuie să se compare (3a, b) cu exemplele (4), singurele traduceri posibile în franceză, pentru a vedea diferențele dintre Tematizare și Dislocare Stîngă [2]:

(4a) *Marie, il l'a rencontrée en ville.*

(4b) *Marie, Jean lui donnera les livres.*

În timp ce în (4) conturul intonațional izolează elementul tematizat la începutul frazei, subiectul găsindu-se în poziție preverbală, în (3a, b) curba melodică nu este ascendentă și subiectul ocupă poziția postverbală.

0.2.2. Această diferență interpretativă între Tematizare și Dislocare Stîngă este însoțită de structuri sintactice diferite. În exemplele următoare:

(5a) *Ta thèse, je l'ai lue.* (Ch. Rochefort, 112)

(5b) *Oh! celles-là, je les connais, s'esclama Zazie furieuse.* (R. Queneau, 10)

ta thèse și, respectiv, *celles-là* nu întrețin relații sintactice cu restul frazei. Lanțurile clitice $(1(a)_i, e_i)$, (les_i, e_i) saturează poziția argumentală a complementului direct. Constituentul *je* face parte din structura sintactică a frazei minimale și saturează poziția subiectului.

Construcția din (2c) este o dislocare stîngă, identică cu dislocarea stîngă din franceză. Frazele (2a, b) se caracterizează printr-o construcție diferită, ,,Tematizarea", care nu este posibilă în franceză, unde numai subiectul poate fi Temă, adică element la începutul frazei care saturează o poziție în frază. Exemplele atestate în registrul familiar nu sînt admise în limba standard:

(6) *Moi ma tête je fais gaffe.* (Ch. Rochefort, 141)

În (6) este vorba despre o Tematizare a subiectului și a complementului indirect care este exclusă în franceza standard. În aceste cazuri, s-ar admite Dislocarea Stîngă:

(7) *Moi, ma tête, j'y fais gaffe.*

0.3. În română, saturarea poziției funcționale în S este realizată de lanțurile clitice: subiectul aparține aceluiași lanț ca și categoria vidă în poziție argumentală și cliticul care o leagă. Exemplele (2a, b) și (3a, b) corespund lanțurilor (8a, b) și respectiv (9a, b):

(8a) $(Fuga_i, o_i, e_i)$

(8b) $(lui\ Felix_i, îi_i, e_i)$

(9a) $(pe\ Maria_i, o_i, e_i)$

(9b) $(Mariei_i, îi_i, e_i)$

Prezența cliticului este obligatorie: dacă nu ar fi prezent, Tema ar fi în relație cu poziția vidă de tip ,,variabilă", construcție numită ,,Topicalizare", analizabilă în termeni de ,,mișcare *qu*")[3].

Acest tip de frază nu este admis în română:

(10a) **Fuga acestora resimți ca pe-un afront personal.*

(10b) **Lui Felix acestea erau vag cunoscute.*

[2] C. Dobrovie-Sorin, *Syntaxe du roumain — chaînes thématiques*, Thèse de Doctorat d'Etat, Université de Paris, 1987.

[3] N. Chomsky, *Lectures on Government and Binding — The Pisa Lectures. Studies in Generative Grammar*, Dordrecht/Cinnamison, 1982.

Poziţia argumentală trebuie să fie vidă. Dacă un element pronominal nonclitic saturează poziţia în care apare, nu se poate stabili nici un lanţ cu poziţia de la începutul lui S :

(11a) **Lui Felix acestea îi erau lui cunoscute.*

(11b) **Pe Maria a întîlnit-o pe ea în oraş.*

(11c) **Mariei îi va da ei cărţile.*

1. Complementul direct devenit Temă a frazei face parte dintr-un lanţ (complement $direct_i$, $clitic_i$, e_i) dacă este exprimat printr-un substantiv avînd următoarele caracteristici :

— substantiv articulat cu articol hotărît :

(12) *Nebun şi maladiv, exodul cine să-l mai ţină-n frîu?* (M. Constantinescu, 14)

— substantiv comun nume de persoană cu articol nehotărît sau fără articol precedat de prepoziţia *pe* :

(13) *Pe un argat l-a mînat la cîmp.* (I. L. Caragiale, în GLR I, 144)

— substantiv propriu sau pronume :

(14a) *Pe Ion l-au trimis la facultate.*

(14b) (...) *am mai citit memoriul ăsta, pe mine mă depăşeşte.* (D. Săraru, 14)

1.1. Prezenţa cliticului, considerată de GLR I[4] ca facultativă dacă complementul direct este exprimat printr-un substantiv cu articol nehotărît, pare necesară în anumite cazuri :

(15a) *Un rol cu totul deosebit îl are ridicarea nivelului cultural al maselor.* (GLR I, 144)

(15b) *Un rol cu totul deosebit are ridicarea nivelului cultural al maselor.*

Enunţurile în care complementul direct este plasat la începutul frazei au în general un contur intonaţional marcat. Coeziunea discursului sau intenţiile locutorului impun o anumită structură tematică care se suprapune peste constrîngerile specifice limbii.

1.2. Cliticul nu este absolut obligatoriu dacă Tema este reluată prin pronumele relativ *ce* :

(16a) *Hotărîrea ce ai luat-o era eroică.* (GLR I, 144)

(16b) *Hotărîrea ce ai luat era eroică.*

Dacă *ce* este înlocuit cu *pe care*, cliticul este categoric obligatoriu :

(17) **Hotărîrea pe care ai luat era eroică.*

Exemplele (12), (13), (14) au echivalente franceze cu dislocare stîngă sau folosesc construcţia pasivă. În franceză, cliticului *o* din (16a) îi corespunde acordul participiului trecut :

(18) *La décision* que *tu as prise était héroïque.*

1.3. Complementul direct preverbal nu este reluat printr-un clitic dacă este exprimat printr-un substantiv fără articol reprezentînd un obiect, printr-un substantiv cu articol nehotărît sau fără articol reprezentînd o persoană, substantivul nefiind precedat de prepoziţia *pe*. Aceste cazuri sînt foarte rare pentru că prepoziţia *pe* şi cliticul dezambiguizează în română interpretarea subiectului şi a complementului direct.

[4] *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963 (= GLR).

1.4. Dacă complementul direct este exprimat prin pronumele *ceva*, *cineva*, *nimeni*, *nimic*, cliticul este absent :

(19a) *Ceva a răspuns ea.*

(19b) *Pe cineva tot am întîlnit eu.*

(19c) *Nimic n-a spus copilul.*

(19d) *Pe nimeni n-am învinuit.*

Chiar dacă nu este vorba despre o Dislocare Stîngă, enunțurile (19a, b) au o anumită presupoziție :

(20a) *Ceva a răspuns ea, dar profesorul n-a fost mulțumit.*

(20b) *Pe cineva tot am întîlnit eu, dar nu persoana dorită.*

însoțită de un contur intonațional nonneutru ca în exemplele (19c, d).

1.5. Dacă complementul indirect este preverbal, prezența cliticului este obligatorie :

(21a) *Acestuia îi spunea întotdeauna adevărul.*

(21b) *Mamei îi spunea întotdeauna adevărul.*

(vezi și (2b)) sau facultativă dacă complementul este exprimat printr-un pronume de tipul *nimeni*, *cine* :

(22a) *Cui i-ai spus secretul ?*

(22b) *Cui n-au adus un zîmbet acele agere versuri!* (M. Sadoveanu, în GLR I, 145)

(23a) *Nimănui nu-i făcea nici un rău.*

(23b) *Nimănui n-a spus adevărul.*

1.6. În franceză, complementul indirect preverbal impune, ca și complementul direct preverbal, Dislocarea Stîngă ; pronumele este obligatoriu dacă complementul indirect este o propoziție :

(24a) *A cela non plus, on ne s'attendait pas.* (M. Grevisse, 147)

(24b) *Que la chose soit difficile, j'*en *conviens.* (M. Grevisse, 147)

Dacă prepoziția *à* nu este prezentă în fața elementului dislocat, cliticul este obligatoriu :

(25a) *Lui, je lui ai écrit l'année dernière.*

(25b) *Cette loi sainte, il faut s'y conformer.* (M. Grevisse, 148)

2. Dacă complementul este postverbal, în română cliticul este obligatoriu pentru cazurile în care complementul este un pronume personal, posesiv, demonstrativ, reflexiv sau facultativ cînd complementul este substantiv comun nume de persoană cu articol hotărît sau fără articol cu prepoziția *pe*, substantiv propriu sau pronume nehotărît (26, 27, 28) :

(26) *Exodul n-are cum să*-i *cuprindă* pe toți. (M. Constantinescu, 14)

(27a) *A ordonat tuturor civililor să depună armele.* (M. Constantinescu, 14)

(27b) *Rog insistent pe cifratori să decodifice cîntecul.* (M. Constantinescu, 14)

(28a) *Glasul ei încărcat de mînie* îl *izbi* pe Anton. (M. Preda, 48)

(28b) *Mai apucă să*-l *vadă* pe milițianul *cel tînăr.* (D. Săraru, 15)

Dacă complementul indirect este un substantiv propriu sau comun cu articol hotărît, cliticul este întotdeauna prezent, ca și în cazul complementului direct :

(29) *Acum* îi *făcea semn șoferului.* (D. Săraru, 14)

2.1. Cliticul nu este niciodată prezent în franceză, nici pentru complementul direct (30), nici pentru cel indirect (31) :

(30a) *Îl văd prin vis pe oltean dîndu-se ca din întîmplare mai aproape de pistolar.*

(30b) *Je vois comme en rêve mon olténien qui se rapproche comme par hasard du pistolier.* (M. Preda, 14/161)

(31a) *Caporalul Ana îi ceru bucureșteanului o țigare.*

(31b) *Le caporal Ana demanda au Bucarestois une cigarette.* (M. Preda, 25/185)

Cînd enunțul este marcat stilistic, există în franceză un lanț tematic (1(a, e)$_i$, pronume sau substantiv complement$_i$) cu Dislocare Dreaptă obligatorie : complement direct (32) și complement indirect (33) :

(32a) (...) *ca și cînd asta l-ar fi interesat pe el în clipele acelea.*

(32b) (...) *comme si c'était ça ce qui l'intéressait, lui, en ce moment.* (M. Preda), 14/161)

(33a) (...) *nu puteam noi să-i facem ceva pistolarului.*

(33b) (...) *on ne pouvait rien lui faire au pistolier.* (M. Preda, 16/164)

2.2. În timp ce în română cliticul este obligatoriu, în franceză el este facultativ. În context, complementul nominal postverbal are o valoare stilistică marcată; este vorba despre persoana de care se vorbește, deci cliticul ar fi fost suficient. Enunțurile (34) au această interpretare :

(34a) *Sur le moment, je n'étais pas capable de lui sortir un seul mot, à ce frère de mon père.* (Ch. Rochefort, 219)

(34b) *Faudra l'enfermer à clef, cette petite.* (R. Queneau, 25)

2.3. În română, cliticul postverbal este obligatoriu dacă verbul este la imperativ, complementul nominal fiind întotdeauna postverbal :

(35a) *Opriți-l pe Anton!* (M. Preda, 54)

(35b) *Spune-i lui taică-tău* (...) (M. Preda, 52)

În franceză cliticul nu este admis chiar și cu dislocare :

(36a) **Arrêtez-le* (,) *Anton!*

(36b) **Dis-lui* (,) *à ton père* (...)

Pentru a pune în relief complementul nominal postverbal, franceza admite o Dislocare Dreaptă și folosirea cliticului :

(37) *Vous me la promettez, votre amitié ?*

3. Enunțurile în care complementul direct sau indirect nominal preverbal face parte dintr-un lanț unde cliticul este obligatoriu în română au echivalente cu Dislocare Stîngă sau construcții pasive în franceză.

Româna formează lanțuri (clitic$_i$, complement postverbal$_i$) în care cliticul este obligatoriu și franceza nu admite un clitic sau admite numai construcții cu Dislocare Dreaptă.

TEXTE DE REFERINȚĂ

Călinescu, G., *Enigma Otiliei*, București, Editura Tineretului, 1965.
Constantinescu, M., *Sfîrșit de mileniu în București*, în „România literară", 50, 1988.
Grevisse, M., *Le bon usage*, Paris, Editions J. Duculot, 1969.
Preda, M., *Albastra zare a morții*, București, Editura Militară, 1983. *L'horizon bleu de la mort*, trad. M. Slăvescu, București, Cartea Românească, 1982.
Queneau, R., *Zazie dans le métro*, Paris, Gallimard, 1959.
Rochefort, Ch., *La Porte du fond*, Paris, Bernard Grasset, 1988.
Săraru, D., *Manuil*, în „România literară", 52, 1988.

Thématisation et Dislocation Gauche en roumain et en français

(Résumé)

Cet article présente les différences entre la Thématisation et la Dislocation Gauche du point de vue des règles du discours et des structures syntaxiques en roumain et en français. La place du sujet, du complément d'objet direct ou indirect nominal, préverbal ou postverbal implique un comportement différent des deux langues en ce qui concerne les chaînes thématiques. À la différence du français, en roumain le sujet peut se trouver en position postverbale ou peut être nul si un autre constituant occupe la position préverbale. Une trace dans la position d'origine récupère l'interprétation fonctionnelle. En roumain, le complément direct devenu Thème de la phrase, fait partie d'une chaîne (complément direct$_i$, clitique$_i$, e$_i$) s'il est exprimé par un nom ayant certaines caractéristiques sémantico-syntaxiques. Si le complément indirect est préverbal, la présence du clitique est obligatoire. En français, le complément indirect préverbal impose, tout comme le complément direct préverbal, la Dislocation Gauche ou des tours passifs. Le roumain forme des chaînes (clitique$_i$, complément postverbal$_i$) où le clitique est obligatoire, tandis que le français n'admet pas de clitique ou admet seulement des constructions à Dislocation Droite si le complément est postverbal.

Martie 1989

Academia de Studii Economice
București, Piața Română nr. 6

ASIMILAREA NUMELOR PROPRII ENGLEZEȘTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ILINCA CONSTANTINESCU

Se propune analizarea numelor proprii de origine engleză după modul în care forma românească, raportată la cea engleză, poate fi caracterizată prin două din următoarele trăsături: [±endograf], [±endofon], [±exograf], [±exofon].

Examinarea corpusului de antroponime și denumiri geografice englezești care au pătruns în limba română relevă un tablou complex în care distingem mai multe procedee și stadii de transfer.

Prin transfer onomastic înțelegem folosirea unui semn onomastic în alt sistem lingvistic decît sistemul de origine. Transferul onomastic poate afecta sau nu semnul onomastic în planul expresiei. Din această alternativă rezultă cele două categorii prin care se răspîndesc numele proprii: a exonimelor [1] și a endonimelor [2].

Cu cît diferă mai mult inventarul de foneme și regulile ortoepice a două limbi, cu atît mai numeroase sînt cazurile în care transferul onomastic se face cu modificări în planul expresiei — deci prin exonime.

Numele proprii englezești au intrat în limba română atît ca exonime, cît și ca endonime.

Dacă luăm în considerare și forma scrisă, și forma orală a numelor proprii, atunci fiecare transfer onomastic poate fi caracterizat prin două din următoarele trăsături care pun în evidență dacă și prin ce anume s-a îndepărtat acesta de modelul din limba de origine: [± endograf][3], [±endofon][4], [±exograf][5], [±exofon][6]. Spațiul nu ne permite o discuție în termeni fonologici a criteriilor de definire a trăsăturii [±endofon][7] (trăsătură care corespunde teoretic dezideratului din lucrările normative recente ca numele proprii străine să fie pronunțate „ca în limba din care provin" [8]).

Atîta timp cît transferul onomastic a fost spontan, funcționalitatea numelui propriu în sistemul onomastic r e c e p t o r pare să fi avut prioritate. În consecință, au fost evitate de cele mai multe ori formele care prezentau dificultăți de pronunțare.

Într-o primă etapă, acest lucru s-a realizat prin înlocuirea numelor dificile din punct de vedere fonetic sau ortoepic prin echivalente — exonime —, existente fie în inventarul onomastic al limbii române, fie în

[1] Un nume propriu care are o formă diferită de cea folosită în prezent în limba de origine.

[2] Un nume propriu care are o formă identică cu cea folosită în prezent în limba de origine.

[3] Care se scrie ca în limba de origine.

[4] Care se pronunță ca în limba de origine.

[5] Care are o formă grafică diferită de cea din limba de origine.

[6] Care are o formă sonoră diferită de cea din limba de origine.

[7] Unele aspecte legate de această problemă au făcut obiectul unei comunicări pe care am prezentat-o la seminarul cu tema *Toponimie românească: tipologie, stratificare, lexicografie*, organizat de colectivul de onomastică al Institutului de Lingvistică din București, 6 decembrie 1988.

[8] *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), București, Editura Academiei R.S.R., 1982, p. XVI.

inventarul altor limbi (în care caz opțiunea a fost în favoarea acelei forme care a permis aplicarea regulilor ortoepice românești).

O serie de antroponime englezești din categoria numelor de personalități istorice (nume de monarhi) ilustrează cele afirmate mai sus : engl. *Ann* > rom. *Ana*, engl. *Charles* > rom. *Carol*, engl. *Edward* > rom. *Eduard*, engl. *Elisabeth* > rom. *Elisabeta*, engl. *James* > rom. *Iacob*, engl. *John* > rom. *Ioan*, engl. *William* > rom. *Wilhelm* [9] etc. Interesantă ni se pare înlocuirea lui *William* ['wiljəm] prin *Wilhelm*['vilhelm], opțiune evident explicabilă prin avantajul ortoepic pe care îl prezintă forma germană în comparație cu cea engleză (sau franceză *Guillaume* [gi'jo : m]).

O altă categorie de nume de persoană o reprezintă cele conținînd un supranume. Acestea au fost în general redate și în română, ca și în alte limbi, prin traduceri : engl. *Edward the Confessor* > rom. *Eduard Confesorul*, engl. *John Lackland* > rom. *Ioan fără (de) Țară*, engl. *Richard the Lion-Hearted* > rom. *Richard Inimă de Leu*. Pentru a preciza dacă în aceste cazuri a existat sau nu un model intermediar este necesară cunoașterea primelor atestări românești, a limbilor cunoscute de traducător și a surselor pe care le-a avut la dispoziție.

Numele de persoană constînd din prenume și nume de familie au pătruns în limba română fără modificări ortografice, sub formă de endografe. Prenumele nu se mai înlocuiesc prin prenume echivalente, ca în cazul numelor de personalități istorice. Se poate însă constata că de la unele nume de persoană circulă forme orale influențate de regulile ortoepice românești (astfel, prenumele romancierei engleze *Agatha Christie* este pronunțat [a'gata], față de engl. ['ægəθə], iar numele personajului literar *Robinson Crusoe* engl. ['rɔbinsən 'kru :səu] este pronunțat în mod curent ['robinson kru'soe].

Din punctul de vedere al pronunțării, numele de familie circulă deci cu forme oarecum simplificate, adaptate sistemului fonologic românesc [10]. Ele sînt o imitare a endofonelor cu mijloace exofone : *Byron* > rom. ['bairon], *Chaucer* > rom. ['tʃosər], *Shakespeare* > rom. ['ʃekspir], *Thackeray* > rom. ['sekəri]. Recomandările din lucrările normative (DOOM, MDE, Sădeanu) [11] nu influențează masa de vorbitori. Pronunțarea pur englezească (cu fonemele caracteristice [θ], [∂], [æ], [ʌ], [ɔ] și a opoziției vocală lungă / vocală scurtă) sună pedant și este evitată chiar și de cunoscătorii limbii engleze cînd folosesc nume proprii englezești într-un context românesc.

[9] Vezi *Istoria medie universală*, coordonator Radu Manolescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980 ; André Maurois, *Istoria Angliei*, I—II (traducere din franceză de Ania Moissi), București, Editura „Naționala-Ciornei", [1937] ; (traducere din franceză de Raul Joil), București, Editura Politică, 1970.

[10] Acest fenomen este semnalat și în alte limbi. Vezi, pentru situația din franceză, Léon Warnant, *Dictionnaire de la prononciation française*, tome II, *Noms propres*, Gémbloux, Éditions J. Duculot, S. A., 1966, p. XII—XIII. Un studiu amplu dedicat modului în care au fost asimilate numele de familie străine în limba polonă a fost întreprins de Izabela Bartmińska și Jerzy Bartmiński în lucrarea *Nazwiska obce w języku polskim* (*Problemy poprawnościowe. Słownik wymowy i odmiany*), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.

[11] *Mic dicționar enciclopedic* (MDE), ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986 ; Florența Sădeanu, *Dicționar de pronunțare — nume proprii străine* (Sădeanu), București, Editura Enciclopedică Română, 1973.

În linii mari, şi în cazul denumirilor geografice constatăm existenţa unor procedee şi stadii variate de transfer onomastic. Astfel, exonimele *Anglia*, *Irlanda*, *Londra*, *Scoţia*, *Tamisa* au fost luate de limba română din latină, şi nu din engleză (uneori, după cum e limpede, prin intermediar francez). Ele au fost asimilate de limba română : au o ortografie fonetică şi primesc mărcile flexionare româneşti, comportîndu-se ca orice toponim, respectiv hidronim, autohton în *-a*.

O serie de denumiri geografice, mai ales cele conţinînd apelative, au fost redate în limba română prin traduceri : engl. *Death Valley* > rom. *Valea Morţii*, engl. *Grand Canyon* > rom. *Marele Canion*, engl. *The Appalachian Mountains* > rom. *Munţii Apalaşi*, engl. *The Grampian Hills* > rom. *Munţii Grampieni*, engl. *The Great Dividing Range* > rom. *Marea Cumpănă de Ape*, engl. *The Rocky Mountains* > rom. *Munţii Stîncoşi*. Toponimul *Wales*, deşi nu prezintă o structură tot atît de transparentă, a fost redat în română prin traducerea perifrastică *Ţara Galilor* — traducere ce concurează endonimul *Wales*.

Tendinţa de standardizare internaţională, care a devenit treptat o necesitate evidentă în onomastică (în primul rînd în sfera denumirilor geografice) [12], precum şi sentimentul din ce în ce mai clar că numele proprii sînt, prin natura lor, u n i c e au redus cu timpul utilizarea vechilor modalităţi de integrare în limba română a numelor proprii englezeşti — a traducerilor în primul rînd.

Standardizarea este un transfer onomastic controlat, care pune pe primul plan funcţionalitatea numelui propriu în cadrul sistemului onomastic o r i g i n a r . Într-o primă etapă se urmăreşte stabilizarea numelui propriu sub formă de endograf în toate sistemele onomastice receptoare, acordîndu-se implicit prioritate formei scrise.

Examinînd modul în care au pătruns în limba română denumirile statelor americane constatăm că toate au fost preluate cu ortografia din limba engleză (singurele elemente denominative transpuse în limba română fiind punctele cardinale : engl. *North* > rom. *de Nord*, engl. *South* > rom. *de Sud*, engl. *West* > rom. *de Vest*).

1) Numele a căror structură grafică permite aplicarea unor reguli ortoepice româneşti au dezvoltat forme exofone bazate pe 'spelling pronunciation' : *Alabama* [ala'bama], *Alaska* [a'laska], *Arizona* [ari'zona], *Arkansas* [ar'kansas], *California* [kali'fornia], *Carolina de Nord* [karo'lina de nord], *Carolina de Sud* [karo'lina de sud], *Colorado* [kolo'rado], *Dakota de Nord* [da'kota de nord], *Dakota de Sud* [da'kota de sud], *Florida* [flo'rida], *Georgia* ['dʒeordʒia], *Hawaii* [ha'vai], *Illinois* [ili'nois], *Indiana* [in'djana], *Kansas* ['kansas], *Minnesota* [mine'sota], *Mississippi* [misi'sipi], *Montana* [mon'tana], *Nebraska* [ne'braska], *Nevada* [ne'vada], *Oklahoma* [okla'homa], *Oregon* ['oregon], *Pennsylvania* [pensil'vania], *Texas* ['teksas], *Vermont* ['vermont], *Virginia (de Vest)* [vir'dʒinia (de vest)].

[12] Vezi *Fifth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names*, vol. I, New York, United Nations, 1988. Vezi şi Anastase Bârsan, *Le stade actuel de la normalisation des noms géographiques et les problèmes connexes*, în *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences*, vol. I, Kraków, Polish Scientific Publishers, 1981, p. 151–155.

2) O serie de nume au forme hibride, influențate doar parțial de regulile ortoepice românești: *Connecticut* [ko'nektikət], *Louisiana* [lui'zjana], *Maryland* ['meriland], *Massachusetts* [masa'tʃusets], *Missouri* [mi'suri], *New Mexico* ['nju 'meksiko], *New York* ['nju jork], *Tennessee* ['tenesi], *Washington* ['waʃington].

3) Numele neconcordante ortoepic cu regulile limbii române sînt resimțite vreme îndelungată ca elemente străine — ele tind să rămînă endofone, în măsura în care nu conțin foneme inexistente în limba română: *Delaware*, *Idaho*, *Iowa*, *Kentucky*, *Maine*, *New Hampshire*, *New Jersey*, *Ohio*, *Rhode Island*, *Utah*, *Wisconsin*, *Wyoming*.

4) Prin hipercorectitudine, grupul de litere *ch* este pronunțat [tʃ] în loc de [ʃ] în numele statului *Michigan* (și al orașului *Chicago*.)

Numele de state menționate mai sus permit în mod diferit folosirea mărcilor flexionare românești. Din prima grupă, gradul cel mai mare de integrare îl au cele terminate în *-a*, respectiv *-ska* [13]. Acestea formează fără dificultate genitivul în *-ei*, respectiv *-ăi* (*Alabam***ei**, *Arizon***ei**, *Californi***ei**, *Florid***ei**, *Dakot***ei** *de Nord/Sud*, *Virgini***ei** *(de Vest)* etc., respectiv *Alask***ăi**, *Nebrask***ăi**). Cele terminate în consoană formează genitivul în *-ului* [14] (*Oregon***ului**, *Texas***ului**, *Vermont***ului**). Pentru exprimarea genitivului de la numele *Colorado* și *Mississippi*, limba română recurge de preferință la construcții apozitive cu apelativul 'statul' (*istoria stat***ului** *Colorado*, *suprafața stat***ului** *Mississippi*).

Din grupa a doua doar *Louisiana*, *New York* și *Washington* permit atașarea mărcilor flexionare românești (*Louisian***ei**, *New York*-**ului**, *Washington*-**ului**,) celelalte nume sînt folosite de preferință în construcții apozitive, în care exprimarea relațiilor cazuale se face prin flexiunea apelativului (*reprezentanții stat***ului** *Maryland*, *flora stat***ului** *Missouri* etc.).

Și pentru numele menționate la punctele 3 și 4 se recurge cu precădere la asemenea construcții apozitive pentru exprimarea genitivului (*clima stat***ului** *Delaware*, *populația stat***ului** *Idaho*, *fauna stat***ului** *Iowa*, *relieful stat***ului** *Kentucky* etc.).

Spre deosebire de neologismele din restul vocabularului, care pe măsura integrării își pierd unele particularități grafice din limba de origine, numele proprii nu mai sînt în ultima vreme afectate de această tendință. Ca atare, la ora actuală, majoritatea numelor proprii englezești apar în română cu trăsăturile [+endograf], [+exofon].

Cea de-a doua etapă a standardizării, aceea preconizînd pronunțarea numelor proprii ca în limba din care provin, este greu de imaginat că va avea șanse de generalizare la toate transferurile onomastice din engleză în română. E drept că sub influența procesului de standardizare unele nume proprii englezești intrate mai demult în limba română se modifică în sensul apropierii lor de modelul englezesc. Astfel, alături de forma *Wilhelm Cuceritorul* apare forma *William Cuceritorul*; în loc de *Insulele Orcade*, denumire luată din franceză, se folosește în prezent denumirea *Insulele Orkney* sau chiar *Orkney Islands*, iar pronunțarea mai veche ['rihard] a numelui *Richard Inimă de Leu* este înlocuită cu ['ritʃard].

[13] Datorită asemănării cu toponimele feminine românești în *-a*, respectiv *-sca*.

[14] Datorită asemănării cu toponimele masculine românești care se termină în consoană.

Pe ansamblu, tabloul este însă eterogen fiind caracterizat de fluctuații și forme paralele care nu vor fi curînd eliminate [15].

Cele cîteva aspecte amintite succint sînt departe de a fi epuizat problemele pe care le ridică integrarea numelor proprii englezești în limba română. Ele au schițat doar principalele categorii.

Eforturile normative referitoare la numele proprii străine vor deveni mai sistematice și recomandările mai realiste numai după efectuarea unei descrieri cuprinzătoare a stării de fapt — descriere ce este deocamdată un deziderat.

The Assimilation of English Proper Names in Romanian

(A b s t r a c t)

For a long period of time the onomastic transfer was spontaneous and functionality of the proper name within the r e c e i v i n g s y s t e m seems to have had priority — that is how a series of exonyms came into use.

The trend towards international standardization that gradually became an obvious necessity — first and foremost in the sphere of geographical names — as well as a growing awareness that proper names are, by their very nature, u n i q u e interfered with the traditional assimilation mechanism.

Standardization is a controlled transfer that gives priority to functionality of the onomastic sign within the s o u r c e s y s t e m — thus leading to the promotion of endonyms.

If we take into consideration the written as well as the spoken form of the words, each proper name is to be characterized by two of the following features : [± exograph], [±exophone], [±endograph], [±endophone]. Pure endonyms shoud be [+endograph] and [+endophone] — which is seldom the case with English proper names when used in Romanian. Most of the onomastic transfers from English to Romanian may be described at the time being as having the features [+endograph] and [+exophone].

Februarie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

[15] Atît Sădeanu, cît și MDE notează modul în care sînt pronunțate numele proprii străine în limba de origine. Nu există însă un inventar al numelor care circulă în română ca exofone, de tipul *Alabama* [ala'bama], față de [ælə'bæmə].

[illegible]

[illegible]

The Assimilation of English Proper Names in Roumanian

[illegible]

For a long period of time the onomastic [illegible] was spontaneous and [illegible] of the proper name [illegible]

The trend towards international standardization that gradually became an obvious necessity [illegible] first and foremost in the sphere of geographical names [illegible] as well as [illegible] proper names are, by their very nature, [illegible] with the traditional assimilation mechanism.

Standardization is a controlled transfer that gives priority to functionality of the onomastic [illegible] leading to the [illegible]

If we take into consideration the meaning as well as the spoken form of the words, each proper name is to be characterized by two of the following features: [illegible]. [illegible] — which is seldom the case with English proper names when used in Roumanian. Most of the [illegible] English to Roumanian may be described at the same time as having the features [illegible] and [illegible].

[illegible]

CONECTORI DE COOPERARE ÎN FRANCEZĂ ȘI ÎN ROMÂNĂ

TEODORA CRISTEA

Pornind de la ideea că studiile de pragmalingvistică deschid numeroase căi de investigație în domeniul comparării limbilor, articolul discută dificultățile legate de stabilirea unor echivalente interlinguale adecvate pentru conectorii pragmatici. Se analizează proprietățile conectorilor de cooperare formați pe baza verbelor epistemice și se trec în revistă principalele procedee de transfer al valorilor pragmatice din limba franceză în limba română.

1. Pragmalingvistica oferă astăzi lingvistului preocupat de dinamica producerii sensului în discurs o literatură bogată și diversă ca orientări și soluții. Tocmai de aceea ni se pare că a venit momentul să ne întrebăm care este impactul pe care aceste preocupări l-ar putea avea asupra unui demers comparativ, orientat spre soluționarea unor probleme ridicate de achiziția unei limbi străine și de practica traducerii. Sarcina nu este ușor de îndeplinit, deoarece luarea în considerare a interlocuțiunii implică explorarea structurii lingvistice la un nivel care particularizează raporturile foarte mobile, dacă nu instabile, între cei care vorbesc. Dar, în măsura în care discursul se află la joncțiunea lingvisticului cu socialul, se impune cu necesitate ca aceste raporturi să fie descrise într-un studiu ce urmărește să descopere regularitățile echivalenței interlinguale și să determine factorii care fixează limitele transcodării corecte și adecvate în altă limbă.

Conversația apare ca un joc de cooperare a cărui progresie se realizează prin participarea coenunțiatorilor. Totodată însă se înfățișează ca un loc de înfruntări și de confruntări, unde fiecare locutor țintește să joace rolul de element conducător al jocului și nu pe acela de element condus. Ideea intuitivă fundamentală este aceea că participantul la un act de vorbire așteaptă și dorește o anumită reacție din partea interlocutorului. În acest scop, el recurge la strategii menite să înlăture perspectivele nesigure ale răspunsului urmărit, evitînd în acest fel pericolul *neînțelegerii* și al *nonadeziunii*. Pentru ca discursul lui să fie eficace, locutorul trebuie să aleagă calea cea mai potrivită pentru a-și face înțelese intențiile, să verifice dacă aceste intenții nu au suferit vreo deformare pe parcursul comunicării și, în final, să obțină acordul interlocutorului. „Destinatarul și înțelegerea sînt elementele constitutive ale mesajului”[1].

Desigur, nu toate cuvintele și expresiile lingvistice dintr-un enunț au o relație determinată cu instanța dialogală, dar printre ele există un ansamblu a cărui principală funcție este să jaloneze mersul sinuos al interlocuțiunii, așa-numitele „cuvinte ale discursului” [2], iar în interiorul acestora o subclasă de conectori pragmatici al căror rol este să „favorizeze în mod activ cooperarea”[3]. Este vorba în fapt de elemente lingvistice care servesc la orientarea reacției, verbale sau nonverbale, a destinatarului.

[1] L. Guespin, *Dialogue et interaction verbale. Introduction*, în „Langages”, nr. 74, 1984, p. 8.
[2] O. Ducrot et al., *Les mots du discours*, Paris, Les Editions de Minuit, 1980.
[3] J. P. Davoine, *Tu sais! c'est pas facile*, în *L'Argumentation*, Presses Universitaires de Lyon, 1981, p. 124.

SCL, anul XL, nr. 3, p. 225–230, București, 1989

Studierea acestor conectori ne permite să surprindem raporturile între coenunţiatori prin latura lor obiectivă, de manifestare lingvistică, fără ca prin aceasta să dispară intenţiile care au stat la baza inserţiei lor în enunţ sau atitudinea locutorului în momentul performării actului de vorbire.

Luarea în considerare, într-un studiu comparativ, a elementelor care implică pe auditor ca „parte interesată a dialogului"[4] îşi găseşte temeiul în cerinţele punerii în echivalenţă interlinguale. Aceasta nu poate fi socotită pe deplin realizată decît atunci cînd întreg fasciculul de determinări enunţiative din limba de plecare este retransmis în limba de sosire.

Scopul acestui articol este tocmai să discute unele aspecte ale felului cum se stabilesc corespondenţele între conectorii de cooperare din franceză şi din română. Expunerea este articulată în două părţi : o analiză a proprietăţilor conectorilor pragmatici formaţi pe baza verbelor epistemice de „înţelegere" şi o trecere în revistă a principalelor procedee de transfer al valorilor pragmatice ale acestor conectori din franceză în română.

2. Valorile pragmatice ale verbelor epistemice — conectori de cooperare (Kc) —, fie că este vorba de verbe de înţelegere propriu-zise, de verbe de gîndire sau de verbe de cunoaştere, se grefează pe semantismul lor fundamental, deşi sensul lor lexical este foarte atenuat. Este deci firesc să regăsim aceleaşi clase în ambele limbi comparate, cu funcţii interlocutive asemănătoare dacă nu identice, bazate pe verificarea universului de cunoaştere al interlocutorului ca factor determinant al dezvoltării conversaţiei.

Unităţile verbale reţinute în prezenta analiză sînt verbele epistemice de înţelegere, dar, în afară de verbele de tipul „a înţelege", am inclus în această clasă şi unele verbe de percepţie care nu sînt utilizate cu un obiect sensibil, ci cu un obiect inteligibil (inclusiv un obiect propoziţional).

Conectorii de cooperare prezintă unele particularităţi care reflectă statutul lor pragmatic special :

a) Kc se combină în mod obligatoriu cu persoanele destinatarului (sau care includ pe destinatar) ;

b) Kc prezintă restricţii de combinare cu formele temporale sau modale : apar la prezentul indicativului sau la imperativ ; în acest ultim caz sînt deseori asimilaţi de tradiţia gramaticală interjecţiilor ;

c) Kc apar în construcţii absolute ; prezenţa unui complement direct atrage redobîndirea sensului lexical plin ;

d) Kc pot ocupa în enunţ diverse poziţii, la începutul enunţului sau în incidentă (între două pauze sau la sfîrşitul enunţului) ; funcţii interlocutive diferite pot fi asociate acestor diferenţe poziţionale ;

e) Kc pot să fie orientaţi spre o intervenţie anterioară explicită (în acest caz sînt anaforici discursivi) sau implicită (într-un discurs polifonic) sau să îndeplinească un rol de conectori interactivi.

2.1. Într-un enunţ asertiv, Kc de care ne ocupăm nu aduc nici un plus de informaţie faţă de conţinutul propoziţional asertat. Sînt deci elemente „expletive", a căror eliminare nu antrenează modificări ale conţinutului semantic al enunţului. Au, în schimb, funcţii pragmatice precise, în principal pe aceea de a obţine adeziunea interlocutorului sau de a obţine o reacţie conformă cu aşteptarea. Afirmînd că interlocutorul admite

[4] C. Hagège, *L'homme de paroles*, Paris, Fayard, 1985, p. 237.

motivațiile sale, locutorul instituie o relație de complicitate care întărește cooperarea :

(i) Cu toții ne mutăm din cînd în cînd, *înțelegi*, e greu să trăiești în același oraș, printre oameni care îmbătrînesc, mor. (Colin, 104)

(ii) Je peux m'offrir une croisière mais pas un séjour, *vous comprenez*. (Fernandez, 49)

Conectorii de cooperare au adesea un rol pur emfatic, de afirmație peremptorie :

(iii) Non, non et non. Vous ne verrez rien. Je suis libre, *vous entendez*. Absolument libre. (Sarraute, 37)

Verbul perceptiv de vedere apare cu valoare explicativă în enunțuri care îmbracă adesea forma inversivă noninterogativă :

(iv) Dar, *vedeți voi*, fetelor, suratelor, viața omului e ca oul în mîna copilului. (D. R. Popescu, 111)

(v) *Voyez-vous*, ce sont des moments comme ceux-là, ces instants de vérité qui font les grands livres. (Sarraute, 63)

Verbul de vedere permite de asemenea locutorului să respingă o interpretare care aparține interlocutorului, într-un discurs polifonic ; se realizează astfel o referire la un proces contradictoriu, care sugerează implicații divergente între coenunțiatori :

(vi) *Vezi*, domnișoară, oi fi eu prost, dar nu chiar așa de prost cum mă crezi. (D. R. Popescu, 41)

(vii) *Vous voyez*, elle ne répond pas, il faut la connaître. (Duras, 46)

Privite dintr-o perspectivă praxematică, aceste expresii au un statut de praxeme metadiscursive : oui/c'est pour ça que je te demande, parce que moi j'avais cru qui en avait plus/tu vois [5].

2.2. La imperativ, Kc au funcție conativă : interlocutorul este invitat în felul acesta să aprobe atitudinea locutorului ; sînt, deci, conectori cu valoare justificativă, al căror rol este să prevină o reacție, mărturisită sau nu, contrarie așteptării locutorului :

(viii) Nu pot, mamă, *gîndește-te* singură. Ce faci azi cu zece mii de lei? Asta e mobilă scumpă. (Călinescu, 53)

(ix) *Remarquez*, il faut se méfier. Le merveilleux, les légendes se mêlent souvent à l'histoire. (Fernandez, 45)

(x) Cette dépression, *comprenez-le*, avait fait de toi un homme si différent que je ne pouvais plus te reconnaître. (Fernandez, 65)

În limba franceză, imperativul verbului *voir* la plural și în construcții absolute are o valoare conativă foarte slabă, ceea ce explică într-un fel și asimilarea cu interjecțiile. Din punct de vedere pragmatic, este un argumentem al evidenței : locutorul îl invită pe interlocutor să tragă singur o concluzie care, în ochii săi, se impune de la sine :

(xi) — Mais elle ne parlait jamais de telle ou telle personne de Viorne?
— Très rarement. C'était toujours soit du journal, soit de la télévision, soit d'idées à elle, *voyez*. (Duras, 56)

[5] F. Gardès-Madray, *Praxématique et interaction verbale*, in „Langages", nr. 74, 1984, p. 27.

Cît despre imperativul de persoana a IV-a care include pe locutor, el funcţionează ca etichetă performativă a unui act de limbaj a cărui agresivitate trebuie atenuată conform unui principiu conversaţional. De altfel, folosirea persoanei inclusive implică pe locutor în actul de vorbire acţionînd ca un element de atenuare. Actul de limbaj este fie un ordin :

(xii) Va allumer, Gérard, *voyons*. (Butor, 67)

fie un sfat autoritar :

(xiii) *Voyons*, madame, [...] soyez raisonnable. Ça ne sert à rien de nier l'évidence. (Boileau-Narcejac, 68)

fie, cel mai adesea, un reproş :

(xiv) — Dites-moi, docteur, cette exposition ... je voudrais savoir ce qui vous a poussé à la faire.
— *Voyons*, professeur, ce n'est pas mon exposition. (Fernandez, 140)

În franceza colocvială, există expresii lexicalizate care combină imperativul unui verb de percepţie sau al unui verb de comunicare cu infinitivul verbului *voir* cu rol intensiv : *voyons voir*, *écoute voir*, *dis voir*, *répète voir*.

2.3. Una dintre condiţiile necesare dezvoltării normale a liniei dialogale este verificarea înţelegerii mesajului de către destinatar. Totul apare ca şi cum, divizat de tendinţe divergente, schimbul conversaţional încearcă să-şi refacă unitatea. Din punct de vedere lingvistic, aceste eforturi se traduc prin inserţia unui Kc (afirmativ sau negativ) la sfîrşitul unei intervenţii şi luînd forma unui expozant interogativ :

(xv) Dar nu sînt bolnavă, *înţelegi?* (D. R. Popescu, 28)

(xvi) Julien Courtois ! Non, mais *tu te rends compte?* Probablement un gars dans le genre de papa. (Calef, 54)

Forma negativă a acestor Kc are valori afective, atitudinale :

(xvii) Dar omul nu e cîine, *nu-nţelegi?* (D. R. Popescu, 30)

(xviii) Il le fait exprès, *comment ne comprenez-vous pas?* (Sarraute, 142)

Verbul Kc poate să se combine cu prezentul perfectiv (perfectul compus) dacă vine să sprijine un act de limbaj anterior, ordin sau interdicţie. Franceza reduce adesea Kc la forma de participiu trecut *entendu? compris?* şi se poate folosi şi de verbul *voir :*

(xix) — Vous serez là avec votre voiture et lorsqu'il aura accompli sa tâche, vous le ramènerez chez lui. *Vu?*
— Vu. (Exbrayat, 51)

3. Aşa cum reiese din această succintă prezentare a funcţiilor Kc, ne aflăm în faţa unor fenomene care se întrepătrund, valorile pragmatice neputînd fi disociate de cele semantice. Această situaţie pune adesea în dificultate pe receptorul nativ în faţa textelor din altă limbă sau pe traducătorul permanent preocupat de conformitatea textului de sosire cu textul de plecare.

Urmînd calea obişnuită a confruntării textelor bilingve, se pot desprinde unele concluzii privitoare la natura şi numărul dificultăţilor care se ivesc în echivalarea Kc.

Dacă facem abstracţie de distorsiunile ce apar destul de frecvent în traduceri (soluţii aproximative sau chiar greşite), o analiză a soluţiilor

atestate poate să ducă la o clasificare a transcodajelor, bazată pe tipul raporturilor parafrastice realizate. S-ar putea distinge astfel :

a) transcodaje *directe*, în care bazele verbale ale Kc sînt în relație de heteronimie directă :

(xx) J'ai voulu faire littéraire, conventionnel ... *vous comprenez* ...

(xx') Am vrut să fac ceva artificial, convențional ... *înțelegeți* ... (Sarraute, 142–195)

(xxi) *Vezi*, el poate-l cunoaște pe sîrb.

(xxi') *Voyez-vous*, il connaissait peut-être le serbe, lui. (D. R. Popescu, 61–369)

b) transcodaje *indirecte*, care implică schimbarea Kc

— un Kc format de la altă bază verbală :

(xxii) Mais moi, *écoute voir*, c'est pas pareil, j'ai des principes.

(xxii') Dar eu, *nu uita*, nu-s ca alții, eu am principii. (Merle, 21–13)

— un Kc diferit din punct de vedere taxinomic, de obicei o interjecție :

(xxiii) Mais *voyons*, une tête pareille, elle se suffit à elle-même. Pas besoin de corps.

(xxiii') *Păi* un cap ca ăsta își ajunge. Nu mai e nevoie de trup. (Merle, 41–33)

(xxiv) — Et j'ai cet air-là, moi?
— Oui, t'as cet air-là, *remarque*. C'est pas de ta faute, si tu as cet air-là.

(xxiv')— Și eu am aerul ăsta?
— Da, chiar așa. Ai aerul pe care-l ai, *ce mai*. Nu-i vina ta dacă ai aerul ăsta. (Merle, 18–15)

c) transcodaje cu explicitarea relației între interlocutori, în care Kc apare doar în limba de sosire :

(xxv) Aici ne-a adus nenorocirea.

(xxv') *Voyez* où nous en sommes. (Călinescu, 32–29)

(xxvi) De ce faceți asta, domnule arhitect? zise, ca un repros aproape duios, Mini.

(xxvi') *Voyons*, Monsieur ! s'écria Mini sur un ton de tendre reproche. (Călinescu, 109–105)

Aceste caracteristici pragmatice cer o analiză mai dezvoltată, pe care nu am schițat-o decît în linii foarte mari.

4. Funcția caracteristică a traducerii, fie că este vorba de un text actualizat sau de textul premergător subiacent exprimării în limba străină, are ca punct de plecare un enunț lung, iar ca punct de sosire un alt enunț care trebuie să exprime toate valorile semantico-referențiale și pragmatice ale enunțului inițial. Pentru a asigura o traiectorie corectă acestui transfer de valori, trebuie să dispunem de un ansamblu de procedee cu ajutorul cărora să ajungem pînă la operațiile enunțiative trecînd prin interpretarea mărcilor lingvistice. O reflecție critică cu caracter comparativ asupra „enunțării enunțate" permite schițarea unei problematici într-un domeniu insuficient explorat pînă acum : modul de funcționare al anumitor cuvinte sau enunțuri în activitatea dialogală.

TEXTE DE REFERINȚĂ

Boileau-Narcejac, *Carte Vermeil*, Paris, Denoël, 1979.
M. Butor, *Passage de Milan*, Paris, Union Générale d'Edition, 1954.
N. Calef, *Ascenseur pour l'échafaud*, Paris, Fayard, 1956.
G. Călinescu, *Scrinul Negru*, București, Editura pentru Literatură, 1953.
— *La Commode Noire*, traduit du roumain in par Ion Herdan, București, Minerva, 1983.
V. Colin, *Viitorul al doilea*, București, Editura Tineretului, 1966.
M. Duras, *L'amante anglaise*, Paris, Gallimard, 1967.
Exbrayat, *Le dernier des salauds*, Paris, Librairie des Champs Elysées, 1967.
A. Fernandez, *La Belle de Port-au-Prince*, Paris, E.F.R., 1964.
R. Merle, *Week-End à Zuydcoote*, Paris, Gallimard, 1949.
— *Week-End la Zuydcoote*, traducere de Maria Berza, București, Editura Militară, 1983.
D. R. Popescu, *Duios Anastasia trecea*, București, Editura Tineretului, 1967.
— *Douce Anastasia passait, Récits insolites*, traducere de Annie Bentoiu, București, Minerva, 1983.
N. Sarraute, *Les Fruits d'Or*, Paris, Gallimard, 1963.
— *Fructele de Aur*, traducere de Radu Toma, București, Minerva, 1977.

De quelques connecteurs de coopération en français et en roumain

(Résumé)

La prise en compte, dans une étude comparative, des éléments qui impliquent le destinataire du message trouve sa justification dans les exigences de la mise en équivalence interlinguale, car celle-ci ne peut être considérée comme pleinement réalisée que si tout le faisceau de déterminations énonciatives de la langue de départ est retransmis dans la langue d'arrivée. Aussi, cet article se propose-t-il de discuter certains aspects de la correspondance des connecteurs pragmatiques en français et en roumain. L'exposé comporte deux volets : une analyse des valeurs pragmatiques des connecteurs de coopération qui prennent appui sur les verbes épistémiques et des remarques concernant les procédés de transfert de leurs valeurs pragmatiques de la langue de départ à la langue d'arrivée.

Martie 1989

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 12

MODALITĂŢI AXIOLOGICE ŞI DISCURS: CU PRIVIRE LA DISTINCŢIA „CLASIFICATOR"/„NONCLASIFICATOR"

ALEXANDRA CUNIŢĂ

În articol se subliniază că distincţia „clasificator"/„nonclasificator", introdusă de unii lingvişti la nivelul lexicului, nu are caracterul operant scontat, întrucît în discurs pot funcţiona ca modalizatori axiologici mult mai multe cuvinte decît cele identificate ca evaluative [±favorabil] în sistemul limbii.

0. Definite şi clasificate uneori pe baza modificărilor pe care le suferă în planul formei ori pe baza conţinutului exprimat, alteori pe baza proprietăţilor combinatorii ce se manifestă în structura de suprafaţă şi/sau în structura subiacentă ori pe baza rolurilor actanţiale şi a funcţiilor îndeplinite în propoziţii şi în fraze, părţile de vorbire tradiţionale sînt cercetate astăzi într-o perspectivă nouă în cadrul teoriilor enunţării, unde sînt interpretate ca mărci ale diferiţilor parametri enunţiativi, în primul rînd ca mărci ale subiectului enunţător. În această perspectivă, majoritatea substituţilor, de pildă, pot fi regrupaţi într-un inventar de instrumente gramaticale care permit înscrierea constituenţilor cadrului enunţiativ în enunţul produs. Pe de altă parte, numeroase substantive, verbe, adjective şi adverbe îşi găsesc locul într-o unică clasă de forme lingvistice care redau starea afectivă a enunţătorului, operaţiile de evaluare efectuate de el, luarea de poziţie faţă de fiinţele, obiectele, evenimentele universului de experienţă. Altfel spus, aceste unităţi — şi altele, cu statut total diferit, cum ar fi interjecţiile — sînt privite ca expresii ale unei subiectivităţi de natură şi de intensitate variabile, ce se manifestă nu la nivelul sistemului lingvistic propriu-zis, ci la nivelul discursului, în cadrul a ceea ce numim deseori astăzi „limba în acţiune". Ele alcătuiesc clasa mai largă a „enunţiatemelor" [1], cînd evocă de o manieră sau alta protagoniştii discursului, circumstanţele spaţio-temporale în care se realizează acesta, condiţiile generale ale producerii/receptării mesajului, sau subclasa „subiectivemelor" [2], cînd amintesc numai enunţătorul, a cărui „prezenţă" în enunţ o semnalează de fapt. Printre elementele acestei subclase, cel mai puternic marcate de subiectivitate sînt modalizatorii. Dintre ei, pe primele locuri — sub aspectul amintit — se situează afectivele şi evaluativele axiologice, segmente în a căror definiţie semantică este obligatoriu să se menţioneze utilizatorul [3] şi care conferă secvenţei respective valoare de adevăr pentru enunţător, dar numai rareori pentru interlocutorul acestuia sau pentru alte persoane neimplicate direct în schimbul verbal.

Definindu-se deopotrivă ca expresii ale subiectivităţii, modalizatorii afectivi şi cei de evaluare axiologică constituie totuşi categorii distincte de unităţi, întrucît primii traduc reacţii emoţionale ce se grupează

[1] Catherine Kerbrat-Orecchioni, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris, A. Colin, 1980, p. 30—31.

[2] *Ibidem*, p. 31—32.

[3] *Ibidem*, p. 73.

în jurul celor doi poli : plăcerea și durerea, pe cînd ultimii redau o judecată de valoare, o apreciere formulată în termenii BUN/RĂU. Discursul favorizează însă deplasarea modalizatorilor afectivi spre zona evaluării axiologice, ca și alunecarea evaluativelor axiologice dintr-un subansamblu în celălalt, trecerile de tipul „devalorizant" → „valorizant" producîndu-se mai cu seamă în secvențele care capătă un colorit afectiv pronunțat, pe cînd trecerile de tipul „valorizant" → „devalorizant" apar de obicei în cadrul antifrazei. Tot discursul poate transforma într-un evaluativ [+favorabil] sau [—favorabil] un cuvînt axiologic neutru. Există chiar realizări discursive în al căror context unități lingvistice avînd un conținut semantic ce nu implică vreo evaluare de tip BUN/RĂU devin expresia unei luări de poziție din partea subiectului enunțător favorizînd interpretarea axiologică a entităților denotate.

1.0. În ansamblul modalizatorilor axiologici, alături de unități lexicale — simple sau derivate — aparținînd unor clase morfologice variate, figurează și construcții mai mult sau mai puțin complexe care funcționează în discurs cu aceeași valoare. Printre acestea se pot cita :

a) sintagmele nominale de tipul $N_1 + de + N_2$, care pot îndeplini diferite funcții sintactice în enunțurile asertive :

Rom. : *Am văzut o porcărie de film.*

Fr. : *J'en ai assez de cette saloperie d'existence.*

sau constituie enunțuri exclamative :

Rom. : *Ce scorpie de femeie!*

Fr. : *Chienne de vie!*

L'imbécile/ce salaud de Pierre!

b) propoziții cu predicat nominal organizate în fiecare limbă în jurul altui verb copulativ și ilustrînd combinații sintactice diferite :

Rom. : *M-a făcut prost/dobitoc/escroc (a face* pe cineva + *Adj/N)*

Fr. : *Il m'a traité d'imbécile (traiter* qqn *de* + *Adj/N* ; uneori : *qualifier* qqn *de* + *Adj/N*).

Deși pentru cercetător toate categoriile de instrumente de modalizare axiologică prezintă un interes egal, în cele de mai jos va fi vorba numai despre construcția N_1+*de*+N_2, care ridică probleme importante din punct de vedere teoretic atît prin structura sa, cît și prin constrîngerile ce afectează substantivele repartizate în pozițiile N_1 și N_2.

2.0. Ca secvență de simboluri concatenate, structura N_1 *de* N_2 corespunde unor sintagme nominale foarte variate :

— sintagme constituite în mod accidental în discurs — rom. *trenul de Constanța, țară de piatră, miros de fîn* ... ; fr. *l'hotel de Mendoza, le livre de Pierre*, ... — construcții al căror centru este elementul ce corespunde simbolului N_1 ; substantivul (N_2) introdus de prepoziția *de* funcționează ca determinant al acestui centru și poate exprima diverse raporturi semantice ;

— sintagme semiblocate ilustrînd aceeași relație determinat—determinant : rom. *vacanță de vară/iarnă/primăvară*, ... ; fr. *vacances/classe(s)/train de neige*, ...

Anumite sintagme de tipul N_1+*de*+N_2 funcționează ca expresii ale unei evaluări cantitative : rom. *un pumn de mălai, o lingură de ulei*, ... ; fr. *une assiettée de pommes de terre, une fournée de pains*, ... Așa cum au subliniat de multă vreme studiile de sintaxă generativ-transformațională,

centrul unor asfel de sintagme este substantivul ocupînd poziția N_2 și nu cel din poziția N_1, care are statutul sintactic de determinant[4].

Apropiindu-se, din acest punct de vedere, de sintagmele nominale cu valoare cantitativă, dar deosebindu-se de ele prin alte trăsături importante, multe sintagme ce ilustrează aceeași structură generală funcționează cu valoare *calificativă* și se înscriu — prin proprietățile lor semantico-pragmatice — în ansamblul modalizatorilor axiologici : rom. *licheaua de Petre*, *o minune de casă*, ... ; fr. *l'imbécile de Paul*, *une merveille de voiture*,... Aceste construcții, al căror model este cunoscut pe plan general romanic, par să impună unele restricții în ceea ce privește alegerea substantivelor așezate în stînga prepoziției *de ;* faptul i-a determinat pe anumiți lingviști să afirme că elementele nominale distribuite în pozițiile N_1 și N_2 aparțin unor clase semantice și referențiale distincte.

2.1. Amintind de construcțiile utilizate în stadii mai vechi ale istoriei multor limbi romanice, cînd prepoziția *de* putea fi precedată nu numai de un substantiv, ci și de un adjectiv[5], formula axiologică N_1 *de* N_2[6] este de origine populară, iar tipul de determinare[7] pe care îl implică îi conferă, fără îndoială, un plus de expresivitate față de sintagma nominală ilustrînd ordinea determinat—determinant: rom. *un păcătos de argat (/un argat păcătos)*, ... ; fr. *un imbécile de gendarme (/un gendarme imbécile)*. Elementul nominal așezat în dreapta prepoziției, determinatul, este un substantiv „obișnuit", adică un substantiv cu următoarele caracteristici :

— enunță o trăsătură a denotatului ușor de verificat ;

— are o referință virtuală proprie[8] ;

— trimite la o clasă de entități cu contur relativ stabil[9], apartenența unui individ/obiect/fenomen la clasa respectivă fiind repede recunoscută, admisă sau, dimpotrivă, respinsă de orice persoană luată ca martor ;

[4] Potrivit altor interpretări, grupul *de* + N_2 este un atribut substantival prepozițional care exprimă conținutul :

Dă-mi un pahar de rachiu și unul de rom, o sticlă de vin.

(Ghica, în *Gramatica limbii române*, II, București, Academia R. S. România, 1966, p. 127.)

[5] Deși mult mai rare, asemenea construcții există încă în unele limbi romanice cum ar fi franceza : *son dégoûtant de mari*. În franceza veche apăreau frecvent formule ca *mon las de cuer*, *ma lasse d'ame crestienne* (M. Tuțescu, *Le groupe nominal et la nominalisation en français moderne*, București, SRLR, VI, 1972, p. 288). Pentru limba română se poate cita regionalismul învechit — folosit de obicei ca enunț exclamativ —*îracan de mine!;* în româna contemporană, adjectivul a fost înlocuit de substantiv : *săracul de mine*. De remarcat că această construcție, cu corespondenți în alte limbi romanice : fr. *pauvre de moi*, sp. *pobre de mi*, are — ca altădată sintagmele de tipul *Adj+de+N* — valoare afectivă, nu axiologică.

[6] Formula nu trebuie confundată cu sintagmenele cu valoare intensivă de tipul fr. *un froid de loup* ori cu cele care, prin intermediul unei comparații, ajung să aibă valoare cantitativ-calitativă : fr. *un monstre de cruauté*. Pentru o descriere amănunțită a tuturor acestora, vezi M. Tuțescu, *op. cit.*, p. 301—305.

[7] Ordinea determinant—determinat nu este caracteristică pentru sintaxa limbii române, cu atît mai puțin pentru cea a limbii franceze. Se întîmplă chiar și mai rar ca determinantul antepus să fie exprimat printr-un substantiv urmat de o prepoziție. Lingviștii văd în acest determinant un „epitet logic", care ar înlocui epitetul gramatical" (=atributul adjectival) obișnuit.

[8] J.-Cl. Milner, *De la syntaxe à l'interprétation. Quantités, insultes, exclamations*, Paris, Les Éditions du Seuil, 1978, p. 199.

[9] Catherine Kerbrat-Orecchioni, *op. cit.*, p. 71.

— implică în semantismul său o „judecată de realitate"[10], dar nu o judecată de valoare.

Aceste substantive sînt numite de J.-Cl. Milner[11] „substantive [—calitate]" sau „clasificatoare". În categoria lor intră atît substantive [+animat], cît și substantive [—animat, ±material].

Spre deosebire de elementul nominal așezat în dreapta prepoziției, cel din stînga este, după cum se remarcă în bibliografia de specialitate, un substantiv care enunță o trăsătură a denotatului greu de verificat ; semantismul unui astfel de element nominal include, pe lîngă „judecata de realitate", și o judecată de valoare asupra denotatului. Unitățile din această categorie, „substantive [+calitate]", sînt lipsite, după părerea unor cercetători, de referință virtuală proprie și trimit la o clasă de entități al cărei contur este mult mai puțin stabil, dată fiind dificultatea cu care orice persoană luată ca martor ar putea recunoaște sau respinge apartenența unui individ la ea. Asemenea substantive sînt numite „nonclasificatoare".

Supunînd unui prim test formula cu valoare axiologică N_1 *de* N_2, constatăm că unitățile lexicale distribuite în pozițiiile N_1 și N_2 nu-și pot schimba locul între ele :

Rom. : *(Petre e) un imbecil/idiot de portar.*
**(Petre e) un portar de imbecil/idiot.*
Fr. : *(Jacques est) un imbécile/idiot de chauffeur.*
**(Jacques est) un chauffeur d'imbécile/idiot.*

Constatăm, de asemenea, că este imposibil să utilizăm simultan substantive „nonclasificatoare" în ambele poziții (N_1 și N_2) :

Rom. : **(Petre e) un imbecil de idiot / un idiot de imbecil.*
Fr. : **(Jacques est) un imbécile de crétin / un crétin d'imbécile.*

Faptul că, pe de o parte, substantivele [+calitate] și substantivele [—calitate] nu se pot înlocui unele pe celelalte în pozițiile specifice din formula axiologică N_1 *de* N_2 și că, pe de altă parte, două substantive [+calitate] nu pot fi coocurente în aceeași formulă poate funcționa, a funcționat chiar ca probă de natură sintactică a existenței celor două categorii semantice menționate : elementele „clasificatoare" și cele „nonclasificatoare". Acestei dovezi i s-au adăugat altele, tot de natură sintactică ; amintim aici, de exemplu, că există contexte care admit numai prezența substantivelor [+calitate], elementele nominale „clasificatoare" fiind în general excluse sau funcționînd, în cazul în care inserarea lor este totuși posibilă, cu valoare complet diferită, lipsită de orice nuanță axiologică :

a) Rom. : *Ticălosul de el! / *Aviatorul de el!*
Fr : *Le salaud! / Le pilote!* — construcție cu valoare semantico-pragmatică diferită
b) Rom. : *Neam de bandiți/vînduți! / (?)* Neam de aviatori!*
Fr. : *Espèce de mufle! / (?) *Espèce de pilote!*
c) Rom. : *M-a făcut ticălos/vîndut./ M-a făcut aviator*— construcție cu valoare semantico-pragmatică diferită
Fr. : *Il m'a traité de mufle. / (?) *Il m'a traité de pilote.*

[10] N. Ruwet, *Grammaire des insultes et autres études*, Paris, Les Éditions du Seuil, 1982, p. 250.

[11] *Op. cit.*, p. 199–200.

2.2. Un studiu mai amănunțit al modului în care funcționează în discurs elementele „clasificatoare" și cele „nonclasificatoare", cercetarea manierei în care locutorii le utilizează în procesul de comunicare conduc însă la concluzia că distincția între aceste două categorii semantice nu este atît de clară pe cît pare la prima vedere. Astfel :

a) După cum afirmă N. Ruwet [12], există substantive care sînt uneori întrebuințate metaforic sau cu o puternică încărcătură afectivă — ceea ce le conferă un colorit axiologic evident — și care nu-și pierd totuși caracterul fundamental de elemente „clasificatoare"; coordonarea a două propoziții dintre care una propune ca adevărat un astfel de nume predicativ, iar cealaltă neagă predicația realizată cu ajutorul altui cuvînt din aceeași categorie arată că este incontestabil vorba despre substantive avînd fiecare propria sa valoare de adevăr, căci nu conduce la apariția unei fraze contradictorii :

Rom. : *Mircea e un catîr. Mircea e un măgar.*
Mircea e un catîr, (dar) nu un măgar.
Fr. : *Durand est un âne. Durand est un requin.*
Durand est un âne, pas un requin [13].

pe cînd :

Rom. : **Mircea e un cretin, (dar) nu un idiot.*
Fr. : **Durand est un crétin, pas un idiot.*

Testul de mai sus dovedește că sîntem în prezența unor substantive „clasificatoare" care funcționează accidental în discurs ca evaluative axiologice — categorie reprezentată de obicei de substantive [+calitate], „nonclasificatoare".

b) Există, pe de altă parte, elemente „clasificatoare" utilizate ocazional în locul unui substantiv „nonclasificator" în formula cu valoare axiologică N_1 *de* N_2 :

Rom. : *M-am săturat pînă-n gît de mucegaiul de babă* [...].
(I. Creangă, *Opere/Œuvres*, p. 256)

față de : *afurisitul ăsta de mucegai ;*

Fr. : *Ce gendarme de Paul* [14]

față de : *cet imbécile de gendarme.*

Considerate de J.-Cl. Milner [15] drept simple „schimbări de categorie" sau drept „calambururi sintactice" a căror existență nu ar putea pune la îndoială necesitatea de a introduce distincția „clasificator"/„nonclasificator" în analiza semantică a lexemelor unei limbi, aceste construcții implică uneori — este drept, mai ales la scriitorii preocupați de obținerea unor efecte stilistice — folosirea anumitor substantive care pot fi și mai greu decît precedentele asimilate substantivelor [+calitate] :

Seulement, mon papa de shérif espérait pour moi autre chose que de me voir lui succéder peut-être dans son poste.
(Exbrayat, *Pour Belinda*, p. 65)

On se le gardera, votre Irlandais de père! On le mettra au chaud en attendant de l'envoyer devant les juges.
(Exbrayat, *Sainte-Crapule*, p. 199)

[12] *Op. cit.*, p. 247—248.
[13] *Ibidem*, p. 248.
[14] N. Ruwet, *op. cit.*, p. 245.
[15] Vezi observația lui N. Ruwet, *ibid.*

Cuvîntul *papa*, care este, desigur, un termen afectiv în raport cu *père* — fără a figura totuși în contexte fundamental diferite de cele admise de acesta din urmă —, intră, în structura citată, în relație de substituție cu substantivele [+calitate] *escroc*, *canaille*, *gredin*, ... ; el ar putea fi însă tot atît de bine plasat și după prepoziția *de* în formula axiologică N_1 *de* N_2 : *mon brave homme de papa*.

Aparținînd ansamblului elementelor „clasificatoare", cuvîntul *Irlandais*, utilizat în exemplul de mai sus în poziție de N_1, apare la același autor și chiar în același roman în poziția N_2, ocupată de regulă de substantivele [—calitate] : *un damné tricheur d'Irlandais*. În această poziție poate fi înlocuit de alte unități „clasificatoare" *(un damné tricheur de capitaine /cabaretier/cow-boy, ...)* și se înțelege că poate fi coocurent cu numeroase cuvinte „nonclasificatoare".

Să fie oare într-adevăr vorba, de fiecare dată, despre două unități lexicale distincte, care ar trebui să figureze în dicționarele explicative sau bilingve sub două intrări : una reprezentată de cuvîntul „clasificator", cealaltă — de cuvîntul „nonclasificator" ?

3.0. Fluctuațiile remarcate în comportamentul sintactic al substantivelor ce pot figura în stînga, respectiv în dreapta prepoziției *de* în formula cu valoare axiologică N_1 *de* N_2[16], ne fac să ne întrebăm :

— dacă trebuie să renunțăm la a mai menționa această structură printre contextele specifice utilizate pentru identificarea substantivelor [+calitate], dat fiind că ea nu permite despărțirea categorică a elementelor „clasificatoare" de cele „nonclasificatoare"[17]; sau

— dacă trebuie să renunțăm la ideea de a distinge substantivele [+calitate] de substantivele [—calitate], dat fiind că există un foarte mare număr de unități lexicale[18] despre care este imposibil să se afirme — la nivelul sistemului limbii — că se situează mai degrabă printre cuvintele „nonclasificatoare" decît printre cele „clasificatoare".

Un lucru pare sigur : dacă există cuvinte ce figurează mereu pe aceeași poziție în formula studiată — poziție ocupată de regulă de substantive „nonclasificatoare" — și care, în plus, reacționează convingător la multe teste sintactice[19] servind la delimitarea acestei categorii semantice, există, pe de altă parte, un număr impresionant de substantive care, fără a răspunde ca precedentele la testele respective, se dovedesc disponibile pentru ambele poziții implicate în structura N_1 *de* N_2. Și dacă grupul

[16] După ce au vorbit vreme îndelungată despre constituenții acestei formule, despre funcțiile pe care le îndeplinesc și despre relațiile sintactice pe care le întrețin în cadrul ei, cercetătorii încearcă să ne propună acum noi interpretări : unii generativiști introduc direct în bază secvența corespunzătoare, iar o serie de lingviști de aceeași orientare sau de orientare diferită văd în ea o „structură textuală primară".

[17] Textele literare franceze oferă numeroase exemple de construcții — desigur marcate stilistic, încărcate de afectivitate, în orice caz ușor ironice — în care poziția N_1 este ocupată de nume proprii : *ma Félicie de mère, ma Toinette de secrétaire*, sau chiar de un substitut posesiv : *les miens de frères*. Astfel de construcții nu apar în limba română.

[18] În lucrarea citată, N. Ruwet dă o lungă serie de substantive franceze care ar putea figura pe ambele liste ; apartenența simultană la categoria unităților „clasificatoare" și la aceea a unităților „nonclasificatoare" caracterizează și numeroase substantive românești, care sînt sau nu în relație eteronimică cu cele dintîi : rom. *dictator tiran*, . . ./fr. *dictateur, tyran*,. . ., dar și *acritură, bijuterie, bomboană, comoară, dop, dulceață, murătură, scoabă, tălpoi*, . . . (*o bomboană de băiat, un dop de copil, murătura de tanti Aglaia, tălpoiul de babă*, . . .).

[19] Vezi J. -Cl. Milner, *op. cit.*, p. 174—251, și N. Ruwet, *op. cit.*, p. 239—294.

acestora este important din punct de vedere cantitativ, mai e cu adevărat util să introducem distincția „clasificator"/„nonclasificator" la nivelul masei de substantive dintr-o limbă? Se mai poate oare afirma că o astfel de distincție este funcțională, operantă?

Să adăugăm că, în acest domeniu, nici testele sintactice nu conduc totdeauna la rezultate concludente, căci judecata de acceptabilitate variază uneori considerabil de la un subiect interogat la altul [20]. Și cine știe dacă o secvență ce pare exclusă apriori din cauza prezenței unui element „clasificator" în poziția rezervată de regulă cuvintelor „nonclasificatoare" nu va fi utilizată vreodată spontan în discurs și considerată acceptabilă în condițiile date?

De aceea, ar fi poate mai prudent — și chiar mai corect — să renunțăm la distincția „clasificator"/„nonclasificator", considerînd că nu existența/inexistența ipoteticei trăsături [+calitate], ci discursul — așa cum se construiește el în condiții determinate — permite locutorului să exploateze semantismul unui element nominal, folosindu-l pe acesta fie ca substantiv „obișnuit", fie ca evaluativ axiologic [+favorabil] sau [—favorabil].

TEXTE DE REFERINȚĂ

I. Creangă, *Opere. Oeuvres*, București, Editura Meridiane, 1963.
Exbrayat, *Pour Belinda*, Paris, Librairie des Champs Elysées, 1967.
Exbrayat, *Sainte-Crapule*, Paris, Librairie des Champs Elysées, 1973.

Modalités axiologiques et discours : à propos de la distinction „classifiant"/ „non classifiant"

(Résumé)

Touchant à un problème que l'on a essayé d'expliquer et de résoudre en termes de syntaxe générative et transformationnelle, l'article propose un examen des mêmes faits à la lumière des théories de l'énonciation : une approche de type pragmalinguistique semble offrir des points d'appui plus nombreux et plus solides à qui voudrait savoir s'il est raisonnable d'introduire le trait [+qualité] dans l'analyse sémantique des unités lexicales d'une langue, s'il est vraiment nécessaire de distinguer parmi ces unités un ensemble de mots „classifiants" et un autre de mots „non classifiants".

Martie 1989

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 12

[20] N. Ruwet, *op. cit.*, p. 242, vorbește despre adevărate „phénomènes d'« acceptabilité floue »" care se manifestă în gramatica substantivelor [+calitate].

MĂRTURII PRIVIND LIMBA ROMÂNĂ ÎNAINTE DE PRIMELE ATESTĂRI SCRISE

ANA-CRISTINA HALICHIAS

Bazîndu-se pe datele oferite de documentele latine emise de cancelariile țărilor române în perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al XIII-lea și a doua jumătate a secolului al XVI-lea, autoarea prezintă fapte de istoria limbii române din domeniul vocabularului și al gramaticii.

1. Împrejurările istorice au făcut ca, pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea, datele despre limba română să fie foarte sărace. Atestările primelor texte scrise în românește sînt și mai tîrzii, izolat din primul sfert al secolului al XVI-lea (scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung datînd din 29–30 iunie 1521) și constant din al doilea sfert al secolului (*Evanghelia* și *Apostolul* din 1532, *Catehismul luteran* din 1544 — astăzi pierdute —, *Evangheliarul slavo-român* „din Petersburg" — tipăritură de la Sibiu datînd din 1551–1553 — etc.).

2. Comparativ cu celelalte limbi romanice, care se află în situația fericită de a dispune de mărturii scrise destul de timpurii (ne vom limita doar la a aminti cel mai vechi monument păstrat al literaturii franceze : *Jurămintele de la Strasbourg* din anul 842), limba română — izolată de restul lumii neolatine, într-un mediu de cultură bizantino-slav — are o situație diferită. Cercetătorul preocupat de evoluția ei, de la formare și pînă la manifestările sale directe prin scriere, este nevoit să apeleze, pe de o parte, la metoda reconstrucției și la comparația cu celelalte limbi romanice, iar pe de altă parte la mărturiile indirecte pe care le oferă cronicile bizantine, documentele și cronicile scrise în cancelariile Poloniei și Ungariei și documentele de cancelarie din țările române.

2.1. Referitor la această ultimă categorie de izvoare — actele provenite din cancelariile românești —, deși cercetătorii au recunoscut importanța egală pe care o au, pentru istoria limbii române, textele latine și cele slavo-române, interesul lor s-a îndreptat în mod constant către cele din urmă.

3. În ceea ce privește documentele latine redactate pe teritoriul României, ele au fost cercetate (cu unele rare excepții în care filologii s-au ocupat de caracteristicile limbii acestor texte) mai cu seamă de istoriografi, care au exploatat intens informația istorică, neglijînd însă aspectul filologic. Faptul este cu atît mai surprinzător cu cît studierea latinei medievale și a neolatinei a cunoscut, în ultimele decenii, un mare avînt în toată Europa. Se studiază limba și literatura evului mediu, se elaborează studii care scot în evidență atît unitatea latinității medievale, cît și formele caracteristice pe care aceasta le îmbracă datorită influenței pe care o exercită asupra ei limba maternă a autorului sau a copistului.

4. Articolul nostru reprezintă o etapă dintr-un studiu mai îndelungat menit să evidențieze faptul că latina de redacție românească — produs al unei cancelarii la fel de bine organizate ca și aceea pentru textele slavone — are trăsături comune cu cea scrisă în restul Europei, dar are

și o serie de caracteristici care o individualizează în raport cu latinitatea occidentală.

4.1. Bazîndu-ne pe datele oferite de documentele emise de cancelariile române în perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al XIII-lea și a doua jumătate a secolului al XVI-lea, vom prezenta în continuare fapte de istorie a limbii române din domeniul vocabularului și al gramaticii [1].

5. Lexicul. Înainte de a trece la prezentarea propriu-zisă a materialului selectat, vom face mai jos cîteva precizări:

5.1. Am considerat că aparțin limbii române toate elementele care, indiferent de originea lor, la data respectivă erau deja asimilate, desemnînd realități românești.

5.2. Am citat un număr de toponime și antroponime provenite, prin transfer de sens, din cuvinte comune, socotind că ele constituie, în fapt, o dovadă a existenței anterioare în limbă a acestora din urmă.

5.3. Elementele românești din domeniul vocabularului sînt ilustrate prin cuvinte comune, antroponime, toponime.

5.3.1. Cuvinte comune

5.3.1.1. Termeni bază

5.3.1.1.1. Organizare de stat, administrativă:

BAN: Datko *ban* (1511, ȚR; H XV^1, p. 213, CCCLXXXV = DERSR ⟨1389–1400, ȚR⟩; CRAINIC: egregys et nobilibus ... necnon *kraynicis* (1531, T; H II^4, p. 9, VII = DERSR 1502, ȚR); (D)VORNIC: Ianusch *dwornic* (1397, M; Cost. *Doc.* II, p. 616, nr. 168 = DERSR 1404, M); SPĂTAR: Demetrium *Zpatar* (1436, ȚR; H XV^1, p. 22, XXXIV = DERSR 1434, M); VISTIER: Alb *Wyzther* (1510, T; H XV^1, p. 198, CCCLXI = DERSR ⟨1400 M⟩).

5.3.1.1.2. Organizare fiscală:

BAN (monedă); de pedester unum *banum* (1413, ȚR; H XV^1, p. 8, X = DERSR 1413, ȚR); DUCAT: monetam vestram que in wlgari wolachali

[1] Menționăm că am selectat elementele românești de vocabular preluînd metodologia folosită de autorii *Dicționarului elementelor românești din documentele slavo-române. 1374–1600*, București, 1981 (în continuare DERSR). În felul acesta am urmărit să demonstrăm asemănările evidente existente între limba documentelor slavo-române și cea a textelor latine de redacție românească. De asemenea, precizăm că pentru fiecare exemplu am indicat cea mai veche atestare pe care am întîlnit-o pînă în prezent în documentele latine cercetate de noi și, spre comparație, am notat și prima atestare din documentele slavo-române, citată de DERSR. Exemplele au fost extrase din ediții, deoarece, neocupîndu-ne acum de probleme de fonetică și grafie (care impun cercetarea originalelor), am socotit că acestea slujesc destul de bine scopului pe care ni l-am propus. Edițiile consultate sînt următoarele: E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, p. 1, *1199–1345*, culese și însoțite de note și variante de N. Densușianu, București, 1887; p. 2, *1346–1450*, culese, adnotate și publicate de N. Densușianu, București, 1890; vol. II, p. 1, *1451–1575*, culese de E. de Hurmuzaki, București, 1891; p. 2, *1451–1510*, culese ... de N. Densușianu, București, 1891; p. 3, *1510–1530*, culese ... de N. Densușianu, București, 1892; p. 4, *1531–1552*, culese ... de N. Densușianu, București, 1894; vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene* (Bistrița, Brașov, Sibiu), publicate ... de N. Iorga, p. 1, *1358–1600*, București, 1911 (= H I^1, I^2, II^1, II^2, II^3, II^4, XV^1); I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul XV și XVI*, vol. I, *1413–1508*, București, 1905 (= Bogdan, *Rel.*); idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913 (= Bogdan, *Doc. Șt.* II); M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932 (= Cost., *Doc.* II); S. Jakó — R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971 (= J–M); *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476.* Monografie și culegere de texte, București, 1977 (= *Războ.*).

Am notat zona din care provin documentele în felul următor: Moldova = M; Țara Românească = ȚR; Transilvania = T.

ducat nuncuparetur (1425, Stuhlweisenburg; H XV[1], p. 14, XVI = DERSR 1421, ȚR).

5.3.1.1.3. Profesii, meserii:

BACI: *bach* autem et pastores istorum (1542, T; H XV[1], p. 419, DCCLXXVIII = DERSR 1488, M); BĂCAN: Opra *Bakan* (1545, T; H XV[1], p. 444, DCCCXXIX = DERSR 1583 ȚR); BĂRBIER: Gregorium *Barbel* (infra *barbitonsorem*) (1553, T; H XV[1], p. 502 DCCCCXXIX = DERSR 1561, ȚR).

5.3.1.1.4. Stare socială:

BOIER: suus *boyar* (1431, T; H XV[1], p. 15, XX = DERSR ∅); PRIBEAG: illos *pribagos* (1460, ȚR; H XV[1], p. 56 = DERSR ⟨1472⟩ ȚR).

5.3.1.1.5. Comerț, mărfuri:

CAFTAN: unum *kaftan* (1509, ȚR; H XV[1], p. 193–194, CCCLIII = DERSR 1485, ȚR); HAM: de *ham* ... nil tributa sint (1423, ȚR; H XV[1], p. 12, XV = DERSR ⟨1422⟩ ȚR).

5.3.1.1.6. Organizarea bisericii:

POPA: Iwan *Popa* (1549, T; J–M, p. 26, nr. 31 b = DERSR 1435, M); VLĂDICĂ: sunt autem Metropolitae tres, quos *Wladicas* vocant (1562, M; H II[1], p. 404, CCCLXXIX = DERSR 1469, M).

5.3.1.1.7. Nume de animale:

CÎINE: ad scripta et petita illius *kyne*, Thome Pellinonis (1541, M; H XV[1], p. 409, DCCCLXIX = DERSR 1529, ȚR).

5.3.1.2. Derivate

5.3.1.2.1. Organizare de stat, administrativă:

ARMAȘ (⟨*armă* + suf. *-aș*): Dragomir *Armasch* (1532, T; H II[4], p. 33, XXI = DERSR ⟨1456–1459 ȚR⟩); PITAR (⟨*pită* + suf. *-ar*): Stephanus *Pytar* (1507, ȚR; H XV[1], p. 178, CCCXXVII = DERSR 1476, M); UȘER (⟨*ușă* + suf. *-ar*): Ego Petrus *Osserul* alias ostiarius (1549, T; H XV[1], p. 472, DCCCLXXVI = DERSR 1482, M); UȘEREL (⟨*ușer* + suf. *-el*): Petro *Hescharell* (1548, M; H XV[1], p. 471, DCCCLXXII = DERSR, 1555, M); VISTIERNIC (⟨*vistier* + suf. *-nic*): Mathias *Wyzternek* (1530, T; H XV[1], p. 358, DCLXIX = DERSR 1400, M); VISTIERNICEL (⟨ *vistiernic* + suf. *-el*): Balczad *Wyzternycel* (1548, M; H XV[1], p. 466, DCCCLXV = DERSR 1521, M).

5.3.1.2.2. Organizare fiscală, relații de proprietate:

BRĂNIȘTAR (⟨*braniște* + suf. *-ar*): nostrum servitorem Gregorium *Branischar* (1553, M; H XV[1], p. 498, DCCCCXXII = DERSR 1454, M).

5.3.1.2.3. Profesii, meserii:

AURAR (*aur* + suf. *-ar*): Toma *Aurarol* (1529, T; H XV[1], p. 336, DCXXIII = DERSR 1484, M).

5.3.2. Antroponime. Majoritatea numelor selectate de noi sînt, la origine, porecle. Ele au la bază fie substantive (nume de ființă, de obiecte, de ocupații, defecte fizice etc.), fie adjective.

5.3.2.1. Antroponime provenite din substantive comune:

BADEA (⟨*bade* + art. hot. *-a*): *Bagya* (1507, ȚR; H XV[1], p. 178, CCCXXVII = DERSR 1399, M); BĂRBAT (⟨*bărbat*); item quando Litua vaiuodam infidelem ex praecepto eiusdem nomine *Barbat* captum adduxissemus (1288, T; H I[1], p. 483, CCCLXXXIX = DERSR 1471, ȚR); BOAR (⟨*boar*): Bolya, filii *Boar* (1404, T; H I[2], p. 433, CCCLVII =DERSR 1596, ȚR); DANCIUL (⟨*danci*): *Danczul* (1507, ȚR; H

XV^{1}, p. 178, CCCXXVII = DERSR Ø); PAŞMAG (<*paşmag*) : cum boyarone quodam *Paschmag* dicto (1532, T; H II^{4}, p. 33, XXI = DERSR 1508, T).

5.3.2.2. **Antroponime formate prin derivare de la substantive comune :** BĂDICA (<*bade* + suf. *-ică*) : quendam Waydam, *Badyka* (1553, ȚR; H II^{1}, p. 318, CCXCII = DERSR 1462, M); VĂRZAR (<*varză* + suf. *-ar*) : ianitorem nostrum nomine *Warzair* (1553, M; H XV^{1}, p. 496, DCCCCXIX = DERSR 1525, M).

5.3.2.3. **Antroponime provenite din adjective :** ALB (<*alb*) : *Alb* Thesaurario (1460, ȚR; H XV^{1}, p. 53, XCII = DERSR 1389, ȚR); BĂLȚAT (<*bălțat*) : *Balczad* Wyzternycel (1548, M; H XV^{1}, p. 466, DCCCLXV = DERSR <1527–1546>, M); CREȚ (<*creț*) : tres ... iuuenes *Krecz* videlicet et ... (1260, T; H I^{1}, p. 291–294, CCXIII = DERSR 1451, ȚR; v. și *Crechul* 1447, H I^{2}, p. 743, DCXV); MIC (<*mic*) : nomina vero ... sunt ... *Mic* (1227, T; H I^{1}, p. 106, LXXXI = DERSR 1399, M).

5.3.2.4. **Antroponime formate prin derivare de la adjective :** NEGREA, NEGRILĂ (<*negru* + suf. *-ea*, *-ilă*) : dominus *Negra* (1421, M; H I^{2}, p. 514, CCCCXXIV = DERSR 1403, M); *Negrilla* (1448, ȚR; H I^{2}, p. 748, DCXIX = DERSR 1427, M).

5.3.3. **Toponime**

5.3.3.1. **Toponimele provenite din substantive comune** pot fi :

5.3.3.1.1. **Toponime simple.** Ele au la bază apelative care denumesc forme de relief, aspectul exterior al locului, natura terenului aparținînd unei localități etc. : CĂRĂMIDA (<*cărămidă*) : Teglauar vocatum vulgariter, secundum vero Olachos *Charamada* vocatum (1371, T; H I^{2}, p. 184, CXXXIX = DERSR 1508, T); LOVIȘTEA (<*loviște*) : terram ... *Loystha* vocatam (1233, T; H I^{1}, p. 127, XCIX = DERSR 1471, ȚR); MUNCEL (<*muncel*) : Nicolaus de *Muncel* (1404, T; H I^{2}, p. 433, CCCLVI = DERSR 1403, M); POIANA, POIENI (<*poiană*) : *Poyen* (1447, T; H I^{2}, p. 742, DCXIV), *Poyana* (1531, T; H II^{4}, p. 7, V = DERSR 1400, M); STEJARI (<*stejar*) : silvam aliam quercinam ... quam alio vocabulo *Stesary* appellant (1515, T; H XV^{1}, p. 228, CCCCXIII = DERSR 1544, ȚR); ZĂVOI (<*zăvoi*) : possessiones Wolachicales ... *Zawoy* (1444, T; H I^{2}, p. 710, DXCI = DERSR 1527, ȚR).

5.3.3.1.2. **Toponime compuse.** Au al doilea termen un substantiv în genitiv singular sau plural : LUNCA RÎULUI : *Lonka Rywly* (<1514–1516>, T; H II^{3}, p. 251 = DERSR 1512, ȚR); VALEA CASELOR : *Walya Kazylor* (1515, T; H XV^{1}, p. 228, CCCCXIII).

5.3.3.2. **Toponime formate prin derivare de la substantive comune :** CÎINENI (<*cîine*) : Radul de *Keynen* (1541, ȚR; H XV^{1}, p. 404, DCCLXI = DERSR 1505, ȚR); FLOREȘTI (<*floare* + suf. *-ești*) : datum in *Florest* (1447, ȚR; H XV^{1}, p. 97, CLXXII = DERSR 1441, ȚR); NUCȘOARA (<*nucă* + suf. *-șoară*) : possessionem *Nuxora* vocatam (1404, T; H I^{2}, p. 432, CCCLVI = DERSR 1532, ȚR); POIENIȚA (<*poiană* + suf. *-iță*) : *Poyenicza* (1531, T; H II^{4}, p. 7, V = DERSR 1400, M); RÎUȘOR (<*rîu* + suf. *-ușor*) : Joannes de *Rusor* (1447, T; H I^{2}, p. 742, DCXIV = DERSR 1473, ȚR); TÎRGUȘOR (<*tîrg* + suf. *-ușor*) : in *Traxor* videlicet in Novo Foro (1423, ȚR; H XV^{1}, p. 13, XV = DERSR 1413, ȚR).

6. Morfologie. Sub aspect morfologic am întîlnit următoarele fenomene :

6.1. Articolul enclitic românesc este prezent, în majoritatea cazurilor, la toponime și antroponime : Buyu*l* (1231, T ; H I[1], p. 120, XCIII) ; Perw*l*, Barbo*l* (1507, ȚR ; H XV[1], p. 178, CCCXXVII) ; Radu*l* (1541, ȚR ; H XV[1], p. 404, DCCLXI) ; Poyenicz*a* (1531, T ; H II[4], p. 7, V). La cazurile oblice, desinențele latinești se atașează formei articulate românești : Radu*lo* Bano (1511, ȚR ; H XV[1], p. 213, CCCLXXXV) ; comiti Stanczu*lo* (1475, M ; *Răzb.*, 137) ; Dancw*lo* porcolabo (1511, ȚR ; H XV[1], p. 213–214, CCCLXXXV).

6.2. Articolul proclitic *un*, *o* este redat prin numeralul *unus -a -um* : *unum* banum (1413, ȚR ; H XV[1], p. 8, X) ; *una* navis (1475, M ; Bogdan, *Doc. Șt.* II, p. 324).

6.3. Flexiunea nominală românească este atestată, de regulă, la toponimele compuse în care al doilea termen este un substantiv în cazul genitiv singular sau plural (cf. **5.3.3.1.2.**).

6.4. În ceea ce privește verbul, documentele atestă următoarele situații :

6.4.1. Formarea viitorului analitic cu auxiliarele *a vrea* și *a avea* : scripsi et intimavi quod *volo facere* multa mala „⟨v-⟩ am scris și ⟨v-⟩am făcut cunoscut că *voi face* multe rele" (1528, ȚR ; H XV[1], p. 302–303, DLXIV) ; sciatis ... quod si negotium istud non desolabitur ... *habeo* multa *agere* propter mortem ipsius „să știți ... că, dacă treaba asta nu se potolește, ... *am să fac* multe pentru moartea acestuia" (1528, ȚR ; H XV[1], p. 302–303, DLXIV).

6.4.2. Folosirea perfectului indicativ analitic : Qui, cum a nobis in pristinum statum propter servicia eius fidelia esset restitutus nobisque humiliter *fuisset supplicatus*, postulata illius graciose exaudivimus ut in reducenda coniuge eius auxilio eidem essemus „Acesta, după ce a fost pus iar de noi, pentru credincioase slujbe, în vechea-i stare și, după ce smerit *s-a fost rugat* de noi, am dat ascultare, cu bunăvoință, rugilor lui ca să-i fim de ajutor în readucerea soației sale" (1564, M ; H XV[1], p. 602–603, MCXXIV).

7. Sintaxa textelor latine de redacție românească este influențată de cea a limbii române. Vom evidenția cîteva fenomene întîlnite în documente :

7.1. În propoziție :

7.1.1. Folosirea dublei negații cu aceeași valoare ca în limba română : *nemo* ex ipsis quiete transire *non* potest „*nimeni* dintre ei *nu* poate trece nestingherit" (1476 ȚR ; Bogdan, *Rel.*, p. 331–332, nr. 276).

7.1.2. Folosirea pronumelui relativ pentru a preciza despre cine este vorba în propoziție : *Qui* ipse cursor debeat festinare „*Care* sol să fie dator a se grăbi" (1475, M ; *Răzb.*, p. 138).

7.1.3. Apoziția este precedată uneori de adverbele explicative *adică*, *anume*, fenomen întîlnit frecvent în limba veche și în cea populară : unus monachus vel caluger *a nomine* Akaya „un monah sau călugăr *anume* Acachie" (1577, M ; H XV[1], p. 668, MCCXXXVIII), față de : iobagio noster, *nomine* Marian de Plopj „supusul nostru, *pe nume* Marian din Plopj" (⟨1574–1591⟩, M ; H XV[1], p. 660, MCCXXII), unde se folosește construcția cunoscută din latina clasică.

7.2. În frază:

7.2.1. *Consecutio temporum* nu mai respectă, ci urmează, în multe cazuri, regulile limbii române.

7.2.2. Stilul oral, repetiția, ca procedee specifice limbii populare, se întîlnesc frecvent în texte: quia cognoscimus per homines nostros quomodo vos pacem et concordiam haberetis cum ipso Stephano woyvoda, quia ipse Stephanus woyvoda habet eciam exploratores inter vos, quia quod aliquid facerem de istis exploratoribus non possum, quia arma ipsis venditis Moldaviensibus ... „că știm prin oamenii noștri cum ⟨că⟩ voi ați avea pace cu Ștefan voievod, că Ștefan voievod are chiar iscoade printre voi, că, orice altceva aș face, nu pot de iscoadele astea, că vindeți arme moldovenilor ..." (1420, ȚR; H XV[1], p. 75, CXXXI).

7.2.3. Anacolutul apare, de asemenea, frecvent în documente (cf. **6.4.2.**).

7.2.4. Introducerea propoziției completive prin *cum* (< lat. *quomodo*), procedeu întîlnit în limba populară: notum sit dominacionibus vestris *quomodo* fidelis noster Mihne, frater Angeli, coram nobis ac circumstantibus dominis meis satis clare enodavit „să fi știut domniilor voastre *cum* credinciosul nostru Mihnea, fratele lui Anghel, a limpezit lucrurile îndeajuns, în fața noastră și a boierilor noștri ce ne stau în preajmă" (1500, ȚR; Bogdan, *Rel.*, p. 346—347, nr. 300).

7.2.5. Introducerea propoziției consecutive prin conjuncția *că* (rom. *așa de ... că*, redat în latină prin *ita ... quod*): una ⟨olla⟩ aerea *ita* magna *quod* duos boves in ea coquere possint „un ⟨vas⟩ de aramă *așa de* mare *că* să se poată coace în el doi boi (1502, ȚR; Bogdan, *Rel.*, 348—349, nr. 302).

8. Elementele românești (și mai ales cele din domeniul vocabularului) existente în documentele latine medievale confirmă și, totodată, completează informațiile oferite de textele slavo-române. Primele atestări sînt aproximativ din aceeași perioadă, dar uneori documentele latine oferă datări mai timpurii pentru unele fenomene românești, modificînd imaginea pe care o aveam pînă acum despre acestea. Textele conțin însă și cuvinte românești care, neapărînd în documentele slavo-române, erau considerate ca atestate abia din secolul al XVI-lea, o dată cu primele texte în limba română.

9. Atestarea cuvintelor comune prin nume proprii, apariția în texte a derivatelor și compuselor fără a fi cunoscută vreo atestare a cuvîntului pe baza căruia s-au format, folosirea lor ca toponime și antroponime demonstrează preexistența apelativului respectiv, precum și vechimea sistemului de formare a cuvintelor.

10. În același timp, varietatea materialului românesc din documentele latine reprezintă o confirmare a faptului că sistemul morfosintactic al limbii române era unitar și bine consolidat, deoarece numai astfel putea influența și modifica lexicul și structura gramaticală ale unor limbi conservatoare, cum erau latina și slavona.

11. Numărul mare de elemente românești care se întîlnesc în forme aproape identice în actele slavone și latine demonstrează, pe de altă parte, că aceia care redactau documentele erau fie români, fie străini care învățaseră românește, dar nu atît de bine încît să traducă în mod corect în latină expresiile și formulele românești. De asemenea, oscilațiile care apar

în grafia cuvintelor românești reflectă efortul de adaptare la specificul fonetic al limbii române.

12. Cercetarea izvoarelor latine scrise pe teritoriul României este astăzi o necesitate : pe de o parte, ea poate aduce date noi privind istoria limbii române în perioadele pentru care nu avem atestări directe ; pe de altă parte, ea vine să completeze tabloul limbilor romanice văzute prin prisma atestărilor oferite de textele latine medievale din aria centrală și occidentală a Europei. Nu se poate vorbi de un studiu complet al medio- și neolatinei europene atîta timp cît nu se cunosc și nu se iau în considerare și caracteristicile limbii latine folosite pe teritoriul României.

Témoignages concernant la langue roumaine avant les premières attestations écrites

(Résumé)

Arguments philologiques à l'appui, offerts par les documents latins des chancelleries des Principautés roumaines, l'auteur s'emploie à démontrer qu'au XIV^e^ et au XV^e^ siècles le roumain était une langue unitaire qui disposait de la force nécessaire pour mettre son empreinte sur une langue conservatrice telle que le latin. Les documents en latin, émis surtout par les chancelleries de Valachie et de Moldavie, comprennent d'éléments roumains (lexicaux, morphologiques et syntaxiques), dont le nombre s'accroît à mesure qu'on avance à travers le XV^e^ siècle. Ces documents offrent des informations importantes sur l'évolution de la langue roumaine, sur son rôle dans le développement de la civilisation roumaine, en attestant certains phénomènes linguistiques et, par leur intermédiaire, les transformations subies par la société roumaine à travers les âges.

Ianuarie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

PARTICULARITĂŢILE LEXICULUI FRANCEZ STANDARD ÎN AFRICA NEAGRĂ

IULIA HAŞDEU

Din analiza contrastivă a lexicului francez din Africa neagră şi a francezei standard se degajă particularităţile francezei africane, pe care autoarea le identifică cu anumite procese semantico-lexicale. Studiul distribuţiei lexicale din franceza Africii negre oferă un eşantion semnificativ pentru evoluţia limbii în aceste zone.

În ultimul deceniu, cercetările întreprinse asupra diverselor aspecte orale şi scrise ale francezei contemporane sînt mai sistematice şi de o amploare considerabilă. A recunoaşte aceste varietăţi, aceste diferenţe înseamnă a recunoaşte o parte din realitatea lingvistică, a aborda obiectiv limba franceză care în Africa neagră, ca şi în alte zone francofone, continuă să prezinte caracterul de limbă de prestigiu, avînd şi un rol funcţional (limbă oficială, limbă folosită în şcoală şi în administraţie). Aici franceza şi-a însuşit diverse necesităţi de comunicare şi exprimare, adaptîndu-se, totodată, unor situaţii sociolingvistice cu totul diferite de cele de pe continent.

Studierea francezei din cele douăsprezece state africane care constituie primul *Inventar* [1] corespunde unei analize a lui „habla africano" în sensul atribuit de Coseriu [2] acestui termen, adică o analiză a realităţii constituite din caracteristici variate şi variabile. Acest tip de inventar se justifică prin redarea unei realităţi necunoscute, prezentînd totodată şi o analiză funcţională a francezei din Africa, considerată ca un sistem tot în sensul pe care Coseriu îl atribuie acestui termen. Pe baza acestui *Inventar* am făcut analiza contrastivă a lexicului francez din Africa neagră şi a francezei standard. Bilanţul se dovedeşte a fi extrem de interesant: el prezintă un număr important de particularităţi, oferind un eşantion al evoluţiei francezei africane, „évolution conforme aux tendances générales de la langue et libérée des contraintes normatives" [3].

Trebuie să precizăm de la începutul demersului că noi considerăm lexicul unei limbi din punct de vedere sincronic, ca sistem dinamic şi deschis alcătuit din patru componente: 1) fondul principal lexical; 2) fondul lexical circulant; 3) masa vocabularului; 4) periferia vocabularului.

Ceea ce numim arhaisme, neologisme (punctul de vedere este „*vechimea*" *cuvîntului în limbă)* sau regionalisme, cuvinte populare (punctul de vedere este „*repartizarea spaţială*" a termenilor în limbă) sau argou, termeni tehnico-ştiinţifici (punctul de vedere este *repartiţia funcţională* a termenilor în limbă), toate cuvintele acestea fac parte din compartimen-

[1] IFA, *Inventaire des particularités lexicales du français en Afrique noire*, Montréal, AUPELF et ACCT, 1983, 550 p. (AUPELF: Association des universités partiellement et entièrement de langue française; ACCT: Agence de coopération culturelle et technique).

[2] Eugenio Coseriu, „*Sistema, norma y habla*". *Teoria del lenguaje y linguística general*, Madrid, Gredos, 1973, p. 103.

[3] Gabriel Monessy et Paul Wald, *Le français er Afrique noire, tel qu'on le parle, tel qu'on le dit*, Paris, L'Harmattan, 1984, p. 97.

SCL, anul XL, nr. 3, p. 247—251, Bucureşti, 1989

tele 4, 3, 2. „Statutul" lor în limbă se poate modifica într-un sens sau altul, în raport cu diverşi factori care ţin de utilizarea limbii respective : franceza transcontinentală suferă modificări datorită unor condiţii ecologice difeite şi este influenţată de diverse culturi. Distribuţia lexicală din franceza Africii negre cuprinde fenomene pe care le grupăm exemplificîndu-le astfel :

a) Cuvinte şi sensuri semnalate ca arhaice în franceza standard sînt uzuale în franceza din Africa : *incessamment* adv. CI[4], MA „fără încetare, fără oprire ». Acest sens, semnalat ca ieşit din uz în PR[5], este destul de frecvent. Sensul modern din franceza standard „neîntîrziat", „cît mai curînd" nu este cunoscut decît de unii absolvenţi de facultate. Într-o situaţie similară se găsesc şi cuvintele : *amant*, *asin*, *matrice*, *mil*, *peinturer*, *porte-faix*, *tâcher à* etc.

b) Cuvintele moştenite din graiurile regionale sau din franceza populară sînt de uz curent în anumite ţări din Africa, ca de exemplu : *barigot* s.m. BE, CI, SEN, TO (din franceza regională din sud-vest), *estagnon* s.m. BE, CI, SEN, TO. Acesta din urmă este considerat ca fiind un regionalism (vezi PR), însă este curent folosit în ţările africane indicate, mai ales în Senegal. *Saper* vb. intr. CAM, CI este din franceza centrală populară *se saper*.

c) Se constată o generalizare în limba curentă locală a unor termeni care în franceza standard fac parte din limbajele de specialitate (termeni tehnici, ştiinţifici, juridici, comerciali etc.). De exemplu : *Scinque* s.m. TCH „şarpe veninos" a fost răspîndit o dată cu vaccinările antiveninoase care menţionează această specie de reptilă (de văzut şi *cinq-cinq*, *commis*, *latérite*, *latéritique*, *scarification* etc.).

Există în franceza din Africa neagră cuvinte cu acelaşi sens ca şi în franceza standard, însă fără conotaţie vulgară *(chier*, *démerder*, *fille*, *libertine*, *marâtre*, *richard)*.

Mulţi termeni din argoul studenţesc belgian au intrat în franceza africană. Iată doar trei exemple : *bisser* vb. tr. 1. HV, MA „a face o acţiune pentu a doua oară, a repeta" ; 2. RW, ZA (rar) „a reîncepe un an de studiu" ; *bleusaille* s.f. ZA „toate probele la care sînt supuşi noii studenţi de către cei din anii mai mari" ; *bloquer* vb. tr. şi intr. ZA 1. „a toci, a învăţa cu zel" ; 2. „a memora".

În partea a doua a lucrării noastre ne ocupăm de modificările care se produc în configuraţia semantică a unor cuvinte comune celor două idiomuri pe care le luăm în consideraţie. Aceste modificări prezintă o importanţă deosebită pentru lexicografia francofonă. Ne limităm doar la un singur exemplu : cuvîntului *oncle* — în dicţionarele de franceză contemporană — trebuie să-i fie adăugat şi sensul din franceza din Africa, unde, sub influenţa limbilor africane şi a concepţiilor proprii numeroaselor culturi africane, *oncle* nu denumeşte decît pe „fratele mamei", în timp ce „fratele tatălui", prin calc după limbile materne, este denumit „tată" şi în franceza africană.

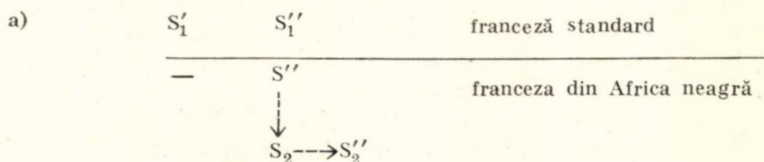
[4] Africa Centrală (CA), Benin (BE), Camerun (CAM), Ciad (TCH), Coasta de Fildeş (CI), Mali (MA), Nigeria (NIG), Rwanda (RW), Senegal (SEN), Togo (TO), Volta Superioară (HV), Zair (ZA).

[5] Paul Robert, *Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, (PR), Paris, 1972, 1970 p.

Se impune precizarea că din discuţia noastră au fost eliminate cuvintele folosite identic (ca formă şi sens) în idiomurile luate în consideraţie.

În desfăşurarea analizei noastre, considerăm ca principiu de bază faptul că în configuraţia semantică a oricărui lexem există un „nucleu", pe care îl vom numi sens prim, de bază, şi unul sau mai multe sensuri „sateliţi", pe care le vom numi sensuri secundare.

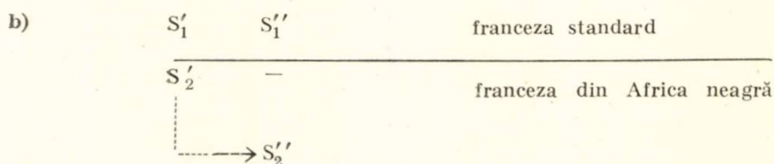
Analiza inventarului de cuvinte supus cercetării noastre a dus la departajarea/identificarea unor procese semantico-lexicale care pot fi schematizate după cum urmează: [S′ — sens prim, de bază; S″ — sens secund].



Astfel:

— în franceza standard *cousin, e* s. S_1' „fiul sau fiica unchiului sau a(l) mătuşii", S_1'' „persoană sau lucru care seamănă cu altul, diferenţa fiind neesenţială";

— în franceza din Africa neagră: *cousin, e* s. CAM, CI, SEN, ZA, prin extinderea lui S_1'' „persoană din acelaşi sat, din aceeaşi regiune, din acelaşi grup lingvistic sau numai cunoştinţă". S_1' este necunoscut, el este înlocuit de *frère* sau *sœur*. Situaţia cuvîntului *cousin* nu este unică, căci *fanfare, fiancé, gourde, imbécile, ménager, paille, tuteur, véranda* se găsesc în aceeaşi poziţie.



Această schemă este ilustrată de o serie de cuvinte, printre care putem enumera: *complet, crapule, habitat, vacciner* etc. Să ne oprim la *complet*, care:

— în franceza standard **2.** *complet* s.m. „haină formată din veston, pantaloni (lungi sau scurţi) şi uneori şi vestă, aceste piese fiind făcute de obicei din aceeaşi stofă";

— în franceza din Africa neagră **1.** *complet* s.m. *1°* CI, HV, MA, NIG, SEN „haină tradiţională pentru bărbaţi sau pentru femei, fiind compusă din două şi mai rar din trei piese, făcute din acelaşi material „pagne" bucată de pînză cu care negrii şi arabii îşi înfăşoară coapsele, camizol şi batic pentru femei; pantaloni; cămaşă şi „boubou" = cămaşă lungă pentru bărbaţi)". *2°* CI prin extindere, această pînză „pagne" de nouă iarzi, din care se poate face un costum „pagne". *3°* RW „haină bărbătească

compusă din veston, vestă, pantaloni, purtată doar la anumite ceremonii"; de aici sensul specializat de „haină de ceremonie".

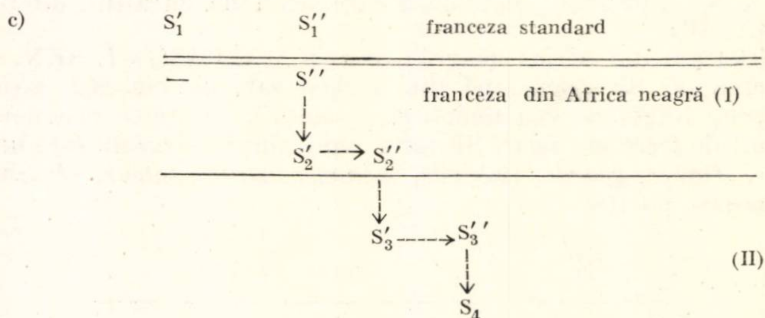
Dispariţia unuia din sensuri în franceza africană [dispariţie notată de noi prin (—)] înseamnă o restrîngere de sens. Apariţia unui sens secundar sau chiar a unui sens de bază [apariţie notată de noi prin (___)] înseamnă o extindere de sens. După cum observăm din schemele de mai sus, cele două modificări pot fi singulare (dispare sau apare unul din sensuri) sau pot fi cuplate (ne aflăm în faţa unui fenomen simultan de restrîngere — extindere de sens).

De asemenea, precizăm că, în afara acestor modificări parţiale de sens produse prin cele două procese semantice, pot exista şi modificări totale de sens, produse prin procese mai complicate derivate din cele de bază, dar în care lipsesc în limba africană, în prezent, verigile de legătură. Cuvinte ca: *chose*, *frère*, *hangar*, *inceste*, *kaki*, *maman*, *ménagerie*, *montagne*, *père*, *pileuse*, *planton* etc. exprimă în franceza africană noţiuni total diferite de cele din franceza standard.

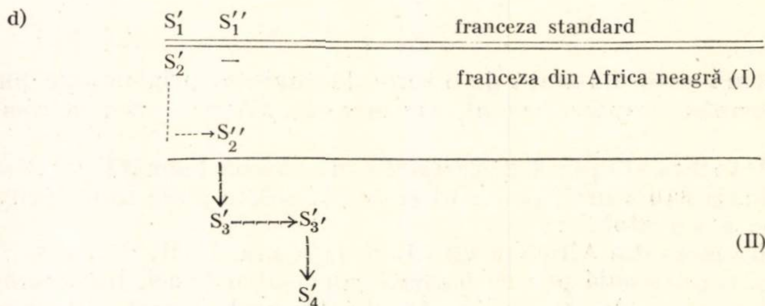
În Africa neagră *planton* s.m. *1°* BE, CA, CI, HV, MA, NIG, RW, SEN, TCH, TO, ZA „băiat de birou". *2° faire le planton* loc. verb. BE, CI, SEN, TO „a exersa meseria de planton".

Aceste modificări totale de sens, fără a avea pretenţia de exhaustivitate, pot fi redate de schemele următoare:

c)



d)



Aş dori, în încheiere, să revin la franceza din Africa neagră în cadrul francofoniei. Dată fiind situaţia sociolingvistică deosebită a ţărilor afri-

cane, în special aceea a plurilingvismului și a contactului dintre limbi, studiile care le-au fost consacrate au beneficiat de dezvoltarea rapidă a sociolingvisticii și a interesului manifestat, în ultimul timp, pentru fenomenele de interferență lingvistică. Este de la sine înțeles că cercetările întreprinse în Africa neagră au găsit un sprijin și un stimulent în celelalte părți ale francofoniei. Franceza din America de Nord a dat naștere la numeroase și importante publicații, în timp ce franceza din Africa nu a fost studiată pînă în prezent decît de echipa IFA în contexte ritualizate. Este, deci, deschisă calea unor studii mai ample, care să permită îndeplinirea unei sarcini urgente — cunoașterea principalelor tipuri de folosire reală a francezei contemporane —, pe care numai viitoarele ediții ale dicționarelor le vor reda.

Particularités du lexique français en Afrique noire

(Résumé)

De l'analyse contrastive du lexique français de l'Afrique noire et du français standard on dégage les particularisations du français africain selon la fréquence de l'emploi, le niveau de langue, l'état de langue (archaïsme).

Le présent article insiste sur les procès lexicaux-sémantiques qui expliquent la distribution lexicale en français africain et son importance pour la dictionnairique francophone. Des remarques sociologiques y sont encore présentes : prenons pour exemple le mot *oncle* qui dans les dictionnaires français contemporains doit recevoir un sens spécial propre au français d'Afrique — sous l'influence des langues africaines et des conceptualisations propres à de nombreuses cultures africaines — où ce mot ne désigne que „le frère de la mère'", alors que „le frère du père', par calque des usages en langue maternelle, est appelé, „père" et ceci même en français africain.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

ASPECTE ALE STRĂVECHII CULTURI ROMÂNEŞTI ÎN LUMINA LEXICULUI ROMANIC. ROM. *PATĂ*

MIRCEA HOMORODEAN

După cum rezultă din DLR, cuvîntul *pată*, s.f., cu pl. *pete*, a fost atestat mai întîi la *Anon. Car.* Avînd sensul general de „tache", el aparţine atît limbii literare cît şi graiurilor româneşti. Are varianta regională şi învechită *peată* (LB; cf. ALR SN IV h. 1222, *Mat. dialect.* I, p. 84) şi variantele regionale *pantă*, pl. *pente* (*Lexic reg.*, p. 17) şi *peartă* (ALR SN IV h. 1222/833, AIII 10); cf., pentru toate formele, şi NALR — Maramureş, vol. III h. 643, NALR — Transilvania, 1477, material necartografiat, NALR — Oltenia, vol. II, material necartografiat, p. 267.

Cuvîntul a fost explicat de W. Meyer-Lübke (REW 6546) din lat. *pĭtta* „plăcintă" (considerat de origine grecească). Această explicaţie n-a fost acceptată de dicţionarele româneşti mai recente (DEX, DLR), după care termenul ar fi de origine necunoscută.

În Italia de sud, descendentul latin *pĭtta* este *petta*, idem (după AIS, citat de Roberto Giacomelli, în *Aproposito di un etimo germanico di it. «pizza»; etimologia, paretimologia, tradizione ininterotta*, extras din „Rivista storica Calabrese", N.S., III (1982), nr. 1—2, p. 137). Forma *petta* este indirect atestată şi de diminutivul abruzzez *pettëlë* şi de napolitanul *pettulë (ibid.*; aceste forme sînt explicate de REW 6548 dintr-un dim. latin **pĭttŭla* „plăcintă mică"). De notat că după A. Polloni (*Top. rom.*, p. 230), care atestă şi toponimul *Pettola*, probabil la origine o poreclă, nap. *pettola* înseamnă exact ceea ce înseamnă şi rom. *pătură* („pasta distesa col mattarello"). De reţinut este, de asemenea, faptul că forma *pettola* „schiacciata, spianata" este cunoscută şi în dialectul romagnol (A. Polloni, *ibid.*). În sfîrşit, în subdialectul gortano al dialectului carnic din friulană, forma *pęta* înseamnă „foglia di pasta" (Frau, *Friuli*, p. 132). R. Giacomelli (*op. cit.*, p. 139), ghidîndu-se după V. Pisani (*Rapporti linguistici interadriatici in epoca romana*, în „Abruzzo", XVII, 1979, p. 3 ş.u.), consideră că friul. *pęta* a putut ajunge din sud „per la via del mare Adriatico". În ce ne priveşte, credem că forma friulană se explică mai degrabă ca un relict datorat unei arii laterale în raport cu restul domeniului italic.

Ceea ce este, de asemenea, important este faptul că în dialectul aromân lipseşte cu desăvîrşire un descendent direct al lat. *pĭtta*, formele înrudite explicîndu-se, direct sau indirect, din diminutivul latinesc **pĭttŭla*. Aşa sînt *petur* „foaie de plăcintă"; *pituroańe* (*pitroańe*), „plăcintă din foi" (Papahagi, *Dicţ. ar.*, p. 839, 854, 855).

În dialectul dacoromân se întîlnesc, ca şi în Peninsula Italică, descendenţi atît ai lat. *pĭtta* (> v. dr. *peată* > dr. *pată*), cît şi ai lat. **pĭttŭla* (> dr. *pătură*).

Pentru evoluţia semantică a dr. *pată*, de la „(foaie de) plăcintă" la „tache" (sensul actual), să se vadă, între altele, fr. *pâté*(< *pâte* < lat. *pasta)* „pâtisserie servant d'enveloppe à un hachis de viande, de volaille, de poisson", de unde prin analogie „grosse tache d'encre"; it. *frittella* „cucchiaiata di pasta semiliquida, semplice o lievitata, fatta con farina,

riso o semolino, con diversi altri ingredienti o meno (nova, zuchero, [...] ecc.) fritta in padella" și „vistosa macchia d'unto"; cf., în sfîrșit, și ptg. *peta* „pată în ochiul calului" (REW 6546). Să se vadă, de asemenea, și rom. *pup* (pl. *pupi*; din srb. *pupa* DLRM), atestat deopotrivă cu sensul de „scovardă" (NALR – Transilvania 1445/266, 279, 432) și „pată" (NALR – Banat 1477/42, 78); „(la pl.) pete mici, picățele" (DLRM).

Faptul că noțiunea de „pată" este destul de des o noțiune derivată, exprimată printr-un sens la origine figurat, este dovedit și de exemple ca următoarele (luate din limba italiană):

it. *baffo* „mustață", din gr. *báphē*, „vopsea": „forma espressiva per indicare una macchia di colore sopra le labbra" (Devoto, *Avv.*);

it. *patacca* „monedă fără valoare"; (fig., fam.) „mare pată de unsoare pe îmbrăcăminte" (< v. prov. *patac*) (cf. DLI);

it. *scarabocchio* „pată de cerneală" (formă rezultată prin încrucișare între fr. *escarbot* „gîndac, șvab" și it. *scarabeo*, idem). „La macchia d'inchiostro richiama infatti l'impronta di uno scarafaggio" (Devoto, *Avv.*);

it. *sgorbio* „pată de cerneală" (< lat. *scorpius* < gr. *skorpios* „scorpion"). „La macchia d'inchiostro richiama facilmente l'imagine dello scorpione" (Devoto, *Avv.*) etc.

Dincolo de argumentele aduse în favoarea etimologiei formulate de REW 6546 pentru cuvîntul rom. *pată*, contribuția noastră sperăm că a relevat și problema direcției de răspîndire a unui termen latin legat de un vechi element de artă culinară romanică.

În faza actuală a cercetării, înclinăm să credem că, inițial, elementul de artă culinară și termenul corespunzător s-au extins din Italia de sud înspre cea centrală și septentrională, iar de aici, ca arii laterale, în România și Portugalia.

În sfîrșit, faptul că rom. *pată* și ptg. *peta* și-au dezvoltat un sens figurat, de „tache", care a înlocuit total, pînă în cele din urmă, pe cel primordial de „(foaie de) plăcintă" se poate explica drept o inovație, produsă în ariile laterale din est și vest: după cum se știe, ariile laterale sînt și inovatoare, nu numai conservatoare. În cazul rom. *pată*, inovația în cauză a putut fi determinată și de o tendință spre diferențiere semantică, provocată, la rîndu-i, de coexistența altor termeni, relativ sinonimi și de aceeași origine: *pătură*, *pită* (< lat. *pītta*, foarte probabil o variantă a lat. *pĭtta*) și *plăcintă*. Oricum, pe această cale limba română și-a creat un termen pentru exprimarea unor noțiuni necesare, legate deopotrivă de domeniul cromatic și cel spiritual-moral: cf. *fără pată* („despre o persoană) curat, nevinovat".

BIBLIOGRAFIE

AIII — Material manuscris, cules în anchetele dialectale efectuate de institutele de lingvistică ale Academiei Republicii Socialiste România, începînd cu anul 1949: I (Valea Crișului Negru); II (Valea Sebeșului); III (Valea Jiului); IV (Țara Hațegului); V (Bicaz — Valea Bistriței).

AIS — *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* von K. Jaberg u. J. Jud, Zofingen, 1928—1940.

ALR SN — *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. I—VII, București, 1956—1972.

Anon. Car. — *Anonymus Caransebensiensis (Dictionarium valachico-latinum)*, în „Tinerimea română", serie nouă, vol. I, fasc. III, p. 326—380.

Devoto, *Avv.* — Giacomo Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana*, Firenze, 1968.
DLI — Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze, 1971.
Frau, *Friuli* — Giovanni Frau, *Friuli*, Pisa, 1984.
LB — *Lesicon romanesc—latinesc—unguresc—nemțesc* [...] seu *Lexicon valachico—latino—hungarico—germanicum* [...], Budae, 1825.
Lexic reg. — *Lexic regional*, București, 1960.
Mat. dialect. I — Academia Republicii Populare Române (Filiala Cluj), Institutul de Lingvistică, *Materiale și cercetări dialectale*, vol. I, București, 1960.
Papahagi, *Dicț. ar.* — Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.
A. Polloni, *Top. rom.* — Antonio Polloni, *Toponomastica romagnola*, Firenze, 1966.

Quelques aspects de l'ancienne culture roumaine à la lumière du lexique roman. Roum. *pată*

(Résumé)

L'auteur apporte de nouveaux arguments lexicaux (surtout sémantiques) en faveur de l'étymologie proposée par W. Meyer-Lübke (REW 6546) pour le roum. *pată* „tache" (< lat. *pĭtta* „galette").

Februarie 1989

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

PATRONIMELE SUFIXATE ÎN SPANIOLĂ, PORTUGHEZĂ ŞI ROMÂNĂ

CHRISTIAN IONESCU

În ansamblul numelor de familie romanice, clasa patronimelor sufixate are o poziţie remarcabilă numai în Peninsula Iberică (numele spaniole în *-ez* şi portugheze în *-es*) şi România (numele în *-escu*). O privire comparativ-istorică asupra formaţiilor sufixate din cele două arii laterale ale Romaniei oferă sugestii interesante mai ales pentru domeniul românesc, unde evoluţia patronimelor în *-escu* este puţin cunoscută, iar originea lor controversată.

Numele de familie romanice de origine patronimică (exprimînd iniţial un raport de filiaţie paternă) se clasează, din punct de vedere morfologic, în două grupe: formaţii nesufixate (structură analitică) şi formaţii sufixate (structură sintetică). Prima categorie, cuprinzînd nume individuale devenite ereditare în formă absolută [1] ori în combinaţie cu prepoziţie şi/sau articol hotărît, este predominantă numeric şi general răspîndită în toată Romania. Patronimele cu structură sintetică nu reprezintă decît o foarte mică parte a ansamblului de nume de familie, iar răspîndirea lor geografică este limitată. Tipul sufixat este absent în franceză şi cu totul excepţional în provensală [2]. În italiană, dintre formaţiile în *-esco* (mai numeroase şi frecvente în regiunile Emilia-Romagna şi Toscana: *Bernardeschi*, *Gianneschi* etc.) şi *-esso* (concentrate şi cu maximă frecvenţă în regiunea Veneto: *Carlesso*, *Giorgessi*, *Zannesso* etc.), numai o parte au origine patronimică, poziţia lor în ansamblu fiind neglijabilă [3]. Numai în spaniolă (formaţiile în *-ez*) şi portugheză (formaţiile în *-es*) [4], pe de o parte, şi în română (formaţiile în *-escu*), pe de altă parte, patronimele sufixate constituie una din cele mai importante categorii de nume de familie. Trebuie precizat însă că poziţia în ansamblu nu este determinată de numărul acestor formaţii, în general redus, ci de frecvenţa lor foarte ridicată. Pentru domeniul portughez, J. Leite de Vasconcellos înregistrează circa 30 de nume în *-es* (fără a lua în consideraţie variantele); inventarul întocmit de Joseph M. Piel, după lista abonaţilor telefonici din Lisabona (anul 1958), cuprinde 43 de forme (inclusiv variantele) prezentate în ordinea frecvenţei (peste 1000 de atribuiri au: *Rodrigues* — 2500, probabil cel mai frecvent nume portughez, *Martins* — 1640, *Ruiz*, variantă a lui Rodrigues — 1350, *Alves* — 1300, *Fernandes* — 1200, *Marques* — 1120, *Gonçalves* — 1100 şi *Lopes* — 1075). Fără a avea cifre exacte, se poate aprecia că numele spaniole în *-ez* au o situaţie asemănătoare. În română,

[1] Tip predominant în italiană, reprezentînd 40% din totalul numelor de familie (v. Emidio De Felice, *I cognomi italiani*, Bologna, 1980, p. 233).

[2] Albert Dauzat, *Les noms de famille de France*, Paris, 1945, p. 53.

[3] Emidio De Felice, *op. cit.*, p. 320—321.

[4] Pentru domeniul iberic, v. J. Leite de Vasconcellos, *Antroponímia portuguesa*, Lisboa, 1928, p. 121 ş.u.; *Enciclopedia linguistica hispánica*, tomo I, Madrid, MCMLX, p. 405—406; Joseph M. Piel, *Sobre os apelidos portugueses do tipo patronimico em -ici/-es (Rodrigues)*, în „Boletim de filologia", XXI, Lisboa, 1965, p. 167—175.

SCL, anul XL, nr. 3, p. 257—260, Bucureşti, 1989

deși mult mai numeroase decît corespondentele lor iberice, formațiile în *-escu* reprezintă doar o mică parte din inventarul numelor de familie (circa 7% — inclusiv variantele — din aproximativ 33 000 de forme înregistrate de Iorgu Iordan)[5]. Deci, numele românești de origine patronimică sînt, în mare majoritate, de tip nesufixat, la fel ca în celelalte limbi romanice, și în netă opoziție cu limbile slave de sud și de est, în care patronimele sînt în general sufixate. În deplină concordanță cu faptele similare din domeniul iberic, unele nume în *-escu* au o frecvență foarte ridicată: din cele mai frecvente 100 de nume ale abonaților telefonici din București, 34 sînt formații în *-escu*, în fruntea listei situîndu-se *Ionescu* — 5631 de atribuiri — și *Popescu* — 5552, față de aproximativ 153 000 de persoane desemnate prin circa 34 000 de nume (= forme grafice diferite). Numele în *-escu* sînt concentrate și cu frecvență maximă în regiunile de sud și est ale României, cu predilecție în mediul urban.

Actualele nume de familie spaniole în *-ez* și portugheze în *-es* (numele catalane în *-is* sînt de import aragonez) reprezintă doar resturi ale unui foarte vechi sistem patronimic, a cărui evoluție este bine cunoscută. Desemnarea filiației paterne printr-un supranume sufixat (la numele de botez al tatălui se adaugă un sufix special cu semnificația „fiu al lui ...") este atestată de la sfîrșitul secolului al VIII-lea (*Aldegaster Siliz* „Aldegaster fiul lui Silo" într-un testament din anul 780) și se impune în uzul de cancelarie din secolul al X-lea, succedînd tipului tradițional — genitivul latin (tip *Johannes Petri* „Ion al lui Petru"). Centrul primitiv în care apare și de unde se răspîndește patronimul sufixat este în nord-vestul Peninsulei, regiune romanizată mai tîrziu și mai puțin profund decît restul Hispaniei. Înfloritor cîteva secole, sistemul patronimelor sufixate începe să dea semne de decadență, pentru a fi apoi complet dezorganizat din secolul al XII-lea pentru Spania și de la sfîrșitul secolului al XV-lea pentru Portugalia, cînd supranumele sufixate devin ereditare și se transmit din generație în generație, ca veritabile nume de familie.

Cele mai vechi și numeroase formații românești în *-escu(l)* apar în Moldova: documentele slavone emise în această regiune[6] (care nu a făcut parte din Imperiul Roman) atestă, pentru prima jumătate a secolului al XV-lea, 22 de nume cu sufixul românesc, adică 23%, față de 71 de supranume cu sufixele slave *-ici*, *-ovici* (*-evici*), *-ov* (*-ev*), adică 77%. Trebuie adăugat că aceeași persoană este adesea desemnată fie printr-un derivat românesc, fie printr-unul slav (*Cîndescul/Cîndevici*, *Dulcescul/Dulcevici*, *Popescul/Popovici*). În documentele Țării Românești, puținele nume în *-escu* (doar trei formații pînă la 1500) apar spre sfîrșitul secolului al XV-lea. Insistăm asupra acestui fapt, pentru că se părea că numele în *-escu* sînt specifice regiunii de sud. Important este că nu avem nici o dovadă privind valoarea pur patronimică a derivatelor în *-escu* din această perioadă; se poate proba însă că supranumele sufixat devenise ereditar, la fel ca în domeniul iberic: Drăghici *Vintilescul* (într-un document din 1491) nu este fiul unui Vintilă, cum ne-am aștepta, ci al lui *Stoica* Vintilov (1463), iar Radul *Vintilescul* este nepotul lui Drăghici (1488). Cele mai vechi nume

[5] *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983.

[6] V. Corneliu și Aspazia Reguș, *Antroponimele masculine în documentele slavo-române emise de cancelaria Moldovei între anii 1388—1456*, II, în SCL, XXVI, 1974, nr. 6, p. 595—608.

ereditare atestate în română aparţin secolului al XV-lea: „En Valachie le surnom héréditaire n'apparaît qu'au cours du XVII[e] siècle", afirmă André de Vincenz [7]; dat fiind că exemplul de mai sus provine din documentele Ţării Româneşti, nu este nici o îndoială că autorul citat s-a înşelat în privinţa vechimii numelor de familie româneşti. Începînd din secolul al XVI-lea se remarcă o creştere progresivă a numelor în *-escu(l)*; cea mai mare parte dintre ele nu exprimă însă descendenţa pe linie paternă, ci apartenenţa la un grup: de exemplu, Badea este numit *Cotescul* în virtutea dreptului de proprietate asupra satului *Coteşti*, confirmat anterior de voievodul Ţării Româneşti. Acest tip de nume nu este derivat direct dintr-un nume individual, conform sistemului patronimic obişnuit, ci dintr-un nume colectiv cu formă de plural (din punct de vedere istoric este format în două etape: 1. *Cotea* (nume individual) — *Coteşti* (nume colectiv şi de aşezare); 2. *Coteşti* — *Cotescul* (individ aparţinînd grupului numit Coteşti).

Cele mai multe din actualele nume în *-escu* sînt însă creaţii recente (în general, secolul al XIX-lea) şi artificiale (responsabile fiind administraţia, şcoala, armata), care imită, adeseori eronat, structura unui tip de nume considerat „nobil".

Comparaţia între cele două domenii extreme ale Romaniei se dovedeşte profitabilă mai ales în ceea ce priveşte originea patronimelor în discuţie. Argumentele lui Joseph M. Piel pentru originea prelatină a sufixului iberic sînt convingătoare (ipoteza originii arabe este eliminată din cauza incompatibilităţii semantice, iar cea a originii latine nu rezistă formal şi temporal). Originea lui *-escu* este la fel de controversată: sufix prelatin [8], latin [9], grecolatin [10] ori slav [11]? Istoria patronimului românesc şi răspîndirea sa geografică pot contribui la soluţionarea acestei probleme. La sfîrşitul secolului al XV-lea numele în *-escu* sînt doar urmele unui sistem vechi, deja dezorganizat; centrul lor de iradiere este Moldova, la marginea de est a Romaniei, iar voga acestor nume la nobili coincide cu perioada de dezvoltare a conştiinţei naţionale în mici formaţiuni statale angajate în lupta pentru independenţă (Moldova şi Ţara Românească în est, la fel ca Asturias, León şi Galicia în vest). Numele în *-escu* lipsesc din dialectele sud-dunărene, supuse unei puternice influenţe slave (şi greceşti, pentru dialectul aromân) şi sînt rare în Transilvania, unde s-au conservat cel mai bine elementele latine. Sufixul latin *-iscus* (sau latino-germanic) n-a dezvoltat nicăieri în vest o semnificaţie pur patronimică, afirmaţie valabilă şi pentru slavul *-ьskъ*. În aceste condiţii, sîntem înclinaţi să acceptăm, cu anumite rezerve, ipoteza lui A. Graur, care atribuia vitalitatea sufixului românesc *-esc* influenţei substratului, ceea ce ar însemna un paralelism perfect între patronimul iberic şi cel românesc.

[7] *Les fonctions anthroponymiques : evolution et structure. Domaine roumain*, în „Orbis", XI, 1962, nr. 1, p. 40.

[8] A. Graur, *Le suffixe roumain* **-esc** *et le suffixe thrace* **-isk**, în „Romania", LIII, 1927, p. 539–552.

[9] V. Orioles, *Sulla fortuna del suffisso latino -iscus*, în „Incontri linguistici", 6, 1980/81, p. 29–61.

[10] Albert Dauzat, *op. cit.*, p. 52.

[11] Originea slavă a fost sugerată încă din 1874 de F.Diez (*apud* V. Orioles, *art cit.*, p. 48) şi argumentată de W. Mańczak, *Origine slave du suffixe roumain* **-esc**, **-eşte**, în „Studia Neophilologica", XLVII, 1975, nr. 1, p. 68–75.

Les patronymes suffixés en espagnol, portugais et roumain

(Résumé)

Un coup d'œil comparatif et historique sur les systèmes anthroponymiques des langues romanes met en évidence que l'espagnol, le portugais et le roumain se sont servis par excellence d'un suffixe (*-ez*/*-es* et *-escu*) pour exprimer le rapport de filiation paternelle. En toutes ces langues la vitalité des formations patronymiques suffixées s'est arrêtée à une époque plus ou moins ancienne. La comparaison entre les deux domaines extrêmes de la Romania s'avère très profitable surtout pour le roumain, où l'origine des formations en *-escu* est controversée.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

ORGANIZAREA PARADIGMEI PRONOMINALE ÎN IDIOMUL PAPIAMENTU

DAN MUNTEANU

Paradigma pronominală a idiomului papiamentu este, în linii generale, de origine iberică. Alegerea unor anumite forme din paradigmele pronominale ale spaniolei sau portughezei se explică prin preferința viitorilor vorbitori de papiamentu pentru forme pe care le puteau asocia cu forme din limbile lor materne. Procesul de simplificare și structurare a sistemului papiamentu nu este în contradicție cu sistemul spaniol și nu s-a operat după modele străine, noniberice.

1. Pronumele personal

Formele pronumelui personal sînt: *mi, bo, e (el), nos, boso, nan.* Alături de acestea se mai folosesc cuvintele *Señor, Señora, Señorita,* cu pluralele respective, precum și *Meneer, Mevrouw, Juffrouw, Pastoor, Frater, Dokter, Zuster* (din spaniolă și, respectiv, olandeză) ca pronume de politețe pentru persoana a doua. Din aceeași categorie fac parte cuvintele *Shon* (<sp. *señor)* și *mosa* (<sp. *moza),* în prezent pe cale de dispariție (Goilo 1953, p. 62).

Bo se folosește numai în limbajul familiar, cu persoane intime sau cu subalterni (Goilo, *ibid.;* Lenz 1928, p. 111).

Persoana a treia are o singură formă pentru masculin și feminin — *e, el,* respectiv *nan* pentru plural — fără distincție de gen nici în cadrul animatelor.

Lenz (1928, p. 110) înregistrează și formele emfatice *ámi, ábo, ele (le,* formă slabă), precum și *tu* la vocativ, în expresii injurioase ca: *Bai for di mi, tu muher infiel!* „Pleacă de lîngă mine, tu, femeie necredincioasă!". Nu am întîlnit această formă în celelalte studii consultate. Tot Lenz (1928, p. 112) înregistrează și forma *nosos,* considerată de el variantă dialectală a lui *nos.*

Pronumele personal se combină cu prepozițiile *ku, di, den, pa, riba, sin* pentru a exprima relații sintagmatice corespunzătoare cazurilor din latină, dar nu își modifică forma. Excepție face persoana a treia singular, care se aglutinează cu *di : djé.* Ex.: *e sombré djé* „pălăria lui", după modelul *de+el > del.*

Una dintre problemele cele mai controversate cu privire la pronumele personal a fost și continuă să fie originea sa. Aproape toți specialiștii sînt de acord că este de origine iberică (spaniolă sau portugheză), cu excepția persoanei a treia plural, care este de origine africană. Rona 1971 afirmă că toate formele pronumelui personal sînt de origine africană.

Comparația cu limbile africane este, desigur, interesantă, dar considerăm că existența unor forme asemănătoare în unele limbi de pe coasta Guineei nu trebuie să ne conducă în mod obligatoriu la concluzia că pronumele personal papiamentu este de origine africană. Rona 1971 apreciază că paradigma pronumelui personal este „incoerentă" dacă acceptăm originea sa iberică, pentru că prima persoană provine dintr-un caz oblic,

SCL anul XL, nr. 3, p. 261–266, București, 1989

pe cînd celelalte provin din forme de nominativ. Argumentul este însă infirmat de preferința unor limbi romanice (aromână, galiciană, retoromană) pentru forma oblică a persoanei întîi, formă populară ; fenomenul este frecvent și în trecerea de la latină la limbile romanice. Pe de altă parte, considerăm că tocmai existența unor forme pronominale asemănătoare în limbile africane i-a determinat pe vorbitorii africani să prefere anumite forme din paradigma iberică, pe care la puteau asocia cu cele din limbile lor materne. Persoana a doua poate fi explicată, după părerea noastră, prin fenomenul numit *voseo*, răspîndit într-o mare arie geografică din America (cf. *Esbozo*, p. 345—346 ; Zamora Vicente 1967, p. 400 și urm. ; Rosario 1970, p. 151 și urm.). Fenomenul era în plină înflorire în spaniola sec. al XVI-lea, atît în Spania, cît și în America. După Cuervo (1947, p. 77), la marea sa răspîndire a contribuit faptul că în Spania *vos* se folosea pentru a se adresa inferiorilor, tratament pe care orice conchistador îl aplica aborigenilor. Sub influența normei literare din metropolă, aria folosirii lui *vos* s-a mai restrîns, dar nu trebuie să uităm că viitoarea creolă din Antilele Olandeze a fost izolată de metropolă din prima jumătate a sec. al XVII-lea. Pentru persoana a treia plural, papiamentu a recurs la limbile africane, pentru că forma corespunzătoare din spaniolă (sau portugheză) s-ar fi confundat cu persoana a treia singular în urma transformărilor fonetice obișnuite (căderea silabei finale).

Existența unor formule de adresare politicoase pentru persoana a doua trebuie pusă în mod evident în legătură cu existența unor formule asemănătoare în varietățile spaniolei, mai ales americane, și în vorbirea populară : *ño*, *ña* (<sp. *señor*, *señora*), *seňá* (<sp. *señora*), *misia*, *misiá* (<sp. *mi señora*) etc. (cf. Zamora Vicente 1967, p. 440).

2. Pronumele posesiv

Formele pronumelui posesiv sînt : *mi*, *bo*, *su*, *nos*, *boso*, *nan*. În realitate, cînd funcționează ca pronume, acestea sînt înlocuite cu formele corespunzătoare ale pronumelui personal precedate de prepoziția *di ;* de fapt, o schimbare propriu-zisă se operează doar la persoana a treia singular, unde *e* înlocuiește pe *su : e di djé.*

Cînd funcționează ca adjectiv posesiv, precedă substantivul determinat : *mi cas* „casa mea", *bo buki* „cartea ta".

Există și o formă de politețe a adjectivului posesiv, formată dintr-unul din cuvintele folosite ca pronume de politețe (v. **1.**) și posesivul *su : Unda Señor su yiunan ta?* „Unde sînt fiii dv.?", *Unda Meneer su cas ta?* „Unde este casa dv. ?" Același procedeu se folosește cînd vorbitorul se adresează unui necunoscut, fără să folosească unul dintre pronumele de politețe menționate mai sus. În astfel de cazuri, se folosește *un hende* „cineva" ; procedeul trebuie relaționat cu procedeul similar din spaniola sec. al XVI-lea. Pe de altă parte, este mai politicos să te adresezi unei persoane spunîndu-i pe nume, decît să folosești pronumele *bo* (cf. Goilo 1953, p. 63) : *Un hende su bida ta na peliguer* „Viața dv. este în pericol", *Unda Maria su ruman ta?* „Unde e fratele dv.,(Maria)?"

Adjectivul posesiv poate și să urmeze substantivul, dar în acest caz este precedat de prepoziția *di : e buki di mi* „cartea mea". Acest tip de construcție se folosește și în spaniola standard pentru persoana a treia

pentru evitarea posibilelor confuzii. În spaniola din America, construcţia s-a extins la toate persoanele (cf. *Esbozo*, p. 211; Zamora Vicente 1967, p. 433).

Lenz (1928, p. 113) înregistrează cîteva cazuri cînd *su* se păstrează în sintagme fixe, pietrificate, pierzindu-şi valoarea de persoană a treia singular: *Su manisé, ora mi a lamanta* „A doua zi, cînd m-am sculat", *Su otro día, es yaya a bai na pakus* „A doua zi (în ziua următoare), doica s-a dus la prăvălie".

3. Pronumele demonstrativ

Pronumele demonstrativ are trei grade, ca în spaniolă: *esaki* „acesta, aceasta" (în apropierea persoanei care vorbeşte), *esei* „acesta, aceasta" (în apropierea persoanei cu care se vorbeşte), cu respectivele forme de plural: *esakinan* „aceştia, acestea", *eseinan;* şi *esaya* „acel, aceea", cu pluralul *esayanan* „aceia, acelea", fără distincţie de gen.

După cum se poate vedea, pronumele demonstrativ nu conservă paradigma spaniolă. Practic, papiamentu a preluat din spaniolă doar forma *es* (<sp. *ese, éste*). Pentru a marca apropierea sau depărtarea, papiamentu a recurs la un procedeu care nu este străin limbilor romanice, şi anume combinarea demonstrativului cu adverbe de loc, ca în franceză. Astfel, *es+aquí* >*esaki*, *es+ahí* (>*esaí*)>*esei*, *es+allá*>*esaya*, la fel ca *celui-ci*, *celui-là* (cf. Lenz 1928, p. 114).

Goilo (1953, p. 70) crede că, de fapt, este vorba de combinarea articolului hotărît *e* cu adverbele de loc. Aşa cum vom arăta mai jos, considerăm că, probabil, se referă la adjectivele demonstrative.

Pe lîngă aceste forme, în papiamentu mai există *esun*, *esunnan*, probabil < sp. *ese uno*, ale căror funcţii sînt îndeplinite şi de articolul hotărît cu o formă de plural reconstruită: *e*, *enan*. Ex.: *Mi cas i esun di mi amigu* „Casa mea şi cea a prietenului meu", *Esunnan ku ta pensa ku mundu ta di nan* ... „Cei care gîndesc că lumea e a lor ...". Lenz (1928, p. 116) înregistrează şi o formă *nan ku* la capitolul „pronume nehotărîte", cu valoarea lui *esunnan*.

Adjectivele demonstrative corespunzătoare s-au format, după părerea noastră, după acelaşi procedeu, prin combinarea articolului hotărît cu adverbe de loc: *e buki aki* „această carte", *e bukinan ei* „aceste cărţi", *e buki aya* „cartea aceea".

4. Pronumele relativ

Formele pronumelui relativ sînt: *ku*, *ken(de)*, *kua(l)*, *loke*, *lokua(l)*, *kiko*.

Cu excepţia lui *ku*, a cărui origine spaniolă este mai greu de explicat (din *que*), dacă avem în vedere transformările fonetice obişnuite în papiamentu, celelalte pronume relative provin, evident, din formele corespunzătoare spaniole: *ken* (<sp. *quien*), *kiko* (<sp. *qué cosa*); *kua(l)*, *loke* şi *lokua(l)* au aceeaşi formă cu corespondentele lor spaniole. Lenz (1928, p. 115) crede că forma *ku* provine din pg. *como*, dar existenţa unei forme *ki* în locul lui *ku* în texte vechi ne face să presupunem că acest *ku* ar putea proveni totuşi din sp. *que*, cu transformări ale corpului sonor datorate, poate, analogiei cu *kua(l)*.

La fel ca în spaniolă, *ku* se poate referi la ființe și la lucruri și este înlocuit de *kua(l)*, *ken(de)*, *kíko* după prepoziții: *E homber pa ken(de) mi traha* sau *E homber pa kua(l) mi traha* „Omul pentru care muncesc", *E cosnan di kíko mi ta papia* „Lucrurile despre care vorbesc". Cînd *ku* face parte din grupul nominal precedat de un antecedent, poate fi înlocuit numai prin *ken*, dacă antecedentul este nume de ființă.

Ken(de) „cine" se folosește numai pentru ființe, *kua(l)* „care" pentru ființe și lucruri, iar *kíko* „care" numai pentru lucruri. *Ken(de)* poate fi înlocuit de *kua(l)*. Folosirea relativului *que* precedat de articolul hotărît în spaniolă a constituit modelul pentru forma neutră din papiamentu *loke* și pentru refacerea celorlalte forme cu ajutorul articolului cu valoare de demonstrativ și al demonstrativului propriu-zis: *e ku* „cel care, cea care", *enan ku* „cei care, cele care" și, respectiv, *esun ku* și *esunnan ku*. Ca în spaniolă, aceste relative se întrebuințează fără exprimarea antecedentului: *Mi ta gusta e (esun) ku a cantá* „Îmi place cel care a cîntat". În funcție de context, *e ku*, *enan ku*, *esun ku*, *esunnan ku* pot înlocui pronumele *loke*.

Un procedeu tipic pentru idiomul papiamentu este înlocuirea tuturor relativelor prin *ku* și repetarea antecedentului, exprimat de astă dată printr-un pronume personal cu prepoziție antepusă: *E homber pa ken mi ta traha* = *E homber ku mi ta traha p'é*. Credem că este vorba de o tendință de simplificare a sistemului, favorizată de faptul că forma *ku* poate fi folosită în toate cazurile, fără restricții, și este cea mai întrebuințată în vorbirea curentă (cf. Goilo 1953, p. 73).

Remarcăm că în papiamentu se păstrează aproape în totalitate paradigma pronumelui relativ din spaniolă. Goilo (1953, p. 72–74) nu menționează corespondenți în papiamentu pentru relativele spaniole *cuyo* și *cuanto*. În papiamentu, valorile lui *cuyo* se exprimă prin *ku*: *Un hende ku kurason ta limpi* „Un om a cărui inimă este curată" (Lenz 1928, p. 115). Înlocuirea lui *cuyo* prin alte construcții este o tendință a limbii spaniole, care se manifestă cu destulă putere în actualitate (cf. *Esbozo*, p. 222). Forma *kuantu* este înregistrată de Maduro (1953, p. 64) și apare în texte mai ales cu valoare interogativă.

Pronumele relativ în papiamentu introduce relative determinative sau specificative și explicative, la fel ca în spaniolă.

5. Pronumele interogativ

Formele pronumelui interogativ sînt: *kén(de)*, *ki*, *kíko*, *kuá* și se întrebuințează în propoziții interogative directe sau indirecte. În legătură cu originea lor, considerăm că *kén(de)* provine, ca și relativul corespunzător, din sp. *quién*. Lenz (1928, p. 114) propune altă etimologie pentru pronumele interogativ: *kénde*<*ki kende*<*qué gente*. *Ki* credem că provine din sp. *qué*+*quién*, cu o transformare fonetică explicabilă. Deși nici Goilo 1953, nici Lenz 1928 nu înregistrează pronumele *kuántu*, în texte am întîlnit și acest interogativ: *Kuántu señor a paga?* „Cît ați plătit?", *Kuántu di luna nos tin awe?* „În cît ale lunii sîntem azi?". Lenz 1928 înregistrează și forma *kende su* „al, a, ai, ale cui", neîntîlnită de noi în celelalte studii consultate.

Kí și *kuántu* pot funcționa și ca adjective în propoziții interogative : *Kí noticia bo tin?* „Ce vești ai?", *Kuánt'or ta?* „Cît e ceasul?". *Kí* are valoare adjectivală și în propoziții exclamative : *Kí bergüensa!* „Ce rușine!"

6. Pronumele nehotărît

Goilo 1953 nu menționează acest pronume. Cu toate acestea, am întîlnit în textele consultate formele *algún*, *algu*, *otro*, *kada*, *cualkié*, *ningún*, *mes* (< sp. *mismo*), *ciertu*, *tal*, *tantu* (cf. Lenz 1928, p. 115 ; Goilo 1953, passim), precum și o serie de construcții care înlocuiesc formele spaniole : *algún hende* pentru *alguien*, *ningún hende* pentru *nadie*, *kende ku* pentru *quienquiera*.

În raport cu spaniola, valoarea adjectivală a unora dintre aceste pronume s-a extins, în papiamentu, și asupra altora și viceversa, valoarea pronominală a unor adjective nehotărîte spaniole s-a extins și asupra altora. Astfel, *algún* și *ningún* sînt pronume și adjective, ca în spaniolă ; *kada* este pronume și adjectiv, înlocuind construcția sp. *cada uno ; tal* și *tantu* conservă funcțiile lor din spaniolă ; *otro* este pronume și adjectiv, cu valoare de reciprocitate în anumite contexte : *Nan ta papia ku otro* „Stau de vorbă între ei (unii cu alții)". În papiamentu, spre deosebire de spaniolă, *otro* se folosește precedat de articolul nehotărît, ca în unele limbi romanice : it. *un altro*, fr. *un autre ; un* este numai pronume. Atunci cînd însoțește un substantiv, valoarea sa de adjectiv nehotărît se confundă cu cea de articol nehotărît ; *algu* poate fi înlocuit prin *cos* (<sp. *cosa*).

Pe lîngă formele menționate mai sus, papiamentu a împrumutat din spaniolă seria așa-numitelor pronume cantitative (cf. *Esbozo*, p. 232–234) : *muchu*, în concurență cu sinonimul *hopi* (<ol. *hoop*), *poco*, *basta* (<sp. *bastante*), *mashá* (<sp. *demasiado*), *tur* (<sp. *todo*), *suficiente*.

7. Concluzii

Analiza paradigmei pronominale a idiomului papiamentu ne permite să afirmăm că aceasta este de origine iberică, în principal spaniolă. Ceea ce unii autori au numit „incoerența" sistemului se explică logic prin preferința vorbitorilor pentru anumite forme pe care le puteau asocia cu forme asemănătoare din paradigma pronominală a limbilor lor materne. Pe de altă parte, procesul de simplificare a sistemului spaniol și de structurare a sistemului papiamentu (eliminarea unor forme și înlocuirea acestora sau a altora prin sintagme construite tot cu elemente spaniole) nu este în contradicție cu sistemul spaniol și nu s-a operat pe baza unor modele străine, noniberice.

BIBLIOGRAFIE

Cuervo, Rufino José 1947 *El castellano en América*, Bueños Aires.

Esbozo Real Academia Española 1973 *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Madrid.

Goilo, E. R. 1953 *Gramatica papiamentu*, Curaçao.

Lenz, Rodolfo 1928 *El Papiamento, la lengua criolla de Curazao. La grámatica más sencilla*, Santiago de Chile.
Maduro, A. J., 1953 *Ensayo pa yega na un ortografia uniforme pa nos papiamentu*, Curaçao.
Rona, José Pedro 1971 *Elementos españoles, portugueses y africanos en el papiamento*, în „Watapana", III, 3, extras fără număr de pagini.
Rosario, Rubén del 1970 *El español de América*, Sharon, Connecticut.
Zamora Vicente, Alonso 1967 *Dialectología española*, 2ª ed. muy aumentada, Madrid.

Organización del paradigma pronominal en el papiamento

(Resumen)

El autor describe el sistema pronominal del papiamento en su totalidad, en perspectiva sincrónica : pronombre personal, posesivo, demostrativo, relativo, interrogativo e indefinido, y trata de explicar la procedencia de cada una de las formas registradas, analizando el proceso de estructuración del sistema y los distintos puntos de vista concernientes a una u otra forma. En base a este examen, el autor concluye que, en líneas generales, el sistema pronominal del papiamento es de origen ibérico (español, probablemente con influencias portuguesas). El carácter „incoherente" del sistema (según la opinión de algunos lingüistas) se explica lógicamente si se tiene en cuenta la preferencia de los hablantes para ciertas formas que podían asociar con formas existentes en el paradigma pronominal de sus lenguas maternas. Por otro lado, el proceso de simplificación del sistema español y estructuración del sistema papiamento (eliminación de unas formas y sustitución de las mismas o de otras por sintagmas construidos también con elementos españoles) no está en contradicción con el sistema español y no se operó sobre la base de unos modelos extranjeros, no ibéricos.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

INFLUENȚA ENGLEZĂ ÎN LEXICUL SPANIOLEI AMERICANE — DISTRIBUȚIA SINONIMELOR

VALERIA NEAGU

Se urmărește comportamentul unor împrumuturi de origine engleză în spaniola americană în confruntarea lor cu sinonime spaniole, precum și distribuția geografică a acestora.

1. Influența engleză, puternică în spaniola americană, s-a bucurat de atenția specialiștilor, care au dedicat numeroase studii acestui aspect. În general, cercetările s-au îndreptat mai mult spre înregistrarea și inventarierea împrumuturilor de origine engleză [1] și doar mai recent spre o evaluare calitativă a acestora. Sînt sugestive în acest sens lucrările lui Juan M. Lope Blanch [2], Isabel Huycke Freiría [3] și Humberto López Morales [4], care, bazîndu-se pe datele obținute de anchetele lexicale prevăzute în *Proyecto de estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Iberoamérica y de la Península Ibérica* (PILEI), analizează termenii de origine engleză pe baza criteriului frecvenței într-o formă unitară și modernă.

De asemenea, merită a fi menționată lucrarea de sinteză *El español de América* [5], în economia căreia influența engleză ocupă un capitol substanțial. Lucrarea se evidențiază prin faptul că face aprecieri asupra vitalității elementelor lexicale de diverse origini și, deci, și asupra anglicismelor, pe baza a trei criterii de selecție (răspîndire geografică, productivitate, bogăție semantică) [6], și discută în capitolul dedicat deosebirilor de

[1] Américo Barabino, *English Influence on the Common Speech of River Plate*, în „Hispania", XXXIII, 1950, p. 163—165 ; Lidia F. Contreras, *Los anglicismos en el lenguaje deportivo chileno*, în „Boletín de Filología" (Chile), 1952—1953, VII, p. 177—340 ; Antonio Fernández García, *Anglicismos del deporte en Colombia. El béisbol*, în „Español actual", 19, oct., 1971, p. 18—22 ; Fernando López Cruz, *Del deporte hípico en Bogotá*, în „Thesaurus", XV, 1960, p. 294—299 ; Carlos López, *Algunos vocablos de origen inglés en el vocabulario marítimo chileno*, în „Hispania", LI, 1968, p. 868 ; Seymour Menton, *Mexican Baseball Terminology: An Example of Linguistic Growth*, în „Hispania", XXXVII, 1954, p. 478—481 ; Spencer L. Murphy Jr., *Notes on „Anglicismos" in American Spanish*, în „Hispania", XXXVII, 1954, p. 457—459 ; Alfredo F. Padrón, *Uso y abuso de los extranjerismos en Cuba*, în „Boletín de Filología de Montevideo", 1962, IX, p. 175—181 ; Mauricio Pilleux Dresdner, *Anglicismos en Chile. Cuestiones previas*, în „Español actual", 19, oct., 1971, p. 1—17 ; Charles N. Staubach, *English Terms in Bogota*, în „Hispania", XXIX, 1946, p. 56—66 ; Edward N. Wolner, *Some Socio-linguistic Implications of English Words in a Newspaper*, în „Lenguaje y Ciencia", 1967, XXV, p. 18—22 ; Virginia Zúñiga Tristán, *El anglicismo en el habla costarricense*, Costa Rica, 1976, 166 p.

[2] Juan M. Lope Blanch, *Anglicismos en la norma lingüística culta de México*, în „Romanica", V, 1972, p. 191—200.

[3] *Anglicismos en el vocabulario culto de San Juan : cuatro campos léxicos*, în „Anuario de Letras", XII, 1974, p. 117—139.

[4] *Tres calas léxicas en el español de la Habana (indigenismos, afronegrismos, anglicismos)*, în *Estudios sobre el español de Cuba*, New York, 1971 ; id., *En torno al léxico textil de Puerto Rico*, în „Anuario de Letras", XIV, 1976, p. 23—49.

[5] Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru Olteanu, *El español de América. Léxico*, 2 vol., Bogota, 1982 ; capitolul dedicat influenței engleze, vol. I, p. 303—430.

[6] Id., *ibid.*

distribuție [7] aspecte legate de preferința în anumite zone pentru o serie de sinonime aflate în concurență, cu referiri la cîteva împrumuturi de origine engleză și termenii corespunzători spanioli.

2.1. Contribuția noastră își propune să analizeze comportamentul cîtorva împrumuturi de origine engleză, unele de largă circuație, în diferitele varietăți ale spaniolei americane, în confruntarea lor cu sinonime spaniole.

Cercetarea a pornit de la cîteva constatări generale: a. influența engleză nu este aceeași în toate varietățile spaniolei americane; b. influența engleză prezintă o dimensiune diferită dacă în locul simplului inventar se prezintă rezultatul relațiilor dintre anglicisme și celelalte elemente lexicale.

2.2. *El español de América* abordează problema distribuției sinonimelor în spaniola americană luînd în discuție un număr mic de serii sinonimice care includ termeni de origine engleză [8]. Contribuția de față repune în discuție această problemă, analizînd însă 10 asemenea serii față de numai 2 luate în considerație în lucrarea amintită. De asemenea, prezenta analiză a beneficiat de un material mai bogat, oferit de noi răspunsuri sosite ulterior din țări deja anchetate (Argentina, Venezuela) sau din alte zone geografice (Cuba, Mexic, Costa Rica, Chile, Peru).

2.3. Analiza se bazează pe materialul oferit de o anchetă specială referitoare la distribuția sinonimelor în spaniola americană, inițiată și realizată de un colectiv din sectorul de limbi romanice și clasice al Institutului de Lingvistică condus de Marius Sala [9].

Chestionarul cuprinde aproape 300 de serii sinonimice și urmărește să stabilească deosebirile lexicale dintre diferitele variante ale spaniolei americane și locul pe care-l ocupă fiecare cuvînt în structura generală a lexicului acesteia.

Răspunsurile au fost obținute direct sau cu ajutorul unor cercetători sau cadre universitare din principalele orașe din America Latină, iar informatorii sînt persoane cu studii medii sau universitare. S-au primit răspunsuri din Argentina (7), Columbia (3), Ecuador (2), Chile (13), Cuba (2), Costa Rica (4), Mexic (8), Peru (2), Nicaragua (1), Uruguay (2), Venezuela (25).

Studiul distribuției sinonimelor are un caracter sincronic și reflectă nivelul mediu și cult urban completat cu informații din diverse regiuni și provincii ale unor țări (parțial Argentina și Venezuela).

2.4. Seriile sinonimice luate în considerație pentru această analiză sînt: *aproches* (< engl. *approaches*) — *entrada*; *breque* (< engl. *brake*) — *freno*; *cantina* — *taberna* — *bufet* — *restaurante* — *lonchería* (< engl. *lunch*); *carro* (cf. engl. *car*) — *coche* — *automóvil*; *clóset* (< engl. *closed*) — *ropero* — *escaparate* — *armario*; *concreto* (cf. engl. *concrete*) — *hormigón*; *elevador* (cf. engl. *elevator*) — *ascensor*; *tíquet* (< engl. *ticket*) —

[7] Id., *op. cit.*, vol. II, p. 392–393.

[8] *Ibid.*; au fost analizate serii care includ elemente caracteristice ale spaniolei americane, de ex., serii de tipul: *amarrar — atar*, *enojarse — enfadarse — molestarse* etc., iar dintre seriile cu anglicisme: *carro — coche — automóvil*, *freno — breque*.

[9] Pentru amănunte, v. Marius Sala, *Distribuția sinonimelor în spaniola americană*, în SCL, XXV, 1974, 3, p. 267–274.

billete — cédula — boleto — boleta ; plomero (cf. engl. *plumber) — fontanero — gasfitero* (< engl. *gasfitter) ; carnicería — mitería* (< engl. *meat).*

3. Din punctul de vedere al distribuției geografice, membrii acestor serii sinonimice prezintă următoarea situație :

3.1. Seria *aproches — entrada : aproches* nu este folosită de cei anchetați, cu excepția unui informator din Ecuador, care consideră cuvîntul tehnic. O persoană anchetată în Columbia apreciază că *aproches* aparține domeniului militar, dar, de fapt, în acest caz se face o confuzie cu termenul general spaniol [10]. *Entrada* rămîne singurul termen folosit în toate țările. Un răspuns adaugă *ingreso* (Chile).

3.2. *Breque — freno :* ambii termeni sînt folosiți, dar își împart domeniile în urma unei specializări semantice. În Ecuador *freno* este folosit cu predilecție de șoferi, în timp ce *breque* este preferat de lucrătorii de la căile ferate. Un fenomen asemănător are loc și în Costa Rica, unde *freno* se referă la frîna automobilelor, iar *breque* la cea a camioanelor. *Breque* este simțit ca un cuvînt tehnic (v. și Cuba, unde informatorii au răspuns că l-au auzit numai în cadrul școlii de șoferi). *Breque* este mai frecvent decît *freno* în Nicaragua. *Freno* este termenul folosit în mod curent în defavoarea lui *breque* în Argentina, Columbia, Costa Rica, Cuba, Chile, Mexic, Uruguay, Venezuela.

3.3. Seria *cantina — taberna — bufet — restaurante — lonchería* constituie o serie amplă, care cuprinde termeni ce desemnează realități destul de diferite de la o țară la alta, neputînd fi substituiți în toate contextele. *Lonchería* nu este folosit în Argentina, Cuba (aici ieșit din uz), Costa Rica, Chile, Ecuador, Nicaragua. *Lonchería* este cunoscut în Mexic, Venezuela și Columbia, unde apare în următoarele serii propuse de informatori : *cantina — restaurante — lonchería* în Mexic și Venezuela (aici de uz recent) ; *fuente de soda* (calc după engleză) — *lonchería* în Venezuela ; *cantina — lonchería — refresquería* în Venezuela.

3.4. Seria *carro — coche — automóvil* prezintă o situație diferită : dintre termenii *carro* și *automóvil* se preferă *carro* în Cuba, Costa Rica și Nicaragua ; *carro — automóvil — coche* sînt folosiți în egală măsură în Mexic ; *carro — auto* (rar *coche*) în Columbia, Ecuador, Peru, Venezuela ; *coche — automóvil* (niciodată *carro* în regiunea Río de la Plata) sînt folosiți la egalitate în Argentina, Chile, Uruguay.

A fost adăugată de cei anchetați forma abreviată *auto* pentru Argentina, Columbia, Cuba, Chile, Ecuador, Venezuela, Uruguay (răspîndită și în Peninsula Iberică), formă care are tendința de a se impune, chiar în dauna lui *coche* sau *carro.* Sinonime adăugate, dar cu răspîndire restrînsă, sînt *bolido* în Venezuela și *máquina* în Cuba.

3.5. Seria *clóset — ropero — escaparate — armario* este o serie eterogenă, cu deosebiri din punct de vedere semantic, ai cărei termeni sînt parțial substituibili în contexte (se cunosc specializări semantice care diferă de la o țară la alta). Termenul englezesc indică un tip special de dulap („dulap zidit în perete"). Cu această precizare se poate considera ca fiind

[10] **Aproches** (< fr. *approches*) s.m. (*mil.*) „trabajos que van haciendo los que atacan una plaza para acercarse a batirla, como son las trincheras, paralelas, baterías, minas, etc.", Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, ed. a XX-a, 2 vol., Madrid, 1984, s.v. [= DRAE].

utilizat în mod general în Columbia, Costa Rica, Cuba, Chile, Ecuador, Mexic, Peru, Venezuela. Nu este folosit în Argentina și Uruguay, unde pentru această noțiune s-a apelat tot la un împrumut, dar de origine franceză: *placar(d)*. Seria a fost îmbogățită de informatori cu: *estante* (Venezuela, Columbia), *guardarropa* (Venezuela, Chile), *placar(d)* (Argentina, Uruguay), *alacena* (Ecuador, Venezuela[11], Uruguay).

3.6. Seria *concreto — hormigón* are următoarea distribuție: în Cuba și Ecuador sînt folosite în egală măsură; ambele forme sînt folosite, dar preferințele se îndreaptă spre *concreto* în Columbia, Costa Rica, Chile, Mexic, Peru, Venezuela; în Nicaragua se folosește numai *concreto* (aici *hormigón* a căpătat un sens special: „piatră vulcanică poroasă"); în Argentina și Uruguay este folosit numai *hormigón*. Au fost indicate în plus: *estructura* (Mexic), *cemento* (Chile, Venezuela, Peru).

3.7. Seria *elevador — ascensor* prezintă următoarea distribuție: ambele sînt folosite în mod egal în Cuba și Nicaragua; ambele sînt folosite, dar preferințele se îndreaptă spre *ascensor* în Columbia, Chile, Peru, Venezuela, în timp ce în Mexic se recurge mai des la *elevador*; este folosit *ascensor* în Costa Rica (aici *elevador* este cunoscut, dar nefolosit), Ecuador, Argentina și Uruguay. În Argentina s-a produs o specializare semantică: *ascensor* este termenul folosit pentru a desemna liftul de persoane, iar *elevador* pentru liftul de mărfuri.

3.8. Seria *tíquet — billete — cédula — boleto — boleta*; din cauza deosebirilor semantice pe care le prezintă (*cédula* „buletin de identitate; certificat", *billete* „ban de hîrtie, bancnotă", „bilet de loterie, loz", *boleta* „chitanță (de amendă)", „bilet de vot", *boleto* „bilet de călătorie") se reduce la *tíquet* (în Costa Rica și Nicaragua, *tiquete*) — *boleto* — *entrada* (termen adăugat de informatori). *Tíquet* este folosit în aceeași măsură ca și *boleto* în Columbia și Nicaragua. În Venezuela se preferă *tíquet*. În Mexic, Ecuador și Peru se preferă *boleto*. În Cuba seria sinonimică devine: *tíquet — entrada*, ambii termeni fiind folosiți în egală măsură. În Argentina ordinea frecvenței este *boleto — tíquet*, iar în Uruguay, *boleto — entrada — tíquet* (acesta din urmă fiind cunoscut, dar nefolosit).

3.9. Seria *plomero — fontanero — gasfitero* are următoarea distribuție: *plomero* (este cel preferat) — *fontanero* în Columbia, Costa Rica, Mexic, Venezuela; *fontanero* este preferat în fața lui *plomero* în Nicaragua; în Cuba, Argentina și Uruguay este folosit numai *plomero*; în Ecuador, Chile și Peru sînt folosite la egalitate *gasfitero* și *plomero*.

3.10. Seria *carnicería — mitería*: toate răspunsurile primite consideră primul element al seriei ca termenul folosit în mod curent. În America Centrală *carnicería* a eliminat sinonimul său de origine engleză.

4. Deosebirile de distribuție diatopică indică noi tipuri de relații între elementele lexicale aparținînd fiecărei varietăți a spaniolei americane, precum și faptul că preferințele unor țări se grupează de multe ori pe zone geografice și vecinătăți. Două categorii par a fi mai semnificative.

4.1. Termenul de origine engleză este preferat, deși în foarte multe cazuri sinonimul său spaniol continuă să fie utilizat. Analizînd distribuția diatopică a acestora se observă delimitarea unei zone nordice (Mexic și

[11] Aici, „dulap pentru ținut alimentele".

America Centrală) și central-continentale (care include Columbia, Venezuela, Peru, Ecuador).

4.1.1. În cadrul acestei categorii se evidențiază Nicaragua, unde s-a constatat o influență engleză mai marcată decît în celelalte țări din zonă.

4.1.2. Atrage atenția faptul că Mexicul nu se deosebește de celelalte țări din cadrul acestei categorii în ceea ce privește cantitatea de anglicisme și frecvența acestora în confruntarea lor cu sinonimele spaniole [12].

4.2. Termenul englezesc nu este folosit sau este folosit într-o foarte mică măsură într-o zonă sudic-continentală (Argentina, Uruguay, Chile). În cadrul acestei categorii, Chile ocupă o poziție de tranziție între subgrupul format de Argentina și Uruguay și categoria de la **4.1.**

Această răspîndire a anglicismelor, mai restrînsă în zonele din sudul continentului american și mai accentuată pe măsură ce ne îndreptăm spre Mexic, confirmă un fapt cunoscut numai în linii generale, iar rezultatele obținute subliniază valabilitatea și utilitatea unei astfel de analize.

4.3. Concluzii în ceea ce privește distribuția regională în cadrul fiecărei țări nu se pot trage, deoarece materialul este incomplet (nu s-au primit răspunsuri care să acopere întreaga suprafață a fiecărei țări), iar datele obținute furnizează informații referitoare la concurența dintre elementele spaniole, care nu interesează în mod direct acest studiu.

5. Informațiile referitoare la distribuția diastratică sînt sporadice. În general, termenii selectați caracterizează nivelul colocvial al limbajului mediu urban.

6. Dacă se coroborează informațiile obținute în urma analizei distribuției sinonimelor cu datele referitoare la răspîndirea geografică din dicționarele de americanisme (ne limităm la cele mai recente, Morínigo [13] și Neves [14]) și din DRAE, constatăm că datele oferite de dicționare pot fi nuanțate sau modificate după cum urmează : *aproches*, considerat ca un americanism general, și *mitería* (America Centrală) sînt necunoscute în zonele menționate ; *lonchería* nu este folosit în Costa Rica și Nicaragua, dar apare într-o țară în plus (Venezuela) ; pentru *carro* (dat de DRAE ca americanism general și de Morínigo pentru America Centrală, Chile, Columbia, Mexic, Peru, Puerto Rico, Venezuela) situația se prezintă în mod diferit față de ambele surse lexicografice : la răspîndirea geografică dată de Morínigo ar fi de adăugat Cuba (DRAE dă o răspîndire geografică prea amplă) ; *elevador* a cîștigat teren și, prin urmare, ar putea fi adăugate Columbia, Cuba, Chile și Peru.

7. Rezultatele anchetei atrag după sine și un alt aspect pe care am dori să-l schițăm : acela al modificărilor din cadrul distribuției sinonimelor în America hispanică comparată cu Peninsula Iberică. Astfel, distincția dintre *carro* — *coche*, considerată ca tranșantă între America și Spania, poate fi nuanțată, deoarece *coche* este termenul preferat în zona Río de la Plata și Chile ; la fel *elevador* — *ascensor* și, mai în mică măsură, *concreto* — *hormigón*.

[12] V. și Lope Blanch, *op. cit.*, p. 199.

[13] Marcos A. Morínigo, *Diccionario manual de americanismos*, Buenos Aires, 1966 [= Morínigo].

[14] Alfredo N. Neves, *Diccionario de americanismos*, Buenos Aires, 1975 [= Neves].

8. Cele cîteva concluzii care se referă la vitalitatea împrumuturilor de origine engleză, privită în urma analizei distribuției sinonimelor, sînt revelatoare: nici un element englezesc nu a reușit să elimine concurentul sau concurentele spaniole la nivelul întregului continent. Există, însă, numeroase cazuri în care termenul englezesc este un concurent foarte serios pentru corespondentul spaniol (*carro*, *elevador*, *concreto*).

Influența engleză poate fi considerată masivă, dar este mult diminuată dacă se analizează termenii împrumutați în relație cu sinonimele lor.

Insuficiența datelor de care dispunem pentru aceste cîteva serii invită la o cercetare mai amplă și sistematică asupra temei aici abordate. Aceste serii sinonimice ar urma să fie completate cu altele noi, dedicate acestui tip special de concurență a sinonimelor, care ar ajuta la formarea unei imagini mai clare și mai reale asupra influenței engleze, atît de intensă în unele țări hispano-americane.

El influjo del inglés en el léxico del español americano — la distribución de los sinónimos

(Resumen)

Se presenta el análisis de los sinónimos de origen inglés en el español americano a base de un material ofrecido por una encuesta especial realizada sobre la distribución de los sinónimos en esta variedad del español y se hace una comparación entre este análisis y los resultados ofrecidos por el trabajo *El español de América. Léxico* por Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru Olteanu (Bogotá, 1982).

Institutul de Lingvistică
Martie 1989 *București, str. Spiru Haret nr. 12*

INFLUENȚA CATALANEI ASUPRA DIALECTELOR SARDE

ALEXANDRA NICOLESCU

Se prezintă cîteva aspecte ale influenței limbii catalane asupra dialectului logudorez al sardei, pornindu-se de la vocabularul reprezentativ al limbii sarde.

0. Dialectele sarde sînt caracterizate în general ca fiind idiomurile romanice cel mai puternic influențate de limba catalană, comparativ cu celelalte limbi romanice, unde această influență este foarte slabă.

Lingviștii care au abordat această problemă atrag atenția asupra influenței catalanei în domeniul foneticii, morfosintaxei și, mai ales, al lexicului sard [1], în care numărul cuvintelor de origine catalană este, după părerea lor, impresionant. În cele ce urmează încercăm să stabilim în ce măsură aceste afirmații se dovedesc valabile la nivelul vocabularului reprezentativ al sardei (VRSd).

Analiza noastră se bazează pe inventarul de cuvinte stabilit de Ioana Nichita în lucrarea *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* [2], realizată de un colectiv de la Institutul de Lingvistică din București. VRSd[3] a fost alcătuit numai pe baza dialectului logudorez și a fost stabilit pe baza a două criterii: bogăția semantică (cuvintele cu cel puțin două sensuri) și puterea de derivare (existența a cel puțin două derivate). Inventarul a fost întocmit pe baza a două dicționare, cel al lui Spano [4] și cel al lui Wagner [5], și, avînd în vedere că dicționarul de bază folosit este un dicționar etimologic bilingv, materialul a fost completat cu observațiile unui vorbitor nativ, prof. Franciscu Amadu.

În lucrarea mai sus menționată sînt prezentate, între altele, structurile morfologice și etimologice ale vocabularelor reprezentative ale tuturor limbilor romanice.

1. Observînd poziția claselor etimologice în structura vocabularelor reprezentative romanice, ceea ce constatăm la prima vedere este că ele-

[1] Vezi, printre altele: E. Blasco Ferrer, *Storia linguistica della Sardegna*, Tübingen, Max Niemeyer, 1984; idem, *Cultura e lingua catalana in Sardegna*, în „Il Solco" 2, 1984, maggio, p. 7–8; G. Colón, *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos, 1976; A. Griera, *Els elements catalans en el sard*, în „Butlletí de Dialectologia Catalana", X, 1922, p. 140-145; A. Kuhn, *La posizione del sardo fra le lingue romanze*, în *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Sardi*, vol. I, Cagliari, Società Editoriale Italiana, 1954, p. 57–66; M. L. Wagner, *Gli elementi del lessico sardo*, în *Archivio Storico Sardo*, vol. III, 1907, p. 370–420; idem, *Los elementos español y catalán en los dialectos sardos*, în „Revista de filología española", vol. IX, 1922, p. 221–265; idem, *La lingua sarda. Storia, spirito e forma*, Bern, Francke, 1952; idem, *El catalán en los dialectos sardos*, în „Boletín de Dialectología española", XXXIV, 1956–1957, p. 609–616.

[2] Mihaela Bîrlădeanu, M. Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita, Mariana Ploae-Hanganu, Marius Sala, Maria Theban, Ioana Vintilă-Rădulescu. Coordonator Marius Sala, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

[3] *Op. cit.*, p. 80–123.

[4] Giovanni Spano, *Vocabulario sardo-italiano e italiano-sardo*, Cagliari, Tipografia Nazionale, 1851.

[5] Max Leopold Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, Heidelberg, Carl Winter, 1960.

mentele catalane ocupă în VRSd o poziție relativ modestă (a VII-a) cu 28 de cuvinte (respectiv 1,72%). Această primă impresie este infirmată de următoarele fapte.

1.1. În studierea limbilor romanice, de un mare interes s-a bucurat, în privința împrumuturilor, influența reciprocă a idiomurilor romanice. S-a observat, la nivelul vocabularelor reprezentative, că între limbile romanice catalana a influențat multe limbi surori, practic toate în afară de română și franceză [6]. Dar, în ierarhia claselor etimologice, elementele catalane ocupă ultimele locuri (al cincilea în portugheză, al patrulea în italiană, occitană și spaniolă), spre deosebire de elementele italiene și franceze, a căror influență asupra majorității limbilor romanice a fost cu mult mai mare și care ocupă primele poziții. În cazul sardei, elementele catalane se situează pe locul al III-lea [7], imediat după elementele italiene și cele spaniole. Avînd în vedere acest lucru, putem spune că sarda este limba romanică care a fost cel mai puternic influențată de catalană la nivelul vocabularului reprezentativ [8].

1.2. Dacă se face o analiză referitoare la poziția catalanei între toate clasele etimologice reprezentate în vocabularele reprezentative romanice, concluzia de mai sus este întărită de constatările următoare: procentul de 1,72% (poziția a VII-a), reprezentînd elementele catalane în sardă, este de patru ori mai mare decît procentul de 0,42% (poziția a XI-a), reprezentînd elementele catalane în spaniolă, ca să nu mai vorbim de procentul elementelor catalane în celelalte limbi romanice, cum ar fi portugheza (0,17%, poziția a XII-a), occitana (0,13%, poziția a XIII-a) și italiana (0,04%, poziția a XIII-a).

2. Cuvintele sarde de origine catalană selectate în VRSd sînt următoarele: *abbarrare* < cat. *barrar*, *ambarrar*; *am(m)agare(sì)* <cat. *amagar*, *amagat*; *arról'u* < cat. *rottle*; *ballúmene* < cat. *embalum*; *bárra* < cat. *barra*; *kab(b)ále*<cat. *cabal*; *karagólu*< cat. *caragol*; *karèna* < cat. *carena*; *krokkòne* < cat. *corcó*; *kunfiğğiri* < cat. *confegir*, *configir*; *dišidzare* < cat. *desitjar*; *filièra* < cat. *filera*; *induíre* < cat. *induir*; *ingağğare* <cat. *engatjar*; *iskil'are* < cat. *esquitllar*; *ispram(m)rare* < cat. *espalmar*; *istimare* < cat. *estimar*; *istròssa* < cat. *destrossa*; *manganèlla* < cat. *manganella*; *návra* < cat. *nyaf(l)a (nafra)*; *neđiđu* < cat. *nèdeu*, *nèdiu*; *prenèt(t)a* < cat. *planeta*; *refrèga* < cat. *refrega*; *segrestare* < cat. *segrestar*; *súkku* < cat. *suc*; *teveḍḍa*< cat. *tavella*; *trabal'are* < cat. *traballar*, *treballar*; *trol'u* < cat. *toll*, *doll*.

Trebuie remarcat că, dintre aceste 28 de cuvinte, nouă au etimoane care se regăsesc și în vocabularul reprezentativ al catalanei, majoritatea dintre acestea (șase) fiind selectate aici pe baza criteriului frecvenței, deci sînt cuvinte foarte mult utilizate în catalană însăși.

[6] În lucrarea *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, pentru retoromană nu se iau în discuție decît lexemele de origine latină moștenite. În consecință, în aprecierile noastre nu se ia în considerație influența exercitată de limbile romanice asupra dialectelor retoromane.

[7] Trebuie specificat că în cadrul analizei pe care am făcut-o ne-am limitat numai la cuvintele sarde cu etimon catalan și nu am ținut seama de numeroase lexeme (40 de cuvinte) cu etimologie multiplă (catalană și spaniolă, catalană, spaniolă și italiană). Este o analiză ce rămîne de realizat.

[8] Fără a intra în detalii, trebuie spus că pentru limba spaniolă se poate ajunge la concluzii similare în ceea ce privește influența ei asupra dialectelor sarde.

Pe de altă parte, examinînd vocabularele reprezentative ale celorlalte limbi romanice se poate constata că aceste 28 de cuvinte catalane împrumutate de dialectele sarde nu figurează printre etimoanele catalane ale împrumuturilor din această limbă în celelalte idiomuri romanice, nici măcar printre cuvintele cu origine multiplă (catalană și o altă limbă), ceea ce subliniază caracterul specific al influenței catalanei în sardă, explicată prin cauze de ordin istoric.

3. În general, atunci cînd s-a abordat problema împrumuturilor catalane în dialectele sarde, acestea au fost prezentate în liste organizate pe principiul cîmpurilor semantice [9]. Am încercat să clasificăm cele 28 de cuvinte sarde de origine catalană din VRSd urmărind cîmpurile semantice propuse de Blasco Ferrer [10] și am obținut configurația următoare :

— 21 de cuvinte, deci majoritatea, pot fi repartizate în trei cîmpuri semantice comparabile din punct de vedere cantitativ : 5 în clasa „meserii și unelte", 8 în „relații de rudenie sau sociale și cuvinte conexe" și 8 în „corpul omenesc : particularități fizice și psihice, stări sufletești, boli" ;

— celelalte 7 cuvinte se distribuie după cum urmează : cîte un cuvînt în fiecare din clasele „la masă", „flora : plante, flori, fructe" și „îmbrăcăminte", iar 4 cuvinte în clasa „varia". Clasa „fauna : păsări, pești și diferite animale" nu este reprezentată.

De altfel, era de așteptat ca un număr atît de mic de cuvinte din VRSd să facă parte din clasele „plante", „animale" și „îmbrăcăminte" și chiar din clasa „la masă", avînd în vedere criteriile de selecție utilizate pentru delimitarea vocabularelor reprezentative. Exemplele oferite pentru aceste clase de Blasco Ferrer însuși sînt în general nume desemnînd obiecte concrete, care nu au deci decît arareori mai mult de un sens și nu reprezintă niște surse de derivare productive.

4. În concluzie, ar fi de reținut următoarele :

4.1. Importanța influenței catalanei asupra sardei este pusă în evidență în mod concret și elocvent la nivelul vocabularului său reprezentativ.

4.2. Faptul menționat mai sus este întărit de poziția importantă pe care o ocupă în limbă domeniile onomasiologice cărora le aparțin majoritatea cuvintelor sarde împrumutate din catalană.

4.3. Analiza pe care am întreprins-o este cu atît mai grăitoare cu cît a fost făcută pe baza unui vocabular reprezentativ al sardei, constituit pe baza dialectului logudorez, care, după opinia generală [11], a fost mai puțin influențat de catalană în comparație cu dialectul campidanez, unde elementele de origine catalană sînt și mai numeroase.

L'influence du catalan sur les dialectes sardes

(Résumé)

Les dialectes sardes sont généralement caractérisés comme les idiomes romans le plus fortement influencés par le catalan, à la différence des

[9] Vezi, printre altele : M. L. Wagner, *Les elementos* ..., în *loc. cit.*, p. 221—285 ; idem, *La lingua sarda, ed. cit.*, p. 195—233 ; E. Blasco Ferrer, *Storia linguistica* ...,*ed. cit.*, p.152—158.

[10] *Loc. cit.*

[11] Vezi, în acest sens, printre altele : M. L. Wagner, *Los elementos* ..., în *loc. cit.*, p. 223—224 ; idem, *La lingua sarda, ed. cit.*, p. 185—186 ; E. Blasco Ferrer, *loc. cit.*, p. 146.

autres langues romanes où cette influence est très faible, pratiquement négligeable. Le présent ouvrage se propose d'établir dans quelle mesure cette affirmation s'avère exacte dans le domaine du lexique sarde, et précisément dans cette section du lexique qu'on a appelée le ,,vocabulaire représentatif''. Bien que le corpus étudié concerne uniquement le dialecte logudorien, soumis dans une moindre mesure à l'influence catalane que le dialecte campidanien, on est arrivé à la conclusion qu'au niveau du vocabulaire représentatif, l'influence du catalan sur le sarde est, par rapport aux autres langues romanes, très importante tant du point de vue quantitatif (le nombre des mots empruntés au catalan) que du point de vue qualitatif (l'appartenance des mots en question à des domaines onomasiologiques importants dans la langue).

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

PROPUNERE PENTRU DESCRIEREA SISTEMULUI VOCALIC GALICIAN

MARIANA PLOAE HANGANU

Articolul de față își propune descrierea sistemului vocalic al galicienei, idiomul vorbit în nord-vestul Spaniei. Analiza are în vedere vocalele în poziție accentuată, neaccentuată și se încheie cu realizarea unei matrice fonologice.
Descrierea sistemului vocalic galician a permis relevarea diferențierii lui atît de sistemul vocalic portughez, cît și de cel spaniol. El se dovedește a fi un sistem de tranziție între sistemele fonologice ale celor două limbi iberice vecine.

1. Galiciana este un idiom care nu are normă comună și literară. Există părerea exprimată mai ales de partizanii lusitaniști, dar din ce în ce mai des și de cei autonomiști, că ar fi un compozit de forme arhaice și populare ale galego-portughezei, cu un amestec aberant — spun lusitaniștii, din ce în ce mai mare — spun autonomiștii, de cuvinte, elemente, fenomene lingvistice comune spaniolei și care au pătruns în toate compartimentele limbii. În consecință, galiciana a primit, prin extindere de sens și depreciere, denumirea de *castrapo* sau, în grai popular, *chapurrao*.

Acest *chapurrao* începe să se contureze aproximativ din secolul al XVI-lea. Proza tabeleonică (documente administrativ-juridice, dintre care cel mai vechi datează din 1532), apărută în paralel și continuată și după încetarea poeziei medievale galego-portugheze, trasează, începînd de la acea dată, profilul viitorului idiom.

Dacă pînă atunci limba galego-portugheză (apărută o dată cu poezia primilor trubaduri — secolele al XII-lea și al XIII-lea — și încheiată cu creația unui Alvaro González de Alcántara și Gómez Manrique, al căror *tenzón* de tipic poetic provensal datează din 1465 era o limbă de cultură și o limbă literară, de la această dată idiomul care continuă limba galego-portugheză devine numai o limbă orală, dialectală, înscriindu-se în domeniul culturii folclorice. Registrul cult al galicienei a fost de atunci încolo spaniola.

O dată cu apariția mișcării culturale *Rexurdimento* din Galicia, care a coincis ca timp — a doua jumătate a secolului al XIX-lea — cu mișcarea provensală, apare ideea constituirii normei galicienei literare, renunțîndu-se la statutul ei de *patois* sau *bable*.

Astăzi, după numeroasele studii apărute în special prin strădania specialiștilor de la Universitatea din Santiago de Compostela, dar nu numai, se știe că galiciana a atins, așa cum observă Ricardo Carballo Calero, faza ei supradialectală. Limba literară care este în curs de realizare nu se bazează pe nici una din variantele dialectale, ci pe osmoza, cum arată același Carballo Calero, dintre toate variantele dialectale, limbaje populare etc.

Este nevoie în momentul de față ca efortul specialiștilor să se concentreze în direcția elaborării normei unice, generalizată la nivel literar în toate compartimentele limbii. Cu titlu provizoriu de propunere, rîndurile

de faţă se vor o modestă contribuţie în acest sens şi au în vedere descrierea sistemului vocalic al galicienei.

2. Sistemul vocalic al galicienei

2.1. În poziţie accentuată

Aplicînd metoda comutării în perechi minimale de cuvinte obţinem următoarele opoziţii fonematice :

/a/ ~ /o/ : *a* — articol hotărît feminin singular / *o* — articol hotărît masculin singular

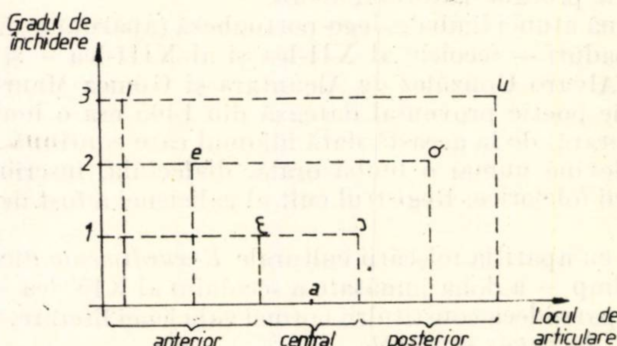
/ɔ/ ~ /o/ : /*ɔ*/*so* „os" /*oso* „urs"

/ɛ/ ~ /e/ : *pr*/*ɛ*/*sa* „grabă" / presa „prindere"

/u/ ~ /o/ : *cun* — formă contrasă a prepoziţiei *con* cu articolul nehotărît masculin singular *o* / *con* „cu"

/i/ ~ /o/ : *aí* „aici" / *ao* — formă contrasă a prepoziţiei *a* cu articolul hotărît masculin singular.

Pe baza lor se pot degaja următoarele foneme : /a, ɛ, e, i, ɔ, o, u/. Ele se pot reprezenta într-o clasificare structurală, care are în vedere gradul de închidere şi locul de articulare în felul următor :



2.2. În poziţie neaccentuată

Urmînd aceeaşi metodă a comutării, în poziţie neaccentuată se degajă numai cinci foneme : /a, e, i, o, u/, lipsind opoziţia de deschidere din cadrul vocalelor medii.

Toate vocalele în poziţie neaccentuată au o articulare mai relaxată, fără ca aceasta să meargă ca în portugheză, pînă la pierderea distincţiei de timbru. O atenţie specială merită însă vocalele medii.

Există părerea formulată de Garcia Diego, 1909, şi Carballo Calero, 1966, că vocalele *e*, *o*, chiar şi în lipsa accentului, îşi păstrează calitatea lor deschisă [ɛ], [ɔ] şi, respectiv, închisă [e] şi [o]. Analizînd exemplele date de autori în sprijinul susţinerii afirmaţiei de mai sus, ajungem la

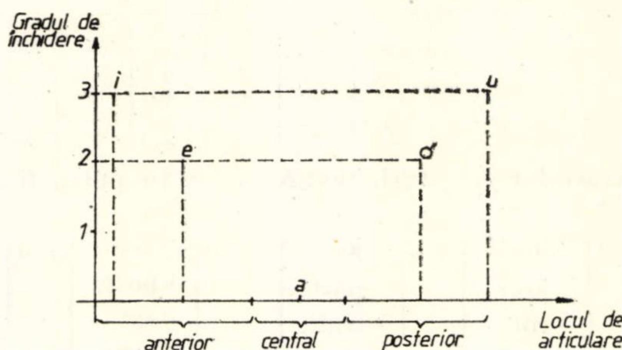
concluzia că păstrarea distincției închis/deschis pare a fi mai mult o consecință etimologică. Astfel, *ermanza* „teren pustiu" păstrează pe [ɛ] datorită faptului că *ermo*, cuvîntul de la care derivă, avea un [ɛ], deci o vocală cu valoare deschisă. Păstrarea opoziției închis/deschis sau pierderea ei, în poziție neaccentuată, este o problemă puțin studiată în fonetica galiciană, în special cu metode experimentale. Faptul că nu s-a adoptat pînă în prezent o normă generalizatoare poate explica abundența formelor alternante și confuziile care există în această privință în cazul multor cuvinte.

Fenomenul prezentat mai sus pentru vocalele medii neaccentuate din galiciană este întîlnit și în dialectele portugheze de nord. Vasconcellos, 1970, semnalează fenomenul confuziei [e] și [ɛ] chiar în poziție accentuată ; de-a lungul frontierei provinciilor Minho și Trás-os-Montes se poate auzi frecvent [koŋesu] pentru *conheço* „cunosc", [prɛtu] pentru *preto* „negru". Confuzia dintre [e] și [ɛ] merge pînă mai spre interiorul dialectelor de nord. În aceeași lucrare întîlnim consemnate pentru provincia Beira formele paralele [ɑdegɑ] și [ɑdɛgɑ] pentru *adega* „pivniță".

Exemplele din dialectologia portugheză au fost aduse ca argumente în favoarea păstrării distincției închis/deschis în calitatea vocalelor medii, dar aceasta numai ca fenomen oral, dialectal.

O altă apropiere mai poate fi făcută între vocalele medii atone din galiciană și cele din portugheza din Brazilia. Și aici, ca și în galiciană, în poziție nonfinală nu are loc reducerea lui [o] la [u] și nici a lui [e] la [i]. Există deci opoziția între *morar* „a locui" și *murar* „a înconjura cu ziduri", sau între *legar* „ a transmite prin testament" și *ligar* „aprinde, a lega". După cum se știe, în orice poziție atonă există în sistemul vocalic portughez standard o puternică reducere a vocalelor, lucru care nu se întîmplă în portugheza din Brazilia și nici în galiciană, dînd acestor limbi caracteristici, în parte diferite, care le separă de portugheza europeană.

Datorită faptului că în silabă neaccentuată opoziția de deschidere s-a pierdut, sistemul vocalic galician în această poziție poate fi reprezentat după cum urmează :



Deci sistemul vocalic minimal al galicienei în poziție neaccentuată este identic cu cel spaniol accentuat sau neaccentuat.

Există, așa cum am mai amintit, în poziție neaccentuată, o ușoară tendință de reducere a vocalelor, fără ca aceasta să atingă puternica reducere din portugheza standard. Dintre vocalele medii, sporadic, vocala [o]

tinde să se realizeze ca [u]. În cazul generalizării acestei tendinţe, sistemul vocalic în poziţie neaccentuată ar deveni instabil prin inegalitatea termenilor pe partea posterioară faţă de cea anterioară : /u/ faţă de /e, i/.

Se întîlnesc în poezia Rosaliei de Castro cuvinte ca *frols* pentru *froles* ,,flori'', *nabals* pentru *nabales* ,,napi'', alese poate din motive de metrică şi rimă şi care arată totuşi că şi vocala [e] în poziţie neaccentuată putea să aibă o pronuţare foarte slabă, aproape de [∅]. În cazul în care norma, deşi constituită pe ,,osmoza naturală'', fiind totuşi o normă ,,elaborată'', cum spunea Coseriu, 1987, prevede generalizarea reducerilor sporadice ale vocalelor [e] şi [o], sistemul vocalic neaccentuat ar avea numai trei termeni /i, a, u/. Generalizarea reducerilor, dintre care una este arhaică şi impusă de versificaţie, este greu de prevăzut că se va realiza ; mai degrabă este posibilă renunţarea la pronunţia, şi aşa sporadică, a lui [o] ca [u].

Matricea fonologică a sistemului vocalic galician poate fi construită prin selecţionarea şi sistematizarea segmentelor necesare şi suficiente pentru a reprezenta nivelul fonologic al acestui idiom. Segmentele sînt definite prin grupări sau subgrupări de trăsături distinctive extrase din totalitatea trăsăturilor fonetice universale. Deoarece orice matrice fonologică trebuie să aibă în vedere o cunoaştere perfectă a nivelului fonetic, adică a realizării vorbirii, se înţelege de la sine că cea mai exactă matrice (exactă este prea mult spus, deoarece nivelul fonologic, fiind un nivel abstract, se constituie prin realizări aproximative) va fi cea obţinută după o examinare experimentală a sunetelor limbii.

Propunem, pe baza descrierilor fonetice existente (pînă în prezent nu s-a realizat nici un studiu experimental în fonetica galiciană), o matrice fonologică a sistemului vocalic[1] care se bazează (cf. Chomsky şi Halle, 1968) pe următoarele trăsături distinctive :

vocala / trăsătura distinctivă	i	e	ɛ	a	ɔ	o	u
înalt	+	−	−	−	−	−	+
jos	−	−	+	+	+	−	−
posterior	−	−	−	+	+	+	+
rotunjit	−	−	−	−	+	+	+
continuu	−	−	+	+	+	+	+

Conform acestor trăsături, fiecare sunet va putea fi definit după cum urmează :

$$i\begin{bmatrix}+\text{înalt}\\ -\text{rot.}\\ -\text{cont.}\end{bmatrix}\quad e\begin{bmatrix}-\text{înalt}\\ -\text{jos}\\ -\text{rot.}\end{bmatrix}\quad \varepsilon\begin{bmatrix}+\text{jos}\\ -\text{post.}\\ +\text{cont.}\end{bmatrix}\quad a\begin{bmatrix}+\text{jos}\\ +\text{post.}\\ -\text{rot.}\\ +\text{cont.}\end{bmatrix}\quad ɔ\begin{bmatrix}+\text{jos}\\ +\text{post.}\\ +\text{rot.}\end{bmatrix}$$

[1] Menţionăm că matricea fonologică, aşa cum a fost ea concepută pentru sistemul vocalic, permite, prin adăugarea trăsăturilor specifice, extinderea ei şi pentru sistemul consonantic galician. Din cauza spaţiului restrîns al acestui articol, nu am putut da toate observaţiile cu privire la alte aspecte ale articulării şi distribuţiei vocalelor, ale variantelor contextuale sau ale vocalelor nazale. De asemenea, nu a fost posibilă, din aceleaşi motive, analiza sistemului consonantic.

$$o\begin{bmatrix} -\text{înalt} \\ -\text{jos} \\ +\text{post.} \\ -\text{rot.} \\ +\text{cont.} \end{bmatrix} \quad u\begin{bmatrix} +\text{înalt} \\ +\text{post.} \\ +\text{rot.} \\ +\text{cont.} \end{bmatrix}$$

Realizarea matricei fonologice a sistemului vocalic galician este ușurată de faptul că nu există, conform descrierilor existente, timbre articulatorii vocalice noi care să necesite neapărat un studiu experimental.

3. Concluzii

În urma celor subliniate de-a lungul scurtelor noastre observații, sistemul vocalic galician în poziție accentuată și neaccentuată se prezintă ca un sistem voacalic care se diferențiază atît de cel portughez, în ceea ce privește numărul de foneme în poziție neaccentuată și al realizărilor variantelor fundamentale în poziție neaccentuată, cît și de cel spaniol, în privința numărului fonemelor în poziție accentuată.

După părerea noastră, sistemul vocalic galician, datorită caracteristicilor subliniate mai sus, precum și a altora mai puțin sau deloc aduse în discuție, cum ar fi gradul mai puțin intens al metafoniei, ca și absența diftongilor proveniți din |ĕ| și |ae| latini, pare a fi un sistem vocalic propriu, iar prin modul de organizare a elementelor sale, un sistem de tranziție între sistemele fonologice ale celor două limbi iberice vecine, portugheza și spaniola.

Scurtele referiri pe care le-am făcut la fenomene similare din portugheza dialectală, regională sau cea din Brazilia — și un studiu competent și amănunțit trebuie să aibă în vedere permanent raportarea la aceste limbi și la spaniolă, dar mai ales la variantele dialectale și regionale ale acestor limbi — au avut ca scop evidențierea faptului că fenomenele respective sau sînt arhaice, moștenite din trunchiul comun galego-portughez, sau sînt inovații spontane cu coincidențe surprinzătoare în mai multe limbi, mai ales la nivel fonetic.

BIBLIOGRAFIE

Carballo Calero, 1966 — Ricardo Carballo Calero, *Gramatica Elemental del Gallego Comun*, Vigo.

Chomsky și Halle, 1968 — Noam Chomsky și Morris Halle, *Sound Pattern of English*, New York.

Coseriu, 1987 — Eugenio Coseriu, *El gallego y sus problemas*, în „Lengua Español Actual", IX, p. 127–138.

García Diego, 1909 — García Diego, *Elementos de Gramatica Historica Gallega (Fonética—Morfologia)*, Burgos.

Vasconcellos, 1970 — José Leite de Vasconcellos, *Esquisse d'une dialectologie portugaise*, Paris.

Proposta para uma descrição do sistema vocalico galego

(Resumo)

Dada a escassez dos estudos fonológicos sobre o vocalismo galego, a descrição fonológica mesmo em termos de proposta, impõe-se.

A ánalise teve sempre em vista o sistema vocalico português e espanhol, salientando cada vez as diferências que tornam o sistema vocalico galego como sendo próprio duma lingua à parte.

Por enquanto, os resultados do nosso estudo facilitam a conclusão de que o sistema vocalico galego diferencia-se do vocalismo português e espanhol tanto no que diz respeito ao número des fonemas como às realizações em posição atona. Segundo ao nosso ver, o sistema vocalico galego, devido às caracteristicas salientadas assim como às outras, como o grau menos intenso da metafonia ou a ausência dos ditongos provenientes de /ĕ/ e /ae/ latinas, parece ser um sistema de transição entre os sistemas fonológicas destas duas línguas ibéricas vizinhas.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

ASUPRA VOCABULARULUI REPREZENTATIV AL RETOROMANEI

MAGDALENA POPESCU-MARIN

Pe baza unui corpus lexical fundamental al retoromanei, stabilit într-o lucrare recentă, autoarea face unele considerații și caracterizări revelatoare pentru situația idiomului în general și a dialectelor lui componente. Se demonstrează încă o dată că retoromana nu poate fi concepută decît ca o unitate în diversitate. Există deosebiri importante atît între grupările dialectale, cît și în cadrul fiecăreia dintre ele.

1. După cum se știe, „limba" retoromană este numai o categorie teoretică, deoarece are o situație mai mult sau mai puțin deosebită de toate celelalte limbi romanice. Nefiind un idiom unitar, ci un „complex dialectal" caracterizat prin discontinuitate teritorială și statală, încercările de descriere globală se lovesc de numeroase inconveniente. Pe de altă parte, datele istorice și lingvistice pun sub semnul întrebării apartenența la grupul retic a unor dialecte recunoscute ca atare (de obicei idiomul friulan, uneori chiar și ladina dolomitică). Deși divergente și neunitare, dialectele retoromane nu pot fi neglijate într-o lucrare de ansamblu destinată limbilor romanice, iar cercetătorii idiomurilor respective trebuie să ajungă la o soluție acceptabilă, deși poate imperfectă în abordarea lor.

În ultima vreme, studiile vizînd caracterizările tipologice și structurale, ca și cele contrastive sau privitoare la procesul de însușire a unor limbi au adus la ordinea zilei, printre altele, stabilirea unui fond lexical reprezentativ (esențial, fundamental, principal, de bază etc.) pentru o limbă sau un grup de limbi. Recent, problema în discuție a fost abordată cu aplicație la familia limbilor romanice într-o lucrare amplă, elaborată de un grup de specialiști de la Institutul de Lingvistică din București [1], unde, în mod firesc, retoromana este una dintre cele nouă idiomuri neolatine vii studiate.

Pe baza corpusului lexical reprezentativ din volumul citat se pot face unele considerații și caracterizări, revelatoare pentru situația idiomului în general și a dialectelor care îl compun.

2. Autoarea capitolului *Vocabularul reprezentativ al retoromanei* (VRRet), în lipsa instrumentelor de lucru necesare și adecvate — corespunzătoare cu ale celorlalte limbi romanice studiate (dicționare etimologice și de frecvență etc.) —, a întreprins operația de identificare în principalele dialecte retoromane (sursilvan, vallader, ladin dolomitic și friulan) a fondului de bază latin moștenit existent în celelalte limbi romanice. Demersul, deși incomplet, căci evidențiază numai o parte din vocabularul moștenit, demonstrează, din acest punct de vedere, că retoromana are un corpus comparabil cu al celorlalte limbi romanice, situîndu-se ca număr de

[1] Universitatea din București. Institutul de Lingvistică, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, de Mihaela Bîrlădeanu, M. Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita, Mariana Ploae-Hanganu, Marius Sala, Maria Theban, Ioana Vintilă-Rădulescu. Coordonator: Marius Sala. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 185—205 și passim (abreviat VRRom). Vom folosi abrevierile din această lucrare.

cuvinte pe linia de mijloc. Numărul elementelor lexicale moștenite variază între 782 (româna) și 1210 (catalana), valori apropiate (puțin peste o mie) prezentînd portugheza (1047), sarda (1033) și retoromana (1012) [2].

3. Analiza vocabularului reprezentativ retoroman evidențiază marile deosebiri existente între principalele grupuri dialectale. În stabilirea inventarului, una dintre dificultățile majore a constituit-o opțiunea dialectal—general. VRRet reprezintă suma elementelor lexicale obținute prin coroborarea celor patru VR ale dialectelor amintite la început (două din Italia și două din Elveția, ultimele făcînd parte din idiomul cunoscut sub numele de romanșă). Ceea ce este general — prezent în toate idiomurile avute în vedere — reprezintă mai puțin de jumătate din inventar (478 de cuvinte, circa 47%). Un vocabular reprezentativ retoroman general cu un corpus de circa 500 de cuvinte ar fi scos retoromana din cîmpul comparației cu limbile surori. Situația existentă demonstrează că retoromana poate fi greu concepută ca unitate lingvistică [3]. Din totalul VRRet, circa 6% (60) sînt cuvinte absente din romanșă și circa 7% (69) sînt absente din dialectele din Italia.

Pe de altă parte, se constată că fondul comun al celor două dialecte din Italia este ușor superior fondului comun al celor două graiuri romanșe avute în vedere (cira 73% în primul caz, față de 68% în al doilea). După datele oferite de studiul amintit, friulana este în mai mare măsură păstrătoare a fondului moștenit (25 de unități prezente numai în acest idiom, față de 13 numai în sursilvană, 8 în engadineză și 5 în ladina dolomitică). Coincidențele între graiurile romanșe și cele din Italia sînt mai numeroase cu friulana (137 de unități) decît cu ladina dolomitică (26).

Asemănările la acest nivel între idiomurile din Italia sînt puțin superioare numeric (734 de unități) asemănărilor între acestea și graiurile romanșe (700 de unități).

S-ar putea deduce că la nivelul VR există o mai mare unitate între dialectele retoromane din Italia decît între cele două idiomuri principale omanș e.

4. Din corpusul stabilit, de 1012 unități lexicale, o parte lipsește din ladina dolomitică și/sau friulană : 26% (262). Totuși, o confruntare a VRRet cu VR al limbilor romanice învecinate relevă o mai mare asemănare la acest nivel între VRRet și VRI. 663 de unități lexicale moștenite sînt comune ambelor limbi, ceea ce reprezintă peste 66% din VRRet. Cu franceza fondul moștenit comun este de 523 de cuvinte, reprezentînd circa 52% din VRRet. Cu alte limbi romanice proporția cuvintelor moștenite comune scade. De pildă, cu româna fondul comun latinesc este de 424 de cuvinte, adică circa 42% din VRRet.

[2] Cf. p. 524.

[3] Concluzie la care au ajuns și alții cercetători. Vezi, printre alții, Giovan Battista Pellegrini, *Considerazioni sui rapporti lessicali del fassano*, în „Mundo ladino", 10, 1986, p. 372, unde se arată că în cazul retoromanei nu se poate vorbi de „unitate" ; idem, *Quarant'anni di ricerche sul retoromanzo*, în *Rätoromanisch Heute, Kolloquiumsakten, Mainz, 20. 12. 1986*, Tübingen, 1987, unde se susține că partea friulană nu este retoromană, cu argumente istorice, politice și lingvistice.

Rezultatele acestei confruntări, coroborate cu alte elemente, ar putea constitui încă un argument pentru clasificarea retoromanei în grupul de limbi italoromanice [4], dar, date fiind dificultățile de stabilire a corpusului VRRet, e greu de dat acestui fapt o greutate atît de mare.

5. Ținînd seamă de greutățile întîmpinate de autori în alcătuirea corpusului moștenit reprezentativ retoroman, am încercat o verificare a valabilității acestui corpus printr-o comparație efectuată cu vocabularul variantei standard romanșe numite „rumantsch grischun" (abreviat RG), așa cum apare în *Pledari rumantsch grischun-tudestg, tudestg-rumantsch grischun* [5].

Vocabularul variantei standard romanșe a fost selectat pe criteriul uzajului și al frecvenței, el fiind extras dintr-un număr impresionant de traduceri din germană, pe care Lia Rumantscha, prin serviciul său specializat, le-a efectuat în perioada 1980—1985. La un nucleu de 11 000 de cuvinte obținute prin operația de despuiere a textelor, s-au mai adăugat 10 000 de unități lexicale rezultate din traducerea a 5000 de cuvinte frecvente în germană. În total, *Pledari* ... conține un inventar de 22 000 de cuvinte, fiind deci destul de bogat și de reprezentativ pentru aria lingvistică de vest a retoromanei [6]. Identificarea corpusului VRRet în acest inventar este o confirmare a justeții celui dintîi. Rezultatele confruntării celor două inventare sînt grăitoare, ele dovedind că selectarea unităților lexicale din VRRet a fost în general corectă. VRRet este cuprins în proporție de 78% în vocabularul RG. Dacă ținem seama de faptul că majoritatea cuvintelor absente din acest ultim inventar sînt caracteristice friulanei și/sau ladinei dolomitice, ne dăm seama că unitățile lexicale selectate în VRRet se verifică cel puțin pentru romanșă. Cuvintele romanșe care figurează în VRRet și nu se găsesc în *Pledari* ... sînt într-o proporție neînsemnată, de circa 2%. Prezența lor în VRRet se explică prin dificultățile întîmpinate în alcătuirea lui, de care vorbeam la început. Este cazul unor cuvinte de importanță mai redusă, de tipul [7] : *battuaculum* „limba clopotului", *bursa* „pungă", *capistrum* „căpăstru", *cannabis* „cînepă", *carduus* „scai", *commater* „cumătră", *compater* „cumătru", *floccus* „fulg", *focacea* „plăcintă", *jejunare* „posti", *stuppa* „cîlți", *tortus* „tort", *urtica* „urzică" etc.

De remarcat faptul că aceste unități lexicale nu sînt panromanice la nivelul vocabularului fundamental, ci apar în puține VR ale limbilor romanice, prin urmare au un grad redus de generalitate. În afară de VRRet unde, după părerea noastră, nu-și au locul, ele apar selectate într-un singur VR (*battuaculum, capistrum, castrare, focacea, jejunare, pavo, rancidus, stuppa, *suctiare, urtica*), în două (*cannabis, carduus, compater, medulla, morsus, mulus*), rar de tot în trei sau peste acest număr.

[4] Cf. Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 283 ; la p. 308—309 sînt citați lingviștii care consideră retoromana ca făcînd parte din grupul galoromanic.

[5] Publicat de Lia Rumantscha sub direcția lui Georges Darms, Cuira, 1985.

[6] Pentru criteriile de alcătuire a variantei standard, „rumantsch grischun", vezi H. Schmid, *Richtlinien für die Gestaltung einer gesamtbündnerromanischen Schriftsprache : Rumantsch Grischun*, 1980.

[7] Le cităm prin etimonul latin. Pentru alte amănunte legate de această categorie de cuvinte, vezi recenzia noastră la lucrarea menționată în nota 1, din SCL, XXXIX, 1988, nr. 5.

6. Pe de altă parte, avînd în vedere specificul surselor, ar fi fost necesar să se atragă în VRRet acele cuvinte moștenite, bine reprezentate în expresii sau îmbinări fixe, ca și în formații de alt tip decît derivarea (compuse sau formații provenite prin schimbarea valorii gramaticale), care exprimă noțiuni importante, avînd și un grad mare de generalitate în limbile romanice. În felul acesta, în VRRet ar figura cuvinte ca : *aurum* (*argentum* există), *extraneus*, *locus*, *prehendere*, *vita* etc., prezente în VR a numeroase limbi romanice, uneori panromanice cu excepția retoromanei, iar din punct de vedere numeric VRRet moștenit s-ar echilibra în urma înlăturării cuvintelor discutate la pct. 5.

7. Pentru a ne face o idee, oricît de aproximativă, asupra VRRet de alte origini, am întreprins pentru romanșă o sumară cercetare a literelor A și B din DRG [8], aplicînd criteriile de selecție din lucrarea citată la început. Ar putea figura într-un VR romanș următoarele neologisme latino-romanice prezente prin bogate familii de cuvinte : *(a)bandunar*, *absorbar*, *abus*, *administrar*, *affect*, *appellar*, *approbar*, *artifeci*, *attaccar*, *avanzar*, *barun*, *blessar*, *brav*, *buserar*. La acestea s-ar adăuga o serie de cuvinte de proveniență germanică : *agen*, *baghegiar*, *bara*, *barhar*, *basegn*, *bletsch*, *bostg*, *brin*. Sînt de luat în considerație și elementele lexicale cu etimologie necunoscută, discutabilă și onomatopeică : *alp*, *bab*, *bia*, *bitgetta/bachetta*, *buffar*, *better* etc.

Literele A și B însumează în VRRet 83 de unități lexicale, la care s-ar adăuga numai pentru romanșă cel puțin 34% elemente de alte origini. Întrucît corpusul cercetat de noi este limitat, ne mărginim să considerăm că, în ansamblu, VRRet ar putea fi și din acest punct de vedere comparabil cu cel al limbilor surori.

8. Stabilirea VRRet pe principii mai riguroase rămîne în continuare un deziderat, cel puțin pînă la apariția marilor lucrări etimologice în curs de elaborare : DRG și dicționarele etimologice al ladinei dolomitice și al friulanei [9].

Cercetările preliminare demonstrează că și la acest nivel retoromana nu poate fi concepută decît ca o unitate în diversitate, că există deosebiri esențiale nu numai între „clasicele" grupări dialectale, ci și în cadrul fiecărui grup. Pe de altă parte, așa-numitele dialecte retoromane din Italia sînt mai apropiate între ele decît graiurile romanșe reprezentative.

Din punctul de vedere al VR moștenit, retoromana prezintă cele mai multe similitudini cu italiana, deși ca număr de elemente lexicale este mai aproape de portugheză și de sardă.

Sur le vocabulaire représentatif du rhéto-roman

(Résumé)

A partir du corpus lexical représentatif établi dans un ouvrage consacré à toutes les langues romanes, l'auteur fait certaines considéra-

[8] *Dicziunari Rumantsch-Grischun*, Cuoira, 1938 ș.u.

[9] Cf. Max Pfister, *Forschungsperspektiven des Bündnerromanischen, Zentralladinischen und Friaulischen*, în *Rätoromanisch Heute*, Tübingen, 1987, p. 63–65.

tions et caractérisations révélatrices pour l'état de cet idiome dans son ensemble et de ses dialectes. On démontre que, même à ce niveau, le rhéto-roman devrait être conçu comme une unité dans sa diversité et qu'il y a de grandes différences non seulement entre les „classiques'' groupements dialectaux, mais encore à l'intérieur de chaque groupe.

Februarie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

CUVINTELE LATINE MOŞTENITE NUMAI ÎN ROMÂNĂ DIN PERSPECTIVĂ ROMANICĂ

VICTORIA POPOVICI

Articolul urmăreşte în ce mod cuvintele latine moştenite numai în română sînt relevante pentru stabilirea locului limbii române între limbile romanice.

0. În discuţiile referitoare la locul limbii române între celelalte limbi romanice se recurge frecvent la categoria cuvintelor latine moştenite numai în română, asupra cărora a atras atenţia pentru prima dată Sextil Puşcariu [1], care a alcătuit, pe baza REW_1 şi REW_3, şi primul inventar al acestora (227 de cuvinte); ulterior, Al. Rosetti [2] şi I. Fischer [3] au redus lista cuvintelor latine moştenite numai în română la 95, respectiv 107 [4]. În afara consideraţiilor de ordin cantitativ, cercetările au mai avut în vedere configuraţia onomasiologică şi aspecte ale morfologiei acestui set de cuvinte (Fischer, ILR II, p. 118–122) şi, doar cu titlu de exemplificare, modul în care celelalte limbi romanice exprimă noţiunea respectivă (Puşcariu, *loc. cit.*, p. 34–35). Recent, M. Sala [5] a analizat poziţia funcţională în română şi latină a cuvintelor din această categorie pe baza vocabularelor fundamentale ale celor două limbi.

În ce priveşte relevanţa acestui grup de cuvinte pentru definirea individualităţii limbii române, opiniile sînt diferite. Opinia comună [6] este aceea că ele pot fi considerate global ca un număr de elemente specifice (aproximativ 120 de cuvinte, reprezentînd 6% din totalul vocabularului românesc moştenit din latină), care reflectă caracterul mai conservator al lexicului românesc. La o analiză mai detaliată, aşa cum a întreprins-o I. Fischer [7], se disting însă în interiorul acestei categorii de cuvinte pe de o parte elemente latine vechi cert conservate şi, pe de altă parte, inovaţii formale sau semantice, cu semnificaţie diferită în ce priveşte delimitarea trăsăturilor specifice ale latinei dunărene şi românei.

Articolul de faţă îşi propune să ducă mai departe analiza schiţată de I. Fischer în ILR II şi să urmărească în ce măsură şi în ce mod cuvintele

[1] *Locul limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, 1920; versiune franceză: *La place du roumain parmi les langues romanes*, în volumul său *Études de linguistique roumaine*, Cluj–Bucureşti, 1937, p. 3–54, cu deosebire, 34–35.

[2] *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1986, p. 173–180.

[3] *Cuvinte păstrate numai în limba română*, în tratatul colectiv *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 116–122 (= Fischer, ILR II).

[4] În Victoria Popovici, *Cuvintele latine păstrate numai în română: probleme de etimologie*, în SCL, XXXIX, 1988, 2, p. 157–162, s-a arătat că inventarul poate fi în continuare redus, cel puţin 7 etimoane latine fiind continuate şi în alte zone ale Romaniei.

[5] *Sur les mots latins conservés uniquement en roumain*, în *Scritti linguistici in onore di Giovan Battista Pellegrini*, Pisa, 1983, p. 1393–1398.

[6] De exemplu, B. E. Vidos, *Handbuch der romanischen Sprachwissenschaft*, München, 1968, p. 299, 408.

[7] ILR II, p. 120–122, şi *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, 1985, p. 136–137.

SCL, anul XL, nr. 3, p. 289–294, Bucureşti, 1989

latine moștenite numai în română sînt relevante pentru precizarea individualității limbii române și — cu rezervele care se impun datorită lipsei de mărturii scrise între secolele al VII-lea și al XV-lea — a latinei dunărene. Pentru aceasta, vom discuta atît elementele conservate, cît și inovațiile în contextul mai larg al termenilor latini și romanici (aproximativ) echivalenți din punct de vedere semantic, luînd ca punct de plecare sensul de bază al cuvîntului românesc. În acest fel pot fi evidențiate tipurile de selecții lexicale pe care le-a efectuat latina în diferitele zone ale Romaniei și se poate încerca decelarea tendințelor care au stat la baza acestor selecții diferențiate. Dat fiind numărul mare de etimologii incerte (listele citate incluzînd și cuvinte pentru care s-au propus mai multe etimoane latine sau etimoane latine alături de altele de substrat [8]), ne vom referi în cele ce urmează doar la cuvintele cu etimologie certă, în rîndul cărora se pot distinge mai multe serii de echivalențe între română și celelalte limbi romanice.

1.0. Din perspectiva definirii individualității limbii române, cazurile de conservare numai în română a unor cuvinte latine clasice au semnificație diferită, în funcție de selecțiile pe care le-au efectuat celelalte zone ale Romaniei.

1.1. Menținerea numai în română a unor termeni latinești clasici, cărora le corespund în celelalte limbi romanice diferite inovații de dată latină tîrzie sau romanică, e rezultatul faptului că latina dunăreană nu a participat la anumite inovații ale latinei tîrzii și poate fi considerată un indiciu al caracterului mai conservator al latinei dunărene, respectiv al românei.

Unul dintre exemplele tipice e reprezentat de lat. clas. *ovis*, menținut doar în rom. *oaie*, în timp ce în restul Romaniei s-au impus fie derivatul diminutival **ovicula* (în limbile iberoromanice și izolat în galorom.), fie alți termeni ca *vervex*, **feta*, *pecora*, *nutrix* (cu diferite evoluții semantice). Semnificativ pentru păstrarea lui *ovis* în română este și faptul că aici a fost menținut (sau refăcut) sincretismul între semnificațiile „oaie (termen generic)" și „oaie femelă" [9]. Tot o supraviețuire legată de caracterul mai arhaic al lexicului românesc este lat. *noverca* > arom. *nuiarcă*, *nearcă* (menținut și în alb.), conservare paralelă cu menținerea termenului masculin *vitricus* în rom., alb., dialectele it. din Calabria, Lucania și în sardă; celelalte limbi romanice prezintă descendenți ai lat. tz. *matrastra*, *matrigna*, *matrea* sau creații de dată romanică. În același sens poate fi citat lat. *li(n)gula* > rom. *lingură*, termen vechi în latină, pentru care celelalte limbi romanice prezintă o inovație datînd din epoca imperiului tîrziu, *cochlear(ium)*, cu excepția retoromanei, în care s-a impus un cuvînt gotic [10]. Cazuri similare sînt: lat. *adjutorium* > rom. *ajutor*, căruia îi corespunde în limbile romanice occidentale un derivat substantival creat de timpuriu de la verbul *adjutare* (spre exemplu, v. fr. *aiudha* are prima sa atestare în Serments de Strasbourg); lat. *perambu-*

[8] V. pentru o discuție mai amănunțită a acestor probleme Victoria Popovici, *art. cit.*, p. 157–159.

[9] În alte zone ale Romaniei cele două semnificații sînt exprimate prin termeni diferiți; de exemplu, eng. *nuorsa* (< lat. *nutrix*) desemnează numai oaia femelă, în timp ce ca termen generic se utilizează descendenți ai lui *bestia*.

[10] Izolat continuatori ai got. **skeitho* sînt atestați și în dialecte galoitalice, în venetă și în Istria, cf. M. Pfister, *La specificità del lessico friulano nell'ambito romanzo*, în *Cultura in Friuli. Omaggio a Giuseppe Marchetti*, Udine, 1988, p. 226–228.

lare > rom. *preumbla*, *primbla*, *plimba*, căruia îi corespund în it., oc., cat., sp. și port. derivate de la *passus*.

Conservarea exclusivă în română a anumitor cuvinte latine este uneori rezultatul unor condiționări extralingvistice. Un exemplu deseori comentat este lat. *imperator*, menținut doar în aria răsăriteană a romanității (rom. *împărat* și alb. *mbret*), pe care celelalte limbi romanice l-au împrumutat începînd din secolul al VIII-lea. În cazul lat. *placenta* (cuvînt de origine greacă) > rom. *plăcintă*, termenii variați care-i corespund în celelalte limbi romanice (it. *sfogliata*, sp. *hojaldre*, fr. *galette* (*feuilletée*) etc.) au ca punct de plecare alt referent.

1.2. Unora dintre cuvintele latinești clasice moștenite numai în română le corespund în celelalte limbi romanice descendenți ai sinonimelor lor. Acest tip de echivalențe poate fi considerat drept indiciu al unor selecții regionale diferențiate, care opun româna (respectiv latina dunăreană) celorlalte arii ale romanității.

O asemenea situație e constituită de sinonimele *se dare* și *se dedere* (compus al lui *dare*); acesta din urmă a fost moștenit doar în rom. *a se deda*, în timp ce it., friul., eng., sp., port. continuă pe *se dare* [11].

Cu anumite rezerve, pot fi aduse aici în discuție și alte cazuri. Se poate presupune că a existat în latina tîrzie o selecție dialectală între sinonimele *negotiator* (menținut doar în rom. *negustor*, alături de *negotium* și *negotiari* [12]) și *mercator*, menținut în v. fr. și v. oc., pe care l-au înlocuit în întreaga Romanie occidentală derivate de la *mercatus* și *mercari*. În cazul sinonimelor *canticum* > rom. *cîntec* și *cantio*, moștenit de celelalte limbi romanice (cu excepția spaniolei, unde reprezintă un împrumut, cf. Corominas, DCELC s.v.), selectarea lui *cantio* în limbile romanice occidentale este cu mai mare probabilitate consecința unei specializări mai tîrzii a termenilor (*canticum* a preluat aici semnificația religioasă, cu care a și fost împrumutat ulterior în it., fr., sp., port.)[13].

2.0. La rîndul lor, privite în context romanic, inovațiile sînt interpretabile în egală măsură ca elemente de diferențiere și, adesea, în ciuda diferențelor formale, de convergență a limbilor romanice.

2.1. În situațiile în care atît româna, cît și celelalte limbi romanice prezintă, pentru o anumită noțiune, inovații lexicale, putem considera existența acestora — cu anumite rezerve — drept posibil indiciu al unei distribuții regionale a termenilor în latina tîrzie. Spre exemplu, impunerea în română a lat. *mastichinus* (de origine greacă) > *mesteacăn*, în timp ce celelalte limbi romanice continuă, sub diferite variante fonetice și morfologice, pe *betulla* (de origine celtică), se explică prin factori geografici : în

[11] În limbile care mențin pentru semnificația „a da'' pe *donare* (fr., oc., cat.), funcționează pentru semnificația „a se deda'' un derivat al acestuia, *addonare*.

[12] Cu semnificația inițială, *negotium* este atestat o singură dată în v. oc. *neoz*, iar *negotiari* s-a menținut, afară de română, doar în galorom., cf. FEW, s.v.

[13] Multe dintre cuvintele latine moștenite numai în română au fost împrumutate, la date diferite, de celelalte limbi romanice ; afară de *canticum* și *imperator*, pot fi citate și *iudicium* (> rom. *județ*), *negotiator*, *agilis* (> rom. *ager*), *felix* (> rom. *ferice*) etc. Sp., port. și cat. dețin un descendent semicult de la *ligula* : sp., port., cat. *legra*.

regiunea Romei nu exista un termen autohton pentru a denumi acest arbore care crește doar la nord de Pad, astfel că latina provincială a adoptat cuvintele larg răspîndite în regiunile cucerite.

Frecvent, latina tîrzie provincială a inovat în mod diferit în procesul de înlocuire a unor termeni latini „slabi", care nu s-au menținut în aria romanică. Astfel, în locul lat. clas. *ignoscere* „a ierta", a scuza", în română s-a impus *libertare*, derivat de la *libertus* (*a ierta*), al cărui sens etimologic „a elibera un rob" e atestat în română pînă tîrziu ; limbile romanice occidentale au generalizat pentru aceeași semnificație pe *perdonare* „faire grâce, laisser la vie", care s-a menținut și în epoca romanică cu acest sens (FEW s.v. ; J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, 1954—1958, s.v.).

În alte situații, nici limbile romanice occidentale nu au efectuat o selecție unitară a „înlocuitorilor" termenului latin dispărut. Spre exemplu, pentru semnificația „a urca", pe care o deținea în latină *ascendere*, româna a selectat pe **oricare* (dublet al lui *oriori* „a se înălța, a se urca, a se ridica (frecvent despre astre)") > *urca* alături de *subire* (> *sui*), moștenit și în sp., port., izolat în it. centr. ; celelalte limbi romanice au selectat pe **podiare* (cat., oc.), *salire* (it.) sau **montare* (fr. *monter*, considerat însă de FEW drept un derivat pe teren romanic de la *mons*). Același este cazul rom. *adăpost* (< lat. **ad-depositum*), căruia îi corespund în celelalte limbi romanice o varietate de termeni care preiau semnificația lat. *tutum* (sinonimele sale parțiale *refugium* și **receptum*, menținute în v. fr., respectiv în it., cf. REW$_3$, 7161, 7112 ; un derivat regresiv de la *apricare* în sp., port., cat., oc., fr. ; un derivat al lui *riparare*, verb de origine oc., în it. ; continuatori ai lui *tectum* în ret. ; derivate ale lui *substare* în fr., frpr., oc., piem., ret. etc.).

Dacă în cazul termenilor pentru „mesteacăn" și „a ierta" se conturează o distribuție regională a cuvintelor în latină, ultimele două situații discutate pot fi privite ca un indiciu al faptului că, în cazul unui cuvînt latin „slab", s-au creat premisele unei mari varietăți regionale în exprimarea semnificației respective. Româna a inovat diferit față de celelalte limbi romanice, dar ca urmare a acelorași tendințe care au favorizat selecțiile operate de aria occidentală a Romaniei.

2.2. Inovațiile formale proprii latinei dunărene (derivate prin prefixare sau sufixare) se încadrează, după cum a demonstrat I. Fischer, ILR II, p. 122, în tipul general de derivare propriu latinei populare tîrzii. Analizînd aceste formații derivate din perspectivă romanică, se observă că, de multe ori, româna moștenește un derivat, în timp ce celelalte limbi romanice continuă forma nederivată din latina clasică.

Tipic este cazul derivatului diminutival **retella*, care s-a impus în română (*rețea*), favorizat probabil de instabilitatea lat. *rete* (cf. Ernout—Meillet, DEL, s.v.) ; acesta din urmă, continuat sub diferite variante morfologice, este panromanic cu excepția românei ; un alt derivat diminutival, *retiolum*, a existat în v. fr. (*resel*, *roisel*) și în v. sp., de unde a pătruns în mozarabă. În cazul termenilor romanici pentru „a asuda, a

transpira", româna a moștenit o formă prefixată, *assudare* (*adsudare*, *exsudare*?) > *a asuda*, în timp ce în restul Romaniei a fost selectată forma nederivată, proprie latinei clasice, *sudare*. O repartiție similară a formei derivate vs. simple e reprezentată de lat. *adsternere* (*asternere*), moștenit în română (*a așterne*) cu sensurile lui *sternere*, în timp ce acesta din urmă a fost moștenit, cu restrîngerea semnificației, de celelalte limbi romanice.

2.3. Inovațiile semantice presupuse a fi proprii latinei dunărene, care ridică adeseori probleme insolubile de etimologie, sînt sprijinite uneori de evoluții semantice similare pe care le-au cunoscut izolat în alte zone ale Romaniei cuvinte provenind de la aceeași bază latinească.

Asemenea cazuri interesante sînt reprezentate de lat. *circitare* „a întoarce pe toate părțile, a agita" (>rom. *a cerceta*), căruia îi corespunde în fr. și it. evoluția semantică similară a altui derivat verbal din familia lui *circus*, *circare* (v. fr., m. fr. *cerchier* „parcourir (un pays) à la recherche de qch.", v. fr. *recherchier*, fr. mod. *rechercher*, it. *ricercare* etc.), sau de lat. *caecia* „caligo oculorum" (>rom. *ceață*), căruia îi corespunde pe o arie întinsă a Romaniei occidentale evoluția semantică similară a lat. *caecus* (*caeca*) și **caecaria*. Tot ca evoluții semantice convergente pot fi privite lat. *hospitium* „hospitalité; logement réservé à un hôte" și *hospitalia* „chambre d'hôte", ambele din familia lui *hospes* (panromanic), care au dezvoltat în română, respectiv în sardă, semnificații înrudite: rom. *ospăț* „repas, festin", sard. *spađalía* „banchetto degli sposi" [14].

3. Examinarea acestor serii de echivalențe evidențiază faptul că termenii latini moșteniți numai în română sînt relevanți pentru definirea specificului limbii române și, cu rezerve, al latinei dunărene din mai multe puncte de vedere.

Pe de o parte, un număr relativ mare de cuvinte (seria **1.1.**) vine în sprijinul afirmației că româna este descendenta unei latinități izolate de timpuriu și, în consecință, mai conservatoare. La rîndul lor, seriile **1.2.** și **2.1.** reprezintă un indiciu al faptului că, în condițiile în care latina provinciilor era diferențiată la nivel lexical, latina dunăreană poate fi privită ca o arie cu opțiuni proprii atît în ceea ce privește conservarea anumitor termeni din latina clasică, cît și în ce privește inovațiile specifice.

Pe de altă parte, numeroase inovații proprii latinei dunărene sau care s-au menținut doar în română sînt reflectarea unor fenomene generale în latina tîrzie: în primul rînd, impunerea unor derivate în locul cuvîntului simplu (**2.2.**)[15]. De asemenea, anumite evoluții semantice (**2.3.**) se dovedesc a nu fi singulare în ansamblul Romaniei.

În concluzie, cuvintele latine moștenite numai în română reprezintă o categorie eterogenă, cuprinzînd fapte care individualizează româna în context romanic, dar și evoluții care nu se deosebesc de cele proprii restului Romaniei.

[14] Rezerve cu privire la etimologia sard. *spađalía* a exprimat M.L. Wagner, DES, s.v.

[15] C. Th. Gossen, *Interromanisch ausser Rumänisch*, în „Vox Romanica", XLI, 1982, p. 40, a semnalat existența a numeroase cazuri în care „das Rumänische kennt das interromanische Grundwort nicht, wohl aber eine Ableitung", dar și (p. 39) situația inversă, în care „das Rumänische kennt die interromanische Ableitung nicht".

Die ausschliesslich im Rumänischen erhaltenen lateinischen Wörter in romanischer Sicht

(Zusammenfassung)

Die ausschliesslich im Rumänischen erhaltenen lateinischen Wörter, bisweilen vor allem quantitativ angesehen, werden mit ihren semantischen Entsprechungen aus dem Lateinischen und den anderen romanischen Sprachen verglichen, in der Absicht, den Platz des Rumänischen innerhalb der romanischen Sprachen zu bestimmen. Von diesem Standpunkt aus, sind die ausschliesslich im Rumänischen erhaltenen lateinischen Wörter unterschiedlich zu bewerten: klass. lat. Wörter, die nur im Rumänischen erhalten worden sind (z.B. *ovis*, *imperator*), Wörter, die auf eine lateinische Distribution der Synonyma hinweisen (sowohl im Falle klass. lat. Wörter wie *se dedere* ~ *se dare*, als auch im Falle späterer Innovationen, wie *libertare* ~ *perdonare*), Formen oder semantische Entwicklungen, die dem Rumänischen eigen sind, aber allgemeine spätlateinische Tendenzen widerspiegeln (**retella*, *adsternere* ; *circitare*).

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

OBSERVAŢII PRIVIND MECANISMUL METAFOREI ÎN DISCURSUL ŞTIINŢIFIC

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI

În articolul de faţă am încercat să surprindem specificitatea funcţionării metaforice la nivelul produsului (al construcţiei metaforice) şi al producerii (procesul de generare a metaforei ca reflex al unei anumite episteme). Specificul metaforei ştiinţifice a fost surprins în raport cu metafora lingvistică şi cea poetică şi ţinînd cont de tipul de practică ştiinţifică, de nivelul discursiv şi de strategia de comunicare. Evidenţierea configuraţiei particulare a epistemei secolului al XIX-lea a fost realizată cu ajutorul metaforelor dominante, efect al modelelor de realitate acceptate de societate în momentul respectiv.

1.0. Pragmatica în ştiinţele limbajului şi limbajele ştiinţei. O modificare metodologică semnificativă a studiilor contemporane de filozofia ştiinţei şi de lingvistică o reprezintă abordarea pragmatică a unui mare număr de concepte şi probleme ; se vorbeşte chiar de o întoarcere pragmatică („pragmatic turn", „pragmatische Wende") ca un moment însemnat în evoluţia recentă a cercetării. Temeiurile acestei deplasări tematice şi metodologice rezidă în introducerea mai profundă a dimensiunii istorice în ştiinţă (T. Kuhn, S. Toulmin, L. Feyerabend), în căutarea unui sens nou al teoriei, nu doar ipotetico-deductiv, ci sociocontextual marcat, precum şi în interacţiunea fertilă dintre filozofia ştiinţei, lingvistica teoretică şi filozofia limbajului.

Subliniind rolul contextului (timpul, locul, circumstanţele enunţării în lingvistică, ale observaţiei/experimentului în ştiinţă) şi al subiectivităţii (locutorului/interlocutorului, respectiv a observatorului implicat în procesul observat, mai cu seamă în modelarea fenomenelor sociale), ajungem la iluzia descriptivă denunţată de Austin („descriptive fallacy") sau la mitul obiectivităţii, în formularea lui W. Heisenberg ; în ambele situaţii (limbaj cotidian, ca şi limbaj ştiinţific) este vorba de demitizarea neutralităţii limbii şi a funcţiei sale asertive, de evidenţierea mărcilor enunţării, comportînd atitudini propoziţionale, segmentări diferite ale referentului, modulări ale componentelor discursive.

Resurecţia pragmaticii, multă vreme marginalizată, a generat o redimensionare a studiului semnificaţiei prin evidenţierea relaţiei între propoziţii şi contextul în care sînt formulate.

Încercînd să analizăm inserţia subiectivităţii în discursul cel mai „literal"—discursul ştiinţific, ne vom opri la *nivelul produsului* la *construcţia metaforică*, iar la *nivelul producerii*, la relaţia dintre tipul de metaforă şi context (configuraţia epistemei, ca formă de ideaţie globală, ca mentalitate generală).

1.1. Ni se pare esenţial să menţionăm de la bun început prezenţa mecanismului metaforic în toate tipurile discursive, ceea ce dovedeşte că metafora este consubstanţială limbajului (ontogenetic, ca şi filogenetic).

După focalizarea asupra metaforei poetice (şcoala aristotelică şi întreaga retorică clasică) şi asupra metaforei lingvistice (clarificările lingvisticii istorice şi ale filozofiei analitice a limbajului), asistăm astăzi la deplasarea acestui trop din spaţiul lingvisticii şi al retoricii în cel al epistemo-

logiei : problematica metaforei a devenit un ,,topos'' central în cunoaştere (M. Black, 1962, P. Ricœur, 1975, T. Van Dijk, 1975, J. Molino, 1979 a şi b, A. Ortony, 1979). Metafora a încetat pe de o parte să fie un mit poetic, devenind principiu explicativ în ştiinţă, iar pe de altă parte să se cantoneze doar la nivel lexical, pentru a intra în cîmpul teoriei discursului (în argumentare cu ajutorul contribuţiei lui Perelman — Olbrechts-Tyteca, 1958, în teoria actelor de limbaj — cu T. Van Dijk şi G. Huttar, în implicit şi indirecţie — cu C. Kerbrat-Orecchioni, J. Searle).

Spaţiul metaforei ştiinţifice oferă diferite piste de cercetare apte să modifice şi să elucideze mecanismul metaforei lingvistice şi poetice; acest punct de vedere se situează în prelungirea injoncţiunii formulate cu zece ani în urmă de J. Molino et alii (1979 : 36) : ,,Nous voudrions mentionner trois domaines où les diverses fonctions de la métaphore mériteraient d'être décrites : le domaine scientifique, le domaine du rite et de la culture, le domaine de l'argumentation''.

2.0. Opoziţia cognitiv/expresiv şi mecanismul metaforei. Departe de a fi doar un simplu ornament ,,retoric'', metafora funcţionează ca instrument de cunoaştere, dat fiind că noul raport instituit de metaforă modifică imaginea noastră despre lume : ,,Grâce à une vision stéréoscopique qui nous oblige à regarder deux termes en un seul coup d'œil, nous opérons une redescription du monde et acquérons de nouvelles connaissances'' (P. Ricœur, 1975 : 67). Deşi în diacronie concepţia cea mai răspîndită despre metaforă a fost cea expresivă, intuiţii remarcabile apar deja la Aristotel în asocierea metaforei cu enigma ca secvenţă extinsă de metafore, dar mai cu seamă în definirea metaforei ca dispoziţie naturală a minţii de a decela şi înţelege similarităţile între lucruri. (În retorică şi filozofie — precizează el în *Retorica* — trebuie evidenţiate asemănări chiar între lucruri foarte îndepărtate.)

La fel G. Vico, în *Scienza Nuova*, consideră crearea metaforei ca abilitate înnăscută a fiinţelor, ce devin conştiente de inteligenţa lor.

În genere proliferarea metaforică a fost asociată mentalităţii primitive şi infantile, dominate de animism, antropomorfism şi confuzii categoriale; dacă în ontogeneza şi filogeneza limbajului cotidian metafora poate fi asociată unor faze iniţiale, pentru limbajul ştiinţific situaţia este oarecum diferită. Omul nu se mai poate raporta într-o modalitate natural-culturală la unele procese ale ştiinţei moderne (ale fizicii mai cu seamă), pentru că obiecte ca *undă*, *cîmp*, *particulă* nu pot fi explorate nici prin intermediul privirii, nici prin intermediul limbajului cotidian solidar lumii macroscopice; soluţia a fost construirea unui limbaj de invenţie (*black box*, *trou noir*, *boot strap*) ce ocultează distincţia clasică dintre ştiinţa care descoperă şi arta care inventează.

Deci nu există o dezvoltare lineară de la un limbaj metaforic la unul convenţional literal, ci o activitate ciclică continuă (U. Eco, 1984 : 109), o dialectică neîntreruptă între metafora ,,vie'' şi cea ,,moartă'', dialectică determinată de o semantică componenţială de tip enciclopedie şi de o pragmatică a inserţiei contextuale (numite de Levin transferenţă, din transfer + inferenţă).

Chiar dacă multă vreme s-a crezut că pentru a înţelege metafora trebuie să cunoaştem enciclopedia, se pare că de fapt metafora ne permite accesul la enciclopedie (infra 3.).

2.1. Metaforă lingvistică / metaforă poetică / metaforă ştiinţifică. Ca şi metafora lingvistică, metafora ştiinţifică apare pentru a compensa carenţele de „denumire'' (cf. P. Ricœur), lacunele unui sistem lingvistic în criză de termeni pentru noile realităţi. Creaţie absolută sau transfer inter domenii, metafora ştiinţifică funcţionează ca un *model* al realităţii evocate. Faţă de *metafora intensională* (bazată pe incompatibilitatea restricţiilor selective de tipul: „Fata aceasta e o trestie'' sau „Soarele rîdea sus pe cer''), caracteristică limbajului poetic, şi de *metafora extensională* a limbajului cotidian („Şeriful a intrat'' pentru „Şeful a intrat''), metafora ştiinţifică apare dublu determinată (intensional, ca în „Gramatica este sîngele şi sufletul limbii'' — B. P. Hasdeu — şi extensional, „Secolul nostru a pus pe picioare şi a învăţat să umble pe *copilul* născut în secolul trecut'' — Hasdeu, 1984 : 26 —, unde copilul, compatibil la nivelul restricţiilor selective, este inadecvat referenţial, referentul fiind studiul lingvistc).

S-a remarcat că există mai multe repertorii lexicale din care metafora ştiinţifică îşi extrage termenul figurat (O. Berca, S. Vultur, 1986 : 21 — 22) : i) un repertoriu general care se regăseşte într-un mare număr de practici ştiinţifice : *cîmp*, *energie*, *polaritate*, *reflex*, *celulă*, *forţă*, *valenţă*, *tensiune*, *vector* ; ii) un repertoriu particular (specific unei anumite discipline) ; iii) un repertoriu individual (care în anumite cazuri poate trece în repertoriul particular şi chiar general ; am putea menţiona în acest sens metafora saussuriană a limbii ca joc de şah sau cea wittgensteiniană a jocurilor de limbaj, care au trecut dincolo de limitele mesajului iniţial prin pertinenţa formulării lingvistice corelate unui nou model teoretic, şi el mai adecvat decît cele anterioare).

Metafora ştiinţifică este magistrală în măsura în care informează şi explică (termenul a fost utilizat de Lewis şi încetăţenit de G. Huttar, 1980, în analiza metaforei ca act de limbaj) ; într-adevăr, funcţia sa este de generalizare, de instituire, în timp ce metafora poetică slujeşte concretizării, particularizării mesajului (conform celebrei distincţii a lui C. Bernard : „L'art c'est moi, la science c'est nous'').

În termenii unei analize pragmatice, locutorul vrea să atragă atenţia interlocutorului asupra conţinutului lui *tenor*, indirect prin evidenţierea lui *vehicle ;* în metaforele „moarte'' însă, ca şi în cele ştiinţifice generalizate nu se acordă deloc atenţie vehiculului, parcursul inferenţial fiind scurtcircuitat.

Metafora poetică este cu precădere metaforă *in absentia* (metafora prin excelenţă în opinia lui P. Ricœur), în timp ce *metafora ştiinţifică* este o *metaforă in praesentia* predicativă Tp = Tf (termenul propriu = termenul figurat, ca în „Fagocitele sînt armele de apărare ale organismului'') ; sintagmatica discursului ştiinţific este Tp = Tf, în timp ce pentru discursul poetic ordinea este aleatoare : „Soleil, cou coupé'' /vs/ „Bergère, tour Eiffel''.

În cadrul discursului ştiinţific funcţionează trei axe de diferenţiere a mecanismului metaforic, determinate de :

i) *tipul de practică ştiinţifică* (conform triadei ştiinţe logico-formale/ ştiinţe cosmologice/ştiinţe nomologice);

ii) *nivelul de accesibilitate discursivă :* discurs de cercetare/vs/discurs didactic/vs/discurs de vulgarizare;

iii) *strategia discursivă :* discurs argumentativ (± polemic)/vs/ discurs descriptiv.

Apariţia metaforei este legată de operaţii fundamentale ale discursului ştiinţific : formarea conceptelor, definirea termenilor, explicarea modelelor propuse.

Pentru discursul euristic (de cercetare), putem vorbi de metafore institutive în sensul în care Foucault afirma că practicile discursive formează sistematic obiectele despre care vorbesc. Printr-o denumire stipulativă se inserează în discurs un designator rigid X pentru obiectul O, designatorul rigid fiind după Kripke un nume sau o descriere care desemnează obiectul în toate lumile posibile (S. Kripke, 1972 : 269). Direcţia de acţiune a acestui act institutiv este ca şi pentru directive : cuvînt → lume.

În genere, se poate afirma că discursul de cercetare utilizează cu precădere *metafora concept*, iar discursul didactic *metafora definitorie.*

În discursul didactic metafora explică, accesibilizează fie propriul discurs (infra i), fie discursul altora, preluat convergent sau divergent (infra ii) :

i) „*Le sociodrame* est *un meeting* dans une ville avec cette différence que sont présents seuls les individus que concerne le problème social discuté" (L. Moreno, apud D. Hollier, 1973 : 108).

ii) „*L'homme* est *la proie de son enfance*" (P. Ricœur à propos de Freud).

Mecanismul metaforic exploatează în diverse grade iconicitatea, similaritatea, adesea vizuală între termenul neutru şi cel figurat ; situată în proximitatea imaginii, metafora trimite la percepţie şi figurativ, vizualizînd proprietăţile emergente ; de aici, ponderea sa sporită în discursul didactic (pentru relaţia iconicitate/indicialitate în corelaţie cu metafora/metonimia v. D. Roventa-Frumuşani, 1983).

3.0. Metafora în configuraţia unei episteme. Pentru a stabili configuraţia unei episteme, caracteristicile mentalităţii la un moment dat, trebuie căutate arhetipurile sau cadrul de referinţă universal. Un anumit „thought pattern", o anumită matrice spirituală infrastructurează fiecare epocă : „L'écriture est une traduction de la science, une science de la traduction, ce qui ne veut pas dire qu'elle vienne après la science, mais qu'elle produit dans la langue (les langues) ce que la science signifie dans l'ordre des transformations du réel. Lautréamont, Mallarmé et Cantor par exemple sont réellement contemporains" (Tel Quel, *Théorie d'ensemble*, in D. Hollier, 1973 : 64). Acest dialog între limbajul ştiinţei şi ştiinţele limbajului se concretizează pentru secolul al XIX-lea într-un model biologic, organicist, marcat de descoperirile unui Darwin, Cuvier etc. ; de aici, proliferarea cîmpului metaforic al *familiei*, al *organismului*, al *arborelui*, transferat din domeniul natural în cel social :

i) „Les formes grammaticales et toute l'organisation interne d'une langue sont le produit des premiers moments de son existence, lorsque dans la force de la *jeunesse*, telle *une fleur* ou *un fruit*, elle se détachait

d'une tige récente. C'est que les langues doivent être considérées comme des *organismes ; elles se développent* selon le principe *vital* qu'elles portent en elles et peu à peu *dépérissent*" (F. Bopp, *Vocalismus*, apud D. Hollier, 1973 : 491).

ii) „Comme la terre depuis la création de l'homme, *la langue* depuis la naissance de l'histoire *est devenue un cadavre*" (A. Schleicher, *Zur vergleichenden Sprachgeschichte*, apud D. Hollier, 1973 : 496).

Aceste modele metaforice care acţionează dincolo de graniţele dintre diversele cîmpuri ale ştiinţei funcţionează fie punctual (supra ii), fie intratextual, prin diseminare (supra i ; infra iii) :

iii) „... Amestecului primar lingvistica va ajunge, credem noi, a-i atribui o particularitate foarte bine observată de Humboldt în privinţa dialectelor romanice : « Noi sîntem în stare a urmări diferitele ordini de schimbări pe cari le-a îndurat limba latină în scăderea şi dispariţiunea ei ; sîntem în stare a mai adăuga către acestea amestecul ulterior al elementelor străine ; şi tot încă ne e peste putinţă a ne da seama de *încolţirea sîmburelui* celui *viu*, care se *dezvoltă* deodată sub diverse forme în *organismul limbilor* celor din nou *înflorite* ... » Aci noi vedem o *naştere* în toată puterea cuvîntului şi — orice ar zice Fuchs — este o metaforă permisă, ba chiar necesară, prin claritatea imaginii, de a considera în rezultatul unei asemenea naşteri pe un *copil* produs de doi *părinţi*, cu cari îl leagă filiaţiunea, dar de cari îl desparte individualitatea.

Amestecul secundar poate şi el să se înrădăcineze într-o limbă ; generalmente însă este ca o modă, pe care un popor o îmbrăţişează şi o părăseşte cu o deopotrivă uşurinţă ; cel mult el ne apare ca o *boală* externă, ca un fel de *abces*, pe care dacă ne supără, îl putem stîrpi, fără ca desfiinţarea lui să tragă după sine vreo consecinţă gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contra, face parte din însăşi natura limbei, în care se ramifică astfel în toate direcţiunile, încît în cele mai multe cazuri nu e chip de a-l înlătura fără a distruge prin această violenţă întreaga economie a *organismului*" (B. P. Hasdeu, 1984 : 59).

Dat fiind că în discursul ştiinţific apariţia metaforei este subordonată unor raţiuni denominative şi argumentative, funcţionarea sa este în general expansivă : lărgirea metaforei iniţiale (pivot) la scara întregului paragraf sau subcapitol (supra iii). Această extindere metaforică („métaphore filée" la M. Riffaterre, „grefă metaforică" la T. Vianu) multiplică zonele de conexiune prin introducerea în acelaşi bloc figural a unor figuri auxiliare, cum ar fi epitetul sau comparaţia (supra „sîmburele cel viu", „limbile din nou înflorite", „amestecul secundar ne apare ca o boală, ca un fel de abces"), care acţionează convergent şi redundant — pe aceeaşi izotopie — prin telescopare reciprocă (O. Berca, S. Vultur, 1986 : 45). În acest exemplu, caracteristic pentru prelucrarea originală (intra- şi intertextuală a modelului biologic al limbii-organism), ne aflăm în faţa unui parcurs metaforic multiplu ramificat, a cărui structură de adîncime („limba este un organism") este diseminată la nivelul întregului subcapitol.

Această *expansiune metaforică*, anunţată deja de D. Fontanier (1968 : 109) : „Ces tropes n'offrent pas comme les tropes en un seul mot une simple idée, mais une pensée, et ils la présentent avec plus ou moins de déguisement ou de détour" şi subliniată (inter alii) de grupul μ (1982 : 217) : „Le langage scientifique n'est ni neutre, ni dépourvu de figures,

mais il se donne pour visée entre autres choses la continuité isotopique", transformă metafora în *strategie de comunicare* (ar g umentativă).

Nu ni se pare lipsit de interes să menționăm faptul că în cazul metaforei științifice transferul inter domenii se asociază clivajului termen propriu/termen figurat, adică un termen propriu dintr-o anumită ramură a științei poate deveni termen figurat într-o altă practică științifică (în metafore definitorii de tipul „Carpații — scheletul geologic al țării"). Transferului antropomorfizant din catahreză *(brațul fotoliului, gura fluviului* etc.) îi corespunde un joc termen propriu/termen figurat, realizat prin glisarea de la un domeniu la altul (atît pentru metafora-concept de tipul „arbore bronșic", cît și pentru cea definitorie sau explicativă, de tipul „viscolul nenumăratelor invaziuni barbare" — Hasdeu).

3.1. Metafora *încrengăturii, arborelui, ramificațiilor*, solidară viziunii clasificatoare a științei (nu numai lingvistice) a secolului trecut :

i) „Ce que nous avons observé en petit dans le cas du chêne, se produit en grand dans l'*arbre de vie de la nature*" (Jacob von Uexküll, *Mondes animaux et mondes humains*, apud D. Hollier, 1973 : 97), va fi înlocuită în secolul nostru de metafora *rețelei, țesăturii*, legată de noul model relațional, topologic, nu substanțialist, antropomorfic :

ii) „La linguistique peut devenir le *patron* général de toute sémiologie, bien que la langue ne soit qu'un système particulier" (F. de Saussure, 1972 : 27) ;

iii) „Cet enchaînement, *ce tissu* est *le texte* qui ne se produit que dans la transformation d'un autre texte" (Jacques Derrida, *Grammatologie et sémiologie*, apud D. Hollier, 1973 : 583).

Trecerea de la modelul biologic la cel relațional, nonantropomorfic poate fi pertinent pusă în evidență prin funcționarea metaforei la F. de Saussure — moment de cotitură pentru studiul limbii. Această mutație semnificativă este detectabilă atît la nivel punctual :

iv) „*La langue* est un *trésor* déposé par la pratique de la parole dans les sujets appartenant à la même communauté, un *système* grammatical existant virtuellement dans chaque cerveau" (F. de Saussure, 1972 : 30) — metafora tradițională a limbii-tezaur nestructurat înlocuită în același pasaj de metafora limbii-sistem — , cît și la nivelul discursiv al grefei metaforice :

v) „*La langue* est encore comparable à une *feuille de papier* : la *pensée* est le *recto* et *le son le verso* ; on ne peut découvrir le recto sans découper en même temps le verso . . ." (F. de Saussure, 1972 : 157) ;

vi) „Une *partie d'échecs* est comme une réalisation artificielle de ce que la langue nous présente sous une forme naturelle. D'abord un état du jeu correspond bien à un état de la langue. La valeur respective des pièces dépend de leur position sur l'échiquier de même que dans la langue chaque terme a sa valeur par son opposition avec tous les autres termes . . ." (F. de Saussure, 1972 ; 125).

Revoluția înfăptuită de Saussure în plan conceptual apare indisolubil legată de mutații retorice (metafora limbii ca mecanism și combinatorică) :

vii) „*Tout le mécanisme du langage* repose sur des oppositions" (F. de Saussure, 1972 : 167) ;

viii) „*Le jeu de la langue* . . ." (*ib*., p. 125).

De fapt Saussure însuși se separa net în prefața cursului de predecesorii săi și de modelul lor evoluționist:

viii) „La conclusion échappait d'autant plus à ces comparatistes qu'ils considéraient le développement de deux langues comme un naturaliste ferait de la croissance de deux végétaux" (*ib.*, p. 17).

Modelarea saussuriană a limbajului subînținsă de conceptele de *structură* și *construcție* (explicit menționate în Curs) este metaforic redată de o serie ai cărei termeni aparțin limbajului cotidian și arhitectural:

ix) „*La langue* est *une robe* couverte de *rapiéçages* faits avec sa propre *étoffe*" (*ib.*, p. 235);

x) „*Une unité linguistique* est comparable à une partie déterminée d'un édifice, *une colonne* par exemple; celle-ci se trouve d'une part dans un certain rapport avec *l'architrave* qu'elle supporte; cet agencement de deux unités également présentes dans l'espace fait penser au rapport syntagmatique; d'autre part si cette colonne est d'ordre dorique elle évoque la comparaison mentale avec les autres ordres (ionique, corinthien) qui sont des éléments non présents dans l'espace: le rapport est associatif" (*ib.*, p. 171).

Pentru a configura sistemul de reprezentări caracteristic societății la un moment dat, ni se pare indispensabilă examinarea modelelor arhetipale și a metaforelor dominante într-o viziune integratoare sensibilă atît la modificările diacronice, cît și la corespondențele sincronice.

Concluzionînd (provizoriu) această sumară analiză a metaforei științifice, ni se pare oportun să reafirmăm pertinența metaforei ca instrument de denumire și ca strategie de comunicare (argumentarea prin iradiere metaforică).

BIBLIOGRAFIE

Berca, O., Vultur, S., 1986 — *Imaginea în stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea.*

Black, M., 1962 — *Modell and Metaphor,* Ithaca, Univ. Press.

Eco, U., 1984 — *Semiotics and the Philosophy of Language,* London, Macmillan Press.

Fontanier, P., 1968 — *Les figures du discours,* Paris, Flammarion.

Groupe µ, 1982 — *Rhétorique générale* avec la Postface: *Mirroirs rhétoriques sept ans de réflexion,* Paris, Ed. du Seuil, Coll. Points.

Hasdeu, B. P., 1984 — *Cuvente den bătrîni,* București, Ed. Didactică și Pedagogică, vol. III.

Hollier, D., 1973 — *Panorama des sciences humaines,* NRF, Coll. Le point du jour.

Huttar, G., 1980 — *Metaphorical speech acts,* în *Poetics,* p. 384—399.

Kerbrat-Orecchioni, C., 1986 — *L'implicite,* Paris, A. Colin.

Kripke, S., 1972 — *Naming and Necessity,* în Davidson & Harman (eds.), *Semantic of natural language,* Dordrecht, Reidel, p. 253—356.

Molino, J., 1979 — a) *Métaphores, modèles et analogies dans les sciences,* în „Langages", 54, p. 83—103.

Molino, J., 1979 — b) *Anthropologie et métaphore,* în „Langages", 54, p. 103—125.

Molino, J., Soublin, F., Tamine, J., 1979 — *Présentation: Problèmes de la métaphore,* în „Langages", 54, p. 5—41.

Ortony, A., 1979 — *Metaphor and Thought,* Cambridge, Univ. Press.

Perelman, C. — Olbrechts-Tyteca, L., 1958 — La *nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation,* Paris, PUF.

Ricœur, P., 1975 — *La métaphore vive,* Paris, Ed. du Seuil.

Rovența-Frumușani, D., 1983 — *La sémiotique du discours scientifique en français contemporain,* Univ. de Bucarest.

Saussure, F. de, 1972 — *Cours de linguistique générale,* Paris, Payot.

Van Dijk, T., 1975 — *Formal semantics of metaphorical discourse,* în „Poetics", 4, p. 173—198.

Remarques sur le fonctionnement de la métaphore dans le discours scientifique

(Résumé)

Nous avons essayé de cerner de plus près la pression pragmatique et l'insertion de la subjectivité dans le discours le plus „littéral", à savoir le discours scientifique *au niveau du produit* (de la construction métaphorique) et *de la production* (l'engendrement des métaphores en tant que reflet de l'épistémé).

Après avoir analysé *l'opposition expressif/cognitif* dans la diachronie du fonctionnemnet métaphorique, nous nous sommes arrêtée à la métaphore scientifique déterminée par rapport à la métaphore linguistique et à la métaphore poétique et compte tenu du type de pratique scientifique, du niveau discursif et de la stratégie communicative.

Nous avons essayé de mettre en évidence le „thought pattern" du XIX[e] siècle et du XX[e] siècle à travers les modèles et métaphores dominants à même de rendre la configuration d'une épistémé.

Martie 1989

Liceul „Electroaparataj"
Bucureşti

SEMICULTISMELE LIMBII ITALIENE: O PROBLEMĂ ETIMOLOGICĂ ŞI LEXICOGRAFICĂ

OANA SĂLIŞTEANU-CRISTEA

Pornind de la observaţia că semicultismele reprezintă o categorie de cuvinte al căror statut teoretic, etimologic şi lexicografic nu a fost bine precizat, articolul îşi propune să ia în discuţie acele cuvinte pe care unele dicţionare etimologice ale limbii italiene le-au declarat *voci semidotte* şi, pornind de la acestea, să depisteze posibile criterii de identificare şi determinare a întregii clase.

Studiile ultimelor decenii asupra configuraţiei lexicale a limbilor romanice occidentale au pus în evidenţă existenţa unui grup de cuvinte al căror comportament dezminte şi ameninţă absoluta dihotomie dintre cuvinte moştenite şi împrumuturi culte din latină. Nu s-ar putea spune cu uşurinţă dacă acele cuvinte denumite *voci semidotte* (fr. *mots demi—savants*, *mots demi-populaires*, sp. *semicultismos*, *palabras semirromanceadas*, *palabras semidoctas*) reprezintă cazuri izolate de „abateri" sau formează o adevărată clasă etimologică intermediară.

Dificultatea subiectului constă în perpetuarea unei lipse de claritate şi unitate în definirea teoretică a acestora. În încercarea de circumscriere a clasei, accepţiile termenului „semicult" (it. *semidotto*), pe care se bazează definiţiile, sînt de cele mai multe ori diferite [1], aşa cum diferite sînt şi tipul şi ponderea criteriilor invocate în determinarea respectivelor cuvinte. Recurgerea sistematică la exemple ilustrative (care, fiind mai totdeauna cam aceleaşi, nu sînt în măsură să lărgească prea mult perspectiva teoretică) funcţionează ca substitut şi adesea ca subterfugiu al nevoii de explicitare teoretică. Cele mai multe definiţii date semicultismelor implică totuşi comparaţia cu cele două straturi etimologice de bază ale limbii (al cuvintelor moştenite şi al împrumuturilor) şi se referă atît la cuvintele de o continuitate neîntreruptă din latină, a căror normală „erodare" fonetică a fost frînată de contactul permanent cu latina bisericească, cît şi la preluările pe cale cultă din latină care au suferit adaptări şi alterări de tip popular. Aceasta va fi şi în lucrarea de faţă definiţia de bază a semicultismelor, chiar dacă unii autori au restrîns-o doar la categoria cuvintelor moştenite care nu prezintă o evoluţie fonetică firească [2], iar alţii au extins-o cu prea multă generozitate asupra *tuturor* formelor de adaptare a latinismelor, din *toate* epocile, precum şi asupra fenomenelor de hipercorectitudine legate de grafia latinizantă a cuvintelor de origine populară [3].

Ţinînd cont de faptul că semicultismele reprezintă un fenomen general al Romaniei occidentale, ar fi util să se studieze în ce măsură această rea-

[1] E destul de frecventă tendinţa de a suprapune semnificaţia curentă a it. *semidotto* peste cea lingvistică.

[2] Cf. *semicultismo* în Fernando Lázaro Carreter, *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, 1953, sau *semidotto* în G. Devoto, G. C. Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Florenţa, 1975.

[3] Cf. Bruno Migliorini, *Le parole semidotte in italiano*, în *Actas*, IX Congresso Internacional de Linguística Românica, I, Lisboa, 1961, p. 313—320.

litate lingvistică italiană concordă sau nu cu cea spaniolă, franceză, portugheză etc., dată fiind poziția particulară a fonetismului italian, mult mai apropiat de cel latin, în raport cu situația din celelalte idiomuri romanice. Consultînd dicționarele etimologice italiene [4], întîlnim adesea situația paradoxală a aplicării concrete în practică a verdictului de „semicultism" fără indispensabilele clarificări teoretice preliminare. Prezenta lucrare își propune așadar o răsturnare a perspectivei analitice, pornind de la un corpus mai mare de semicultisme (declarate ca atare de diverșii etimologi), în intenția de a *deduce* pe cît posibil rațiunile (niciodată explicite !) ale unei astfel de sentințe.

Date fiind diferențele minime dintre forma fonetică a cuvintelor italiene și cea a etimoanelor lor latinești, mai mult decît în oricare altă limbă romanică, decizia în legătură cu statutul de cuvînt moștenit sau împrumutat se reduce de multe ori la o pură chestiune de interpretare personală a etimologului (cu atît mai dificilă va fi deci recunoașterea semicultismelor). De pildă, unor cuvinte ca *alga*, *amico*, *avo*, *colore*, *contenere*, *desiderare*, *fistola*, *forma* le-au fost atribuite soluții etimologice opuse : continuatoare directe din latină după unii, împrumuturi culte după alții [5].

Un inventar al cazurilor care ne interesează (incomplet, firește, dar oricum, mai bogat decît cele 10–15 cuvinte citate în general ca exemple tipice de semicultisme) pune în evidență extrema *eterogenitate* a acestei categorii și deci și a criteriilor în funcție de care cuvinte ca *abete*, *acquedotto*, *anemolo*, *avorio*, *basilisco*, *carità*, *chiosa*, *frazzo*, *giocondo*, *invadere* etc. sînt în mod uniform clasate în DEI drept *voci semidotte*. Din corpusul ales nu ne propunem să analizăm cuvintele care prin tradiție sînt considerate exemple indubitabile de semicultisme. Acestea sînt grupabile după criterii onomasiologice sau fonetice : termeni aparținînd vocabularului ecleziastic cu o structură fonetică mai fidel conservată datorită influenței continue a latinei liturgice (de tipul it. *anima*, *diavolo*, *secolo*, *vangelo*, *vescovo*, fr. *ange*, *apôtre*, *chapitre*, *diacre*, *église*, *esprit*, sp. *angel*, *espíritu*, *siglo*, *virgen* etc.) ; cuvinte proparoxitone în cazul cărora nu a avut loc sincopa silabei posttonice mediale (*isola*, *favola*, *secolo*, *tegola*) [6].

Într-o atare cercetare, fundamentală este perspectiva cronologică. O analiză sincronică, bazată pe formele standard ale limbii contemporane, nu este în măsură să ofere cadrul complet al mecanismelor „semiculte" sau „semipopulare". Fiind un proces *istoric*, îndepărtat, care a avut loc mai ales în primele secole de civilizație creștină și medievală italiană, fenomenul astăzi stins al apariției și perpetuării semicultismelor nu poate

[4] DEI : C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, 5 vol., Florența, 1950–1957 ; DELI : M. Cortelazzo, P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. I–IV, Bologna, 1983 ; B. Migliorini, A. Duro, *Prontuario etimologico della lingua italiana*, Torino, 1958 ; G. Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*, Florența, 1970, dintre care ultimele două nu recurg niciodată la categoria de „semicultism", în timp ce primul (mult mai puțin cel de al doilea) o folosește frecvent. De altfel, este rar acest verdict și în dicționarele etimologice ale altor limbi romanice.

[5] Și mai derutante în ceea ce privește statutul de cuvînt moștenit sau împrumut cult sînt unele informații echivoce sau parțiale din DEI, ca de pildă : „*salamoia*, lat. tardo *salmuria*" ; „*elemosina*, lat. cristiano *eleemosyna*" ; „*avventizio*, voce dotta, ma con adattamento popolare" ; „*attimo*, lat. *atomus*, la voce è venuta dalla scuola medioevale" etc.

[6] Fenomenul trebuie pus în legătură cu caracterul mai refractar al limbii italiene la sincopă în general.

fi descifrat în reperele sale principale decît dintr-un punct de vedere *diacronic*. Noul idiom romanic progresa asimilînd, alături de cuvintele impuse prin latina bisericească, un număr impresionant de împrumuturi culte care, pînă la instaurarea unei norme unitare toscane prin gramaticile secolului XVI și prin succesivele valuri de „relatinizare", au cunoscut la nivelul receptării lor populare frecvente alterări sau oscilări de adaptare. Cu trecerea secolelor, numeroase deformări „semidocte", care au circulat ca forme vitale, active, *funcționale* între secolele XIII și XV, au fost treptat abandonate în favoarea formelor mai corecte, reîmprumutate din ce în ce mai intens pe cale culturală, livrescă. Este cazul lui *assempio* („învechit, sec. XIV", DEI) vs. *esempio*, lui *avoltero* („învechit, sec. XII–XIV", DEI) vs. *adulterio*, lui *ferrugigno* („învechit, sec. XIV", DEI) vs. *ferrugineo*, lui *letane* („învechit, Dante", DEI) vs. *litania*, care, din păcate, nu sînt înregistrate în dicționarele contemporane, nici ca intrări separate, nici ca variante arhaice sau de tranziție.

Data primei atestări (nu ulterioară secolelor XVI–XVII), cît și tipul de text în care apar (adesea cu caracter oral, popular) pot fi criterii utile în identificarea semicultismelor.

Cu puține excepții, categoria de cuvinte examinată stă sub semnul hibridismului, al structurilor mixte, al *eterogenității*, detectabile atît pe planul fonetic, cît și pe acela morfologic și semantic.

Fonetismul eterogen al unor structuri lexicale, contopind atît rezultatul unui tratament fonetic natural, cît și anumite tendințe conservatoare față de etimonul latin, este unul dintre criteriile cele mai sigure de recunoaștere a cuvintelor „semiculte".

Exemple de fonetism eterogen pot fi depistabile la nivel lexematic (cînd este restabilită legătura dintre un cuvînt împrumutat și cel moștenit din același etimon, ca în cazul lui *assegnare*, refăcut după *segno*, *chiarificare* după *chiaro*, *commisurazione* după *misura*), la nivel derivațional (refaceri, după modelele moștenite, ale sufixelor din formațiuni culte, ca în *agevole* < lat. *agibilis* sau în *citareggiare* < lat. *citharidiare*) sau la nivel sistemic (presiunea sistemului global al tratamentelor fonetice tradiționale acționînd și asupra neologismelor, ca în cazul geminării nonetimologice din *azzimo* < lat. *azymum*, *abbondare* < lat. *abundare*, *baccola* < lat. *bacula*) [7].

Deformări fonetice în manieră populară sau, dimpotrivă, latinizantă pot avea loc nu numai în cazul substantivelor comune, ci și al antroponimelor și toponimelor de tipul Tolomeo, Campidoglio, Paolo [8]. Numeroase alte „abateri" fonetice, cum ar fi schimbarea accentului sau afereza, pot de asemenea interveni în cuvinte ca *letane* < lat. *litania*, *gaggia* < lat. *acacia*, *lezio* < lat. *delicia*e.

Dacă vom considera funcțional criteriul fonetismului eterogen în delimitarea clasei semicultismelor, atunci o sumă întreagă de cuvinte (tratate diferit de DEI și de DELI) sînt susceptibile să fie integrate acestei

[7] Pentru detalii vezi Sanda Reinheimer Rîpeanu, Oana Săliștеanu, *Fonetismo semidotto o semipopolare nelle lingue romanze occidentali*, în RRL, XXXII, 1987, 3, p. 271–276.

[8] Cf. B. Migliorini, *art. cit.*, p. 318.

categorii : *agumine* < lat. *acumen*, *autorevole* < lat. *auctorabilis*, *cattolico* < lat. *catholicus*, *convinzione* < lat. *convictio*, *fabbrica* < lat. *fabrica*, *fisima* < lat. *sofisma*, *ghiandola* < lat. *glandula* etc. Pe de altă parte, în baza aceluiași criteriu, sînt susceptibile de a fi excluse din această categorie cuvinte ca *atto*, *cantore*, *condannare*, *confessare*, *convento*, *invadere*, al căror verdict de *voci semidotte* (după DEI) este discutabil (sau de-a dreptul contestabil) dacă ar fi să judecăm numai după fonetismul lor (noneterogen), care ar putea fi propriu, în egală măsură, atît unui cuvînt moștenit, cît și unuia împrumutat.

Statutul de semicultism poate fi pus mai ușor în evidență în contextul unui posibil element de dublet, cult sau popular. Limba italiană prezintă adesea, în afara foarte numeroaselor dublete „clasice" (cuvînt moștenit și împrumut din același etimon, cu diferențe semantice), situația destul de rară în spațiul romanic a dubletelor etimologice de sinonime. Alături de termenii culți *agibile*, *amicabile*, *cartulario*, *coadiutore*, *commensurare*, *ferrugineo*, dintre care cei mai mulți sînt considerați învechiți, DEI înregistrează cu intrări separate și cu indicația *voce semidotta* pe *agevole*, *amichevole*, *cartolaio*, *coaiutore*, *commisurare*, *ferrugigno*.

Formele semiculte mai conservatoare față de etimonul lor, cum ar fi *abbazia*, *favola*, *isola*, *tegola*, sînt în schimb mai ușor recognoscibile prin contrast cu elementul lor popular de dublet : *badia*, *fiaba*, *fola*, *ischia* (păstrat ca toponim), *tegghia*, *teglia*. Sînt posibile și cazuri mai rare, întîlnite și în alte limbi romanice, de coexistență a trei rezultate (cult, semicult și popular) ale aceluiași etimon latin, ca în it. *esempio* ~ *assempio* ~ *scempio*, sau ca în sp. *limpido* ~ *limpio* ~ *lindo*, ptg. *vicio* ~ *viço* ~ *vezo* [9]. Fiind vorba de perioada anterioară treptatei instaurări a normei, perioadă în care proliferau și circulau foarte multe forme paralele de adaptare a împrumuturilor, mai mult sau mai puțin alterate în funcție de nivelul cultural al diferitelor pături sociale, principala nedumerire de ordin lexicografic este pînă unde se întind simplele variante ale unui cuvînt și de la ce punct încolo începe dubletul etimologic cuvînt cult — cuvînt semicult? Care și cîte dintre variantele vechi ale unui termen trebuie înregistrate în dicționarele etimologice și explicative, și cum? Au toate același statut și aceeași semnificație? Este *godo* (înregistrat de DEI ca una dintre cele trei variante ale intrării principale *gaudio*, împrumut cult) pe același plan cu *galdio* și *gauldio*? Este *fisonomo* forma cultă din lat. *physiognomon* (cum indică DEI) [10]? Trebuie *fisionomo* și *fisiognomo* să fie înregistrate ca variante ale sale sau ca intrări separate?

Frecvente sînt și *neregularitățile morfologice* ale acestei categorii de cuvinte. În procesul împrumutului lingvistic, petrecut de cele mai multe ori pe cale orală, au apărut forme ce derivă dintr-un nominativ latin, față de corespondentul cult provenit în mod obișnuit din cazul oblic (*frazzo* vs. *frazione*), schimbări de număr (*giogaia*, din pluralul lat. masc. *jugarius*, *lezio* din lat. fem. pl. *deliciae*), treceri la alte conjugări (*concepire*

[9] Vezi M. Alvar, S. Mariner, *Latinismos*, în *Enciclopedia Lingüística Hispanica, II : Elementos constitutivos y fuentes*, Madrid, 1967, p. 23 și Pilar Vázquez Cuesta y Maria Albertina Mendes Da Luz, *Gramática portuguesa*, I, Madrid, 1961, p. 169.

[10] *Fisonomo* și *fisonomia* sînt deformări de tip popular după B. Migliorini, *Lingua d'oggi e di ieri*, Caltanissetta — Roma, 1973, p. 234 și DELI.

din lat. *concipere*, *avvertire* din lat. *advertere*). Dacă admitem eterogenitatea şi discordanţele morfologice ca posibilă marcă a semicultismelor, atunci şi asupra statutului etimologic al unui adjectiv ca *ampio* (cu superlativul *amplissimo*) sau al unor verbe ca *aborrire* (< lat. *abhorrere)* sau *appetire* (< lat. *appetere*) [11] ar putea pluti aceeaşi suspiciune.

Dacă în general *criteriul semantic* se dovedeşte util în separarea împrumuturilor faţă de fondul patrimonial latin, el nu mai este valabil în schimb în cazul semicultismelor care nu prezintă, fireşte, un semantism propriu. Putem observa totuşi că, din punct de vedere onomasiolopic, multe dintre acestea ar putea fi circumscrise, în afara terminologiei ecleziastice la care ne-am referit deja, şi celei răspîndite prin scolastica şi scrierile filozofice medievale *(atto*, *affermare*, *chiosa*, *colto*, *concepire*, *consacrare*, *consolare*, *frode*, *grifo* etc., toate semicultisme după DEI). Această constatare îndreptăţeşte întrebarea dacă statutul de cuvînt moştenit (acordat exclusiv din raţiuni fonetice) nu ar trebui reconsiderat în unele cazuri ca acelea ale cuvintelor *cerusico*, *cresima*, *spasimo* şi chiar şi *fisima*, *attimo*, care din punct de vedere semantic sînt totuşi foarte apropiate de termenii culţi ai limbajului ştiinţific şi filozofic latinesc. Să reprezinte aceştia simplul pandant popular al împrumuturilor savante *chirurgo*-*crisma*, *spasmo*, *sofisma*, *atomo?* Este firească situarea unui astfel de dublet exact pe acelaşi plan cu dubletele ,,tipice'' *aia* ~ *area*, *capecchio* ~ *capitolo*, *desco* ~ *disco*, *foia* ~ *furia?*

Simptomatică pentru hibridismul care caracterizează marea majoritate a semicultismelor este şi prezenţa fenomenelor de etimologie populară, deformări şi asocieri paraetimologice, cum ar fi cele depistabile, după DEI, în cuvinte ca *cementerio* (din lat. tîrzie *caementerium*, asociat lui *caementa*), *chiosa* (contaminare între *glossa* şi *clausa*), *fienogreco* (din lat. *faenum Graecum*, asimilat, prin faptul că denumeşte o plantă, lui *fieno*), *fumosterno* (alterare a lat. *fumus terrae*), *giocoladro* (din lat. *joculator*, contaminat cu *ladro*), *letane* (din lat. *litania*, asociat lui *laetare*) etc. Alterările paraetimologice, întîlnite în mod frecvent în procesul oral al împrumutului lingvistic în toate limbile şi toate epocile, sînt în cazul semicultismelor un indiciu al fazei iniţiale a pătrunderii acestora, caracterizînd foarte multe forme ieşite din uz sau dispărute, cum sînt de pildă distorsionările semidocte din *fisofolo*, *giogante*, *lionfante*, *storlomia*, comentate în acest sens de Bruno Migliorini [12]. Dacă acceptăm fenomenul ca posibil reper în determinarea semicultismelor, atunci poate că ar trebui reevaluat verdictul unanim de împrumut cult în cazul unor cuvinte ca *malinconia* sau *coccodrillo*.

Un criteriu util în trierea cuvintelor de tradiţie semicultă faţă de împrumuturile savante ar putea fi şi *extinderea populară a cuvintelor la nivel dialectal*, mărturii ale oralităţii fenomenului, aşa cum atestă DEI pentru *ferula*, *forcola*, *fracido*, *incudine* şi pentru multe altele. Deloc neglijabil este şi procesul apariţiei unor forme semiculte la contactul dintre latină şi diferitele dialecte italiene [13]. Cuvinte ca lat. *astrologus*, *hypochon-*

[11] Cu condiţia ca trecerea să nu se fi petrecut deja în latina tîrzie sau medievală.

[12] B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Florenţa, 1961, p. 168.

[13] Dacă etimonul cuvîntului dialectal nu este propriu-zis un termen latin, ci un împrumut din toscana literară, atunci fenomenul nu se mai încadrează în aria semicultismelor, ci în aceea a adaptărilor şi schimburilor interdialectale.

dria, *invalidus*, *liber*, *periculum* etc. sau superlativele în *-issimus*, toate împrumuturi de tradiţie cărturărească în limba literară, cunosc reflexe semiculte în salentinul *strolaku*, în calabrezul *pukundria*, în napolitanul *'mmalëto*, în vechiul senez *livoro*, *liro*, în bolognezul *priguel*, în ventimigliezul *beliscimu*, *furtiscimu* [14].

Nu lipsită de rezultate pentru determinarea clasei poate fi şi *comparaţia interromanică*, posibilă soluţie la disputatul statut etimologic al cîtorva cuvinte italieneşti aparţinînd fie lexicului ecleziastic (*monaco*, *ordine*, *parroco*), fie altor arii onomasiologice (*avorio*, *bestia*, *cicuta*, *pensare*). Studiul comparativ diacronic al omologilor francezi, spanioli, portughezi (toate forme cu fonetism eterogen) ar putea furniza indicii importante ale mecanismelor semiculte.

Criteriile discriminatorii propuse în aceste pagini, departe de a fi exhaustive, nu reuşesc să răspundă decît parţial numeroaselor semne de întrebare din jurul noţiunii de semicultism. Motivele pentru care cuvinte ca *alveare*, *astro*, *familiare*, *fervere*, *furare*, *vituperio* (pentru a da doar cîteva exemple) sînt considerate de DEI sau DELI *voci semidotte* ne sînt neclare, dacă nu chiar ascunse.

Viitoare studii vor contribui poate la o delimitare teoretică mai precisă a categoriei etimologice a semicultismelor, privite şi sub aspectul practic al tratării lor lexicografice. Deocamdată, departe de orgoliul sentinţelor infailibile, întrebările, mai degrabă decît răspunsurile, au constituit mobilul articolului de faţă.

Le voci semidotte dell'italiano : un problema etimologico e lessicografico

(Riassunto)

Partendo dall'osservazione che la categoria di „voce semidotta" è ricorrente in alcuni dizionari etimologici italiani, nonostante il mancato consenso nella loro definizione etimologica e lessicografica, in base ad un corpus di tali voci estratto del DEI e DELI, l'articolo si propone di dedurne i tratti salienti e i possibili criteri di riconoscimento : data della prima attestazione, fonetismo eterogeneo, rapporto con eventuali allotropi dotti o popolari, irregolarità morfologiche, criteri onomasiologici, presenza di riflessi dialettali, prospettiva contrastiva romanza.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

[14] Cf. DEI ; G. B. Mancarella, *Salento*, Bologna, 1975, p. 33 ; F. Coco, *Il dialetto di Bologna. Fonetica storica e analisi strutturale*, Bologna, 1970, p. 34 ; Emilio Azaretti, *L'evoluzione dei dialetti liguri (esaminata attraverso la grammatica storica del ventimigliese)*, Sanremo, 1977, p. 168.

RELAŢIA DE COORDONARE PRIN CONJUNCŢIA *CI* ÎN ROMÂNĂ (TIPURI SINTACTICO-SEMANTICE)

CAMELIA STAN

Se analizează din punct de vedere sintactic şi logico-semantic unele tipuri de construcţii cu termeni coordonaţi prin conjuncţia adversativă *ci*. Sînt examinate asemănările şi deosebirile dintre aceste tipuri sintactico-semantice şi tipurile de relaţii adversative cu jonctivele *dar*, *însă*. Exemplele aparţin variantei standard a românei actuale. Se prezintă posibilităţile de a exprima conţinutul structurilor sintactice respective în principalele limbi romanice.

0. Structurile sintactice bazate pe o relaţie de coordonare prin relatorul adversativ *ci* sînt discutate în bibliografia românească de referinţă[1] ca tip cu caracteristici formale şi semantice unitare : doi termeni (părţi de propoziţie sau propoziţii), primul totdeauna negativ, iar cel de-al doilea afirmativ, opuşi ca înţeles. Pornind de la aceste constatări, ne-am propus să examinăm diversitatea construcţiilor cu conjuncţia *ci* la nivel sintactic şi semantic în româna actuală standard. În alte varietăţi ale limbii contemporane, precum şi în limba veche există tipuri de raporturi adversative cu conjuncţia *ci* care nu au fost cuprinse în descrierea de faţă.

Vom examina în cele ce urmează cîteva tipuri actuale de structuri.

1. În planul frazei

1.1. Ex. *El nu pleacă, ci rămîne* [2].

Structura sintactică a frazei cuprinde (din perspectiva gramaticii tradiţionale) două propoziţii principale în relaţie adversativă marcată prin relatorul ***ci*** : *El nu pleacă* şi ***rămîne***.

La nivel semantic, analiza are ca model principal interpretarea care s-a dat coordonării adversative în frază cu conectorii *dar* şi *însă* prin utilizarea unui sistem modal doxastic [3]. Simbolizăm prin litera **P** indexată cele două propoziţii indicate mai sus ($\mathbf{P_1}$: *El pleacă* şi $\mathbf{P_2}$: *rămîne*) şi prin adverbul *nu* valoarea „fals" a primei propoziţii : **nu-**$\mathbf{P_1}$ (*El nu pleacă*). În planul conţinutului, raportul dintre **nu-**$\mathbf{P_1}$ şi $\mathbf{P_2}$ este o echivalenţă doxastică : „⟨se crede că, dacă şi numai dacă⟩ el nu pleacă, ⟨atunci⟩ rămîne", cu forma logică : **⟨se crede că, dacă şi numai dacă⟩ nu-**$\mathbf{P_1}$, **⟨atunci⟩** $\mathbf{P_2}$ [4].

[1] *Gramatica limbii române*, II, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1966 — în continuare GLR II —, p. 224, 250 etc.

[2] Reproduc cu litere cursive albe segmentele de expresie şi cu aldine simbolurile utilizate şi schemele formelor logice (cu excepţia — din motive tehnice — a semnelor < ⊳, ⊃ şi a indicilor numerici ai simbolului **P**). Indic prin „ " elementele de conţinut semantic, prin ⟨ ⟩ ceea ce nu e exprimat ca atare în textul dat, prin ( ) argumentele (cuantificate sau necuantificate şi aflate sau nu în relaţie unele cu altele), prin [ ] delimitarea termenilor unor operaţii logice, iar prin { } partea de formulă care se află în sfera unui operator.

[3] V. Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978 — în continuare Vasiliu 1978 —, p. 65—66, 250—251.

[4] Echivalenţa doxastică este un raport logico-semantic de implicaţie reciprocă stabilit între doi termeni, $\mathbf{P_1}$ şi $\mathbf{P_2}$, care au valoare de adevăr identică (sînt ambii adevăraţi sau ambii falşi) ; conectorul specific este **dacă şi numai dacă . . . atunci** ; în schema formei logice se include şi operatorul modal **se crede că** : **se crede că, dacă şi numai dacă** $\mathbf{P_1}$, **atunci** $\mathbf{P_2}$ (v. Vasiliu 1978, p. 86, 93—94 etc.). Forma logică este modul în care constituenţii sintactici ai unei secvenţe lingvistice se organizează după raporturile semantice dintre ei ; forma logică se reprezintă printr-o schemă (cf. *Dicţionar de filozofie*, Bucureşti, 1978, p. 413).

SCL, anul XL, nr. 3, p. 309—313, Bucureşti, 1989

1.2. *Mîinile mari nu se mai întind, ci atîrnă leneşe.* GLR II, p. 248.

În mod tradiţional, fraza se analizează sintactic în două propoziţii principale coordonate prin jonctivul *ci* : *Mîinile mari nu se mai întind* şi *atîrnă leneşe.*

Prima propoziţie, pe care o notăm cu **nu-P_1**, este echivalentă doxastic cu o propoziţie neexprimată ⟨P_3⟩, ⟨*ele se află în altă poziţie*⟩ „⟨se crede că, dacă şi numai dacă⟩ mîinile mari nu se mai întind, ⟨atunci ele se află în altă poziţie⟩" — **⟨se crede că, dacă şi numai dacă⟩ nu-P_1, ⟨atunci P_3⟩**.

La nivel sintactic, într-o structură subiacentă a frazei date, P_2 se află în relaţie apozitivă cu ⟨P_3⟩ : *Mîinile mari nu se mai întind, ci ⟨ele se află în altă poziţie, şi anume⟩ atîrnă leneşe* — **nu-P_1, ci ⟨P_3 şi anume⟩ P_2.**

1.3. Construcţiile sintactice bazate pe o relaţie de coordonare cu conjuncţia *ci* la nivelul frazei exprimă incompatibilitatea termenilor P_1 şi P_2 (adică proprietatea lor de a fi unul fals — **nu-P_1** — şi celălalt adevărat — P_2 —[5]) şi faptul că această incompatibilitate este conformă cu ceea ce „se crede" despre raportul semantic dintre ei.

2. În planul propoziţiei

2.1. Ex. *Nu copilul, ci mama a strigat.* GLR II, p. 224.

Prin analiză sintactică tradiţională se identifică în propoziţia de mai sus un predicat *a strigat* şi un subiect multiplu alcătuit din două unităţi coordonate prin *ci* : *copilul* (cu adverbul de negaţie *nu*) şi *mama.*

La nivel semantic utilizăm un model analitic adecvat şi util pentru cercetarea structurii interne a propoziţiilor, şi anume calculul funcţiilor[6]. Enunţul cuprinde două funcţii (propoziţii) descriptive[7] cu forma logică : $(\iota x)c(x)$, unde ι este operatorul iota, utilizat pentru descrieri individuale sau definite[8]; aici reprezentăm prin iota sensul articolului hotărît; **x** este argumentul funcţiei; **c** desemnează proprietatea „copil"; formula se glosează: „există un individ şi numai unul **x** avînd proprietatea **c**"; $(\iota y)(\exists x)m(y, x)$, unde **y** este un argument al funcţiei; **m** desemnează proprietatea „mamă"; $\exists$ este operatorul existenţial cu sensul „există cel puţin un ..."; formula se glosează: „există un individ şi numai unul **y** şi există cel puţin un individ **x**, astfel că **y** are proprietatea **m** în raport cu **x**"; funcţia **m** este o relaţie cu două argumente[9].

În primul membru al relaţiei de coordonare — *Nu copilul ⟨a strigat⟩* —, se neagă atît funcţia propoziţională **s** „a strigat" pentru argumentul **x**, cît şi unicitatea lui **x** : $\langle B\rangle\overline{\{(\exists x)\{s(x).(z)[s(z)\supset(z=x)]\}\}}$, unde **B** simbolizează operatorul modal **se crede că,** semnele **.** şi $\supset$ indică două operaţii logice — conjuncţia, respectiv implicaţia —, bara orizontală deli-

[5] V. Vasiliu 1978, p. 250 etc.

[6] Utilizăm termenul *funcţie* cu accepţia de proprietate atribuită prin predicaţie unui obiect. Prin *proprietate* desemnăm „tot ce poate fi enunţat ... despre un individ" (Rudolf Carnap, *Semnificaţie şi necesitate*, Cluj, 1972, p. 64). Funcţia propoziţională este o funcţie **f** într-o anumită utilizare sintactică. Argumentul este obiectul (clasa de obiecte) care satisface funcţia. V. definiţia şi modul de reprezentare a funcţiilor la Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York, 1966 — în continuare Reichenbach 1966 —, p. 80 ş.u.

[7] V. analiza acestui tip de funcţii la Reichenbach 1966, p. 257—266 etc.

[8] V. Reichenbach 1966, p. 258, 261 etc.

[9] Reichenbach 1966, p. 83, 89—90 etc.

mitează sfera negației, semnul = notează relația de identitate [10]; formula se glosează prin : „⟨se crede că⟩ nu este adevărată expresia : există cel puțin un **x**, astfel că **x** are proprietatea **s** și, pentru orice **z** cu proprietatea **s**, **z** este identic cu **x**". Expresia negativă de mai sus este echivalentă cu expresia afirmativă [11]: $\langle \mathbf{B} \rangle \{(x)\{\overline{s(x)} \mathbf{V} (\exists z)[s(z).(z \neq x)]\}\}$, unde semnul $\neq$ exprimă relația de nonidentitate, iar **V**, operația de disjuncție : „⟨se crede că⟩, pentru orice **x**, sau **x** nu are proprietatea **s**, sau există un **z** cu proprietatea **s** și **z** nu este identic cu **x**".

În membrul al doilea al raportului adversativ — *mama a strigat* —, se realizează o operație de specificare a argumentului pentru care funcția **s** este adevărată. Construcția *Nu copilul*, ⟨*ci*⟩ *mama a strigat* are forma : $\langle \mathbf{B} \rangle \{(x)\{\overline{s(x)} \mathbf{V} (\exists z)[s(z).(z \neq x)]\}.(\exists y)[s(y).(y \neq x).m(y, x)]\}$, „⟨se crede că⟩, pentru orice **x**, sau **x** nu are proprietatea **s**, sau există un **z** cu proprietatea **s**, iar **z** nu este identic cu **x** și există cel puțin un **y** diferit de **x** și avînd proprietatea **s**, astfel că relația **m** are loc pentru cuplul de argumente **(y, x)**".

2.2. Examinarea prin calculul funcțiilor a enunțului dat (*Nu copilul*, ⟨*ci*⟩ *mama a strigat*) conduce la concluzia că negația nu este aplicată descrierii *copilul* — $(\iota x)c(x)$ „există un individ și numai unul **x** avînd proprietatea **c**" —, așa cum a rezultat din analiza sintactică[12]. Ceea ce se neagă este funcția **s** pentru argumentul **x** și condiția de unicitate a acestui argument. Textul conține două propoziții în raport adversativ marcat prin jonctivul *ci* : *Nu copilul* ⟨*a strigat*⟩ — cu predicatul subînțeles ⟨*a strigat*⟩ — și *mama a strigat* [13]. Concluzia mai generală pe care o permite acest tip de abordare este că orice coordonare adversativă prin *ci* între constituenți propoziționali se reduce la coordonare între propoziții. De asemenea, din analiza propusă rezultă că raportul semantic dintre părțile de propoziție coordonate prin *ci* nu constă numai într-o „opoziție" puternică [14]. Construcțiile de acest tip exprimă o restricție aplicată funcției propoziționale cu privire la extensiunea acesteia, altfel spus, cu privire la clasa de argumente pentru care funcția ia valoarea „adevărat" [15].

3. Faptele de limbă literară contemporană examinate pun în evidență diversitatea structurală și semantică a raporturilor de coordonare prin *ci*. Acestea se organizează sintactic ca relații între propoziții, una avînd predicat subînțeles (vezi **2.**); ca relații între două propoziții ambele exprimate (vezi **1.1.**); ca structuri eliptice cu un raport apozitiv subiacent (vezi **1.2.**, **2.**). Ele asertează fie o restricție de extensiune a funcțiilor (vezi **2.**), fie incompatibilitatea termenilor (vezi **1.**).

Relațiile de coordonare prin *dar* și *însă*, de asemenea variate ca expresie sintactică în româna actuală, sînt mai unitare în ceea ce privește conținutul semantic : ele exprimă atît în planul frazei [16], cît și (c u unele

[10] Emanuel Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, 1984 — în continuare Vasiliu 1984 —, p. 190 ; Reichenbach 1966, p. 23 etc.

[11] Formularea propusă aici pentru condiția de unicitate diferă de aceea curentă ; cf. Reichenbach 1966, p. 261. Pentru negarea implicației, a conjuncției, a relației de identitate și a operatorilor (universal, existențial), v. Reichenbach 1966, p. 39, 49, 91, 243 etc.

[12] GLR II, p. 51–52, 224 etc.

[13] La această soluție s-a ajuns printr-un demers analitic de alt tip, la E. Vasiliu et al., *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969, p. 147–160 etc.

[14] GLR II, p. 223, 224 etc.

[15] V. definiția extensiunii la Vasiliu 1984, p. 87 etc.

[16] V. nota 3.

excepţii) în planul propoziţiei compatibilitatea termenilor coordonaţi, compatibilitate care nu este conformă cu ceea ce „se crede". Acest sens nu corespunde nici unuia dintre tipurile de sub **1.1.**, **1.2.**, **2.** în limba română.

4. În absenţa unui corespondent etimologic al rom. *ci* (< *ce* < lat. *quid*) [17] în alte limbi romanice (ne referim în continuare la franceză, la italiană, la spaniolă şi la portugheză), conţinutul celor trei tipuri de structuri examinate mai sus (vezi **1.**, **2.**) se redă prin mijloace gramaticale şi lexicale, cum sînt [18] :

4.1. conjuncţii adversative ocurente în contexte specifice atît rom. *ci*, cît şi rom. *dar* şi/sau *însă*: fr. *mais*, it. *ma*, pg. *mas* — fr. *Ce n'est pas l'enfant qui a crié, mais sa mère*; it. *Lui non parte, ma rimane qui*; *Le grandi braccia non si stendono più, ma pendono pigramente*; *Non il bambino, ma la madre gridò*; pg. *Ele não parte, mas fica*; *As grandes mãos não se estendem mais, mas penduram preguiçosamente*; *Não foi a çriansa, mas a mãi que gritou* — ;

4.2. conjuncţii echivalente cu rom. *ci*, dar care în limbile respective exprimă şi nuanţe nonadversative : it. *bensì*, sp. *sino* — it. *Non il bambino, bensì la madre gridò*; sp. *Él no se va, sino se queda*; *Las manos grandes ya no se extienden, sino cuelgan perezosas*; *No gritó el niño, sino la madre* — ;

4.3. locuţiuni adverbiale : fr. *au contraire*, sp. *al contrario* — fr. *Il ne part pas, au contraire, il reste*; *Les grandes mains ne s'élancent plus, au contraire, elles pendent paresseusement*; sp. *Él no se va, al contrario, se queda*; *Las manos grandes ya no se extienden, al contrario, cuelgan perezosas* (în exemplele din spaniolă, *al contrario* poate însoţi conjuncţia *sino*, întărind valoarea acesteia de excludere) — ;

4.4. parataxă : fr. *Il ne part pas, il reste*; *Les grandes mains ne s'élancent plus, elles pendent paresseusement*; *Ce n'est pas l'enfant, c'est sa mère qui a crié*; it. *Lui non parte, rimane qui*; *Le grandi braccia non si stendono più, pendono pigramente*; *Non il bambino, la madre gridò*; sp. *Él no se va, se queda*; *Las manos grandes ya no se extienden, cuelgan perezosas.*

Structuri paratactice care conţin sau nu adverbe de opoziţie se folosesc şi în limba română : *El nu pleacă, rămîne* (sau *dimpotrivă, rămîne*); *Mîinile mari nu se mai întind, atîrnă* (sau *dimpotrivă, atîrnă*) *leneşe*; *Nu copilul, mama a strigat.* Construcţia *Nu copilul, dimpotrivă, mama a strigat* este reperată, însă nu întru totul bine formată, deoarece contextul reprezentat de cuvintele *copilul* şi *mama* nu face parte din clasa de distribuţie a adverbului *dimpotrivă*, utilizat în general între unităţi incompatibile semantic. În cele trei exemple de la **1.**, **2.**, conjuncţia *ci* şi adverbul *dimpotrivă* pot fi coocurente [19] : *El nu pleacă, ci, dimpotrivă, rămîne*; *Mîinile mari nu se mai întind, ci, dimpotrivă, atîrnă leneşe*; *Nu copilul, ci, dimpotrivă, mama a strigat.*

[17] *Dicţionarul limbii române*, Tomul I, partea a II-a, Bucureşti, 1940; W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Tome troisième : *Syntaxe*, Paris, 1900, p. 780—781 etc.

[18] Informaţii comunicate de Marina Rădulescu, Mihaela Mancaş, Tudora Şandru Olteanu şi Oana Sălişteanu Cristea. Cf. Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique & analogique de la langue française*, Paris, 1967; Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1971; *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, Madrid, 1984; J. Almeida Costa e A. Sampaio e Melo, *Dicionário da Língua Portuguesa*, ediţia a V-a, Porto, f.a.

[19] GLR II, p. 224, 250 etc.

La coordination par *ci* en roumain (types syntaxiques et sémantiques)

(Résumé)

L'auteur analyse du point de vue syntaxique et logico-sémantique quelques types de constructions dont les termes sont coordonnés par la conjonction adversative *ci*. Sont examinées les ressemblances et les différences entre ces types syntaxico-sémantiques et les types de relation adversative réalisée par les jonctifs *dar*, *însă*. La recherche repose sur des exemples tirés de la variante standard du roumain actuel.

L'auteur présente également les possibilités d'exprimer les structures linguistiques en question dans les principales langues romanes.

Ianuarie 1989

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

CÎTEVA OBSERVAȚII ASUPRA CONECTORILOR PRAGMATICI DIN LIMBA ROMÂNĂ

RODICA ZAFIU

Se propune o delimitare mai riguroasă, în sistemul limbii române, a clasei de conectori pragmatici specifici conversației uzuale, sugerîndu-se cîteva direcții de analiză a comportamentului și a valorilor semantice și pragmatice ale acestor unități lingvistice.

1. Conectorii pragmatici sînt definiți în genere prin capacitatea lor de a stabili *o relație între două acte de limbaj* [1]; cadrul ideal de manifestare a comportamentului lor este *dialogul*, toate celelalte utilizări fiind derivate din această situație primară și reprezentativă [2]. Prin polifonia sa, discursul monologic conține enunțuri care se cer atribuite mai multor locutori (Ducrot 1980, 1984) și împrumută, în dialogul interior prin care se construiește, mărcile generate de conversație.

Unitatea minimală care permite studierea conectorilor pragmatici este suita de două replici ($R_1 - R_2$)[3]. Articulînd două enunțuri produse de locutori diferiți, care exprimă puncte de vedere distincte, conectorii pragmatici realizează *interacțiunea* conversațională și stabilesc gradual *coeziunea* textului pe care îl produc pas cu pas contribuțiile complementare. Structura și dimensiunea acestor conectori fiind de o mare varietate, un posibil punct de plecare în investigarea lor îl constituie studiul unităților lexicale simple (adverbe, interjecții), al căror sistem e un nucleu completat și lărgit de sintagmele sau formulele propoziționale cu rol similar [4].

2.1. Particulele pragmatice care nu pot să apară decît în conversație formează o categorie dintre cele mai interesante; într-un discurs argumentativ, într-un text narativ etc. ocurența lor, accidentală, apare ca o marcă manifestă a dialogului și a oralității. Evident, ceea ce caracterizează aceste particule nu e atît specificitatea structurii și a funcției, cît uzul, registrul stilistic. Ele reprezintă, în orice caz, indicii cei mai puternici ai interacțiunii lingvistice.

În cele ce vor urma nu ne vom ocupa, deci, de conectorii „livrești", care s-au format în discursul monologic elaborat sau au pătruns în el [5]; ne propunem să demonstrăm că în sistemul limbii române conectorii conversației cotidiene constituie o clasă relativ omogenă și reprezentativă.

[1] Unele definiții menționează și raportul între actul de limbaj și contextul său; interpretările se reduc la aceeași formulă în măsura în care contextul este descris prin vecinătățile lingvistice. Cf. Brockway 1982 : 21, Fernández-Sánchez 1988 : 153 ș.a.

[2] Gray 1977 susține punctul de vedere conform căruia caracterul dialogic este fundamental pentru limbaj.

[3] Pentru utilitatea acestei reducții, vezi Pop 1984 : 26–28.

[4] O foarte interesantă clasificare la Pop 1985, care înregistrează un mare număr de „holofraze" conversaționale.

[5] Vezi Guespin 1984 : 54 : „toute analyse conversationnelle [...] ne peut que regretter que le flirt de la pragmatique avec la logique l'amène à s'intéresser davantage à des connecteurs „nobles" (ceux de l'écrit argumentatif) qu'à ceux de l'oral familial".

SCL, anul XL, nr. 3, p. 315–319, București, 1989

2.2. Lista conectorilor pragmatici nespecifici conversației cotidiene este foarte mare ; cea care urmează e departe de a fi completă : *dar* ; *or* ; *deci*, *așadar*, *în consecință*, *prin urmare*, *astfel*, *ca atare*[6]; *atunci* ; *totuși*, *cu toate acestea* ; *de altfel*, *de altminteri*, *altfel*, *altminteri* ; *în plus* ; *oricum*, *în orice caz* ; *de fapt*, *în fond*, *în definitiv*, *la urma urmei* ; *în fine* ; *cel puțin* ; *pe de o parte*, ... *pe de altă parte* etc. Gradul de omonimie între acești conectori și cei care atribuie valori de adevăr propozițiilor pe care le leagă este destul de redus ; cele mai numeroase sînt elementele care stabilesc pertinența relativă a succesiunii de replici (Brockway 1982), exprimînd atitudinea valorizantă a celui de-al doilea locutor față de actul de limbaj al primului locutor și față de propriul său act.

Spre deosebire de aceste unități lingvistice, clasa conectorilor conversaționali pe care îi putem numi ,,minimali'' cuprinde cuvinte ambigue, adesea aproape asemantice, ale căror valori tind spre simpla funcție de *indici*.

2.3. Conectorii pragmatici trimit către discurs, către contextul lingvistic pe care îl interpretează din punct de vedere semantic, ceea ce înseamnă că din categoria lor trebuie excluse particulele pragmatice care vizează contextul situațional *(Hai* /acasă/ ; *Uite* /un caiet/), precum și cuvintele prin care nu se realizează decît funcția conativă a limbajului : interjecțiile de apel *(hei*, ia_1) sau de interpelare *(măi*, *bă*, *bre)* pe care Pop (1985) le numește ,,mărci pur pragmatice''. Particule ca *hai* sau *iată*, *uite* referă, în anumite condiții, la actul de limbaj, la enunțare ; ele introduc diferite tipuri de acte, astfel încît se poate descoperi în comportamentul lor o specializare, o relație destul de stabilă între valoarea proprie unei interjecții și actul de limbaj realizat prin replica în care aceasta apare : interogație, asertiune demonstrativă a unei informații noi etc. : **Hai**, /*spune* :/ *cît costă ?* ; **Iată** : *am găsit soluția*. Aceste elemente pragmatice nu corespund, însă, definiției pe care am adoptat-o pentru a delimita clasa conectorilor, deoarece au o destul de mare autonomie și nu stabilesc decît o relație de la stînga la dreapta cu enunțul care urmează.

2.4. Pentru a delimita deci domeniul conectorilor specifici conversației (sau cel puțin nucleul lor lexical) e necesar să fie lămurit într-o anumită măsură statutul destul de indecis al *interjecției* în sistemul limbii. Chiar limitele acestei clase de cuvinte sînt destul de labile : mai mulți termeni sînt interpretați cînd ca interjecții, cînd ca adverbe (Nica 1988 : 140, Ciompec 1985 : 31) sau ca ,,interjecții improprii'' (Dominte 1985 : 302). Chiar după trasarea unor limite clasa rămîne eterogenă, conținînd : onomatopeele, categorie aparte (Dominte 1985 : 302), formele expresive, afective, cuvintele de apel — în fine, conectorii pragmatici.

2.5. Introducerea cîtorva criterii suplimentare ar putea preciza aria conectorilor pragmatici ai limbii române. Primul criteriu se referă la apariția unei unități date în prima (R_1) sau în cea de-a doua (R_2) replică a unei unități bimembre de dialog.

Lexemele cu rol pragmatic care apar în R_1 nu pot fi considerate conectori propriu-ziși, pentru că nu au funcția de a impune o interpretare pornind de la ceva ,,deja spus'', nu leagă R_1 de un context anterior. Aceste

[6] Vezi Cilianu-Lascu 1985.

elemente rămîn totuși mărcile unor acte de limbaj specifice, orientate către cererea de răspuns, ceea ce constituie contribuția lor la realizarea coeziunii din unitatea dialogică.

Printre itemele care pot să apară în R_1 se numără interjecțiile care marchează începutul unei fraze exclamative sau interogative — *ei*, *ei bine* —, „exponentul interogativ" al întrebării confirmative — *da*? *nu*?, *așa-i*?, *așa*?, *ai*? (Cristea, Cuniță 1986 : 150), modalizatorii *oare* și *au* (pe care gramaticile îi consideră adverbe), utilizați în interogații dubitative etc.

Criteriul apartenenței la prima sau la cea de a doua replică produce două categorii pragmatice : prima, formată din unitățile care pot să apară deopotrivă în R_1 și în R_2; cealaltă, din conectorii propriu-ziși, care nu apar decît în R_2 și au ca funcție principală pe aceea de *„ambreiori" de răspuns*. Analiza trebuie să distingă sensurile diferite și cazurile de omonimie : la prima vedere, anumiți „ambreiori" par să facă parte din R_1 ; în realitate, această plasare corespunde unei importante modificări semantice și funcționale : *ia*, de exemplu, este scindat în două valori net distincte și marcate prin intonație și prin prezența/absența unei pauze după interjecție. *Ia*$_1$ este o marcă pur pragmatică sau conativă, care apare în R_1 : **Ia** *ascultă* ! ; *ia*$_2$ # e un *ambreior de răspuns* : — *Ce faci aici*? — **Ia**, *aștept pe cineva*. Un comportament similar îl caracterizează pe *e*-, ale cărui principale valori sînt *e*$_1$: **E**, *grăbește-te* ! și **e**$_2$: — *Vii*? — **E**, *depinde*.

Mărcile pragmatice din R_1 sînt indici ai unei *rupturi* (în opoziție cu *legătura* pe care o stabilesc conectorii propriu-ziși). Aceste mărci introduc o temă nouă, o nouă unitate discursivă.

2.6. O altă categorie de mărci care apar exclusiv în răspunsuri este formată din particulele afirmației și negației : *da*$_2$, *mda*, *așa*$_2$, *îhî* ; *nu*$_2$, *ba*, *aș*, *nț* ; *ba da*, *ba nu*. *Da*$_2$, *nu*$_2$, *așa*$_2$ se opun, ca sensuri și utilizări diferite ale acelorași lexeme, unităților *da*$_1$, *nu*$_1$, *așa*$_1$ — care sînt caracterizate printr-o intonație interogativă și apar în R_1. Rolul de conectori al acestor particule este discutabil ; domeniul lor se poate delimita prin următoarele criterii : a) *valoarea de substitut*, b) *independența formală*, c) capacitatea de a contracta *relații sintactice* de subordonare, ca element subordonat sau ca regent. Membrii acestei clase sînt *pro-fraze*, decodate prin raportare la enunțul anterior (Wunderli 1974, Nica 1988 : 140) ; valoarea propozițională (posibilitatea de a forma enunț independent) e o caracteristică pe care *pro-frazele* o împart cu unii conectori propriu-ziși : *de*, *mde*. În ceea ce privește relațiile sintactice, doar poziția de termen regent este semnificativă, în vreme ce subordonarea creează diferențieri în interiorul clasei (să se compare : *Spune că* **da** / **Spune că* aș — cu **Da**, *pentru că* . . . / **Aș**, *pentru că* . . .).

2.7. Un criteriu ineficient pentru delimitarea categoriei conectorilor propriu-ziși, dar care indică o posibilă clasificare internă a categoriei și a claselor înrudite este cel al *poziției* pe care elementele dependente le ocupă în enunț. Se poate face distincția între poziția *inițială* (foarte bine reprezentată de elemente care „joacă rol de bornă la stînga", Simonin 1984 : 49 și care au funcția de „atac de discurs", Bouacha 1981 : 44 — *păi*, *ia*$_{1-2}$, *e*$_{1-2}$ etc.), cea *finală* (funcție de închidere, reprezentativă mai ales pentru R_1 : *nu*$_1$?, *da*$_1$?, *ai*?) și cea *liberă* (care izolează anumite sintagme după criterii sintactice și semantice : *zău*, *de*, *da*$_2$).

3.1. Categoria pe care o putem numi pe drept cuvînt ,,a conectorilor pragmatici ai conversației", prezenți exclusiv în R_2 (,,parapraxemele" lui Gardès-Madray, 1984 : 20), cuprinde, ca unități principale, termenii : *păi*, *de*, *mde*, *deh*, ia_2, e_2 (și variantele lor). Este interesant de observat că toate aceste unități au, în mare parte din utilizările lor, o valoare modalizatoare comună : *indecizia*, *îndoiala*. Fenomenul se poate explica prin atitudinea metalingvistică manifestată prin intermediul acestor conectori și implicînd o anumită dedublare. Propoziția *Eu zic că X* se opune propoziției *X* (enunțate pur și simplu) prin adăugarea unei relații de dependență între enunț și subiectul enunțător ; de aici pot deriva două tipuri de atitudine opuse : *intensivă și persuasivă* (*asum X*) sau, din contra, *prudentă* (*eu spun X* ; *ceilalți* ...). Polaritatea e ilustrată perfect de perechea *Păi vine* (,,Într-adevăr vine") — *Păi*, *vine* (,,Mda, cred că vine"). Mărcile enunțării (în rîndul cărora trebuie trecuți și conectorii, comparabili de multe ori cu *declarativele*) orientează interpretarea pe calea implicațiilor indirecte, care se substituie lecturii transparente (Dascal 1983 : 98).

3.2. O clasificare internă extrem de utilă se obține aplicînd particulelor pragmatice criteriul *instanței enunțiative reprezentate*. Enunțul marcat e atribuit uneia dintre instanțele enunțiative L_1/L_2 (locutor prim/ locutor secund). *Ia*$_1$, *uite*, *iată*, *zău* însoțesc un enunț asumat de propriul său enunțiator, de EU ; *zi* (**Zi** : *ai venit*? ,,ai venit, care va să zică?"), *ai*? (*Ești bolnav*, **ai**? ,,ești bolnav, așa susții?") atribuie conținutul enunțului celuilalt locutor, într-o utilizare polifonică și *ironică* a limbajului.

3.3. Prima și cea mai generală funcție a *ambreiorilor de răspuns* este de conectare a R_2 la R_1 ; de aici decurge o întărire a relației semantice implicite dintre cele două enunțuri, ceea ce transformă conectorul pragmatic cu valoare abstractă în substitut de conector determinat : adversativ, conclusiv, cauzal etc. Funcția mai puțin evidentă este atribuirea replicii unui locutor identic sau nu cu enunțiatorul.

3.4. Analiza propriu-zisă trebuie să determine comportamentul și valorile fiecărui conector. Posibilitatea de a omite (cu sau fără modificări semantice) conectorul oferă informații pertinente asupra funcțiilor pragmatice.

Pentru *păi*, de exemplu, concluziile ar fi : conectorul nu apare decît în R_2 ; în situațiile (destul de rare) în care e independent, e vorba mai curînd de o elipsă a secvenței care ar fi trebuit să-i urmeze. Poziția sa este întotdeauna inițială : nu închide R_1 printr-o valorizare pozitivă, ci o continuă ca un *corectiv* : prin opoziție sau întărire. Enunțul este asumat de enunțiator, dar consecințele pot fi diferite : fie insistență, fie rezervă (v. supra, **3.1.**).

4. Conectorii pragmatici ai limbii române formează, după cum se observă, un sistem complex și nu foarte omogen, care nu se refuză totuși analizei. Subclasa constituită de conectorii specifici conversației cotidiene merită o investigație mai amănunțită, pornind de la premisa că aspectul *spontan*, *afectiv* și *aleatoriu* al interjecțiilor și al adverbelor care o compun nu e decît un fenomen de suprafață. Comportamentul acestor particule poate și trebuie să fie descris în termeni semantici și pragmatici.

BIBLIOGRAFIE

Brockway, D., 1982 — *Connecteurs pragmatiques et principe de pertinence*, în „Langages", 67, p. 7—22.

Bouacha, A. A. 1981 — *„Alors" dans le discours pédagogique : épiphénomène ou trace d'opérations discursives ?*, în „Langue française", 50, p. 39—52.

Cilianu-Lascu, C. 1985 — *Le connecteur pragmatique „donc" en français et en roumain — inférence et argumentation*, în *Sémantique lexicale et sémantique énonciative* (*Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane*, XV), București, [T.U.B.], p. 209—226.

Ciompec, G. 1985 — *Morfosintaxa adverbului românesc*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Cristea, T., Cuniță, A., 1986 — *Modalités d'énonciation et contrastivité*, București, [T.U.B.].

Dascal, M. 1983 — *Pragmatics and the Philosophy of Mind. I. Thought in Language*, Amsterdam, John Benjamins.

Dominte, C. 1985 — *Interjecția*, în I. Coteanu (coord.), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 293—303.

Ducrot, O. (éd.) 1980 — *Les mots du discours*, Paris, Minuit.

Ducrot, O. 1984 — *Le dire et le dit*, Paris, Minuit.

Fernández-Sánchez, M. M. 1988 — *Procedimientos discursivos y conectores en las conversaciones especificas. Conclusiones de un estudio*, în „Le langage et l'homme", 23, fasc. 2, p. 152—157.

Gardès-Madray, F. 1984 — *Praxématique et interaction verbale*, în „Langages", 74, p. 15—29.

Gray, B. 1977 — *The Grammatical Foundations of Rhetoric. Discourse Analysis*, The Hague, Mouton.

Guespin, L. 1984 — *Interaction verbale et catégorisation dans l'entretien : sur une enquête sociologique à Louviers*, în „Langages", 74, p. 47—91.

Nica, D. 1988 — *Teoria părților de vorbire. Cu aplicații la adverb*, Iași, Editura Junimea.

Pop, L. 1984 — *Pentru o definiție a dialogului*, în Carmen Vlad (coord.), *Semiotică și poetică* 1, Cluj-Napoca, [T.U.C.], p. 1—38.

Pop, L. 1985 — *Mărci dialogale*, în LR, XXXIV, nr. 5, p. 420—426.

Simonin, J. 1984 — *Les plans d'énonciation dans „Berlin Alexanderplatz" de Döblin ou de la polyphonie textuelle*, în „Langages", 73, p. 30—56.

Wunderli, P., 1974 — *Syntaxe transphrastique : fr.* **non**, în SCL, XXV, nr. 5, p. 461—487.

Quelques remarques sur les connecteurs pragmatiques du roumain

(Résumé)

L'auteur se propose de délimiter et de décrire le système et le fonctionnement de quelques catégories de connecteurs pragmatiques du roumain. Les embrayeurs de réponse — le type le plus représentatif des connecteurs de la conversation quotidienne — ont des valeurs sémantiques et pragmatiques assez divers, mais leur comportement se laisse circonscrire à l'aide de certains critères (position, rapport à l'acte de langage, capacité d'attribuer le contenu de l'énoncé au locuteur, etc.).

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12



BIBLIOGRAPHIE

[illegible]

Quelques remarques sur les connecteurs pragmatiques du roumain

(*Résumé*)

L'auteur se propose de [illegible] et de décrire le système et le fonctionnement de quelques catégories de connecteurs pragmatiques du roumain. Les connecteurs de réponse — le type le plus représentatif des connecteurs de la conversation quotidienne — ont des valeurs sémantiques et pragmatiques assez diverses, mais leur comportement se laisse décrire à l'aide de certains [illegible] par rapport à l'acte [illegible] d'efficacité [illegible] au contenu de l'énoncé du Locuteur, etc.

Martie 1984 — Institutul de lingvistică, Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

Studii
și
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

Spiru Haret, 12
RO—79638 București 1, ROMÂNIA

Founded in 1950
Six issues every year

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields : general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address : Redacția revistei STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO—79638 București 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to :
ROMPRESFILATELIA — Sectorul export—import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376 prfsi r, RO—78014, București, Calea Griviței nr. 64—66.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație**. Ediția a IV-a, 1983, 296 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom III **(1981)**, 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV **(1982–1983)**, 1985, 192 p., 16,50 lei ; tom V **(1983–1984)**, 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI **(1984)**, 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII **(1985)**, 1986, 224 p., 19 lei ; tom VIII **(1986)**, 1987, 262 p., 21 lei; tom IX **(1987)**, 1989, 196 p., 16,50 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P (presin–puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343–1866, 100 lei. Tomul X. Partea 1. Litera **S (s–sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei. Tomul X. Partea a 2-a. Litera **S (scladă– semințărie)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea a 2-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Dănăilă, cercetător științific, principal, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Elena Ciobanu, cercetător științific principal, 1987, p. 389–692, 64 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei ; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei; tom XXV, 1986, 176 p., 17,50 lei.

ION COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 25 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, [vol. I], 1987, 224 p., 16 lei ; vol. II, 1988, 368 p., 28 lei.

AL. MAREȘ, **Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea**, 1987, 422 p., 1757 fig., 92 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 282 p., 25 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, I. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Noul atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. (broșură), 322 lei.

ION COTEANU, MARIUS SALA, **Etimologia și limba română**. Principii și metode, 1987, 160 p., 11,50 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București. **Dicționarul explicativ al limbii române. Supliment**, 1988, 198 p., 37 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1988 (XXXIX)

4

MARINA RĂDULESCU, Text şi coerenţă; MIHAELA MANCAŞ, Coerenţa textului şi figura retorică; RODICA ZAFIU, Figuri ale discursivităţii; RODICA MARIAN, Conector sintactic, figură şi personaj în *Luceafărul*; FELICIA ŞERBAN, Figuri modal-temporale în poezia lirică; CRISTINA FLORESCU, Congruenţa stilistică dintre nivelele textuale; IOAN PÂNZARU, Despre alegorie; FLORENTINA VIŞAN, Titlul — figură de dublă intitulare a textului poeziei chineze clasice; NINA IVANCIU, Strategii de atenuare cu efecte comice.

★

MARLEEN VAN PETEGHEM, Reversibilitatea constituenţilor nominali în propoziţiile copulative (cu verbul *a fi*) în limba română.

5

EMANUEL VASILIU, Cîteva reflecţii asupra distincţiei semn/simbol; MARIANA NEŢ, Figură şi univers de discurs; GABRIELA DUDA, Hiperbolă şi discurs poetic; CARMEN MATEI, Nivele şi funcţii narative; OLIMPIA BERCA, O transformare de text: *De-ar fi mijloace* de M. Eminescu; MARIA FOARŢĂ, Pseudoverslibrismul între clasici şi moderni (Reflexele textuale ale unei maniere prozodografice); CAMELIA STAN, Structuri adversative cu elemente modalizatoare (în textul poetic); LARISA AVRAM, „Verb auxiliar" în limba română: categorie lexicală sau morfem gramatical?; DANIELA STOIANOVA, Întrebuinţări ale conjunctivului în limbile română şi bulgară şi construcţia *∂a* + verb în bulgară.

6

GH. CHIVU, Un dicţionar puţin cunoscut: *Lexicon compendiarium latino-valachicum*; VIOLETA BARBU, Mărturii transilvănene din secolul al XVIII-lea despre limba română (I); ANDRA ŞERBĂNESCU, O structură sintactico-semantică: *nu . . . decît*; I. FUNERIU, Note pentru o nouă ediţie Macedonski („Amendamente" la rimă).

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1989 (XL)

1

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI, Standardizarea implicaţiei conversaţionale; AMELIA MOLEA, Conceptul de „evaluare graduală" în română şi engleză. Sintaxa grupului cuantificator — schiţă de analiză contrastivă; ANA-CRISTINA HALICHIAS, Note privind lexicul latinei de cancelarie din ţările române; VIOLETA BARBU, Mărturii transilvănene din secolul al XVIII-lea despre limba română (II): Glosarul latino-român al lui József Benkő; DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU, Opoziţia de gen la numele proprii de persoane în limba română. Prenumele.

2

MARIANA NEŢ, Figura textuală: emblemă motiv, simbol; CORNELIU REGUŞ, ASPAZIA REGUŞ, Alternanţe fonetice româneşti în documentele slavo-române; IOAN N. BÎTEA Statutul morfematic al formelor *un* şi *o*; AL. IONAŞCU, Note etimologice; TIBERIU PLETER, *Zacherlină*.

RM—ISSN 0039—405X


I. P. Informaţia c. 1230

Lei 30

Sibiu

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XL
4
iulie-august
1989

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA



Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction:
79638 Bucureşti, Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele n' ublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et les tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA — sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.
În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii şi cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREŞTI 1 SPIRU HARET 12 — *4–XL–1989 iulie–august* — APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

NOTE BIBLIOGRAFICE

REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

METALIMBAJ ȘI CONVERSAȚIE ÎNTR-UN TEXT LITERAR CLASIC*

MARIANA NEȚ

Articolul studiază modalitatea particulară de articulare a enunțului la enunțare într-un text literar care își asumă explicit caracterul de „artă poetică" arătînd consecințele unei astfel de analize pentru cercetarea gramaticii, semanticii și a pragmaticii unei limbi date, într-o etapă oarecare a evoluției acesteia.

0. Într-un articol relativ recent, Nadine Gelas arată, pe bună dreptate, că „orice dialog romanesc [prin extensie, orice dialog literar], în desfășurarea sa specifică, tinde să fie o formă mai mult sau mai puțin elaborată de analiză conversațională. [...] În consecință, dialogul romanesc este, în același timp, o poetică a conversației [în sensul atribuit termenului „poetică" de Roman Jakobson] și astfel înțelegem cum literatura poate constitui un teren privilegiat pentru studierea mecanismelor conversației obișnuite, [înțelegem cum] teatrul sau romanul își pot propune să arate modelul de funcționare a legilor conversaționale, a negocierilor, a raporturilor de loc etc." (Gelas, 1988 : 326, 328—329). Paginile ce urmează își propun să demonstreze această ipoteză de lucru, considerînd totodată textul literar drept un enunț care-și conține propriul său metalimbaj (cf. Hamon, 1977 : 265), așadar drept o secvență lingvistică prezentînd (o parte dintre) urmele propriei sale puneri în discurs.

1. Demonstrația se va baza pe analiza unui text literar al cărui caracter generic de a r t ă p o e t i c ă este asumat explicit, încă de la început : *Critica „Școlii nevestelor"* de Molière. După cum am arătat cu alt prilej (cf. Neț 1986 și 1987), textul literar artă poetică este acel tip de text în care ponderea mărcilor metalingvistice este (1) mai mare decît cea a mărcilor „lingvistice propriu-zise", iar (2) distribuția mărcilor metalingvistice în desfășurarea sintagmatică a enunțului este aproximativ constantă. Analiza va detalia modalitățile de articulare a enunțului la enunțare prin intermediul semnalelor metalingvistice reperate în suprafața textului.

Așa cum arată și titlul, *Critica „Școlii nevestelor"* se anunță, încă de la primele replici, ca reprezentare a unei „dezbateri" ; textul este o controversă despre succesul sau eșecul actului de discurs — cu toate subcategoriile sale —, în care personajele se definesc prin modul de raportare la actul *a spune*.

În primele două scene, Urania și Eliza — al căror dialog se definește prin jocul între v o r b i r e și t ă c e r e, dar și prin actele *a vorbi* și *a tăcea* — caracterizează vorbirea Climenei și a Marchizului (personaje deocamdată absente). Trecînd de la particular la general, personajele se referă apoi la modul de vorbire — de a spune „vorbe de duh" — la curte și în societate :

* Dedicăm acest articol celui de al XIX-lea Congres de Lingvistică și Filologie Romanică (4—9 septembrie 1989, Santiago de Compostela, Spania).

SCL, anul XL, nr. 4, p. 325—330, București, 1989

„*Eliza :* [...] Îl cunoști pe Damon și știi cît de leneș din fire e cînd e vorba să întrețină o conversație. [...] Erau încredințați toți că Damon venise între ei ca să delecteze societatea cu vorbe de duh și că fiecare cuvînt ieșit din gura lui trebuie să fie ceva cu totul neobișnuit ; că trebuia neapărat să improvizeze o conversație în versuri și să nu piardă prilejul de a face o întorsătură de spirit nici cînd cerea vin. Damon, însă, i-a dezamăgit prin muțenia lui și amfitrioana a fost tot atît de nemulțumită de el, pe cît de nemulțumită am fost eu de ei.

Urania: [...] Subiectul ăsta [tipul de vorbe de duh care se fac la Curte] prea te înfierbîntă, să-l lăsăm deoparte".

De asemenea, este semnificativ, de pildă, lungul dialog din scena 2, între Urania și valetul Galopin, în care e conjugat verbul „a spune" :

„*Galopin :* A venit doamna Climena [...]
Urania : Repede, *spuneți-i* că nu sînt acasă.
Galopin : *I s-a spus* că sînteți acasă.
Urania : Și cine-i nătărăul care *i-a spus* asta? [...] Al naibii să fii de necioplit. *Am să te-nvăț eu minte să mai răspunzi cum te taie capul.*
Galopin : Atunci *mă duc să-i spun că nu vreți să fiți acasă* [că ați spus că nu sînteți acasă].
Urania : Stai, lighioană, acum că tot *ai făcut prostia să-i spui că sînt acasă*, las-o să vină sus.
Galopin : E încă jos în stradă, *stă de vorbă* cu cineva".
[s.n., M.N.]

Conjugarea în exces a verbului „a spune" și conturarea a numeroase universuri de discurs pentru actul *a spune* este un semnal al „necesității" de a interpreta textul ca pe o artă poetică în funcție pe tot parcursul piesei. În acest sens este simptomatică, de exemplu, și microsecvența următoare, în care am subliniat și am „rescris" între paranteze drepte mărcile care permit interpretarea ei drept o proiecție lingvistică a unui complex proces de comunicare, cuprinzînd atît un act de discurs, cît și calificarea acestuia :

„*Eliza :* Ce-i drept, *e cam plicticoasă doamna asta* [conversația doamnei ășteia] de felul ei [...] Și, *în ciuda ifoselor ei* [în ciuda pretențiilor exprimate de ea], *găsește* [spun] *că e cea mai dobitoacă* [că spune cele mai multe prostii] *din cîte țin cu orice preț să facă pe deșteptele* [din cîte pretind că spun lucruri inteligente].
Urania : *Epitetul e puțin cam tare.*
Eliza : Ei, lasă. Dacă e vorba să judecăm drept, *este un epitet pe care-l merită* și încă-l merită cu vîrf și îndesat".

Schimbul de replici următor :

„*Eliza :* Spune dumneata dacă ai mai văzut vreodată o persoană căreia să i se potrivească mai bine titlul de prețioasă în înțelesul cel mai rău al cuvîntului.
Urania : Totuși, ea nu admite să fie numită așa.
Eliza : Asta-i adevărat. Ea se scutură de titlul acesta, nu însă și de prețiozitate în sine".

pune problema adecvării — prin limbaj — a semnului la obiect și pe aceea a relației dintre expresia lingvistică („titlul acesta")și conținutul semantic („prețiozitate în sine").

Adesea, în replicile cîte unui personaj sînt verbalizate atributele enunțării :

„*Eliza :* [...] sînt încîntată de fiecare expresie ce vă zboară de pe buze.
Climena : Vai, eu vorbesc cum îmi vine, fără nici o afectare.
Eliza : Asta se vede cît de colo, doamnă, se vede cît de colo că la dumneavoastră totul este cît se poate de firesc. *Cuvintele* pe care le *rostiți*, *tonul vocii*, *privirea*, *pașii*, tot ce faceți și *felul cum vă îmbrăcați*, totul are nu știu ce aer distins, ceva care farmecă pe toată lumea [...] *eu încerc să fiu copia dumneavoastră fidelă și să vă imit întru totul ca o maimuță*" [s.n., M.N.].

Caracterul de „marionetă" al personajelor (cu precădere, al celor din „partida prețioșilor"), statutul lor de „fantoșe", de proiecții ale mecanismului enunțării este o trăsătură definitorie a acestui text, care-i garantează, de altfel, și „modernitatea". Este simptomatică, în acest sens, următoarea replică adresată de Eliza Uraniei :

„*Eliza* : [...] e din creștet pînă-n tălpi o prețioasă, și e cea mai mare fandosită din lume. Umblă de parcă tot trupul i-ar fi prins în șuruburi, iar șoldurile, umerii și capul parcă i s-ar mișca pe arcuri. Își ia totdeauna o voce lîncedă și plîngăreață, își țuguie buzele ca să-și facă gura mică și-și dă ochii peste cap ca să pară mai ochioasă".

Discursul personajelor este adesea văzut de ele însele ca un „joc" cu un limbaj obiect, la rîndul său „joc" :

„*Climena* : E de o obscenitate insuportabilă.
Eliza : Cum ați spus, doamnă? Ce cuvînt ați spus?
Climena : Obscenitate, doamnă.
Eliza : Ah, Dumnezeule?! Obscenitate! Habar n-am ce înseamnă dar găsesc că este cuvîntul cel mai drăguț din lume".

Printre strategiile discursive de care uzează personajele acestui text artă poetică se numără și aceea de a combate interlocutorul prin comentarea ironică a părerii unui terț actant, invocat de locutor ca autoritate. Astfel, locutorul pare a-i da dreptate interlocutorului, pe care, de fapt, îl ironizează indirect :

„*Dorant* : [...] ai dreptate, marchize. Din moment ce toți ceilalți autori de comedii vorbeau piesa de rău, trebuie crezuți pe cuvînt, firește. Toți sînt, bineînțeles, oameni luminați și care vorbesc fără patimă. Nu mai am nimic de zis, mă dau bătut".

Replica adresată interlocutorului conține alteori comentariul ironic al propriului enunț, invocînd părerea unui terț prezent.

„*Dorant* : Adevărat. Părerea domnului Lysidas este un lucru de care trebuie să se țină seama. Dar domnul Lysidas nu dorește neapărat ca, din cauza aceasta, eu să mă dau bătut pe loc. [...]."

Formă specială a autoironiei, replica lui Dorant proiectează deci un discurs ipotetic, prezumtiv, al lui Lysidas asupra macroactului de discurs în care este implicat; proiecția discursului lui Lysidas în replica lui Dorant corespunde cu „realitatea" altor mostre ale discursului acestui personaj, redate anterior în stilul direct.

Piesa continuă cu o lungă „dezbatere" asupra reacției diverselor categorii posibile de public la *Școala nevestelor*: sînt citate părerile despre piesă ale unor „persoane" absente, este pusă în discuție calitatea lor de arbitri, sînt invocate și analizate părerile lor despre literatură și artă în general (așa, de pildă, Lysidas descrie reacțiile auditorilor la o piesă pe care a citit-o într-un salon și anticipează „comportarea" pe care o va avea publicul la premieră). Este dezbătut raportul *Școlii nevestelor* cu o artă poetică cvasiinstituționalizată — adecvarea/nonadecvarea textului la modelele lui Aristotel și Horațiu și raportul dintre comedii și „piesele serioase". Este pus de asemenea în discuție caracterul licit al folosirii unor termeni metalingvistici cu etimologie grecească — ***proteză***, ***epiteză***, ***peripeție*** — în contrast cu folosirea corespondenților lor moderni : ***expunerea subiectului***, ***nodul intrigii***, ***deznodămîntul***.

Locutorii pun de asemenea problema unei analogii posibile între reacția receptorului la un text dramatic și reacția sa la un stimul din spațiul extratextual :

„*Dorant :* E întocmai ca și cum un om, găsind că un sos e foarte gustos, ar căuta să se convingă dacă e într-adevăr bun, consultînd recomandările din *Cartea de bucate*".

Analizînd piesa și reacțiile lor la ea, locutorii ajung să se caracterizeze unii pe alții și să se autocaracterizeze : proiecția lingvistică a conversației ca act de discurs capătă treptat statutul de text dramatic, în care locutorii devin personaje. De asemenea, de la statutarea Curții ca instanță supremă ce judecă piesele, dialogul ajunge la caracterizarea tipurilor întîlnite, de obicei, în piesele de teatru : în textele artă poetică se vorbește, de altfel, întotdeauna de personaje ca t i p u r i , nu ca individualități.

Modul particular de interpretare a piesei *Școala nevestelor* în acel salon (în care a fost citată însă și părerea generală) este transformat în final într-o „teorie a receptării" ce vizează relația complexă receptor—text—receptor :

„*Urania :* [. . .] Să tragem, dacă se poate, foloase din această lecție, fără să lăsăm să se creadă că noi am fi cei vizați. Orice tablou ridicol prezentat pe scenă trebuie privit de toată lumea fără supărare. Sînt oglinzi generale, în care nu trebuie să mărturisești niciodată că te vezi. Să te revolți că un anumit cusur este criticat înseamnă să te învinovățești în gura mare de acel cusur".

În *Critica „Școlii nevestelor"*, proiecția lingvistică permanentă a unui act de discurs și a calificării acestuia — care s-ar putea numi m e t a - l i m b a j d e g r a d u l a l d o i l e a — este trăsătura comportamentală fundamentală atît a personajelor de pe scenă, cît și a celor la care se fac referiri în replicile personajelor, dar care nu se află (încă) pe scenă.

Adesea, unicul rol al personajelor este acela de a „încuraja" — serios (cum face Marchizul) sau ironic (este cazul Elizei) — polemica celorlalți :

„*Eliza :* Curaj, domnule Lysidas, dacă dați înapoi sîntem pierduți.
Marchizul : Ei, cavalere, să te văd. [. . .] Minunat, minunat, pe legea mea".

În alte scene, personajele se întrerup, nu sînt lăsate să vorbească ; discursul scoate în evidență funcția de b r u i a j a vorbirii „interlocutorului", a personajului care-și asumă statutul de interlocutor, dar care duce de fapt pînă la ultimele consecințe un rol ce s-ar putea numi de „cenzor" :

„*Marchizul :* Mii de draci ! Mă prind că n-ai să poți răspunde.
Dorant : Firește că nu, dacă vorbești într-una.
Climena : Dați-i voie, vă rog, să-i auzim argumentele.
Marchizul : Zău, cavalere, mai bine ai tăcea. [. . .]
Marchizul : Nici nu vreau să te-ascult.
Dorant : Ba, să m-asculți, rogu-te ! Cînd pornirile înflăcărate ale inimii, iți . . .
Marchizul : Tra, la, la, la, la, la, (cîntă)".

Cînd discuția ajunge în impas (cînd bruiajul atinge punctul maxim, luînd forma „cîntecului"), personajele iau hotărîrea de a transforma polemica într-o piesă de teatru :

„*Urania:* Discuția noastră ia întorsături din cele mai drăgălașe. Cred că ar putea ieși de aici o mică comedie, și nici n-ar merge chiar așa de rău, ca o încheiere a *Școlii nevestelor*. [...] Fiindcă am fi cu toții mulțumiți, fă dumneata, cavalere, o dare de seamă asupra discuției noastre și dă-o lui Molière, pe care-l cunoști, să o pună în comedia lui".

Propunerea Uraniei este urmată de o discuție asupra încheierii posibile a piesei proiectate. Se ajunge la concluzia echivalării și suprapunerii unui ilocuționar prezumptiv peste ilocuționarul „actual": finalul polemicii — sosirea valetului care anunță cina — este folosit ca fiind al viitoarei piese. Prin verbalizarea acestui act de decizie, simetric actului de „cenzură" performat anterior, este asumată transformarea „conversației" în text dramatic.

2. În acest mod, analiza unei secvențe lingvistice determinate spațio-temporal și „fixate"cu ajutorul scriiturii îi permite cercetătorului să recunoască și să refacă (cîteva dintre) (1) etapele evoluției semantice a anumitor termeni-cheie (indiferent dacă această evoluție este anterioară sau ulterioară manifestării termenilor în text), precum și (2) regulile punerii în text de la un moment dat. Căci, așa cum a arătat în repetate rînduri I. Coteanu (v., de ex., Coteanu, 1981), elementele specifice din diacronia unei limbi sînt prezente întotdeauna în sincronie.

Metalimbajul conținut în textul literar, ca un nivel latent, se manifestă prin secvențe lingvistice al căror limbaj-obiect este fie limba naturală, fie unul dintre subcodurile particulare ale acesteia; în acest din urmă caz, are loc o suprapunere cvasitotală a funcției metalingvistice și a funcției autonimice a limbajului (cf., de ex., Rey-Debove — 1974, 1978). De asemenea, metalimbajul conținut în textul literar (sau varianta autonimică a acestuia) permit(e) (re)cunoașterea, (re)proiectarea și reprezentarea regulilor (deci a gramaticii), a condițiilor (prin urmare, a pragmaticii) și a sensurilor (adică a semanticii) unei limbi puse în discurs. La rîndul său, însă, în textul literar, metalimbajul apare întotdeauna ca o i m a g i n e, ca o r e p r e z e n t a r e, ca o m a s c ă. A echivala metalimbajul conținut în textul literar cu „metalimbajul propriu-zis" (atribuindu-i, de această dată, termenului accepția ce i-a fost consacrată în logică) ar fi o eroare la fel de gravă, deși de natură diferită, ca și echivalarea referentului din textul literar cu o lume posibilă oarecare, reperabilă în afara textului.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coteanu, Ion, 1981, *Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, București, Editura Academiei R. S. România.

Gelas, Nadine, 1988, *Dialogues authentiques et dialogues romanesques*, în Jacques Cosnier, Nadine Gelas, Catherine Kerbrat-Orecchioni, *Echanges sur le conversation*, Editions du C.N.R.S., p. 323—331.

Hamon, Philippe, 1977, *Texte littéraire et métalangage*, în „Poétique", 31, p. 261—284.

Neț, Mariana, 1986, *Arte poetice — narativ și liric*, în SCL, XXXVII, 1986, nr. 5, p. 383—391.

— 1987, *Limbaj și (meta) text dramatic*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 5, p. 365—369.

Rey-Debove, Josette, 1974, *Autonymie et sémiotique littéraire*, în „Littérature", 16, p. 107—116.

— 1978, *Le métalangage. Étude linguistique du discours sur le langage*, Paris, Le Robert.

Métalangage et conversation dans un texte littéraire classique

(Résumé)

En partant de l'analyse d'un texte littéraire qui assume de manière explicite le caractère générique d'un a r t p o é t i q u e — *La Critique de l'Ecole des femmes* de Molière, — voire d'un texte où le poids des marques métalinguistiques est à la fois (1) plus grand que celui des marques linguistiques proprement dites et (2) la distribution des marques métalinguistiques dans le déroulement syntagmatique de l'énoncé est à peu près constante, l'article s'attache à détailler les modalités d'articuler l'énonce à l'énonciation à travers les signaux métalinguistiques repérables dans la surface du texte.

Il est démontré qu'une séquence linguistique déterminée du point de vue spatio-temporel et „figée" par l'écriture devient à même de permettre au chercheur de reconnaître et de refaire (quelques étapes de) l'évolution sémantique de (certains de) ses termes-clé (celle-ci soit-elle antérieure ou ultérieure à la manifestation textuelle des termes), ainsi que quelques-unes des règles de la mise en texte à une époque donnée.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

EXPRIMAREA CONCESIEI ÎNTR-O „GRAMATICĂ A VORBIRII": MĂRCI ȘI NIVELE DE INCIDENȚĂ

LIANA POP

Autoarea pledează pentru o abordare pluridimensională a gramaticii *vorbirii*, cu o putere explicativă mai mare decît gramatica tradițională a *limbii*. Se propune o modelare mai complexă, capabilă de a elucida unele aspecte controversate ale gramaticii curente, deoarece nu se limitează la abordarea logico-semantică a elementelor cu caracter *linear*. Pentru exemplificare se analizează în acest mod o serie de mărci cu caracter *subiectiv* specifice exprimării concesiei în vorbirea *curentă* — majoritatea proprii *dialogului* — și care *depășesc nivelul frazei*, la care se oprește gramatica tradițională.

0. În cele ce urmează, pledăm pentru o **sintaxă plurinivelară**, arătînd dezavantajul perspectivei lineare asupra fenomenelor verbale. Domeniul de observație îl va constitui e x p r i m a r e a c o n c e s i e i, pentru care propunem aici, într-o variantă îmbogățită față de Pop (1988), m ă r c i nemenționate în sintaxa tradițională a limbii, dar care într-o s i n t a x ă a v o r b i r i i [1] ni se par necesar a fi luate în considerare. Se va adeveri că analiza lor cu instrumentarul semantico-logic al „gramaticii clasice", de tip sintagmatic, linear, nu poate decît să le excludă dintre fenomenele „normale" ale uzului lingvistic; or, în mod evident, ele nu aparțin unor manifestări verbale „aberante", cum de multe ori sînt catalogate. Nivelele pe care le propunem ca necesar de luat în considerare pentru analiza lor și la care acestea ni se pare că se înscriu în mod firesc demonstrează suficient, credem, neajunsurile privirii unidimensionale asupra manifestărilor concrete ale limbii. Considerăm perspectiva multiplană pe care o propunem ca avînd o putere explicativă superioară, putînd să dea seamă, cu un instrumentar mai complex, de multe dintre aspectele controversate ale gramaticii noastre „de toate zilele".

1. OMOGENITATE VS. HETEROGENITATE

Critica perspectivei lineare și a celei semantico-logice în studierea fenomenelor verbale — perspectivă aproape general adoptată în sintaxă — nu este nouă.

1.1. Să-l amintim, de exemplu, pe F. de Saussure, care explica locul de favoare al *formei scrise* prin faptul că orice soluție generată de aceasta este mai ușoară (1969 : 47), *ordinea cuvintelor* fiind incontestabil o *entitate abstractă*, ce își datorează existența *unităților concrete* care o conțin și care se desfășoară pe *o singură dimensiune*. „Ar fi o eroare, spunea de Saussure, să credem că există o *sintaxă incorporală* în afara acestor *unități materiale distribuite în spațiu*" *(ibid.*, t.n., s.n., L.P.). Analiza lor în forma imediat

[1] Mai cuprinzător ar fi să spunem o *sintaxă a discursului*, dar, cum *discurs* și *discursiv* vor fi folosite mai jos și numai cu sensul restrîns de „transfrastic", preferăm să spunem *a vorbirii*, neînțelegînd prin aceasta exclusiv „oralitate", ci „mecanism general de funcționare a limbii".

perceptibilă a „lanțului" unidimensional al „vorbirii" ori al „scrierii" nu poate da seamă de complexitatea relațiilor constitutive ale discursului.

În ceea ce privește ordinea lineară, păreri mai noi disting între „linearitatea imediată" a oralului și linearitatea, am zice noi, „mediată", a scripturalului, în care operația de ștergere—înlocuire este implicită. Lanțul oral nu admite decît manifestarea „pe lungime" (cf. Gadet și Mazière, 1986 : 61—62), înscriind pe orizontală chiar și această operație ce aparține, de fapt, nivelului paradiscursiv (cf. Pop, 1985 : 421).

1.2. Coseriu (1962) distinge de asemenea „aspectul fizic" al limbajului, imediat observabil, de limbajul propriu-zis și, în baza priorității limbajului față de gîndirea logică, de care amintea Aristotel, pledează pentru respingerea perspectivei pur logiciste asupra acestuia. În aceeași lucrare, Coseriu susține și ideea că *limba* nu este o realitate autonomă și că, dimpotrivă, cea care o structurează este *vorbirea* (243).

1.3. Teorii mai noi, cum sînt cea a enunțării, teoria modalităților, cea referitoare la actele de limbaj etc. au adus contribuții însemnate la explicarea *dimensiunii subiective* a fenomenelor verbale. Aspectele ce formează obiectul acestor teorii — evident parțiale — credem că pot fi integrate într-un tip de analiză mai complex, pentru a nu zice totalitar, a relațiilor sintactice ce se stabilesc intra- și interenunțuri.

1.4. Mai recent, teoria polifoniei lansată de O. Ducrot (1984) aduce contribuții deloc neglijabile în acest sens. Conform acestei teorii, fenomenele verbale ar proveni din mai multe surse enunțiative („voci"), ce se împletesc în șirul linear al vorbirii/scrierii. Fenomene ca cele privind cuvintele discursive („les mots du discours"), discursul raportat, subjonctivul ș.a. au beneficiat de interpretări noi în lumina acestei teorii, care — și faptul devine semnificativ — a dobîndit deja numeroși adepți (v. de exemplu nr. 80/1985 al revistei „Langages").

1.5. Că șirul linear ce ne este dat spre analiză nu este de natură omogenă o intuiesc interesant și I. Iordan și V. Robu, în special cînd vorbesc despre inserțiile incidente, unde analiza în constituenți imediați este imposibilă, fiind necesară considerarea unui plan suplimentar (1978, passim).

1.6. Ceea ce ni se pare cel mai semnificativ este considerarea discursului științific, reputat ca univoc, omogen și logic-obiectiv, ca discurs complex, avînd grade de personalizare variabile și organizare spațială (v. „Langue française" nr. 64/1984, passim).

1.7. Așadar, puncte de vedere diverse, ca cele citate mai sus, pot relativiza, dacă nu chiar anula rezultatele unor analize ce continuă să se efectueze asupra manifestărilor verbale concrete cu un instrumentar de tip logicizant, moștenit de la antici și conceput exclusiv pentru enunțuri de tip asertiv (cf. și Fournier și Leeman, 1979 : 99 ; Leduc-Adine, 1980 : 13). Fenomenul vorbirii, și în general al producerii discursului, mobilizează în realitate ***mai multe „straturi" distincte pe care se înscriu diversele operații discursive***.

Se va vedea că „discursul" în descrierea noastră reprezintă un construct plurinivelar, în care vom distinge un nivel al operațiilor

propriu-zis discursive, un nivel al operațiilor paradiscursive, un altul al operațiilor metadiscursive ș.a. (v. 2.).

Pentru situațiile pe care le vom lua în considerare, perspectiva sintagmatică, în ciuda omogenității ei, nu ar mai putea da seamă de relațiile complexe dintre termenii unei secvențe, care, în emisie—recepție, apar ca un lanț de conexiuni unidirecționale de tip stînga—dreapta.

2. NIVELE DE ANALIZĂ ÎNTR-O „GRAMATICĂ A VORBIRII"

O „gramatică a vorbirii" se vede nevoită să-și construiască, așadar, un instrumentar teoretic complex și coerent, capabil *să explice nivelele de inserție/incidență a diverselor expresii verbale, fie ele de tip propozițional ori relațional*, ca și modul lor de structurare în unități. Așa cum se va vedea mai jos, pentru exprimarea concesiei, doar cîteva nivele de organizare a discursului au apărut ca necesare în aparatul nostru explicativ. În vederea conturării mai precise a ceea ce trebuie să se constituie ca o „gramatică a vorbirii" completă, nuanțarea acestora se prezintă în stadiul actual al cercetării ca o necesitate. Pentru analiza noastră, vom lua în considerare mai mult decît numai *nivelul logico-semantic* al structurării enunțurilor, cu conectorii cunoscuți ai gramaticii clasice. În același spirit în care analizam alte mărci verbale (v. Pop, 1985), am stabilit, pentru analiza fenomenelor verbale pe care le vom lua în discuție aici, următoarele *nivele de organizare a discursului/enunțurilor*, astfel :

2.1. *un nivel discursiv propriu-zis* (notat *D*), constituit :

a) dintr-*un nivel propozițional* ce ar include propoziții în sens logic și ar reprezenta structura logică a propoziției : relațiile pe care le contractează un predicat logic cu argumentele sale. Considerăm aceste relații ca fiind de tip *nondiscursiv*, constitutive ale unor enunțuri/propoziții izolate, nelegate cu altele. (B. Russel numea acest tip de propoziții „propoziții atomare") ;

b) dintr-*un nivel al relațiilor interpropoziționale (în sens logic)/ al relațiilor discursive* ce ar include, pe de o parte, *operatorii logici* ai conjuncției, disjuncției și implicației ; aceștia ar fi responsabili de *structurarea interpropozițională de tip logic/obiectiv* și s-ar manifesta lingvistic prin relațiile numite de coordonare. (Relația de implicație, cu expresiile lingvistice ale cauzei, condiției și concesiei, s-ar situa la acest nivel de organizare : cf. și Ivănescu, 1964, 210, passim.) Pe de altă parte, la *un nivel subiectiv al relațiilor interpropoziționale*, s-ar situa numeroasele *mărci ale subiectivității* (atitudinile și intențiile vorbitorilor, cum sînt expresii modale subiective, expresii ale unor acte de vorbire etc.). Acestea ar efectua o structurare discursivă complementară celei logice, cu care se pare că acționează simultan.

2.2. *un nivel paradiscursiv* sau al expresiilor verbale ajutătoare constituirii discursului (mărcile de căutare a expresiei, ezitări, ticuri verbale etc.) ; am notat acest nivel cu *Pd ;*

2.3. *un nivel metadiscursiv* sau al expresiilor referitoare la nivelul discursiv propriu-zis ; am notat acest nivel cu *Md ;*

2.4. *un nivel intersubiectiv* (*Is*) sau al expresiilor de apel/de referire la eventuali interlocutori etc.

În mod necesar, șirul linear al vorbirii/scrierii se va descompune în secvențe de enunț ce se vor distinge în funcție de nivelele cărora le aparțin. Vom încerca să reprezentăm grafic această repartizare a operațiilor discursive pe diversele paliere stabilite mai sus. Relația sintactică de tip sintagmatic (stînga—dreapta) va fi astfel înlocuită prin *relații complexe de tip plurinivelar*, imaginea continuității șirului verbal fiind înlocuită prin una mereu întreruptă de trecerile necesare de la un nivel la altul. În această viziune, multe tipuri de construcții controversate apar ca fenomene neaberante ale vorbirii.

3. MĂRCI ALE CONCESIEI. NIVELE DE INCIDENȚĂ

Expresiile verbale pe care le propunem ca *mărci ale concesiei* vor fi aici grupate în funcție de statutul ce le-ar reveni în analiza sintactică tradițională. Evident, această prezentare a lor nu are decît rolul de a demonstra necesitatea evaluării lor în alți termeni, ceea ce vom și încerca să facem, nu de dragul introducerii altor unități de valoare, ci pentru a tenta încadrarea într-un sistem mai cuprinzător a unor structuri zise „neanalizabile" sau chiar „aberante". Pornind tocmai de la necesitatea rezolvării a ceea ce în analiza clasică constituie „probleme", s i s t e m u l v o r b i r i i va include și aspecte expediate pînă acum la periferia sintaxei, cum sînt cele de „frază cu caracter mixt", „relație zero", „enunțuri neanalizabile" ș.a.

3.1. Fraze „cu caracter mixt"?

Într-o primă categorie, am propus mărcile :

b i n e c ă . . . , d a r . . .
h a i c ă . . . , d a r . . .
n u c ă . . . , d a r . . .
d r e p t c ă . . . , d a r . . .

care, după principiile gramaticii limbii, ar structura fraze de un tip controversat, numite „cu caracter mixt", avînd elemente de subordonare și de coordonare în același timp, dintre care elementul coordonator (*dar*) ar introduce o corelativă adversativă, ca în exemplele :

(1) *Bine că*-i inteligent și silitor, *dar* se poartă sub orice critică.
(2) *Hai că*-mi vine unul pe cap, *da'* să nu-mi vină toată familia.
(3) *Nu că* aș avea ceva cu el, *dar* pur și simplu nu-mi place.
(4) *Drept că*-i tîrziu, *dar* mai putem sta un pic.

Că aceste expresii relaționale sînt de tip subiectiv o poate dovedi glosarea lor a) cu ajutorul unor expresii de atitudine personală ca : „Admit că . . ., dar (nu admit că) . . . " pentru (1), (2) și (4) și „Nu admit că . . ., dar (admit că) . . . " pentru (3), sau, mai interesant, b) prin echivalarea elementului de relație subiectiv (de ex. *bine că* . . ., *dar* . . .) cu unul logic, general admis de gramatică (de ex. *deși*, *cu toate că*, *în ciuda faptului că* etc.), dar precedat de expresia unei atitudini subiective. Astfel, (1) ar putea fi sinonim cu :

(1') *Cred că* / *Părerea mea este că*, *deși* e inteligent și silitor, (totuși) se poartă sub orice critică,

echivalență în care :

bine că p_1, ***dar*** p_2 = ***cred că, deși*** p_1, ***(totuși)*** p_2.

De asemenea, (3) mai este glosabil prin:
(3') *Deși (cred că)* n-am nimic cu el, *(totuși)* nu-mi place
unde:

nu că p_1 (condițional), *dar* p_2 = *deși (cred că)* p_1, *(totuși)* p_2

A se observa aici că marca subiectivă *nu că* preferă să fie urmată de un mod al subiectivității (condițional-optativul), spre deosebire de marca logică *deși*, care îl respinge. Repartizate pe nivele distincte, elementele constitutive ale enunțurilor analizate ar fi reprezentabile, într-o primă aproximare, astfel:

(1)		P	C
D	sub.	Bine că	
	log.		dar
	prop.	e inteligent și silitor,	se poartă sub orice critică.

(1')		P	C
D	sub.	Cred că	
	log.	deși	(totuși)
	prop.	e inteligent...,	se poartă sub orice critică.

(1'')		P	C
D	sub.	Admit că	(nu admit că)
	log.		dar
	prop.	e inteligent...,	se poartă sub orice critică.

Se observă că *deși ..., (totuși) ...*, subordonînd de la *nivelul logic* al organizării discursului, a fost inclus la acest nivel, pe cînd *bine că*, subordonînd de la *nivelul psihologic* al acesteia, a fost reprezentat corespunzător. De la același nivel subiectiv subordonează și celelalte mărci propuse aici: *hai că* ..., *nu că* ..., *drept că* ..., corelate cu adversativul *dar*. Concludem că normal ar fi ca și acest corelativ să fie situat la același nivel de organizare și, deci, să fie distins de conjuncția adversativă *dar*, recunoscută ca atare în gramatica de tip clasic. Ar exista, așadar, un *dar*$_1$ de tip logic-obiectiv și un *dar*$_2$ de tip subiectiv, ca în cazul enunțurilor (1)—(4), unde, provizoriu, adversativul a fost situat la nivelul logic de structurare a discursului. Mai corect, așadar, corelativele propuse aici ca mărci subiective ale concesiei — *mărci de atitudine concesivă* — vor fi reprezentate astfel:

(1)		P	C
D	sub.	Bine că	dar$_2$
	log.		
	prop.	e inteligent și silitor,	se poartă sub orice critică.

3.1.1. Detaliind analiza fiecăreia dintre aceste mărci, vom spune că, în ceea ce privește expresia *bine că ..., dar ...*, ea a mai fost menționată drept conector concesiv de către M. Avram, cu rezerva, însă, că nu ar avea un sens concesiv gramatical, ci ar marca o atitudine a vor-

bitorului : „admiterea provizorie a unui fapt" (1960 : 174). Este ceea ce susținem și noi, fără a-l exclude însă dintre elementele *gramaticale* de relație. Căci, conform ipotezei noastre, sensurile enunțurilor, ca și relațiile dintre acestea se pot stabili și de la nivelul subiectiv al atitudinilor vorbitorilor față de conținutul propozițiilor enunțate. Acest conector provine cu siguranță din contragerea unei structuri adverbiale cu subordonată subiectivă : *E bine* / că p. *Bine că*. . ., în corelație cu dar_2 s-a instrumentalizat într-un grad destul de avansat și poate fi considerat acum o „locuțiune conjuncțională" cu sens concesiv. El trebuie însă distins de omonimele : *bine că* (necorelate cu *dar*), marcînd, îndeobște la nivel dialogal, a) o atitudine de mulțumire a vorbitorului, ca în : *Bine că ai venit!*, sau b) o atitudine ironică, de reproș, ca în : *Bine că mă lași să aștept* . . .. Și a) și b) provin tot dintr-o structură adverbială *E bine că p*, funcționînd deja ca „mărci", „holofraze", recunoscute ca atare de către vorbitori. Românescul *bine că* . . ., *dar* . . . trebuie apropiat și de concesivul francez *bien que*, cu statut de locuțiune conjuncțională, în care sensul lexical al adverbului *bien* este însă de mult pierdut. Apropierea este interesantă mai ales pentru faptul că pune în evidență statutul — se pare — doar semigramaticalizat al locuțiunilor noastre cu *bine că* : în română, sensul lexical al adverbului mai este parțial simțit (cf. și Pop, 1988).

3.1.2. *H a i c ă* . . ., *d a r* . . . se impune ca locuțiune neanalizabilă și, deci, distinctă de adverbul predicativ *hai* — echivalent funcțional cu „vino" — din enunțuri ca : *Hai, că pleacă trenul!* și altele asemănătoare (cf. *ibid.*), unde, acțional vorbind, avem de-a face cu un îndemn (*hai*), urmat de o justificare (*că* . . .).

Hai că este probabil interpretat ca „treacă de la mine", dar nu vedem prea bine cum ar fi avut sens literal ; cu acesta s-ar fi înscris la nivelul intersubiectiv al organizării enunțurilor.

3.1.3. În ceea ce-l privește pe *n u c ă* . . ., *dar* . . ., el provine dintr-o structură propozițională uneori folosită cu același sens : „nu zic că . . ., dar . . .", „nu vreau să zic că . . ., dar . . ." etc., ce ar fi aparținut, cu sens pur locuționar, unui nivel metadiscursiv și ar fi trecut apoi, cu sens ilocuționar, la nivelul subiectiv al organizării discursului. Astfel, (3') *Nu zic că* aș avea ceva cu el, *dar* (zic că) pur și simplu nu-mi place. ar fi reprezentabil, literal vorbind, prin :

(3')		P	C
Md		Nu zic că	(zic că)
D	sub.		
	log.		dar
	prop.	aș avea ceva cu el.	pur și simplu nu-mi place.

spre deosebire de (3), reprezentabil la nivelele :

(3)		P	C
D	sub.	Nu că	dar_2
	log.		
	prop.	aș avea ceva cu el.	pur și simplu nu-mi place.

Nu că ..., dar... credem că mai păstrează ceva din sensul lexical al termenilor ce formează propoziția neeliptică din care provine, dar poate fi deja considerat o „marcă" a atitudinii concesive, suficient de automatizată în uzul curent al limbii. *Non que ..., mais ...* din franceză e recunoscut de mult ca marcă a relației de tip concesiv și, în virtutea uzului său foarte răspîndit, credem că și românescului *nu că ..., dar...* i s-ar fi cuvenit mai de mult un statut instrumental în gramaticile noastre.

3.1.4. *D r e p t c ă ..., d a r ...* este amintit de M. Avram ca folosit sub forma *dirept că* încă din secolul al XVI-lea, dar este nemenționat azi de gramatici. Funcționează concesiv, ca o contragere a structurii adverbiale „E drept că..., dar..." folosită de vorbitori cu aceeași funcție. Considerăm și construcția *drept că..., dar...* semigramaticalizată și, deci, neanalizabilă în termeni componenți, la fel ca și locuțiunile conjuncționale discutate sub **3.1.1.–3.1.3.**

3.2. „Relație zero"?

Într-o altă categorie, a *construcțiilor incidente* — discutabile ca statut în gramatica tradițională a limbii —, s-ar include mai multe construcții de tipurile : (1) *enunț cu propoziție incidentă*, (2) *enunț cu adverbe incidente* și (3) *enunțuri cu așa-zise „cuvinte de umplutură"*.

3.2.1. *Propoziții incidente* cu sens concesiv sînt numeroase. Ele despart fraze cu propoziții în relație adversativă, marcînd o atitudine de îngăduință a vorbitorului față de conținutul primeia, astfel :

..., e d r e p t, d a r ....
..., i-a d e v ă r a t, d a r ...
..., n u z i c n u, d a r .../..., n u z i c b a, d a r ...

în exemple ca :

(5) E inteligent, *e drept, dar* se poartă sub orice critică.
(6) Fumează, *i-adevărat, dar* nu în camera copiilor.
(7) S-a străduit, *nu zic ba, da'* fără folos.

Propozițiile incidente din aceste fraze sînt frecvent folosite în strategiile concesive și, corelate cu *dar*, sînt recunoscute de interlocutori cu această funcție. Dintre ele, *nu zic nu/ba, dar ...* pare să se fi constituit deja ca „holofrază" și aparține, spre deosebire de celelalte două, *nivelului metadiscursiv* al organizării enunțurilor. S-ar putea reprezenta astfel :

(7)		P	C
Md		nu zic ba,	
D	sub.		da'$_2$
	log.		
	prop.	S-a străduit,	fără folos.

spre deosebire de

(5)		P	C
D	sub.	e drept,	dar$_2$
	log.		
	prop.	E inteligent,	se poartă sub orice critică.

și (6)

		P	C
D	sub.	i-adevărat,	dar_2
	log.		
	prop.	Fumează,	nu în camera copiilor.

ale căror incidente concesive se înscriu pe nivelul psihologic al structurării discursului, ca atitudini mai evident subiective. Chiar și *nu zic nu/ba* tinde să-și piardă literalitatea și să se înscrie, astfel, pe nivelul subiectiv.

3.2.2. În construcții incidente mai funcționează și unele *adverbe*, despărțind secvențe în relație adversativă. Menționăm:

. . ., b i n e (— b i n e), d a r . . .

. . ., b i n e (— b i n e), ș - a c u m a?

. . ., b u n, d a r . . .

. . ., d a, d a r . . .

Le exemplificăm prin următoarele secvențe:

(8) — Și am întrebat-o, zic, *bine*, *ș-acuma*? . . .

(9) — Te-ai dus, *bun*, *da'* nu te-ai gîndit că n-ai bani?

(10) I-am spus, *da*, *da'* nu tot ce crezi.

în care adverbul incident marchează o atitudine a vorbitorului față de conținutul propozițional al unui enunț anterior. Corelativele *da(r)*, *ș-acuma* se situează la același nivel subiectiv de organizare a enunțurilor, astfel:

(8)

			P	C
Md		Și am întrebat-o, zic,		
D	sub.		bine,	ș-acuma?...
	log.			
	prop.			

(9)

		P		C
Is		Te-ai dus,		nu te-ai gîndit că n-ai bani?
D	sub.	bun,	da'_2	
	log.			
	prop.			

(10)

		P		C
Is				ce crezi.
D	sub.		da,	da'_2
	log.			
	prop.	I-am spus,		nu tot

Atît *bun/bine*, cît și corelativele lor *da(r)/ș-acuma* trebuie distinse de perechile lor de la nivelul logic și, deci, notate ca atare: bun_2, $bine_2$, $da(r)_2$, $ș\text{-}acuma_2$ etc. Ele nu mai pot fi considerate adjective, adverbe și conjuncții în sensul clasic al termenilor, ci „*mărci*" *subiective* de structurare discursivă; bun_2 și $bine_2$ nu determină substantive sau verbe, ci propoziții/enunțuri/secvențe, iar dar_2, $ș\text{-}acuma_2$ se aliniază pe același nivel subiectiv al conectorilor discursivi. Ele dețin cu predominanță caracteristicile așa-ziselor

„*mărci pragmatice*", iar prin faptul că nu se pot transpune ca atare în discursul indirect, trebuie considerate *mărci dialogale* (cf. Pop, 1985).

3.2.3. Unele așa-zise „cuvinte de umplutură" ca:

. . ., (d a r) c e s ă m a i v o r b i m ? . . .

. . ., (d a r) c e m a i a t î t a / t u r a - v u r a ? . . .

. . ., (d a r) c e s ă - i f a c i ? . . .

. . ., (d a r) m ă r o g . . .

intră în structura unor secvențe argumentative de tip concesiv. Ele provin, se pare, de la nivelele intersubiectiv, metadiscursiv sau paradiscursiv ale constituirii discursului, dar sensul lor lexical, interpretabil la aceste nivele, pare să se piardă în favoarea unor funcții structurante precise. Astfel, primele două expresii resping orice contraargument, introducînd concluzii prezentate ca irefutabile:

(11) *(Dar) Ce să mai vorbim?* Mie îmi place.

(12) *(Da') Ce mai atîta?* Am hotărît așa, așa să fie!

și lăsînd să se înțeleagă premisa; au rolul de a încheia secvențe concesive. Reconstituind evoluția construcției de la (11), se poate spune cu siguranță că aceasta provine dintr-un enunț cu interogație retorică:

(11') (Dar), *de ce* să mai vorbim atîta?

cu sensul de „Nu are rost să mai vorbim", care s-ar înscrie simultan la nivelele intersubiectiv și metadiscursiv de organizare a discursului.

(11')		P	C
Is			de ce să mai vorbim? }
Md			ce ↓ să mai vorbim? }
D	sub.	(11)	(Dar$_2$) ce să mai vorbim?
	log.		
	prop.	. . . .	Mie îmi place.

Secvența (13) Ei, *ce să-i faci?* mai răgușesc și eu ...
poate fi reprezentată ca:

(13)		P	C
Is			ce să-i faci? ↓
D	sub.		Ei, ce să-i faci?
	log.		
	prop.	. . . .	mai răgușesc și eu ...

unde se vede trecerea interogației retorice *Ce să-i faci?* de la nivelul intersubiectiv la cel subiectiv de structurare discursivă.

În ceea ce privește secvența

(14) Nu prea-s grozave, *da' mă rog* ...

(14)		P	C
Pd			mă rog... ↓
D	sub.		da' mă rog...
	log.		
	prop.	Nu prea-s grozave,	

2 — c. 1316

semnalăm trecerea expresiei *mă rog* de la nivelul paradiscursiv la cel subiectiv, de la funcția de marcă a ezitării, de căutare a expresiei, chiar „tic verbal", la aceea de *marcă a indulgenței*, cu rolul de a lăsa concluzia să se înțeleagă : *mă rog* este interpretat ca „n-are importanță", „le accept așa cum sînt". Dacă observăm din nou secvențele (11)—(14), putem afirma că mărcile care le structurează sînt puternic automatizate, că orice interlocutor poate deduce premisele sau concluziile pe care acestea le implică. Avem de-a face cu exemple de implicații discursive convenționalizate, interpretarea acestor mărci făcîndu-se, fără excepție, ca mărci ale indulgenței (în (13) și (14)) sau ale nonindulgenței (în secvențele (11) și (12)). Concesia trebuie înțeleasă aici ca *infirmare a unei concluzii posibile*.

3.2.4. Un statut privilegiat în gramatică pare să-l dețină locuțiunea conjuncțională *l a s (ă) c ă* din enunțuri ca :
(15) (Dar) *las(ă) că* n-o fi dracu' chiar atît de negru !
Această expresie, recunoscută ca locuțiune (v. de ex. Gramatica Academiei, 1966, I : 401), provine din imperativul *lasă* — formă sub care mai apare — și aparține, prin aceasta, nivelului de analiză intersubiectiv : marchează o relație directă cu interlocutorul. Parțial desemantizat în această locuțiune în care se asociază conjuncției *că*, *lasă* devine un instrument acțional-discursiv și introduce o concluzie contrară argumentelor anterioare, în majoritatea cazurilor acte de *consolare*. Nefiind raportabilă ca atare în discursul indirect, deține un incontestabil caracter dialogal.

3.3. Enunțuri „neanalizabile"?

În alte contexte discursive, concesia se exprimă prin unele enunțuri considerate de gramatica limbii ca „neanalizabile", pentru motivul că sînt formate din cuvinte izolate (adverbe) ce nu au structură propozițională recunoscută. Considerăm aici secvențe concesive cele marcate prin :
. . ., (d a r) d e g e a b a, . . .
. . ., (d a r) o r i c u m, . . .
. . . B i n e, d a r . . . .
. . . B i n e, ș - a c u m a ? . . .
. . . D a, d a r / î n s ă . . .

3.3.1. *D e g e a b a*$_1$ *vs . d e g e a b a*$_2$, *d e g e a b a*$_3$. Pe *degeaba* ca adverb cu funcție intrapropozițională — determinant al verbului — în contexte ca :
(16) Te zbați degeaba, că (tot) nu rezolvi nimic.
îl vom nota cu *degeaba*$_1$. În poziție emfatică, spre exemplu în enunțul :
(16') *Degeaba* te zbați, tot nu rezolvi nimic.
el suferă o oarecare instrumentalizare, în ciuda accentului de intensitate cu care se investește astfel. Enunțul pe care îl structurează este echivalabil cu cel marcat logic prin *deși* . . ., *totuși* . . .. Notăm această ocurență a „adverbului" prin *degeaba*$_2$ și o reprezentăm deocamdată astfel :

(16')

		P	C
Is		te zbați,	nu rezolvi nimic.
D	sub.		
	log.	*Degeaba	tot
	prop.		

Într-adevăr, la prima vedere construcția este identică cu:
(16'') *Deși* te zbați, *tot* nu rezolvi nimic.

(16'')		P	C
ls		te zbați,	nu rezolvi nimic.
D	sub.		
	log.	Deși	tot
	prop.		

fapt pentru care am și plasat pe *degeaba*$_2$ și *tot*$_2$ la nivelul logic. Diferența dintre (16') și (16'') devine, totuși, evidentă prin prisma dihotomiei *subiectiv vs. obiectiv*, căci (16'') este din punct de vedere acțional o *constatare* obiectivă, pe cînd (16') este expresie a unei *opinii personale*. Așadar, *degeaba*$_2$ se cere situat la nivelul subiectiv de constituire a secvențelor discursive și nu cum l-am reprezentat mai sus, într-o primă aproximare, la nivelul logic. Ca marcă emfatică, accentul de intensitate pe care îl poartă *degeaba*$_2$ nici nu poate aparține decît subiectivității. Un *degeaba*$_3$, distinct de celelalte două ocurențe, pare să se manifeste în enunțuri ca:
(16''') — *Degeaba*, copiii simt.
reprezentabil ca:

(16''')		P	C
D	sub.	. . . . .	Degeaba$_3$,
	log.		
	prop.		copiii simt.

în care implicațiile discursive sînt mult convenționalizate. Aceasta face din *degeaba*$_3$ — mult mai puternic desemantizat și deci cu un grad de gramaticalizare superior — o marcă distinctă, specializată pentru introducerea unor *enunțuri de tip sentențios*, unanim acceptate ca incontestabile. Ar fi glosabilă prin:
(16^{iv}) Degeaba îmi spui tu că p_1, (se știe că) p_2.
și a ajuns să funcționeze aproape exclusiv eliptic, ca în (16'''). Din punct de vedere acțional, *degeaba*$_3$ leagă un contraargument de o concluzie prezentată ca greu de respins. Trebuie, credem, arătată și echivalența lui (16''') cu:
(16^{v}) *Deși* sînt mici, copiii simt.
unde relația concesivă se exprimă la nivelul logic, iar enunțul reprezintă din punct de vedere acțional o simplă *constatare*, aserțiune.

3.3.2. *O r i c u m*$_1$ *vs. o r i c u m*$_2$. În alte secvențe, cum este:
(17) *Da'* colectivul putea să-i atragă atenția, *oricum* . . .
nu avem de-a face cu adverbul cu sensul de „în orice mod", pe care îl notăm cu *oricum*$_1$, determinant verbal, ci ne aflăm în fața unui determinant al enunțului, ce se interpretează ca:
(17') Părerea mea este că, orice s-ar fi întîmplat, colectivul trebuia să-i atragă atenția.
Acest *oricum*$_2$ marchează de obicei *reproșuri*, acte repezentînd un fapt nerealizat, dar care ar fi fost de dorit să se realizeze, indiferent de condiții.

Se poate recunoaște aici schema perioadei condițional-optative, enunțul (17) putînd fi reprezentat astfel :

(17)		P	C
D	sub.	. . . . . .	Da'_2 oricum$_2$.
	log.		
	prop.		colectivul putea să-i atragă . . .,

în care *oricum*$_2$ trimite la secvența discursivă anterioară, ce reprezintă, față de cea pe care o introduce, o eventuală *scuză* pentru nerealizarea consecinței dorite.

3.3.3. *B i n e*$_1$ *vs. b i n e*$_2$. Am mai menționat structurile : *Bine, dar . . ., Bine, ș-acuma . . . ?, Da, dar/însă . . .*, în care adverbele *bine* și *da*, formînd secvențe neanalizabile pentru gramatica de tip clasic, funcționează ca *mărci de acceptare provizorie* a unui fapt, act urmat imediat de respingerea acestuia printr-un contraargument (v. corelațiile adversative introduse prin *dar*$_2$/*însă*$_2$). Dăm următorul exemplu :

(18) — Nu, ăla-i un băiat foarte isteț . . .

(19) — *Da, însă* ăștia așa or sărit pe el, încît l-or adus într-un hal de nervi că erau că se bată în pauză . . .

Menționăm că *bine*$_2$ și *da* sînt aceleași care au fost exemplificate ca funcționînd „incidental" în **3.2.2.** Diferența constă în faptul că structurile de tipul (18) sînt exclusiv dialogale, *bine*$_2$ și *da* fiind aici mărci ale unor *replici* de acceptare, spre deosebire de **3.2.2.**, unde marchează *acte* de acceptare în secvențe concesive de tip monologal.

4. CÎTEVA OBSERVAȚII FINALE

Multe alte expresii ale concesiei pot fi reperate în limbajul cotidian. Aici am atras atenția asupra unora ce *tind să devină* sau *au devenit* deja adevărate *mărci ale concesiei*, prin „marcă" înțelegînd o expresie specializată pentru o anumită relație logic-argumentativă. Am încercat să arătăm că ele se situează la alte nivele decît cele recunoscute în gramatică.

4.1. Constatările precedente, ca și atitudinea rezervată față de considerarea unor expresii ca mărci ale concesiei ne duc la concluzia că definiția concesiei — ca tip de relație într-o „gramatică a vorbirii" — necesită precizările următoare :

4.1.1. Relația de concesie reprezintă o operație obiectivă sau subiectivă de *negare a unei implicații*, fie ea *cauzală* (în argumentația de tip evenimențial), *condițională* (în argumentația de tip generalizat), *logică* (în argumentația de tip ipotetico-deductiv) ori *acțională* (în argumentația de tip psihologic).

4.1.2. Schema canonică sub care se prezintă este aceea a unui *silogism prescurtat* (cf. Ivănescu, 1964 : 208) — *premisă* (notată mai sus P) + *concluzie* (C) — supus unei operații de negare (cf. și Dragomirescu, 1939 : 91).

4.2. S-a observat că unele dintre mărcile propuse funcționează *intrafrastic* (ca : *bine că . . ., dar . . ., hai că . . ., dar . . ., nu că . . ., dar . . ., drept că . . ., dar . . .*), fapt pentru care ele ar fi putut fi recunoscute ca

mărci și în gramatica „limbii". Pentru altele este însă nevoie de specificarea unor contexte ce depășesc limitele frazei și se înscriu mai clar ca *mărci ale unor strategii discursive, de tip transfrastic* (v. *e drept, dar . . .*; *i-adevărat, dar . . .*; *nu zic nu, dar . . .*; *bine-bine, dar . . ., bun, dar . . ., da, dar . . .*; *(dar) ce să mai vorbim? . . .*; *(dar) ce mai atîta/tura-vura?*; *(dar) ce să-i faci?*; *(dar) mă rog . . .* etc.). În sfîrșit, pentru unele este necesar să se opereze distincția *monologal vs. dialogal*, în sensul că unele funcționează ca *mărci de acte monologale* concesive, iar altele ca *mărci de replică* în secvențe dialogale, așa cum s-a văzut în cazul enunțurilor (16'''), (17), (18) și (19).

4.3. De fapt, majoritatea mărcilor propuse aici au un *caracter dialogal*, în sensul că nu se pot transpune ca atare în discursul indirect unde, dacă nu sînt echivalabile cu mărcile de tip logic, ele trebuie „explicitate" prin parafraze (cf. și Pop, 1985). De asemenea, toate mărcile analizate ocupă cu predominanță *nivelul subiectiv* al relațiilor discursive. Am specificat evoluția unora de la sensul lexical, cu care s-ar fi înscris la alte nivele de organizare — intersubiectiv, metadiscursiv sau paradiscursiv —, la sensul „gramatical" de concesie, ca expresii relaționale într-o „gramatică a vorbirii".

4.4. Credem că am demonstrat că pentru analiza/situarea multor manifestări verbale este necesară depășirea *perspectivei logico-semantice*, care nu poate da seamă de aspectele *subiective* ale limbajului. De asemenea, constructul abstract numit *frază* se dovedește o schemă insuficientă sau, dimpotrivă, prea largă pentru analiza multor *enunțuri*. În sfîrșit, *relația stînga—dreapta*, de tip linear, apare ca un principiu simplificator și constrîngător în explicarea mecanismelor discursive, fapt pentru care am înlocuit-o cu un alt tip de *relație plurinivelară*. Toate acestea „introduc în scenă" dihotomii ce nu pot fi neglijate în analiza discursului, și anume: *logic vs. subiectiv, frază vs. enunț, relație lineară vs. relație plurinivelară, monologal vs. dialogal* etc. În acest cadru multidimensional, analiza semantico-logică de tip clasic, practicată de „gramatica limbii", nu este decît o latură — amendabilă și ea în multe puncte — a unei „gramatici a vorbirii" (cf. și Pop, 1988). *Sistemul gramatical al vorbirii*, cu nivelele distinse aici și, probabil, și altele necesare, ni se pare un principiu explicativ mai adecvat și mult mai . . . concesiv! El poate părea lipsit de rigoare, ca o modelare mai complicată și, deci, mai puțin comodă decît cea în care ne-a plăcut să încadrăm pînă acum fenomenele verbale. Deocamdată, oricum, ca o sugestie de analiză, deschisă încă spre multiple posibile rafinări.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Avram, M. (1960) *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Ed. Acad. R. P. Române.

Coseriu, E. (1962) *Logicismo y antilogicismo en la gramatica*, în *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Editorial Gredos.

Dragomirescu, G. (1939) *Sintaxa și stilistica propozițiilor independente cu privire specială asupra coordonatelor adeversative comparate ca subordonata concesivă*, Brașov, Tipografia „Astra".

Drașoveanu, D. D. (1954) *Concesivă sau adversativă?*, în LR, III, nr. 3: 91—95.

— (1968) *Observații asupra cuvintelor relaționale*, în CL, XIII, nr. 1: 19—32.

Ducrot, O. (1984) *Le dire et le dit*, Paris, Ed. de Minuit.
Fournier, F., Leeman, D. (1979) *Questions sur la grammaire traditionnelle : le profil grec*, în „Langue française", nr. 41 : 77–104.
Gadet, F., Mazière, F. (1986) *Effets de langue orale*, în „Langages", nr. 81 : 57–74.
Gramatica limbii române (1966) Ed. Academiei R. S. România (ed. a II-a).
Iordan, I., Robu, V. (1978) *Limba română contemporană*, București, E.D.P.
Ivănescu, G. (1964) *Gramatica și logica II. Structura gîndirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în AUT, Seria Științe filologice, II : 193–219.
„Langages" nr. 80, 1985.
„Langue française" nr. 64/1984.
Leduc-Adine, J.–P. (1980) *De la terminologie grammaticale : quelques problèmes théoriques et pratiques*, în „Langue française", nr. 47 : 6–24.
Pop, L. (1985) *Mărci dialogale*, în LR, XXXIV, nr. 5 : 420–426.
— (1988) *Mărci ale concesiei în dialog*, în *Didactica modernă* III, Tipografia Universității din Timișoara, 1988, p. 88–94.
— (1989) *Valențe discursive și marcaj. Argumente pentru o „gramatică a vorbirii"*, comunicare la Ses. GRLA, Cluj-Napoca, 19–20 sept. 1987 (în curs de apariție în volum).
Saussure, F. de (1969) *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot.
Trandafir, Gh. D. (1982) *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, Scrisul Românesc.

L'expression de la concession dans une „grammaire de la parole" : marques et niveaux d'incidence

(Résumé)

L'auteur plaide en faveur d'une grammaire de la *parole*, dont le pouvoir explicatif est considéré comme supérieur à celui de la grammaire traditionnelle de la *langue*. Le modèle descriptif que l'on propose s'avère plus complexe, apte à élucider certains aspects controversés dans la grammaire courante, où seuls les éléments *linéaires* sont abordés, du point de vue logico-sémantique. En guise d'exemple, on analyse quelques marques *subjectives* spécialisées pour exprimer la concession dans le langage *courant* — dont la plupart sont propres au *dialogue* — qui dépassent le *niveau de la phrase*, auquel s'arrête la grammaire traditionnelle.

August 1988

Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea nr. 31

DESPRE INTONAȚIA DECLARATIVĂ DE CONTINUITATE ȘI DE FINALITATE

LAURENȚIA DASCĂLU-JINGA

Intonația globală a unei fraze declarative tinde în limba română (ca și în alte limbi) spre o schemă ascendent-descendentă: curba ascendentă arată, în general, că mesajul nu s-a încheiat, iar cea descendentă marchează porțiunea sa terminală; de aici provin termenii „intonație de continuitate" și, respectiv, „intonație de finalitate", care denumesc obiectul prezentului articol.

Autoarea se ocupă de raportul dintre cele două tipuri intonaționale și pauză, precum și de unele implicații sintactice ale acestora; de asemenea, analizează deosebirea dintre intonația ascendentă declarativă (= de continuitate) și intonația ascendentă interogativă (de la sfîrșitul întrebărilor totale); în fine, menționează o a treia posibilitate, în care mesajul nu continuă, dar nici nu se încheie, ci este întrerupt intenționat și rostit cu o intonație de „suspensie".

0. Intonația de tip enunțiativ, se arată în GLR 2 (p. 473), este „caracterizată prin coborîrea bruscă sau treptată a vocii la sfîrșitul unor unități independente sau prin pronunțarea ultimului cuvînt cu înălțime egală cu celelalte:

Mama vine. ↘

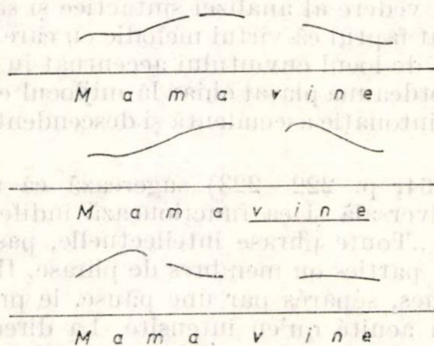
Mama vine. →"

Sonagramele pe care le-am realizat pentru diverse fraze declarative, prezintă, în general, curbe intonaționale în care cuvîntul final este rostit descendent; de exemplu:

Fig. 1 **Mama** *vine.*

Mama **vine.**

Mama *vine.* (vezi Dascălu 1985, p. 211, fig. 2)



(În figuri este reprezentat traseul armonicii a cincea de pe sonagramele efectuate cu filtru de bandă îngustă — 45 Hz — pentru exemplele respective, rostite de un subiect vorbitor de limbă română literară, de sex feminin, 40 de ani, cercetător științific la Institutul de Cercetări Etno-

logice și Dialectologice din București; atunci cînd a fost cazul, am indicat între paranteze porțiunea de text care nu apare pe sonagramă.)

1. În ceea ce privește conturul melodic g l o b a l, constatăm că intonația unui enunț declarativ cunoaște, în general, o urcare urmată de o coborîre a tonului, luînd forma unei curbe convexe față de o linie de bază imaginară, așa cum reprezintă, de pildă, Drăganu (1945, p. 13) propoziția „expozitivă" *Ionel a sosit :*

(vezi și Șerban 1970, p. 49).

Autorul explică această formă ascendent-descendentă în felul următor : „Rostind acest fel de propozițiuni, vocea se urcă mai întîi, apoi coboară : . Locul pînă la care se urcă vocea depinde de ordinea cuvintelor din propozițiune și de obicei este cel al cuvîntului socotit ca cel mai important, pe care-l intonăm pentru a-l scoate în evidență" (p. 30). Cu alte cuvinte, de cîte ori avem într-o frază declarativă un cuvînt accentuat, se produce o urcare de ton și abia după acest vîrf începe coborîrea specifică pînă la final.

O descriere întrucîtva asemănătoare a schemei melodice declarative apare la Iordan (1944, p. 232) : „Limba noastră are un accent „central", așezat oarecum la mijlocul cuvîntului. Vreau să spun că, obișnuit nu accentuăm nici prima, nici ultima silabă (dacă-i vorba de un cuvînt cu trei sau mai multe silabe); în marea majoritate a cazurilor accentul lovește penultima sau antepenultima. La fel se petrec lucrurile în frază : elementul cel mai important al ei, predicatul, care, în consecință, este mai puternic accentuat decît celelalte, stă în mijlocul ei, după subiect (cu atributele lui) și înaintea complinirilor de toate speciile. Prin urmare, un fel de accent circumflex, atît în cuvînt, cît și în frază" (cf. și Iordan 1956, p. 524).

Din punctul de vedere al analizei sintactice și semantice trebuie să reținem din acest citat faptul că vîrful melodic cu care se încheie mișcarea ascendentă este legat de locul cuvîntului accentuat în frază ; dat fiind că acesta nu se află întotdeauna plasat chiar la mijlocul enunțului, cele două părți menționate (cu intonație ascendentă și descendentă) nu sînt neapărat egale ca durată.

Karcevskij (1964, p. 222–223) sugerează că schema ascendent-descendentă este universală și ea funcționează indiferent de topica elementelor sintactice : „Toute phrase intellectuelle, pas trop courte, tend à se scinder en deux parties ou membres de phrase. Il s'y constitue deux sommets phonologiques, séparés par une pause, le premier dépassant le second aussi bien en acuité qu'en intensité. La direction est montante dans la première partie et descendante dans la seconde ; Ainsi : *На угловом сто́лике || я уви́дел лампу* ou bien *Я увидел ла́мпу || на угловом сто́лике.* [...] Ces deux parties de la phrase peuvent changer de place, l'intonation reste la même". În continuare autorul oferă un mare număr de exemple (fraze cu coordonare sau cu subordonare) din diverse limbi : franceza, italiana, germana, engleza, rusa, poloneza, ceha, maghiara, chineza, trăgînd concluzia că : „Il s'agit par conséquent d'un phénomène relevant du langage et non de certains types de langues à l'exclusion des autres" (p. 226).

În ceea ce privește legarea intonației descendente a unui enunț de caracterul său terminal, aceasta a devenit un loc comun : „Dans toutes les langues, la courbe mélodique peut être décomposée en deux grandes parties, montante et descendante. La courbe descendante correspond toujours, et certainement, à la notion d'achèvement. L'intonation montante comporte un plus grand nombre d'implications. Elle correspond, certes, à la notion d'inachèvement " (Laroche-Bouvy 1971, p. 17 ; apud Wunderli et al. 1978, p. 209).

Așadar, observația cuprinsă în citatul din GLR 2 (p. 473) poate fi completată astfel : propozițiile enunțiative au intonație descendentă numai dacă sînt autonome sau sînt plasate la sfîrșitul unei fraze ; dacă ele se află în prima parte a acesteia, vor avea o intonație de tip ascendent, a cărei semnificație este că respectiva comunicare nu s-a încheiat. Poate că ar fi mai corect să spunem că intonația descendentă declarativă este, de fapt, intonația declarativă de finalitate, în timp ce continuarea mesajului (chiar dacă cuprinde propoziții enunțiative) se exprimă printr-o intonație de tip ascendent.

2. Neglijarea deosebirii dintre enunțurile declarative terminale și cele nonterminale a determinat-o pe Sabina Teiuș (1980, p. 131) să afirme că „existența unui număr destul de mare de enunțuri enunțiative cu contur final ascendent conferă vorbirii populare o trăsătură particulară" (vezi și p. 37).

Privitor la această remarcă, nu credem că în vorbirea populară românească frazele declarative se intonează altfel decît în vorbirea „cultă" sau „îngrijită". Autoarea ajunge la această concluzie datorită faptului că în „numărul destul de mare" de enunțuri declarative cu intonație ascendentă a înglobat și diverse tipuri nonterminale ; pentru ilustrare, vom cita numai unul dintre exemplele luate în considerare de Teiuș (1980, p. 37) : *acasă sigur că ... s-a legat*↑| *s-a făcut* ↑| *s-a mai spălat* ↑| *a durat chestia asta opt zile*↓||.

În acest exemplu este evident că enunțurile neterminale notate cu ↑ sînt enumerări, rostite cu intonația ascendentă caracteristică (vezi Dascălu 1971) de continuitate.

De altfel, Teiuș folosește corect datele despre intonația declarativă în scopul delimitării enunțurilor (1971 ; 1980 ; p. 29–40). Ea arată, pe bună dreptate, că „în majoritatea cazurilor sfîrșitul unui enunț este marcat, și în vorbirea populară, de un contur terminal descendent, fiind vorba de enunțurile enunțiative, și de o pauză relativ lungă" (1980, p. 29–30), referindu-se, de data aceasta, numai la coborîrea de finalitate ; de exemplu : *pînă nu ne sculam noi* ↑| *ea nu se scula* ↓|| ; *eu am rămas cu el* ↓|| ; *a luat furca* ↑ *și a plecat cu vacile*↓|| (p. 30).

Tocmai luarea în considerare a celor două feluri de intonație declarativă îi permite autoarei să stabilească limitele dintre enunțurile unitare din punct de vedere sintactic ; de pildă : „Un șir de propoziții principale coordonate, în cazul cînd fiecare propoziție prezintă un contur final ascendent, este considerat ca fiind un singur enunț, pînă la propoziția cu contur final descendent, cu care se încheie unitatea de intonație" (Teiuș, 1980, p. 31).

3. Sabina Teiuș folosește cu acest prilej datele legate de ceea ce ea numește funcția l o g i c ă a intonației, care „ne informează despre caracterul finit sau nefinit al enunțului" (1980, p. 27).

3.1. S-a observat de multă vreme că urcarea tonului înseamnă că n-am terminat încă ceea ce aveam de spus, iar coborîrea lui înseamnă încheiere.

Iată cum descrie Drăganu (1945, p. 14) cele două tipuri : „propozițiunea *Ionel, bunul meu prieten, a sosit.* se poate înfățișa din punctul de vedere al intonației astfel : urcăm tonul în partea finală a lui *Ionel*, fiindcă voim să continuăm, și-l facem pe ascultător să aștepte. Tot așa, și tonul grupei *bunul meu prieten*. Dar coborîm sfîrșitul propozițiunii din *a sosit*".

3.2. De regulă, o ușoară urcare apare pe silaba care precedă o pauză internă din enunț. Întrucît această urcare este automată, conținutul unui exemplu din limba franceză ca :

Si ces œufs étaient frais j'en prendrais (Delattre 1966, p. 6) nu se modifică prin absența pauzei.

Distincția propusă de Delattre între un contur ascendent de continuitate „minoră" și unul de continuitate „majoră" nu a găsit însă ecou în lucrările multor autori ; de exemplu : „The relative pitch of *œufs* and *frais* signals a more major boundary after *frais* (major continuation) than after *œufs* (minor continuation) ; contours play no role" (Ladd 1980, p. 167).

De altfel, Delattre însuși constată că opoziția în cauză nu este la fel de eficientă în toate limbile : „The contrast between minor and major continuation is much more marked and much more frequently observed [in French, German, Spanish] than it is in English ; only very good English speakers observe it consistently" (1963, p. 198).

Același lucru s-a constatat și cu prilejul cercetării vorbirii populare franceze : „A notre avis, cette distinction n'existe guère que dans la lecture et dans un niveau de langue soigné, où elle recouvre une hiérarchie de subordination. Elle est rare dans le corpus de français populaire que nous avons examiné" (Carton 1974, p. 96 ; apud Wunderli et al. 1978, p. 218).

3.3. Trebuie să menționăm însă că în cazurile de *ambiguitate sintactică* înălțimea relativă a intonației de „continuitate majoră" și „minoră" poate deveni singura trăsătură distinctivă dintre două enunțuri diferite (cu alte cuvinte, chiar în lipsa pauzei). Dacă comparăm următoarele două exemple (împrumutate din Bolinger, 1986, p. 212 și traduse în românește) :

Dacă te cheamă cînd ai să ajungi acolo spune-mi.

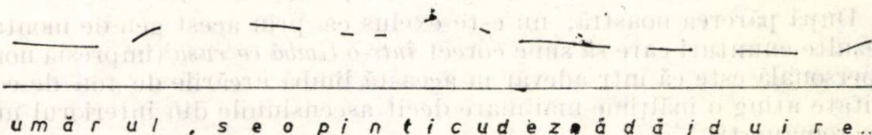
Dacă te cheamă cînd ai să ajungi acolo spune-mi.

constatăm că în primul caz propoziția circumstanțială de timp *cînd ai să ajungi acolo* este subordonată primei propoziții *(dacă te cheamă)*, pe cînd în al doilea caz, temporala este subordonată ultimei propoziții *(spune-mi)*. În astfel de situații, urcarea mai amplă (continuativa „majoră") **separă** cele două unități sintactice, în timp ce urcarea mai slabă (continuativa „minoră") **leagă** între ele propozițiile între care există un raport sintactic direct (de dependență).

3.4. Lombard, care consideră ca „accent muzical" intonația pe care o capătă un cuvînt datorită plasării în context (și, implicit, datorită subordonării sale unui tipar melodic propozițional), observă că unele cuvinte nonoxitone primesc uneori un accent muzical de tipul _/, cu ton descendent pe silaba accentuată și ascendent pe silaba finală : „Ce cas se présente notamment pour les mots en tête de phrase qui ont une certaine importance pour le sens [...] et *devant une pause (une virgule)* séparant deux propositions de la même phrase" (1936, p. 148) — subl. ns. — L. D.-J.

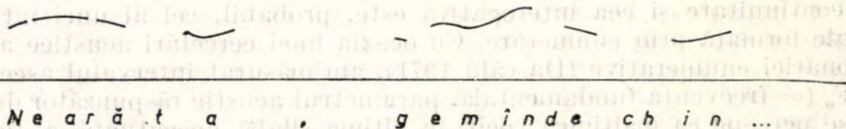
Prezentăm mai jos curba extrasă de pe sonagrama pe care am realizat-o pentru unul dintre exemplele citate de autor, în care se poate observa urcarea de continuitate la sfîrșitul fiecăreia dintre propozițiile coordonate nefinale (respectiv în cuvintele *umărul* și *desnădăjduire)* :

Fig. 2. *(Omul puse) umărul, se opinti cu desnădăjduire, (dete piatra la loc și „clap"! acoperi văgăuna din nou)* (Lombard 1936, p. 172, exemplul 35)



3.5. Legătura intonației ascendente de continuitate cu pauza este postulată și în GLR 2 (p. 474) : „De obicei, în cadrul propozițiilor și al frazelor, înaintea pauzelor mici (marcate în scris prin virgulă) există ușoare ascensiuni de intonație : *Ne arăta*, ↗ *gemînd de chin*, ↗ *mîinile negre cu pielea umflată și arsă*".

Fig. 3. *Ne arăta, gemînd de chin ...*



3.6. Trebuie să arătăm că, în ceea ce privește raportul dintre intonație și pauză, în limba vorbită, în general, și în textele populare (dialectale), în special, lucrurile se complică, în sensul că, din cauza unui tempo mai accelerat, pauza poate deveni mai scurtă (Teiuș 1980, p. 31), poate

lipsi complet sau poate apărea în alt loc decît în cel cerut de înţeles (datorită unor ezitări ale vorbitorului, slăbirii atenţiei sale etc.).

Magdalena Vulpe, după o lungă practică în transcrierea textelor dialectale, ajunge la concluzia „că (a) în vorbirea curentă pauzele nu coincid în mod necesar cu limitele curbelor melodice şi (b) că limita melodică este suficientă pentru marcarea limitei sintactice, pauza putînd fi eliminată" (1980, p. 47).

Unul dintre aspectele legate de limba vorbită revelat cu acest prilej este deci faptul că din combinaţia intonaţie ascendentă + pauză (scurtă), elementul omisibil este pauza : în multe situaţii ea are numai un caracter *virtual*, iar informaţia lingvistică respectivă *este preluată de tipul de intonaţie care precedă această pauză*.

3.7. Se pune, de asemenea, problema distingerii intonaţiei ascendente de continuitate de intonaţia ascendentă de finalitate, cu alte cuvinte, de intonaţia interogativă (a întrebărilor totale).

Pentru Sîrbu (1970), între aceste două tipuri de intonaţie ascendentă nu există nici o deosebire : „În general nu se poate vorbi de o intonaţie specifică numai propoziţiei interogative, ci de un tip de contur melodic caracteristic pentru o interogativă, dar care poate fi specific şi pentru o propoziţie enunţiativă, pentru o subordonată cauzală, condiţională, temporală sau pentru enumerare" (p. 232). În sprijinul acestei afirmaţii autorul prezintă două experimente — efectuate pe exemple din limba rusă — în care a obţinut fraze construite prin montaj : prima parte formată dintr-o întrebare totală, a doua, dintr-o propoziţie enunţiativă.

După părerea noastră, nu este exclus ca prin acest gen de montaje să rezulte enunţuri care să sune corect *într-o limbă ca rusa* (impresia noastră personală este că într-adevăr în această limbă urcările de ton de continuitate ating o înălţime mai mare decît ascensiunile din interiorul unei fraze româneşti).

Fără a fi cercetat în mod special deosebirea fonetică dintre intonaţia ascendentă de continuitate şi cea interogativă în limba română, am avut prilejul să atingem acest subiect. Astfel, comparînd din punct de vedere acustic o secvenţă neterminată *(dacă vine)* cu întrebarea autonomă eliptică *Dacă vine?*, am ajuns la concluzia că conturul ascendent de continuitate este caracterizat printr-un interval ascendent şi o rată a urcării tonului mai redusă decît în aceeaşi secvenţă de sunete rostită ca o întrebare (Dascălu 1979, p. 220 şi fig. 3).

Cazul cel mai elocvent în ceea ce priveşte distincţia dintre urcarea de continuitate şi cea interogativă este, probabil, cel al unei întrebări totale formată prin enumerare. Cu ocazia unei cercetări acustice asupra intonaţiei enumerative (Dascălu 1971), am măsurat intervalul ascendent al F_0 (= frecvenţa fundamentală, parametrul acustic răspunzător de ceea ce se percepe ca înălţimea vocii) în ultima silabă accentuată a fiecărui termen enumerat (= urcarea de continuitate), precum şi intervalul ascendent din finalul întrebării (= urcarea interogativă) şi am constatat că urcarea finală depăşeşte cu mult ca amploare oricare din ascensiunile de ton interioare (enumerative). Acest lucru s-a dovedit valabil atît pentru o *propoziţie* interogativă cuprinzînd enumerări :

Își amintea privirea ei blîn^*dă,* *glasul du*^*ios,* *și minu-*
86 Htz 40 Hz

natele povești pe care i le spu^*n*^*e*^*a?* (Dascălu 1971, p. 406);
109 Hz

cît și pentru o *frază* interogativă cuprinzînd o enumerare de propoziții (coordonate copulativ):

Nu vrei să scapi de t^*u*^*n,* *nu vrei să scapi de che*^*s*^*on,* *nu*
78 Hz 78 Hz

vrei să scapi de ^*ha*^*muri, nu vrei să scapi de băle*^*g*^*a*^*r*^*i?* (*ibidem*, 407)
48 Hz 109 Hz

4. Dacă am considerat că funcția ,,logică'' a intonației este de a indica *încheierea* comunicării sau *continuarea* acesteia, de aici decurge, în mod firesc, o a treia posibilitate, aceea de a indica *întreruperea vorbirii înainte de a se încheia comunicarea.*

În funcție de situația conversațională distingem două feluri de întreruperi:

4.1. Întreruperea *neintenționată* este provocată de cauze obiective (vorbitorul este întrerupt de interlocutor ori de un eveniment neașteptat) sau subiective (deplasarea atenției vorbitorului spre un alt aspect, lipsa cuvîntului potrivit etc.) (cf. Teiuș, 1980, p. 39).

În *Îndreptar* (1971) se spune că punctele de suspensie, în afară de faptul că ,,arată o pauză mare în cursul vorbirii'', semnalează și ,,o intonație caracteristică'', corespunzătoare comunicării care le precedă, și anume ,,cînd pauza este neintenționată, intonația este descendentă, iar cînd pauza este intenționată, intonația comunicării este ascendentă'' (p. 76).

Am arătat, cu alt prilej (Dascălu 1982, p. 393–394), că remarca de mai sus ni se pare neîntemeiată: o întrerupere neintenționată și, deci, inopinată, poate surveni în orice punct al discursului, așadar e logic și firesc ca intonația sa în acel moment precis să corespundă tipului semantic și sintactic al frazei respective, cu alte cuvinte, este posibilă practic orice fel de intonație. Acest fapt este menționat și în GLR 2 (p. 575): ,,Propozițiile enunțiative pot fi întrerupte imediat după orice fel de intonație din cursul enunțării lor''.

4.2. Mai interesant din punct de vedere lingvistic este, desigur, cazul în care comunicarea este întreruptă în mod *intenționat.*

Dacă este vorba despre o întrerupere definitivă, făcută de vorbitor cu intenția de a lăsa să se (sub)înțeleagă restul comunicării, avem de a face cu o *suspensie*, definită în GLR 2 ca o ,,elipsă cu elemente afective'' (p. 402).

Intonația suspensiei (vezi și Remacle 1960, p. 284) nu este foarte caracteristică : ea poate fi de tip ascendent sau plat ; specifică pare să fie însă lungirea considerabilă a tonului ultimei silabe (Dascălu 1982, p. 394).

În fig. 4 se poate urmări curba melodică de pe sonagramele pe care le-am realizat după exemple din GLR 2 (p. 399 și, respectiv, 402) :

Fig. 4 *(E cuminte săraca), da mai știi ...*
Învață, că de nu ...

d a m a i ș t i i ...

Î n v a ț ă, c ă d e n u u ...

În ceea ce privește descrierea intonației de tip enunțiativ din GLR 2 (p. 473) pe care am citat-o la începutul lucrării noastre, se pare că acestea sînt cazurile la care se referă autorii atunci cînd, pe lîngă tonul descendent (↘), menționează ca posibilă și varianta intonațională caracterizată prin „pronunțarea ultimului cuvînt cu înălțime egală cu celelalte (→)".

BIBLIOGRAFIE

Bolinger 1986 Dwight L. Bolinger, *Intonation and its Parts. Melody in Spoken English*, Stanford, California.

Carton 1974 F. Carton, *Introduction à la phonétique du français*, Paris—Bruxelles—Montréal.

Dascălu 1971 Laurențiu Dascălu, *Some Remarks on Enumerative Intonation in Romanian*, in RRL XVI, 5, p. 401—410.

Dascălu 1979 Laurenția Dascălu, *Elipsă și transfer melodic în limba română*, în SCL XXX, 3, p. 215—228.

Dascălu 1982 Laurenția Dascălu, *Despre unele valori stilistice și intonația corespunzătoare parantezei, liniei de pauză și punctelor de suspensie*, în SCL XXXIII, 5, p. 387—394.

Dascălu 1985 Laurenția Dascălu, *On the Interrogative Falling Pattern in Romanian*, în RRL XXX, 3, p. 209—213.

Delattre 1963 Pierre Delattre, *Comparing the Prosodic Features of English, German, Spanish and French*, în „International Review of Applied Linguistics", 1, p. 193—210.

Delattre 1966 Pierre Delattre, *Les dix intonations de base du français*, în „The French Review", 40, p, 1—14.

Drăganu 1945 Nicolae Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, București.

GLR 2 1963 *Gramatica limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Vol. al II-lea, București.

Iordan 1944 Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București.

Iordan 1956 Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*. Ediția a II-a, București.

Îndreptar 1971 *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*. Ediția a III-a, București.

Karcevskij 1964 Serge Karcevskij, *Sur la phonologie de la phrase*, în *A Prague School Reader in Linguistics* (compiled by Josef Vachek), Bloomington, Indiana, p. 206—251 (prima apariție în 1931).

Ladd 1980 Robert D. Ladd, *The Structure of Intonational Meaning. Evidence from English*, Bloomington/London.

Laroche-Bouvy 1971 Danielle Laroche-Bouvy, *Remarques sur les fonctions des éléments suprasegmentaux en français*, în „Etudes de linguistique appliquée". Nouvelle série, 3, p. 15–23.

Lombard 1936 Alf Lombard, *La prononciation du roumain*. Extrait de Uppsala Universitets Årsskrift, Uppsala [1935], p. 100–176.

Remacle 1960 Louis Remacle, *Syntaxe du parler wallon de la Gleize*. Tome 3. *Coordination et subordination. Phénomènes diverses*, Paris.

Sîrbu 1970 Richard Sîrbu, *Cu privire la caracterul funcțional al intonației*, în AUT. Seria Științe filologice, 8, p. 230–235.

Șerban 1970 Vasile Șerban, *Sintaxa limbii române Curs practic*. Ediția a II-a, București.

Teiuș 1971 Sabina Teiuș, *Delimitarea enunțurilor în graiurile dacoromâne*, în CL, XVI, 1, p. 109–120.

Teiuș 1980 *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București.

Vulpe 1980 Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București.

Wunderli et al. 1978 Peter Wunderli, Karola Benthin, Angela Karasch, *Französische Intonationsforschung. Kritische Bilanz und Versuch einer Syntese*, Tübingen.

Sur l'intonation déclarative de continuité et de finalité

(Résumé)

L'intonation globale d'une phrase déclarative tend en roumain (tout comme en d'autres langues) vers un schéma montant-descendant : la courbe montante montre, en général, que le message n'est pas achevé, tandis que la courbe descendante indique la portion finale de celui-ci ; c'est de là que proviennent les termes „intonation de continuité" et, respectivement, „intonation de finalité", qui désignent l'objet du présent article.

L'auteur s'occupe du rapport entre les deux types d'intonation et la pause, prenant en considération aussi certaines de leurs implications syntaxiques ; l'auteur analyse en même temps la différence entre l'intonation montante déclarative (= de continuité) et l'intonation montante interrogative (qui marque la fin des questions totales) ; l'auteur mentionne aussi une troisième possibilité, dans laquelle le message ne continue pas, mais ne s'achève non plus, étant interrompu intentionnellement et prononcé avec une intonation de „suspension".

Martie 1989

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis nr. 25

O EVOLUȚIE MORFOFONOLOGICĂ SIMILARĂ ÎN ROMÂNĂ ȘI ITALIANĂ *

DORIN URIȚESCU

Se evidențiază similitudinile dintre italiană (dialectul toscan și limba comună) și română în ceea ce privește evoluția regulilor morfofonologice bazate pe diftongarea lat. pop. /ɛ/ (și /ɔ/, în cea dintîi) : inversarea și demorfologizarea, respectiv, tendința spre demorfologizare a acestora.

0. Evoluția morfofonologică a procesului de diftongare a vocalelor latinești populare /ɛ/ și /ɔ/ evidențiază cîteva asemănări interesante între română și italiană. Vom întreprinde o analiză a acestei evoluții, mărginindu-ne la relevarea similitudinilor, urmînd ca semnificația și posibila explicație a acestora să le formulăm într-o lucrare care are în vedere ansamblul Romaniei [1].

1.1. Spre deosebire de alte arii, latina populară dunăreană, care stă la baza limbii române, a cunoscut numai fonemul /ɛ/, întrucît *ŏ* și *ō* s-au confundat (rezultatul fiind /ọ/). Acest /ɛ/ a fost diftongat sub accent, indiferent dacă se afla în silabă deschisă sau închisă : lat. *fĕrrum* > [fjer̄u], lat. *pĕllem* > [pjele], lat. *pĕctus* > [pjeptu] etc.

Procesul poate fi descris prin următoarea regulă :

$$(1) \qquad \emptyset \dashrightarrow \begin{bmatrix} -\text{sil.} \\ -\text{cons.} \\ -\text{post.} \end{bmatrix} \; / \; \underline{\qquad\quad} \begin{bmatrix} +\text{sil.} \\ +\text{deschis} \\ -\text{post.} \end{bmatrix}$$

Trăsătura [+acc.] nu este necesar să fie specificată (cf. și Vasiliu 1968, p. 40), întrucît [ɛ] nu exista în poziție atonă (ILR II, p. 33 ; Vasiliu 1968, p. 42–43).

Nici alte restricții contextuale referitoare la diftongarea lui [ɛ] nu trebuie specificate dacă avem în vedere că ele reprezintă rezultatul interferenței unor procese naturale cu regula (1) : închiderea vocalelor în poziție nazală, caracterul „refractar'' la palatalizare al lui [r̄].

Regula (1) își pierde caracterul natural datorită intervenției altor două procese : închiderea primului element al diftongului, care devine [−voc.] (proces natural ; cf. Jakobson, Halle 1980, p. 32), și închiderea elementului silabic din diftong, care devine [−deschis] (proces care ar putea fi consacrat formal, i.e. motivat de factori de la nivelul formei

* Dedicăm acest articol celui de-al XIX-lea Congres de Lingvistică și Filologie Romanică (4–9 septembrie 1989, Santiago de Compostela, Spania).

[1] Analiza are la bază principiile fonologiei generative naturale, cu unele modificări și completări în sensul adecvării la fonologia istorică (pentru o privire sintetică asupra acestora și bibliografie, vezi Urițescu 1986, 1987a, 1987b, p. 11–17 ; Urițescu, ms.). Autorul a avut de profitat de pe urma sugestiilor formulate (în urma lecturii variantei franceze a lucrării) de Sanda Reinheimer Rîpeanu, căreia îi mulțumește și pe această cale.

SCL, anul XL, nr. 4, p. 355–364, București, 1989

limbii, legat de faptul că /ɛ/ nu mai avea o valoare funcțională). În urma celui de-al doilea proces, /ɛ/ nu mai poate fi reconstruit, regula (1) evoluînd spre o regulă morfofonologică cu determinări lexicale (întrucît nu orice /e/ se diftonghează : cf. *lega/leg*, față de *peri/pier)* :

$$(1_1)\qquad \emptyset \dashrightarrow \begin{bmatrix} -\text{sil.} \\ -\text{voc.} \\ -\text{cons.} \\ -\text{post.} \end{bmatrix} \Big/ \underline{\qquad} \begin{bmatrix} +\text{sil.} \\ -\text{închis} \\ -\text{deschis} \\ -\text{post.} \\ +\text{acc.} \end{bmatrix}$$

1.2. Diftongul a fost însă generalizat în română în toate formele paradigmei : [pjer], [pjerʲ], [pjére], dar și [pjerím], [pjeríțʲ], [pjerí] etc. ; [pjépten], [pjéptenʲ], [pjéptenă], dar și [pjeptenắm], [pjeptenáțʲ], [pjeptená] etc. ; [fjerb], [fjerbʲ], [fjérbe], dar și [fjerbe̯ám], [fjerbe̯ái̯], [fjerbe̯á] etc.

În derivare înregistrăm aceeași situație : diftongul din formele de bază a fost generalizat în poziție neaccentuată în derivate : [pjetrós], [pjetriĉícă], [pjetruí], [pjetro̯ái̯e] etc., derivate de la [pjátră] ; [mjerós], de la [mjére] ; [înfjerá], de la [fjer][2] ; [mjelúț], [mjelușéi̯] etc., de la [mjel] etc.

Fenomenul este prezent și în dialectele sud-dunărene ale limbii române : cf. *ker* „pier", *kiríĭ*, *kirít* etc. (cu palatalizarea labialei) ; *kérdu* „pierd", *kirdúĭ*, *kirdeáre* etc. (DDA, s.v. *ker*, *kérdu*, *kirdeáre)* ; megl. *i̯erb* „fierb", cu imperfectul *irbe̯au̯* ; megl. *i̯erar* „fierar" etc. (Capidan 1925, p. 121) ; istrorom. *pl'ȩrde* „pierde", dar și *pl'erdút* „pierdut" etc. (cu epenteza unui [l'], „după model slav" ; Pușcariu 1926, p. 125 ; 1929, p. 128).

În toate dialectele limbii române avem a face, așadar, cu demorfologizarea (Klausenburger 1976) regulii morfofonologice (1_1). Cum însă putem admite că generalizarea se petrece în sensul impunerii formelor de bază (vezi, de pildă, Vennemann 1972, 1974 ; Klausenburger 1976, 1979, p. 23–36 și passim ; Hooper 1974, 1976, p. 95 și urm.), trebuie să presupunem că, înainte de a se demorfologiza, regula (1_1) a fost inversată (vezi Vennemann 1972 ; Klausenburger 1976, 1979, p. 23–36). Ceea ce s-a demorfologizat în română a fost, prin urmare, regula ((1_2) :

$$(1_2)\qquad \begin{bmatrix} -\text{sil.} \\ -\text{voc.} \\ -\text{cons.} \\ -\text{post.} \end{bmatrix} \dashrightarrow \emptyset \Big/ \underline{\qquad} \dashrightarrow \begin{bmatrix} +\text{sil.} \\ -\text{închis} \\ -\text{post.} \\ -\text{acc.} \end{bmatrix}$$

Existența regulii morfofonologice (1_1) în româna comună este însă dovedită de formele *merg* (drom. dial. *mărg ;* < lat. *mĕrgo)*, cu generalizarea dialectală a formei de bază /e/ (în aromână apare *ńérgu*, cu „palatalizarea" lui [m] urmat de [j] ; după inversarea regulii (1_1), [je] a fost

[2] Generalizarea se produce și prin falsă derivare, în cuvinte de tipul drom. [fjerár], megl. [i̯erár], [h'irár] (Capidan 1925, p. 121 < lat. *fĕrrarius*.

generalizat în acest dialect în toată paradigma: cf. [ńirẹámᵘ] etc.[3]), *vărs* (arom. *vérsu*; < lat. *vĕrso*), *învăsc* (arom. *anvéscu*, *nvescu* — DDA, s.v.; < lat. *inuĕsco*), poate și *dedi* < lat. *dĕdi*, *vechi* < lat. *uĕtulum* (Densusianu 1938, p. 18; Sala 1976, p. 207). Sensul generalizării analogice sugerează faptul că aceste forme au apărut înainte de inversarea regulii (1_1).

În ceea ce privește regula (1_2), urme ale ei pot fi găsite atît în textele din sec. al XVI-lea, cît și în graiurile dacoromâne actuale.

Textele din sec. al XVI-lea oferă nu numai exemple de generalizare a diftongului /je/, ci și forme în paradigma cărora alternanța /jé/ / /e/ se păstrează, regula (1_2) transformîndu-se, probabil, cel puțin în unele arii, într-o regulă de corespondență[4]. În CV, de pildă, alături de *mielușelu* (<*miel*; p. 72ʳ/1) și *pierdzătoriu* (<*pierde*; p. 29ᵛ/5), aflăm forme în care regula (1_2) se aplică: *peliță* (*pelița*, *peliței*, *peliției*; < *piele*; p. 459[5]), *pelițeștile* (< *piele*; p. 74ʳ/7), *perire* „pierire" (p. 459). PO pare să reflecte un grai în care regula (1_2) se menține doar ca o regulă de corespondență la formele verbului *a pieri*: *pielcelușa* (< *piele*; p. 191/15), *pieptari* (<*piept*; p. 270/15, 272/n.m.), *pierdzătoriul*, *pierdzătoare* (<*pierde*; p. 217/7—8, 215/22); *să pierz*, *să pierzı* etc., dar și *pierdea* (imperfect), *pierdu* (perf. simplu), *nu era pierdut* (mai mult ca perf.) (p. 440) etc.; *să piei*, *să piară* etc., dar *periră* (perf. simplu), *au perit* (perf. compus), *peri-va* (viitor) etc. (p. 440)[6].

Textele coresiene par să prezinte o situație asemănătoare cu cea din CV. În CL aflăm, de exemplu, *mielușelul* (p. $37^v/_{11}$), dar *nu vor peri* (p. $32^r/_{11}$), iar în CP *peliță*, *pier* etc., dar *peri*, *periți*, *perind*, *perire*, alături de care apar forme în care diftongul a fost generalizat: *pierzi* etc., dar și *pierdut* (p. 732).

În graiurile dacoromâne actuale se păstrează, de asemenea, urme ale regulii (1_2). Astfel, pe o arie mare, care cuprinde Crișana, Maramureșul, vestul și nordul Transilvaniei și o mare parte din Bucovina, labiala din formele verbului *a pieri* a fost palatalizată numai cînd era urmată de diftongul [je], paradigma actuală reflectînd vechea alternanță /je/ / /e/: tipul [pt'er], [pt'erʲ], [pt'ẹre] etc., dar [perím], [períț] etc. (ALR I, II, h. 286—287). De altfel, în jumătatea de nord a Crișanei apare și ter-

[3] E adevărat că generalizarea se putea petrece și mai tîrziu, iar, în acest caz, ceea ce s-a generalizat a fost /ń/, nu /je/.

[4] Redăm prin acest termen pe cel de 'via rules', reguli pe care Vennemann (1972) le postulează pentru morfologia derivativă.

[5] Cînd numărul paginii nu este urmat de indicații referitoare la rînd, trimiterea se face la indicele edițiilor critice, unde sînt citate toate locurile din text (verificate de noi) în care apar formele respective.

[6] PO prezintă și o ocurență a lui *e* pentru [je] accentuat: *vermi* 233/25 (cf. însă *viermi* 9/24, 31/15—16, 33/13, 18, *viermii* 14/22, 29/5). Deși această grafie poate reflecta o realitate fonetică (prezentă și în unele graiuri bănățene actuale — v. *infra*, pentru grafii de acest fel în alte texte, vezi și Densusianu 1938, p. 54, 56), avînd în vedere situația din graiurile dacoromâne actuale, comparația cu alte texte precum și păstrarea cu consecvență a alternanței în cazul verbului *a pieri* ni se pare că nu modifică interpretarea noastră. Dacă este așa, afirmația editoarei că grafia пєрн „ poate reda realitatea fonetică a graiului bănățean" (PO, p. XI) trebuie modificată, în sensul că această grafie reflectă o realitate fonetică și morfofonologică (mai) generală în limba română din sec. al XVI-lea.

menul *perit* (fără diftong și fără palatalizarea labialei) pentru *slab* „maigre" (ALR II, I, MN 49 ; NALR – *Cr.* I, h. 86, LXXXII)[7].

Celelalte arii dialectale dacoromâne nu mai păstrează, în general, resturi ale vechii alternanțe morfofonologice, diftongul fiind generalizat în poziție neaccentuată[8]. Punctele izolate din aria palatalizării labialelor (în special din Basarabia), în care alternanța reapare, nu sînt ilustrative, întrucît formele fără palatalizare sînt tîrzii, refăcute sub influența limbii literare, care determină tendința de evitare a palatalizării labialelor (la fel se explică și formele de tipul *per* din centrul și sud-vestul Transilvaniei ; compară, de pildă, ALR I, II, h. 286–287, cu ALR I, I, h. 39 ; cf. și ALR *s.n.* VII, h. 1962, 2155). Numai punctele izolate 760 și 922 din Muntenia par să continuie vechea alternanță în paradigma verbului la care ne referim (ALR I, II, h. 286–287 ; cf. și punctul 899 din ALR *s.n.* VII, h. 1962, 2155).

În Banat și sud-vestul Olteniei, unde alternanța de tipul *pier/perim* a fost înregistrată pe arii mai mari *(ibidem)*, fenomenul se interferează cu alte procese (fonetice) : tendința de reducere a diftongului [je] la [e] indiferent de accent (vezi, de exemplu, ALR I, I, h. 39 ; cf. și Weigand 1896, p. 214 ; Meyer-Lübke 1921–1922, p. 6–7 ; Pușcariu 1959, p. 322 ; Gîlcescu 1931, p. 75 ; V. Rusu 1971, p. 63–64 ; Beltechi 1985, p. 13 ; Urițescu 1987b, p. 77) și diftongarea secundară a vocalei [e] în poziție accentuată și neaccentuată (cf. Urițescu 1972, p. 159–162 ; 1987b, p. 39–40; 44, 172–175).

În cazul altor paradigme verbale nu înregistrăm, după părerea noastră, continuarea vechii alternanțe. Paradigmele din aria palatalizării labialelor sau din Banat și sud-vestul Olteniei în care s-a înregistrat [je] sub accent și [e] în poziție atonă reprezintă rezultatul unor fenomene fonetice tîrzii (ele reflectă, așadar, o variație fonetică în general necodificată la nivel morfofonologic ; vezi *supra*). Ne vom mărgini aici la relevarea situației cîtorva graiuri : în punctul 182 (sud-estul Transilvaniei), care prezintă formele *perdut* (ALR *s.n.* VII, h. 2138) și *peptănăm (ibidem*, h. 1892), a fost înregistrată și forma [pépten[i]], cu reducerea diftongului sub accent, iar fenomenul se explică prin faptul că vorbitorii evită palatalizarea labialelor (vezi ALR II. *Introducere*, p. 95, 97 ; despre informatorul IV, care a răspuns la întrebările respective, Petrovici notează că „e puțin cărturar" și că este influențat de limba literară ; *ibidem*, p. 96). În punctele 2 (sud-estul Banatului) și 848 (sud-vestul Olteniei), care au aceeași situație în privința verbelor *a pierde* și *a pieptena*, aparenta alternanță morfofonologică este înregistrată și în cazul lui [e] care nu provine din lat. *ĕ* : tipul *rep*[ié]*zi-te/rep*[e]*zit* (ALR *s.n.* VII, h. 2108, 2140 ; astfel de forme apar și în Moldova).

În sfîrșit, formele izolate de tipul *petricele* (<*piatră* ; ALR *s.n.* V, h. 1289) prezintă explicații asemănătoare și nu dovedesc continuarea regulii morfofonologice (1_2) (pentru derivate, vezi și ALR *s.n.* IV, h. 1184).

[7] Petrovici înregistrează însă și forme de tipul [pt'']*erind* în două puncte din nordul Crișanei : 279 și 316 (ALR *s.n.* VII, h. 2155). Este interesant că în aceleași puncte apare *peril* „maigre" (ALR II, I, MN 49), ceea ce dovedește că acesta a pierdut legătura cu verbul *a pieri*, fapt care ar pleda în favoarea vechimii sensului respectiv.

[8] În unele arii, mai ales din Moldova, Basarabia și Transilvania, accentul a fost schimbat la prez. ind. 4, 5 : *piérem, piéreți* (ALR I, II, h. 287).

Sporadic, însă, urme ale vechii alternanţe morfofonologice (regula (1_2)) se mai păstrează şi în alte forme. Astfel, în unele arii dialectale (cum este sudul Transilvaniei : punctele 130 şi 172 din ALR II), [v] din *a veni* este palatalizat numai în formele în care era urmat de [jé] (<lat. pop. [ẹ]) : [y]*in*, [y]*ine*, dar [ve]*nim*, [ve]*nind*, [ve]*nea* etc., în care [je] nu a fost generalizat (aşa se explică, de altfel, şi formele *venim*, *veni* etc. din dialectele nonpalatalizante şi din limba literară ; altfel ar fi trebuit să avem **vienim*, **vienind* etc., ca şi *pierim*, *pierind* etc.). În acest caz lipsa generalizării diftongului se explică prin faptul că, probabil încă în perioada românei comune, [je] accentuat a fost restructurat ca /ji/ (prin restructurarea regulii de închidere a lui [e] în poziţie nazală).

În ceea ce priveşte morfologia derivaţională, sugestive ni se par formele *meréu*, *meréie*, înregistrate, alături de *mieríu*, *miériu*, pentru adjectivul *mier*, *mieră* „de culoare albastră" (< lat. *mĕrus*) în unele graiuri din Transilvania (DLR, s.v. *mieriu*).

2.1. În dialectul toscan (şi în italiana literară, comună), /ɛ/ şi /ɔ/ au fost diftongaţi în /jɛ/, /wɔ/ în silabă deschisă [9] (după Rohlfs, în toscana populară a fost diftongată numai vocala deschisă anterioară, cu toate că diftongul [wɔ] apare încă în unele arii toscane ; Rohlfs **1966**, **p. 102** şi urm., 133 şi urm.[10]) : *dieci*, *piede*, *fiero*, *fiele*, *miele*, *viene*, *tiene* etc. ; (în italiana literară) *uovo*, *nuovo*, *fuoco*, *luogo*, *giuoco*, *cuore*, *ruota*, *buono*, *uomo* etc.

Procesul [11] poate fi descris prin regula :

$$(2) \qquad \emptyset \longrightarrow \begin{bmatrix} -\text{sil.} \\ -\text{cons.} \\ \alpha\ \text{post.} \end{bmatrix} \Big/ \underline{\qquad\qquad} \begin{bmatrix} +\text{sil.} \\ +\text{deschis} \\ \alpha\ \text{post.} \\ \alpha\ \text{rot.} \end{bmatrix} \quad \$$$

[9] Nu ne interesează aici dialectele în care diftongarea s-a petrecut în alte condiţii (de pildă, cele în care fenomenul a fost de tip metafonic). Sub influenţa toscanei populare sau a limbii italiene literare, diftongarea în silabă deschisă s-a răspîndit şi în alte dialecte (precum cele din părţile nordice ale provinciilor Umbria şi Lazio, unele dialecte venete şi dialectul romanesc ; Rohlfs 1966, p. 107, 118). Alte dialecte care au cunoscut iniţial (şi) diftongarea în silabă deschisă nu mai păstrează alternanţa diftong/monoftong, întrucît diftongii au suferit diferite evoluţii fonetice, iar în unele arii (cum este, de pildă, Ferrara), alături de diftongarea în silabă deschisă apare şi diftongarea de tip metafonic, ceea ce determină o structurare deosebită a valenţelor morfologice ale alternanţei la care ne referim (vezi Rohlfs 1966, p. 112—117).

[10] Pentru alte păreri, vezi Meyer-Lübke 1901, p. 24 ; cf. şi De Mauro 1963, anexa 60 I. De altfel, Rohlfs (1966, p. 106 şi urm.) consideră că şi diftongarea lui /ɛ/ în silabă deschisă în toscană se datorește influenţei altor dialecte septentrionale. În ceea ce priveşte apariţia fenomenului în acestea din urmă, Rohlfs crede, ca şi Schürr, că avem a face cu o „translazione dai casi di dittongazione condizionata" (Rohlfs 1966, p. 149). Concluzia pare însă să fie motivată de faptul că cei doi lingvişti acordă, teoretic vorbind, un rol primordial metafoniei în diftongarea vocalelor /ɛ/ şi /ɔ/ (pentru o ipoteză asemănătoare referitoare la diftongarea lui /ɛ/ în română, vezi Sampson 1985 ; cf. şi Uriţescu 1987c, p. 458).

[11] Ne referim, desigur, la procesul din dialectul toscan (pentru diferenţa dintre evoluţia limbilor populare şi evoluţia limbilor literare, vezi Ivănescu 1972).

Regula (2) își pierde parțial caracterul natural prin închiderea primului element al diftongului (ca în română și spaniolă), devenind :

$$(2_1) \qquad \emptyset \dashrightarrow \begin{bmatrix} -\text{sil.} \\ -\text{voc.} \\ -\text{cons.} \\ \alpha\ \text{post.} \end{bmatrix} \Big/ \text{-----------} \begin{bmatrix} +\text{sil.} \\ +\text{deschis} \\ \alpha\ \text{post.} \\ \alpha\ \text{rot.} \\ +\text{acc.} \end{bmatrix} \quad \$$$

Cum în italiană, ca și în română și spaniolă, [ɛ] și [ɔ] se confundă cu /e/, respectiv /o/, în poziție neaccentuată, trăsătura [+acc.] este redundantă în regula (2) (care descrie procesul fonetic istoric). Pe plan sincronic, însă, trăsătura [+acc.] ne dispensează de o ordonare extrinsecă a celor două procese.

Nici influența grupului palatal asupra lui /ɛ/ (Rohlfs 1966, p. 102–103) nu trebuie specificată (poate fi considerată un fenomen natural, ca în spaniolă ; dacă luăm în considerare forme ca *mezzo*, procesul este mai vechi decît cel din spaniolă).

Trebuie să remarcăm, de asemenea, că, la fel cum se întîmplă parțial și în franceză (vezi Walker 1981, p. 107), formele de bază /ɛ/ și /ɔ/ sînt recuperabile dacă avem în vedere natura vocalelor nucleu din diftongii /jɛ/ și /wɔ/.

Regula (2_1) se morfologizează și primește determinări lexicale în italiană în primul rînd în urma apariției a numeroase excepții reprezentînd fie împrumuturi culte (latinisme) *(ręgola, spęcie, męro, sęde, sęcolo, dęcimo* etc. ; *tǫno, mǫdo, pǫpolo, mǫnaco* etc. ; Rohlfs 1966, p. 103, 133), fie forme în care diftongarea nu s-a petrecut datorită, probabil, unui proces de interferență dialectală (cf., mai ales pentru /ɔ/, și influența toscanei populare asupra italienei literare [12]; *pęcora, lępre, lęi, sęi, ęra* etc. ; *pǫi, nǫia, brǫdo, nǫve, stǫmaco, vǫmere* etc. ; Rohlfs 1966, p. 103–108, 133–135), fie generalizări ale formei de bază (cf. *sęgue, nęgo, lęvo, pręgo, pręmo, tręmo, crępa ; trǫva, prǫva ;* Rohlfs 1966, p. 103, 135 ; vezi și infra ; pentru o explicare diferită a multora dintre aceste forme, vezi Meyer-Lübke 1901, p. 36–40, 50–52 ; singurele forme care ar reprezenta generalizări ale lui /ɛ/ din paradigmă ar fi, după Meyer-Lübke, *lęva, lępre ; nęga, sęga, sęgue* sînt notate cu *ę* și puse în legătură cu *fręga ;* pentru *pręgo, pręmo, tręmo, trǫva* etc. se postulează influența grupului C(onsoană) +*r* — vezi infra).

2.2. În italiană, generalizarea diftongului în poziție neaccentuată ne întîmpină frecvent, atît în derivare, cît și în morfologia flexionară :

a) Derivate : *lietezza, pietroso, piedino, piedone, fierezza, fieragione, tiepidezza, pietruzza, cuoricino* (și *coricino), cuoiaio* (și *coiaio*),, *cuoiame* (și *coiame), buonuomo* (și *bonuomo*) etc. (Rohlfs 1966, p. 108 ; 1969 p. 371 ; Palazzi 1939, s.v. *cuoricino, cuoiaio, coiame, dittongo mòbile).* Formele cu diftong în poziție atonă sînt mai frecvente în dialecte [13] și în limba vorbită,

[12] Pentru variantele regionale ale italienei și influența acestora asupra italienei literare, vezi De Mauro 1963, p. 138 și urm. Pentru situația diftongului [wɔ], vezi *ibidem*, p. 240, nota 30, și anexa 60 I.

[13] Astfel de generalizări apar nu numai în dialectele toscan și romanesc, ci și în dialectele venete *(dieśina* 'diecina', *pierada* 'pietrata' etc. ; Rohlfs 1966, p. 122).

regula (2_2) (vezi infra) tinzînd spre demorfologizare (în limba vorbită ea are probabil un caracter opţional; Rohlfs 1966, p. 108–109; Palazzi 1939, s.v. *dittongo mòbile)*.

b) Morfologia flexionară [14] : *nuotare*, *vuotare*, *mieteva* (de la *mietere)*, *presiedeva* (de la *presiedere)*, *chiedeva* (de la *chiedere;* cf. şi Battaglia, Pernicone 1968, p. 343), *giuocava*, *suonare*, *cuociamo*, *cuocete*, *cuocevo*, *cuocerò* (alături de *cociamo*, *cocete*, *cocevo*, *cocerò*; cf. Battaglia, Pernicone 1968, p. 346), *nuociamo*, *nuocete*, *nuocerò* (forme mai rare, alături de *nociamo*, *nocete*, *nocerò*; cf. şi Battaglia, Pernicone 1968, p. 353), *siederò* (de la *sedere)*, (dialectal) *vienire*, *tienere*, *tieneva*, *siedere*, *siedete* etc. (Rohlfs 1966, p. 108; 1968 : 264; Palazzi 1939, s.v. *dittongo mòbile)*. Şi în acest caz, mai ales dialectal şi în limba vorbită, regula (2_2) tinde spre demorfologizare, apropiindu-se de statutul unei reguli opţionale (cf. şi remarca lui Palazzi, *loc. cit.* : „. . . è regola poco rispettata . . .").

Cu alte cuvinte, regula (2_1) a fost inversată în italiană în :

$$(2_2)\quad \begin{bmatrix} -\text{sil.} \\ -\text{voc.} \\ -\text{cons.} \end{bmatrix} \dashrightarrow \emptyset \;/\; \text{------} \begin{bmatrix} +\text{sil.} \\ -\text{acc.} \end{bmatrix}$$

regulă opţională cu determinări lexicale.

Situaţia formelor populare (deci nu împrumutate din latină pe cale cultă) cu monoftong în loc de diftong în silabă deschisă accentuată este însă mai complexă în italiană decît în celelalte limbi romanice. Ele pot fi puse nu numai pe seama unei generalizări a monoftongului în perioada în care (2_1) nu se inversase încă (fapt posibil pentru *levo*, poate chiar *lepre* ş.a.), ci şi pe seama influenţei toscanei populare, analogiei cu alte paradigme sau pe seama unei condiţionări fonetice (cum este, de pildă, cazul reducerii diftongilor după grupul $C+r$[15], mai ales că asemenea fenomene se întîlnesc şi în română şi spaniolă; vezi supra, în special **2.1.**; cf. şi Malkiel 1976, p. 768, 770, nota 19).

3. În concluzie, regulile morfofonologice (1_1) şi (2_1) au fost inversate în română şi, respectiv, italiană atît în morfologia derivativă, cît şi în cea flexionară. Regula rezultată din inversare a fost demorfologizată (sau pierdută) în română şi tinde spre demorfologizare în italiană.

3.1. Doi dintre factorii interni care au putut favoriza inversarea regulilor morfofonologice menţionate ni se par demni de a fi menţionaţi :

a) Existenţa unor verbe accentuate pe bază la infinitiv, de unde frecvenţa mai mare a formelor cu diftong în paradigmă [16] : cf. rom. *pierde*, *fierbe ;* it. *chiedere*, *mietere*, *nuocere*, *muovere*, *scuotere* etc.

[14] Pentru o caracterizare generală a situaţiei acestei alternanţe în morfologia flexionară, vezi Battaglia, Pernicone 1968, p. 299–300.

[15] Avem a face, în acest caz, cu un fenomen fonetic care în toscană a precedat reducerea necondiţionată a lui /wɔ/ la /ɔ/ şi a fost acceptat de limba comună (vezi şi Meyer-Lübke 1901, p. 50–51; De Mauro 1963, anexa 60 I).

[16] Vezi şi cele spuse de Vennemann (1974, p. 139), care introduce printre factorii ce pot determina direcţia regulilor morfofonologice „relativa frecvenţă a alternanţilor în text sau în paradigme" (cf. şi Wetzels 1984, p. 292 şi urm.).

b) Atît în română, cît și în italiană, diftongul [je] (respectiv, [jɛ]) poate rezulta, sub accent, și din alte procese fonologice, nu numai din diftongarea vocalei lat. pop. /ɛ/.

În română, diftongul poate fi și rezultatul preiotării lui [e] în poziție inițială de cuvînt și de silabă : [jel], [jéftin] etc. (cf. și Urițescu 1973, 1987b, p. 164 și urm.).

În italiană, diftongul [jɛ] apare și în urma evoluției grupului consonantic „consoană labială + [l]" la „consoană labială + [j]", vocala nucleu din diftongul [je] rezultat din acest proces (cînd [l] era urmat de [e]), realizîndu-se, sub accent, ca o vocală anterioară deschisă : *fievole*<lat. *flēbile*, *pieve*<lat. *plēbe*, *pieno*<lat. *plēnu*, *piego*<lat. *plĭco* etc. (Tekavčić 1972, p. 53–54).

Ca urmare, în română și italiană regulile (1_1), respectiv (2_1) erau dublu opace [17] : atît prin cazul (I), cît și prin cazul (IIb) din definiția dată opacității de Kiparsky (1973, p. 79 ; cf. și 1982, p. 75 și urm.) [18].

3.2. Demorfologizarea, la rîndul ei, a putut fi favorizată atît de factorul frecvență (în morfologia flexionară [19] — **3.1.** (a)), cît și de faptul că diftongul neaccentuat [je] era permisibil la nivelul fonotactic al normei în ambele limbi (factor care derivă din **3.1.** (b)), chiar dacă, înainte de demorfologizarea regulilor (1_2) și (2_2), această permisibilitate avea determinări contextuale.

În sfîrșit, pentru română am putea avea în vedere caracterul extrem de limitat al alternanței /je/ / /e/ în poziție postconsonantică : cum numărul consoanelor palatalizate era foarte mare (cu excepția lui [r] și a labialelor, toate consoanele după care lat. pop. [ɛ] s-a diftongat), iar acestea l-au absorbit pe [j] (la fel s-a întîmplat și cu [r] cînd [j] era urmat de o vocală anterioară ; cf., încă în latina populară, *paretes;* Ivănescu 1980, p. 120), regula (1_1) devenind opacă în toate aceste cazuri, alternanța /e/ / /je/ a fost limitată la cîteva forme în care [je] era precedat de consoane labiale [20].

BIBLIOGRAFIE

ALR II. *Introducere* — Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere.* Redactori : Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza. Coordonator : I. Mării. Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, 1988.

Battaglia, S., V. Pernicone. 1968. *La grammatica italiana,* seconda edizione migliorata (quinta ristampa), Torino, Loescher editore.

Beltechi, E. 1985. *Graiurile din Almăj. Fonetica.* Rezumatul tezei de doctorat. Timișoara, Universitatea din Timișoara, Facultatea de Filologie.

Capidan, Th. 1925. *Meglenoromânii,* vol. I, *Istoria și graiul lor,* București.

CL — *Liturghierul lui Coresi.* Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș. București, Editura Academiei, 1969.

[17] Ceea ce în termenii lui Vennemann ar ține de „relativa predictibilitate a alternanților unul din altul" (Vennemann 1974, p. 139).

[18] Cu toate că rezultatul inversării este tot o regulă dublă opacă și nu dispunem de niște parametri care să ne dea posibilitatea să stabilim gradul de opacitate tolerabil în limbile naturale.

[19] Vom reveni într-o altă lucrare asupra diferenței dintre morfologia derivativă și cea flexionară în ceea ce privește inversarea și demorfologizarea regulilor morfofonologice.

[20] Vom analiza cu alt prilej factorii care presupun determinări de altă natură.

CP — *Coresi, Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*. Text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma. Bucureşti, Editura Academiei, 1976.

CV — *Codicele voroneţean*. Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu. Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

De Mauro, T. 1963. *Storia linguistica dell'Italia unita*, Bari, Editori Laterza.

Densusianu, O. 1938. *Histoire de la langue roumaine*, II. *Le seizième siècle*, Paris, Librairie Ernest Leroux.

Gîlcescu, T. 1931. *Cercetări asupra graiului din Gorj*, în GrS, V, 1, p. 64—124.

Hooper, Joan B. 1974. *Rule morphologization in natural generative phonology*, în A. Bruck, R. A. Fox, M. W. LaGaly (eds.), *Papers from the Parasession on Natural Phonology*, Chicago, CLS, p. 160—170.

— 1976. *An Introduction to Natural Generative Phonology*, New York, Academic Press.

ILR II — *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

Ivănescu, G. 1972. *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, p. 5—25.

— 1980. *Istoria limbii române*, Iaşi, Junimea.

Jakobson, R., M. Halle. 1980. *Fundamentals of Language*, The Hague — Paris — New York, Mouton.

Kiparsky, P. 1973. *Abstractness, opacity, and global rules*, în O. Fujimura (ed.), *Three Dimensions of Linguistic Theory*, Tokyo, TEC, p. 57—86.

— 1982. *Explanation in Phonology*, Dordrecht — Holland/Cinnaminson — U.S.A., Foris Publications.

Klausenburger, J. 1976. *(De)-morphologization in Latin*, în „Lingua", 40, p. 305—320.

— 1979. *Morphologization : Studies in Latin and Romance Morphophonology*, Tübingen, Niemeyer.

Malkiel, Y. 1976. *Multi-conditioned sound change and the impact of morphology on phonology*, în „Language", 52, p. 757—778.

Meyer-Lübke, W. 1901. *Grammatica storico-comparata della lingua italiana e dei dialetti toscani*, Torino, Casa Editrice Ermano Loescher.

— 1921—1922.*Palatalizarea labialelor*, DR II, p. 1—19.

NALR — *Cr.* — I. Stan, D. Uriţescu, *Noul atlas lingvistic român. Crişana*, ms.

Pallazzi, F. 1939. *Novissimo dizionario della lingua italiana*. Seconda edizione riveduta, aggiornata e corretta. Milano, Casa Editrice Ceschina.

PO — *Palia de la Orăştie, 1581—1582*. Text — Facsimile — Indice. Ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.

Puşcariu, S. 1926, 1929. *Studii istroromâne* (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan), vol. II, III, Bucureşti.

— 1959. *Limba română*. II. *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1959.

Rohlfs, G, 1966, 1968, 1969. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Torino, Giulio Einaudi editore. 1. *Fonetica*, 1966. 2. *Morfologia*, 1968. 3. *Sintassi e formazione delle parole*, 1969.

Rusu, V. 1971. *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Consideraţii fonologice*, Bucureşti, Editura Academiei.

Sala, M. 1976. *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck.

Sampson, R. 1985. *Observations sur la diphtongaison de /ɛ/ en* ie *en protoroumain*, în *Actes du XVII[e] Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 1983)*, vol. III, p. 79—88. Aix-en-Provence, Publications Université de Provence.

Tekavčić, P. 1972. *Grammatica storica dell'italiano*. Vol. I. *Fonematica*, Bologna, Società editrice il Mulino.

Uriţescu, D. 1972. *Observaţii asupra unor fenomene fonetice dialectale româneşti*, în SCL, XXIII, 2, p. 159—165.

— 1973. *Observaţii asupra fenomenului de preiotare în limba română*, în *Studii de limbă şi stil*, Timişoara, Facla, p. 197—208.

— 1986. *Theoretical problems of phonological change and the history of Romanian phonology*, în RRL, XXXI, 3, p. 227—243.

— 1987 a. *Arbitrary phonological conditioning in morphophonemics. A Romanian case* în RRL, XXXII, 3, p. 293—298.

— 1987b. *Sincronie şi diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, Timişoara, T.U.T.

— 1987c. Recenzie la *Actes du XVII^e Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, vol. I–IX, în SCL, XXXVIII, 5, p. 455–465.
— Ms. *Asupra evoluției morfofonologice a diftongării lui /ɛ/ și /ɔ/ în spaniolă (cu referiri la română)*, în curs de apariție în vol. *Limba română și limbile romanice*, București.
Vasiliu, E. 1968. *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, Editura Academiei.
Vennemann, T. 1972. *Rule inversion*, în „Lingua", 29, p. 204–242.
— 1974. *Restructuring*, în „Lingua", 33, p. 137–156.
Walker, D. C. 1981. *An Introduction to Old French Morphophonology*, Ottawa, Didier.
Weigand, G. 1896. *Der Banater Dialekt*, Jb. III, p. 198–332.
Wetzels, L. 1984. *Paradigm leveling in Latin and Olt French : a critical view of rule inversion*, în Ph. Baldi (ed.), *Papers from the XIIth Linguistic Symposium on Romance Languages*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 579–599.

A Similar Morphophonemic Evolution in Romanian and Italian

(Abstract)

This paper reveals the similarities between Italian (Tuscan and Common Italian) and Romanian concerning the evolution of the morphophonemic rules resulting from the diphthongization of VLat. /ɛ/ (and /ɔ/, in the former) : reversal and demorphologization. It also proposes some structural motivation for the processes in question.

Martie 1989

Centrul de Științe Sociale
Universitatea din Timișoara
B-dul V. Pârvan nr. 4

VOCABULARUL REPREZENTATIV ŞI GALICIANA*

COMAN LUPU

Pornind de la cuvintele latineşti moştenite selectate pentru VRRom, autorul îşi propune, pe de o parte, să stabilească locul portughezei între limbile iberoromanice, iar pe de altă parte, să examineze fondul ereditar al galicienei, prin raportare la elementele moştenite incluse în VRP.

O statistică făcută pe o porţiune (literele A—F) din lista de cuvinte moştenite în limbile romanice care au fost selectate pentru VRRom [1] ne arată că din 1100 de elemente (la A—237, B—89, C—387, D—120, E—97, F—170), 628 (57,09%) fac parte (şi) din VRIRom (la A—131, B—46, C—242, D—78, E—37, F—94). Cele 628 de elemente se repartizează după cum urmează : 218 elemente (34,72%) fac parte din VR al fiecăruia dintre cele trei idiomuri iberoromanice (VRC, VRS şi VRP) (la A—40, B—15, C—91, D—28, E—9, F—35) ; dintre cele 218 elemente comune celor trei VRIRom, 46 sînt panromanice la nivelul VRRom, iar 12 se întîlnesc numai în VRIRom ; au fost selectate pentru VR a două limbi iberoromanice 157 (25%) de cuvinte (VRC şi VRS—53, VRC şi VRP—39, VRS şi VRP—65) ; 253 (40, 29%) de elemente se întîlnesc numai în VR al unei singure limbi iberoromanice (VRC—138, VRS—42, VRP—73). Pentru secţiunea amintită (literele A—F), VRC cuprinde 448 de elemente (71,17%) din cele 628 care constituie VRIRom, VRS —378 (60, 19%), iar VRP—395 (62,89%), ceea ce conferă catalanei o poziţie aparte în ansamblul limbilor iberoromanice. De altfel, dintre cele 138 de cuvinte moştenite selectate în VRC şi necuprinse în VRS sau VRP, 29 nu se întîlnesc nici în alte VR, iar 11 sînt comune VRC şi VRO.

Luînd în consideraţie numărul de cuvinte moştenite selectate în VRIRom, portugheza ocupă o poziţie intermediară între catalană şi spaniolă, dar este mult mai apropiată de spaniolă decît de catalană. Avînd însă în vedere elementele comune (257 din 628, adică 40,92%) din VRP şi VRC, portugheza şi catalana se plasează la extremele ariei iberoromanice, într-un raport de opoziţie la fel de accentuat ca şi cel reflectat de REW (la litera A, VRP şi VRC au 45 —34,35% — de elemente comune din 131, cîte sînt selectate în VRIRom ; în REW, la aceeaşi literă, portugheza şi catalana au 148 — 35,23% — de elemente comune din 420 de cuvinte moştenite în idiomurile iberoromanice). VRP are 283 (45,11%) de elemente comune cu VRS, iar VRS şi VRC au 271 (43,16%).

Pentru a vedea ce poziţie ocupă galiciana faţă de portugheză, am folosit ca punct de plecare datele oferite de BEWG, pe care le-am raportat la cuvintele moştenite selectate în VRP. Nedispunînd de o listă de frecvenţă (F) pentru galiciană, criteriu care probabil nu ar aduce modificări esenţiale în structura lexicului moştenit inclus într-un eventual VRG, ne-am bazat în investigaţia noastră doar pe celelalte două principii de

* Dedicăm acest articol celui de al XIX-lea Congres de Lingvistică şi Filologie Romanică (4—9 septembrie 1989, Santiago de Compostela, Spania).

[1] Vezi *Anexa* din volumul Marius Sala (coordonator), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, 1988, p. 580—625.

selectare întrebuințate la elaborarea VRRom. La stabilirea diferențelor de inventar pentru elementele moștenite incluse în VRP și apte să intre în VRG, ne-am orientat deci după criteriul bogăției semantice (S) (oprindu-ne la cuvintele cu cel puțin cinci sensuri proprii sau figurate) și după criteriul puterii de derivare (D) (luînd în considerație cuvintele cu cel puțin trei derivate interne).

Criteriul S ne-a furnizat în general date nesemnificative. În secțiunea A–F a BEWG nu există cuvinte galiciene moștenite care să răspundă la criteriul S și care să nu facă parte din VRP. Există însă elemente galiciene care răspund la criteriul S și care au fost selectate în VRP după alte criterii. Lat. ALAPA (*ALIPA), de exemplu, a fost inclus în VRP după D ; în VRG ar trebui selectat după SD.

În schimb, după criteriul D apar variații interesante de discutat, fără a fi însă numeroase, nici importante. Înainte de a menționa cîteva dintre ele, precizăm că și în acest caz există termeni care, în galiciană, răspund la criteriul D, iar în VRP sînt cuprinși după celelalte două repere.

Deosebirile dintre VRP și un eventual VRG le-am grupat, după problemele pe care le ridică, în două clase :

1. Cuvinte moștenite care nu au fost selectate pentru VRRom, dar care, după criteriul D, ar intra în VRG. Această categorie este reprezentată de un singur cuvînt (*ALBARIS >gal. *albar*); apartenența acestui element la VRG este însă discutabilă, întrucît nu am putut face un control riguros asupra statutului de creații interne al derivatelor *albariño*, *olvariño*, *alvariña*, *alverixar*. (Din informațiile etimologice furnizate de dicționarele portugheze rezultă că nu trebuie considerate ca formații interne toate derivatele notate în BEWG. Vezi, de exemplu, în BEWG, *arqueiro*, sub ARCUS, și *ardente*, sub ARDERE, și etimoanele propuse pentru aceleași cuvinte în DELP.)

2. Cuvinte moștenite selectate în VRRom și necuprinse în VRP, dar care, după criteriul D, ar intra în VRG : ADVENIRE, *AFFUMARE, ALBUS, AMARICUS (> gal., pg. *amargo* ; derivate portugheze interne : *amargor*, *amargoso*, *amargura*), BRACA (>gal., pg. *braga* ; derivate portugheze : *bragal*, *bragueiro*, *braguilha*), BULLA, CALX, CAMPANA, CASTRARE.

La o nouă analiză a acestor cazuri, numărul cuvintelor moștenite incluse în BEWG și selectabile pentru VRG scade însă considerabil. *AFFUMARE, de exemplu, după REW este moștenit în portugheză sub forma *afumar*, dar după DELP pg. *afumar* provine „do lat. medieval *affumare*". Așadar, *afumar* nu poate să aibă în portugheză statut de împrumut savant, iar în galiciană de cuvînt moștenit. Includerea în lista de cuvinte moștenite selectate în VRG a lat. *AFFUMARE nu se poate face decît ignorînd indicațiile etimologice din DELP sau din alte dicționare portugheze. În alte situații, după criteriul D, anumite cuvinte ar fi trebuit să fie incluse și în VRP (vezi AMARICUS și BRACA).

Un alt aspect interesant ne este oferit de unele derivate galiciene care nu sînt atestate și în dicționarele portugheze consultate și care se explică, în marea majoritate a cazurilor, prin influență străină, mai ales spaniolă. Este vorba, în acest caz, sau de creații galiciene după modele spaniole, sau de împrumuturi din spaniolă (vezi gal. *castrón* / sp. *castrón* sub CASTRARE ; gal. *campaneiro* / sp. *campanero* sub CAMPANA).

Deci în ceea ce priveşte inventarul de cuvinte moştenite, diferenţele stabilite după criteriul D între VRP şi VRG sînt puţin numeroase şi nesemnificative. Aceste deosebiri se explică prin istoria externă proprie galicienei, prin condiţiile interne specifice evoluţiei idiomului din nord-vestul Peninsulei Iberice.

Mai numeroase sînt cazurile la care, comparînd datele din BEWG cu cele din VRP şi din DELP/DP, ar trebui adăugat şi criteriul D la unele elemente incluse în VRP: ALLIUM >gal. *allo*, pg. *alho* (>*alha*, *alhas*, *alhada*, *alhal*) ; BAL(L)ARE > gal. *ballar*, *bailar*, pg. *bailar* (>*baile*, *bailada*, *bailado*, *bailador*, *bailadeira*, *bailarino*) ; BECCUS > gal. *beco*, *bico*, pg. *bico* (>*bicudo*, *bical*, *bicanca*, *bicanço*, *bicar*, *biqueira*, *biqueiro*) ; CABALLUS > gal. *cabalo*, pg. *cavalo* (>*cavalico*, *cavalinha*, *cavalar*, *cavala*, *cavalaço*) ; CALDUS > gal., pg. *caldo* (>pg. *caldudo*, *caldejar*, *caldear*, *caldas*) ; CASTANEA > gal. *castaña*, pg. *castanha* (> *castanhal*, *castanheira*, *castanheiro*, *castanheda*) ; CASTELLUM > gal., pg. *castelo* (>pg. *castelejo*, *castelete*, *castelático*) ; CAVARE > gal., pg. *cavar* (> pg. *cavado*, *cavada*, *cavadela*, *cavadora*) ; CERASEA > gal. *cereija*, *cereixa*, pg. *cereja* (> *cerejal*, *cerejeira*, *cerdeira*) ; etc.

Există, de asemenea, o bogată listă de cuvinte moştenite înregistrate în VRP după F sau S şi selectabile pentru VRG după criteriul D, pe care portugheza nu-l satisface: BILANCIA, BONUS, BOS, CADERE, CALCEA, CAMMINUS, CAPTARE, CAPTIVUS etc.

În concluzie, între portugheză şi galiciană nu există diferenţe majore la nivelul lexicului moştenit cuprins în VR ; deosebirile existente, puţine la număr şi nesemnificative, se datoresc istoriei (mai ales) externe a galicienei.

SIGLE

VRC	=	Vocabularul reprezentativ al catalanei
VRG	=	Vocabularul reprezentativ al galicienei
VRIRom	=	Vocabularul reprezentativ al limbilor iberoromanice
VRO	=	Vocabularul reprezentativ al occitanei
VRP	=	Vocabularul reprezentativ al portughezei
VRRom	=	Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice
VRS	=	Vocabularul reprezentativ al spaniolei
BEWG	=	Sigrid Buschmann, *Beiträge zum etymologischen Wörterbuch des Galizischen*, Bonn, 1965.
DELP	=	José Pedro Machado, *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, Lisboa, I–V, 1977.
DP	=	J. Almeida Costa, S. Sampaio e Melo, *Dicionário de português*, Porto, s.a.

Le vocabulaire représentatif et le galicien

(Résumé)

A partir des mots hérités sélectés dans le VRRom, on établit la place du portugais entre les langues ibéro-romanes. Mais l'objectif proprement dit de cette étude est celui d'examiner le lexique héréditaire du galicien par rapport aux mots hérités inclus dans le VRP. Les différences constatées entre le VRP et le VRG, peu nombreuses et insignifiantes, sont dues à l'histoire externe et aux conditions internes spécifiques à l'évolution du galicien.

Ianuarie 1989

Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5–7

Deci în ceea ce privește inventarul de cuvinte moștenite, diferențele stabilite după criteriul D între VRP și VRG sînt puțin numeroase și nesemnificative. Aceste deosebiri se explică prin istoria externă proprie galicienei, prin condițiile interne specifice evoluției idiomului din nord-vestul Peninsulei Iberice.

Mai numeroase sînt cazurile în care, comparînd datele din BEWG cu cele din VRP și din DELP, DP, ar trebui adăugat și criteriul D la unele elemente incluse in VRP: ALLIUM > gal. allo, pg. alho (> alhal, alhos, alhada, alhal); BAT(T)ARE > gal. bater, bater, pg. bater (> bate, batida, batedo, batedor, batedeira, batereno); BECCUS > gal. beco, bico, pg. bico (> bicada, bicar, bicanca, bicanço, bicos, bigueira, bigueiro); CABALLUS > gal. cabalo, pg. cavalo (> cavalino, cavalhada, cavalar, cavala, cavalheiro); CALIDUS > gal., pg. caldo (> pg. caldudo, caldeira, caldear, caldeu); CASTANEA > gal. castaña, pg. castanha (> castanhal, castanheira, castanheiro, castanhedo); CASTELLUM > gal., pg. castelo (> pg. castelejo, castelete, castelhano); CAVARE > gal., pg. cavar (> pg. cavado, cavada, cavadela, cavadore); CERASEA > gal. cereija, cereiza, pg. cereja (> cerejal, cerejeira, cerejeira); etc.

Există, de asemenea, o bogată listă de cuvinte moștenite înregistrate în VRP după F sau S și selectabile pentru VRG după criteriul D, pe care portugheza nu-l satisface: BILANCIA, BONUS, BOS, CADERE, CALCEA, CAMMINUS, CAPTARE, CAPTIVUS etc.

În concluzie, între portugheză și galiciană nu există diferențe majore la nivelul lexicului moștenit cuprins în VR; deosebirile existente, puține la număr și nesemnificative, se datorează istoriei (mai ales externe) a galicienei.

SIGLE

VRC	=	Vocabularul reprezentativ al catalanei
VRG	=	Vocabularul reprezentativ al galicienei
VRIRom	=	Vocabularul reprezentativ al limbilor ibero-romanice
VRO	=	Vocabularul reprezentativ al occitanei
VRP	=	Vocabularul reprezentativ al portughezei
VRRom	=	Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice
VRS	=	Vocabularul reprezentativ al spaniolei
BEWG	=	Sigrid Buschmann, Beiträge zum etymologischen Wörterbuch des Galicischen, Bonn, 1965.
DELP	=	José Pedro Machado, Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa, Lisboa, I–V, 1977
DP	=	J. Almeida Costa, A. Sampaio e Melo, Dicionário de português, Porto, s.a.

Le vocabulaire représentatif et le galicien

(Résumé)

A partir des mots hérités sélectés dans le VRRom, on établit la place du portugais entre les langues ibéro-romanes. Mais l'objectif proprement dit de cette étude est celui d'examiner le lexique héréditaire du galicien par rapport aux mots hérités inclus dans le VRP. Les différences constatées entre le VRP et le VRG, peu nombreuses et insignifiantes, sont dues à l'histoire externe et aux conditions internes spécifiques à l'évolution du galicien.

Ianuarie 1989

Fernando de Elduayen
București, str. [illegible]

ÎMPRUMUTURI DE ORIGINE SLAVĂ ÎN LUMINA GEOGRAFIEI LINGVISTICE

ION ROBCIUC

Se discută unele etimologii controversate *(boz, jabrác)* și se explică pentru prima dată din punct de vedere al originii cuvintele : *bolótă, cobilíță, coléjnă, iéșniță, uic.* În sprijinul acestor explicații sînt puse la contribuție datele geografiei lingvistice.

Geografia lingvistică românească, atît de bine reprezentată prin cele trei serii de atlase naționale sau regionale (WLAD, ALR, NALR), oferă date noi și concludente cu privire la ariile de răspîndire ale cuvintelor. Din punctul de vedere al relațiilor slavo-române, materialul cuprins în atlase a fost interpretat într-o serie de lucrări și articole ale lingviștilor români. Totuși, se impune în continuare studierea sistematică și integrală a împrumuturilor în lumina geografiei lingvistice.

În cele ce urmează, vom releva cîteva modalități concrete de aplicare a criteriului geografic în rezolvarea unor etimologii românești.

Trebuie spus de la început că, uneori, indicațiile de localizare din dicționare sînt inexacte (de exemplu, **báhnă** este socotit un regionalism, deși el cunoaște o răspîndire aproape generală, apare pretutindeni ca nume topic și este atestat împreună cu diversele lui derivate încă din cele mai vechi texte, inclusiv slavo-române) sau, corecte fiind, contrazic etimonul. În această situație este rom. **boz** „planta *Sambucus ebulus*". După ALR SN, vol. III, h. 639 și ALRM SN, vol. II, h. 445, cuvîntul este răspîndit în întreaga arie a dacoromânei. În aceeași formă se găsește și în dialectele aromân și meglenoromân. Este atestat în antroponimie și în toponimie încă din secolul al XV-lea (vezi DERS s.v.).

Explicațiile etimologice date acestui cuvînt diferă de la un dicționar la altul. Cele mai multe (DA, CADE, Scriban, D.) îl consideră un împrumut din ucr., rus. *боз* ; ultimul dicționar, cel al lui Scriban, adaugă și magh. *bodza*. DU îl deduce exclusiv din ucr. *боз*, DEX trimite cu cf. la ucr. *боз*, bg. *бъзе*, magh. *bodza*, iar Cioränescu, DER indică : „slav ; cf. bg. *бъзе*, rus. *боз*". În sfîrșit, SDEM îl derivă dintr-un v. sl. * **бъзъ**, **бозъ**.

După părerea noastră, nici un etimon adus în discuție nu se potrivește suficient pentru a putea fi reținut. Explicația prin ucraineană și rusă e greu de admis, mai ales că nici un alt împrumut românesc din cele două limbi nu se întîlnește la aromâni și meglenoromâni. Celelalte surse citate (magh., bg., v. sl.) nu corespund din punct de vedere formal.

Rom. *boz* este un cuvînt vechi și bine înrădăcinat în limbă. Răspîndirea lui generală în română este o probă că avem a face cu un împrumut vechi bulgar, și într-adevăr acest cuvînt există : bg. dial. *боз* „idem" (BER s.v. *бъз*) ; cf. maced. *боз*, scr. dial. *бôз*, cu același sens (Rečnik s.v.). Menționăm că prof. G. Mihăilă în lucrarea sa *Împrumuturi vechi sud-slave*, București, 1960, p. 72, admite, la acest termen, următoarea explicație : „bg. dial. *боз* și *бъз* ; cf. scr. *baz*, rus. dial., ucr. *боз*".

Răspîndirea limitată a unui cuvînt este, adesea, un indiciu că avem a face cu un împrumut dintr-o anumită limbă. În ceea ce privește împrumuturile ucrainene ale limbii române, majoritatea dintre ele cuprind Bucovina, Moldova și Maramureșul și numai o parte neînsemnată a lor se întinde pe arii mult mai mari.

Iată cîteva exemple dintre cuvintele înregistrate în Atlas.

bolótă. Absent din dicționarele românești, rom. dial. *bolótă*, cu sensul „baltă (de ploaie)", a fost înregistrat de E. Petrovici în ALR SN, vol. III, h. 830, în Maramureș. În ALRM SN, vol. II, găsim o hartă (h. 625) cuprinzînd aria aceluiași termen (de asemenea, în Maramureș). Informațiile despre cuvîntul *bolótă* pot fi îmbogățite cu atestări din alte surse. Astfel, *Dicționar dial.*, vol. I, s.v. înregistrează pe *bolótă* (cu var. *boloátă*), care cunoaște și sensul de „mocirlă"; „loc jos, mlăștinos". Aria lui *bolótă* indică o origine ucraineană a cuvîntului.

O observație se cuvine în legătură cu rom. **bolătắu** (var. *bolotắu*, *bulătắu*), atestat în Moldova și Bucovina cu sensul „iaz glodos cu multe broaște ; băltoacă", pe care DA, Scriban, D. și Cioränescu, DER îl explică direct din rus., ucr. *болóто* „mlaștină, baltă". Fără îndoială, *bolătắu* nu poate fi inclus în categoria împrumuturilor. El este un derivat format pe teren românesc de la *bolótă* + suf. *-ău* (cf. *băltắu*, augmentativul lui *báltă*) și numai *bolótă*, cu circulație în Maramureș și Moldova, a fost împrumutat exclusiv din ucr. *болóто* „idem" (Hrinčenko, vol. I, s.v.).

coléjnă. Absent din dicționarele românești, rom. dial. *coléjnă*, cu sensul „șopron (pentru oi)", a fost înregistrat de E. Petrovici în ALR SN, vol. II, h. 393, în pct. 346, Negrești, jud. Maramureș. Pe aceeași hartă, în pct. huțul 366, Brodina, jud. Suceava, a fost notat răspunsul ucrainean *колéшн'а*, care constituie etimonul cuvîntului românesc. Cuvîntul există și în graiurile sud-vestice ale limbii ucrainene (Hrinčenko, vol. II, s.v.).

iéșniță „mîncare preparată din ouă, unt și slănină ; scrob la care se adaugă lapte dulce și mălai" apare în Bucovina cu atestări reproduse după Coman, Gl., p. 42, *Lexic reg.* I, p. 103, *Glosar reg.*, p. 41. Cu sensul „jumări (de ouă)", cuvîntul a fost înregistrat și de E. Petrovici în ALR SN, vol. IV, h. 1101, în pct. 386, Marginea, jud. Suceava. El nu figurează în nici unul din dicționarele românești. Pe aceeași hartă, în pct. huțul 366, Brodina, jud. Suceava, a fost consemnat ucr. *jéшнiса* „idem". Corespondente ale cuvîntului huțul pot fi întîlnite în alte dialecte ucrainene.

Uneori, criteriul geografic constituie un argument hotărîtor în stabilirea etimologiei. De exemplu, în Banat și nord-vestul Olteniei a fost înregistrat după ALR I/II, h. 165 cuvîntul **úică** „unchi" și explicat din scr. *ujka*, *ujko* „idem" (D. Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București, 1974, p. 199). Un termen asemănător, *uic*, cu același înțeles, a fost notat și în Bucovina (*Glosar reg.*, p. 78, din com. Laura — Rădăuți). Evident, în această parte a țării el provine din ucr. dial. *ýйко* „idem" (vezi și *Словник староукраїнської мови XIV — XV ст.*, vol. I, Kiev, 1977, s.v.). Separarea sursei ucrainene de cea cîrbocroată o putem face servindu-ne numai de criteriul geografic, deoarece sriteriile fonetic și semantic nu ne ajută în această privință.

Criteriul geografic este la fel de important și cînd e vorba de sensurile unui cuvînt.

Sensul de „cosaș *(Locusta viridissima)*" al lui **cobîliță**, înregistrat în Bucovina și nordul Moldovei, trebuie explicat printr-o influență ucraineană (Hrinčenko, vol. II, s.v. *кобилиця* 7°), deși sensul respectiv există și în sîrbocroată. Răspîndirea sensului pe o arie limitată, în condițiile în care știm că în aceste părți românii conviețuiesc cu ucrainenii de secole, este un indiciu sigur că ne-a venit din ucraineană. Menționăm că dicționarele noastre (DA, CADE, Scriban, D.), care inserează acest înțeles, îl derivă, împreună cu înțelesul de bază, din slava veche sau bulgară și sîrbocroată, ceea ce, după părerea noastră, nu se justifică.

Studierea aprofundată a interacțiunilor româno-slave implică luarea în considerație și a cercetărilor de geografie lingvistică din țările slave, îndeosebi cele vecine. De asemenea, este necesară cunoașterea aprofundată a statutului funcțional al cuvîntului în limba slavă presupusă a sta la baza termenului românesc. Nerespectarea acestor condiții naște riscul unor false „tratamente" ale împrumuturilor slave în dacoromână. În această situație este rom. **jabrác**, despre care am scris în LR XVIII (1969), nr. 1, p. 87. Unii lingviști n-au acceptat explicația noastră. Credem că propunerea etimologică pe care am făcut-o nu a fost susținută cu argumente suficiente. Din această cauză vom încerca să aducem probe mai numeroase pentru a dovedi că etimologia pe care am propus-o este singura justă.

Rom. *jabrác* (cu var. *jăbrác)* „om de nimic, mișel, ticălos" a fost înregistrat în două localități din Bucovina (Straja și Vicovul de Sus).

Explicații anterioare : — Din *jábră* „cal bătrîn neputincios, slab, urît și netrebnic" + suf. *-ac* (DA și DM). Ipoteza derivării pe teren românesc este de data aceasta contestabilă atît din punct de vedere semantic, cît și din punctul de vedere al răspîndirii geografice a derivatului și a cuvîntului de bază (termenul de bază de la care s-a presupus că a fost format *jabrác* este răspîndit numai în unele graiuri moldovenești din R. S. S. Moldovenească și R. S.S. Ucraineană, așa cum rezultă din studiul lui Sever Pop *(Cîteva capitole din terminologia calului*, publicat în DR V, 206).

Avem convingerea că ambele variante românești *(jabrác* și *jăbrác)* își au originea în formele dialectale ucrainene *жабрáк*, *жебрáк*, care au toate accepțiile cuvîntului românesc. În sprijinul originii ucrainene pledează și considerentul geografic. Aria rom. *jabrác* este în contact cu aria ucraineană corespunzătoare.

Ucr. comun *жебрáк* „cerșetor, sărac, sărman, calic" nu are nimic de a face, cum s-a afirmat, cu *žávra* „cîine", cuvînt de origine românească în limba ucraineană; el este un derivat format de la verbul *жéбрати* „a cerși; a cere cu insistență", atestat încă din cele mai vechi texte ucrainene. Cuvîntul se regăsește în alte limbi slave și neslave. Cf. bielorus. *жабрáк*, rus. dial. *жебрáк*, pol. *żebrak*, ceh. *žebrak*, slov. *žebrak*, *žobrak*, scr. dial. *жѐбрак*, magh. *zsebrák* (evident, de origine slavă).

Merită să fie menționat faptul că la etimologia cuvîntului *jabrác* SDEM (apărut în 1978) indică : „Împrumut slav (scr. *жѐбрак* „cerșetor; sărac; calic"; ucr. *жебрáк* „cerșetor; sărac; calic") deși, după părerea noastră, sîrbocroata nu intră în discuție, ea neinteracționînd direct cu graiurile moldovenești.

ABREVIERI

ALR I/II	*Atlas lingvistic român*, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, 1942, vol. II.
ALR SN	*Atlasul lingvistic român*, serie nouă, [București], 1956, vol. I–II; 1961, vol. III; 1965, vol. IV.
ALRM SN	*Micul atlas lingvistic român*, serie nouă, [București], 1956, vol. I; vol. II–III, 1967.
BER	*Български етимологичен речник*, Sofia, 1971, vol. I.
DERS	*Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600*, București, 1981.
Dicționar dial.	Udler Rubin I. ..., *Дикционар диалектал*, Chișinău, 1985, vol. I–II.
Hrinčenko	Hrinčenko B. D., *Словарь украïнськоï мови*, Kiev, 1907, vol. I–II.
Rečnik	*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Belgrad, 1962, vol. II.
SDEM	N. Raevskij și M. Gabinskij, *Скурт дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть*, Chișinău, 1978.

Emprunts d'origine slave à la lumière de la géographie linguistique

(Résumé)

Le présent article discute certaines étymologies controversées *(boz, jabrác)*. C'est pour la première fois que l'on explique du point de vue de l'origine les mots *bolótă*, *cobilíță*, *coléjnă*, *iéșniță*, *uic*, en utilisant les données de la géographie linguistique des dernières années.

Martie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

DERIVAT SAU ÎMPRUMUT?

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

Autoarea încearcă să stabilească statutul de împrumut sau de derivat al unor termeni românești atribuiți influenței franceze în DEX și în DEX–S.

O cercetare sincronică atribuie statutul de derivate acelor cuvinte ale căror modele de alcătuire sînt vii, active într-o limbă dată în momentul pentru care se efectuează cercetarea. Dacă aceleași derivate sînt privite dintr-o perspectivă diacronică, transparența modelului derivațional nu este un criteriu suficient pentru ca unui termen să-i fie conferit statutul de derivat; numai caracterul productiv al modelului în momentul apariției cuvîntului în limbă poate constitui un argument pentru considerarea lui ca termen format pe terenul limbii respective. Un caz aparte îl oferă cuvintele [1] (creații interne dintr-o perspectivă sincronică) ale căror elemente constitutive (rădăcină și afixe) aparțin unui fond împrumutat (același) dintr-o altă limbă, ca urmare a unui contact anterior; un contact care, permițînd trecerea dintr-o limbă într-alta a unui număr mare de cuvinte, printre care și derivate pe terenul limbii-sursă, a favorizat transferul unor elemente derivaționale analizabile în limba receptoare, care și le-a apropriat pentru a forma ea însăși, cu ajutorul lor, cuvinte noi. În condițiile unui contact prelungit între cele două limbi, în ciuda caracterului parțial motivat al acestor cuvinte și a productivității modelului care le-a generat, considerarea lor ca derivate nu exclude ipoteza pătrunderii lor în limbă ca atare, cu statut de împrumut. Astfel, în cazul unor influențe de mare amploare, contribuind la îmbogățirea nu numai a lexicului unei anumite limbi, ci și — indirect — a inventarului de afixe, deci la înmulțirea procedeelor derivative, un cuvînt nou în limba receptoare poate fi ori împrumut, ori derivat; ipotezele etimologice oscilează de multe ori între aceste două posibilități. Dicționare diferite oferă uneori soluții diferite în explicarea originii unui cuvînt, fie pentru că țin seama de anumite criterii, fie că optează pur și simplu pentru una dintre căile de rezolvare a îndoielii, adoptînd o poziție mai mult sau mai puțin consecventă. Divergențe de acest fel apar, de exemplu, între dicționarele etimologice ale limbii franceze [2] în cazul cuvintelor în care se regăsesc rădăcini împrumutate, rar moștenite, și afixe împrumutate din latină. Apar drept împrumutate în DELF cuvinte ca *partialité*, *particularité*, *occupation*, *offuscation*, *opératoire*, pe care NDE le înregistrează drept derivate în franceză, sau sînt derivate în DELF cuvinte ca *obséquiosité*, *porcin*, pe care NDE le consideră

[1] Pentru cazul similar al cuvintelor care pot avea statut de cuvinte moștenite sau de cuvinte împrumutate, vezi Marius Sala – Jana Balacciu Matei, în SCL, XXXIV, 1983, 4, p. 311–313.

[2] Albert Dauzat — Jean Dubois—Henri Mitterand, *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964 (NDE) și Oscar Bloch — W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1932 (DELF).

împrumutate (cea de-a doua situație fiind mai puțin frecventă decît prima). Unul dintre criteriile care pare să fi fost luat în considerare în acest caz este cel cronologic ; mai riguros din acest punct de vedere, DELF consideră împrumuturi, nu derivate, cuvintele atestate mai înainte ca baza lor de formare să fie la rîndul ei înregistrată în vreun text : *opportunité*, sec. al XIII-lea, împrumutat din lat. *opportunitas*, nu derivat al fr. *opportun*, atestat în sec. al XIV-lea–XV-lea, propunere făcută de NDE, unde *opportunité* este datat din 1220, iar *opportun* din 1355 ; *option*, înregistrat conform DELF pentru prima dată în texte din sec. al XII-lea–XIII-lea, dar frecvent din sec. al XVI-lea, este tratat drept împrumutat din lat. *optio*, nu derivat din *opter* (atestat în 1552), cum îl consideră NDE, unde *option* are o primă atestare la sfîrșitul sec. al XII-lea, iar *opter* — 1411. Diferența de opinii dintre cele două dicționare nu este însă constant explicabilă pe baze cronologice, iar justificări nu se aduc. Pe de altă parte, nici criteriul cronologic nu este infailibil, din moment ce pentru unele cuvinte atestarea este făcută prin intermediul unui derivat : chiar DELF consideră că un termen poate fi indirect atestat prin derivatul lui (e cazul unor adverbe în *-ment*, care — e drept — nu pot fi formate decît pe terenul limbii franceze și care sînt, pentru autori, mărturii în favoarea pătrunderii în limbă a adjectivelor care le stau la bază : *objectivement*, *ordinairement*, dovezi pentru existența în limbă a fr. *objectif*, *ordinaire*).

Într-o situație similară cu fondul împrumutat de franceză din latină se află fondul neologic latino-romanic din limba română, fond în ansamblul căruia împrumuturile de origine franceză ocupă partea cea mai importantă. Numeroase studii și articole [3] au arătat aportul lui la constituirea sistemului de derivare al limbii contemporane, permanent întărit de împrumuturi care au pătruns în limba noastră și în ultimele decenii. Dispunînd, ca urmare a acestei influențe, de modele de derivare de același tip cu cele franceze, limba română este aptă să producă pe teren propriu cuvinte noi care nu pot fi deosebite de posibile împrumuturi, după cum împrumuturi ca *lexical*, *licitație*, *manevrabil*, *maleabilitate*, *concretiza* au, cel puțin la prima vedere, în aceeași măsură, șansa să fie formate în română sau să fi pătruns ca atare în limbă. Totuși, chiar și atunci cînd explicarea cuvintelor ca formații românești este nu numai plauzibilă, dar chiar preferabilă, a existat [4] și continuă să se manifeste tendința de a recurge la o proveniență franceză, neglijîndu-se faptul că „împrumutul dintr-o altă limbă nu poate fi admis decît dacă (prin toate mijloacele posibile) se elimină, mai întîi, posibilitatea unei creații interne a limbii române", după cum „nu putem afirma cu certitudine că un derivat oarecare este format în interiorul limbii române decît dacă eliminăm în prealabil posibilitatea împrumutării lui dintr-o altă limbă" [5].

[3] Vezi SMFC și studii apărute în SCL și LR.

[4] „A exclude posibilitatea formării acestor cuvinte în mod independent de etimonurile invocate și a căuta cu orice chip modele străine pentru derivatele românești înseamnă a subaprecia capacitatea limbii române de a-și forma singură cuvinte, tocmai prin cel mai productiv dintre procedeele ei interne—*derivarea cu sufixe*.", Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 29.

[5] Theodor Hristea, *Criterii de diferențiere a formațiilor interne de împrumuturi*, în „Analele Universității București, Limba și literatura română", XXII, 1973, 1, p. 154 ; Ion Coteanu — Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, 1987, p. 97–102.

O primă condiție a unei posibile etimologii franțuzești este, evident, existența în limba-sursă a derivatului respectiv ; faptul este uneori greu de demonstrat, avînd în vedere că dicționarele nu sînt întotdeauna la zi cu înregistrarea celor mai noi apariții și că pot fi deficitare în ceea ce privește inventarierea tuturor termenilor. De ex. fr. *dialectologique* nu e înregistrat, în general, în dicționare (în nici una dintre edițiile cercetate ale dicționarelor Robert sau Larousse, apărute în număr diferit de volume, începînd cu sfîrșitul secolului trecut și pînă în pragul deceniului al nouălea) ; totuși, folosirea lui în texte de specialitate scrise de autori francezi și editate în Franța poate justifica pătrunderea lui ca împrumut în limba română, tot în texte de specialitate, deși termenul s-ar explica foarte bine și pe terenul limbii noastre. De altfel, pentru cuvintele din limbajele specializate, dicționarele generale pot fi lacunare ; în absența posibilității de a consulta dicționare specializate cît mai cuprinzătoare, și termeni ca *eruptivism*, *lunatism* sau *a diminutiva*, *a fibrila*, cărora DEX — respectiv DEX—S — le atribuie o etimologie franceză, dar care nu sînt atestați în dicționarele franceze cercetate, sînt poate folosiți în texte franceze de specialitate. Un alt exemplu îl oferă rom. *a duplica* (DEX—S) „(rar) a face un duplicat". În dicționare franceze mai vechi (GL 2)[6], verbul *dupliquer* este înregistrat ca vechi cu sensul „dans l'ancien droit, fournir des dupliques (= réponses à des formulaires)" ; în GL 3, ca sinonim al lui *duplexer* „établir un équipement télégraphique en duplex" ; sensul verbului românesc nu poate fi pus în legătură cu nici unul dintre aceste sensuri ; se înregistrează însă în *Dictionnaire de termes nouveaux des sciences et des techniques*, sous la direction de Gabrielle Quemada, Paris, 1983, fr. *dupliquer*, atestat începînd din jurul anului 1985, cu sensul „reproduire un document" (de altfel, cu forme similare în sp. *duplicar*, it. *duplicare*, engl. *duplicate*, germ. *duplizieren)*, singurul care poate justifica etimologia propusă. Într-o altă situație se află însă cuvintele care nu par să aibă restricții în ceea ce privește o anumită sferă specializată de întrebuințare : *calamburist*, *declamativ*, *estropiație*[7], *impenetrant*, *deplasabil ;* dat fiind că nu prezintă dificultăți în a fi explicate pe teren românesc, soluția aceasta ar fi preferabilă, atîta vreme cît cuvîntul francez nu pare să fie atestat. Același lucru este preferabil pentru un verb ca *a detoxifica* (DEX—S) „a neutraliza acțiunea produselor toxice din organism, din spațiu etc.", înregistrat în prealabil și de LTR ca substantiv, sub forma infinitivului lung, și de DN[3], „a produce fenomenul de detoxificare[8] (= acțiunea metabolică prin care un organism neutralizează un produs toxic de origine internă sau externă)", pentru care se propune un fr. *détoxifier*. Verbul este absent în dicționarele consultate ; GL 3 menționează un substantiv *détoxification*, cu un sens mai restrîns însă decît cel românesc și strict specializat : „suppression de l'oxyde de carbon contenu dans le gaz de ville". PR 1979 și GL 3 înregistrează fr. *détoxiquer* „supprimer les effets

[6] Prescurtările folosite pentru dicționarele citate sînt cele obișnuite în lucrările de lexicologie. Menționăm aici doar anii de apariție a dicționarelor consultate : GL XX = GL du XX[e] siècle, 1928—1933 ; GL 2 = GL în două volume, 1948 ; GL 3 = GL în trei volume, 1983 ; GL 7 = GL în șapte volume 1971—1978.

[7] Derivatul corespunzător verbului fr. *estropier* este în franceză *estropiement*.

[8] Pentru care se dau și sinonimele *detoxifiere, detoxificație*.

nocifs, toxiques de (une substance)", *détoxication* „ensemble de procédés biologiques qui aboutissent à l'élimination par l'organisme des toxiques résultant des divers métabolismes", cu care poate fi mai curînd pus în legătură sensul verbului românesc, care s-a putut forma cu sufixul *-ifica* pe terenul limbii noastre [9].

A atenționa este atribuit unui fr. *attentionner*, înregistrat în numeroase dicționare, dar numai sub forma unui fals participiu trecut : *attentionné*, cu sensul „plein d'attentions, de prévenances envers quelqu'un" — sens activ, opus sensului pasiv pe care-l poate avea participiul trecut în română ; numeroase derivate în *-iona* [9] pot justifica presupunerea că avem a face cu o creație internă, într-o serie bogat reprezentată chiar în DEX—S : *obstrucționa*, *concluziona*, *tranzacționa*, tot creații interne ale limbii române, alături de *poziționa*, atribuit fr. *positionner*.

Un derivat care nu pare să fie atestat în franceză își poate afla proveniența într-o limbă înrudită. De altfel, se știe că : numeroase rădăcini și afixe dintre cele împrumutate de română din franceză au fost la rîndul lor împrumutate de franceză din latină ; numeroase rădăcini și afixe există, ca urmare a aceluiași tip de influență, în italiană ; fondul neologic românesc s-a constituit și ca urmare a unei influențe savante a limbii latine sau a unei influențe directe italienești, ceea ce face ca nu întotdeauna să se poată discerne între diferitele surse posibile. Unele derivate, care nu par să fie atestate în franceză, sînt înregistrate de dicționarele limbii italiene și poate că verdictul „împrumut" să rămînă valabil în legătură cu aceste aparente derivate românești, revendicîndu-se însă pentru ele o altă sursă : în absența unui fr. *amélioratif*, rom. *ameliorativ* poate fi pus în legătură cu it. *migliorativo*, *depilant* cu it. *depilante* [10], *obsesiv* [11] cu it. *ossessivo*, *penalist* cu it. *penalista*, *ambiental* cu it. *ambientale* [12], *incitativ* cu it. *incitativo* (după cum procedează de altfel DN³, folosind însă indicația cf.).

În cazul în care cuvîntul francez presupus drept etimon este înregistrat, se pune întrebarea dacă statutul lui în limba-sursă poate fi luat în considerare ca argument pro sau contra statutului de împrumut al cuvîntului românesc : *productibilité*, *potabilité*, *illogicité* sînt înregistrate numai în cîte unul dintre dicționarele consultate, *fébricité* apare în franceză cu indicația „vieux et littéraire", în timp ce în română el aparține vocabularului medical, *élogier* [13] apare numai în GL XX cu indicația „vieux" și nu e reluat de dicționarele ulterioare, *chroniquette* nu e atestat decît într-o lucrare privitoare la formarea cuvintelor diminutive în franceză [14]. Credem că poziția cuvîntului francez presupus drept etimon are pondere în stabilirea etimologiei cuvîntului românesc numai atunci cînd se anali-

[9] Pentru derivatele românești în *-ifica* și *-iona*, vezi SMFC III, p. 99—118.

[10] În fr. *(d)épilatoire, dépilatif*.

[11] În DLR, din *obsesie*. Fr. *obsessif* — franțuzism aparent la Th. Hristea, *Franțuzisme aparente și pseudofranțuzisme în limba română*, în LR, XXVIII, 1979, 5, p. 496.

[12] Cu atît mai mult cu cît nici baza de la care provine nu există în franceză. E drept că DEX—S consideră și rom. *ambient*, substantiv, de proveniență franceză, deși fr *ambiant* nu este decît adjectiv, iar semantic rom. *ambient* ar corespunde fr. *ambiance*. Și pentru *ambient* e preferabilă o etimologie italienească, *ambiente*, cu același sens cu termenul românesc.

[13] Franțuzism aparent la Th. Hristea, *ibidem*.

[14] Marcel Weber, *Contributions à l'étude du diminutif en français moderne*, Zurich, 1963, p. 66, apud SMFC IV, p. 86.

zează și momentul apariției în limbă a acestuia, tipul de texte în care este folosit, statutul lui în limba română.

În cazul în care derivatul este atestat în franceză, o comparație a sensurilor celor două cuvinte se impune pentru validarea propunerii „împrumut". Numeroasele „sinonimii" care se realizează între cuvintele celor două limbi, atunci cînd au forme analizabile conform aceluiași model de derivare, sînt întotdeauna un argument în plus pentru ipoteza împrumutului. În cazul în care sensurile celor două cuvinte nu coincid, există posibilitatea unei evoluții firești de sens pe teren românesc (de obicei extindere sau restrîngere de sens [15]) : *clasificator* s.m.f. „persoană care clasifică", adj. „care clasifică, care servește la clasificări", dar și s.n. „carte, îndrumător, indicator în care se clasifică ceva", sens care lipsește în franceză, dar care s-a putut dezvolta în română. *A acționa* și *a reacționa* sînt atribuite în DEX fr. *actionner* și *réactionner*, care au sensul „mettre en mouvement", respectiv „actionner de nouveau" ; dacă pe planul formei proveniența lor franceză este plauzibilă, pe planul sensului numai *a acționa*, și acesta parțial, poate fi pus în legătură cu fr. *actionner*, care stă la baza pătrunderii lui în limbă cu sensul juridic. Ulterior *a acționa* a preluat de la *actionner* și sensul tehnic, pentru ca apoi să se îmbogățească semantic sub influența fr. *agir*. *A reacționa* [16], frecvent în română datorită unei largi răspîndiri a lui *a acționa*, nu are nici o legătură de sens cu fr. *réactionner*, de altfel rar înregistrat în dicționare, cu sens iterativ în raport cu *actionner* sau cu sens specializat „(Bourse) réagir contre la hausse" ; el este mai curînd rezultatul unui calc după fr. *réagir* (cum îl interpretează de altfel DN³), față de care prezintă o suprapunere semantică aproape integrală. Pentru adjectivul rom. *contractor* „care contractează", termenul fr. *contracteur*, considerat etimon, este atestat doar în GL XX ca substantiv : „ustensile en fer qui sert de chenet pour faire cuire des viandes à la broche", ceea ce face ca nici un punct de contact semantic să nu existe între cele două cuvinte puse în legătură. Un substantiv cu indicația „rar", rom. *deservent* „persoană care deservește", este explicat în DEX—S prin fr. *desservant*, atestat pretutindeni cu sensul „prêtre qui dessert une paroisse" ; *dévelopant*, s.m. „(fot.) developator" — cu substantivul fr. *développante*, s.f., folosit exclusiv de către matematicieni : *(courbe) développante*. Rom. *oficialitate* „1 persoană oficială ; (pl). autorități, reprezentanți oficiali ai autorității ; 2. caracter oficial" nu prezintă nici o legătură de sens cu fr. *officialité* „tribunal ecclésiastique : siège du juge ecclésiastique" ; numai în GL 7 și numai „familiar" are și sensul de „cérémonie officielle, ensemble de personnalités officielles", fiind folosit însă numai la singular. Pentru primul sens al cuvîntului românesc, franceza întrebuințează *officiel*, la singular : *(personnage) officiel* sau la plural : *les officiels*. În toate aceste cazuri incompatibilitatea semantică între termenul din română și cel din franceză pune la îndoială statutul de împrumut al termenului românesc.

[15] Vezi Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Despre semantica împrumuturilor franceze în limba română*, în SCL, XXXVI, 1985, 1, p. 86.

[16] În SMFC II, p. 181, *a reacționa* este privit ca un derivat regresiv de la *reacționar*.

Un caz aparte îl prezintă acele posibile derivate pentru care există un termen echivalent derivat în franceză, dar nu numai că acesta are un sens diferit de cel al termenului românesc, dar și baza de la care pornește are un sens de la care nu poate fi revendicat cel al termenului românesc. *A opera* și-a dezvoltat în română, încă din secolul trecut, sensul cu care a fost împrumutat din franceză, latină și, mai ales, din italiană [17] : tranzitiv „a întreprinde o acțiune, a îndeplini, a realiza, a înfăptui, a efectua" sau intranzitiv „a acționa" (însoțit de determinări introduse prin prepoziția *cu*, rar *prin*), „a lucra cu . . ., a se folosi de. . ., a întrebuința", de aici derivatul *operativ* „care lucrează repede, expeditiv, activ"; „care are efect rapid, eficace". Pornind de la o sferă semantică mult mai restrînsă în cazul fr. *opérer*, derivatul fr. *opératif*, cu care este pus în legătură cuvîntul din română, este rar înregistrat în dicționare și are fie sensul „qui a rapport aux œuvres, à l'action, qui est destiné à l'action", fie sensul specializat în sintagma *(propriétés) opératives* în filozofia scolastică sau în lingvistică (GL 3). *A deconecta*, pentru sensul tehnic al căruia în franceză s-a preferat *débrancher*, *déconnecter* fiind rar înregistrat în dicționare (GL 2), are în română la forma reflexivă sensul figurat „a se destinde, a se relaxa, a se calma" ; de la acest sens se explică adjectivul *(medicament) deconectant* „cu acțiune calmantă asupra sistemului nervos central". *Comunitar* „relativ la o comunitate", în particular la CEE, este atribuit fr. *communitaire*, din fr. *communité* „état de ce qui est commun à plusieurs personnes", în timp ce sensul său este cel pe care-l are fr. *communautaire* „relatif à la communauté", respectiv la CEE. Cu atît mai puțin probabilă este originea franceză a unui derivat atunci cînd nici cuvîntul-bază nu există în franceză : pentru rom. *ilustrativ* se trimite în DEX prin „confer" la it. *illustrativo*, germ. *illustrativ*, aceasta în absența unui fr. *illustratif* ; și totuși, pentru *ilustrativism*, DEX–S face apel la un etimon francez *illustrativisme*. Alteori se face o legătură cu un derivat francez care nu se justifică nici prin sensul acestuia, nici prin cel pe care îl are baza de la care se pornește : rom. *a deponta*, termen militar, „a demonta un pod militar", este explicat prin fr. *dépointer*, ale cărui sensuri se explică fie de la *point* „punct", fie de la *pointer* „a ținti", cînd de fapt cuvîntul-bază ar fi trebuit să fie fr. *pont*, deci etimonul ar fi fost în cel mai bun caz un fr. **déponter*.

Atribuirea în mod abuziv a unei etimologii franceze unui termen românesc este însoțită de multe ori și de atribuirea unei grafii surprinzătoare termenului francez considerat drept sursă. Există în dicționarele noastre o serie de grafii greșite ale termenilor francezi (vezi de ex. grafiile etimoanelor cuvintelor rom. *buret*, *mizanscenă* în DEX, *café*, *frappé*, *gujon*, *perinerv* în DEX–S), dar ele sînt mai numeroase în cazul derivatelor, mai ales atunci cînd acestea sînt rare în franceză sau, după cît se pare uneori, reconstruite ; este fie vorba de accent la etimoanele propuse pentru *dilematic*, *funciarmente*, *incongelabil*, *redefini*, *reșapa*, fie de dubla consoană la *distilabil*, *intuiționist*, fie de forme feminine în locul celor masculine la *formant*, *impenetrant*, de prezența unor litere în plus sau de substituiri de litere la *practicabilitate*, *compensativ*.

17 DLR a renunțat la explicarea și prin italiană a cuvîntului.

Repunînd, în virtutea unor principii teoretice stabilite, problemele raportului derivat/împrumut pentru cuvinte dintre cele mai recent intrate în fondul limbii române, probleme cărora spaţiul dintr-un dicţionar explicativ nu le-a putut acorda atenţia necesară, *Dicţionarul etimologic al limbii române* va izbuti să discearnă între proveniență franceză şi creaţie internă, între proveniență franceză şi calc după franceză, să precizeze evoluţiile de sens : îmbogăţirea semantică a împrumutului pe terenul limbii noastre sau a derivatului românesc sub influență franceză.

Dérivé ou emprunt?

(Résumé)

L'auteur essaie d'établir si certains termes roumains attribués à l'influence française sont en roumain des emprunts ou des dérivés.

Aprilie 1989

Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5–7

ZUR ÜBERSETZBARKEIT DER DEUTSCHEN PARTIKEL *DOCH* INS RUMÄNISCHE

LARISA SCHIPPEL

Die Untersuchung von Partikeln in der Arbeit am Sprachenpaar Deutsch und Rumänisch führt zunächst zu der Feststellung, dass die beiden Sprachen ein unterschiedliches Potential zur Verfügung haben. Das Deutsche hat hier offenbar den grösseren Reichtum aufzuweisen.Für die konfrontative Linguistik stellt sich damit die Aufgabe eines systematischen Vergleichs der Bedeutungen, der Verwendung und der Verwendungsbeschränkungen. Da mit Doherty's „Epistemischer Bedeutung" eine tragfähige Grundlage für die Behandlung der deutschen Einstellungspartikeln vorliegt, ist eine gute Voraussetzung für die konfrontative Analyse gegeben. Hier kann es gegenwärtig nur um eine punktuelle Untersuchung gehen, die aber gleichzeitig den Weg zu einem systematischen Vergleich eröffnen soll. Der erste Schritt soll mit der Partikel *doch* getan werden.

Das Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini definiert die Partikel als „synsemantische Wortart ohne Formveränderung und nahezu ohne eigene Bedeutung, die vielmehr die Bedeutung autosemantischer Elemente nur modifiziert" [1]. Hier setzt Doherty's Kritik ein, die in dem Nachweis je einer invarianten Bedeutung der von ihr untersuchten Einstellungspartikeln mündet, die den verschiedenen kontextuell bedingten Varianten zugrudeliegt. Für *doch* heisst das : „Die invariante Bedeutung von „doch" liegt (ähnlich wie die des Kontrastakzents) in der Gegenüberstellung zweier alternativer Einstellungssachverhalte, von denen dem Sprecher gerade jene Einstellung zu p zugeordnet ist, die durch das positionale Ausdrucksmittel im Skopus von „doch" bestimmt ist" [2]. Demgegenüber sei die entgegengesetzte Einstellung nur impliziert, vgl. : *Konrad ist* **doch** *verreist.*

Für die konfrontative Analyse ergibt sich nun die Fragestellung, welche Ausdrucksmittel zur Wiedergabe der oben beschriebenen Bedeutung das Rumänische hat.

Am Beginn der Untersuchung stand ein reiner Übersetzungsvergleich eines deutschen Quellentextes mit seiner rumänischen Übersetzung. Ausgehend von der Beobachtung, dass Partikeln weniger in der Gebrauchsprosa aber gehäuft in belletristischen Texten vorkommen, war die erste Textgrundlage Heinrich Bölls *Billiard um halb zehn*. Die rumänische Übersetzung stammt von Mihai Isbășescu. Dieser erste Vergleich von Quellen — und Zieltext ergab insgesamt neun belegte Übersetzungsvarianten. Der Häufigkeit nach sind das :

1. *totuși*
2. 0

[1] *Lexicon sprachwissenschaftlicher Termini*, Hrsg. Rudi Conrad, Leipzig, 1985.

[2] Monika Doherty, *Epistemische Bedeutung*, „Studia grammatica", XXIII, Berlin, 1985, S. 66—67.

3. *doar* mit der Variante *doară*
4. *cu toate acestea* mit der Variante *cu toate astea*
5. *odată*
6. *cu toate că*
7. *desigur*
8. *măcar*
9. *acum*

Dabei sind die Varianten 5—9 jeweils nur ein bis zwei Mal belegt. Für die häufigsten Varianten folgende Belege :

Also hatten sie sich doch geduzt, . . .[3]	*Așadar s-au tutuit totuși, . . .*[4]
Sei doch vernünftig, . . .[5]	*Fii înțelegătoare, . . .*[6]
Man ist doch kein Spielverderber[7] .	*Doar nu ești unul din ăia care strică plăcerea jocului*[8].

Das deutsch-rumänische Wörterbuch von Isbășescu—Iliescu bietet für die Übersetzung von *doch* folgende Möglichkeiten an :

1. Für *doch* als Konjunktion : (in betonter Stellung) *totuși, cu toate acestea*
(Allerdings wird in allen angeführten Beispielen weder *doch* noch *totuși* als Konjunktionen gebraucht.)
übersetzber auch durch *însă* und *dar* (in unbetonter Stellung).
2. Für *doch* in adverbieller Verwendung :
a) *ba da, cum să nu* als Antwort auf die negative Frage (*nu vii? ba da!*)
b) unbetont : *doară, o dată* *Ich habe es doch gesagt.* *Am spus doar.* *So sprechen Sie doch!* *Dar vorbește o dată!*

weiterhin *barem (de), măcar (de), mai bine, mai.*

Das heisst, in der uns interessierenden Variante von *doch* (also nicht als Konjunktion) führt der Sprachwissenschaftler Isbășescu die vom Übersetzer Isbășescu am häufigsten gebrauchte Variante gar nicht auf. Die zuletzt genannten Wörterbuchvarianten spielen wiederum, bis auf den einmaligen Gebrauch von *măcar*, in der Übersetzung keine Rolle. Im rumänisch-deutschen Wörterbuch (Isbășescu) wird *totuși* ebenfalls nur als Konjunktion verzeichnet mit den deutschen Äquivalenten *dennoch, doch, trotzdem, gleichwohl.*

Aus diesem Übersetzungsvergleich ergeben sich folgende Überlegungen : Dem deutschen *doch* stehen mehrere Varianten gegenüber. Es sind die Verwendungsbedingungen oder -beschränkungen festzustellen. Weiter ist zu prüfen, ob die Null-Variante gerechtfertigt ist oder ob hier nicht doch ein Äquivalent der Zielsprache verfügbar ist. Die Verwen-

[3] Heinrich Böll, *Billiard um halb zehn* [= Böll], Insel—Verlag, 1961, S. 151.
[4] Heinrich Böll, *Partida de biliard de la ora 9 1/2* [= Böll, Übers.]. Traducere și prefață de Mihai Isbășescu, București, 1966, S. 208.
[5] Böll, S. 148.
[6] Böll, Übers. S. 204.
[7] Böll, S. 156.
[8] Böll, Übers. S. 215.

dungsbedingungen der belegten rumänischen Äquivalente wurden an zwei rumänischen Originaltexten untersucht [9]. Folgende Belege stehen stellvertretend für das untersuchte Korpus:
Instinctul nu ne poate totuși salva [10],
Dar el îi rămîne totuși credincios lui [11],
fără să-l lase totuși indiferent [12],
și totuși în mine nu e nici un gol [13],
de unde scoți totuși că are vreo analogie cu mine? [14]

Für alle untersuchten Kontexte von *totuși* trifft die Bedingung der Gegenüberstellung zweiter alternativer Sachverhalte zu. Demgegenüber gilt für die Kontexte von *doar*, dass hier gegenüber der implizierten Einstellung lediglich eine Einschränkung, keine Alternative vorliegt:
Unul care luptă din toate puterile lui cu destinul și are doar momente de slăbiciune și disperare [15].
și după o scuză valabilă doar cîteva ore, ... dorința fusese uitată cu totul [16].
Für alle untersuchten Kontexte von *totuși* trifft die Bedingung der Gegenüberstellung zweier alternativer Sachverhalte zu. Demgegenüber gilt für die Kontexte von *doar*, dass hier gegenüber der implizierten Einstellung lediglich eine Einschränkung, jeine Alternative vorliegt:
Unul care luptă din toate puterile lui cu destinul și are doar momente de slăbiciune și disperare [15].
și după o scuză valabilă doar cîteva ore, ... dorința fusese uitată cu totul [16].

Diese Verwendung deckt sich mit den Wörterbucheintragungen „Exprimă ideea unei restricții sau delimitări" (DEX) und im rumänisch-deutschen Wörterbuch (Isbășescu) mit Ausnahme jeweils einer dort angegebenen Bedeutung.

Somit ist festzuhalten, dass die Übersetzungsvarianten *totuși* und *doar* in rumänischen quellensprachlichen Texten voneinander abzugrenzen sind. Während *totuși* eine alternative Einstellung markiert, steht *doar* für eine einschränkende Beziehung. Mit dieser Kenntnis der Verwendungsbedingungen wurde der zielsprachliche Text Isbășescus noch einmal der Analyse unterzogen. Um eine differenzierte Betrachtung zu erreichen, folgen wir Helbigs Einteilung in die vier relevanten Kontextklassen von *doch* [17]:

a) Vergewisserung
b) Gegensatz
c) Emphase
d) Aufforderung

[9] G. Călinescu, *Opere* 5, *Bietul Ioanide* (1), București, 1967. Marin Preda, *Marele singuratic*. Ediția a II-a, București, 1976
[10] Preda, S. 63.
[11] *Ebenda*, S. 66.
[12] *Ebenda*, S. 71.
[13] *Ebenda*, S. 79.
[14] Călinescu, S. 41.
[15] Preda, S. 38.
[16] Călinescu, S. 38.
[17] G. Helbig, *Partikeln als illokutive Indikatoren im Dialog*, in: *Deutsch als Fremdsprache*, 1977, Heft 1, zitiert nach Doherty.

Die Distributionsanalyse der Übersetzungsvarianten von *doch* ergibt, dass fast alle Belege für *totuşi* dem Kontext b) (Gegensatz) zuzuordnen sind, was zu erwarten war, *doar* erscheint hier nur zweimal. Demgegenüber tritt *doar* gehäuft im Kontext c) (Emphase) auf, während sich die Null-Belege im Kontext d) (Aufforderung) konzentrieren. Kontext a) (Vergewisserung) ist unterrepräsentiert, so dass die Belege mit *doar* und *măcar* keine stichhaltigen Aussagen zulassen.

Zur Verdeutlichung je ein Beleg für die vier Kontextklassen:

a) *Doar n-o fi uitat invitaţia la sărbătoarea zilei mele de naştere* [18]
Er wird doch die Einladung zu meiner Geburtstagsfeier nicht vergessen haben? [19]

b) *poate pentru că se pricepeau atît de bine, şi totuşi au construit nişte cutii oribile, ...* [20]
vielleicht weil sie soviel davon verstanden und bauten doch scheussliche Kästen [21]

c) *Şi doar era voios din fire* [22]
und er war doch fröhlich angelegt [23]

d) *Ah, Johanna, mai zi-mi o dată Em* [24]
Ach, Johanna, sag doch noch mal Em zu mir [25]

Aus dem Vergleich der drei Kontextklassen b, c und d wird deutlich, dass in den Kontexten, in denen die alternative Einstellung am stärksten zutage tritt, der Übersetzer das Äquivalent *totuşi* wählte. Das scheint gerechtfertigt, bringt aber gegenüber dem deutschen Original eine leichte Verstärkung der alternativen Beziehung. Für diese Wertung spricht die Tatsache, dass *totuşi* auch Äquivalent für *trotzdem* ist, das aber nur selten für *doch* substituiert werden kann. Weiterhin spricht für diese Wertung, dass in bedeutungsmässig sehr eng nebeneinander liegenden Kontexten sowohl *totuşi* als auch *cu toate acestea* und *cu toate astea* belegt ist, das schon deutlich den Übergang zu adversativen Konjunktion markiert. Diese durch *totuşi* herbeigeführte Verstärkung der alternativen in Richtung auf eine adversative Beziehung ist aber offenbar mit einer Reihe von Kontexten nur schwer verträglich. Hier benutzt der Übersetzter *doar*. Allerdings tut sich hier ein Widerspruch zu der aus den rumänischen quellensprachlichen Texten gewonnenen Bedeutungsbeschreibung als einer einschränkenden Beziehung auf. Sowohl DEX als auch das rumänisch-deutsche Wörterbuch von Isbăşescu führen aber auch eine nicht einschränkende Bedeutungsvariante von *doar* an:

Eşti doar prietenul meu.
Du bist ja mein Freund.

oder DEX: *Doar nu m-ai căutat* mit der Erläuterung: *vezi bine, cum se ştie, desigur.*

[18] Böll, Übers, S. 172.
[19] Böll, S. 123.
[20] Böll, Übers. S. 174.
[21] Böll, S. 124.
[22] Böll, Übers. S. 239.
[23] Böll, S. 177.
[24] Böll, Übers. S. 204.
[25] Böll, S. 148.

Diese Beschreibung und die Verwendung bei Isbășescu in der Übersetzung legen die Vermutung nahe, dass es sich hierbei um die Entsprechung für deutsches *eben* handelt : *Du hast mich eben nicht gesucht. Du bist eben mein Freund*. In dieser Bedeutung bringt *doar* allerdings eine vom deutschen Original abweichende Nuancierung in die Übersetzung.

Offenbar wurde unter dem Druck des deutschen partikelreichen Quellentextes nach zielsprachlichen Entsprechungen gesucht. Da aber die Zielsprache ein geringeres Potential zur Verfügung hat — Ähnliches stellte Weydt bei einem Vergleich des Deutschen mit dem Französischen fest [26] — kommt es zu Übergriffen in benachbarte Bedeutungsbereiche.

Für den Kontext d) (Aufforderung) wurde bereits die Konzentration der Null-Belege konstatiert. Hier sind sowohl *totuși* als auch *doar* ungeeignet. Zur Kompensation wird hier häufig die Aufforderungspartikel *hai* hinzugesetzt.

Zusammenfassend ist festzuhalten, dass die Übersetzbarkeit der deutschen Partikel *doch* partiell gegeben ist, dass aber mit den belegten Übersetzungsvarianten gleichzeitig andere Nuancierungen aufgerufen werden. Dennoch ist natürlich auch die Null-Variante nicht auszudehnen, wenngleich sie eine mögliche und mitunter die einzig mögliche zu sein scheint.

Juni 1988

Humboldt — Universität
Berlin

[26] H. Weydt, *Abtönungspartikeln. Die deutschen Modalwörter und ihre französischen Entsprechungen*, Bad Homburg, Berlin, Zürich, 1969, S. 85 ff.

NOTE PENTRU O NOUĂ EDIȚIE MACEDONSKI (SINEREZA, ELIZIUNEA, APOCOPA ȘI AFEREZA)

I. FUNERIU

Se discută, în cele ce urmează, erori de editare legate de patru fenomene fonetice cu mare frecvență în poezie: *sinereza*, *eliziunea*, *apocopa* și *afereza*. Cercetarea urmărește însă și să convingă conștiința filologică asupra însemnătății capitale a versificației în actul editorial. Tocmai de aceea, paginile ce vin lasă a se înțelege că o lectură în spirit prozodic a poeziei macedonskiene ar fi putut rectifica, din mers aproape, greșelile puse în circulație de-a lungul timpului.

Studierea amănunțită a versificației lui Macedonski înregistrează în cele patru volume de poezii cîte cuprinde ediția din 1966/1967 [1] sute de versuri conținînd erori de prozodie mai mult sau mai puțin grave. Ele — erorile — sînt foarte diversificate și contrariază normele elementare de construcție a versului românesc tradițional. Sînt atinse și dereglate constituentele fundamentale ale „tehnicii exterioare" precum: *măsura* (care e fie incompletă, fie supradimensionată), *ritmul* (detracat și neredresat), *rima* (suferind flagrante abateri de la coincidența fonică sau, în cazuri mai critice, fiind cu totul absentă), *cezura* (deplasată „spre dreapta" prin adaosul nejustificat al unei silabe sau „spre stînga" prin pierderea, tot nejustificată, a alteia), *organizarea strofică* (prin omisiunea sau intruziunea unor versuri întregi) etc. Această situație părea la început curioasă, mai apoi bizară, dar pînă la urmă — corelată cu structura artistică a poetului și cu opiniile sale privitoare la perfecțiunea formală a versului — a devenit, principial vorbind, absolut inacceptabilă ... Căci ar fi prea greu de admis ca un fanatic[2] al purității muzicale a poeziei să construiască el însuși versuri șchioape, nemuzicale, într-un cuvînt: imperfecte. Permanenta presiune exercitată de asemenea considerente, pe măsură ce lectura înaintează și greșelile se înmulțesc, induce gîndul că nu poetul, ci editorii lui poartă întreaga răspundere pentru accidentele înregistrate. Suspiciunea rămîne prezumțioasă în absența probelor, însă filiația textelor dovedește irecuzabil că lucrurile stau într-adevăr așa; dacă, în cazul textelor tipărite în primele volume sau răspîndite prin publicațiile vremii, acuratețea lor nu e întotdeauna ideală, trebuie spus și accentuat că, sub raport prozodic, manuscrisele poetului sînt impecabile, fapt de natură să confirme premoniția exegetului.

Cele mai multe dintre erorile de editare care au străbătut pînă în ediția din 1966/1967 ori care s-au adăugat prin aceasta sînt legate de

[1] Referințele de bază din corpul articolului se fac la: Al. Macedonski, *Opere*, I—IV, *Poezii*, Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și variante, cronologie și bibliografie de Adrian Marino, București, EPL, 1966/1967, specificîndu-se volumul (cu cifră romană), pagina și versul (cu cifre arabe).

[2] Nu e nici o exagerare în acest epitet: poetul e din familia parnasienilor, a scris lucrări pertinente de prozodie, se arată prevăzător și grijuliu cu cititorii săi potențiali, cărora le dă indicații de versificație și în subtitlurile poeziilor sau explicații de subsol (cum, înaintea lui, procedase doar Budai-Deleanu în *Țiganiada)*, a purtat polemici pe teme prozodice (unele în ... versuri !), a impus reguli draconice amintind de intransigențele unui Malherbe etc.

neglijarea, neînțelegerea sau subestimarea sinerezei, eliziunii, apocopei și aferezei; fenomene fonetice curente în limbă, ele au drept consecințe comune pierderea unei silabe și schimbarea configurației accentuale a secvenței fonice căreia îi aparțin. Uzînd de aceste artificii, poetul are la îndemînă dublete care-i facilitează turnarea materialului limbii în tiparele impuse de rigorile versificației, pentru că, recurgînd la sinereză, suita *pe aripi* — de exemplu — devine, din trisilab de formă amfibrahică (v—v), bisilab trohaic: *pe-aripi* (—v), după cum eliziunea transformă un segment de trei silabe anapestic: *că atunci* (vv—), într-unul de două silabe iambic: *c-atunci* (v—), în timp ce, apelînd la apocopă, adverbul *afară* devine *afar'*, ceea ce, în termeni prozodici, înseamnă trecerea de la o structură trisilabică de formă amfibrahică (v—v) la una de două silabe iambică (v—); afereza e fenomenul fonetic complementar apocopei, desemnînd căderea vocalei inițiale a unui cuvînt; efectele sale asupra versificației sînt însă de natură asemănătoare: pierderea unei silabe și modificarea ritmică (*'naltă* este un troheu, iar *înaltă* un amfibrah). Ar mai trebui adăugat aici că, din cele patru fenomene, numai apocopa are întotdeauna consecințe și asupra rimei (*afară* rimează cu *alergară*, *cară*, *vară*, iar *afar'* rimează cu *sar*, *stejar*, *var*).

Din tinerețe încă, Macedonski a fost preocupat de substratul acestor accidente fonetice, de consecințele lor asupra versului, de disponibilitățile limbii române în această privință, cît și de măsura în care poezia poate recurge la ele. Scrupule eufonice exagerate poate, rețineri curioase, dar nu lipsite de gust și sens, îl determină să-și expună, de prin 1880, în „Literatorul", punctul de vedere propriu asupra eliziunii și sinerezei (reunite de el într-un singur termen: *eliziunea*). Fără a intra în detaliile problematicii, nici în chestiunile de interes absolut concret, lăsăm să urmeze un citat de natură să pună în lumină importanța acordată de poet fenomenelor:

„Regulile eliziunii nu s-au pus deloc în limbă. Din această cauză, cît și din altele de același fel, s-au născut o mulțime de versificatori. O căruță hodorogind pe petrile unei ulițe rău pavate, iată cu ce comparăm armonia ce pretind că se află în versurile dumnealor. Eu unul mă mărginesc să-i mai trimet la școală. [...] În general însă eliziunea este cestiune de bun gust. Dar silabele nu pot fi mîncate nepedepsit decît atuncea cînd le pot mistui și cititorii"[3].

E aproape superfluu de observat că, în aceste împrejurări, nemarcarea grafică, prin semnele corespunzătoare, a celor patru fenomene fonetice sau, dimpotrivă, marcarea lor hipercorectă provoacă dereglări în planul versificației. Iată cum, pe un traseu limitat la doar șase versuri consecutive, cititorul poate înregistra nu mai puțin de patru greșeli de transcriere:

Cine-mi poate spune *pînă* mă voi întoarce
Relele ce soarta *mie-îmi* va toarce?
Astfel peste *mare-un* trist călător
Îngîna murmurul vasului în zbor!

[3] Citatul e reprodus după *Poetici românești*. Studiu introductiv și texte selectate de Olimpia Berca, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 123—124.

Voi ce aveți sete să plecați departe
De-a voastră țară vrînd a vă desparte (III 33, 37—42).

Pentru a răspunde imperativelor ritmului și ale metrului, *pînă* ar trebui citit : *pîn'*, iar *mie-îmi*, *mare-un* și *de-a* ar trebui să se pronunțe fără sinereză, așa cum și sînt redate aceste forme în vesrsiunea 1874, din ziarul „Oltul" (în ortografia vremii : *pên'*, *mie îmĭ*, *mare un* și *de a)*. Un observator „vigilent" poate constata că versul 37 e anticipat, în variantă prozodică impecabilă, la nivelul 21 și reluat, cu minime modificări, dar tot ireproșabil din punct de vedere prozodic, la nivelurile 45 și 51. Așadar, toate cele trei variante care „înconjoară" versul 37 conservă apocopa, ceea ce la o lectură atentă sau măcar la revizuirea textului ar fi trebuit să impună corectarea inexactității.

Un caz aparte de suprimare nepermisă a cratimei ce marchează sinereza se află în poemul *Ospățul lui Pentaur ;* e vorba de versul 3, citat aici într-o companie mai largă, pentru a pune în evidență cu mai multă pregnanță „dezastrul" prozodic produs de ignorarea fenomenului fonetic :

Templul nalt ce e din piatră cu-ngrijire prelucrată
În inscripții hieratici răspîndite cu belșug
Prin al soarelui praf *de aur* schinteiază și s-arată
Uriaș prin înălțime, răpitor prin meșteșug (II 103, 1—4).

Cum sîntem informați la aparatul critic (II 315), acest text este reprodus după ediția Vianu[4]; acolo însă citim :

Prin al soarelui *praf-de aur* schinteiază și s-arată (I 103).

Curioasa deplasare de cratimă : *praf-de aur* pentru *praf de-aur* e cu siguranță consecința unei greșeli tipografice ; reluîndu-se versul în ediția din 1966, în loc să se strămute cratima la locul cuvenit, i se constată doar inutilitatea acolo unde fusese plasată de tipografi și apoi e suprimată cu prețul sacrificării ritmului și măsurii ; în același timp, cezura e „împinsă" după silaba 9 ; dar iată cum se reflectă acest lucru în schema prozodică :

1 2 3 4 5 6 7 8 : 1 2 3 4 5 6 7 8
—v — v v v — v : v v — v v v — v
v v — v v v — v : v v — v v v —
v v — v v v [v—v] : v v — v v v — v
v v — v v v — v : v v — v v v —

Textul, așa cum exigențele versificației o cer — și cum, de altfel, se află el reprodus în variantele consemnate la aparatul critic de Tudor Vianu —, revendică grafia *de-aur*. (În *Excelsior*, ediție princeps, 1895, e tot : *de-aur* !)

O altă greșeală, de același tip, în *Noaptea de februarie :*

Ea știa prea *bine aceasta*, și supusă la poruncă (II 82, 127).

Cele două elemente lexicale ce se urmează nemijlocit, *bine* și *aceasta*, ar trebui să fuzioneze prin sinereză pentru ca versul să-și recapete fluența

[4] Alexandru Macedonski, *Opere*, I, *Poezii*. Ediție critică cu studii introductive, note și variante de Tudor Vianu, București, EF, 1939.

lui naturală. În ediția critică din 1939 se înregistrează aceeași eroare de tipar (probabil de „cules") ca în exemplul precedent : *prea-bine* (I 85, 127) și, din nou, în loc să fie reașezată la locul ei, cratima a fost înlăturată, provocînd daune măsurii, ritmului și cezurii.

În poezia *Excelsior* din volumul cu același nume, primul vers al fiecărei strofe ar trebui să fie iambic și să numere cinci silabe :

1 Sub luna plină v—v—v
5 Albastra noapte v—v—v
9 Din lumi astrale v—v—v
17 O ! cer, natură v—v—v (II 16).

Versul 13, și el deschizător de strofă, e amfibrahic și numără șase silabe, în contrast violent cu norma prozodică :

Sub pulberi *de aur* v—v[v—v].

Un minim artificiu grafic : introducerea cratimei marcînd sinereza *(de-aur)* ar restabili ritmul iambic și metrul pentasilabic, în consens cu versurile analoage : Sub pulberi *de-aur* v—v [—v].

În ediția critică din 1939, după care s-a făcut reproducerea din 1966, citim *de aur*, în timp ce în ediția princeps din 1895 e *de-aur* [5].

Nemarcarea eliziunii demolează întregul edificiu al poeziei *Apus* (III 107), căci construcția era, în intenția poetului, o inovație în materie de arhitectură metrică, elaborată într-o manieră originală care — închipuind clepsidra — prefigurează poezia spațială de mai tîrziu. Două strofe, de cîte nouă versuri fiecare, perfect simetrice, avînd drept axă de simetrie *spațiul alb* ce le separă („albitura", în termeni tipografici) și măsura versurilor : regresivă în prima strofă, progresivă în a doua, oferă cititorului cu o anumită intuiție metrică o imagine spațială *sui generis*. Din păcate, însă, printr-o mică neglijență, eliziunea *mea-nvins* nu este marcată în versul 5, ceea ce are repercusiuni neplăcute asupra tectonicii poeziei; pentru a se reface perfecțiunea constructului macedonskian, se redă mai jos poezia în întregime, cu versul 5 corectat *(mea-nvins* în loc de : *mea învins)* :

1 De-o plumburie-ncenușare v v v—v v v —v
2 Pe cînd apusul e coprins v—v—v v v—
3 În funebra-nserare, v v—v v—v
4 Zic fără-ntristare v—v v—v
5 De soarta *mea-nvins* : v—v[v—]
6 Salutare, v v—v
7 Cer mare v—v
8 Și-ntins v—
9 Stins. —

[5] Mai curios e faptul că în *Studiul introductiv* ce prefațează volumul din 1966, într-un comentariu amplu asupra operei lui Macedonski (citîndu-se un fragment din poemul *Excelsior*), găsim versul 13 reprodus impecabil, cu sinereză. Nu este singura nonconcordanță ; alături de versul comentat, pot fi înregistrate încă două cazuri privind aceeași sintagmă : *de aur*, redată acum incorect în *Studiul introductiv*, dar corect în corpul ediției : cf. I 34 și I 99, față de II 166, 199 și II 200, 1—2.

10	Stins	—
11	Și-ntins	v—
12	Cer mare,	v—v
13	Salutare,	v v—v
14	De soarta mea-nvins,	v—vv—
15	Zic fără-ntristare	v—v v —v
16	În funebra-nserare,	v v—v v —v
17	Pe cînd apusul e coprins	v—v— v v v—
18	De-o plumburie-ncenușare.	v v v —v v v —v

Nu e, desigur, superfluu amănuntul că versul 14, perechea „în oglindă" a versului 5, e corect transcris în ediția Marino, ceea ce constituie un argument suplimentar (extraprozodic) pentru introducerea eliziunii *mea-nvins* și în prima strofă.

Virgula după un vocativ, semn de punctuație obligatoriu în ortografia actuală, dar care lipsește în manuscrisele poetului, este, după toate aparențele, cauza remarcării sinerezei în versul 3 din suita celor ce urmează, căci, introducînd virgula, editorul „uită" cratima :

Atunci acele ramuri deodată înfloriră
Ș-o ploaie azurie vărsară peste noi . . .
O ! *Doamne, acele* clipe ce repede pieiră . . .
Uscat e liliacul și nu mai suntem doi (II 122, 13–16).

În manuscrisul 3407, în *Excelsior* (1895), ca și în ediția Vianu, sinereza e consemnată grafic, în absența virgulei însă. Corectarea (sau punerea de acord cu normele actuale) punctuației e fără îndoială o operație absolut necesară, atît numai că editorul ar fi trebuit să noteze ambele semne grafice (virgula și cratima). Nu e prea greu de observat că numai lectura (și grafia !) *Doamne,-acele* (—v—v) poate salva metrul, ritmul și cezura versului, rămînînd, în același timp, în consens cu ortografia contemporană[6] .

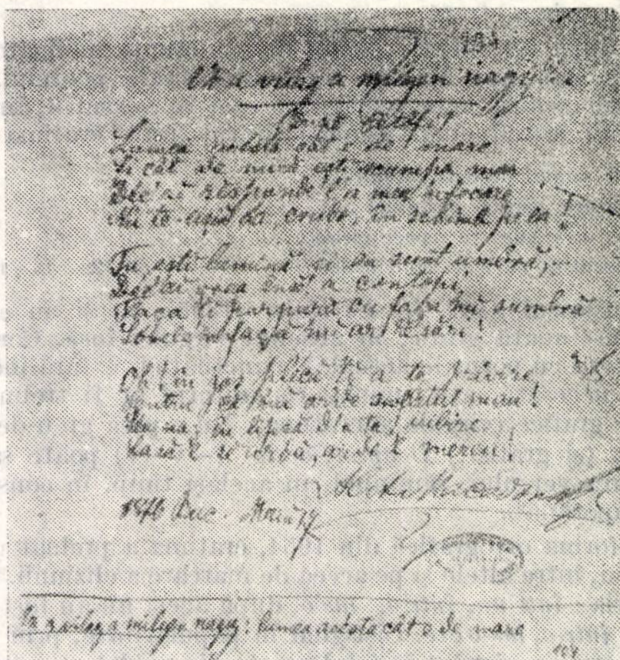
După reforma ortografică din 1954, cratima a preluat unele funcții ale apostrofului, între altele și pe aceea de marcare a eliziunii. Dacă înainte de 1954 se scria : *într'un*, *într'o*, *las'o*, după acest an au fost impuse grafiile : *într-un*, *într-o*, *las-o* etc. Cîștigînd în popularitate, prin simplificare, ortografia noastră a pierdut în felul acesta din suplețe și precizie, pentru că, înainte de 1954, eliziunea se marca *numai* prin apostrof, iar sinereza *numai* prin cratimă. Pe de altă parte, bivalența dobîndită a cratimei poate facilita de-acum ezitări în transcrierea unor texte anterioare reformei, în măsura în care s-a uitat adevărata natură a apostrofului, iar înlocuirea lui prin cratimă a devenit un automatism. Sigur că azi, în efortul de a aduce ortografia la zi, editorul e constrîns să substituie *de regulă* apostroful prin cratimă. Dar atenție : acest lucru nu e întotdeauna posibil, iar el nu trebuie, în nici un caz, să devină nu gest instinctiv, așa cum înregistrăm în poezia *Lumea aceasta cît este de mare* (III 221), unde versul 6 este redat

[6] Strategia editării — anunțată de Adrian Marino în *Notă asupra ediției* — este, teoretic vorbind, fără cusur în această privință, urmînd practica editorială curentă : „. . . întreaga operă poetică a lui Macedonski a fost reprodusă în ortografia actuală, cu respectarea particularităților de limbă ale poetului" (I 283).

greşit prin introducerea unei sinereze care nu există în manuscris (*însă-a* faţă de corectul *însă a*) :

> Tu eşti lumină şi eu sunt umbră,
> Dac-ai vrea *însă-a* contopi
> Faţa-ţi purpură cu faţa-mi sumbră,
> Soarele-n faţă mi-ar răsări !

Cum reproducerea acestui text s-a făcut în ediţia Marino după manuscrisul 3411, f. 104 — manuscris nu prea dificil, dar ale cărui rînduri „se încalecă" — e aproape sigur că „sedila" lui *s* din versul 5 a fost coborîtă în versul 6 şi confundată cu un apostrof între *însă* şi *a* : *însă'a*. Imaginea manuscrisului e convingătoare în acest sens :



Dacă s-ar fi ţinut seama de detaliul că apostroful nu e, în ortografia lui Macedonski, semn pentru sinereză, ci numai pentru eliziune sau pentru alte fenomene fonetice care presupun dispariţii de sunete (apocopă, sincopă, afereză), redarea lui prin cratimă ar fi devenit o operaţie imposibil de conceput. Dar, cel puţin în cazul citat, editorul ar mai fi avut un argument *de natură prozodică* spre a înlătura orice neînţelegere de interpretare : reducerea corpului silabic al versului 6, prin aplicarea sinerezei, e stricătoare de metru şi ritm, anulînd în acelaşi timp cezura, al cărei loc este tocmai între cele două lexeme „contopite" fără nici o justificare. Dar iată, spre edificare, schema versului bazată pe transcrierea sa corectă :

> Dac-ai vrea *însă a* contopi — v v[—v : *v*] v v —

Nu e singura dată cînd apostroful se confundă cu cratima fără nici un suport teoretic ; în poezia *La harpă* (I 357) citim :

Și tei cari să *scutur-în* vînturi tremurînd.

Volumul *Poesii* din 1882, ediție princeps, consemnează apocopa *sĕ scutur'* ; prin urmare, în transcripție actuală, versul trebuia să mențină apostroful, pentru că el e conservat și în ortografia contemporană atunci cînd semnifică pierderi de sunete (o vocală în cazul nostru) din cauze străine eliziunii ; se înțelege foarte clar din grafia ediției princeps că în intenția poetului nu a stat, în acest vers, eliziunea, întrucît, dacă ar fi fost așa, el ar fi avut la îndemînă grafia *să scutură'n*. Rațiunile prozodice sînt și aici indubitabile : eliziunea ar fi mutat cezura după silaba 8, fapt nepermis în structura canonică a versului românesc iambic de 13/14 silabe :

Și tei cari să *scutură'n* = 8 silabe
Și tei cari să *scutur'* = 7 silabe [7].

Toate aceste ultime speculații sînt oarecum fără obiect în contextul discuției noastre, cîtă vreme Adrian Marino a recurs atît de rar la astfel de argumente. Rămînînd deci în perimetrul evenimentelor, fără să complicăm inutil o realitate simplă, vom remarca doar că redarea apostrofului prin cratimă nu e rezultatul unui efort de interpretare, ci provine dintr-un automatism pur și simplu. Alte asemenea grafii vin doar să întărească această constatare.

Căderea vocalei inițiale sau a unui grup de sunete de la începutul cuvîntului (afereza) e un fapt atît de vechi și frecvent, încît el n-ar mai trebui marcat azi prin apostrof. Dicționarele însești, cele mai multe, înregistrează perechea împuținată fonetic la ... variante, certificînd prin această atitudine autonomia ei lexicală, ca și, în subsidiar, inutilitatea vreunui semn grafic care să dovedească fenomenul. Pe linia acestor constatări, suprimarea apostrofului (pe care grafia macedonskiană îl conservă în asemenea cazuri) ar fi reprezentat o soluție editorială inatacabilă în efortul absolut comprehensibil de actualizare a ortografiei. Cu totul de acord deci că perpetuarea apostrofului, respectînd „litera" textelor autografe, ar fi echivalat cu o pedanterie prețioasă poate sau cu exces de zel, dar nu e mai puțin adevărat că și înlocuirea lui automată cu cratima e un *nonsens*, rezultat al unei confuzii regretabile. Așadar : *plăpîndă-mlădie-se* (I 355, 11), *țărei-mormîntare* (II 69, 12), *din-nalții* (II 170, 18), *din-nălțime* (III 104, 7) etc. ar trebui redate : *plăpîndă mlădie-se* (eventual : *'mlădie-se)*, *țărei mormîntare* (eventual : *'mormîntare)* ș.a.m.d. Chiar și grafiile *suflete,-nainte* (III 106, 7), *inimă,-nainte* (III 106, 15) și altele de acest gen rămîn discutabile, întrucît din manuscrisele poetului nu reiese prea clar dacă e vorba de eliziune sau afereză.

Într-o lucrare recentă asupra semnelor de punctuație și ortografice, ¹ ntuind posibilitatea unor ... „încurcături" între linia de pauză și cra-

[7] Pentru deplina înțelegere a lucrurilor, trebuie neapărat precizat că, *de regulă*, forma de plural a pronumelui relativ este bisilabică la Macedonski ; în manuscrise e redată cel mai adesea : *carii*.

timă, autorul precizează : „... pentru a se evita confuzia lor, ele se deosebesc și grafic : linia de pauză este mai lungă [—], iar cratima mai scurtă [-]" [8]. Un vers din *Rondelul pagodei*, așa cum e redat el în ediția din 1966, dovedește că „precauțiunea" citată nu a fost un scrupul inutil ; este vorba de versul 2, reluat potrivit regulii rondelului la nivelul 8, însă tot greșit, ceea ce ne asigură că nu e vorba de o eroare tipografică, ci de o confuzie provenită dintr-o neglijență :

Pe-o movilă — artificială (II 227, 2 și 8).

Marcînd o întrerupere în rostire, linia de pauză nu unește, ci separă cele două cuvinte : *movilă* și *artificială*. Sinereza, atît de necesară pentru prozodia versului, este astfel anulată, ca rezultat al confundării celor două semne. Această substituire nepermisă se află și în ediția critică din 1939, nu însă în manuscrisul 6095, f. 55^{r-v}, unde e, fără nici o îndoială, cratimă ; examinarea atentă a facsimilului ne încredințează că Macedonski făcea net distincția grafică între cele două semne, ceea ce probează că eroarea de editare nu-și are, în nici un caz, originea în manuscrise.
(Să se compare versurile 2 și 8 unde e cratimă cu versul 12 unde e linie de pauză — v. p. 395 — facsimilele).

La aparatul critic al ediției din 1966 (II 401), editorul ne asigură că reproducerea rondelului s-a făcut după manuscrisul 6095 ; acest lucru e însă foarte greu de crezut „pe cuvînt" nu numai pentru că în textul autograf distincția e indubitabilă, ci — mai cu seamă — pentru că ediția din 1939 conține (și ea !) exact aceeași greșeală și încă tot de două ori. Coincidența în eroare dintre cele două ediții — la intervalul celor aproape 30 de ani ce le desparte — nu poate fi o ... întîmplare, ci semnifică, mai degrabă, faptul că greșeala a fost preluată (o dată cu textul întreg?) din ediția „interbelică".

În studiile sale de versificație, Macedonski dezavuează confuzia instaurată, din considerente metrice, între persoana I singular și persoana a III-a plural la unele verbe folosite la prezent : *(eu) cobor / (ei) cobor*, *(eu) zbor / (ei) zbor* etc., și asta în ciuda faptului (sau tocmai de aceea) că aceste licențe erau curente în epocă (Eliade, Bolintineanu, Alecsandri, Eminescu). Dar iată propriile-i cuvinte : „Încît despre limbă, n-am crezut bine să trec peste gramatică, ca, bunăoară, în următorul exemplu :

„E ca cele pasări ce în noapte *zbor*
Și numai în noapte văd cu ochii lor."
(Bolintineanu)

în loc de :

„E ca cele pasări ce în noapte *zboară*
Și numai în noapte văd cu ochii lor".

Poetului însă i-ar fi lipsit numărul de silabe trebuincios" [9].

Editorul cunoștea bine pasajul acesta, de vreme ce-l redă o dată cu textul integral al prefeței din 1882 în chiar corpul ediției din 1966 (I 397

[8] Sergiu Drincu, *Semnele ortografice și de punctuație în limba română. Norme și exerciții*, București, EȘE, 1983, p. 72.
[9] Citatul, extras din prefața ediției princeps, 1882, e reprodus după ediția Marino (I 398).

Rondelurile De Porțelan.

58

III

Rondelul Pagodei

De mari fluturi sărutată,
Pe-o movilă-artificială,
E pagoda argintată
De zâmbirea matinală.

Rondelurile De Porțelan.

Umbra pomilor, mișcată,
O descoperă virginală,
De mari fluturi sărutată,
Pe-o movilă-artificială

Picurând, diamantată,
Porțelanul roz îl spală,
Roua tainic desirată
Pe fațada sculpturată, —
De mari fluturi sărutată.

Alex. Macedonski

1919 Dec. în 8

ș.u.). Este acesta și cel mai plauzibil motiv pentru care transcrie *tremură* (în loc de *tremur'*) în fragmentul ce urmează :

Tremură micile popoare ...
Regii spadele-și ascut ...
O ! iubită vrăjitoare,
Spune-ne ce te-ai făcut ! (III 150, 45–48).

Refăcînd din proprie inițiativă un acord gramatical, editorul n-a respectat prin această operație nici pe departe spiritul macedonskian, ci l-a contrazis de-a dreptul, pentru că forma *tremură* nu încape în tiparul prozodic al poeziei, fiind supradimensionată ; că nu trebuia transcris nici *tremur* e iarăși adevărat, dacă avem în vedere asertiunile promulgate de poet ; în această situație, opțiunea nu e o chestiune de confuzie gramaticală în sensul teoretizărilor lui Macedonski, ci doar un artificiu fonetic, o apocopă : *tremur'*, căci, marcînd prin apostrof absența unei vocale, înseamnă în subsidiar tocmai recunoașterea existenței sale potențiale, dar mai înseamnă și adecvare la preceptele susținute de poet. Mărturie irefutabilă stă ediția princeps, unde se poate citi : *Tremur'* micile popoare (*Poesii*, 231). De remarcat că uneori Adrian Marino conservă apocopa :

De sunt nebuni, voiesc să-i apăr,
Că-n ochi au fulgere ce *scapăr'* (I 320, 13–14).

De altfel, aceasta ar trebui să fie grafia peste tot unde există asemenea situații ; indicația expresă a poetului nu poate fi contestată : „Desigur că se poate admite a se zice prin excepțiune și cu apostrofarea unei litere :

«Ei se apăr'»

în loc de :

«Ei se apără»” [10].

Așadar, Macedonski repudiază identificările de tipul *ei zboară — ei zbor*, *ei coboară — ei cobor* etc., pentru că nici un fenomen fonetic nu le poate susține, dar admite — „prin excepțiune”, e drept — dublete ca *ei cîntă — ei cînt'*, *ei tremură — ei tremur'* etc., pentru că în concepția lui ele se justifică prin *apocopă (apostrofare*, în terminologia sa).

Dacă e adevărat că neconsemnarea grafică a sinerezei, eliziunii sau apocopei poate provoca neplăcute tulburări ale ritmului, metrului, cezurii sau rimei, nu e mai puțin adevărat că și marcarea hipercorectă a acestor fenomene fonetice generează aceleași efecte dezagreabile. În strofa ce urmează, o sinereză inventată falsifică prozodia versului sau, la o lectură superficială, chiar semantismul său :

Și el e emirul, și are-n tezaur,
Movile înalte de-argint și de aur,
Și jaruri de pietre cu flacări de sori ;
Hangiare-n tot locul, oțeluri cumplite —
În grajduri, cai repezi cu foc în copite,
Și-ochi împrejuru-i — ori spuză, ori flori (II 162, 52–57).

[10] *Ibidem*, p. 398.

Grupul *și-ochi*, citit cu sinereză, cum indică ediția după care s-a citat, pierde o silabă față de varianta *și ochi*, ceea ce transformă ritmul amfibrahic (impecabil realizat pe o întindere de 226 de versuri) în ritm dactilic ; reducîndu-se la 10 silabe, față de 11 cum ar fi normal, măsura e și ea contrariată. Suprimînd cratima, versul redevine canonic, în perfect acord cu celelalte 226 și cu ... intenția poetului însuși. De altfel, în volumul *Flori sacre* (1912), ca și în „Literatorul" din 1918, cratima lipsește ; nu însă și în ediția din 1939, unde e *și-ochi*.

Puternica presiune exercitată de ritm și metru asupra percepției prozodice a cititorului de-a lungul celor 56 de versuri precedente celui împricinat ar putea compromite însuși *sensul* secvenței respective, căci la o lectură atentă mai mult la cadență (sau ... „furată" de cadență), care respectă simultan și accentuarea (imprimată mecanic de impulsul ritmic) și sinereza (impusă grafic), gruparea monosilabică *și-ochi* devine bisilabică *și-ochì* (v—), transformînd substantivul *ochi* într-un verb la perfectul simplu : *ochì ;* transformarea e fără nici o noimă semantică, e drept, nu însă și imposibil de admis în condițiile date, adică avînd în vedere autoritatea grafiei, ca și, mai ales, „experiența prozodică" a cititorului.

Observațiile care se încheie aici ar dori să rămînă — în ciuda exemplelor ce le ilustrează, luate toate din opera unui singur poet — *de principiu*, și aceasta pentru că nici nu s-a urmărit *hic et nunc* un inventar al erorilor, ci s-a încercat doar o prezentare pe cît s-a putut sistematică a celor mai caracteristice. Ampla desfășurare a argumentației teoretice numai pentru a amenda „meschine" amănunte ar putea părea, acum, disproporționată în raport cu faptele. Ne-am asumat acest risc din două serioase motive : pe de o parte *numărul* acestor detalii amendabile este imens (numai pe Macedonski îl privesc cîteva sute !), iar, pe de alta, *subestimarea* acestor fenomene fonetice atinge mari zone ale poeziei noastre. Nu totuși o întîmplare a făcut ca „supliciul" revizoral să i se aplice tocmai lui Macedonski. E ascunsă aici, se recunoaște, o mică strategie, menită să incite la reflecție spiritul critic. Căci dacă la Macedonski, unul din cei mai mari poeți pe care i-a dat literatura română, editat de nume mai mult decît prestigioase, au fost depistate atît de multe greșeli, imaginația fiecăruia poate lucra în voie asupra altor poeți mai puțin cunoscuți, „beneficiari" de ediții mai modeste. Și nu e nici o perfidie în această strategie, cîtă vreme poezia noastră — cu puține excepții [11] — e deficitar editată sub aspect prozodic. Este aceasta o consecință concretă și foarte supărătoare a neglijării versificației, acest sector considerat bune decenii fie didacticist, fie dogmatic și neinteresant, fie chiar desuet și inutil. Revirimentul disciplinei prozodice la care asistăm în ultimii ani va avea, desigur, consecințe benefice asupra filologiei românești în ansamblu și va impune cu certitudine revizuirea masivă din această perspectivă a unui mare număr de texte poetice.

[11] Se numără, desigur, printre excepții : ediția Perpessicius a operei lui Mihai Eminescu (EF, EA, 1939—1963), Ion Barbu, *Poezii*. Ediție îngrijită de Romulus Vulpescu, București, Editura Albatros, 1970, I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*. Ediție îngrijită de Florea Fugariu, I-II, București, Editura Tineretului, 1969.

Notes on a New Edition of Macedonski's Poems (Synaeresis, elision, apocope, aphaeresis)

(Abstract)

While reading Macedonski's poems in Adrian Marino's edition, we discovered a lot of elementary prosodic mistakes. All the contexts we had doubts about were compared to the same contexts in the previous editions, in magazines and even in the poet's manuscripts. The comparative approach revealed that none of the prosodic mistakes was the poet's but the editor's.

This article comments only on the mistakes made either because of the absence of graphical marking or because of the presence of erroneous marking of some phonetic phenomena : synaeresis, elision, apocope, aphaeresis.

Martie 1989

Centrul de Științe Sociale
Timișoara, B-dul V. Pârvan nr. 4

A. MANTECA ALONSO-CORTÉS, **Lingüística general**, Madrid, Ediciones Cátedra, 1987, 249 p.

Este cunoscut că în ultimele decenii lingviştii au formulat diferite teorii (unele mai degrabă metode decît teorii) care propun modele ale structurii limbajului. Toate acestea coincid, pe de o parte, în a considera limbajul ca o structură pe mai multe nivele, dar, pe de alta, prezintă adesea diferenţe marcante, astfel încît nu este posibil să se stabilească între ele comparaţii, ceea ce îngreunează înţelegerea lor de către studenţi.

Lucrarea de faţă este destinată cu precădere studenţilor, obiectivul său fiind acela de a prezenta cîteva din problemele fundamentale ale lingvisticii generale într-o abordare structuralistă, înţeleasă mai curînd ca o sinteză pentru un curs universitar decît ca o expunere pur teoretică. Autorul urmăreşte să comenteze succint unele din propunerile teoretice care pot fi numite structuraliste, nu în sensul particular al termenului structuralism, ci în acela mai general întemeiat pe ideea conform căreia unităţile lingvistice se organizează constituind ierarhii sau stabilind relaţii la acelaşi nivel sau între mai multe nivele.

După scurta prefaţă cu precizările de rigoare asupra scopului şi metodologiei folosite, primele trei din cele opt capitole ale lucrării tratează aspecte generale.

Capitolul I, *Lingvistica generală : obiect şi caracterizare* (p. 9–31), defineşte mai întîi sfera lingvisticii ca studiu al limbajului, printr-o incursiune cu caracter istoric, pornindu-se de la concepţiile lui W. von Humboldt şi ale altor lingvişti : O. Jespersen, A. Gardiner, E. Coşeriu şi N. Chomsky. În continuare, se ocupă de identificarea unităţilor lingvistice şi clasificarea lor şi de datele necesare pentru descrierea, sincronică sau diacronică, a unei limbi, explicîndu-se metodele prin care acestea pot fi obţinute : metoda observării directe a limbii prin anchete, metoda filologică (axată pe interpretarea documentelor scrise) şi cea comparativă (care presupune utilizarea variaţiei sistematice a limbilor şi dialectelor pentru a ajunge la forme lingvistice necunoscute în aceste limbi sau dialecte). Spre ilustrarea problemelor analizate în acest capitol, la sfîrşit se include mai întîi o mostră din *Chestionarul pentru studierea coordonată a normei lingvistice culte a limbii spaniole* (publicat la Madrid, în 1972), şi anume partea referitoare la substantiv, la categoria genului, apoi trei texte din opere de Humboldt *(Eseu asupra limbilor noului continent)*, Jespersen *(Filozofia gramaticii)* şi Chomsky *(Aspecte ale teoriei sintaxei)*.

Capitolul II tratează despre *Natura limbajului* (p. 33–49), conceput ca o capacitate specific umană de comunicare cu ajutorul unor semne verbale şi prin alt tip de semne (de exemplu gesturi). Sînt examinate cele 15 proprietăţi ale comunicării propuse de Charles Hockett, caracteristice limbajului uman şi, într-o anumită măsură, şi altor sisteme de comunicare din lumea unor specii animale. Cele trei texte care completează capitolul redau fragmente din lucrări de David Premarck, Irenäus Eibl-Eibesfeldt şi R. Allen Gardner — Beatrice T. Gardner.

Avînd în vedere că sarcina primordială a lingvisticii este aceea de a delimita unităţile lingvistice şi a le caracteriza, capitolul III, *Unităţi şi nivele* (p. 51–65), explică amănunţit aceste concepte pe baza următoarei scheme de clasificare a unităţilor lingvistice :

- Unităţi
  - structurale
    - distinctive : foneme
    - semnificative
      - morfeme
      - propoziţii
    - productive : silaba
  - funcţionale
    - subiect, predicat, complemente

Orice propoziţie poate fi segmentată după unităţile ei constitutive în foneme, morfeme, cuvinte etc. Fiecare tip de unităţi reprezintă un nivel de analiză, nivelul fiind un sistem abstract cu care se reprezintă structura lingvistică. Fiecare nivel lingvistic nu este rezultatul unuia de ordin inferior, ci îşi are proprietăţile şi relaţiile sale, obiectivul teoriei lingvistice fiind acela de a preciza numărul nivelelor şi proprietăţile lor. Textele cu caracter ilustrativ de la acest capitol sînt selectate din lucrări de referinţă din bibliografia de specialitate, şi anume : F. de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, F. R. Andrados, *Studii de lingvistică generală* şi E. Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*.

Următoarele patru capitole sînt axate pe cercetarea principalelor nivele lingvistice : fonologic (IV, p. 67—103), morfologic (V, p. 105—126), sintactic (VI, p. 127—161) și semantic (VII, p. 163—193).

În sfîrșit, ultimul capitol al lucrării, intitulat *Variație, schimbare și diversitate* (p. 195—235), prezintă mai întîi problema variației lingvistice — care poate fi individuală, socială sau spațială —, apoi cea a schimbării lingvistice, urmărite pe cele patru nivele : fonologic, morfologic, sintactic și semantic ; în continuare, în cadrul conceptului de diversitate, se discută tipologia lingvistică, bazată pe anumite proprietăți structurale, de natură sintactică și morfologică, iar în încheiere se fac cîteva considerații în legătură cu limbile creole și cu clasificarea genetică.

Finalitatea didactică a cărții l-a determinat pe autor să prevadă fiecare din cele opt capitole cu referințe bibliografice orientative, iar la ultimele cinci să includă și o secțiune cu caracter aplicativ, în care figurează exerciții și probleme.

Aparatul critic de care dispune lucrarea este întregit de un scurt *Apendice* (p. 235—237), în care se dau cîteva noțiuni de bază în legătură cu gramaticile formale, și de o *Bibliografie* finală cuprinzătoare (p. 239—245), reunind peste 150 de titluri.

Lingüística general de A. Manteca Alonso-Cortés oferă studenților un util instrument de informare într-un domeniu complex și puțin abordat la acest nivel explicativ, îndeplinindu-și astfel cu prisosință scopul propus. Organizarea sistematică, expunerea clară, coerentă și accesibilă de care beneficiază sînt calități cu totul necesare unor astfel de lucrări.

TUDORA ȘANDRU OLTEANU

ELKE KURSCHILDGEN, **Untersuchungen zu Funktionsveränderungen bei Suffixen im Lateinischen und Romanischen**, Rheinische Beiträge zur lateinisch-romanischen Wortbildungslehre, 1, Bonn, Romanisch-Historischer Verlag Hans Becker, 1983, 300 p.

Autoarea își propune să cerceteze patru sufixe adjectivale latinești *(-bilis, -osus, -iuus, -arius)* din punctul de vedere al modificărilor pe care le suferă pe plan combinatoriu și funcțional ; combinatoriu : preferința pentru combinarea cu un anumit tip morfologic de rădăcină este concurată încă din latină de posibilitățile combinatorii cu alte clase morfologice, care se dezvoltă sau nu în romanitate, uneori în mod diferit de la o limbă la alta (lat.- *bilis* creează preponderent derivate deverbale ; totuși, atît în latină cît și în limbile romanice occidentale, sufixul și urmașii lui au stat și la baza unor derivate denominative) ; funcțional : sensul derivatului se modifică *(Funktionswechsel)* sau se lărgește *(Funktionsveränderung)* în funcție de noile posibilități combinatorii. Limbile luate în discuție sînt franceza, provensala, spaniola, portugheza, catalana, italiana, romanșa și româna, dar cuantumul informației de care a dispus autoarea a fost diferit pentru fiecare limbă (pentru română, de exemplu, materialul este extras din lucrări de la începutul secolului : G. Pascu, K. Löwe, mai puțin din DLRLC și DLRM, citate în bibliografie). Cîteva sugestii se impun în urma lecturii acestei lucrări : o mai riguroasă distincție între sufixele împrumutate și cele moștenite (vezi de ex. p. 245 pentru catalană), o analiză mai adîncită a coliziunilor omonimice cu alte sufixe, în general împrumutate din alte limbi, ceea ce ar fi putut explica mai bine evoluția lor ulterioară. Descriere detaliată și bogat ilustrată cu fapte, lucrarea ar fi avut de cîștigat în urma unei interpretări a acestora : integrarea datelor obținute într-o viziune de ansamblu asupra procesului derivării adjectivale și a derivării în general în limbile romanice.

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

FERNANDE KRIER, **La zone frontière du francoprovençal et de l'alémanique dans le Valais**, Forum Phoneticum, 32/1,2, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1985, 2 vol., 315 + 245 p.

Subordonîndu-și lucrarea problemei idiomurilor în contact și consecințelor bilingvismului, autoarea recurge la o descriere funcțională a două sisteme lingvistice : graiurile francoprovensale și cele alemanice vorbite în cîteva puncte din zona graniței romanico-germanice în cantonul elvețian Valais. Statutul lingvistic actual al celor două grupuri de graiuri nu mai favorizează contactul lor direct (varietățile locale ale francoprovensalei sînt pe cale de dispariție ; în ciuda vitalității varietăților alemanice — atît a celor locale cît și a alemanicei comune —

limbile de care se servesc pentru a comunica între ele cele două comunități în contact sînt cele două limbi de cultură : franceza și, mai puțin, germana). Totuși, abordarea diacronică a fonologiei și a realizărilor articulatorii specifice celor două tipuri de varietăți permite autoarei să constate că, într-o perioadă mai veche, contactul direct dintre ele a favorizat un proces de împrumut, ori de cîte ori sistemul receptor prezenta o predispoziție pentru acceptarea unei inovații, varietatea alemanică fiind însă mai marcată de influența francoprovensală decît aceasta din urmă de influența celei dintîi. Transferul extrem de redus de fapte de morfosintaxă este însă o mărturie a unui bilingvism de slabă intensitate și de scurtă durată, dovedit de altfel și de numărul infim de împrumuturi lexicale. Lucrarea se încheie cu cîteva considerații privitoare la relațiile lingvistice din Valais comparate cu altele similare (Grisons, spre exemplu) și la tipurile de contact lingvistic (cel rezultat din conviețuirea a două grupuri etnice și cel rezultat din vecinătatea lor geografică). Cel de-al doilea volum cuprinde rezultatele anchetei.

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

ANTÔNIO GERALDO DA CUNHA, **Indice do Vocabulário do Português Medieval** (IVPM), volumul 1 : A, Rio de Janeiro, Fundação Casa de Rui Barbosa, 1986, 107 p.

Această lucrare este rezultatul unui proiect ambițios conceput în 1977, pus în lucru în 1979 de un grup de cercetători conduși de Antônio Geraldo de Cunha. Proiectul a avut în vedere realizarea unui *Vocabulário do Português Medieval* (VPM). Dată fiind amploarea lucrării, care ar fi necesitat o perioadă de timp îndelungată, autorul a preferat o formă prescurtată a proiectului inițial, sub forma lucrării pe care o prezentăm (IVPM), care, chiar redus ca volum, conține datele esențiale ale VPM.

Autorul a considerat drept portugheză medievală, după cum deducem din limitele pe care le stabilește în documentarea istorică, limba din textele dintre secolul al XIII-lea, texte redactate în întregime în portugheză, și 1500, cînd portugheza literară este deja conturată în forma pe care o are aproximativ în zilele noastre datorită operei lui Camões. Delimitarea este convențională, deoarece și înainte de secolul al XIII-lea și după secolul al XV-lea au existat texte parțiale care aparțin portughezei medievale. Documentația anterioară secolului al XIII-lea, formată din texte latinești care conțin numai sporadic cuvinte portugheze, va servi pentru alcătuirea unui alt dicționar, numit de autor protoistoric. Caracterele medievale ale textelor din prima jumătate a secolului al XVI-lea (Gil Vicente, Bernardim Ribeiro) vor constitui materialul unui alt dicționar, în fază de elaborare, *Dicionário de Lingua Portuguesa do século XVI*.

Lucrarea pe care o prezentăm și din care a apărut pînă în prezent doar primul volum, urmînd ca pînă în 1990 să apară și celelalte, al căror număr nu este precizat, dispune de o bogată documentație. Cele 80 de izvoare sînt grupate de autor în patru categorii : glosare integrale, glosare parțiale, texte care însoțesc anumite documente cu caracter istoric, religios și administrativ apărute în perioada de timp cercetată și, în sfîrșit, sub denumirea de izvoare istorice indirecte, autorul a grupat diverse texte juridice, tratate de igienă, cărți de rețete de bucătărie, lucrări de filologie.

Fișarea tuturor lucrărilor alese ca surse de documentație a dus la realizarea unui corpus de 150 000 de fișe, prelucrate în aproximativ 15 000—20 000 de cuvinte-titlu de bază și 30 000 de cuvinte-titlu cu trimitere. În selecționarea, trierea și interpretarea corectă a variantelor s-a dat preferință datelor furnizate de edițiile critice și în facsimil, edițiilor diplomatice și paleografice.

Pentru transcrierea cuvintelor și variantelor nu a existat un cod de norme unic ; s-au folosit atît modalități noi de transcriere (utilizate de J. J. Nunes, J. M. Piel, Serafim da Siva Neto, Luís F. Lindley Cintra), cît și cele mai vechi (P. A. de Azevedo, Abílio Roseira, Ramón Lorenzo).

Structura unui cuvînt-titlu de bază este următoarea : cuvîntul, categoria gramaticală, semnificația, variantele în ordine alfabetică, datarea și localizarea textelor, specificare a altor particularități. Mențiunea cronologică a cuvîntului s-a făcut cu cifre arabe atunci cînd textul era datat de autor sau copist, și cu cifre romane care indicau numai secolul, atunci cînd indicația cronologică era furnizată de istoria literară medievală. Cuvintele au fost înregistrate în ordine alfabetică. Cuvintele-titlu au fost scrise și în ortografia oficială actuală. În cazul în care cuvîntul a ieșit din uz, autorul s-a văzut obligat să opteze pentru una din variantele înregistrate.

Lucrarea va avea la sfîrşit un supliment care va conţine, după mărturisirea autorului, rezolvarea eventualelor erori. În plus, vor fi menţionate cuvinte din textele care n-au putut fi consultate în timpul elaborării literei respective.

Ultimul volum va cuprinde şi bibliografia portughezei medievale, bibliografie care de la încetarea apariţiei „Revistei Lusitane", de sub conducerea lui José Leite de Vasconcellos, face atît de mare trebuinţă specialiştilor.

Parcurgînd primul volum, putem constata ca o observaţie generală că foarte puţine cuvinte din portugheza medievală s-au învechit; aproape toate, desigur cu alte ortografii sau semnificaţii parţial diferite, sînt şi în portugheza contemporană.

În continuare, cîteva observaţii de amănunt.

Ni se pare mult prea amănunţită separarea în cuvinte-titlu aparte a formei de feminin de cea de masculin, a formei aflată la unul din gradele de comparaţie sau a cuvintelor cu mai multe funcţii gramaticale în cuvinte-titlu pentru fiecare din aceste funcţii.

De remarcat că nu la toate cuvintele se dă sensul lor. Se înţelege că nu s-a specificat semnificaţia pentru cuvintele al căror înţeles nu s-a schimbat pînă azi. Pentru aceasta s-a făcut apel la bogata documentaţie din textele medievale şi la confruntarea acesteia cu vocabularul actual al portughezei. Oricum, dat fiind polisemantismul cuvintelor, mai totdeauna prezent, linia de demarcaţie între cuvintele care au sensul specificat şi cele care nu îl au devine în aceste condiţii foarte greu de stabilit.

Variantele sînt înregistrate alfabetic şi figurează în vocabular drept cuvinte-titlu cu trimitere la cuvîntul bază; la acesta din urmă este indicată şi documentaţia istorică a variantelor. Numărul variantelor este impresionant; numai la litera A sînt 4 800. De observat că variantele sînt tratate nediferenţiat, fără să se facă vreo distincţie între variante grafice, care ar fi putut să apară eventual între paranteze sau scrise cu litere cu alte caractere, şi variante fonetice sau morfologice.

În concluzie, lucrarea al cărei prim volum l-am semnalat va fi pentru specialişti un instrument de lucru preţios nu numai pentru că nu există unul egal acestuia, ci şi pentru că în acest fel portugheza medievală va fi mai uşor de consultat în elaborarea viitoarelor lucrări de romanistică.

MARIANA PLOAE HANGANU

GERHARD ERNST, **Gesprochenes Französisch zu Beginn des 17. Jahrhunderts. Direkte Rede in Jean Héroards „Histoire particulière de Louis XIII" (1605—1610)**, Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, Band 204, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1985, 623 p.

„Œuvre ingrate, obscure, mais unique. Il n'y a pour l'époque moderne [. . .] pas d'autre Journal de cette ampleur". Acesta este verdictul istoricilor cu privire la textul memorialistic datorat lui Jean Héroard, medic la curtea lui Henric al IV-lea şi a lui Ludovic al XIII-lea, între anii 1601 şi 1628. Pe plan lingvistic, o operă nu mai puţin singulară. Pentru o perioadă în care atitudinea faţă de limbă devine predominant puristă, în care se fixează idealul unui „bon usage" şi sînt combătute fonetismele, construcţiile gramaticale şi elementele lexicale care nu aparţin acestuia, textul lui Jean Héroard aduce în faţa cititorului şi a cercetătorului imaginea unei vorbiri autentice de la începutul secolului al XVII-lea, cu deosebire a unui idiolect înregistrat cu fidelitate. Selectînd din Jurnalul lui Héroard acele fragmente care dau informaţii cu privire la vorbirea directă a lui Ludovic al XIII-lea copil, între anii 1605 şi 1610, G. Ernst dă o ediţie diferită de cea datînd din 1868, nu numai din punctul de vedere al paginilor alese, ci mai ales din acela al respectului pentru textul original, care pune în valoare interesul său lingvistic. Ediţia (p. 103—617) este precedată de un comentariu asupra limbii lui Ludovic al XIII-lea, care surprinde stadiul caracteristic al evoluţiei unor fapte de limbă în acest început de secol (fonetică: [ɛ] versus [wɛ] versus [wa], *-ar-* pentru *-er-*, instabilitatea lui [ə], statutul precar al lui *r*; morfosintaxă: folosirea lui *on*, locul pronumelor personale, tendinţele de fixare a unor forme paradigmatice verbale, folosirea conjunctivului, a negaţiei, topica, emfaza, interogaţia etc.). Comentariul pune în legătură exemplele cercetate cu faptele oferite de franceza secolelor precedente sau cu cele prezente în textele de factură populară contemporane lui Héroard.

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

HEINZ FUCHS, **Untersuchungen zu Belgizismen. Zu Ursprung und Verbreitung lexikalischer Besonderheiten des belgischen Französische**, Bonner Romanistische Arbeiten, Band 29, Frankfurt am Main—Bern—New York—Paris, Verlag Peter Lang, 1987, 433 p.

Această nouă încercare de circumscriere a inventarului elementelor lexicale specifice francezei din Belgia examinează un număr de 220 de cuvinte a căror arie de răspîndire specifică le conferă statutul de „belgicisme". După o succintă prezentare a conceptului de „belgicism" şi a situaţiei limbii franceze în Belgia francofonă, la Bruxelles mai ales, autorul expune pe scurt metodologia cercetării întreprinse şi modalitatea de organizare şi prezentare a materialului. Cuvintele selectate sînt dispuse în ordine alfabetică, în micromonografii care cuprind date privitoare la sensul şi clasa lor morfologică, la rezultatele anchetei întreprinse (aproximativ 120 de subiecte anchetate din diferite puncte ale Belgiei francofone au fost invitate să evalueze gradul de întrebuinţare a cuvintelor în anturajul lor), la aprecierile asupra acestor cuvinte existente în lucrări anterior apărute (W. Bal, J. Pohl, L. Warnant), la statutul lor în limba franceză şi la atestările lor atît pentru Franţa, cît şi pentru alte ţări francofone (Elveţia Romandă, Canada). Sursele belgicismelor sînt dintre cele mai variate : arhaisme ale francezei comune, lexicale sau semantice, care s-au conservat vii în Belgia *(endéans, calcareux)*, dar şi formaţii recente limitate ca extindere *(autocariste)*, împrumuturi propriu-zise sau calcuri din dialectul valon *(baraquier, chasser)*, din argouri — cel al şcolarilor şi studenţilor *(bloquer, buse)* — sau din alte limbi romanice sau neromanice *(caritatif)*. Inventarul cuprinde şi cuvinte compuse *(frotte-manche)*, construcţii fixe sau cuvinte care capătă în expresii sensuri particulare *(il fait fade)*. Lucrarea se încheie cu o prelucrare sintetică a datelor (clasificarea belgicismelor după origine şi după domeniul semantic din care fac parte) şi cu un tabel care, reluînd inventarul de termeni, prezintă sinoptic datele privitoare la răspîndirea termenilor în Belgia şi în afara ei.

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

„Anuar de lingvistică și istorie literară", „publicație a Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Universității „Al. I. Cuza" din Iași, tomul XXXI, 1986—1987. A. Lingvistică, 495 p.

Zece din disciplinele științei limbii sînt distribuite în opt secțiuni (capitole) ale numitului volum. Se adaugă structurii de bază a cărții rubricile : *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Cronică*, *In memoriam* și indicele general.

Prima secțiune, aceea de **lingvistică generală**, începe cu articolul *Asupra distincției limbaj—obiect—metalimbaj în lucrările lui Augustin*. **De Dialectica** *și* **De Magistro** (Eugen Munteanu), care studiază manifestarea contemporanei dihotomii semiotice dintre limba-obiect și metalimbaj în doctrina augustină despre ceea ce înțelegem astăzi prin semn ; se insistă asupra meritelor anticipatorii, analitic-disociative ale episcopului de Hippona.

Studiul *Sprachplanung am Beispiel 'kleiner' romanischer Sprachen* (Planificarea lingvistică exemplificată pe baza 'micilor' limbi romanice) al lui Rudolf Windisch pleacă de la fenomenul dispariției treptate a unor idiomuri, propunîndu-și să urmărească eventualitatea evitării respectivului fenomen în cazul micilor limbi romanice. Este pus în discuție conceptul de „planificare lingvistică", disociat de cel de „limbă planificată".

Al doilea capital al volumului cuprinde probleme de **filologie și limbă literară**.

Analizînd *Primele traduceri din* **Halima** *în limba română*, Eugenia Dima grupează manuscrisele acestor traduceri (din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea) în șapte grupe (variante) în funcție de original și de actul traducerii ; sînt stabilite dimensiunile și importanța fiecărei variante, filiațiile cópiilor; se emite o nouă ipoteză privind paternitatea celei mai ample și răspîndite traduceri (varianta B) ; este susținut faptul că în secolul al XVIII-lea nu s-a tradus *Halimaua* în Transilvania, manuscrisele brașovene fiind cópii ale traducerii lui Șerban (varianta B).

Articolul *Fenomene caracteristice modernizării limbii române literare* (Ioan Oprea) sistematizează cîteva aspecte din vasta și dezbătuta problematică a modernizării limbii române literare ; este vorba de : 1) acceptarea (sau înlăturarea) dublei articulații, 2) selecția lexicală pe bază latină și 3) urmarea grafiei în pronunție. Avîndu-se în vedere în special contribuția fondului latin și romanic, se pune accentul pe factorii determinanți în fenomenul condiționării influențelor romanice de arhetipul latin.

Lucrarea *Modalitate frastică — modalitate argumentativă* (Oana Popârda) deschide secțiunea de **gramatică**. Pornind de la ideea (exprimată explicit de Stanley Cavell) că în analiza limbajului văzut ca ansamblu funcțional „este important să observăm nu numai ce cuvinte folosim, ci și ce înțelegem folosindu-le", articolul urmărește „între ce proporții modalitatea argumentativă a enunțului este prevăzută în chiar semnificația frazei" ; se are în vedere mecanismul negației.

În *Adverbele particule*, Dumitru Nica studiază cu metodele analizei funcționale caracteristicile respectivelor adverbe ; se face inventarul acestei subcategorii, marcîndu-i-se spectrul combinatoriu, particularitățile formale, semantice și funcționale, modul în care adverbele subcategoriale sînt actualizatori ai cuvintelor autosemantice.

Observații asupra valorii elementelor „pline" în locuțiunile adverbiale cu structură simplă (Rodica Radu) prezintă modul în care unele dintre clasificările locuțiunilor adverbiale românești confundă valoarea gramaticală originară a elementelor „pline" cu cea primită în cadrul structural al locuțiunii, sub influența prepoziției.

Articolul Oanei Popârda, *Observații asupra evoluției instrumentelor de introducere a concesivelor în franceză* (II), remarcă și urmărește direcțiile principale ale evoluției instrumentelor pomenite; se analizează apariția și concurența lor succesivă pînă în secolul al XVII-lea, observîndu-se că cele mai multe fenomene din franceza clasică subzistă, inegal, pînă în epoca actuală.

Al patrulea capitol al volumului prezentat, acela de **lexicologie**, se dezvoltă în cel mai amplu spațiu.

Manevrînd „cca 1500 de exemple", lucrarea *Clasificarea distribuțională a termenilor de înrudire* (Magdalena Vulpe) ilustrează o serie esențială de trăsături distribuționale ale termenilor în discuție ; accentul cade pe distincția termen de referință—termen de adresare, distincție pe care autoarea, deși o întîlnește adesea la nivel teoretic, o aplică practic și consecvent pentru întîia oară.

În *Împrumuturi de origine germană (săsească) în română III. Etimologia cuvîntului* **perjă** de Vasile Arvinte, etimologia dezvoltată se dovedeşte o micromonografie semantică şi fonologică în care, conform celor două perspective, sînt urmărite diverse evoluţii istorice ale cuvîntului analizat; argumentaţia este ancorată adînc în structura dialectală sincronică şi diacronică a limbii române, demonstrînd originea termenului numit în săs. *piärš, fearš, firžänk*. Atragem atenţia asupra analizei întreprinse în legătură cu grupurile consonantice *rş-* şi *-rj-* din graiurile populare româneşti. Aceeaşi metodă convinge în ceea ce priveşte etimologia cuvintelor: *brai, crihin(ă), crivinaş(ă), fîrţicuşă, forţeş(ă), fîrţigău, fîrţog, hóbos, lapăn, şiţă (şişă), şofîlă (şófîlă), sulfă* sau *hăt* şi *hătălău*, cuprinse în următoarele două studii etimologice ale aceluiaşi autor.

Ion Nuţă urmăreşte *Substantivele proprii devenite comune în terminologia viticolă* şi se opreşte asupra cuvintelor *gordin, -ă* şi *zghihar, -ă*, cărora le stabileşte etimologia (numele propriu Gordin şi, respectiv, toponimul Biharea); este stabilită, totodată, din multitudinea variantelor fonetice (conform uzanţelor DLR) forma-titlu.

Notele lexicale şi etimologice din terminologia viticolă şi pomicolă ale aceluiaşi autor completează informaţiile existente în DLR (tomul IX, *R* şi tomul XI, *S*), propunînd definiţii, etimologii, sensuri, variante, noi cuvinte. Adeseori se corectează, conform uzului din graiuri, genul cuvîntului-titlu.

Valentin Ţurlan, în *Note pe marginea unor ihtionime româneşti* (I), îşi propune să sugereze „etimologii pentru cîteva ihtionime româneşti de circulaţie mai restrînsă", printre care: *boian, leancar, ovăsel, sacagiţă, sfei, şuică* etc.

În *Observaţii asupra tratării împrumuturilor neologice în Dicţionarul limbii române (literele M, N, O, P, R)*, Ioan Oprea intenţionează să demonstreze existenţa unor omisiuni şi erori privind tratarea împrumuturilor neologice în DLR (datare, etimologie, variante ş.a.), remarcînd în acelaşi timp necesitatea îmbogăţirii listei de cuvinte a dicţionarului cu termeni ca: *malthuzian, megaric, -ă, megaricesc, -ească, observatrice* etc.

Secţiunea de **dialectologie** acoperă o problematică de diferite grade de generalizare. Istoria şi structura dialectală pe teren românesc a unui lexem, latinescul *scribĕre*, este amănunţit prezentată în articolul lui Ştefan Giosu, *Scria(re) „scrie(re)"*, în care se scot în evidenţă (printre altele) alternanţele fonetice ale formelor de conjugarea I ale respectivului verb. Este stabilită cu precizie actuala arie de răspîndire a cuvîntului.

Palatalizarea labialelor **f, v** *la* **s (i), z(i)** (Adrian Turculeţ) urmăreşte palatalizarea în discuţie în arii dialectale diferite ale teritoriului dacoromân; spre deosebire de cercetările anterioare, se consideră ca improbabilă o explicaţie unică a tuturor formelor de palatalizare. Sînt studiate zonele reprezentative, cercetîndu-se baza de articulaţie, influenţele, statutul sociolingvistic şi, în măsura posibilităţilor, deplasările compacte de populaţie.

Recenzia-studiu *Fapte lingvistice din zona de interferenţă a subdialectelor crişean şi maramureşean* (Doina Hreapcă) se opreşte asupra monografiei interdisciplinare *Graiul, etnografia şi folclorul zonei Chioar*[1]. Se apreciază (cu o analiză care accentuează problemele de fonetică şi lexic) importanţa lucrării recenzate pentru cercetările de specialitate privind graiurile din aria nordică a teritoriului dacoromân; sînt remarcate o serie de imprecizii metodologice sau deficienţe în stabilirea etimoanelor, carenţe rezultate din neconsultarea sistematică a hărţilor *Atlasului lingvistic român* şi a volumelor din seria veche şi nouă a *Dicţionarului limbii române* al Academiei.

Ştiinţele onomastice formează obiectul următoarei secţiuni.

Dragoş Moldoveanu, în *Hidronime româneşti de origine slavă*, propune soluţii etimologice noi privind hidronimele româneşti Bîrladul, Ialomiţa şi Jijia. Premisele teoretice exprimate în studii anterioare de autor (cele trei condiţii ale etimologiei ştiinţifice, fenomenul resemantizării toponimelor etc.) susţin argumentaţia. În contextul ipotezelor anterioare, numele Bîrladului se raportează fie la un termen slav sudic comun, fie la un slav estic comun **bĭrljadĭ* „loc mlăştinos"; etimonul Ialomiţei este considerat slavul comun **Ilavĭnika* „lutoasa" (se admite contaminarea temelor slave *ilov-* şi *ialov-*, toponimul analizat cuprinzînd singurul exemplu al acestei contaminări); etimonul propus pentru Jijia este derivatul slav estic refăcut* *Jdwizeja* „mlăştinoasa".

Oronimele din valea superioară a Zeletinului fac obiectul unui studiu alcătuit de Puiu Filipescu, în care se utilizează metoda cîmpurilor toponimice.

D. Loşonţi şi C. Lupea prezintă monografic *Toponimia localităţii Racoviţa (jud. Sibiu)*, aşa cum se structurează aceasta conform anchetelor pe teren şi arhivelor locale.

O analiză comparativă întîlnim în articolul *Din toponimia Bălţii Brateşului* (Paul Păltănea şi Valentin Ţurlan), în care denumiri ale pomenitei zone, întîlnite pe o hartă din 1831, sînt confruntate cu cele găsite actualmente pe teren, în anchetele realizate pentru *Tezaurul toponimic al României*.

[1] Lucrarea a apărut în 1983, redactată de un colectiv de cadre didactice de la Institutul de Învăţămînt Superior Baia Mare.

Studiul *Funcțional și estetic în rimele sonetelor antume ale lui M. Eminescu* al lui Adrian Voica (lucrare cuprinsă în secțiunea de **poetică**) urmărește rimele a șase sonete antume eminesciene, cu variantele acestora.

În cadrul ultimei secțiuni, cea de **ortoepie** și **ortografie**, lucrarea *Ortoepia neologismului latinesc. Formații cu -iu* de Ion A. Florea se ocupă de probleme ale ortoepiei limbii române din perioada modernă și cea contemporană. Remarcînd complexitatea și cauzele procesului studiat (adaptarea neologismelor latine, franceze și italienești terminate în *-iu*), se constată că pronunția respectivei secvențe a oscilat și oscilează între trei realizări posibile în limba română : hiat, diftong ascendent și diftong descendent.

Considerații asupra ortografiei și ortoepiei românești, lucrare a lui Adrian Turculeț, pleacă de la ultima carte a lui G. Beldescu, *Ortografia actuală a limbii române*. În articol sînt studiate amănunțit implicațiile raportului ortografie—ortoepie, în virtutea cărora se observă faptul că în lucrarea lui G. Beldescu se identifică unilateral normele ortoepice cu cele ortografice, avîndu-se în vedere o singură variantă a pronunțării literare.

Rubrica de recenzii cuprinde referiri variate, care încearcă să acopere o gamă cît mai întinsă de informații. Evocarea personalității științifice a lui G. Ivănescu apare și în această rubrică, de exemplu în recenzia lui I. Oprea la ediția *Alexandru Philippide, Opere alese. Teoria limbii* (București, 1984) sau în cea a lui I. Nuță la *Dicționarul subdialectului bănățean* (Timișoara, 1985). Ar fi fost indicat să găsim acum și prezentarea ultimelor numere ale revistelor românești de specialitate în vederea unei mai strînse încadrări a ,,Anuarului'' în circuitul acestora, cu atît mai mult cu cît el se constituie (și cu numărul de față) ca o revistă de referință a lingvisticii nu numai ieșene.

CRISTINA FLORESCU

,,Langue française'', 1986, nr. 72, 122 p.

Numărul din decembrie 1986 al revistei ,,Langue française'', intitulat ,,Déterminants et détermination'', aduce în discuție o serie de aspecte privind problema determinării substantivului în limba franceză contemporană.

Lelia Picabia, coordonatoarea volumului, într-o foarte succintă *Présentation* (p. 3), precizează intenția autorilor de a trata aceste probleme într-o lumină nouă. Conform tradiției, repartizarea sintagmelor nominale în ,,definite'' și ,,nedefinite'' se realizează în virtutea unui criteriu formal (tipul de determinant al substantivului : articol hotărît, adjectiv posesiv și adjectiv demonstativ, respectiv articol nehotărît, articol partitiv și adjectiv nehotărît) și a unuia semantic, care interpretează sintagmele nominale în funcție de existența sau de inexistența unui referent. Se demonstrează însă că unul sau altul dintre aceste două criterii nu este suficient pentru a eticheta o sintagmă nominală ca fiind ,,definită'' sau ,,nedefinită'', între formă și sens neexistînd o relație biunivocă.

Două articole, unul semnat de Jean-Claude Anscombre, celălalt de Lelia Picabia, sînt axate pe discutarea determinantului zero. Autorii demonstrează, pe căi diferite, că el are un rol bine definit în determinarea substantivului și un loc aparte în sistemul general al determinanților din franceză.

Astfel, J.-C. Anscombre, autorul studiului *L'article zéro en français : un imparfait du substantif?* (p. 4—39), face o paralelă inedită între valoarea aspectivă a imperfectului (urmînd linia modelului oferit de O. Ducrot, *L'imparfait en français*, 1979) și valoarea semantică a articolului zero. Analiza sa are în vedere în primul rînd o serie de locuțiuni verbale de tipul V + art. zero + N (de ex. *avoir + prendre + donner instruction*), fiind apoi extinsă și la alte construcții care prezintă absența articolului în structura de suprafață, dar ale căror proprietăți sintactice și semantice ar putea fi explicate postulînd prezența unui articol zero în structura de adîncime

În *Il y a démonstration et démonstration : réflexion sur la détermination de l'article zéro* (p. 80—101), L. Picabia pornește de la discutarea structurii *il y a SN*, cu funcțiile sale prezentativă, existențială și temporală. În continuare, ea analizează structura *il y a N et N*, cu redublicarea itemului lexical, în care apare o judecată de opinie a vorbitorului, după criteriul subiectiv adevărat/fals, relevînd, și în acest cadru, rolul determinantului vid.

Articolul partitiv, care a alimentat dintotdeauna cronicile lingvistice, tratat sub un unghi nou, face obiectul cercetării lui Michel Galmiche, care semnează *Note sur les noms de masse et le partitif* (p. 40—53). Din punct de vedere al funcționării, articolul partitiv (*du, de la, de l'*) se apropie de determinarea nedefinită. Autorul arată însă că, deși gramatical la singular, partitivul

este înrudit semantic mai degrabă cu articolul nehotărît plural *(des)* decît cu cel de singular *(un, une)*. Sînt aduse în sprijinul acestei ipoteze o serie de argumente de ordin distribuţional şi semantic.

G. Kleiber, în *Pour une explication du paradoxe de la reprise immédiate* (p. 54—79), avansează o explicaţie pentru distribuţia anaforică a determinanţilor *le* şi *ce*, în cazul reluării unei sintagme nedefinite : UN N → LE N/CE N. Argumentarea autorului porneşte de la stabilirea opoziţiei circumstanţe de evaluare/context de enunţare, care ar diferenţia cele două moduri de funcţionare anaforică. Astfel, articolul hotărît desemnează referentul în mod indirect, trimiţînd la circumstanţele de evaluare (loc, timp etc.), ca în exemplul *Un avion s'est écrasé hier. L'avion. .* |—UN N—| |—circ. de eval.—|
În schimb, adjectivul demonstrativ se prezintă ca un desemnator direct, independent de aceste circumstanţe : *J'ai rencontré un ami. Cet ami* . . . .

La rîndul său, D. Godard discută în *Les déterminants possessifs et les compléments du nom* (p. 102—122) proprietăţile care definesc determinantul de tip „complément du nom" (de SN) în raporturile sale cu determinantul posesiv *(mon, ton, son* etc.), încercînd să răspundă la întrebarea : care sînt determinanţii *de SN* care dau naştere posesivelor? Argumentarea sa se realizează în cadrul gramaticii modulare propuse de Chomsky (1981), în care fenomenul studiat este privit ca rezultat al interacţiunii unor reguli diferite, vizînd lexicul, sintaxa şi interpretarea semantică.

Numărul 72 al revistei „Langue française" se înscrie ca o contribuţie valoroasă la studiul determinării substantivului în franceza contemporană. Autorii şi-au propus şi au reuşit să reexamineze în spirit critic unele dintre ideile consacrate de tradiţia lingvistică, avansînd ipoteze noi şi originale.

GABRIELA SCURTU

„Lingüística española actual", IX, 1987, Madrid

Voumul este închinat memoriei lingvistului Julio Fernández-Sevilla. După problemele abordate, contribuţiile reunite în *Lingüística española actual*, IX, reprezintă studii de lingvistică aplicată, din cele mai diferite domenii.

Cele mai numeroase sînt cercetările consacrate descrierii unor fenomene şi fapte atestate în diferite varietăţi iberoromanice : Juan A. Frago Gracia *(Rasgos de fonética dialectal en textos periodísticos andaluces)* studiază particularităţile fonetice regionale ale stilului publicistic, pornind de la texte din ziare care apar la Málaga şi Sevilla. Mariano de Andrés Gutiérrez *(Taxonomía léxica de la „Papaver" en Aragón, Navarra y Rioja)* inventariază şi discută variantele lexicale şi fonetice ale termenului *amapola* „mac" folosite în zone din nord-estul domeniului lingvistic spaniol. Helmut Berschin *(Futuro analítico y futuro sintético en el español peninsular y colombiano)* compară viitorul perifrastic din spaniolă *(voy a cantar)*, atestat pentru prima oară în secolul al XVI-lea şi care astăzi este mai folosit în spaniola americană decît în cea peninsulară şi, în general, mai frecvent în limba colocvială decît în cea scrisă, cu cel sintetic *(cantaré)*, preferat în limba scrisă. Tomás Buesa Oliver *(Omisión del artículo en unos textos peruanos de la ilustración)* prezintă particularităţile gramaticale (absenţa articolului în diferite situaţii, prin raportare la normă) ale volumului *Descripciones geográficas del Virreinato del Perú* de Cosme Bueno, publicat mai întîi în fascicule între anii 1763 şi 1778.

Cel mai interesant material citit vreodată de noi despre galiciană este semnat de Eugenio Coseriu. În *El gallego y sus problemas. Reflexiones frías sobre un tema cadente*, autorul oferă date despre istoria externă şi internă a galicienei, pentru a face apoi sugestii privitoare la poziţia sa în ansamblul iberoromanic şi mai ales faţă de portugheză. Tabloul este completat cu o sumară caracterizare lingvistică a galicienei contemporane şi cu informaţii de natură sociolingvistică, pornind de la situaţia galicienei actuale.

În *Construcciones morfológicas sobre la coordinación*, Ignacio Bosque se ocupă de restricţiile de natură morfologică privind coordonarea.

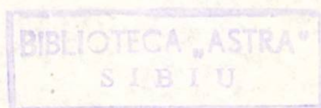
Două dintre materialele acestui volum prezintă interes pentru istoria lingvisticii : în *Sobre la „forma" lingüística y las „partes de la oración"*, Francisco Abad interpretează noţiunile de „formă" şi „parte de propoziţie" în opera lui Salvador Fernández, subliniindu-se contribuţia acestuia la cercetarea lingvistică şi relaţia dintre sistemul său teoretic şi cel al altor specialişti (Hjelmslev, Saussure); Valerio Báez San José *(Oración y esquema oracional)* urmăreşte definiţiile propoziţiei în diferite gramatici şi introduce, în abordarea propoziţiei ca tip de structură lingvistică, dihotomia *esquema oracional/evento de habla*.

Manuel Alvar discută în perspectivă diacronică două cuvinte spaniole *(La historia discrepante de „mantel" y „mandil")*, iar Manuel Alvar Ezquerra *(El primer diccionario automatizado del español contemporáneo)* descrie experiența sa în calitate de coordonator al unei noi ediții la *Diccionario general ilustrado de la lengua española*, lucrare lexicografică realizată în condițiile folosirii ordinatoarelor.

Emilio Alarcos Llorach propune în *Más notas textuales sobre Sem Tob*, noi lecțiuni pentru textul *Proverbios Morales* de don Santo de Cariión, publicat în diferite ediții. În *Algunos aspectos de la „Joutissime" en versión francesa de la Condesa Trifaldi y Sancho (Quijote, II, 38)*, Jacques Bruyne compară patru versiuni franțuzești ale aceluiași text spaniol și pune în discuție o problemă de traducere, urmărind implicațiile semantice, stilistice și gramaticale ale acesteia.

În încheiere, subliniem ținuta grafică deosebită a acestui volum, foarte interesant prin varietatea și rigoarea cercetărilor pe care le cuprinde.

COMAN LUPU



AL VI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE TURCOLOGIE

(Istanbul, 19–23 septembrie 1988)

Între 19 și 23 septembrie 1988 au avut loc la Istanbul lucrările celui de al VI-lea Congres Internațional de Turcologie, la care au participat peste două sute de specialiști, cadre didactice și cercetători științifici, din 29 de țări.

Comitetul de organizare, format din prof. univ. dr. Ali Alparslan – președinte, asist. univ. dr. Osman F. Sertkaya – secretar general și prof. univ. dr. Muharem Ergin – coordonator general al congresului, a desfășurat o activitate laborioasă, pentru ca cel de al VI-lea Congres Internațional de Turcologie să se desfășoare în cele mai bune condiții.

În deschiderea Congresului, doctor Osman F. Sertkaya, asistent universitar și secretarul general al Comitetului de organizare al Congresului Internațional de Turcologie, a arătat importanța pe care o prezintă acest congres atît pentru dezvoltarea cercetărilor de turcologie în lume, cît și pentru întărirea colaborării și bunei înțelegeri între țări și popoare. Au urmat apoi mesaje de salut din partea delegaților din cele 28 de țări participante la congres. Din partea delegației române a vorbit prof. univ. Mihail Guboglu.

Membrii delegației române au prezentat următoarele comunicări : Mihail Guboglu, *Cercetările de turcologie din România după al doilea război mondial (1945–1988)* ; Ion Penișoară, *Termenul „bogaz" în entopica și toponimia românească ;* Mustafa Ali Memet, *Ecouri în presa românească a războiului turc de eliberare (1919–1923) ;* Maria Roșca, *Poetul Namik Kemal în folclor.* Au mai fost trimise din România și alte lucrări, care au fost reținute pentru a fi publicate în volumele congresului, din partea următorilor specialiști în turcologie : Agiemin Baubek, Vladimir Drimba, Emil Suciu, Tahsin Gemil, Mehmet Ali Ekrem, Ghisela Sulițeanu, Marin Bucur și Adrian Tercetel.

Comunicările susținute de participanții din România au fost primite cu interes în cele patru secții ale Congresului Internațional de la Istanbul, iar activitatea delegației române a fost evidențiată de posturile de radio.

La festivitatea de închidere a congresului, asist. univ. dr. Osman F. Sertkaya, secretarul general al Congresului Internațional de Turcologie, a scos în evidență spiritul științific, atmosfera de colaborare și înțelegere care a domnit în rîndul delegaților, precum și respectul față de diversele opinii științifice.

Al VII-lea Congres Internațional de Turcologie va avea loc tot la Istanbul, în luna septembrie 1991.

Februarie 1989

ION PENIȘOARĂ
Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Spiru Haret, 12
RO–79638 București 1, ROMÂNIA

Founded in 1950
Six issues every year

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields: general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology, etc.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address : Redacția revistei STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO–79638 București 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to :
ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, P.O. Box 12–201, telex 10376, prsfi r, RO–78104 București, Calea Griviței nr. 64–66.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1988 (XXXIX)

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1989 (XL)

RM—ISSN 0039—405X



I. P. Informația c. 1316

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XLI
5
septembrie-octombrie
1989

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à « ROMPRESFILATELIA » — Sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.
În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R-79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1 — 5-XL-1989
SPIRU HARET 12 — septembrie — octombrie — APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

SCL, anul XL, nr. 5, p. 415—510, București, 1989

ASPECTE ALE FUNCŢIEI REFLEXIVE A LIMBII ÎN TERMINOLOGIILE TEHNICO-ŞTIINŢIFICE

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

Profesorului Em. Vasiliu,
,,il miglior fabbro" (Ts. Eliot)

Importanţa terminologiei tehnico-ştiinţifice pentru limbajul literar standard permite definirea aproximativă a acestor termeni, justificată de reflectarea aceleiaşi realităţi din mai multe puncte de vedere. Se ilustrează astfel ,,funcţia reflexivă" a limbii.

1. Interesul *lingviştilor*, pe de o parte, şi al diverselor categorii de *vorbitori instruiţi*, pe de altă parte, faţă de *terminologiile tehnico-ştiinţifice* este justificat astăzi printr-o tendinţă de *deschidere a codurilor închise* în care aceste terminologii se constituie. ,,Deschiderea" poate fi apreciată în funcţie de ,,migrarea" termenilor din limbajele speciale spre limba standard [1] şi în raport cu posibilităţile de decodare exactă a acestor termeni pornind de la definiţiile lor lexicografice (aşa cum apar în dicţionarele generale şi nu în cele enciclopedice sau speciale)[2]. Există şi diverse alte aspecte de interes lingvistic al terminologiilor de specialitate, interes dovedit de bibliografia pe această temă [3].

Există cercetători [4] care consideră că terminologiile sînt lipsite de interes pentru ştiinţa limbii întrucît ar reprezenta structuri bazate exclusiv pe alte criterii decît cele lingvistice. Altfel spus, structurarea (organizarea) terminologiilor în funcţie de factori extralingvistici ar exclude

[1] În ce priveşte relaţia dintre termenii limbajelor de specialitate şi limba literară standard, v. Coteanu 1985 : 166—171, 177 ; Miclău 1981 : 82 ; Stoichiţoiu 1985.

[2] Avem în vedere funcţia cognitivă generală a definiţiilor lexicografice ale termenilor specializaţi. Îndeplinirea acestei funcţii se realizează nu numai printr-o ,,lectură" adecvată a definiţiilor lexicografice la modul general (v. Bidu-Vrănceanu 1986 : 254—276, idem 1988 : 16—39), ci şi printr-o cunoaştere complexă, în etape, a cuvîntului. Adoptăm astfel poziţia preconizată de Vasiliu 1986 : 85—91, care apreciază că pentru termenii tehnico-ştiinţifici folosiţi atît în limbajul uzual, cît şi în cel ştiinţific există două modalităţi de definire sau de interpretare a sensului : una reprezentînd sensul preştiinţific sau uzual şi alta sensul strict ştiinţific. Această teză a fost ilustrată practic la nivelul termenilor medicali de Stoichiţoiu 1987 : 149—157. Acceptarea acestei distincţii reprezintă o altă modalitate de a ilustra funcţia reflexivă a limbii la nivelul analizat de noi.

[3] Pentru aprecieri generale privind interesul actual al lingviştilor faţă de limbajele specializate, v. Miclău 1981 : 68. Reţinem aici didactica limbilor străine, politehnizarea învăţămîntului (dar şi a vieţii moderne), interesul semiotic ş.a. Contribuţia lingvisticii la achiziţionarea şi utilizarea termenilor tehnico-ştiinţifici prin procesul didactic a fost demonstrată de Stoichiţoiu 1985, 1987. Multiple aspecte de interes filologic prezentate de terminologia tehnico-ştiinţifică au rezultat şi din sesiunea ştiinţifică cu această temă de la Universitatea din Timişoara din noiembrie 1988.

[4] Coseriu 1978 : 193—237 priveşte problema terminologiilor numai din perspectiva posibilităţii de a delimita structurări la nivelul vocabularului. O descriere a opoziţiior care constituie structurarea unei termnologii ar trebui să reflecte, după Coseriu, numai ceea ce e relevant pentru ştiinţa dată. Am mai încercat să arătăm că, cel puţin pentru unele terminologii, se constituie atît structurări lingvistice, cît şi structurări nelingvistice, v. Bidu-Vrănceanu 1980 : 529—533 (cu referire la denumirile de animale sălbatice aşa cum apar în biologie sau pentru un vorbitor obişnuit).

SCL, anul XL, nr. 5, p. 417—422, Bucureşti, 1989

orice relații lingvistice. O asemenea interpretare circumscrie terminologiile tehnico-științifice la nivelul strict al specialiștilor și exclude posibilitatea interpretării relativ diferite a acestor termeni de către specialiști și nespecialiști [5].

Dacă admitem că *termenii tehnico-științifici* pot fi considerați din dubla perspectivă a *specialiștilor* și *nespecialiștilor*, se pune problema justificării teoretice a unei asemenea poziții [6]. O posibilitate ar fi adoptarea tezei prof. I. Coteanu privind *funcția reflexivă a limbii* [7]. Prin aceasta se admite că *realitatea extralingvistică* reprezintă *premisele obiective* ale unei *reflectări lingvistice multiple* la nivelul sensurilor cuvintelor; reflectarea revizuită, modificată a realității este posibilă pentru că diferite aspecte extralingvistice interesează diferit de la un moment la altul, de la un vorbitor la altul, într-un proces de „du-te vino" de la realitate la limbă [8]. Descrierea lingvistică a terminologiilor ar trebui să sesizeze diferențele dintre opozițiile semnificative pentru specialiști și nespecialiști [9].

Am putea considera că interpretarea diversă a terminologiilor științifice este firească și din perspectiva relației dintre *sens* și *definiția lexicografică* așa cum au fost propuse de prof. Em. Vasiliu [10]. Din aceste interpretări reținem că *sensul cuvintelor* ar fi „imaginea pe care vorbitorii și-o fac asupra obiectelor denotate de cuvînt"[11], imagine pe care *definițiile lexicografice* nu o pot reda *decît aproximativ* [12]. În aceste condiții, se stabilește, în mod firesc, un alt „du-te vino" între *sens* și *definiția lexicografică*, ceea ce ne face să considerăm că ambele redau *funcția reflexivă a limbii*. *Funcția reflexivă a limbii* ar fi, deci, justificată obiectiv și de faptul că *orice definiție a sensului este aproximativă*.

În relația interdependentă dintre diferitele *definiții ale termenilor tehnico-științifici* și interpretarea lor de către nespecialiști, *dicționarele* [13] ne apar drept *coduri semideschise* care se plasează ca intermediar între limbajele de specialitate și limbajul literar standard, între specialiști și nespe-

[5] V. delimitarea de la nota 2 dintre definiția (sensul) preștiințifică sau uzuală și cea științifică; delimitarea poate servi ca un contraargument în ce privește interpretarea terminologiilor numai la nivelul izolat al unei anumite științe.

[6] Dincolo de cele semnalate la notele 2, 4 și 5.

[7] Coteanu 1977: 15—17.

[8] Acest proces de „du-te vino" (expresie sinonimă cu funcția reflexivă, v. nota 7) este cu atît mai complex pentru limbajele tehnico-științifice pentru că se complică și cu mișcarea spre limba comună (v. Coteanu 1985: 116—171, 177; Miclău 1981: 74). Pentru terminologia tehnico-științifică, realitatea extralingvistică e precis constituită, dar demersul cognitiv este multiplu, v. și Miclău 1981: 78. Diversele etape de cunoaștere nu se realizează simultan și egal pentru diferiți vorbitori, ceea ce justifică, credem, interpretarea ca funcție reflexivă a limbii, propusă de noi

[9] Pentru diferențierea opozițiilor lingvistice de cele nelingvistice la nivelul terminologiilor, v. Bidu—Vrănceanu 1985:533 și Braeșter—Căpățînă 1988 (care au demonstrat că denumirile elementelor chimice din tabloul lui Mendeleev analizate după dicționar se constituie în alte opoziții decît în chimie).

[10] Reținem dintre lucrările cu referire la această temă Vasiliu 1984 a, 1984 b, 1986.

[11] Vasiliu 1984 b: 72.

[12] Vasiliu 1984 b: 75.

[13] În ce privește importanța definițiilor lexicografice pentru achiziționarea și utilizarea adecvată a termenilor tehnico-științifici, v. și Miclău 1981: 79, Stoichițoiu 1987: 149—157. Definiția poate avea mai multe funcții de cunoaștere: introduce un termen nou, îl desemnează referențial, este un instrument de analiză a unui concept ș.a.

cialiști. Prin poziția de intermediar, *dicționarul* poate fi considerat atît din perspectiva *lingvistului*, cît și din cea a *destinatarului*, care ar putea fi un vorbitor cult nespecializat sau interesat de termeni tehnico-științifici dincolo de specialitatea sa. Dacă ne referim la exemple din chimie, medicină, tehnică, lingvistul însuși apare în poziția unui vorbitor cult nespecializat.

În relația stabilită aici *între termenii tehnico-științifici și definițiile lor lexicografice* ne interesează mai multe fapte :

— Care este structura *definițiilor lexicografice ale unor termeni din mai multe domenii științifice*. Pornim de la observația că cele două părți ale definiției lexicografice unanim acceptate (genul proxim și diferența specifică) pot fi, la rîndul lor, subdivizate [14] :

(a) Genul proxim înseamnă atît domeniul de referire (cum ar fi chimie, medicină ș.a.), cît și trimiterea la termenul imediat superior (hiperonim). Uneori între aceste referiri se stabilește o relație de implicație : chimie — substanță organică, medicină — boală, tumoră ș.a.

(b) Diferențele specifice însumează detalii de descriere (caracterizare, dar și sublinierea trăsăturilor relevante, eventual, cu specificarea elementelor din aceeași clasă de care se diferențiază).

— Interesează cum apare *funcția reflexivă a limbii* la nivelul selectării anumitor date de către definițiile lexicografice sau în ce măsură diversele lor părți prezintă grade de accesibilitate diferită. Se va urmări raportul dintre accesibilitatea definițiilor lexicografice și opozițiile stabilite de specialiști și nespecialiști ca o modalitate de a demonstra caracterul aproximativ al oricărei definiții a sensului.

2. În sprijinul ideilor de mai sus vom analiza cîteva exemple din medicină, chimie și tehnică. Fiecare cuvînt concret poate pune probleme diferite, motiv pentru care generalizările trebuie făcute cu precauție ; din exemplele analizate se deduce că *unii termeni din medicină și tehnică* manifestă tendința de deschidere a codurilor cărora le aparțin din motive extralingvistice (prin conținutul lor prezintă importanță pentru nespecialiști). Interesează structura definițiilor lexicografice [15] ale acestor termeni și în ce măsură aproximarea sensului fiecăruia dintre acești termeni poate reprezenta funcția reflexivă a limbii :

2.1. Ne oprim la doi *termeni medicali* relativ frecvenți în limbajul standard :

BRONȘITĂ	BRONHOPNEUMONIE
— boală	— boală
— a căilor respiratorii	— — — —
— care se manifestă prin tuse	— care constă în inflamarea bronhiilor
	— la bolnavi de pneumonie, de bronșită acută

[14] Un colectiv al Institutului de Lingvistică din București care lucrează la elaborarea Noului dicționar explicativ al limbii române (NEX) utilizează principii asemănătoare în interpretarea definițiilor lexicografice pe mai multe nivele (patru).

[15] Am separat părțile din definițiile lexicografice prin — —, după relevanța lor semantică diferită . Cînd în dreptul lor apare o linie— — —, am indicat lacune privind informații ce ar fi trebuit date în definiții lexicografice similare.

Din compararea acestor definiții rezultă :

— Genul proxim este formulat accesibil prin termenul „boală", care include și domeniul de referință „medicină", altfel nespecificat.

— Descrierea bolii se face prin termeni inegali ca accesibilitate : „căi respiratorii" față de „bronhii", „inflamația bronhiilor" față de „tuse".

— Diferențierea printr-o trăsătură relevantă față de alți termeni din clasă („pneumonie", „bronșită acută") nu este clară pentru nespecialiști, depinzînd de informațiile lor medicale suplimentare.

— Relația cu alți termeni din clasă este specificată numai la BRONHOPNEUMONIE, cu referire la „gravitatea bolii". Numai prin deducție se poate aprecia că BRONHOPNEUMONIA sau PNEUMONIA sînt boli mai grave. Se pune întrebarea dacă aceste părți ale definiției prezintă aceeași importanță pentru specialiști (chiar dacă se presupune că specialiștii nu au nevoie de dicționar în asemenea cazuri [16].

2.2. *Termenii tehnici* interesează în măsura în care pătrund, măcar unii dintre ei, în limba literară standard [17]. Un termen ca *mașină de ALEZAT* [18], întîlnit în „România liberă", presupune măcar o decodare parțială. Din analiza definițiilor lexicografice ale acestor termeni rezultă ca importantă precizia cu care se indică relația „întreg" / „parte" sau „mașină" / „dispozitiv", implicit „mărimea obiectului" — „utilaj" / „mașină"[19]. La fel de importantă este partea din definiție privitoare la destinația, domeniul strict de aplicare a termenului tehnic. Vom prezenta (similar cu termenii de la 2.1.) doi termeni tehnici :

MICROSCOP	ALEZA
— aparat	— a prelucra interiorul unei piese cilindrice (fără să se precizeze cui aparține piesa)
— cu destinație optică	— — — —
— construit pe baza unui sistem de lentile	— — — — (nu se dau informații corespunzătoare)
— care mărește foarte mult imaginea unor obiecte foarte mici (fără să se precizeze care sînt obiectele foarte mici)	— pentru a-i da diametrul cerut

Decodarea corectă a acestor termeni este asigurată, cel puțin în parte, de formularea concretă, accesibilă [20] a destinației sau utilității

[16] În ce privește achiziționarea și utilizarea termenilor medicali printr-o „lectură" adecvată a definițiilor lexicografice, v. Stoichițoiu 1987.

[17] În emisiuni de radio și televiziune ca „Știința pentru toți" sau în presa de popularizare pe această temă sînt folosiți în mod curent termeni de specialitate cu frecvență și accesibilitate diferite.

[18] V. „România liberă" din 8 XI 1987, pag. 1, articolul *Titan—marcă de prestigiu și de înaltă competitivitate*, unde apare termenul *mașini* de *ALEZAT* („la Tîrgul Internațional din București au fost prezentate ... mașini de ALEZAT").

[19] Importanța distincțiilor privind mărimea și complexitatea termenilor tehnici a fost semnalată de Miclău 1981 : 70.

[20] Miclău 1981 : 76 distinge seme funcționale și chiar clase de semne (cuvinte) funcționale. Relevanța lor pentru termenii tehnici apare chiar în detrimentul descrierii obiectului desemnat (care este mai puțin importantă, la un nivel general de definire, pentru un nespecialist).

obiectelor desemnate. Orice deficiențe (formulări prea generale, lipsa unor indicații în această privință) ale acestor părți ale definițiilor lexicografice creează probleme pentru decodare. De exemplu, termeni ca ALTIMETRU „aparat pentru măsurarea altitudinii", ACCELERATOR „aparat pentru înregistrarea accelerației" nu pot fi înțeleși exact de nespecialiști deoarece nu se indică la cine se referă altitudinea sau accelerația [21].

2.3. *Termenii chimici* reprezintă, credem, unul dintre cele mai închise coduri la nivelul limbajelor științifice. Din compararea definițiilor mai multor termeni chimici a rezultat că unii sînt definiți relativ accesibil, măcar în parte (I), pe cînd alții (II) au întreaga definiție formulată în termeni de specialitate inaccesibili nespecialiștilor [22]:

(I) ACAUSTOBIOLIT	MONOZAHARIDĂ	FURFUROL
— rocă organică	— substanță organică	— aldehidă provenită din furan
— — — (lipsește descrierea)	— — —	— lichid uleios
— necombustibilă	— — —	— — —
— utilizată în industria coloranților, în farmacie	— — —	— folosită ca solvent pentru rafinarea uleiurilor sau pentru insecticide

(II) ACETOFENONĂ	AMILODEXTRINĂ
— cetonă mixtă	— polizaharidă
— — — —	— rezultată din hidroliza avansată a amidonului

Termenii chimici din categoria II se remarcă prin absența din definiția lexicografică a indicațiilor privind domeniul de referință sau utilizarea concretă, combinată cu codul închis reprezentat de celelalte părți din definiție, unde se folosesc termeni chimici necunoscuți. Sub aspectul interpretării aproximative a sensului de către definiția lexicografică și, mai mult, din perspectiva accesibilității informațiilor lexicografice, termeni ca cei din categoria (II) nu pot fi decodați și sînt chiar nejustificați într-un dicționar general, dacă nu li se poate da o definiție dincolo de domeniul respectiv.

3. Discutarea celor cîteva exemple de termeni tehnico-științifici din perspectiva „deschiderii" codurilor cărora le aparțin par să arate că alte elemente au importanță mai mare pentru nespecialiști. Dacă clasarea apare similară pentru specialiști și nespecialiști („boală", „aparat"), pentru cei din urmă devine foarte importantă indicarea concretă a referinței în clasă („manifestarea concretă a bolii" sau „gravitatea ei", „utilizarea concretă a obiectului tehnic" sau a „substanței chimice"). Rezultă astfel mai multe trepte de „aproximare a sensului" de la definiția lexico-

[21] Miclău 1981 : 70 subliniază caracterul concret, referențial al termenilor tehnici, în opoziție cu alte terminologii științifice.

[22] O explicație a dificultăților pe care le prezintă înțelegerea termenilor chimici poate fi constituită de faptul că sînt, în marea majoritate, termeni compuși, complecși, v. Miclău 1981 : 79.

grafică la decodarea ei de către vorbitorii nespecialiști. Implicit se demonstrează că vorbitorii obișnuiți stabilesc opoziții lingvistice proprii într-o legătură nu tocmai directă cu opozițiile științifice. Dubla (multipla) interpretare a sensurilor termenilor tehnico-științifici relevă nu numai funcția reflexivă a limbii, ci, prin rolul vorbitorului în aproximarea sensurilor acestor termeni, și importanța pragmaticii în domeniul respectiv [23].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Bidu-Vrănceanu, A. 1980 — *Structuri lingvistice și structuri nelingvistice*, în SCL, XXXI, 1980, 5, p. 529—531.

Bidu-Vrănceanu, A. 1986 — *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Bidu-Vrănceanu, A. 1988 — A. Bidu-Vrănceanu și N. Forăscu, *Cuvinte și sensuri*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

Braeșter, D. — Căpățînă, C. 1988 — *Subansamblul numelor de elemente chimice*, comunicare la Sesiunea științifică privind terminologiile tehnico-științifice, Universitatea din Timișoara, noiembrie 1988.

Coseriu, E. 1978 — *Einführung aus Strukturelle Bedeutungslehre*, Sarmstadt, Wissenschaftliche Buchgeselschaft, 1978.

Coteanu, I. 1977 — *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în vol. *Probleme de lingvistică generală*, vol. VII, București, Editura Academiei R.S.R., 1977.

Coteanu, I. 1985 — I. Coteanu, N. Forăscu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.

Miclău, P. 1981 — *Dimensiunea semantică a limbajelor specializate*, în vol. *Semantică și semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

Stoichițoiu, A. 1985 — *Lexic de specialitate și tehnici de predare*, în vol. *Consfătuirea pe țară a cadrelor didactice care predau disciplinele de specialitate la anul pregătitor*, București, 1985, p. 22—34.

Stoichițoiu, A. 1987 — *Sens și definiție în limbajele specializate*, în vol. *Consfătuirea pe țară a cadrelor didactice care predau la anul pregătitor (profil medical)*, Iași, iunie 1987, p. 149—157.

Vasiliu, Em. 1984 a — *Sens, adevăr analitic și cunoaștere*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 16—42—81 (Definiția sensului), p. 53—55, 86—93 (Definiția denotației), p. 133—169 (Definiția lexicografică).

Vasiliu, Em. 1984 b — *Asupra naturii conceptuale a sensului*, în AUBLLR, XXX, 1984, p. 71—78.

Vasiliu, Em. 1986 — *Definiția sensului sau definiția obiectului?*, în SCL, XXXVII, 1986, 2, p. 85—91.

Des aspects de la „fonction réflexive" du langage dans les terminologies techniques et scientifiques

(Résumé)

En partant de l'importance des terminologies techniques et scientifiques pour le langage littéraire standard, on démontre que les définitions approximatives de ces termes sont justifiées par „la fonction réflexive" du langage. C'est-à dire, la même réalité extralinguistique peut être interprétée de diverses points de vues.

Aprilie 1989

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5—7

[23] V. în această privință Miclău 1981 : 68, care semnalează că limbajele specializate trebuie analizate în cadrul celor trei dimensiuni ale semioticii : semantica, sintaxa și pragmatica. Importanța perspectivei pragmatice în interpretarea terminologiilor științifice rezultă și din observația profesorului Em. Vasiliu că orice definiție a sensului este aproximativă sau din ceea ce am numit funcția reflexivă a limbii în discuția de față.

COERENȚĂ, COEZIUNE, FIGURĂ

I. COTEANU

Lui Emanuel Vasiliu, la aniversară

Ideea centrală este că problema coerenței nu se poate rezolva fără să se aducă în discuție rolul figurilor (de stil sau / și de retorică) în structura textului. Figurile țin însă de nivelul social-cultural și de competența lingvistică a vorbitorilor. Ele se ordonează în structuri compoziționale potrivit cu funcțiile limbii, subordonate la rîndul lor temei dintr-un șir de enunțuri dat.

1.1. Termenii *coerență* și *coeziune* au înțeles asemănător. Cel dintîi este un împrumut romanic savant din lat. *cohaerentia* însemnînd „uniune strînsă, legătură", derivat el însuși din verbul *cohaerere*. Al doilea este de asemenea derivat, dar din tema de perfect a aceluiași verb. Prezența lui nu se semnalează înainte de secolul I e.n. El s-a dezvoltat tîrziu, pare-se, în franceza secolului al XVII-lea — desemnînd, pe de o parte, „forța care unește părțile unei substanțe materiale (molecule)", iar pe de alta, „caracterul unui tot ale cărui părți sînt unite, armonizate". Vom accepta deocamdată cele două înțelesuri, deși am prefera o terminologie mai clară.

1.2. În privința accepțiunii în domeniul nostru a termenilor amintiți, ne raliem la părerea lui Solomon Marcus [1], după care „coerența înseamnă aici o anumită capacitate de a acționa ca unitate, ca întreg, în timp ce coeziunea se referă la existența unei legături între diferitele părți" [ale textului]. După același autor, coerența pare mai degrabă semantică, iar coeziunea, sintactică, dar, adaugă el, ar fi o lipsă de precauție și o simplificare exagerată să considerăm că prima, coerența, este numai semantică, iar a doua, coeziunea, numai sintactică. O idee a aceluiași autor care trebuie subliniată este aceea a unei posibile proiectări între coerență și coeziune, idee emisă însă numai ca sugestie de cercetare.

1.3. O părere asemănătoare, dar nu sub denumirea de fenomen proiectiv care ar pune în mișcare elementele în discuție, a emis cu un an mai devreme Mariana Neț [2]. Analizînd funcția fatică, atît din perspectiva emițătorului, cît și din aceea a receptorului, autoarea scrie între altele : „Concluzia care ni se pare că se impune la acest nivel e aceea a reprezentării spațiale simplificate a funcției fatice sub forma unui con. Atunci cînd vîrful conului e orientat spre structura de adîncime, iar structura de suprafață se află la bază [a conului] înseamnă că funcția fatică e puternic, am spune chiar abundent marcată spre suprafață, dar, cu cît înaintează în adîncine, frecvența indicilor ei scade, tinzînd aspre zero pe măsură ce ne apropiem de ceea ce am numi 'nucleul cel mai profund al textului' ". Admițînd că 'nucleul cel mai profund al textului', eventual întreaga structură de adîncime, cuprinde în sine coerența, sub o formă sau alta,

[1] Solomon Marcus, *Textual and Textual Coherence*, în RRL, XXV, 1980, 2, p. 106.

[2] Mariana Neț, *O încercare de reevaluare a funcției fatice*, în SCL, XXX, 1979, 4, p. 329—336.

chiar amalgamată, iar structura de suprafață reprezintă coeziunea, avem aici o primă reprezentare a fenomenului de proiecție pus ulterior în discuție de Solomon Marcus.

1.4. La cele două idei de mai înainte, adăugăm, pentru a servi ca bază de discuție, și pe aceea, de cîteva ori formulată de Emanuel Vasiliu [3], după care coerența nu poate constitui din principiu un argument pentru definirea textului. După părerea sa, un text ar trebui să se caracterizeze prin indici formali (specializați) de asociere a ideilor. Or, asemenea indici, prezenți în structura gramaticală a propozițiilor și frazelor (e vorba în fond de conectori specializați) nu se constată în coerență. De aceea, Emanuel Vasiliu susține că textul s-ar defini mai bine în raport cu gradul de „expectabilitate" dintre vorbitori.

2.1. Pare deci evident că, pentru unii cercetători, ceea ce împiedică stabilirea raporturilor dintre coerență și coeziune este lipsa indicilor formali ai coerenței, de tipul conectorilor din structura de suprafață, unde pe temeiul apariției lor, am avea dreptul să afirmăm că o succesiune de enunțuri formează sau nu un 'text'. Întrebarea este însă dacă pentru coerență asemenea indicatori t r e b u i e să existe, dacă nu cumva problema iese din cadrul structurii lingvistice și se plasează în domeniul logicii și, eventual, al psihologiei. Ne vom referi mai întîi la un exemplu relativ simplu. Fraza : *Apa trece, pietrele rămîn* nu are conectori. Ea este coerentă ? O înțelege un vorbitor al limbii române cu un grad de cunoștințe mediu ? Dacă răspunsul este pozitiv, cum credem, aceasta înseamnă pe de o parte că ansamblul de cunoștințe al vorbitorilor, despre care Teun van Dijk a scris în mai multe rînduri începînd din 1972, acționează ca factor de decodare a enunțului. Același ansamblu permite diverse echivalări, în speță că *apa* poate să nu fie 'apă' !, că *pietrele* pot să nu fie 'pietre' ! În funcție de context, fiecăruia dintre acești termeni i se dă altă semnificație, semnificație care reprezintă adesea o metaforă, căci, din punct de vedere strict logic, nu este totdeauna adevărat că *Apa trece* și *pietrele rămîn*. Sînt și ape stătătoare și pietre, chiar voluminoase, pe care apa curgătoare le rostogolește cu putere uneori pînă la mari depărtări. *Apa trece, pietrele rămîn* este însă un enunț coerent pentru că ansamblul de cunoștințe al vorbitorilor îngăduie decodări ca cele amintite. Valabilitatea unui enunț trebuie deci judecată și în raport cu elementele psihologiei sociale și ale nivelului cultural. Absența indicatorilor specializați, adică a conectorilor expliciți, nu este deci un criteriu de recunoaștere a coerenței. Există însă indicatori de altă natură aflați în 'nucleul cel mai profund al textului'. Prezența lor se vădește, între altele, prin topică. Următorul enunț : *X este deștept* are o valoare pozitivă într-o anumită intonație și una antonimică, în altă intonație. Și cu enunțul *Deștept este X* lucrurile stau aproximativ la fel, doar că *Deștept este X* are înțeles selectiv : „X este deștept în opoziție cu (față de) Y" etc. Variantele sînt toate coerente, dar se plasează în zone semantice diferite ale uzului. Am putea deci con-

[3] Emanuel Vasiliu, *On some meanings of coherence*, în *Text vs. Sentence*, II, ed. by János S. Petöfi, Hamburg, Buke, 1979, p. 450 ș.u. ; vezi și *Coerență și permisiune*, în *Studii de stilistică, poetică și semiotică*, Cluj-Napoca, 1980, p. 195 ș.u. ; *Sens, ontologie, pragmatică*, în *Semiotică și poetică. Text și textualitate*, Cluj-Napoca, 1987, p. 12 ș.u. ; *Text și acceptabilitate*, în SCL, XXXIX, 1988, 1, p. 8 ș.u.

chide că, schimbînd semnificația, topica proiectează coerența în structura de suprafață a textului. Și alți indicatori nespecializați gramatical pentru text fac totuși legătura dintre părțile acestuia, de ex. deicticele, anafora etc. Ele constituie în structura de suprafață dovezi ale intenției de asociere și de selectare a elementelor care trebuie să presupunem că se găsesc într-un fel sau altul amalgamate în structura de adîncime a textului, respectiv în stratul lui cel mai profund.

2.2. Schimbările de semnificație se datorează în ultimă instanță figurilor : metaforei, metonimiei, sinecdocei, oximoronului, comparației, hiperbolei, emfazei, diverselor tipuri de repetiție ca anafora, epifora, anastrofa etc. etc. Ele proiectează coerența prin funcția poetică, prin cea fatică și, eventual, prin celelalte, transformînd-o în coeziune.

2.3. Figurile țin totodată de ansamblul de cunoștințe al vorbitorilor. Cînd cunoștințele lor sînt precare, o înșiruire de propoziții și fraze care conțin figuri mai îndrăznețe li se pare incoerentă și o refuză („Eu unul nu înțeleg nimic !"). Între acest comportament și cel al neinițiaților într-un domeniu științific de strictă specialitate nu este o deosebire esențială cînd ei sînt puși în fața unei secvențe de enunțuri din acel domeniu. Atît doar că un asemenea domeniu se învață, pe cînd cel artistic cere în plus intuiție și afinitate cu arta.

2.4. Cîteva concluzii provizorii :

2.4.1. Coerența este o problemă de gîndire, nu de structură a limbii. Relația coerență-coeziune seamănă cu relația limbă-gîndire și, după cum este necesar să definim extensiunea gîndirii și a limbii spre a stabili relațiile dintre ele, tot astfel ar trebui să procedăm și cu celelalte două.

2.4.2. Transpunerea coerenței (luată ca parte a structurii de adîncime) în structura de suprafață se realizează prin competență gramaticală, prin retorică și respectiv prin poetică. Mijloacele de transpunere sînt figurile. Cercetătorul american Bennison Gray susține într-o lucrare despre temeiurile gramaticale ale retoricii [4] că metoda propusă de el pentru generarea textului, bazată în esență pe condiționarea discursului de dialog, duce la o retorică generativă, despre care el spune că este „mai generativă" decît orice gramatică generativă. La rîndul lor, Ch. Perelman și L. Olbrechtes Tytica au emis în *Tratatul* lor *de argumentare*, subintitulat *Noua retorică*, o teză demnă de toată atenția în legătură cu figurile. Ea constă din afirmația că sînt figuri argumentative și figuri ... de stil !

2.4.3. În transpunerea coerenței în coeziune, un rol hotărîtor îl dețin funcțiile limbii. Ele mijlocesc prin figuri trecerea într-un tot a unui șir de enunțuri, firește cînd există o ordine și o ierarhie determinate de tema centrală a acelui șir.

Coherence, Cohesion, Figures (of Speech)

(Abstract)

Coherence and cohesion may be accepted as terms which point out relations concerning the deep structure of the language — the former — of the relations concerning the surface structure — the latter.

[4] Bennison Gray, *The Grammatical Foundations of Rhetoric*, The Hague, Mouton, 1977, p. 211.

Both coherence and cohesion are particularly determined by (a) the functions of language, (b) the grammatical competence of speakers, (c) the cultural accumulations in the language producing utterances.

These factors are often enough distinguished in figures of speech. Consequently even within the same language, coherence and cohesion vary according to usage — being different in colloquial, scientific or fictional style.

Iunie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

INTERACTIVITATE ȘI AUTOIMPLICARE. NOTE DESPRE VERBELE EPISTEMICE DE ATITUDINE ÎN FRANCEZĂ ȘI ÎN ROMÂNĂ

TEODORA CRISTEA

Colegului Em. Vasiliu
la a 60-a aniversare

Analiza în termenii semanticii enunțiative și ai teoriei conversației a unor enunțuri din limba franceză care cuprind verbul *comprendre* permite formularea unor observații privitoare la relațiile care se stabilesc între interactivitate, la nivelul intervenției, și atitudinea locutorului. În același timp, o analiză paralelă a enunțurilor corespondente din limba română pune în lumină distribuirea funcțiilor interlocutive pe unități lexicale și deosebirile de organizare a mărcilor de structurare conversațională între cele două limbi.

1. Dezvoltînd teoria limbajului performativ, studiile de orientare pragmatică recente își concentrează atenția asupra unităților discursive de rang superior, unitățile conversaționale. Analiza structurii dialogale ierarhizate atrage în zona de investigație lingvistică o serie de fenomene de percepere a intențiilor, a atitudinilor și a reacțiilor indivizilor care se găsesc în interacțiune verbală. O conversație nu se poate însă constitui ca atare decît în condițiile unui context comun care cuprinde atît instanța spațio-temporală, cît și determinările psihologice ale coenunțiatorilor, ca sferă obiectivă de înțelegere reciprocă. Aceste determinări constituie uneori ceea ce se numește implicitul discursului, dar cel mai adesea îmbracă forme lingvistice explicite care pot și trebuie să fie captate într-o descriere psiho-pragmalingvistică. Un asemenea mod de abordare implică analiza relațiilor dintre mărcile performative și manifestările lingvistice ale autoimplicării locutorului în propriul său discurs, adică a relațiilor dintre *intenție* și *atitudine*, așa cum ne sînt ele dezvăluite de însăși structurarea intervenției în secvența conversațională.

2. Pentru a ilustra cele afirmate vom comenta o serie de enunțuri modalizate cu verbul epistemic *comprendre*, încercînd să raportăm aceste enunțuri la condițiile în care au fost performate. În același timp, o analiză paralelă a enunțurilor echivalente din limba română luminează unele deosebiri funcționale și conturează exigențele unei analize contrastive la nivel conversațional.

2.1. Enunțurile pe care le vom comenta conțin verbul *comprendre* utilizat ca o etichetă performativă la persoana I a indicativului prezent în structuri de tipul :

P_1 (je comprends) $\left\{\begin{matrix}\text{que } P_2 \\ N\end{matrix}\right.$

— J'ai voulu vous parler parce que vous étiez le meilleur camarade de Mendez, n'est-ce pas?
— Oui, señor. Miguel était mon ami depuis dix ans.
— *Je comprends que sa mort ait été un coup dur pour vous* . . .
(P. Kenny, *Coplan se révolte*, p. 44)

Je comprends que vous soyez mécontent.

În aceste enunţuri verbul *comprendre* este glosat printr-un verb de sentiment „je ne m'étonne pas que"[1] sau atitudinal „admettre les raisons du comportement de quelqu'un"[2]. Din aceste glosări reiese că verbul figurează într-un constituent cu funcţia interlocutivă de a exprima adeziunea atitudinală a locutorului, o judecată de aprobare a subiectului enunţului (Se).

În alte structuri, verbul modal este explicat prin verbe epistemice de cunoaştere „j'apprends que", „savoir p à la suite d'un renseignement reçu" :

Je comprends / j'ai compris (par vos lettres) que vous ne viendrez pas.

Exemplele arată că nu este vorba de simpla intuire a unor diferenţe semantice, ci de o serie de restricţii distribuţionale care marchează opoziţia / + atitudinal/ /vs/ / — atitudinal/. Aceste restricţii privesc atît constituenţii intervenţiei, cît şi conectorii care-i leagă :

a) opoziţia temporală prezent / trecut

Utilizat la un timp trecut, *comprendre* are valoarea unui verb de cunoaştere, mai precis de primire a unei informaţii :

Je compris qu'il s'ennuyait en ma présence.

(P. Robert)

b) opoziţia afirmativ/negativ

Într-o structură negativă verbul modal este atitudinal chiar la un timp trecut :

Madeleine *ne comprenait pas* qu'on pût se plaindre de son sort.

(S. de Beauvoir, *Le sang des autres*, p. 87)

c) natura conectorilor

În contextul conectorilor care apar şi în interogaţia indirectă, verbul *comprendre* este / — atitudinal/ :

Je ne comprends pas *comment* elle peut dormir avec ce bruit.

Je ne comprends pas *pourquoi* je me suis affolée comme ça.

Je comprends très bien *ce qu*'il veut dire.

d) opoziţia modală subjonctiv / indicativ

Caracterul autoimplicativ al enunţului este marcat prin utilizarea subjonctivului în completivă, opunîndu-se astfel enunţului construit cu indicativul, care este informativ :

Je comprends qu'il *ait* peur. / Je comprends qu'il *a* peur.

Enunţul modal se poate prezenta şi sub forma unui nominal, obiect direct al verbului epistemic. Opoziţia /+ atitudinal/ vs / — atitudinal / fiind marcată în acest caz de trăsăturile inerente ale nominalului : cu un nominal / + uman/ / + atitudine / sau / +afect /, interpretarea este autoimplicativă :

Je ne comprends pas mon *fils*.

Je comprends *la peur* qu'elle doit avoir de son père.

Cu un nominal / +abstract /, enunţul este nonatitudinal :

Je comprends *l'énoncé* de ce problème.

[1] J. Hanse, *Dictionnaire des difficultés grammaticales et lexicologiques*, Paris, Les Editions C.N.E.S., 1971.

[2] K. Bogacki et al., *Dictionnaire sémantique et syntaxique des verbes français*, Warszawa, 1983.

2.2. În limba română, diferenţa între caracterul atitudinal şi cel informativ al enunţului modalizat cu verbul de înţelegere este marcată prin procedee doar în parte diferite de cele din limba franceză. Echivalentul verbului *comprendre* care acoperă utilizarea ca etichetă a atitudinii este verbul *a înţelege*. El poate fi urmat de o completivă sau de un nominal :

Am înţeles că toate acestea îl preocupau de mult timp.

Prin urmare *o înţeleg pe mama*. Dar *îl înţeleg şi pe tata*, care e plin de viaţă. (G. Călinescu, *Scrinul negru*, p. 22).

Ca şi în franceză, verbul epistemic poate introduce o completivă prin conectorii caracteristici interogaţiei indirecte :

— Foarte frumos, dar tot n-am înţeles *de ce* s-a pus în necrolog Mădălina? (L. Rebreanu, *Ciuleandra*, p. 90).

Principala divergenţă de structurare care separă cele două limbi este întrebuinţarea modului în completivă : opoziţia care dictează alegerea formei modale este aceea dintre natura reală sau virtuală a faptelor evocate în enunţul modalizat. În cazul unui enunţ care se referă la un fapt/o stare reală, opoziţia autoimplicativ/informativ se anulează :

Înţeleg că e supărată.

Ambiguitatea unui astfel de enunţ nu se rezolvă decît prin extinderea lanţului :

Înţeleg (din cele ce-mi spui) că e supărată. (Informativ)

Înţeleg că e supărată şi are toate motivele să fie. (Atitudinal).

Limba română se serveşte de verbul *a înţelege* şi pentru a face explicită atitudinea volitivă a locutorului :

Eu înţeleg să vă apăr viaţa, onoarea.

(C. Petrescu, în D.L.R.M.)

Franceza recurge în acest caz la verbul *entendre*.

2.3. Distincţiile de marcare a valorilor autoimplicative ale verbelor menţionate, în opoziţie cu cele informative, pot fi reprezentate prin următoarele tabele, care pun în evidenţă punctele de divergenţă mai importante :

Franceză : *comprendre*

Structură / Lectură	P_1		Conector	P_2	
	Afirm	Neg		V finit	N
+ Atitudinal	Prez Trec (imp)	Prez Trecut	que θ	Subj	/ + Uman /+ Atitudine/ /+ Afect /
— Atitudinal	Prez	Trecut	que conectori interogativi 0	Indic	/ +Abstract/

Română : a *înțelege*

Structură / Lectură	P_1 Afirm	P_1 Neg	Conector	P_2 V finit	P_2 N
+ Atitudinal	Prez		că	Indic	
a) atitudinea Se		—	să	Conj	/+ Uman /
			0 (pe)		/+ Atit /
					/ +Afect /
b) atitudinea Loc	Prez Trec	Prez Trec	să	Conj	
— Atitudinal	Prez Trec	Prez Trec	că conectori interogativi	Indic	/ + Abstr /

În ce privește analiza acestor enunțuri în cadrul unei intervenții, ea pune în lumină funcțiile lor interactive atunci cînd este vorba de o secvență de constituenți dintre care primul, introdus de verbul epistemic, are rolul de a pregăti (act prealabil) un act ulterior. În enunțuri de tipul următor :

Înțeleg să întîrzii, dar nici chiar așa.

Je comprends que tu viennes tard, mais pas à ce point.

constituentul introdus de verbul epistemic are un conținut propozițional cu trăsătura /+ Reprobabil/. În asociere cu conectorul adversativ (rom. *dar*, fr. *mais*), el are rolul de a integra un act atitudinal în favoarea subiectului enunțului într-un act de dezaprobare. Valoarea concesivă a enunțului apare numai în perspectiva acestei integrări, lectura fiind „Oricît aș fi de înțelegător, există o limită". Principiul retrointerpretării globale [3] acționează în acest caz în sensul schimbării orientării argumentative.

3. Redistribuirea valorilor interlocutive pe unități lexicale interesează o analiză comparativă efectuată la nivel conversațional. Propunem mai jos o schiță a acestei distribuiri pe principalele verbe epistemice de înțelegere :

Funcție / Limbă	— Atitudinal	+ Atitudinal: Adeziune la atitudinea Se	+ Atitudinal: Explicitarea atitudinii Loc
Fr	saisir se rendre compte réaliser voir	concevoir	entendre
	comprendre (— Atitudinal și Adeziune la atitudinea Se)		
Rom	a-și da seama a vedea		
	a înțelege a pricepe (numai cu P_2N) (— Atitudinal și Adeziune la atitudinea Se)		a înțelege

[3] A. Auchlin, *Réflexions sur les marqueurs de structuration de la conversation*, în „Études de Linguistique Appliquée", nr. 44, 1981, p. 91.

O analiză contrastivă a verbelor modale implică în mod necesar luarea în considerare a funcţiilor interactive ale constituenţilor unei intervenţii, precum şi a nivelului interacţional în cadrul unităţii superioare care este schimbul conversaţional.

TEXTE DE REFERINŢĂ

Simone de Beauvoir, *Le sang des autres*, Paris, Marguerat, 1946.
G. Călinescu, *Scrinul negru*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1953.
~ *La Commode noire*, traduit du roumain par Ion Herdan, Bucureşti, Minerva, 1983.
P. Kenny, *Coplan se révolte*, Paris, Fleuve Noir, 1971.
L. Rebreanu, *Ciuleandra*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966.
~ *Ciulenadra*, en français par Ilinca Petrescu, în „Revue Roumaine", no. 9, 1979.

Interactivité et autoimplication

Notes sur les verbes épistémiques d'attitude en français et en roumain

(Résumé)

Les études menées en pragmatique ces dernières années ont largement contribué à attirer dans la zone centrale de l'investigation linguistique les manifestations verbales des intentions et des attitudes des co-énonciateurs. Une pareille approche implique une prise en compte de la structure conversationnelle hiérarchisée. Se situant dans le cadre théorique de la théorie de la conversation et de la sémantique énonciative, le présent article se propose un double objectif : d'une part formuler des remarques sur les rapports entre l'interactivité, telle qu'elle se manifeste au niveau de l'intervention, et l'autoimplication du locuteur et d'autre part mettre en lumière, exemples à l'appui, le fonctionnement interlocutif des verbes du type COMPRENDRE en français et en roumain. Les énoncés centrés autour de ces verbes servent de base à une réflexion sur les possibles conséquences des divergences signalèes dans la distribution des fonctions interlocutives sur les différentes unités lexicales des deux langues.

Mai 1989

Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 7

ÎN LEGĂTURĂ CU FORMELE ANALOGICE *ÎNŢELEGUT, ÎNŢELEGUI, ÎNŢELEGUSEM*

ION GHEŢIE

Lui Em. Vasiliu,
la 60 de ani

Formele analogice de tipul *înţelegut* nu sînt nişte creaţii ale lui Coresi sau ale colaboratorilor săi, după cum afirmă O. Densusianu, ci fenomene care au circulat în secolul al XVI-lea într-un teritoriu cuprinzînd Muntenia şi Bucovina.

1. În *Histoire de la langue roumaine*, consemnînd forma de perf. s. 3 sg. *înţelegu* a verbului *înţelege*, atestată în *Tetraevanghelul* coresian, O. Densusianu face următorul comentariu: „cette dernière forme, se trouvant seulement dans l'*Evangéliaire* de Coresi et dans EL [= *Evangheliarul din Londra* al lui Radu de la Mănicești], copié sur celui-ci, est suspecte, puisqu'on ne la retrouve ni dans les anciens textes du XVI-e siècle, ni dans les dialectes. Elle semble bien avoir été forgée par Coresi ou ses collaborateurs"[1]. Şi autorul trimite la forme similare, înregistrate, de asemenea, la Coresi, cum ar fi part. *înţelegut*, perf. comp. *am înţelegut*, m.m. ca perf. *înţeleguse*; cf. şi *înţelegut(ă)* s.n. şi f. „connaissance"[2].

Înainte de a intra în fondul problemei, vom preciza că punctul de pornire al inovaţiei l-a constituit participiul *înţelegut*. Folosirea acestuia în timpurile compuse ale indicativului (şi ale conjunctivului şi condiţionalului) a avut drept consecinţă crearea (în graiuri sau de către anumite persoane) a formelor de perfect simplu şi de mai mult ca perfect (cf. Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 194–195).

2. În *Istoria limbii române*, Al. Rosetti nu se opreşte asupra eventualului caracter artificial, „făcut", al tuturor acestor forme, ci, menţionînd part. *înşelegut*, adaugă că este creat după modelul participiului *priceput*[3]. Th. Hristea vorbeşte de analogia participiilor *priceput, bătut* etc.[4], pentru ca T. Vianu să lărgească lista posibilelor modele: *priceput, aşternut, bătut, început, încrezut, petrecut* etc.[5]. Rezultă de aici că, în concepţia tuturor acestor autori, *înţelegut* a rezultat ca urmare a influenţei participiilor în *-ut* ale unor verbe de conjugarea a III-a.

Răspîndirea în graiuri a formei *înţelegut (înţelegu* etc.) n-a preocupat pe nici unul din istoricii limbii române vechi (am văzut că Densusianu îi nega existenţa în graiul viu). DA, socotind drept învechite formele susmenţionate ale verbului *înţelege*, notează despre perf. s. 1 sg. *înţelegui* că ar fi învechit şi regional: „† şi pe alocurea şi azi", dar nu dă nici o atestare contemporană a formei[6].

[1] Densusianu, HLR, II, p. 219.
[2] *Ibidem*, p. 223, 224, 235, 297.
[3] ILR [3], p. 508. La p. 510, autorul menţionează şi formele *înţelegu, am înţelegut*.
[4] *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în CILL, II, 1958, p. 212.
[5] *Probleme de stil şi artă literară*, [Bucureşti, 1955], p. 93.
[6] Vezi DA, s.v. *înţelege*.

SCL, anul XL, nr. 5, p. 433–435, Bucureşti, 1989

Ca o curiozitate, amintim că T. Cipariu socotea că din *ințegutu* a rezultat prin fazele *ințelegtu*, *ințelectu* forma *ințeleptu* (în mod inexplicabil, învățatul blăjean îl adaugă la sfîrșitul comentariului său pe lat. *intelectus*, adevăratul etimon al rom. *înțelept*)[7].

Două sînt, după părerea noastră, problemele care trebuie rezolvate, pornind de la afirmațiile lui Densusianu :

a) Este *înțelegut* o formă cultă, creată de Coresi sau de colaboratorii săi ?

b) La un răspuns negativ, care a fost circulația în graiuri a acestui participiu analogic și a celorlalte forme ?

3. Din capul locului, vom observa că „fabricarea" unor forme gramaticale în secolul al XVI-lea, deci în perioada de început a scrisului literar românesc, ni se pare cu totul improbabilă. În măsura în care s-a manifestat în literatura veche (Dosoftei, Cantemir) și mai nouă (Heliade, Coșbuc și unii poeți contemporani), „creativitatea" s-a mărginit la lexic[8]. E de neimaginat motivul pentru care Coresi nu l-ar fi considerat corespunzător pe *înțeles* și l-ar fi înlocuit prin *înțelegut*.

De altfel, formele analogice continuă să apară (e drept, rar) și după secolul al XVI-lea. *Înțeleguiu* se întîlnește la Udriște Năsturel, pe la jumătatea veacului al XVII-lea (GCR, I, 133/9 ; DA). Într-o copie munteană din circa 1683—1686 a *Vechiului Testament* tradus de Milescu (ms. 45 BARSR — Filiala Cluj-Napoca, f. 404[r], 408[v], 409[r]) apar formele *înțelegută* și *neînțelegut*, modificate în *Biblia* din 1688 în *înțelegătoare* și, respectiv, *neînțelegătoriu* (vezi N. A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al* **Vechiului Testament** *tradus de Nicolae Milescu (IV)*, în LR, XXXVIII, 1989, nr. 2, p. 117 ; autorul consideră formele analogice drept muntenești, vezi p. 114—117). Deși înrîurirea lui Coresi asupra limbii literare a fost mult exagerată [9], s-ar putea invoca, în acest caz, cel puțin din punct de vedere teoretic, influența limbii cărților tipărite de diacon.

La începutul secolului nostru, participiul *înțelegut* reapare, de două ori, în vorbirea aceluiași personaj al lui Caragiale : „*Ai înțelegut* unde bătea vorba Tarsiții prioteasa !" și „M-*ai înțelegut* care va să zică ?"[10]. (Același personaj folosește și pe *am venitără*[11], de unde concluzia că ambele forme sînt considerate de autor drept caracteristice vorbirii necultivate.) De data aceasta, așa cum arată Th. Hristea, „trebuie să presupunem că pe vremea lui Caragiale el [= participiul *înțelegut*] se mai folosea pe alocurea. Scriitorul l-a auzit desigur, nu l-a cunoscut din textele vechi"[12].

4. Convinși că ne aflăm în prezența unui fapt popular de limbă, și nu a unei formații culte, artificiale [13], se pune întrebarea unde a circulat

[7] *Principia de limbă și scriptură*, Blaj, 1866, p. 159.

[8] De menționat totuși că o serie de poeți din secolul trecut au folosit, din motive prozodice, formele „culte" de tipul (ei) *adun*, *alerg*, *ridic* etc.(mai scurte cu o silabă decît cele normale).

[9] Vezi lucrarea noastră *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în SLLF, III, 1974, p. 105—139.

[10] *Opere. 2. Momente, schițe, notițe critice*, ed. Al. Rosetti, Ș. Cioculescu, L. Călin, [București], 1960, p. 203, 205.

[11] *Ibidem*, p. 202.

[12] *Loc. cit.*

[13] Cf. *Omagiu lui Al. Rosetti*, București, 1965, p. 179.

înțelegut în trecut și unde e răspîndit, eventual, astăzi. Atestările, mai vechi și mai noi, ne trimit spre Țara Românească (și sudul Ardealului). ALR II, SN, vol. VII, h. 2139 „înțeles" consemnează peste tot, inclusiv în Muntenia, numai forma normală *înțeles*. Singura atestare din graiurile secolului al XX-lea, cunoscută nouă, a participiului *înțelegut* provine din județul Olt, deci din partea vestică a Munteniei propriu-zise [14].

După cum se vede, s-ar părea că avem a face cu o inovație a graiurilor muntenești. Recent, *înțelegut* a fost întîlnit într-un document sucevean din 1593–1597 : „Și ne rugăm dumilor-voastre, că *am înțelegut* că ceareți du⟨m⟩ile-voastre vamă ..."[15]. Al. Rosetti, care a editat mai de mult documentul, a citit, eronat, *am înțelesu* [16]. Eventualitatea redactării de către un muntean a documentului, semnat de primarii (român și armean) ai Sucevii, este făcută improbabilă de limba textului, în care apar particularități fonetice ca *e* > *i* : *neamiș*, *f* > *h'* : *va hi*, *dz* : *să slobodzească*, *ğ* : *giupînul*, precum și adverbul *acmu*, fenomene caracteristice graiurilor nordice (moldovenești).

5. Rezultă, așadar, că participiul *înțelegut* era răspîndit în secolul al XVI-lea într-un teritoriu care, în afara Munteniei, cuprindea și Bucovina. Rămîne ca investigațiile ulterioare să aducă date mai exacte în această privință.

À propos des formes analogiques *înțelegut*, *înțelegui*, *înțelegusem*

(Résumé)

En se fondant sur le témoignage des anciens textes roumains et des parlers actuels, l'auteur établit que les formes analogiques du type *înțelegut* n'ont pas été forgées par Coresi ou par ses collaborateurs (comme le soutient O. Densusianu). Elles doivent être envisagées comme des phénomènes qui ont été répandus au XVI^e^ siècle sur un territoire comprenant la Valachie et la Bucovine.

Mai 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

[14] M. Tomescu, *Graiul din județul Olt*, în „Ethnos", II, 1942, nr. 1–2, p. 80.

[15] *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, ed. Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, 1979, p. 189.

[16] Vezi A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI^e^ et du début du XVII^e^ siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926, p. 50.

OBSERVAŢII ASUPRA VOCALELOR NAZALE ÎN CREOLA PORTUGHEZĂ DIN AFRICA

MARIANA PLOAE HANGANU

Profesorului Em. Vasiliu, omagiu

Articolul conţine o scurtă analiză a fenomenului nazalizării şi a valorii vocalelor nazale în toate variantele de creolă portugheză din Africa.

1. Creola portugheză din Africa are variantele din arhipelagul Capului Verde, din Guineea-Bissau, din insulele São Tomé, Príncipe şi Ano Bom [1]. Avînd în vedere structura lingvistică actuală a acestor varietăţi, specialiştii obişnuiesc să le grupeze în două categorii : creola din Capul Verde împreună cu cea din Guineea-Bissau, pe de o parte, şi toate celelalte creole insulare, pe de altă parte, cu toate că deosebiri destul de importante le diferenţiază vizibil.

Puţine studii sînt consacrate foneticii şi fonologiei creolei, deşi fonetica rămîne compartimentul cel mai studiat. Nici una dintre aceste lucrări nu are însă în vedere analiza sunetelor şi fonemelor pentru toate variantele de creolă existente. Exceptînd Carvalho 1969 a, 1969 b, M. L. Nunes 1963, puţine lucrări dintre cele existente se bazează pe o cercetare amplă şi diferenţiată.

2.0. Vocalismul creol, raportat la sistemul vocalic portughez, evidenţiază cîteva particularităţi definitorii, şi anume deschiderea generală a vocalelor (în special a vocalelor medii), sincopa vocalelor neaccentuate, reducerea generală a diftongilor, caracterul propriu al nazalizării.

Aceste particularităţi — dintre care ne vom ocupa în cele ce urmează numai de nazalizare — reprezintă în mare parte tendinţe de evoluţie proprii sistemului vocalic al portughezei peninsulare în variantele ei diacronice, diatopice, iar uneori, lucru mai greu de verificat, în cele diastratice. În acelaşi timp, particularităţile menţionate răspund şi unor tendinţe de evoluţie internă a sistemului creol, care, ca orice sistem lingvistic, îşi are legile lui de dezvoltare. În sfîrşit, într-o foarte mică măsură, creola portugheză are o serie de particularităţi care, cel puţin pentru momentul de faţă, nu-şi găsesc o explicaţie convingătoare de ordin intern sau în modelul romanic-bază; acestea s-ar putea datora substratului, adstratului sau — mai rar în fonetică — influenţelor externe relativ tîrzii.

2.1. În general se admite, din punct de vedere fonetic, existenţa vocalelor nazale în toate variantele creolei portugheze. De la o variantă la alta există însă unele deosebiri, care vor fi semnalate în cele ce urmează.

Două sînt caracteristicile generale ale vocalelor nazale şi ale nazalizării în creola portugheză ; prima, vocalele nazale au un timbru mai des-

[1] Sporadic, creola portugheză se mai vorbeşte şi în Senegal, unde nu există însă o comunitate lingvistică care să o folosească ca mijloc frecvent de comunicare ; cîteva grupuri răzleţe o folosesc ca a patra limbă de comunicare, după franceză, wolof şi portugheză.

chis în creolă în comparație cu corespondentele lor actuale din portugheza standard. A doua, nazalizarea prezintă un caracter mai accentuat decît în portugheză, mai precis nu există nici o diferență între vocala nazalizată de o consoană nazală din interiorul aceleiași silabe și vocala nazalizată de o consoană nazală heterosilabică [2].

2.1.1. În creola din Capul Verde, subvarianta Barlavento [3], există, după perechile de opoziții pe care le stabilește Carvalho 1969 a, foneme vocalice nazale, cel puțin la finală absolută de cuvînt : [fin]/[fĩ], [lem]/ /[(a)lẽ], [(al)un]/[(at)ũ]. În rest, creola portugheză din Capul Verde cunoaște nazalizarea sub forma unor variante fonetice. Astfel, în anumite cuvinte vocala este nazalizată de consoana nazală precedentă ([almãză] = ptg. *armazem*, [mãsada] = ptg *maçada*). Acest tip de nazalizare este cunoscut și de un număr redus de cuvinte din portugheza peninsulară standard (v. ptg. *muito*). Saciuk 1970 : 203 numește acest fenomen „nazalizarea progresivă". El pare să aibă o vechime foarte mare în portugheză. J. J. Nunes 1951 : 157 înregistrează pentru cuvîntul *muito* grafiile *myn* și *muito* în cîntecele 38 și 453 din *Canționierul de la Ajuda*. Fenomenul are o extensiune mai mare decît aria lingvistică portugheză. Menéndez Pidal îl întîlnește de asemenea în vechea spaniolă (cf. Menéndez Pidal, *Floresta* II, 209, 210, 211, 214 și *El Romancero* 98, apud Nunes, *loc. cit.*).

În aproape toate subvariantele din creola din Capul Verde, variantele nazale au un caracter deschis ; acestea suferă de multe ori aceleași transformări fonetice caracteristice vocalelor cu caracter oral. Valoarea deschisă a vocalelor nazale este proprie și unor dialecte din nordul Portugaliei (cf. Vasconcellos 1929 : 11, 31, 129 și idem, 1970 : 85).

Tot în creola din Capul Verde, subvarianta São Nicolau, se întîlnește fenomenul nazalizării necondiționate, la inițială, în special pentru vocalele [i] și [e]. Acest tip de nazalizare reprezintă o tendință generală a limbii portugheze arhaice (cf. J. J. Nunes, 1951 : 58). Fenomenul prezintă de altfel o mare răspîndire în portugheza dialectală, în dialectul interamnez (cf. Vasconcellos 1929 : 137, 401), de asemenea în Brazilia, în dialectul capira din regiunea Ceara și în partea de nord-est a țării (cf. Marroquim 1934 : 27, 28, 48, 54).

2.1.2. În creola din Príncipe, după același sistem al opozițiilor este stabilită (cf. Günther 1973 : 37) existența fonemelor vocalice nazale în toate pozițiile : [fĩʒi]/[fiʒi], [ĩfi]/[ifi], [vẽde]/[vede], [rẽde]/[rede], [tɛ̃]/[tɛ],

[2] Portugheza standard deosebește, în primul caz, o vocală nazală cu un grad de nazalizare mare, notată [Ṽ], și în al doilea caz, o vocală nazalizată cu un grad mai mic de nazalizare, notată [ṼN]. Există, cu alte cuvinte, diferențe în ceea ce privește gradul de nazalizare a vocalei în context nazal, între *campo* [kãpu] și *cama* [kamɑ], diferență inexistentă în creolă. Un studiu recent și aprofundat (Carvalho 1988) insistă asupra acestei diferențe de nazalizare în portugheză.

[3] Creola din Capul Verde este vorbită în două grupuri de insule : *Barlavento* (insulele Santo Antão, São Vicente, São Nicolau, Boa Vista, Raso, Sal și Santa Luiza) și *Sotavento* (insulele Maio, Santiago, Fogo și Brava). Idiomurile din cele două grupuri de insule constituie două variante ale creolei din Capul Verde. Dintre toate tipurile de creolă portugheză este cel mai bine descris. Paralel cu norma limbii vorbite s-a dezvoltat aici o normă literară susținută de o bogată literatură.

[sũ]/[su]. În această variantă a creolei portugheze pare a se găsi cel mai complet sistem al vocalelor nazale :

ĩ ũ
ẽ õ
Ẽ Õ
ã

în care E și O reprezintă arhifoneme nazale pentru [ɛ̃] și [ɔ̃], care în funcție de context au o realizare oscilantă, [bɔ̃] = ptg. *bom*, dar [bõ(dja)] = ptg. *bom dia* ; la fel [bɛ̃] = ptg. *bem*, dar [(u)bẽ) = ptg. *o bem* [4].

2.1.3. În celelalte teritorii de creolă portugheză, nazalizarea are un caracter mai slab. Slăbirea caracterului nazal pentru unele cuvinte portugheze și apariția nazalității la altele care nu cunoșteau acest fenomen sînt puse uneori pe seama influenței limbilor africane (cf. Wilson 1962 : 13).

În creola din São Tomé și Ano Bom, de cele mai multe ori, nazalele finale dispar ([limo] = ptg. *irmaõ*, [tesa] = ptg. *atençaõ*). În creola din Guineea-Bissau, nazala nu se pierde, dar ea nu mai acționează asupra vocalei din imediata ei vecinătate ; consoana nazală finală are aproape întotdeauna caracter velar, reprezentat în transcriere fonetică prin [ŋ]([tɛŋ] = ptg. *tem*, [biŋ] = ptg. *vem*, [bɔŋ] = ptg. *bom* etc.). De multe ori și în creola portugheză din Guineea-Bissau consoanele nazale finale au fost eliminate ([si] = ptg. *sim*, [ɔmi] = ptg. *homem* etc.). Wilson, *loc. cit.*, arată că uneori păstrarea caracterului nazal velar al consoanei depinde de rapiditatea cu care sînt rostite cuvintele în frază, determinînd „relații mai strînse între elementele fonice constitutive". Astfel, într-o vorbire îngrijită, propoziția *Naõ tenho ũm peso* se pronunță în creola portugheză din Guineea-Bissau [niŋ uŋ pɛstɛŋ], iar într-o pronunțare rapidă [nĩumpɛstɛ̃]. Această consoană cu caracter velar apare uneori la finala cuvintelor monosilabice a căror finală vocalică are în portugheză caracter oral ([nɔŋ] = ptg. *nó*, [nuŋ] = ptg. *nu*)[5].

3. Din cele spuse pînă acum cu privire la consoanele nazale și nazalizare rezultă următoarele concluzii :

— nazalizarea nu are în toate pozițiile și în toate variantele creolei portugheze valoare fonologică ; o întîlnim cu această valoare în poziție finală în creola din Capul Verde și în toate pozițiile în creola din Príncipe,

— acolo unde există, ea prezintă caracteristici proprii față de portugheza peninsulară standard, așa cum s-a arătat la **2.1.1.** și la **2.1.3.**,

— existența unor forme cu timbre și caracteristici asemănătoare celor din creolă în portugheza arhaică și dialectală permite explicarea particularităților proprii nazalizării creole prin evoluție internă,

— nazalizarea, alături de alte cîteva fenomene consonantice, este domeniul în care există posibilitatea, date fiind caracteristicile proprii ale

[4] Uneori, [ɛ] și [e] în finală absolută se realizează în această variantă ca diftongi nazali.

[5] Această caracteristică se întîlnește după unii specialiști (Barbosa 1975, Ferraz 1975, Wilson 1962) și în limba mandinka din grupul nigero-congolez. Aceiași autori înclină să creadă că forma de pronume personal 1 sg. ŋ, *n* ar proveni din aceeași limbă.

acestui fenomen, ca limbile africane să-şi fi exercitat influenţa. Această influenţă este însă periferică şi nu afectează sistemul vocalic în totalitatea lui.

BIBLIOGRAFIE

Barbosa 1975 Jorge Morais Barbosa, *Cape Verde, Guineea Bissau and São Tomé and Príncipe: the linguistic situation*, în M. Valkhoff (ed.) *Miscelânea luso-africana*, Colectânea de estudos coligidos por . . ., Lisabona, p. 133–151.

Carvalho 1969 a José G. Herculano de Carvalho, *Le vocalisme atone des parlers créoles du Cap Vert*, în „Boletim de Filologia", XX, 1961, 1962, p. 3–12, citat după idem, *Estudos Linguisticos*, Coimbra, II, p. 33–45.

Carvalho 1969 b Idem, *Sicronia e diacronia nos sistemas vocalicos do crioulo cabo-verdiano*, în *Miscelânea homenaje a André Martinet*, „*Estructuralismo e Historia*", coordonator Diego Catalan, Universidad de La Laguna, vol. III, La Laguna, 1963, citat după idem, *Estudos Linguisticos*, Coimbra II, p. 5–31.

Carvalho 1988 Joaquim Brandão de Carvalho, *Nasalité et structure syllabique en portugais et en galicien : approche nonlinéaire et panchronique d'un problème phonologique*, în „Verba", 15, p. 237–264.

Ferraz 1975 Luíz Ferraz, *African Influences of Principiense Creole*, în Valkhoff (ed.), p. 153–165.

Günther 1973 Wilfried Günther, *Das portugiesische Kreolisch der Ilha do Príncipe*, Marburg an der Lahn.

Marroquim 1934 Mário Marroquim, *A Lingua de nordeste*, São Paulo.

J. J. Nunes 1951 J. J. Nunes, *Compêndio de gramática historica portuguesa*, Lisabona.

M. L Nunes 1963 Mary Louise Nunes, *The Phonology of Cape Verdean Dialects of Portuguese*, în „Boletim de Filologia", XXI, p. 1–56.

Saciuk 1970 E. Saciuk, *Some basic rules of portuguese phonology*, în Sadock, Vanek (ed.), *Studies presented to Robert B. Lees by his students*, Edmonton, p. 197–222.

Valkhoff 1975 M. Valkhoff (ed.), *Miscelânea luso-africana, Colectânea de estudos coligidos por...*, Lisabona.

Vasconcellos 1929 José Leite de Vasconcellos, *Opusculos*, IV, Lisabona.

Vasconcellos 1970 Idem, *Esquisse d'une dialectologie de la langue portugaise*, Paris—Lisabona, 1901, citat după ediţia a II-a, Lisabona.

Wilson, 1962 W. André A. Wilson, *The Crioulo of Guiné*, Johannesburg.

On nasal vowels in African Creole Portuguese

(Abstract)

The article deals with nasalization and the value of nasal vowels in all the variants of Creole Portuguese spoken in Africa. In spite of differences that are noticed from one province to the other, the nasalization phenomenon may be accounted for in a convincing way if one takes into consideration the evolution trends peculiar to the vocalic system of peninsular Portuguese in its diachronic, areal and social variants. The possible influence of local African vernaculars is not excluded, but it is peripheral to and insignificant of the Creole vocalic system as a whole.

Mai 1989

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

UN FENOMEN FONETIC AROMÂNESC: $l' > i̯$

MARIUS SALA

Lui Em. Vasiliu,
la 60 de ani

Se consideră că acest fenomen fonetic aromânesc este rezultatul unei evoluţii interne şi nu trebuie explicat prin influenţa dacoromânei.

Transformarea lui [l'] în [i̯] este unul dintre fenomenele care caracterizează evoluţia dacoromânei în comparaţie cu celelalte dialecte ale limbii române. Ea a avut loc în perioada sec XII–XV, dar *după* perioada în care istroromâna a devenit dialect autonom (Vasiliu, 1968 : 135 ; Vasiliu–Ionescu Ruxăndoiu, 1986 : 84). Păstrarea lui [l'] este una dintre particularităţile dialectelor româneşti sud-dunărene (Coteanu 1961 : 120–121, 150, 158).

Fenomenul [l'] > [i̯] a fost înregistrat izolat şi în aromână şi meglenoromână. Rosetti (1929 : 20) îl notează prima dată în ancheta făcută la fărşeroţii stabiliţi în Dobrogea. Capidan (1931 : 198) îl întîlneşte „foarte rar" tot la fărşeroţi, dar la cei din Albania. Capidan (1932 : 346–347) în cunoscuta monografie consacrată dialectului aromân afirmă că fenomenul „se arată în graiul românilor din Albania. Ea [înlocuirea lui *l'* prin *i̯*] nu lipseşte nici la ceilalţi români din nord, mai ales cînd *l'* apare înaintea articolului enclitic *-lu*". Acelaşi Capidan înregistrează fenomenul şi pentru meglenoromână (Capidan 1925 : 134). Recent, transformarea în discuţie a fost semnalată de Saramandu (1972 : 116–117, 182) şi pentru graiul aromânesc al grămoştenilor *curtuvẹáń* în localitatea N. Bălcescu şi la pindenii din Tariverde, ambele grupuri din Dobrogea, unde apar forme ca : *i̯au̯* „iau", *i̯epurᵘ* „iepure", *ok'iu* „ochi" pentru *l'au*, *l'epuru̯*, *ocl'u*. Rezultatul acestei schimbări, arată Saramandu, este reducerea inventarului consonantic şi reamenajarea sistemului de alternanţe. Şi mai recent, Ciolac (1988 : 174) a întîlnit aceeaşi transformare la copiii aromâni fărşeroţi din comuna Pipera din apropierea Bucureştiului.

Există legătură între evoluţia din aromână şi meglenoromână şi situaţia din dacoromână?

În dacoromână fenomenul este general şi a avut loc, aşa cum precizează Vasiliu, în perioada sec. XII–XV. În aromână şi meglenoromână este iz lat (în aromână mai ales la fărşeroţi), cu excepţia graiului grămoştenilor *curtuvẹáń*, unde apare „cu consecvenţă" (Saramandu 1972 : 116). Înlocuirea lui *l'* prin *i̯* analizată de Saramandu are ca urmare pe plan fonologic pierderea fonemului *l'* din inventarul consonantic.

Dacă privim fenomenul din aromână şi meglenoromână în context romanic el poate fi pus în legătură cu o tendinţă de evoluţie care explică fenomene identice ce au avut loc în franceză şi spaniolă. În franceză trecerea lui *l'* la *i̯* s-a produs încă în vechea franceză (sec. XIII)[1], aproximativ

[1] Straka (1979 : 326) : „Le l̮ a toutefois été éliminé dès le XIIIᵉ siècle, sinon plus tôt (dès la fin de ce siècle, il est noté *y*)".

în epoca în care a avut loc în dacoromână, cînd *fille* < lat. *filia* a început să se pronunțe [fii]. Acest proces continuă în zilele noastre. Malmberg (1943 : 38), în cunoscuta lucrare consacrată descrierii sistemului consonantic al limbii franceze moderne, arată că același fenomen de transformare a lui *l'* în *i̯* a cuprins și pe *l'* secundar din cuvinte ca *soulier*, *pilier*, unde un *l'* + iot a devenit palatal (în limba populară *soulier*, *pilier* sînt pronunțate [sul'e], [pil'e]). Acest *l'* secundar a urmat, în tipul de franceză în care a apărut, același drum ca *l'* primar și rezultatul este că în franceza populară actuală s-a ajuns la pronunțări de tipul [sui̯e], [pii̯e]. Sauvageot (1972 : 125) declara că este o tendință „caractéristique des faubourgs de Paris, sévèrement condamné il y a une trentaine d'années". În spaniolă s-a petrecut un lucru asemănător în sensul că lat. *l* + iot s-a transformat în *i̯* (acesta a evoluat ulterior prin stadiile *ǧ* > *ž* > *h* și s-a ajuns de la lat. *filius* la sp. *hijo*), iar *l'* rezultat din evoluția geminatei latinești *ll* sau a grupurilor consonantice inițiale *cl*, *pl* a început să se pronunțe *i̯* încă din sec. XVII. Este cunoscutul fenomen numit *yeísmo*, care este răspîndit în numeroase regiuni din Spania (Madrid, Toledo, Ciudad Real, Extremadura, Andaluzia, Canare) și din America Latină (aproape general), precum și în iudeospaniolă, unde este general : pronunțări ca [i̯ave], [i̯uvi̯a], [gai̯ina] iau locul pronunțărilor [l'ave], [l'uvi̯a],[gal'ina], Alonso (1953 : 196 — 262). Fenomenul din franceză și spaniolă a fost discutat de Reinheimer Rîpeanu (1981 : 166—167) și interpretat ca o continuare a procesului de palatalizare.

Fenomenul aici în discuție poate fi pus în legătură cu tendința de vocalizare a consoanelor palatale care s-a manifestat în decursul istoriei limbilor romanice și care se realizează în mai multe feluri, după cum arată Straka (1979 : 310), care vorbește de „depalatalizarea consoanelor".

În această tendință de vocalizare a consoanelor este cuprins și *ń*, care devine *i̯* în diverse idiomuri romanice [2]. El s-a transformat în dacoromână în *i̯* nazal și apoi în *i̯* (lat. *vinea* > *vińe* > *vii̯e* > *vii̯e*) (Petrovici 1930 : 17) ; s-a păstrat doar dialectal, mai ales în Banat în dialectele sud-dunărene (Sala 1976 : 57, 229). În franceză Straka (1979 : 326) arată că *ń* devine instabil, iar dialectal *ń* > *i̯* nazal sau *i̯* (*gãyi* „gagner", *mõtãy* „montagne") ca în dacoromână. Situația din franceză este cu atît mai interesantă cu cît în franceză există și tendința de a pronunța palatal *n* urmat de *i* (*tourniotis* ajunge să fie pronunțat *turñõ*).

De subliniat că fenomenul vocalizării consoanelor palatale este mai evident în cazul lui *l'*, așa cum s-au petrecut lucrurile în dacoromână (*ń* se păstrează pînă astăzi regional) și în celelalte limbi romanice, unde depalatalizarea lui *ń* este mai puțin frecventă decît cea a lui *l'*.

Luînd în considerație cele expuse mai sus rezultă că vocalizarea din aromână și meglenoromână nu trebuie pusă în legătură cu influența dacoromânei asupra aromânei, așa cum cred Ciolac (1988 : 174) și oarecum Saramandu (1978 : 45), care după ce afirmă : „nu putem să nu punem în legătură fenomenele din aromână cu cele similare din dacoromână" spune în încheierea articolului său : „« Direcția », modul specific în care se reali-

[2] Legătura dintre evoluția lui *l'* și cea a lui *ń* este curentă în studiile de fonetică sau de fonologie (Straka 1979 ; Martinet 1938).

zează aceste schimbări în româna din Dobrogea nu au fost, însă, modificate în urma contactului cu dacoromâna". Fenomenele din aromână și meglenoromână pot fi explicate deci prin tendința romanică de vocalizare a consoanelor palatale cu atît mai mult cu cît $l' > \underset{\wedge}{i}$ caracterizează unele graiuri aromânești și meglenoromâne care nu au fost în contact cu dacoromâna. În cazul lui $l' > \underset{\wedge}{i}$ avem a face cu o schimbare apărută în diverse locuri, în mod independent, după cum și *yeísmo* din spaniolă a apărut spontan „en muchos focos autónomos" (Corominas, 1953 : 81).

BIBLIOGRAFIE

Alonso, 1953 Amado Alonso, *La ll y sus alternaciones en España y América*, în *Estudios lingüísticos. Temas hispanoamericanos*, Madrid, 1953, p. 196–262.

Capidan 1925 Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, București, 1925.

Capidan 1931 Idem, *Fărșeroții*, în DR, VI, 1929–1930, p. 1–120.

Capidan 1932 Idem, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932.

Ciolac 1988 Marina Ciolac, *Interférences linguistiques dans le discours écrit (aroumain et dacoroumain) des enfants d'origine aroumaine*, în RRL, XXXIII, 1988, p. 173–184.

Corominas 1953 J. Corominas, *Para la fecha del yeísmo y del lleísmo*, în „Nueva Revista de Filología Hispânica", VII, 1953, p. 81–87.

Coteanu 1961 I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961.

Malmberg 1943 Bertil Malmberg, *Le système consonantique du français moderne. Études de phonétique et phonologie*, Lund, 1943.

Martinet 1938 André Martinet, *La phonologie*, in „Le français moderne", VI, 1938, p. 131–146.

Petrovici 1930 Emile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930.

Reinheimer Rîpeanu 1981 Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Fonetică și fonologie romanică*, București, 1981.

Rosetti 1929 Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, în „Grai și suflet", IV, 1929, p. 1–83.

Sala 1976 Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976.

Saramandu 1972 Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic*, București, 1972.

Saramandu 1978 Idem, *Influență a dacoromânei sau evoluție paralelă în aromâna din Dobrogea?*, în CL, XXIII, 1978, p. 43–45.

Sauvageot 1972 Aurélian Sauvageot, *Analyse du français parlé. Recherches. Applications*, Paris, 1972.

Straka 1979 Georges Straka, *Les sons et les mots. Choix d'études de phonétique et de linguistique*, Paris, 1979.

Vasiliu 1968 Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968.

Vasiliu-Ionescu Ruxăndoiu 1986 Em. Vasiliu — Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limba română în secolele al XII-lea — al XV-lea. Fonetică — Fonologie — Gramatică*, București, 1986.

Un phénomène phonétique aroumain : $l' > \underset{\wedge}{i}$

(Résumé)

L'auteur arrive à la conclusion que ce phénomène phonétique est, en aroumain, le résultat d'une évolution interne et, par conséquent, il ne saura pas être expliqué par l'influence du dacoroumain.

Iunie 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

UN TIP DE STRUCTURI SINTACTICE CU ELEMENTE CORELATIVE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

CAMELIA STAN

Profesorului Em. Vasiliu,
la a 60-a aniversare

Se analizează din punct de vedere sintactic, logico-semantic și pragmatic structuri sintactice care conțin elementele corelative *nu numai (că), ci (încă/încă și/mai vîrtos/mai vîrtos și/nici/și)*, aplicîndu-se principii teoretice și metodologice ale gramaticii funcționale. Exemplele aparțin limbii române vechi (Antim Ivireanul, *Didahii*).

0. Obiectul discuției de față îl constituie construcțiile care conțin doi termeni coordonați prin relatorul *ci* urmat sau nu de un adverb cumulativ și corelat cu secvența *nu numai (că)* [1].În lucrările anterioare de gramatică a limbii române, acestea au fost examinate la nivel morfosintactic și semantic, în plan sincronic și diacronic, reprezentînd o problemă controversată. Cei mai mulți cercetători le încadrează în tipul copulativ de coordonare, avînd în vedere sensul cumulativ pe care îl exprimă [2]. Alții le interpretează, pe baza structurii lor semantice, ca realizări particulare ale raportului adversativ cu conjuncția *ci* [3]. Secvențele corelative *nu numai, ci (și)* sînt analizate fie ca unitate morfologică din clasa locuțiunilor conjuncționale [4], fie ca îmbinări mai mult sau mai puțin libere [5].

Ne-am propus ca în cele ce urmează să prezentăm rezultatele unei analize asupra construcțiilor menționate, utilizînd un model teoretic integrator (sintactic, logico-semantic și pragmatic) de tipul gramaticii funcționale [6]. Ne referim în particular la textul *Didahiilor* lui Antim Ivireanul [7]. Vom face o descriere sintactică a corpusului de exemple [8]; vom propune o interpretare semantică aplicabilă deopotrivă la construcțiile din limba veche și la cele din limba actuală; vom releva printr-o abordare pragmatică efectele întrebuințării acestor construcții ca procedeu retoric.

[1] Indicăm prin ( ) unitățile de expresie care alternează în context cu zero, prin / pe cele care alternează unele cu altele, prin [ ] secvențele neexprimate în text și prin „ " unitățile de conținut semantic.

[2] *Gramatica limbii române*, II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966 — în continuare GLR II —, p. 213, 214, 244 etc. Unii autori admit că aceste structuri, deși copulative, exprimă o opoziție puternică; v., de exemplu, Suzana Carmen Dumitrescu, *Coordonarea prin joncțiune în limba română*, București, 1979, p. 96.

[3] V., de exemplu, Ioan N. Bîtea, *Noi structuri adversative*, în LR, nr. 6, 1987 — în continuare Bîtea 1987 —, p. 501—502.

[4] GLR II, *loc. cit.* etc.

[5] Bîtea 1987, p. 502 etc.

[6] Teoria gramaticii funcționale a fost elaborată de Simon Dik în *Functional Grammar*, Amsterdam, 1978. Pentru principiile acestei teorii, v. idem, *Some Principles of Functional Grammar*, în René Dirven, Günter Radden (eds.), *Concepts of Case*, Tübingen, 1987, p. 37—53.

[7] Trimiterile se fac în continuare la ediția Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972, prin indicarea paginii, fără altă mențiune bibliografică.

[8] Nu am avut în vedere enunțuri cu anacolut, întrucît acestea nu sînt relevante pentru interpretarea semantică a construcției.

1. La nivel sintactic delimităm tipuri de construcţii după cum predicatul este exprimat sau nu în ambii membri ai relaţiei de coordonare [9].

Structurile cu predicat exprimat cuprind două propoziţii principale sau subordonate (subiective, completive directe sau cauzale), prima negativă şi a doua afirmativă. Elementele corelative înregistrate în construcţii de acest tip sînt : *nu numai (că), ci (încă/încă şi/şi)* : *Şi încăş, să* **nu** *gîndească lumea cum că* **numai** *pre pămînt să ocoléşte putéria lui Hristos Dumnezeului nostru*, **ce** *în toată zidirea, neocolit lucrează putérea lui, ca a unui stăpîn* (p. 177) ; *dară* **n-***ajung* **numai** *acélia*, **ce** *trebuesc* **şi** *stîlpările céle de maslin* (p. 210) ; *Acest păcătos*, **nu numai că** *iaste îngropat în groapa păcatului* [...], **ce** *iaste* **încă**, *ca şi Lazar, legat de mîini şi de picioare* (p. 143) ; *în cartea lui Dumnezeu* **nu numa** *să scrie fieştecarele*, **ce** *să scriu* **încă şi** *a fieştecăruia şi faptele céle bune* (p. 205) [10]. Segmentul *nu numai că* apare în variaţie liberă cu *nu numai* doar în construcţii cu ambele predicate exprimate ; *că* este element expletiv [11].

Structurile cu predicatul exprimat doar într-unul dintre membrii coordonării şi subînţeles în celălalt sînt considerate în mod tradiţional ca aparţinînd nivelului propoziţiei ; constituenţii propoziţionali (dintre care primul este însoţit de negaţie) realizează poziţiile sintactice : nume predicativ, subiect, atribut, complement direct, indirect şi circumstanţial de timp, de cauză, de relaţie. În construcţiile cu predicatul la forma pozitivă apar elementele corelative *nu numai, ci (mai vîrtos/mai vîrtos şi/şi)* : *care cuvînt* **nu numai** *astăzi*, **ci** *în toată viaţa noastră* [...] *să-l grăiască* (p. 110), cu predicatul *să grăiască* ; *doriia* [...] **nu numai** *ei*, **ce şi** *toate neamurile* (p. 11), cu predicatul *doriia* ; *Lipsă i-au fost* **nu numai** *pentru sine*, **ci mai vîrtos** *pentru mine* (p. 106), cu predicatul *au fost* ; **nu numai** *mirénii să cade să se ispoveduiască*, **ci mai vîrtos şi** *noi cei besericeşti* (p. 99), cu predicatul *să se ispoveduiască*. Atunci cînd predicatul este negativ, segmentele corelative sînt *nu numai, ci nici/şi* : *nici să cumpăraţ* **nu numai** *de la creştini*, **ce nici** *de la turci, nici de la alţii* (p. 27—28), cu predicatul negat *să cumpăraţ* ; *să nu judecăm de rău*, **nu numa** *pre cei ce-i ştim* **ce şi** *pre cei ce nu-i ştim* (p. 80), cu predicatul negat *să judecăm*.

Între componentele segmentelor *nu numai, ci încă (şi)/şi* se intercalează uneori diferite unităţi ale frazei ; v. supra exemplele de la p. 177, 143, 205, 210.

[9] Aplicăm aici un mod de analiză pentru care am adus argumente în articolul *Relaţia de coordonare prin conjuncţia* ci *în română (tipuri sintactico-semantice)*, în SCL, nr. 3, 1989, p. 309—313 : relaţia de coordonare prin jonctivul *ci* între părţi de propoziţie este interpretată ca relaţie de coordonare între propoziţii.

[10] Adverbul *numai* şi conjuncţia *ci* apar frecvent cu variantele *numa*, respectiv *ce*.

[11] V. în *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia* (coord. acad. Ion Coteanu), Bucureşti, 1985, p. 239—240, explicaţia extinderii lui *că* expletiv pe lîngă adverbe modale din seria : *chiar, doar, numai* etc. după modelul construcţiilor cu predicat nominal de tipul : *e bine, e posibil* etc. urmat de o subordonată subiectivă introdusă prin conjuncţia *că*.

2. La nivel semantic construcțiile la care ne referim se aseamănă cu cele de tipul *nu... ci...* prin conținutul exprimat [12] și prin posibilitatea reducerii lor la o echivalență doxastică [13].

De exemplu, un enunț ca : *i-au dăruit nu numai sănătatea trupului ce și a sufletului* (p. 116) se analizează, ca și enunțul : *i-au dăruit nu sănătatea trupului, ci a sufletului*, în două propoziții : *i-au dăruit nu (numai) sănătatea trupului* și [*i-au dăruit*] *(și)* [*sănătatea*] *sufletului*. Adverbul *nu* este functor de negație a propoziției *i-au dăruit (numai) sănătatea trupului*. În structura sintactică subiacentă a enunțului, functorul de negație se plasează la începutul unității propoziționale respective, care se află în întregime în sfera acestuia : *nu i-au dăruit (numai) sănătatea trupului* [14]. Propoziția negată este echivalentă doxastic cu o propoziție neexprimată (subînțeleasă), *i-au dăruit (și) alt fel de sănătate :* „[se crede că, dacă și numai dacă] nu i-au dăruit (numai) sănătatea trupului, [atunci i-au dăruit (și) alt fel de sănătate]". Între propoziția afirmativă [*i-au dăruit*] *(și)* [*sănătatea*] *sufletului* și propoziția subînțeleasă există un raport de specificare, exprimabil printr-o relație sintactică de tip apozițional. Enunțul are structura subiacentă : *i-au dăruit nu (numai) sănătatea trupului, ci* [*i-au dăruit (și) alt fel de sănătate, și anume i-au dăruit*] *(și)* [*sănătatea*] *sufletului.*

În construcțiile bipropoziționale de tipul *nu numai (că)... ci (încă/încă și/mai vîrtos/mai vîrtos și/și)...* propoziția negativă conține adverbul *numai*, care semnifică o restricție de extensiune a funcției (= conceptului exprimat de predicat) [15]. Adverbul *numai* este uneori coocurent cu adjectivul *singur*, cu valoare de asemenea restrictivă (exprimă proprietatea unui obiect de a fi unicul care cade sub conceptul respectiv) : *Și nu numai* singură *mărirea lui Hristos veseliia ochii ucenicilor, ce și a lui Moisi* (p. 11). Propoziția afirmativă (introdusă prin *ci*) conține de obicei unul sau mai mulți constituenți care denotă faptul că o anumită clasă de obiecte, indicată ca extensiune a funcției predicative, este mai largă decît clasa indicată ca extensiune a aceleiași funcții în propoziția negativă ; cu acest rol apar adverbele cumulative *încă, mai vîrtos* (care exprimă adăugarea și insistența [16]), *și* ; adverbele alternează sau se combină în context. Constituenții *numai, încă (și), mai vîrtos (și), și* susțin ideea că o construcție de tipul *nu numai (că)... ci (încă/încă și/mai vîrtos/mai vîrtos și/și)...* se poate reduce la o echivalență, întrucît negarea unei restricții

[12] La o concluzie similară s-a ajuns anterior (v. Bîtea 1987, p. 501—502), interpretîndu-se relațiile de coordonare cu elementele corelative *nu numai, ci și* ca raporturi logico-semantice de conjuncție.

[13] Echivalența doxastică este un raport logico-semantic de implicație reciprocă stabilit între doi termeni, P_1 și P_2, care au valoare de adevăr identică (sînt ambii adevărați sau ambii falși) ; conectorul specific este *dacă și numai dacă... atunci... ;* în schema formei logice se include și operatorul modal *se crede că : se crede că, dacă și numai dacă* P_1, *atunci* P_2 ; v. Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, București, 1978 — în continuare Vasiliu 1978 —, p. 86, 93—94. Interpretarea pe care o propunem are ca model explicația prin implicație doxastică dată raportului adversativ cu conectorii *dar, însă* de către E. Vasiliu, în *op. cit.*, p. 65—66, 250—251.

[14] V. definiția functorului de negație a propoziției la Emanuel Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, 1984 — în continare Vasiliu 1984 —, p. 66, 84, 96—97.

[15] Funcția este o proprietate atribuită prin predicație unui obiect ; extensiunea funcției este clasa obiectelor care „cad sub conceptul" exprimat de funcție ; v. Vasiliu 1984, p. 38—39.

[16] „Mai cu seamă, mai ales, mai mult, cu atît mai mult" ; v. *Dicționarul limbii române literare contemporane*, IV, București, 1957, p. 688.

poate fi considerată, în mod firesc, echivalentă cu ideea de cumul (și de insistență).

Conjuncția *ci* apare uneori neînsoțită de adverbe. Acestea sînt subînțelese, sensul cumulativ fiind implicat de propoziția negativă care precedă conjuncția coordonatoare : *Dară nu săvîrșaște numai acéste preaslăvite, această bunătate mare a pocăinții*, ci *iaste alta și mai minunată, care face mintea să se mire și inima să se uimească* (p. 214–215). Adesea prezența adverbelor cumulative este exclusă de cea a elementelor cu rol de cuantificatori universali (de exemplu, adjectivul *tot*) care arată că mulțimea obiectelor care satisfac funcția predicativă este considerată în totalitate : *nu numai eu, ci* tot *creștinii cei ce să tem de Dumnezeu, îl vor ținea întocma cu sfîntul Nicolae și cu alți sfinți* (p. 52)[17].

În construcțiile cu elementele corelative *nu numai, ci nici/și*, avînd predicatul la forma negativă (de ex., *lui Dumnezeu, nu numai Moisi, ce și toată lumea nu-i iaste nici de o trebuință*, p. 134), există două negații. Adverbul *nu* care însoțește predicatul nominal *iaste de trebuință* are rolul unui functor de negație a predicatului și denotă că relația „a fi de trebuință", desemnată de funcția predicativă, nu are loc [18]. Adverbul *nu* din segmentul corelativ *nu numai* este un functor care are în domeniul său întreaga expresie propozițională : *lui Dumnezeu numai Moisi nu-i iaste nici de o trebuință ;* prin el se neagă această propoziție (care exprimă o restricție de extensiune a funcției predicative negate *iaste de trebuință*). Adjectivul pronominal negativ *nici o* este impus contextual de forma negativă a predicatului *iaste de trebuință*. Credem că de asemenea impus contextual este adverbul *nici* în propoziția introdusă prin relatorul *ci* din construcții ca : *vă poruncesc tuturor* [...] *să vă închideț prăvăliile și nici să vindeț, nici să cumpăraț nu numai de la creștini, ce* nici *de la turci, nici de la alții*, p. 27–28 (predicatul negat care impune ocurența adverbului *nici* este *să cumpăraț*). *Nici* nu îndeplinește rolul unui functor de negație, ci are valoare cumulativă și alternează în context cu *și* (v. supra : *ce* și *toată lumea nu-i iaste nici de o trebuință*). De aceea considerăm că structurile *nu numai... ci nici/și...* sînt alcătuite dintr-o propoziție negativă și una afirmativă în raport de coordonare prin conjuncția *ci* și s-ar putea explica semantic în felul în care am procedat la punctul 2. în legătură cu structurile *nu numai (că)... ci (încă/încă și/mai vîrtos/mai vîrtos și/și)...*

3. La nivel pragmatic avem în vedere rolul pe care construcțiile îl au în discurs, ca indiciu al scopului cu care au fost întrebuințate de către autor.

Structurile la care ne referim apar adesea în enunțuri polemice : *Între altele să cuvintează și aceasta cum că sînt strein și nu s-au cuvenit să fiu eu mitropolit. În Hristos sîntem toț una. Și apoi n-am fost numai eu episcop și mitropolit strein în Țara Românească, ci au fost și alții,*

[17] N. Mihăescu discută un tip de construcții în care termenul plasat după *nu numai* este „subsumabil ca sens" celui introdus prin conjuncția *ci* neînsoțită de *și* ; v. *Norme gramaticale și valori stilistice*, București, 1973, p. 40–41.

[18] Pentru distincția dintre functorul de negație a predicatului și cel de negație a propoziției, v. Vasiliu 1984, p. 53, 74–77, 84 ; cf. John Lyons, *Semantics*, II, Cambridge, 1977, p. 772–773, care susține existența unei negații predicative (asociate cu predicatul în propoziții adevărate sau false) și respinge principiul tradițional al echivalenței dintre negația predicatului și cea a propoziției.

mulți, precum să văd în condice și precum să politicéște în toată besérica, precum și domni au stătut și de țară și streini, ca și în toată lumea (p. 231)[19].

După negarea unei restricții implicate în context, autorul scoate în evidență printr-un efect de focalizare informația nouă, conținută în membrul al doilea al coordonării (după *ci*) : *„Că iată vestesc voao bucurie mare, carea va fi la tot norodul, că s-au născut voao astăz mîntuitor, carele iaste Hristos, Domnul, în cetatea lui David”* [. . .] *Și nașterea aceasta n-au fost numai mîntuitoare, ce și minunată* (p. 194–195).

Uneori construcția este folosită exclusiv pentru valoarea ei emfatică, fără a se introduce informații noi : *iar acesta pre carele l-au născut sfînta Fecioară cu adevărat iaste roadă noao, că iaste om zemislit din Duhul Sfînt și nu numai om singur, ce și Dumnezeu*, p. 198 (ambele idei fuseseră exprimate și anterior).

4. Concluzii

4.1. Analiza corpusului de exemple pune în evidență varietatea în planul expresiei a structurilor sintactice cu elementele corelative *nu numai (că), ci (încă/încă și/mai vîrtos/mai vîrtos și/nici/și)*. În limba literară actuală sînt preferate variantele *nu numai (că), ci (și)*.

Considerăm segmentele corelative ca analizabile în adverbele *nu* și *numai*, respectiv în conjuncția *ci* și adverbele *încă, mai vîrtos, nici, și*. În sprijinul acestei interpretări aducem argumente de natură sintactică (posibilitatea de a alterna sau de a suprima adverbele cumulative în context) și semantică (rolul adverbului *nu* de functor care are în sfera sa întreaga propoziție).

4.2. Structurile examinate exprimă, pe de o parte, incompatibilitatea a două propoziții (adică proprietatea lor de a fi una falsă – propoziția negată – și cealaltă adevărată [20]) în conformitate cu ceea ce „se crede” despre raportul logico-semantic dintre ele, iar, pe de altă parte, ideea de cumul. Datorită acestui conținut semantic, structurile la care ne referim sînt greu de încadrat într-un anumit tip de coordonare : adversativ, copulativ.

4.3. Aceste construcții au frecvență relativ mare în textul *Didahiilor* (am identificat 39 de exemple, lăsînd la o parte frazele cu anacolut) și sînt preferate structurii asemănătoare ca sens *atîta . . . cît (și) . . .*, care apare doar izolat. Abordarea pragmatică, în legătură și cu construcțiile de tipul *nu . . . ci . . .* (foarte frecvente în *Didahii* – aprox. 160 de ocurențe), permite concluzia că utilizarea acestui tipar sintactic este unul dintre procedeele retorice de bază ale textului. Menționăm că procedeul apare și în scrierile anterioare care conțin elemente de stil oratoric, *Cazania* lui Varlaam [21], *Cartea cu învățătură* a lui Coresi ; în aceasta din urmă, structura *nu numai . . . ce (și) . . .* înlocuiește uneori în pasajele

[19] Fragment dintr-o scrisoare adresată lui Brîncoveanu, în care Antim se dezvinovățește în legătură cu unele acuzații care i-au fost aduse.

[20] Vasiliu 1978, p. 250 etc.

[21] V. indicele manuscris alcătuit la Institutul de Lingvistică din București.

de *Tîlc* alte structuri sintactice din textul evanghelic la care se referă : *(Evanghelie) « Că și fiul omenesc,* **n**-*au venit să-i slujască lui,* **ce** *să slujască, și să dea sufletul lui izbăvire derept mulți ». (Tîlc) Iară cine* **nu numai** *slujaște* **ce și** *moare pentru slujba, — ce iaste mai mare decît aceasta și mai bună și mai minunată și mai pre sus și mai slăvită?*[22].

Variantele literare actuale ale construcției analizate, *nu numai (că)... ci (și)...*, apar în anumite texte de asemenea cu valorile discutate la punctul 3. : sublinierea termenilor unei opoziții în enunțuri polemice, scoaterea în evidență a informației noi, emfaza.

Un type structural de constructions syntaxiques aux éléments corrélatifs en Roumain

(Résumé)

L'auteur analyse du point de vue syntaxique, logico-sémantique et pragmatique quelques structures contenant les éléments corrélatifs *nu numai (că), ci (încă/încă și/mai vîrtos/mai vîrtos și/nici/și)*, selon des principes théoriques et méthodologiques de la grammaire fonctionnelle. La recherche repose sur des exemples tirés d'un texte rédigé en roumain ancien (Antim Ivireanul, *Didahii*).

Mai 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

[22] Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, I, București, 1914, p. 91.

FONOLOGIE, MORFOFONOLOGIE ȘI STRUCTURĂ MORFEMICĂ (STATUTUL DENTALELOR, PALATALELOR ȘI LABIALELOR ÎN NORD-VESTUL DACOROMÂNEI)

DORIN URIȚESCU

Profesorului Em. Vasiliu,
la 60 de ani

Se analizează, pe baza datelor oferite de NALR-*Crișana*, semnificația evoluției morfofonologice convergente a dentalelor, palatalelor și labialelor palatalizate pentru nivelul fonologic și pentru structura morfemică în graiurile de nord-vest ale dacoromânei.

0. După cum se știe, graiurile din nord-vestul teritoriului lingvistic dacoromân se caracterizează prin evoluția convergentă a dentalelor orale palatalizate, a palatalelor [ḱ, ǵ] și a consoanelor palatale rezultate din așa-numita palatalizare a bilabialelor [p, b]. Toate aceste consoane sînt reprezentate în graiurile amintite prin [t″, d″]: [frát″e] (pentru *frate*), [aúd″e] (pentru *aude)*, *o*[t″] (pentru *o*[ḱ]), [únd″e] (pentru *un*[ǵ]*e)*, [pt″ičér] (pentru *picior* ; în alte graiuri, [pḱ]*icior*, [ḱ]*icior)*, *al(b)*[d″] (pentru *albi* ; în alte graiuri, *al(b)*[ǵ]) etc.[1] (vezi, recent, Urițescu 1984 a, p. 294–296).

Procesul (istoric, vezi *infra)* poate fi descris cu ajutorul regulii (1) :

$$(1)\quad \begin{bmatrix} +\text{cons.} \\ -\text{sonant} \\ +\text{palatal} \\ -\text{strident} \\ -\text{cont.} \end{bmatrix} \dashrightarrow \begin{bmatrix} -\text{post.} \\ +\text{cor.} \end{bmatrix}$$

Regula (1) este posterioară palatalizării dentalelor și palatalizării bilabialelor (în stadiul [pḱ], [bǵ]).

1. Fenomenul a avut consecințe și asupra nivelului morfofonologic, fapt care, deși ni se pare ilustrativ și pentru statutul fonologic al consoanelor [t″, d″], nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea cercetătorilor.

1.1.1. O primă consecință morfofonologică se referă la apariția unei noi alternanțe în cazul substantivelor (și, probabil, al adjectivelor, deși nu dispunem de exemple) și verbelor cu rădăcina terminată în [t″, d″] care provin din [ḱ, ǵ]. La formele flexionare marcate printr-un „*i* final

[1] Excepție face, desigur, Țara Oașului, unde dentalele nu sînt palatalizate (vezi Urițescu 1984 a, p. 294–295 ; 1984 b, p. 393). Întrucît presupune o discuție aparte, nu ne interesează aici faptul că și consoana rezultată din palatalizarea lui [v] este în Crișana tot [d″]. Pentru disocierea dintre evoluția palatalizării bilabialelor orale și cea a palatalizării bilabialei nazale și a labiodentalelor, vezi și Ionescu 1969 ; Avram 1977 b. Nu ne vom opri (decît tangențial) nici asupra faptului că în unele arii (printre care și cea din sud-estul Crișanei) sunetele rezultate din evoluția convergentă la care ne referim au fost africatizate (vezi Urițescu 1984 a, p. 286–287 ; cf. și Urițescu 1987 a, p. 232–238).

afon" (pluralul și, respectiv, persoana a II-a sg. a prezentului indicativ și conjunctiv), morfem care nu apare însă și la nivel fonetic, înregistrăm [-ț], [-z(d)], alternanți caracteristici pentru /t, d/ : *mu*[t″] *e* „muche" — pl. *mu*[ț]; *rărun*[t″]e — pl. *rărun* [ț]; *mănun*[t″]*(e)* — pl. *mănun*[ț]; *genun*[t″] *(e)* — pl. *genun*[ț]; *un*[t″] — pl. *un*[ț]; *un*[d″]*e* „unghie" — pl. *un*[z] (mai ales pe valea Crișului Alb, unde apar și singulare de tipul *un*[z]*ie*, și pe valea Crișului Negru; în rest, numai sporadic); *jun*[d″] „înjunghii", pers. I sg. (dar mai ales *jund*, cu forma de pers. I sg. refăcută după modelul altor verbe cu rădăcina în [-d″] — *re*[d″]*a*, *rî*[d″]*e* etc.) — *jun*[z], pers. a II-a sg. (îndeosebi în jumătatea de sud a Crișanei); *îngenun*[t″] „îngenunchez", pers. I sg. (dar și *îngenunt*, formă refăcută, ca și *jund*, în partea de nord a Crișanei) — *îngenun*[ț], pers. a II-a sg. (în cazul acestui verb sînt însă mai frecvente formele cu rădăcina în [-ț], cu sau fără sufixul *-ez*, și cele cu rădăcina în [-t″], dar conjugate cu sufixul *-ez*) etc. (vezi NALR-*Cr.*, ms., I, h. 154, 170, 180, și răspunsurile la chest. [322], [366], [388], [390], [480], [944], [1013], [1029]).

Toate aceste cuvinte prezintă, desigur, și forme fără alternanță (deci cu [t″, d″]) înainte de /+i/ : *mu*[t″], pl., *rărun*[t″], pl., etc. În cazul unor substantive, de altfel, alternanța apare numai sporadic (pl. *ure*[ț] „urechi" este atestat numai în punctul 116 și este corectat; NALR-*Cr.*, ms., I, h. 51) sau lipsește (*o*[t″] și *pădu*[t″](*e*) au numai plurale fără alternanță; NALR-*Cr.*, ms., I, h. 25, 33).

Alternanța este înregistrată mai des în jumătatea de sud a Crișanei, aria de maximă frecvență cuprinzînd văile celor trei Crișuri (vezi h. 1).

1.1.2.1. Formele cu alternanță presupun o generalizare a regulii morfofonologice (2):

$$(2)\quad \begin{bmatrix} +\text{cons.} \\ -\text{sonant} \\ +\text{cor.} \\ -\text{expl. înt.} \\ -\text{cont.} \\ \alpha\ \text{sonor} \end{bmatrix} \dashrightarrow \begin{bmatrix} +\text{strid.} \\ +\text{ant.} \\ \alpha\ \text{cont.} \end{bmatrix} \Big/ \left\{ \begin{matrix} [-\text{cor.}] \\ [-\text{cont.}] \\ [+\text{sonant}] \end{matrix} \right\} \text{---} \underset{[+\text{FLEX.}]}{+[\text{i}] \left\{ \begin{matrix} + \\ \# \end{matrix} \right\}}$$

Regula (2) este limitată la flexiune (cf. *roti*, *învîrti*) și este condiționată de prezența după /i/ sau a unei limite morfemice (+) — cf. /frat + i + i/, forma de plural articulată cu articol hotărît de la *frate* —, sau a unei limite de cuvînt — cf. pl. nearticulat /frat + i/ (pentru celelalte restricții, vezi Urițescu 1986 a). Generalizarea ei a fost, fără îndoială, determinată inițial de restructurarea dentalelor palatalizate ([frát″e] „frate", de pildă, corespunde unei forme de adîncime /frat′ + e/). De altfel, în Țara Oașului, unde dentalele nu se palatalizează (dar [ḱ, ǵ] → [t″, d″], ca în restul Crișanei; cf. și Urițescu 1984 a, p. 294—295; 1984 b, p. 393), regula (2) nu este generalizată și are o formă identică cu cea din limba literară. În această arie am înregistrat o singură formă cu alternanță (punctele 215 și 218) — *genun*[t″]*e*; *genun*[ț] —, pătrunsă probabil dinspre sud (ilustrativ este, în această privință, punctul 219, în care apare pl. *genun*[ț], dar singularul este *genun*[t]*e*). Punctul 220 din Țara Oașului, singurul în care dentalele sînt palatalizate, are, în ceea ce

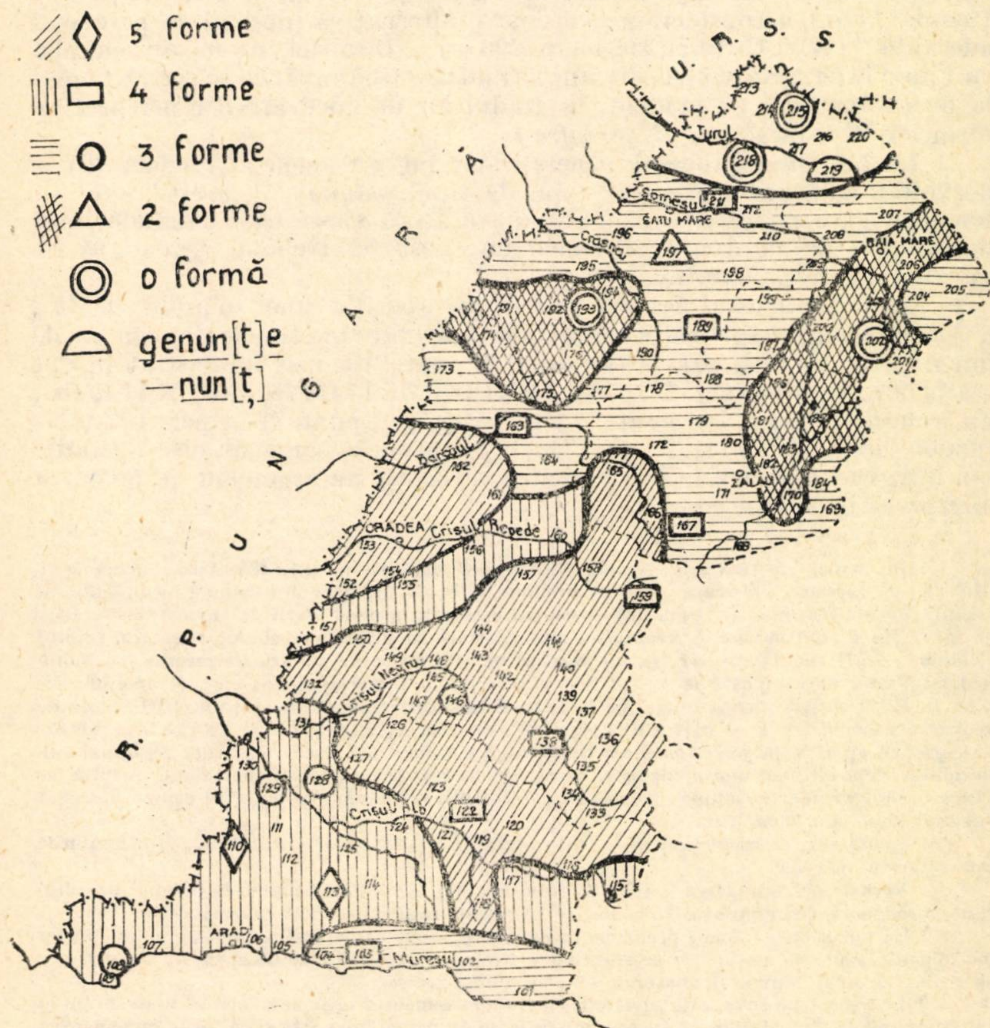
priveşte alternanţa la care ne referim, o situaţie asemănătoare cu celelalte graiuri din Crişana (vezi h. 1).

Generalizarea regulii (2) presupune însă restructurarea regulii (1) (restructurare automată, dacă ţinem seama de faptul că regula (1) nu lasă în urma ei alternanţe pe baza cărora consoanele /k̑, ǵ/ să poată fi

H 1.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN
CRIŞANA

Frecvenţa pluralelor în -ţ la subst. GENUNCHI, MĂNUNCHI, MUCHE, RĂRUNCHI, UNCHI



Cf. NALR-Cr., ms., I, h. 154, 180, şi chest. [322], [388], [480], [1013], [1029].

reconstruite). Altfel spus, dacă avem în vedere faptul că regulile morfofonologice precedă regulile fonologice (cf. și Hooper 1976, p. 17), trăsătura [+ coronal] nu poate reprezenta rezultatul realizării fonetice a fonemelor /t', d'/ (notate de unii cercetători — cf. Avram 1977 a — /ḱ, ǵ/), ci aparține acestora la un nivel care precedă aplicarea regulilor morfofonologice, nivel care poate fi cel de adîncime [2].

Am mai putea adăuga în trecere că, dacă am aplica în mod consecvent paradigma teoretică a fonologiei generative naturale, ținînd seama de faptul că [i] nu apare niciodată, în graiurile din Crișana, după [ț, z(d)] în forme de tipul celor analizate, regula (2) ar trebui formulată fără a presupune existența lui /i/ în plan morfofonologic [3]. Întrucît această analiză necesită o discuție mai extinsă (derivarea formelor de tipul [frắțî], [frắțîlor] etc.), o considerăm aici doar o alternativă (deși ni se pare mai adecvată [4]; cf. și Urițescu 1984 a, p. 296 ș.u.). De altfel, ea nu ar schimba cu nimic interpretarea pe care am formulat-o (schimbările se referă numai la forma regulilor și, evident, la gradul lor de adecvare din perspectiva formelor de suprafață: cf. și *infra*).

1.1.2.2. Cum procesul generalizării nu s-a încheiat, regula (2) a dezvoltat numeroase excepții — pl. de tipul *mănun*[t''], *ure*[t''] etc. —, fenomen care poate fi considerat o trăsătură specifică a subdialectului dacoromân de nord-vest. Formele de acest fel trebuie, așadar, să fie marcate la nivel lexical.

Urmarea acestui fapt o reprezintă apariția unor plurale în [t'', d''] la substantive în a căror rădăcină /t', d'/ provin etimologic din [t, d] (nu din [ḱ, ǵ]): pl. *cu*[t''] (sg. *cu*[t'']*e* „cute") a fost înregistrat în opt graiuri din Crișana (pct. 131, 153, 155, 164, 173, 174, 175, 191; NALR-*Cr.*, ms., chest. [1073]), iar *pun*[t''] (sg. *pun*[t'']*e* „punte") în pct. 131 (alături de *pun*[ț]) și 193 ([ε] *pun*[t''], [K] *pun*[ț]). Fenomenul, deși sporadic sau înregistrat pe arii mici [5], ar putea fi socotit un argument în favoarea interpretării pe care am propus-o.

[2] În analiza efectuată de Avram (1977 a; cf. mai ales p. 481, 485, 486), fonemele /t, d/ și /t', d'/ (acestea din urmă transcrise fonologic /ḱ, ǵ/; graiurile din Crișana nu îndeplinesc condiția formulată de autor — p. 481 — pentru existența a două serii de foneme: /t', d'/și /ḱ, ǵ/: [ḱ, ǵ] din cuvintele recente nu sînt păstrate ca palatale — cf., de exemplu, [kipíu̯] „chipiu"; ALR *s.n.* IV, h. 944 —, iar velarele urmate de vocale anterioare recente fie rămîn nepalatalizate, fie evoluează la [t'', d''] — cf., de pildă, [kimẹ́șa], [kemᵋẹ́șẹ], [t''imẹ́șẹ]; *ibidem*, h. 1219) se pot grupa numai pe baza unei trăsături redundante — [difuz]. O regulă de realizare a fonemelor /ḱ, ǵ/ ca [t'', d''] (vezi, de exemplu, Avram 1977 a, p. 490) ar fi însă echivalentă cu apariția pe plan *fonetic* a trăsăturii [+ difuz]. Or, dacă trăsătura [+difuz] este prezentă deja la nivel morfofonologic, o astfel de regulă nu poate fi postulată. Soluția ar putea fi, desigur, foarte simplă: specificarea trăsăturii redundante la un nivel de abstractizare superior celui morfofonologic.

De observat, de asemenea, că la fel se grupează și fonemele /t, d/ cu /č, ğ/ în graiurile din sud-estul Crișanei.

[3] Verbele de conjugarea a IV-a de tipul *împărți*, *auzi* ar presupune, la nivelul de adîncime, o rădăcină terminată în /ț/, respectiv /z/, regula respectivă fiind inversată.

[4] Ea pune, totuși, unele probleme în ceea ce privește caracterul natural al paradigmelor morfologice, căci, cel puțin din perspectiva morfologiei naturale, paradigmele de tipul *rînză*, sg. / *rînz*, pl. ar fi rare și nonnaturale (cf., de pildă, Dressler 1985).

[5] În treacăt fie spus, este probabil că comportamentul atît de diferit al unor forme în raport cu regula (2) ar trebui să fie pus în relație nu numai cu frecvența și statutul lor semantic, ci și cu norma graiurilor respective și cu influența limbii comune și a graiurilor vecine. Trebuie să precizăm, de asemenea, că statutul regulii (2) este diferit de cel din alte arii și din limba literară în toate graiurile în care dentalele palatalizate și palatalele au evoluat

1.2.1. Generalizarea regulii (2) primește o semnificație teoretică diferită dacă avem în vedere și un alt fapt : în aria în care labialele sînt palatalizate și înainte de [i] (deci și înainte de așa-numitul „*i* final afon") (nordul Crișanei ; vezi Uriţescu 1984 a, p. 296 ; cf. și Avram 1977 b), regula (2) se generalizează și asupra consoanelor [t″, d″] rezultate din acest proces (fenomen specific Crișanei ; vezi *supra*, nota 5) : sg. *știrb*, pl. *știr(b)*[z] (în unele graiuri — *știr(b)*[d″]) ; sg. *șchiop*, pl. *șchiop*[ţ] (alături de *șchiop*[t″]) ; sg. *limbă*, pl. *lim(b)*[z] (alături de *lim(b)*[d″]). (vezi h. 2) ; sg. *cerb*, pl. *cer(b)*[z] (pct. 185) ; sg. *orb*, pl. *or*[z] (pct. 173) ; sg. *știmp* „stîlp", pl. *știm(p)*[ţ] (11 puncte din nordul Crișanei) ; sg *barbă*, pl. [berz], [K] [bărd″] (pct. 190) ; ind. și conj. prez., pers. I sg. *ru(m)p*, pers. a II-a sg. *ru(m)p*[ţ] (*rum*[ţ], *ru*[nţ] — cf. Uriţescu 1987 b, p. 288 ; cca 29 de puncte din nordul Crișanei) etc. (vezi NALR-*Cr*., ms., I, h. 38, 109 ; NALR-*Cr*., ms., chest. [716], [1246], [1355]).

Excepțiile sînt și în acest caz numeroase : sg. *vulpe*, *aripă*, *slab*, *alb*, *plop*, *talpă*, pl. *vul(p)*[t″], *arip*[t″], *slab*[d″], *al(b)*[d″], *plop*[t″], *tăl(p)*[t″] ; ind. și conj. prez., pers. I sg. *scap (scăp)*, *crap (crăp)*, pers. a II-a sg. *scap*[t″] (*scăp*[t″]), *crap*[t″] (*crăp*[t″]) etc. (NALR-*Cr*., ms., I, h. 86, 88 ; NALR-*Cr*., ms., chest. [397], [983], [1323], [1330], [1361], [1516], [1861]).

1.2.2. Apariția consoanelor /t′, d′/ la finala temei unor astfel de forme poate fi interpretată (pe plan sincronic, desigur) în două feluri :

(a) /t′, d′/ reprezintă rezultatul unei reguli morfofonologice :

$$(3)\quad \emptyset \longrightarrow \begin{bmatrix} +\text{cons.} \\ -\text{sonant} \\ +\text{cor.} \\ +\text{palatal} \\ -\text{cont.} \\ -\text{expl. înt.} \\ \alpha\ \text{sonor} \\ \beta\ \text{nazal} \end{bmatrix} \Big/ \begin{bmatrix} +\text{cons.} \\ +\text{ant.} \\ -\text{cor.} \\ -\text{cont.} \\ \alpha\ \text{sonor} \\ \beta\ \text{nazal} \end{bmatrix} \text{———} + [\text{i}]\text{[6]} \left\{ \begin{matrix} [-\text{VERB}] \\ [-\text{Suf. } \textit{-esc}] \end{matrix} \right\}$$

Restricția referitoare la verbele care la prezentul ind. și conj. se conjugă cu sufixul *-esc* se datorește faptului că, în aria la care ne referim, formele verbelor de acest fel au fost restructurate fie în favoarea labialelor, fără aplicarea regulii (3), fie în favoarea rădăcinii terminate în /t′, d′/ (asupra cărora regula (3) este inoperantă) : *scopesc (scopi* „scuipa") sau *scop*[t″]*esc (scop*[t″]*i)*, *stropesc* sau *strop*[t″]*esc* etc. (vezi NALR-*Cr*., ms., I, h. 102 ; ALR *s.n.* I, h. 226, 232, 272).

convergent. Fără să ne propunem aici o clasificare din această perspectivă a tuturor graiurilor care prezintă fenomenul menționat, mai ales că, pînă la publicarea (eventual, integrală) a atlaselor lingvistice regionale, nu dispunem de material suficient pentru o astfel de întreprindere, se poate afirma că, avînd în vedere raritatea formelor de tipul *genun*[ţ], precum și absența celor de tipul *șchiop*[ţ], statutul regulii (2) este diferit în graiurile din Maramureș și Transilvania de cel din subdialectul crișean (cf. ALR I, I, h. 48, 52, 57, 69, 71 ; II, h. 165 ; ALRM II, I, h. 61 ; ALRR-*Mar*. I, h. 76, 81, 117, 130 ; II, h. 282 ; III, h. 813, 583 ; cf. și Vulpe 1984, p. 332).

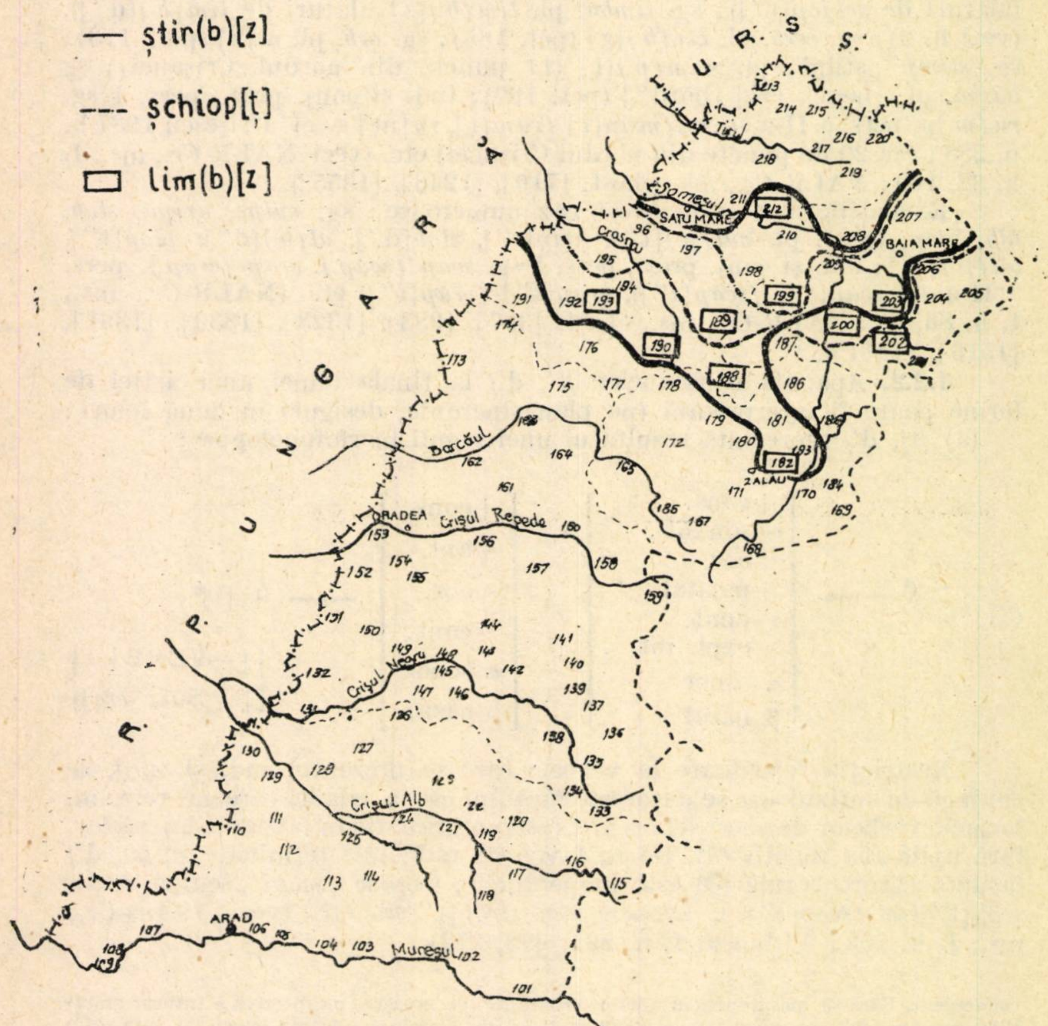
[6] Și regula (3) ar putea fi formulată fără a presupune prezența lui /i/ la nivel morfofonologic (cf. *supra* **1.1.2.1.**). Pentru argumente în favoarea acestuia, vezi însă și Vasiliu 1977, p. 249.

H.2

CRIȘANA

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN

Aria pluralelor în *-z*, *-ț* la formele LIMBĂ, ȘCHIOP, ȘTIRB



Cf. NALR-*Cr.*, ms., I, h. 95, 1175. 04,

În fonologia generativă standard, care se bazează pe admiterea ordonării extrinseci a regulilor (morfo)fonologice, am avea a face aici cu o schimbare în ceea ce privește relațiile dintre regulile (2), (3) : acestea, aflate inițial (și sincronic, în cazul unor forme ca *vulp*[t″], *lup*[t″] etc.) în ordonare contra-cumulativă ((2), (3)), au fost reordonate, rezultatul

fiind o ordonare cumulativă [7] ((3), (2)) (mai naturală, nonopacă, în raport cu prima; Kiparsky 1971; cf. şi Kiparsky 1982, p. 70 ş.u.; pentru rediscutarea acestor probleme, vezi Hooper 1976, p. 54 ş.u.).

Cum însă admiterea ordonării extrinseci are drept consecinţă posibilitatea formulării unor reguli foarte abstracte, neconforme cu formele de suprafaţă (ceea ce afectează şi posibilitatea stabilirii unor principii universale; vezi, de exemplu, discuţia din Hooper 1976, p. 53 ş.u., în special p. 74–83; cf. şi Szpyra 1984), principiul nonordonării din fonologia generativă naturală (Hooper 1976, p. 18-20) ni se pare mai adecvat pentru analiza noastră. În acest caz, regula (2) se aplică ori de cîte ori contextul specific se realizează. Faptul că nu se aplică la toate formele este în relaţie cu caracterul ei variabil (vezi *supra* **1.1.2.2.**).

(b) A doua posibilitate de interpretare, care ar elimina problema ordonării, ne este sugerată de analiza întreprinsă de Emanuel Vasiliu (1977) asupra unor aspecte fonologice ale palatalizării labialelor.

În această interpretare, regula (3) ar putea fi formulată ca o constrîngere asupra structurii morfemice. Regula (2) s-ar aplica, astfel, la nivel morfofonologic, asupra unor structuri preexistente de tipul /şt'irbd' + i/, /şt'opt' + i/ etc., iar excepţiile s-ar explica prin caracterul ei variabil.

În favoarea unei asemenea analize ar pleda interpretarea *istorică* a apariţiei regulii (3): aceasta are la bază o constrîngere care iniţial era operantă atît la nivelul structurii morfemice, cît şi la nivelul fonotactic (ceea ce Shibatani (1973) înţelege prin „M/PhTC") şi care presupunea obligativitatea apariţiei consoanelor [k̓, ǵ, ń] (mai înainte, a lui [j]) între bilabiale şi [i] (cf. Vasiliu 1968, p. 119–122; 1977, p. 248; cf. şi Uriţescu 1986b). Dispărînd mai întîi la nivel fonotactic (prin apariţia formelor — la început, numai fonetice — de tipul [pínten], [bíne], [mínte], [mńíntă], cf. ALR *s.n.* III, h. 655, dar şi prin absorbirea lui [i] final de către palatale — [lupk̓], [şk̓opk̓] etc.), constrîngerea la care ne referim rămîne doar la nivelul structurii morfemice, unde, însă, în urma restructurării unor reguli şi forme (ceea ce duce la apariţia morfemelor de tipul /mint + e/, /mńint + ă/, /piţig + ĭ/ — cf., de pildă, ALR *s.n.* I, h. 226 —, /lip + i/, /vorbǵ + i/ etc.), îşi restrînge domeniul de acţiune [8].

Dacă această analiză este acceptată, exemplul nostru ar pleda (e adevărat, prin intermediul unei *interpretări istorice)* în favoarea necesităţii formulării unor constrîngeri fonologice secvenţiale la nivelul structurii morfemice.

BIBLIOGRAFIE

ALR, I, I–II — *Atlasul lingvistic român*. Partea I, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu — Leipzig, 1942.

ALRM II, I — *Micul Atlas lingvistic român*. Partea a II-a, vol. I, Sibiu — Leipzig, 1940.

ALRR — *Mar.*, I–III — P. Neiescu, Gr. Rusu, I. Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş*, vol. I–III, Bucureşti, Editura Academiei, 1969–1973.

[7] Prin „ordonare contra-cumulativă" şi „cumulativă" redăm termenii englezeşti „counter-feeding", respectiv „feeding order". Ordinarea (3), (2) este intrinsecă (întrucît singurul factor implicat în determinarea ordinii de aplicare este informaţia dată în descrierea structurii regulilor).

[8] De altfel, o reanalizare morfofonologică a unei constrîngeri fonotactice ar ridica problema pertinenţei limitelor morfemice la nivel fonotactic.

ALR s.n., I—VII — *Atlasul lingvistic român*. Serie nouă, vol. I—VII, București, Editura Academiei, 1956—1972.
Avram, A., 1977 a — *Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialectele limbii române*, în SCL, XXVIII, p. 473—494.
Avram, A. 1977 b — *Preliminarii la o clasificare a graiurilor dacoromâne pe baza palatalizării labialelor*, în SCL, XXVIII, p. 277—288.
Dressler, W. O. 1985 — *On the Predictiveness of Natural Morphology*, în JL, 21, p. 321—337.
Hooper, Joan B. 1976 — *An Introduction to Natural Generative Phonology*, New York, Academic Press.
Ionescu, Liliana 1969 — *Palatalizarea labialelor în graiurile din Moldova*, FD, VI, p. 49—57.
Kiparsky, P., 1971 — *Historical Linguistics*, în W. O. Dingwall (ed.), *A Survey of Linguistic Science*, College Park, Maryland, University of Maryland Press, p. 577—649.
Kiparsky, P. 1982 — *Explanation in Phonology*, Dordrecht — Holland / Cinnaminson — USA, Foris Publications.
NALR-*Cr.*, ms. — I. Stan și D. Urițescu, *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*. Lucrare aflată în ms.
Shibatani, M. 1973 — *The Role of Surface Phonetic Constraints in Generative Phonology*, în „Language", 49, p. 87—106.
Szpyra, Jolanta 1982 — *The Concept of Rule Opacity and its Usefulness for Phonological Analysis — Evidence from Polish and English*, în „Studia Anglica Posnaniensia", XIV, p. 221—236.
Urițescu, D. 1984 a — *Subdialectul crișean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 284—320.
Urițescu, D. 1984 b — *Graiul din Țara Oașului*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 390—398.
Urițescu, D. 1986 a — *Theoretical Problems of Phonological Change and the History of Romanian Phonology*, în RRL, XXXI, p. 227—243.
Urițescu, D. 1986 b — *Sur quelques formes dialectales dans le latin populaire danubien*, în *Actes du XVIII*[e] *Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, vol. III, Trier, Université de Trier.
Urițescu, D. 1987 a — *Sincronie și diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, Timișoara, Universitatea din Timișoara.
Urițescu, D. 1987 b — *Continuitate formală în evoluția dialectelor limbii române*, în SCL, XXXVIII, p. 278—293.
Vasiliu, Em. 1968 — *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, Editura Academiei.
Vasiliu, Em. 1977 — *Unele aspecte fonologice ale palatalizării labialelor în limba română*, în CL, XXII, p. 247—249.
Vulpe, Magdalena 1984 — *Subdialectul maramureșean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 320—354.

Phonemics, Morphophonemics and Morpheme Structure (The Status of Dentals, Palatals and Labials in North-Western Daco-Romanian)

(Abstract)

Based on data from NALR-*Crișana*, the author analyzes the generalization of a morphophonemic (MP) rule and its phonemic significance: the restructuring of a phonological process. The morphophonemic behavior of the palatalized labials raises some theoretical questions. Its relation to the generalized MP-rule could be interpreted in two ways: two MP-rules with the No-Ordering Condition or (if one takes into account the historical interpretation) a morpheme structure constraint and a MP-rule.

Mai 1989

Universitatea din Timișoara
Centrul de Științe Sociale
Timișoara, b-dul V. Pârvan nr. 4

FUNCȚIA DIVERGENTĂ A REPETIȚIEI ÎNTR-UN POEM DE GEORGE BACOVIA

OLIMPIA BERCA și SMARANDA VULTUR

Se propune analiza structurii sintactico-sonore a poeziei *Decor* de G. Bacovia pentru a se evidenția mișcarea autoreflectantă a textului, reprezentarea diagramatică a sensului, derularea în două planuri a poemului : un prim plan, descriptiv („decorul"), și un plan secund, al „transcendenței negative".
Tiparul care formează baza desfășurării repetitive funcționează pe de o parte ca un *proces* de „saturare" a unei scheme date, pe de altă parte, ca un *mecanism* de sine stătător, ce sugerează caracterul dizolvant, negativ, al repetiției.

Poezia *Decor*, publicată pentru prima oară în 1904 sub titlul *Funebră* (cf. notele la Bacovia 1978, 480) și inclusă ulterior în volumul *Plumb* (1916), i-a apărut lui Tudor Vianu ca specifică pentru una din direcțiile în care a evoluat tehnica de lucru la Bacovia (într-o primă etapă a creației acestuia) : tendința „generalizării unei singure impresii", ducînd la „configurații decorative stilizate, cu o largă întrebuințare a refrenului" (Vianu 1973, 166), ce evocă simptomatic o anumită latură a simbolismului românesc (Vianu în articolul citat o asociază tehnicii macedonskiene din *Rondeluri*).

Reflexul în plan figurativ al unei asemenea atitudini lirice îl constituie o convergență pregnant pusă în valoare de text a tuturor nivelelor figurative și un anumit izomorfism al acestora, manifestat prin reflectarea la fiecare nivel în parte a unei mișcări de același sens, bazată pe „întărirea informației anterioare" (Manolescu 1987, 54), pe o tendință a structurii textuale de a se plia asupra ei înseși. Printre comentatorii poeziei *Decor*, N. Manolescu observă, folosind terminologia lui M. Riffaterre (Riffaterre 1983, 33), că procesul *semnificanței*, adică al convertirii *mimesisului* în *semiosis*, funcționează după un principiu integrator care „organizează textul în funcție de o *matrice* sau de o idee („decor de doliu"), cu ajutorul unui *model* („copacii albi, copacii negri") repetat în varianți („pene albe, pene negre", „frunze albe, frunze negre")" (Manolescu 1987, 55). La rîndul ei, Alexandra Indrieș remarcase : „dacă în fiecare cuplu în parte alternează obiecte de același fel, dotate cu însușiri diferite, în cele trei binomuri considerate împreună, alternează obiecte diferite dotate cu însușiri de același fel. Regia binară și regia ternară se interferează, compunînd un imaginar regizat de circularitate ; adică figura se închide în cadrul textului (vezi strofa finală)" (Indrieș 1984, 83).

La nivel semantic, acest tip de coerență este interpretat de N. Manolescu ca rezultînd dintr-un proces global de saturare sinonimică (1987, 54), în timp ce Alexandra Indrieș îl vede reflectat în mai multe aspecte ale textului : monosemia planului semnificației (semul *funerar*, cu o singură conotantă *disforic*, Indrieș 1984, 84), „neutralizarea simbolicii albului" prin „dominația simbolicii depresive, funerare a negrului", legătura metonimică ce se poate stabili între elementele componente *(copac, frunză*,

pasăre, parc) „întărind caracterul circular, repetitiv al compoziției" (Indrieș 1984, 84). În sfîrșit, o mișcare accentuat convergentă este imprimată textului de referința textelor bacoviene unele la altele (Indrieș 1984, 76; Manolescu 1987, 56), proces intertextual ce duce, cum arăta Gabriela Duda, la o „reliefare a conturului simbolic" al elementelor sale pe de o parte, la sublinierea unui „raport dialectic între *repetiție* și *diferență*, între *identitate* și *alteritate* pe de altă parte" (Duda 1986, 504). Ambele aspecte funcționează compensatoriu în raport cu numărul redus de elemente lexicale (Duda 1986, 501) utilizate în poezia de care ne ocupăm și cu caracterul eliptic al construcției de ansamblu, fondate pe alternarea structurilor verbale cu cele nominale și pe caracterul repetitiv al structurilor sintactice. După cum au arătat numeroși exegeți ai operei bacoviene, „în circuitul interior al operei", lexeme sau sintagme cum sînt și cele din poezia de față: *plîns, cad* (cf. Duda 1986, 497—498; asupra sensurilor simbolice ale „căderii" cf. și Flămînd 1979, 97), *regrete, rar, glas amar, decor, ninsoare, funerar, secular* („epitet prin care durata este hiperbolizată, traducînd sentimentul unui timp agresiv care, fiind mereu identic sieși, pare infinit de lung", cf. Indrieș 1984, 74) se încarcă de conotații bogate, apărînd ca „noduri ale unei rețele de asociații" (Indrieș 1984, 80), astfel încît „fiecare « nod » al acestei structuri spațiale (pe care o reprezintă un text particular — n.n.) este virtual încadrat și în alte planuri, unul ca alternativă a celuilalt, ceea ce concretizează tendința spre paradigmare a sintagmaticului" (Duda 1986, 504). Tendința aceasta e dusă la extrem în creația tîrzie a poetului, în acele poeme cu caracter lacunar, discontinue, a căror coerență nu poate fi refăcută decît prin raportarea la convențiile de lectură create de parcurgerea întregii opere bacoviene (Indrieș 1984, 80). Așadar, principiul repetitiv funcționează la Bacovia la nivele diferite de organizare a ansamblurilor subtextuale, textuale sau intertextuale ca o proiecție pe un *fundal* (fie el constituit din convențiile simbolice ale întregii opere, dintr-o schemă sintactică dominantă și recurentă, dintr-un tipar ritmic monoton, dintr-o rimă ce focalizează anumite unități sonore și semantice și relațiile dintre acestea) a unui *element de contrast* (un inventar lexical redus, o structură eliptică, o inversiune, un ritm discordant — cf. observațiile lui Vianu 1973, 167 asupra poeziei *Spre toamnă* — o aliterație, o asonanță sau o paragramă ce risipesc o rimă în lanțul sintagmatic) care asigură *dinamizarea* unui spațiu perceput inițial ca monoton, monocord, uniform. S-a descoperit prin sesizarea unei structurări de acest fel într-o mare parte a poeziei lui Bacovia tehnica „reliefării motivului" (Vianu, Rosetti, Pop 1966, 251—318) și cea „a izolării simbolului" (Duda 1986). S-a observat cu subtilitate, pe planul iconic al textului de care ne ocupăm, deci chiar pentru poezia *Decor*, *alternarea* ca reflex al unui principiu dinamic ce transformă „raportul dintre identitate și alteritate, similitudine și contrast" într-un „joc de transformări" (Indrieș 1984, 83).

În aceste condiții figurile sintactice (repetiția, paralelismul, simetria), ca și cele sonore, cum vom vedea ceva mai jos, capătă aspectul unor *diagrame* la nivelul cărora se exprimă gestica în același timp tautologică și divergentă, omogenizatoare și eliptică, deci paradoxală, întîlnită în spațiul reprezentat al poeziei bacoviene. Accentul pus pe sugestia obținută

prin „felul de organizare a materiei poetice mai mult decît pe substanța acesteia", tendința poeziei de a se transforma într-o „formulă a unei emoții", simptomatică pentru o „anumită stare a eului", pe care o supune unei radiografieri subtile și al cărei „corelativ obiectiv" tinde să fie, sînt după Eugen Negrici (1988, 113) trăsături caracteristice ale poeziei simboliste. Ele reflectă caracterul ei de „transfigurare" manifestată în plan sintactic printr-o dublă transcendere a textului propriu-zis : una de natură intertextuală, alta prin replierea substructurilor textuale asupra lor înseși, ce sugerează o mișcare inerțială, prezența unui gol ce trebuie învins. Versurile repetate ca refrene au ele însele o structură simetrică, în care valoarea antonimică a epitetelor e neutralizată prin tendința lor de a funcționa solidar, ca un reflex al unei priviri obosite și nediferențiatoare asupra obiectelor lumii și prin reproducerea aceleiași scheme sintactice. Dominant în text, acest impuls autoreflexiv este contracarat de diferiți factori de varière : „alternarea simetriilor binare cu cele ternare" (Indrieș 1984, 84), opoziția între strofele închise prin refrene-inel și versurile intercalate, izolate, opoziție ce duce la apariția a două texte contrapunctice — unul care trasează decorul în linii simple și convenționale (în raport cu spațiul întregii opere) și altul care „dinamizează peisajul" și introduce „tresărirea sufletească a artistului", „subiectivarea abia schițată" (după cum se exprimă Bacovia însuși în legătură cu poezia *Decor* ; Bacovia 1978, 480). Obiectivarea în formula compozițională și ritmică a poeziei a *conflictului* dintre inerția perceptivă (schimbări vagi de decor, uniformitate coloristică, fixitatea unghiului perceptiv moral și sufletesc : „decor de doliu, funerar") și deplasările înregistrate de „comentariul" versului izolat reverberează la mai multe nivele ale textului. El poate căpăta aspectul unei opoziții între valoarea structurantă și cea destructurantă a repetiției, percepută ca o inversare de semn : versurile refren care delimitează strofele se aglomerează în finalul textului, dezvăluind caracterul mecanic al procedeului. Structura enumerativă și cea polisindetică, izolarea grupurilor nominale și absența verbului favorizează reprezentarea diagramatică, înscenarea procesului de disoluție structurală pe care mișcarea autoreflexivă o poate genera, *golul* spre care se precipită brusc textul în final și pe care, conform simbolisticii bacoviene, căderea rară a ninsorii îl reflectă în planul imaginii (cf. și analiza la poezia *Rar* în Scarlat 1987, 54).

Mișcarea autoreflectantă funcționează, așadar, în același timp ca o modalitate de saturare a unei scheme, conform unui principiu global fondat pe sinonimie și izomorfism, și ca o învingere a inerției repetitive, prin folosirea valorilor contrastive pe care aceasta le poate genera, prin schimbarea nivelului textual la care se instaurează și prin schimbările ei de semn (pozitiv/negativ).

În aceste condiții caracterul stilizat și decorativ al poeziei se relativizează, ca și tendința textului de „a se corporaliza" (Manolescu 1987, 54), în măsura în care acesta e lucrat din interior de propriu-i principiu constitutiv. Întemeindu-se ca un „mic univers aflat într-un raport de paralelism cu universul real, coerent și autonom prin ritmul interior de care se lasă condus" (Manolescu 1968, 16), poemul simbolist de care ne ocupăm reflectă la nivel sintactic convertirea valorilor structurante ale repetiției în procedeu ce amenință să instaureze golul de sens, să înstăpînească funcționarea unei scheme al cărei singur conținut e exhibarea propriei fixi-

tăţi, refuzul materiei poetice de a se încărca de vreo semnificaţie anume. Procesul acestei convertiri e generator de ruptură şi e perceput ca o tensiune lăuntrică a textului, destabilizatoare. Un imperceptibil dezechilibru pe care regruparea finală a refrenelor îl transcrie sintactic, făcînd să iasă la suprafaţă ameninţarea lunecării finale în vidul irecuperabil, „reia" tema „căderii" pe care *Decorul* se întemeiază.

Raportul dintre două nivele figurative ale textului poate căpăta şi el aspectul unei mişcări de contrast, înscenînd trasee coezive diferite între elementele textuale, unul din nivele intervenind ca un factor omogenizator acolo unde celălalt nivel introduce o diferenţiere, făcînd să irupă în alt punct al textului tensiunea opoziţiei. Analiza integrării figurilor sonore în text iluminează, dintr-o direcţie mai puţin pusă în valoare de alte comentarii ale poeziei *Decor*, mecanismul textual mai sus schiţat.

Examinarea unui repertoriu bogat de rime (rimele excerptate exhaustiv din poezia unui număr de autori consideraţi simbolişti) arată că există sensibile diferenţe în modul de performare a tezaurului comun.

Analiza fonologică a rimei este interesantă în sine. Ea ne relevă *calitatea rimei* (determinată de natura vocalei accentuate — ascuţită ori gravă, deschisă ori închisă — , de numărul silabelor care urmează vocalei accentuate — rime monosilabice, bisilabice, trisilabice, de numărul sunetelor care intră în componenţa acestor silabe şi, în fine, de raportul dintre segmentul fonologic comun şi cuvintele puse în contact prin rimă). Simbolismul fiind un repertoriu de teme şi atitudini lirice este, simultan, şi un *limbaj*, fapt ce se reflectă la toate nivelurile lingvistice, dar, cu deosebire, în lexic. Pe de altă parte, rima, fiind o poziţie privilegiată a versului, face şi mai perceptibil acest limbaj, evidenţiind mulţimea lexemelor specifice *(fondul lexical comun)*. Interesant este însă că selecţia acestora nu se dovedeşte aleatorie, ci, în genere, individualizată după *criteriul fonetic*, încît, dacă în macrotext dispersia termenilor conotaţi simbolist este cvasiomogenă, se constată, totuşi, centre diverse de concentrare lexicală *(elementul fonetic fiind coagulantul)* pe verticala rimei. În schimb, termenii neselectaţi rimic evoluează în restul textului, menţinînd pe ansamblu densitatea lexicală specifică simbolismului.

Importantă pentru circumscrierea unei poetici a simbolismului este, aşadar, *analiza fonologică a sistemului rimic*, altfel spus clasificarea rimelor „din punctul de vedere al ecuaţiei sonore" (Hrabak 1983, 214). Acest fel de analiză face posibilă o tipologie a autorilor după construcţia sonoră a textului (cercetat din direcţia rimei).

Studiul ecuaţiei sonore efectuat asupra textelor cuprinse în volumul *Plumb*, de pildă, relevă faptul că poetul preferă în mod vizibil rimele sprijinite pe vocala deschisă *A*. Faţă de 30 de tipuri de rimă în *A* (*-a*, *-ace*, *-adă*, *-aj*, *-ală*, *-al*, *-albe*, *-ale*, *-alnic*, *-amă*, *-amnă*, *-ampa*, *-amuri*, *-anic*, *-ar*, *-ara*, *-ară*, *-are*, *-ari*, *-armă*, *-as*, *-asă*, *-astic*, *-at*, *-ată*, *-ate*, *-atec*, *-ato*, *-aţă*), doar 20 de rime sînt în I, 17 sînt în *E*, 15 în *O*, 16 în *U* şi 5 în *Î*. În sine, acest tablou nu spune însă mare lucru, mai semnificative ar fi cercetarea modului în care se distribuie, la nivelul textului, rimele şi apoi cercetarea consoanelor care precedă şi urmează segmentul de rimă, astfel încît să avem o diagramă completă a lanţului semnificantului în

desfășurarea lui segmentală. Iată cum se prezintă versurile în poezia *Decor* :

Copacii albi, copacii negri
Stau goi în parcul solitar ;
Decor de doliu, funerar . . .
Copacii albi, copacii negri.

În parc regretele plîng iar . . .

Cu pene albe, pene negre
O pasăre cu glas amar
Străbate parcul secular . . .
Cu pene albe, pene negre

În parc fantomele apar . . .

Și frunze albe, frunze negre ;
Copacii albi, copacii negri ;
Și pene albe, pene negre,
Decor de doliu funerar . . .

În parc ninsoarea cade rar . . .

(1978, 7)

Observăm existența a două registre rimice : acela în *-à(-àr : solitar, funerar, iar, amar, secular, apar, funerar* și *rar)* și în *-e* (respectiv în *-egri* și *-egre : negri* și *negre)*.

Rimele *negri/negri* (copacii *negri* — copacii *negri)* și *negre/negre* (pene *negre* — pene *negre ;* frunze *negre* — pene *negre)* — *tautologice* — reprezintă o categorie proprie poeziei simboliste. Datorită caracterului repetitiv al textului și, în special, datorită *modului în care refrenul se integrează în discursul poetic*, ca un element al strategiei discursive (interior, așadar, textului, nu adăugat lui), cuplurile de acest fel (în care cuvîntul *rimează cu el însuși)* sînt numeroase. Aceste rime, cu totul specifice, au un rol bine determinat în mecanismele textuale, contribuind, de la caz la caz : 1) la sublinierea (reliefarea) motivului ; 2) la potențarea sugestiei muzicale (prin repetiția ciclică) ; 3) la evidențierea circularității textului simbolist, la sugerarea mișcării duble, convergente și divergente, a textului simbolist.

Revenind la poema lui G. Bacovia și raportînd rimele la instrumentația sonoră a poeziei, pe de o parte, iar pe de altă parte interpretîndu-le pe dimensiunea oblică a discursului, constatăm existența unei texturi sonore figurative de mare densitate, dar, în același timp, de o extremă austeritate.

Din cele opt cuvinte antrenate în „melodia” dominantă a rimei *(-àr)*, două sînt identice *(funerar* apare în prima și în ultima strofă : *solitar / funerar ; funerar/rar)*. De fapt, termenul *funerar* e antrenat într-o construcție simetrică : 1) *solitar — funerar — iar ;* 2) *apar — funerar — rar*, în care *funerar* și *rar* sînt într-un raport de includere *(rime ecou)* și *iar — rar* formează o *rimă paronimă.* Tot o relație de paronimie dezvoltă și *apar* cu *amar. Solitar* cu *secular* sînt consonante nu numai prin segmentul final, ci și prin incipit (formează o *rimă aliterată).* Stocul sonor al termenilor din rimă distribuit nu aleatoriu, ci într-o *ordine dirijată*, e constituit dintr-un număr relativ redus de foneme. Dincolo însă de conexiunile sonore și strict lexicale, rimele au aici o funcție extrem de

importantă (care depășește dimensiunea frazei și implicit a strofei), exercitîndu-se la nivelul textului. Prin rimă se face legătura dintre cele două planuri ale discursului poetic : cel descriptiv propriu-zis *(decorul)*, un „prim-plan care are menirea de a semnala planurile secunde", și cel de al doilea plan, „al transcendenței", activ, acaparator, agresiv (este vorba de o „transcendență negativă" a întunericului și a aneantizării, cf. Dorcescu, 1988, 8). Sensul pasiv al *decorului*, al *aparenței*, e subliniat prin construcții nominale unde rima face parte dintr-un „bloc nominal" ca epitet al substantivului („parcul *solitar*" ; decor *funerar*" ; „glas *amar*" ; „parcul *secular*" și decor *funerar*"). Sensul activ al celui de al doilea plan e subliniat prin dominarea construcțiilor predicative ; rima însăși face parte dintr-un grup verbal, unde este fie *adverb*, fie chiar *verb :* „regretele plîng iar" ; „fantomele *apar*" ; „ninsoarea cade *rar*". Rima se integrează, deci, ca element de *relief* semantic, fonologic și sintactic, într-un sistem de paralelisme care configurează poezia (figură sonoră constînd în reiterarea aceleiași vocale în interiorul versului, reiterare ce traduce o anumită insistență și pune în evidență „timbre expresive" (Morier, 1975).

Remarcăm, totodată, *funcția asonanței*, aceea de a izola și de a focaliza, în același timp, „constituenții imediați" (Coteanu 1985, 60) ai enunțului poetic : grupul nominal și grupul verbal : „Cop*A*cii *A*lbi" ; „p*A*rcul solit*A*r" ; „Dec*O*r de d*O*liu" ; „*O* p*A*săre cu „gl*A*s am*A*r" ; „Străb*A*te p*A*rcul secul*A*r" ; „În p*A*rc . . . i*A*r" ; „În p*A*rc . . . ap*A*r" ; „În p*A*rc ninso*A*rea c*A*de r*A*r". Același rol îl are *aliterația*. Semnalăm o triplă aliterație : „*D*ecor *d*e *d*oliu" ; „În *p*arc, regretele *p*lîng" ; „*S*trăbate parcul *s*ecular". Raportul de contiguitate sintactică e marcat în plus prin aliterație . Aceasta conferă și coloratură stilistică legăturii dintre termeni (cf. Guiraud, 1979, 29). Dominantă la rimă, vocala deschisă, centrală *A*, domină și restul textului, într-o coerență care dovedește că, cel puțin pentru poezia simbolistă, ***idiostilul este și o problemă de fonologie***.

Dinamica textului simbolist este repetitivă, întemeindu-se pe principiile recurenței în cvasiidentitate. Cronologia sa este, așadar, ***circulară***, impresia finală (reconstituirea textului în receptor) nu se realizează prin *acumulare de informație*, ci prin accentuarea unui impuls informațional inițial. Ca urmare, sensul global este identic în esențialitatea sa cu sensul actualizat de fragment, după cum fiecare fragment conține în sine, *in nuce*, sensul global.

Rezultă de aici posibilitatea tiparului dat de „a se satura" la modul muzical — într-o variantă euforică a sa mizînd pe variația liberă a unui pivot textual —, dar și posibilitatea perceperii unei degradări pe care, redus la un element de „decor", deci la o simplă recuzită în căutarea unui sens refuzat, la o schemă lipsită de forță modelatoare, tiparul repetat o poate „provoca", o poate face vizibilă și lizibilă în text.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Bacovia 1978 — George Bacovia, *Opere*. Prefață, antologie, note, bibliografie de Mihail Petroveanu. Text stabilit, variante de Cornelia Botez, București, Minerva.

Coteanu 1985 — I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, II, *Limbajul poeziei culte*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Dorcescu 1988 — Eugen Dorcescu, *George Bacovia*, în „Orizont", 39, 1988, nr. 21, p. 8.
Duda 1986 — Gabriela Duda, *Simbol și simbolizare în poezia lui George Bacovia*, în SCL, 37, 1986, nr. 6, p. 493—508.
Flămînd 1979 — Dinu Flămînd, *Introducere în opera lui G. Bacovia*, București, Minerva.
Guiraud 1979 — Pierre Guiraud, *Les jeux des mots*, Paris, Presses Universitaires de France.
Hràbak 1983 — Josef Hràbak, *Introducere în teoria versificației*. Prefață de Mihai Pop. Traducere și note de Anca Irina Ionescu, București, Univers.
Indrieș 1984 — Alexandra Indrieș, *Alternative bacoviene*, București, Minerva.
Manolescu 1968 — Nicolae Manolescu, *Metamorfozele poeziei*, București, Editura pentru Literatură.
Manolescu 1987 — Nicolae Manolescu, *Despre poezie*, București, Cartea Românească.
Negrici 1988 — Eugen Negrici, *Sistematica poeziei*, București, Cartea Românească.
Riffaterre 1983 — Michael Riffaterre, *Sémiotique de la poésie*, Paris, Seuil.
Scarlat 1987 — Mircea Scarlat, *George Bacovia*, București, Cartea Românească.
Vianu 1973 — Tudor Vianu, *Opere 3. Scriitori români. Sinteze*, București, Minerva.
Vianu, Rosetti, Pop 1966 — * * * *Studii de poetică și stilistică*, Tudor Vianu, Al. Rosetti, Mihai Pop (ed.), București, Editura pentru Literatură.

La fonction divergente de la répétition dans un poème de George Bacovia

(Résumé)

Par l'analyse du niveau phono-syntaxique du poème *Décor* de George Bacovia, nous avons essayé de mettre en évidence quelques tendances propres à son fonctionnement textuel : un mouvement dominant autoréflexif, l'inscription diagrammatique dans la structure formelle du texte d'une gestualité dans le même temps tautologique et divergente, donc paradoxale, que nous retrouvons dans l'espace représenté de la poésie de George Bacovia. Ces caractéristiques dérivent d'une application à double sens (positif/négatif) du principe répétitif : la reproduction d'un schéma syntaxique par sa « saturation », progressive, jusqu'au moment où celui-ci tend à fonctionner comme simple mécanisme, enregistrant la dissolution, la dégradation, l'insinuation d'une vide menaçant. Ces mouvements de sens contraire peuvent être repérés à plusieurs niveaux de l'organisation du texte, contestant le caractère figé du « décor » et reflétant « la transcendance négative » de celui-ci aussi bien sur le plan du contenu, que sur le plan formel.

Aprilie 1989

Centrul de Științe Sociale
Universitatea din Timișoara
B-dul Vasile Pârvan nr. 4

[illegible]

La fonction divergente de la répétition dans la poésie de George Bacovia

(Résumé)

Par l'analyse du niveau phono-syntaxique du poème Decor de George Bacovia, nous avons essayé de mettre en évidence quelques tendances propres à son fonctionnement textuel : un mouvement dominant [illegible], l'inscription d'un paradigme dans la structure formelle du texte d'une [illegible] dans le même temps [illegible] et divergente, donc paradoxale, que nous retrouvons dans l'espace [illegible] de la poésie de George Bacovia. [illegible] d'une application à [illegible] (positif/négatif) du paradigme négatif : la répétition d'un schéma [illegible] par ses [illegible], régressive, jusqu'au [illegible] est [illegible] comme simple mécanisme, [illegible] la [illegible]. [illegible]

MĂRTURII TRANSILVĂNENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DESPRE LIMBA ROMÂNĂ (III): „VALACHICA" SAU „WALLICA"?

VIOLETA BARBU

Apelind la *oratio dominica* pentru a demonstra latinitatea limbii române, Samuel Köleséri, István Szalagy, Dániel Cornides și Johannes Seivert dezvoltă teoria înrudirii dintre valahă și galeză, preluînd indirect confuzia comisă de Andreas Müller în culegerea *Oratio dominica*, tipărită la Berlin în 1680.

În anul 1700, apărea la Londra, sub îngrijirea lui B. Mottus, culegerea *Oratio dominica, plus centum linguis, versionibus aut characteribus reddita* [1]. La p. 39, sub titlul „Valachica", este inserată rugăciunea domnească în limba română, după versiunea editată de Megiserus (OD_1)[2]; la p. 45, sub titlul „Wallica", aceeași rugăciune, de data aceasta în versiunea denumită în mod curent Stiernhielm-Milescu (OD_2)[3]. Cum s-a ajuns ca o limbă din grupul celtic, galeza vorbită în Țara Galilor (Wales), să fie ilustrată cu un text românesc, a arătat, cu eleganță și precizie, profesorul Eugen Coseriu. În două studii [4] dedicate carierei pe care rugăciunea domnească în limba română a avut-o în tipăriturile occidentale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, E. Coseriu a stabilit că: 1) textul rugăciunii *Tatăl nostru* în limba română s-a perpetuat, în majoritatea tipăriturilor apusene și mai ales în cele de tipul *oratio dominica*, în cele două versiuni amintite, OD_1 și OD_2, în diverse variante fonetice; 2) începînd cu culegerea alcătuită de Andreas Müller, *Oratio Orationum. Orationes Dominicae Versiones praeter Authenticam ferè centum* (Berlin, 1680), și pînă la Lorenzo Hervás, *Saggio Practico delle Lingue (Idea dell'Universo*, vol. 21, Cesena, 1787), OD_2 a figurat printre limbile celtice, ilustrînd limba galeză. Confuzia a fost provocată de Andreas Müller, din motive pe care acum ni le putem doar imagina [5]. Vreme de aproape un secol, această confuzie a fost preluată de la o culegere la alta, pînă cînd, în 1787, Hervás și-a dat seama [6] că

[1] Dr. Iacob Mârza a avut amabilitatea de a-mi furniza informații după exemplarul conservat în Biblioteca Batthyaneum din Alba-Iulia; îi mulțumesc și pe această cale.

[2] Pentru versiunea publicată de Hieronymus Megiser în *Specimen quinquaginta diversarum atque inter se differentium linguarum et dialectorum*, Francoforti, 1603, v. E. Coseriu, *Die rumänische sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, în SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 473—480; pentru raporturile ei cu alte versiuni românești, din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, v. Magdalena Georgescu, *Considerații filologice asupra unui vechi text românesc*, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 79.

[3] V. A. Bitay, *Un Tatăl Nostru românesc într-o carte suedesă din 1671*, în „Revista Istorică", XXI, 1935, p. 326—333; Georgii Stiernhielmi, *De linguarum origine Praefatio*, în *D.N. Jesu Christi S. S. Evangelia ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo*, Stockholmiae, 1671, p. 327.

[4] E. Coseriu, *Stiernhielm. Die rumänische Sprache und das merkwürdige Schicksal eines Vaterunser*, în „*Romanica*", VIII, 1975, p. 7—23, și *Andreas Müller und die Latinität der Rumänischen*, în RRL, XX, 1975, p. 327—332, ambele republicate, împreună cu alte contribuții (v. notele 2 și 25) la cunoașterea limbii române în Europa occidentală, în volumul *Von Genebrardus bis Hervás*, Tübingen, 1981.

[5] E Coseriu, *Stiernhielm*, p. 15; idem, *Andreas Müller*, în *Von Genebrardus bis Hervás*, p. 65.

[6] E. Coseriu, *Stiernhielm*, p. 17.

textul pe care culegerea lui John Chamberlayne [7] sau cea tipărită la Leipzig în 1748 [8] îl recomandau drept *Wallica* era, de fapt, un text românesc.

Numai că, mult timp înaintea lui Hervás, în primii ani ai secolului, un erudit medic transilvănean, Samuel Köleséri [9], avînd în față cartea tipărită la Londra în 1700, observă primul asemănarea izbitoare a celor două texte. Intrigat, Köleséri, cunoscător al limbii române, prin legăturile strînse pe care le întreținea cu domnitorul Constantin Brîncoveanu [10] și prin vizitele efectuate la curtea de la București [11], îi scrie savantului englez John Woodward [12], pe care-l cunoștea din vremea studiilor sale în Anglia. Köleséri se miră că două popoare, atît de distanțate unul de celălalt, pot să vorbească două limbi aproape identice. Și, spre a-și spulbera îndoielile, îl roagă pe învățatul profesor să-i furnizeze detalii asupra galezilor, asupra originii și evoluției limbii lor, dar, mai ales, cere să i se confirme că textul ce se poate citi în culegerea de la Londra, sub rubrica *Wallica*, aparține într-adevăr acestei limbi.

„Quis mihi scrupulum hujus rei eximet, an vera sit illa Wallica vestrae dialectus quam auctor praefati libri testimonio allegatorum, unde orationem istam exscripserit, sub titulo : « Linguae Wallicae » recensuit"[13]. Din nefericire, răspunsul lui Woodward — în cazul că a existat — nu ni s-a păstrat. În legătură cu dilema lui Köleséri mai posedăm doar o singură știre. Într-una din cele 22 de scrisori încă inedite, schimbate de medicul sibian cu o seamă de savanți europeni (dr. Peter Burmann, dr. Michael Schendo, Theodor Basilius) [14], Köleséri își alcătuiește un chestionar de pe urma căruia nădăjduia să obțină informații pentru capitolul consacrat limbilor vorbite în Dacia, dintr-o proiectată lucrare. Punctul al 13-lea din acest chestionar interesează îndeaproape ancheta noastră : „dacă valahii au o limbă asemănătoare cu a italienilor, galilor, spaniolilor, portughezilor și *a unei părți din englezi* (s.n.), ei ar putea avea aceeași origine ?"

[7] *Oratio Dominica*, Amstelodami, 1715 ; la rubrica *Wallicae*, p. 47, textul OD_2. Sursele acestui text, ca și pentru *Britannica veteri stylo, Hibernica et Scotica Provinciarum*, sînt, potrivit afirmațiilor editorului (p. 29), edițiile anterioare ale culegerilor similare.

[8] Culegerea poartă titlul *Magister linguarum*.

[9] V. J. Trausch, *Schriftsteller Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Kronstadt, 1870, II, p. 284—300 ; N. Vătămanu, *Învățați greci formați la Oxford și la Halle și legăturile lor cu românii la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, Bucureșt, 1970, p. 197—198.

[10] V. S. Jako, *Legăturile bibliofile și științifice cu Muntenia ale lui Samuel Köleséri, (1663—1732)*, în „Revista Bibliotecilor", VI, 1969, p. 372—375 ; C. T. Jiga, *Patru scrisori ale dr. S. Köleséri către Constantin Brîncoveanu*, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca", I—II, 1958—1959, p. 375—379 și N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brîncoveni*, în AAR, Mem. secț. ist., seria III, tom. XVI, 1935, p. 202.

[11] Ion Radu Mircea, *Constantin Brîncoveanu, Însemnări de taină*, în „Manuscriptum", XVI, 1985, nr. 4, p. 18, 23.

[12] Textul scrisorii lui Köleséri la J. Trausch, *op. cit.*, II, p. 299—300. Destinatarul este, probabil, profesorul de medicină și naturalistul englez John Woodward (1665—1722).

[13] J. Trausch, *op. cit.*, II, p. 300.

[14] Copiile acestor scrisori se păstrează la Arhivele Statului din Sibiu. Scrisoarea citată poartă cota B. B. 100, apud Lucian Cornea, *Un bibliofil transilvănean din prima jumătate a secolului al XVIII-lea la Sibiu*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, II, București, 1983, p. 82.

Toate aceste presupoziții au revenit peste o jumătate de secol sub pana celebrului epigrafist Johannes Seivert [15], editor al operei lui Samuel Köleséri [16]. În corespondența sa cu Dániel Cornides [17], îi semnalează acestuia scrisoarea adresată de Köleséri „an den berühmten Engelländer Woodward", prezentînd însă rezervele lui Köleséri drept niște certitudini. Or, această impresie se adîncește în momentul în care Cornides reușește să găsească și să-i trimită „das Wallesische Vaterunser", căci asemănarea acestuia cu textele românești este pentru Seivert evidentă [18]. Mai mult chiar, intrigat, Seivert caută o explicație istorică în stare să pună în contact cele două popoare și de aceea se întreabă dacă nu cumva galezii au fost o colonie de daci ori de geți [19]. Karl Gottlieb von Windisch [20], care a luat și el parte la această discuție, a fost mai prudent; el se îndoiește de existența unor astfel de colonii romane, ale căror limbi să fie urmașele latinei vulgare (*Bauerisch-lateinische Sprache*) și care, în ciuda distanței care le separă și a contactelor ulterioare cu alte popoare, să-și fi păstrat o atare asemănare [21].

O întrebare se impune în acest moment: care a fost textul procurat de către Cornides? Pentru a afla răspunsul, credem că nu trebuie să căutăm mai departe de mediul erudit transilvănean. Probabil că la îndemîna lui Cornides s-a aflat opera contemporanului său, István Szalagy (Salagy), *De Statu Ecclesiae Pannoniae Libri VII* (Quinque Ecclesiis, 1777)[22]. În capitolele XX al cărții I și XII al cărții a VI-a, istoricul ungur reia teoriile predecesorilor asupra originii latine a limbii române și asupra raporturilor sale cu italiana. Sînt invocați pe rînd Aenea Sylvio Piccolomini, Leunclavius, Chalcocondyl, Stephanus Zamosius (Szamosközi), Ioannes Lucici, Nicolaus Istvánfi. Într-o manieră obiectivă și imitîndu-și precursorii, Szalagy menționează expresia conștiinței colective a romanității românilor: „Ipsi autem non Valachos, sed Rumenios se apellant et sanguine Romano se prognatos gloriantur"[23]. Remarcile sale asupra firii românilor, „feroces alias, atque inhospitales"[24], compa-

[15] J. Seivert (1735—1785), epigrafist și filolog saxon, autor al repertoriului *Inscriptiones monumentarum*, Viennae, 1773; v. și J. Trausch, *op. cit.*, III, p. 286—294.

[16] Johannes Seivert a îngrijit ediția din 1780 a celei mai importante opere a lui Samuel Köleséri, *Auraria Romano- Dacica* (Posonii et Cassoviae), apărută în 1717.

[17] Dániel Cornides (1732—1787), bibliofil și bibliograf transilvănean. Scrisoarea lui Seivert către Cornides, datată 23 martie 1782, editată de A. Veress, *Vechi istorici unguri și sași despre istoria românilor*, București, 1929, p. 62.

[18] Scrisoarea lui Karl Gottlieb von Windisch către Dániel Cornides, 3 iulie 1782, editată de A. Veress, *op. cit.*, p. 62.

[19] După relatarea lui Windisch în aceeași scrisoare.

[20] Asupra opiniilor sale despre limba română, v. Violeta Barbu, *Mărturii transilvănene din secolul al XVIII-lea despre limba română* (I), în SCL, XXXIX, 1988, nr. 6, p. 484.

[21] N-a existat un contact direct între celți și populația autohtonă din Dacia decît într-o epocă anterioară cuceririi romane: v. Vlad Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des Keltischen Latène in Rumänien*, în „Dacia", XV, 1971, p. 171—238; cf. concluziile discutabile ale Virginiei Cartianu, *Urme celtice în spiritualitatea și cultura românească*, București, 1972.

[22] Szalagy (Salagy, Salagius) István (1730—1796), doctor în filozofie și teologie, a activat în Pécs; *De statu Ecclesiae* ... a apărut între 1777 și 1784. Tot lui Szalagy îi datorăm o disertație despre Columna lui Traian: *De Columna Romana milliaria*, Pécs, 1780, v. Szinnyei József, *Magyar irók élete es munkái*, XII, Budapest, 1908, p. 55—56.

[23] I. Szalagy, *op. cit.*, p. 51.

[24] Ibidem. Aceste remarci se întemeiau pe impresiile negustorilor italieni care făceau comerț cu țările române.

rabilă mai degrabă cu cea a germanilor decît cu blîndeţea italienilor, par să aducă o dezminţire acestei imagini pe care românii şi-au făcut-o despre ei înşişi.

Numai că argumentul lingvistic se dovedeşte a fi mai autoritar. Similitudinile românei cu limba italiană nu mai erau o noutate pentru istoricii din secolul al XVIII-lea, chiar dacă unii, precum Fr. Sulzer, se străduiau să probeze lipsa de temeinicie a acestei teorii. Valoarea intervenţiei lui Szalagy trebuie însă căutată în modul în care este privită originea limbii române. Înainte de Griselini [25], Szalagy arată că limba valahă se trage din latina vorbită în Illiricum ,,sermo vulgaris, militaris et rusticus''. Dar, într-o controversă lingvistică, esenţial este apelul la texte. Szalagy recurge, potrivit tradiţiei istoriografice, la una din culegerile de texte comparate, de tipul *oratio dominica*, şi anume la *Magister linguarum*, editată la Leipzig în 1748 [26].

Intenţia sa de a proba latinitatea limbii române s-a văzut dejucată de o ciudată similitudine între textul valah şi cel care reprezenta limba ,,Vallica, quod in Principatu Valliae quae est provincia Britanniae, hodiedum sermo''. Iată textele [27]:

Versio Vallica (S_1), p. 52	*Versio Valachica* (S_2), p. 52
Paerinthele nostru	Parintye nostru
cela ce esti en cheri,	csela cse jesh in cseri.
Svintzas caese numele teu.	Svenczie sze numelye tuo.
Vie enperetzie ta.	Vii Imparaczia ta.
Facaese voe ta, cum en tzer	Facse sze voja ta cum in cseri
ase si pre paementu.	asha shi pe pamuntul.
Paene noastre tza saetzioase	Punye nostru csaszecsio
dae noae astezi.	da noo asztesz.
Si lase noae datorii le noastre,	Shi lasza noo datorilye nostre,
cum si noi se laesem	cum shi noi leszam
datornitzilor nostri.	datornicsilor nostri.
Si nu dutze pre noi la ispitire;	Shi nu ducs pe noi la iszpitira;
Tze ne mentueste preno i	Shi mentujeste pe noi
de viclianul. Amin.	de hitlianul. Amin.

S_1, publicat de Szalagy sub numele de *Vallica*, reprezintă versiunea oferită de spătarul Nicolae (Milescu) lui Stiernhielm (OD_2) şi care a fost reprodusă, tot sub *Wallica*, de către Müller şi Chamberlayne. Cît despre S_2, se poate recunoaşte cu uşurinţă OD_3, varianta lui OD_2, adaptată ortografiei maghiare de Birndorff şi editată pentru prima oară de către Cham-

[25] V. E. Coseriu, *Griselini, das Rumänische und das Vulgärlatein*, în *Stimmen der Romania. Festschrift für W. Theodor Elwert zum 70. Geburstag*, Wiesbaden, 1980, p. 545—546.

[26] I. Szalagy, *op. cit.*, p. 52.

[27] Întrucît greşelile, inclusiv cele de segmentare, pot constitui indicii preţioase în filiaţia acestor texte, le-am păstrat ca atare, fără să intervenim cu nici una din operaţiile prevăzute de editarea diplomatică (normalizarea punctuaţiei, segmentarea corectă a cuvintelor, completarea abrevierilor; v. Fr. Masai, *Principes et conventions de l'édition diplomatique*, în ,,Scriptorium'', IV, 1950, fasc. 2, p. 177—193).

berlayne sub *Walachicae*, cu mențiunea „aliter"[28], fiindcă pe aceeași pagină exista deja un text valah : OD_1. Sîntem de aceea îndreptățiți, să presupunem că sursa citată de Szalagy (*Magister linguarum*, Leipzig, 1748)[29] a avut ca model *Oratio Dominica* a lui Chamberlayne. Dar juxtapunerea celor două texte OD_2 și OD_3 a fost oare rezultatul spiritului de observație al istoricului transilvănean care își dăduse seama de identitatea lor sau el s-a limitat, pur și simplu, la a relua opinii formulate anterior?

Într-adevăr, nu e ușor de dat un răspuns la această întrebare, astfel încît am recurs la o analogie. În intervalul 1700–1780, *oratio dominica* a fost folosită ca argument lingvistic, după cunoștințele noastre, doar de doi savanți transilvăneni : István Szalagy și Martin Schmeizel [30].

Profesor de drept la Universitățile din Halle și Jena, M. Schmeizel a fost cel mai activ istoric saxon din prima jumătate a scolului al XVIII-lea. Datorită cursurilor și conferințelor ținute în Germania, Schmeizel a adus însemnate servicii cauzei românești. Aceste cursuri ne-au parvenit mulțumită notițelor luate de studenții săi ; au fost integrate deja în circuitul științific conspectele prelegerilor ținute la Halle și conservate actualmente la Arhivele Statului din Sibiu [31]. În colecțiile BAR se află alte două manuscrise legate de personalitatea istoricului saxon : *ms. lat. 163*, *De Scriptoribus ad res Hungariae pertinentibus*, cuprinzînd o bibliografie a operelor istorice și geografice relative la Ungaria, Transilvania, Croația, Slovenia, Dalmația, Bosnia, Valahia și Moldova [32], și *ms. lat. 132*, *Collegium de Rebus Transilvanicis Schmeitzelianum* [33]. Acest conspect al cursului ținut la Universitatea din Jena a fost efectuat de Michael Albrich, pastor în scaunul Rupea [34].

Într-un apendice la secțiunea istorică a cursului, se tratează despre originea românilor (*De origine Vallachorum*)[35]. Urmași ai coloniștilor romani aduși în Dacia de către Traian, românii se numesc ei înșiși *Romunyos*. În mod obiectiv, către aceeași concluzie duc limba lor, obiceiurile, înfățișarea exterioară și riturile. Acestor argumente extrase din Toppeltin, Schmeizel le adaugă propria sa opinie, verificată *de visu* : locuitorii satului Zărnești, de lîngă Brașov, ar fi urmașii coloniei romane Zernensium, menționată în *Pandectele censoriale* din *Corpus juris civilis*. Același exemplu, ne întîmpină și în capitolul dedicat descrierii geografice

[28] Birndorff a furnizat lui Chamberlayne și textele în limbile rusă, poloneză, cehă, dalmată și croată : el a fost reprezentatul bisericii reformate din Transilvania și Ungaria la curtea reginei Ann Stuart ; v. *Oratio Dominica*, p. 40–41.

[29] În ciuda eforturilor noastre, culegerea de la Leipzig ne-a rămas inaccesibilă.

[30] Martin Schmeizel (Schmeitzel) (1679–1747) ; pentru activitatea sa v. J. Trausch, *op. cit.*, III, p. 185–204.

[31] V. A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 227–228.

[32] Cele două țări române se află la f. 327^v–328^v.

[33] Conținutul și structura în șase cărți a acestui manuscris se aseamănă mult cu cele ale unui alt *Collegium privatissimum*, descris de J. Trausch, *op. cit.*, vol. III, p. 200, al cărui ultim posesor a fost Emerich von Iancsó.

[34] Un indiciu pentru datarea manuscrisului îl poate constitui scrisoarea lui Petrus Bod către Michael Albrich, coligată cu conspectul la f. 106^r și purtînd data 1745, aceeași cu cea înscrisă pe prima filă a manuscrisului similar indexat de Trausch.

[35] *Ms. lat. 132* BAR, f. 56^v.

a Marelui Principat al Ardealului, într-unul din paragrafele referitoare la românii din Țara Bîrsei [36].

În *De Statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania* (Jenae, 1722), Schmeizel arată că valahii „reliquiae sunt et fragmino ex coloniis Romanorum"[37], realitate confirmată de limba lor și de faptul că se numesc pe ei înșiși „Romunyos, h.e. Romanos". Lucrare cu caracter enciclopedic, *Versuch einer Historie der Gelehrtheit* (Jena, 1728) îmbrățișează toate compartimentele științelor umaniste. În cadrul filologiei, Schmeizel realizează o prezentare sumară a principalelor limbi și grupuri de limbi, dintr-o perspectivă analitică și comparată, aplicată însă fără consecvență. În grupul al VII-lea și ultimul, după limbile: I ebraică, II greacă, III latină, IV limbile romanice (franceza, italiana, spaniola, portugheza), V germană, VI olandeză, engleză, scoțiană, daneză, suedeză, norvegiană și saxona vorbită în Transilvania, este plasată valaha [38], alături de rusă, poloneză și de ceha vorbită în Boemia, ca limbi mai puțin importante. Faptul că valahii folosesc „die Russischen Characteren" în scris, iar în oficierea serviciului divin „die Russische Sprache", constituie motive suficiente pentru ca limba valahă să nu capete dreptul de a fi considerată limbă romanică[39]. Schmeizel însuși mărturisește că scrierile și cărțile în limba valahă care i-au căzut sub ochi sînt extrem de puține.

Un argument decisiv în problema caracterului latin al limbii române este rugăciunea *Tatăl nostru*, din care Schmeizel repoduce un fragment[40]:

„Tatal nostru
csine gieschi en csér,
svintzáske numele teu.
Fie emperatzia ta.
Fie voija ta, cum in cser,
ascha pre pemünte.
Puine nostre den de toate siyle" etc.

Deși autorul trece sub tăcere sursa, se poate recunoaște textul OD_I (versiunea Megiser), într-o variantă fonetică pe care n-am putut-o regăsi ca atare în nici una din culegerile cunoscute, și nici printre variantele manuscrise publicate de Lorenzo Hervás [41]. În bibliografia generală, de care Schmeizel s-a slujit în redactarea capitolelor privitoare la caracterul principalelor grupe de limbi, apare însă, alături de bine cunoscutele culegeri ale lui Gesnerus, Megiserus, Stiernhielm și Wilkins, și un alt izvor, menționat astfel: „*Das Vater unser in mehr als Hundert Sprachen*, Augs-

[36] *Ms. lat. 132*, f. 27ᵛ; de asemenea, ca și alți istorici transilvăneni, Schmeizel menționează și numele românesc al unor localități: e.g. *Gyërgyen* f. 34ᵛ, *Clus* f. 35ʳ etc.

[37] M. Schmeizel, *op. cit.*, p. 21, n. 4.

[38] M. Schmeizel, *Versuch einer Historie*, p. 382–383.

[39] M. Schmeizel, *op. cit.*, p. 383.

[40] *Ibidem.*

[41] Dintre acestea, cea publicată sub nr. 264 prezintă cîteva soluții ortografice și fonetisme asemănătoare variantei publicate de Schmeizel. Textul nr. 264 a fost trimis din Moldova lui Hervás, ca să ilustreze varianta aflată în uzul comun (public și privat): L. Hervás, *op. cit.*, p. 219. Spre exemplu: *svintzáske* (Schmeizel), *stynzaskusi* (nr. 264), cf. *szvinczie sze* (nr. 265), *sfine inschase* (nr. 266), *svenczie sze* (nr. 267), *svintaicese* (nr. 268); *cser* (Schmeizel), *cer* (nr. 264), cf. *czeru* (nr. 263), *cserui* (nr. 265), *ceriu* (nr. 266), *csseri* (nr. 267), *tzer* (nr. 268); *pemünte* (Schmeizel), *pemynt* (nr. 264).

burg in Fol."[42], ușor de identificat ca fiind *Oratio Dominico polyglottôs kai polymorphôs*, Augsburg, s.a., editată de Johann Ulrich Krausse. Confruntarea culegerii de la Augsburg cu opera lui Schmeizel pune în evidență îndeosebi două aspecte : a) Schmeizel plasează valaha în capitolul al VII-lea, printre ,,restul limbilor", ce nu și-au găsit locul în primele șase grupe distincte ; aceeași clasificare se poate regăsi, cu aproximație, în lucrarea lui Chamberlayne, dar ea nu concordă deloc cu cea a lui Krausse, pentru care *Valachica* are o poziție bine definită, a unsprezecea, în familia celor douăsprezece limbi și idiomuri romanice ; b) cartea lui Johann Ulrich Krausse moștenește, probabil din culegerea londoneză de la 1700, al cărei număr insuficient de exemplare era chemată să-l suplinească[43], confuzia *Wallica* — *Valachica*, publicînd OD_1 sub titlul *Valachica* (p. 12) și OD_2 sub *Wallica* (p. 14).

Rezultă deci că Martin Schmeizel, consultînd culegerea de la Augsburg, care conținea două texte românești, repartizate sub două rubrici distincte, n-a făcut nici o legătură între ele, deși, așa cum rezultă și din *ms. lat. 132*[44] și din opera *Versuch zu einer Historie der Gelehrheit*[45], el nu ignora cu totul limba și realitățile românești, ceea ce ne îndeamnă să presupunem că, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, ,,teoria" de care ne ocupăm nu cîștigase un teren prea mare.

Este posibil, în fond, ca un savant transilvănean de origine maghiară sau saxonă să observe sau nu confuzia comisă de Andreas Müller, în funcție de gradul său de inițiere în domeniul limbii române. Ceea ce ni se pare însă mai surprinzător este faptul că lingviști englezi precum Mottus, editorul culegerii din 1700, sau John Chamberlayne[46] s-au lăsat înșelați de autoritatea colecției alcătuite de filologul german ; ei cunoșteau, fără îndoială, mai bine decît el limba vorbită de vecinii lor din Țara Galilor. În plus, le stăteau la îndemînă instrumente de lucru în limba galeză : dicționare[47], gramatici[48] și chiar un studiu de etimologie comparată, ce releva afinitățile dintre galeză și irlandeză, latină, greacă, engleză și germană, *Archeologia Britannica*, publicată de Edward Lluyd în 1707[49].

Pe de altă parte, lumea est-europeană, din care făceau parte și țările române, ca și cea orientală încetase să mai fie, cel puțin pentru cercurile erudite engleze, tărîmuri exotice, ce puteau fi populate nestingherit cu proiecții ale imaginației. Thomas Smith, beneficiarul textelor transcrise de Nicolae spătarul[50], nu este decît unul din numeroșii orientaliști cu preocupări filologice. Firele corespondenței sale ne duc către

[42] M. Schmeizel, *op. cit.*, p. 348.

[43] *Oratio dominica*, p. 1.

[44] *Ms. lat. 132*, f. 56^v, impresia pe care i-au lăsat-o românii din Zărnești.

[45] M. Schmeizel, *op. cit.*, p. 383, afirmația privitoare la cărțile românești, ce i-au stat la dispoziție.

[46] (1666—1723), poliglot, cunoscător a 16 limbi.

[47] E.g. John Davies, *Antiquae Linguae Britannicae ... Dictionarium duplex*, 1632 ; Thomas Jones, *Welsh and English Dictionary*, 1688.

[48] John Davies, *Antiquae Linguae Britannicae rudimenta*, 1621.

[49] V. *Celtic studies in Wales*, edited by Elwyn Davies, Cardiff, 1963, p.157—158.

[50] V. Letiția Turdeanu Cartojan, *Une relation anglaise de Nicolae Milescu : Thomas Smith*, in ,,Revue des études roumaines", II, 1954, p. 145—152 ; Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *Știri noi despre spătarul Nicolae Milescu și relațiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în BOR, LXXXIX, 1971, nr. 3—4, p. 326—334.

George Hickes[51], întemeietorul filologiei comparate a limbilor saxonă, francă și islandeză, a cărui lucrare *Linguarum veterum septentrionalium Thesaurus gramatico-criticus et archeologicus*, Oxford, 1704–1705, a fost utilizată și de Martin Schmeizel[52], către Jasper Watson, filolog și orientalist, către Edward Bernard[53], căruia i se datorează un interesant vocabular etimologic, *Etymologicon Britannicum : Vocabularum Anglicorum et Britannicorum Originae Russicae, Sclavonicae, Persicae et Armenicae*[54], ce pune pentru prima oară în relație limbile din grupul celtic insular cu limbi slave și orientale.

Au fost imaginate mai multe scenarii, în încercarea de a explica eroarea a cărei victimă a fost Andreas Müller[55]. Dar, în spatele acestei confuzii, provocate într-un mod aproape mecanic din cauza celor două etnonime ce consunau[56], trebuie să întrevedem însă o analogie mai complexă, favorizată de jocul etimologic. Nu trebuie uitat că, vreme de aproape două secole, istorici de toate orientările au recurs la acest argument simplu și comod, pentru a explica originea diverselor etnii, inclusiv a poporului nostru.

Or, într-adevăr, *walsch* și *valacus* se află plasate la extremitățile aceluiași lanț etimologic : **Walhos* (trib celtic) — *Wealas*, *Wealhas* (celții galezi) — v. germ. *Walha* („romanicii" din Franța și Italia) — germ. mod. *welsch* (italian). Din germanică, *walha* a trecut în *sl. *vlah* (orice populație romanizată avînd contact cu vechii slavi, „generatim homo romanae originis")[57].

Aceste analogii erau îndeajuns de seducătoare pentru nu puțini istorici care au derivat pe *vlah* din germ. *welsch*. Numai Johannes Troester a urmărit pînă la capăt drumul trasat de etimologie : în opera sa *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* (Nürnberg, 1666), Troester este de părere că printre alte variante, *Walache* ar putea să aibă drept sursă numele populației *Gallen* sau *Wallen*[58], opinie care nu se bucură de prea multă încredere în ochii istoricului Jozsef Benkő. Deși nu o menționează *expressis verbis*, concluzia sa răspicată încheind examenul critic al etimologiilor propuse de precursorii săi îl vizează, credem, tocmai pe Troester : „Valachi enim nec ex Wallia, nec ad Volga Transilvaniam immigrarunt"[59].

Spre deosebire de reprezentanții concepției etimologice asupra istoriei, savanții din secolul al XVIII-lea încep să se lase cîștigați de

[51] (1642–1715), decan la Worcester : *Bodleian Library, Ms. Smith 50*, f. 77, scrisoare a lui Hickes către Smith, din 1677. Datorez amabilității dr. Andrei Pippidi aceste informații.

[52] M. Schmeizel, *op. cit.*, p. 348.

[53] *Bodleian Library, Ms. Smith 47*, f. 37, scrisoare a lui Edward Bernard către Smith, 7 decembrie 1676.

[54] Apărut ca apendice la George Hickes, *Institutiones Grammaticae Anglo-Saxonicae et Moeso-Gothicae*, Oxford, 1689.

[55] E. Coseriu, *Stiernhielm*, p. 15 ; idem, *Andreas Müller*, p. 65.

[56] E. Coseriu s-a gîndit, printre altele, la posibilitatea ca Müller să fi confundat rubricile, deoarece pe fișele pe care și le extrăsese din prefața lui Stiernhielm titlul *Walachica* a fost prescurtat *Wal.* : *Andreas Müller*, p. 65.

[57] V. Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977, p. 125.

[58] J. Troester, *op. cit.*, p. 327–328. În secolul al XIX-lea problema va fi reluată de M. S. Mökesch, *Beweise für die celtische Abstammung der Walachen oder Rumänen*, Hermannstadt, 1867.

[59] Benkő József, *Transsilvania. Sive Magnus Transsilvanicae Principatus*, Vindobonae, 1778, vol. I, p. 476.

seriozitatea argumentelor lingvistice. Nici Köleséri, Szalagy, Seivert, Cornides sau Windisch nu s-au mai gîndit deloc să asocieze etimologic etnonimele *Walsch* și *Valacus*, ceea ce probabil ar fi atras după sine rezolvarea problemei care-i preocupa în sensul elucidării confuziei. Enigma ,,înrudirii'' celor două limbi avea să mai supraviețuiască încă un secol, tocmai fiindcă raționamentul etimologic, ce determinase, fie și numai în chip inconștient, confuzia lui Müller, fusese ulterior abandonat. Era rîndul lingvisticii comparate să-l înlocuiască, spre marele profit al istoriografiei. Dar această nouă disciplină își avea și ea arcanele ei.

Témoignages transylvains du XVIII^e siècle sur la langue roumaine (III) : «Valachica» ou «Wallica» ?

(Résumé)

La fortune de l'*oratio dominica* en roumain dans les recueils occidentaux connut un épisode étrange : confondue avec le gallois *(Wallica)*, dans le recueil *Oratio Orationum* rédigé par Andreas Müller en 1680, la langue roumaine fut considérée jusqu'à la fin du siècle suivant apparentée à cette langue du groupe celte.

Cette fausse similitude entraîna dans un long débat au sujet de l'origine de la langue et du peuple roumain, quelques savants transylvains: Köleséri Samuel, Salagy István, Johann Seivert, Dániel Cornides et Karl Gottlieb von Windisch. Les textes utilisés par eux, ainsi que les sources, nous offrent de nouveaux éléments pour l'étude de la filiation de l'*oratio dominica* en roumain au XVIII^e siècle.

Mai 1989

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

ETIMOLOGIA CUVÎNTULUI *MOCAN* ȘI IMPLICAȚIILE LUI ETIMOLOGICE

VASILE C. IONIȚĂ

Etimologiile propuse pînă în prezent pentru cuvîntul *mocan* sînt neconvingătoare. Pe baza sensului „ridicătură de pămînt” al lui *moc*, sens nemenționat de dicționare, dar conservat în toponimie, precum și pe baza cîmpurilor semantice și a principiului „etimologiei colective” se propune o etimologie pentru cuvîntul *mocan*.

Familia bogată a cuvîntului *mocan* (*mocană*, *mocancă*, *mocănaș*, *mocăncuță*, *mocănesc*, *mocănește*, *mocănete*, *a mocăni*, *mocănie*, *mocănime*, *mocănit*, *mocăniță*, *mocănos*), pletora semantică a cuvîntului-temă și a derivatelor, precum și numeroasele sale atestări în literatura populară și cea cultă etc. conferă o anumită greutate acestui cuvînt, cu sensul de bază „nume dat locuitorilor (români) din regiunile muntoase (în special ale Transilvaniei)”, mai exact „ciobanilor din regiunile muntoase (ale Transilvaniei)”.

Modificările de sens (restrîngeri sau extensiuni), cauzele acestora și repartiția geografică au fost analizate de Stelian Dumistrăcel[1], care remarca, printre altele, că etimonul acestui cuvînt este încă necunoscut, etimologiile propuse fiind neconvingătoare [2].

Dicționarele mai noi explică pe *mocan* din *moacă* „măciucă” derivat cu suf. *-an*, așa cum procedează și DLR trimițînd cuvîntul la *moacă*, propriu-zis la varianta sa *moc*, variantă care nu este unică, deoarece sînt înregistrate, în afară de *mog* (perechea sonoră a lui *moc*), și *moache*, *moagă*, *moahă*, *mochiu*, *mîcă*, *mogă* și *mucă* (s.v. *moacă*).

Așadar, *mocan* este un derivat al lui *moc* alcătuit cu suf. *-an*, considerat „sufix al calității, cu ajutorul căruia se formează în limba română augmentative, depreciative, derivate care denumesc pe purtătorii unei calități, nume proprii (mai ales de animale), masculine de la feminine și nume de locuitori”[3].

Cînd este vorba de „nume de locuitori”, *-an* reprezintă de fapt o variantă a lui *-ean*, născută pe teren românesc și se folosește în locul lui *-ean* în două situații clare : *1)* cînd tema se termină în *-ău* (*băcăuan* < *Bacău*) și *2)* cînd tema se termină într-o consoană a cărei alterare se evită astfel (cf. *lipscan* < *Lipsca*)[4]. Privitor la cea de a doua situație,

[1] *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 90—93.

[2] *Ibidem*, p. 91. B. P. Hasdeu compară rom. *mocan* cu it. *macú* „orfan” în Brescia, *mècan* „băiat” în Val-Tellina = celt. *mak*, *makan* „fecior” (*Cuvente den bătrîni. Limba vorbită între 1550 — 1600. Studiu paleografico-lingvistic cu observații filologice de Hugo Schuchardt*, tomul I. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 282). În observațiile sale, H. Schuchardt remarcă existența lui *mocan* în maghiară (*mokány*), dar consideră că rom. *mocan* și celt. *mac* „sînt însă mult prea îndepărtate” (*ibidem*, p. 492). Existența lui *mokány* la maghiari se explică prin „trecerea de la români la unguri” (Hasdeu, *op. cit.*, p. 544) ; vezi, de asemenea, Cioranescu, nr. 5368, precum și nota lui G. Mihăilă (Hasdeu, *op. cit.*, p. 606).

[3] Marieta Pietreanu, *Sufixul* **-an**, în SMFC, II, p. 93.

[4] Idem, *ibidem*, p. 98, unde sînt citați : Sextil Pușcariu, *Contribuții la gramatica istorică a limbii române*, București, 1911, p. 14 ; Ștefan Pașca, *Sufixe care indică apartenența locală*, în DR, VII, p. 158.

SCL, anul XL, nr. 5, p. 477—487, București, 1989

Marieta Pietreanu conchide : ,,Prin urmare, temele în *-c* și *-g* dau naștere unui sufix nou, varianta *-an* a lui *-ean*"[5].

Dacă ,,porecla" *mocan* ,,cioban (din ținuturile muntoase)" indică o calitate a acestor locuitori și se bazează pe cele două sensuri de bază ale lui *moacă (moc)* : ,,măciucă, bîtă" sau ,,cap (al unei ființe)", atunci derivarea cu *-an* (sufix al calității) nu ridică probleme și vom admite că *mocan* înseamnă (a însemnat inițial) ,,(ins) purtător de măciucă sau a cărui armă principală este (a fost) măciuca" (cf. *toporan* ,,ostaș înarmat cu un topor") ori ,,(ins) cu capul de un anumit fel — să zicem — mare, disproporționat" (cf. *colțan* ,,om sau animal cu colții mari" sau *căciulan* ,,țăran care poartă căciulă")[6].

Considerăm însă că aceste caracteristici sînt nerelevante, iar motivația este puțin probabilă.

Lipsește, după cîte se pare, explicațiilor și exemplelor date de DLR o verigă din lanțul semantic al lui *moacă (moc)* și tocmai aceea în măsură să justifice derivatul *mocan* ,,locuitor al unor ținuturi înalte", respectiv sensul ,,ridicătură de teren". DLR nu a surprins însă, în sursele folosite, acest înțeles, așa cum s-a întîmplat și cu alte cuvinte. Este îndeobște cunoscut faptul că unele cuvinte au dispărut întru totul sau și-au pierdut parțial sensurile înainte de a fi fost înregistrate în lucrări scrise, spre deosebire de altele, păstrate în documente sau care au avut măcar șansa de a se fi conservat în nume proprii, în speță, în cazul de față — fiind vorba de relief — , în toponimie, așa cum este situația lui *moacă*, înregistrat de noi la nord-vest de Reșița, pe hotarul satului Moniom (județul Caraș-Severin) : *Moaca*, deal de formă rotundă, care se evidențiază în peisajul înconjurător, și *Mochița*, un altul în imediata vecinătate, de înălțime mai mică. Aceste două exemple nu sînt, probabil, unicele în toponimia ținuturilor românești.

Există și alte mărturii indirecte care probează că *mocan* înseamnă ,,locuitor al ținuturilor înalte" și că numele nu e motivat de caracteristicile amintite mai înainte : ,,mocani zicem la munteni", ,,mocani, oameni de la munte", ,,mocanii străini din Țara Ungurească și din Țara Românească, *cum și alți munteni* (sublinierea noastră, V.I.), ce vor ieși cu oile lor la iernatic . . ." (exemple extrase din DLR, s.v. *morcan)*. Diversele explicații date pentru *țuțuieni*, *momîrlani*, *moroieni*, *moțîrgani* și chiar pentru *moți* (vezi scurte rezumate ale unor diverse opinii la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 296, n. 5 ; p. 297, n. 5 ; p. 302, n. 3) sînt contradictorii și vizează diferite caracteristici fizice sau psihice, cînd de fapt, după opinia noastră, în cele mai multe cazuri, aceste denumiri se sprijină pe ideea de ,,oameni ai înălțimilor" : cf. *țuțui* ,,ridicătură" sau *țuțuleu* ,,vîrf de deal"[7].

[5] *Art. cit.*, p. 98.

[6] Exemplele din M. Pietreanu, *art. cit.*, p. 96.

[7] Cuvinte care explică numele *țuțuian* ,,cioban din Ardeal ; poreclă dată ardeleanului . . ." (DE) ; vezi și Șt. Pașca, în DR, VI, p. 466, n. 1, unde se ocupă de tema acestui apelativ. Deși nu face obiectul articolului de față, semnalăm totuși sinonimia dintre *moț* și *țop* ,,poreclă dată moțului" (Laura Vasiliu, *Sufixe substantivale cu -r- expresiv*, în SMFC, V, p. 38) ; cf. *moțîrgan*, *momîrlan* etc., discutați în cuprinsul prezentului articol.

DLR înregistrează separat pe *macă* (cu varianta *macá)* „măciucă, bîtă", și nu ca variantă a lui *moacă*, la un loc cu *mîcă*, *mucă* etc., sinonime în privința sensului „măciucă, bîtă", dar îl raportează la *moacă*, ca soluție etimologică (s.v. *macă)*. Acest cuvînt vine, pe de o parte, în sprijinul clarificării etimologiilor cuvintelor *măcău*, *a măci* ș.a., iar pe de altă parte, se încadrează, indirect, în același cîmp semantic cu *mocan*. Așa, de exemplu, *măcău* cu sensurile „măciucă", „epitet pentru un om înalt și prost", precum și „nume dat unor obiecte de formă rotundă, umflată" (cf. diminutivul *măcăuț* „chibrit" și „lemnuș la suveică") este explicat etimologic prin magh. *manko* (DLR, s.v. *măcău*)[8]. În afară de diminutivul amintit, sînt evidente derivatele din *măcău* : *măcărău*, *măcărel*, *măcăuș*, *măcăreț*, *măcăuț*, toate înregistrate de DLR. Or, existența lui *macă* explică cu evidență pe *măcăug*, după cum îl explică și pe *a măci* „a bate, a strivi", așa cum din *ciomag* provine *a ciomăgi* sau din *măciucă a măciuca*, nefiind nevoie să se apeleze la etimoane străine : cf. *a măci*, variantă a lui *a meci* (< scr. *mečiti)*, precum și *a moci* (< magh. *močiti) ;* cf. DLR (s.v.).

O altă dovadă în sprijinul a ceea ce voim să demonstrăm, aparent fără legătură cu *mocan*, este cuvîntul *măguiață* „ridicătură de pămînt; mușuroi", raportat de DLR la *măgăoaie*, cuvînt înregistrat cu „etimologie necunoscută"; *măguiață* provine din * *măguie* (cf. *măhuie*, menționat de DLR), care, la rîndul său, derivă din *mag (măg)*, radical în variantă sonoră al lui *mac (măc)*, după cum *moc* are varianta sa sonoră *mogă (moagă)*.

În felul acesta se constituie perechile de radicali : *mac/mag* și *moc/mog*, pe care îi considerăm „radicali primari expresivi". „Primari" pentru că au, indubitabil, o vechime apreciabilă, imposibil de precizat, vechime probată și de „scurtimea" lor. În privința acestui criteriu de apreciere a vechimii s-a făcut observația că „majoritatea cuvintelor care semnifică detalii de teren și caracteristici ale izvoarelor rîurilor sînt foarte vechi și de aceea scurte ; mărimea lor medie (sub raport scris) nu trece de trei-patru semne grafice"[9]. „Expresivi" pentru că, la origine, fonemele din alcătuirea lor conțineau în sine o încărcătură emoțională, un potențial de expresivitate, mult mai pronunțate în cazul vocalelor deschise sau al labialelor, comparativ cu celelalte vocale și consoane[10].

Încercarea noastră de a clarifica etimologia unor cuvinte cu ajutorul „radicalilor primari expresivi" este, relativ, asemănătoare cu procedeul grupării cuvintelor pe cîmpuri semantice, care „are o mare însemnătate pentru înțelegerea evoluției sensurilor, deci și pentru etimo-

[8] Vezi și Zorela Crețu, *Sufixele peiorative*, în SMFC, IV, p. 186.

[9] A. V. Superanskaja, *Structura imeni sobstvenogo. Fonologia și morfologia*, Moscova, 1969, p. 43.

[10] Referindu-se la *momîie*, B. P. Hasdeu *(op. cit.*, p. 280) consideră cuvîntul „de origine *copilărească*" și dă exemple și din alte idiomuri (infra nota 36) „fără ca să urmeze neaparat trecerea dintr-o limbă în alta"; în continuare citează observația lui G. von der Gabelentz : „Nepoțelul meu obișnuia să denumească toate lucrurile rotunde cu cuvinte monosilabice, care constau din *m—m* și o vocală intermediară care era cu atît mai joasă, cu cît lucrul era mai mare. Astfel numea *Mum* un tablou mare rotund, *Mom* luna sau un ceas de buzunar, *Mim-mim-min-mim* stelele (plural prin reduplicare !)" (traducerea editorului). Am putea deci vorbi de „formații infantile" și în epoci aparținătoare „copilăriei" fiecărui popor.

5—c. 1479

logie"[11], cu deosebirea că gruparea propusă de noi nu este o grupare pur semantică, ci și una formală, dar nu întîmplătoare.

Și pentru a nu despărți aspectul formal de cel semantic, vom încerca o sinteză a sensurilor pe care le avem în vedere, limitîndu-ne în articolul de față la radicalii *mac/mag*, *moc/mog*, *muc/mug*, *mam*, *mom* și *mum*. Am fi dorit să prezentăm în această sinteză și o ierarhizare a sensurilor, ceea ce ar fi însemnat și includerea factorului cronologic, căci sensurile considerate a fi „de bază" sînt, implicit, și „cele mai vechi". Dar stabilirea priorității cronologice a unor sensuri față de altele se dovedește o întreprindere dificilă și riscantă. Așa, de pildă, sensul „ridicătură de pămînt", pe care îl considerăm sens de gradul I, se suprapune cu cel de „ființă obscură, supranaturală; duh rău etc.", sens de gradul II. Cît privește legătura dintre „ridicătură de pămînt" (element material) și „ființă supranaturală" (element ireal), nu vom insista aici, ea fiind îndeobște cunoscută. Rezumăm foarte pe scurt motivația acestei relații : sediul unor astfel de personaje este, de regulă, muntele, pădurea, codrul ; apoi, ridicăturile de pămînt, tumulii naturali sau artificiali, adăpostesc morminte, tezaure și, inerent, duhurile care le patronează. Așa se face că multe din cuvintele discutate au ambele sensuri, iar cînd unul dintre ele lipsește din articolul glosat de dicționare este de presupus că, în cele mai multe cazuri, el a existat.

Din sensul „ridicătură (mai mare) de pămînt" se nasc în mod firesc denumiri ale celor care populează locurile respective, iar într-o etapă ulterioară s-au născut denumirile unor obiceiuri, ritualuri, dansuri populare etc., practicate de aceștia, care vor împrumuta numele creatorilor (ale beneficiarilor și ale celor care le practică)[12].

Este un fapt bine cunoscut ca să mai insistăm asupra lui că locuitorii de la șes au ironizat felul de a fi, modul de a vorbi, de a se mișca, aspectul în general al muntenilor, și în acest fel numele („poreclele") purtate de ei au devenit sinonime cu diverse denumiri ale unor însușiri, de regulă negative : „(ins) greoi, cu mișcări încete, leneș, necioplit, prost etc.". Nu numai *mocan* se găsește în această situație, ci și alte nume ca : *cioban*, *mocîrțan*, *mocofan*, *momîrlan* etc. Denumirile acestea depreciative s-au extins și asupra altor categorii sociale. Mai mult chiar, prin analogie, s-au creat cuvinte noi, sensurile s-au îmbogățit : cf. *mocîrcă* „femeie butucănoasă" sau „fată neîndemînatică, mototoală", cuvînt explicat de DLR din *moc*[13].

Ridicăturile de pămînt de dimensiuni mici erau, în multe cazuri, și „semne de hotar", cum este cazul lui *măgură*, *măhuie*, *momîie* etc., cuvinte care posedă ambele sensuri[14].

O „movilă" artificială creată ad-hoc din lemne, pietre, bulgări de sare (vezi *mîglă*), deci o aglomerare de obiecte în sens larg, o grămadă,

[11] Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, p. 16.

[12] Cf. *mocancă*, *mocăneasca*, *momîrlanul*, *țuțuianca* (jocuri populare) ; *de-a momîrlanul*, *țuțuiul* (jocuri de copii) etc.

[13] Explicat din *moc* cu „grupul expresiv -*îr*-", ca și *țopîrcă* (*țop*) ; cf. Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 38.

[14] Cf. înrudirea dintre sp. *mogote* „montagne isolée" și v. port. *mogo* „piatră de hotar" (B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 278) ; vezi, de asemenea, frecventele sinonimii ale lui *movilă*, *gomilă*, *moșandră* etc. (V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1982, p. 143—144).

a împrumutat denumirea movilei naturale, a unei ridicături de pămînt. Transferul semantic este firesc; el aparţine categoriei cuvintelor născute prin metaforă [15].

Nu am epuizat întreaga suită semantică prin aceste exemple, căci mecanismul metaforizării, al comparării unui obiect cu altul, al metonimizării etc., cuprinde un spectru mult mai bogat, încît nu surprinde faptul că acelaşi cuvînt înseamnă : „ridicătură de pămînt", „duh rău", „semn de hotar", „măciucă" sau obiect concret de o anumită formă (sferic, umflat ; referitor la forma fructelor unor plante, la cea a unor organe anatomice etc.) sau că, prin derivare, iau fiinţă denumiri ale unor locuitori, ale unor datini, jocuri populare etc.

Înainte de a proceda concret la stabilirea etimologiilor unor cuvinte menţionate de DLR cu „etimologie necunoscută" sau la îndreptarea altora pe baza argumentelor enunţate pînă în acest punct al observaţiilor noastre sînt necesare cîteva precizări :

a) reconstituirea „radicalilor primari expresivi" nu este rezultatul unui demers forţat, efectuat doar pe temeiul asemănării formale, ci unul obţinut din disocierea radicalului (sau temei) de mijloacele de derivare; totodată ne-am bazat, cînd lucrul a fost posibil, pe numele proprii care l-au conservat, respectiv pe „documentele de arhivă" ale toponimiei sau ale antroponimiei, atît cît am avut cunoştinţă de ele : existenţa radicalului *mom* este probată de diminutivul evident *momic* „ridicătură de pămînt de dimensiuni variate", dar şi de oronimul *Moma*, de numele topic *Momaia*, precum şi de antroponimele *Moma*, *Momu* ;

b) o altă precizare necesară este aceea că nu am exclus din discuţie cuvintele moştenite sau împrumutate, nu pentru a le contesta etimologiile stabilite deja şi acceptate de lucrări lexicografice (deşi pe unele le punem sub semnul îndoielii), ci doar pentru a atrage atenţia că „radicalii primari expresivi" sînt evidenţi şi în asemenea exemple, chiar dacă ei nu aparţin inclusiv limbii române : recunoaştem, de exemplu, radicalul *măc* în *măciucă*, pe *măg* în *măgură*, pe *mam* în *mamelă*, primele două elemente moştenite, cel de al treilea neologism ; am pus la îndoială însă etimologii ca cea indicată pentru *măcău* sau *a măci* (vezi supra), ne exprimăm şi o altă părere despre *măciucă* sau propunem o explicaţie pentru obscurul *măceş* etc.

Acestea sînt argumentele succint prezentate. Urmează să vedem în ce măsură pot servi clarificării etimologice a cuvintelor luate în discuţie, capabile de a se supune acestui principiu combinat din aplicarea „etimologiei colective" [16] şi utilizarea „radicalilor primari expresivi".

1. *MAC* (cu variantele *MĂC*, *MÎC*)

Măciucă este considerat cvasiunanim ca provenind dintr-un lat. **matteuca* (S. Puşcariu, *Et. Wb.*, I, nr. 1011 ; Candrea—Densusianu, *Dict. et.*, nr. 1036 ; W. Meyer-Lübke, REW, nr. 5196), Al. Cioranescu (DER, nr. 4960), în urma discutării diverselor opinii, lasă problema deschisă. B. P. Hasdeu este de acord cu „filiaţiunile cuvîntului *măciucă*", aşa cum le stabileşte Cihac (« vieux portug. *massuca*, *massua ;*

[15] Vezi V. Ioniţă, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timişoara, Editura Facla, 1985, p. 23—25, 120—124.

[16] Principiu enunţat de Al. Graur (apud Ion Coteanu, Marius Sala, *op. cit.*, p. 16).

fr. *massue*, picard *machuque ;* neogr. μαтζοῦκα ; neosl. et serbe мачуга, pol. *maczuga*, *maczuska* ») etc., toate din lat. *matea* « primitif perdu de *mateola*, instrument pour enfoncer en terre », cărora Hasdeu le mai adaugă formele medio-lat. *maxuca* și *mazuca* [17]. În comentariile sale la opiniile lui Cihac și Hasdeu, H. Schuchardt respinge descendența lui *măciucă* din greacă și înclină să creadă că el provine din sîrbocroată, unde există, e drept, un cuvînt foarte apropiat de cel românesc : *macĭuga* [18].

Faptul că W. Meyer-Lübke menționează (REW, nr. 5196, sub lat. * *maccāre)* cîteva cuvinte reconstituite sau real existente ca : * *MACCA* „Hirtenstock (= bîtă ciobănească)”, fr. *maquer* „Hanf schlagen (= a bate cînepa)”, apoi v. it. *macco* „Menge (= grămadă, droaie)” ; cf. n. it. *macca*, cu același sens, precum și valonul *mak* „Kopf (= cap)”, pus la îndoială de W. Meyer-Lübke, toate acestea întăresc ipoteza existenței unui străvechi românesc *macă*, atît de precar reprezentat în izvoarele lexicografice actuale, din care s-a putut forma cu ușurință, pe terenul limbii române, un derivat *măciucă* [19], care a pătruns la popoarele slave învecinate (sîrbocroați, poloni).

Măciulie, cu diverse sensuri, este considerat rezultatul unei contaminări dintre *măciucă* și *gămălie* (cuvînt cu „etimologie necunoscută”) (cf. DLR, s.v.), deși se pare că și acest cuvînt s-a format tot pe terenul limbii române și cu mijloace românești, respectiv cu suf. *-ulie*, „diminutival prin excelență (uneori și peiorativ)”[20], și am putea conchide, sub raportul vechimii, că *macă* este mai vechi decît *măciucă* și *măciulie*, iar sub raportul „mărimii” obiectelor, *maca* mai mare decît *măciuca*, iar aceasta mai mare decît *măciulia*.

Măceș (Rosa canina) aparține seriei cuvintelor fără etimologie [21]. De reținut din exemplele date de DLR variantele : *măcieș*, *măciuieș*, *măciaș* și *măciș* (pentru arbust) și *măcieșă*, *măceșă*, *măcișă* (pentru *măceașă*, fructul). Părerea noastră este că arbustul a avut ca punct de plecare, în denumirea sa, forma fructelor, așa cum indică și forma singulară înregistrată în zona Niculițelului (Dobrogea) : *măciucele* [22], metafora fiind evidentă și în următoarele denumiri din domeniul etnobotanicii : *măciuci* „circiumărese *(Zinnia elegans)*”, *măciuchiță* „ferigă” ; apoi : *măciuca macului*, *măciuca cepei*, *măciucă cu fulgi* „floarea papurei”, *măciuca cînepei*, *măciucă de brad* sau *măciulie de brad* „con de brad” ș.a.

[17] *Op. cit.*, p. 278.

[18] Cf. B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 521.

[19] Fie cu ajutorul suf. *-uc(ă)* (vezi Lucreția Mareș, *Repartiția geografică a sufixului* **-u(că)**, în SMFC, VI, p. 89–96), fie cu varianta sonoră a acestuia, *-ug(ă)*, pentru care vezi Finuța Hasan, *În legătură cu etimologia sufixelor* **-ac**, **-ec**, **-ic**, **-oc**, **-uc** și **-ag**, **-eg**, **-ig**, **-og**, **-ug**, în SMFC, VI, p. 45–46 ; cf. *măiugă* „momîie (de pus în semănături)” (DLR, s.v.), deși variante fonetice precar reprezentate sînt demne de reținut : *măcioacă*, *mocioacă*, *mociucă*, cuvinte în formarea cărora au putut fi atrase sufixele *-oc*, *-oacă*, cu valoare augmentativă, dar și diminutivală, atașate temelor *macă* și, respectiv, *moc (moacă)*.

[20] Cf. Elena Carabulea, *Interfixul [vocală +] -l- în derivarea non-verbală din limba română*, în SMFC, VI, p. 127 ; suf. *-ulă* intră în componența unor sufixe compuse (G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, p. 280).

[21] Este puțin probabil ca rom. *măceș* să provină din bg. *mečeski*, scr. *mĕčju* „al ursului”, cu referire la predilecția acestui animal pentru *măceșe* (cf. Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești. Institutul de Limbă și Literatură, *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, Chișinău, 1978, p. 273).

[22] Al. Borza, *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, Editura Academiei, 1968, p. 149.

Cît despre eventualitatea derivării lui *măcieșă* (din care să se fi format *măciuieș*) sau chiar direct : *măciuieș* din *macă*, unde suf. *-eș* este echivalent cu *-aș*, diminutival [23], să se compare *porcoieș* = *porcoiaș*, *păducheș* = *păduchiaș*, *mălăieș* = *mălăiaș*, precum și diminutivele : *scăuieș* „scăunel”, *scobăieș* (diminutiv al lui *scobai*, numele unui pește).

2. *MAG* (cu variantele *MĂG*, *MÎG*)

Incontestabil, cuvîntul *mag* a intrat în limba română prin intermediul scrierilor vechi (cf. „Irod pre ascuns chiemă maghi”, extras din *Noul testament de la 1648*, notat pe margine *filosofi* ; cf. DLR, s.v. *mag*). Așadar, cu sensul „învățat, filosof” cuvîntul este cărturăresc, *mag* „vrăjitor” a existat, probabil, cu mult înaintea textelor scrise. Oricum femininul *magă* „vrăjitoare, prezicătoare”, cu varianta derivată *maghenіță*, sînt formații românești, iar etimologia propusă pentru *magă* (< it. *maga* ; cf. DLR, s.v.) ni se pare puțin probabilă.

De la acest radical (cuvînt primar) s-au format cuvintele *măgăoaie* (cu variantele *magaoaie* și *măgăoană*) „matahală”, precum și „momîie de pus în semănături” ; apoi, *măguiață* „vedenie, nălucire”, dar și „ridicătură de pămînt”, toate fiind derivate prin intermediul lui * *măguie*, așa cum demonstrează varianta sa fonetică cu *-h-*, *măhuie* „stafie, strigoaică”, dar și „ridicătură de pămînt în șes”.

Măgulă, variantă a lui *magulă* (învechit), „fiecare dintre cei doi umeri ai obrajilor, pomeți”, explicat de DLR prin ngr. μάγουλα, este o dezvoltare semantică ulterioară a lui *măgulă*, variantă a lui *măgură*, ipoteză probată și de *măguliță* „ridicătură a solului mai mică decît un deal” [24].

Mîglă „grămadă (morman de lemne)” este explicat de DLR din magh. *máglya* (dial. *mágla*), dar raportat și la *mîglă*, alt cuvînt omonim, glosat separat, cu sensul „negură, ceață, pîclă” (de origine slavă) ; sensul primar al acestui cuvînt, unul singur după opinia noastră, chiar dacă nu este atestat direct, transpare totuși din sensul lui *mîglă* „negură”, legătura dintre noțiunile „ridicătură de teren” și „ceață” fiind expresia unitară a peisajului ; în această privință să se compare sensurile lui *măgură* : „ridicătură de pămînt”, „negură” și „pădure situată pe un loc înalt” (DLR, s.v. *măgură*).

3. *MOC* (cu varianta *MUC*)

În afară de *mocan* și *a moci* „a bate, a zdrobi”, discutate în partea de început a articolului, ne vom opri asupra cîtorva cuvinte derivate din acest radical, direct sau prin intermediul altor derivate de la același radical.

[23] Pentru origine și unele similitudini, vezi Ecaterina Ionașcu, *Sufixele* **-ar** *și* **-aș** *la numele de agent*, în SMFC, I, p. 77—88.

[24] Pentru bibliografia problemei, vezi I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 348—349. Cît despre transferul metaforic de la denumirile unor noțiuni privitoare la detalii de relief la părți anatomice ale corpului uman, acesta urmează calea inversă procedeului obișnuit al „metaforei antropomorfice”, mai puțin utilizat, dar întîlnit totuși : cf. *gropul palmei* sau *crovul palmei, buza de la deal* (sau *de la vale*), respectiv „superioară” și „inferioară” ș.a.

Mocîrcă, cuvînt depreciativ, *mocîrță* „bădăran", dar și „epitet (glumeț) dat unei fetițe neglijente", *mocîrțan* „mocan, bădăran", precum și *mocleac*, *moclică*, *mocodan*, *mocofan*, cu diverse sensuri, sînt considerate ca derivate ale lui *moc* sau poartă mențiunea „etimologie necunoscută". O parte din ele este folosită de Laura Vasiliu în susținerea existenței sufixelor substantivale cu *-r-* expresiv [25], bazîndu-se pe „grupurile simbolice" din limba română, analizate de Al. Graur [26]. Concomitent cu seria de cuvinte cu „temă analizabilă", autoarea articolului citat evidențiază și „formații neclare", printre care regăsim și cuvinte discutate de noi în articolul de față.

Grupul *-rț-* din componența cuvîntului *mocîrțan* are „valoare expresivă", apariția lui fiind „provocată", nu „întîmplătoare"[27]. Din punct de vedere etimologic, *mocîrțan* este derivat din tema *moc*, *moacă*, rezolvare valabilă și pentru *mocîrcă*. Cît despre „formațiile neclare" („cuvinte care au structura și etimologia neclare"), Laura Vasiliu menționează că acestea sînt „cuvinte despre a căror etimologie nu știm nimic", dar printre ele pot exista unele care, de fapt, se încadrează în categoria celor clasificate la cuvinte analizabile, „pentru a servi, eventual, — adaugă autoarea —, ca punct de plecare pentru cercetări viitoare"[28].

Mucă este menționat de DLR (s.v. *moacă*), cu sensul „măciucă", precum și cu alte sensuri secundare, împreună cu *muc*.

4. *MOG* (cu varianta *MUG*)

În primul rînd *mog* (*moagă*) sînt menționați de DLR (s.v. *moacă*).

Toate cuvintele glosate de DLR, cu diverse sensuri, în general sinonime (cf. *mogalău* „om prost"; *mogîldan* „momîie", dar și „om bădăran"; *mogîldău* „om corpolent"), sînt explicate prin raportarea lor la *mogîldeață* „mică ridicătură de pămînt", sinonim cu *măguiață*. Prezența lui *-l-* în aceste cuvinte, ca și în *moglan* (*moclan*) „om mare și prost", este analizată de Elena Carabulea [29], explicîndu-l pe acesta din urmă din *moc*, *moacă* „epitet depreciativ pentru o persoană bleagă, înceată"[30].

Cuvintele cu *-h-* în loc de *-g-* (*mohoandă*, *mohonie*, *mohoi*) nu ridică probleme, fenomenul substituirii celei de a doua consoane cu prima fiind un fenomen obișnuit, așa încît am putea vorbi și de variantele fonetice *moh*, *muh* ale celor doi radicali: *mog*, *mug*.

B. P. Hasdeu menționează, în observațiile sale despre *măgură*, înrudirea „radicalei" *mag-* cu „slavicul *mog-ila* „movilă", dar și cu spaniolul *mogote* „montagne isolée" și vechiul portughez *mogo* „piatră de hotar" și adaugă că ambele sînt de „o proveniență nelatină"[31].

[25] *Art. cit.*, passim.

[26] *Grupuri simbolice în fonetismul românesc*, în SCL, X, 1959, p. 205—210, publicat și în *Recueil d'études romanes*, București, 1959, p. 73—78, unde se prezintă și o bogată bibliografie generală pentru „simbolismul fonetic".

[27] În cazul cînd apariția acestor grupuri expresive este „întîmplătoare", ele pot sau nu avea valoare expresivă; cînd aceasta este „provocată", ele au totdeauna valoare expresivă (Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 38).

[28] Idem, *ibidem*, p. 38.

[29] Cf. Elena Carabulea, *art. cit.*, p. 118.

[30] *Loc. cit.*; „interfixul" este evident și în *mocleac*, precum și în *moclic*, pe care DLR le menționează cu „etimologie necunoscută".

[31] *Op. cit.*, p. 278; vezi și supra nota 24.

Savantul român, aflat mereu în dispută cu Cihac, contestă etimologia propusă de acesta pentru *mugur* (< lat. *muculus*) și susține înrudirea cuvîntului cu alb. *mugul*, cea îndeobște cunoscută și acceptată de istorici și lingviști [32], dar menționează și sanscr. *mukula* „bourgeon, bouton"[33]. Radicalul s-a conservat în oronimul *Muga* din arealul montan Muntele Mic — Țarcu [34].

5. *MAM* (cu variantele *MĂM*, *MÎM*)

Majoritatea covîrșitoare a cuvintelor formate de la radicalul *mam* au sensul general de „personaj obscur (duh malefic)", unele dintre ele fiind întîlnite (în perechi: masculin / feminin) în descîntece: cf. *mamornița* cu *mamornițoiul*. Laura Vasiliu le clasifică la categoria „formațiilor neclare": cf. *mamarcă* „numele nevestii lui Scaraoțchi", *mămăhoarcă* „babă meșteră", explicat de DLR prin contaminare (de fapt, un cuvînt compus din *mamă* și *hoarcă*)[35]. Avînd ca motivație forma (sferică, rotundă), *mamornic* „gîndac de culoare neagră-albăstruie" ar putea să aibă și o altă explicație, în eventualitatea implicării acestei insecte în practica leacurilor băbești, în descîntecele care însoțeau aplicarea leacului. Aceleași presupuneri sînt valabile și pentru *mămăruță*, nume al cunoscutei *buburuze*.

6. *MOM*

Despre acest radical am mai amintit atunci cînd am exemplificat modalitatea de refacere a radicalului (din *momic* „ridicătură de teren de mărime variabilă", precum și din oronimul *Moma*). B. P. Hasdeu menționează „medio-lat. *momus* și *momerium*, germ. *Mumme*, *Mummerei*, fr. *momerie*, bohem. *mumraj*" pentru a explica forma veche românească *mamuie* (épouvantail) a actualului *momîie*; „mamue cu care spar păsările" [36]. Observația lui Hasdeu cu privire la originea acestui radical (formație infantilă) am menționat-o mai înainte, ca exemplu de expresivitate a unor sunete [37].

Momîrlan s.m. „bădăran", pentru care Scriban susține că ar proveni dintr-o rădăcină *mom-* și căruia Laura Vasiliu îi „reproșează" că nu arată „din ce se poate izola această rădăcină"[38], are și sensul de „moviliță", precum și înțelesul de „mănunchi de zdrențe folosit ca semn de hotar sau ca sperietoare". DLR glosează cuvîntul sub două titluri: primul cel cu sens depreciativ și ca „denumire a unui joc popular" și „a unui

[32] Cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 348—349.

[33] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 283.

[34] În același context geografic cu alte oronime conservatoare ale unor radicali oronimici *Piga*, *Gugu*, *Malu*, *Mumueți* (V. Ioniță, *Nume topice din Banat*, p. 201—202).

[35] *Art. cit.*, p. 37—38.

[36] *Op. cit.*, p. 280. H. Schuchardt, referindu-se la *mamue (momîie)* își exprimă unele nedumeriri în privința etimologiilor formulate de Cihac. Important este că, invocînd pe *muomel* „Wassergeist (= duh al apelor)", precum și pe gr. *momos*, își pune întrebarea dacă nu cumva rom. *a momi* nu a avut inițial sensuri legate de practicile magice *(ibidem*, p. 521); cf. și *a amăgi*, apropiat ca formă de *mag*, *a măguli*, cu „etimologie necunoscută".

[37] Supra nota 10.

[38] *Art. cit.*, p. 40.

joc de copii". Cuvîntul este raportat la *momîie*, din care derivă limpede *momîiață*, deși DLR îl menționează cu „etimologie necunoscută".

Provenite din același „radical primar expresiv" sînt și cuvintele *momonete* „om de zăpadă" (apropiat, probabil, de *nămete)*, precum și *momînț*, *momițe* [39] și *momuc* „rinichi" (DLR, s.v.).

Momirul, numele unui joc popular înregistrat în Valea Timișului (Banat) (DLR, s.v.) [40], era însoțit, probabil, de anumite ceremoniale sau va fi avut legături cu practici legate de diverse momente ale anului etc., așa cum există și alte jocuri populare cu motivații semantice de acest fel[41].

7. *MUM*

Mumoaie, variantă a lui *momîie*, și *mumoi* „grămadă" sînt cuvinte provenite din radicalul *mum*, pe care l-am putea socoti de fapt o variantă a lui *mom*. Radicalul se evidențiază de sine stătător în numele topic *Mumueți*, din zona Muntelui Mic (Banat) și provine din *mumueți*, pl. al unui * *mumuete*.



În încheiere, se poate considera că cele mai multe din cuvintele analizate au o evidentă valoare expresivă, conferită de expresivitatea consoanei *m*-, precum și de cea a vocalelor (cele deschise avînd un grad mai pronunțat de expresivitate), dar și de mijloacele derivative, mai ales de „simbolismul fonetic" al grupurilor analizate de Laura Vasiliu *(art. cit.)*.

Prezența acestor radicali în idiomuri îndepărtate de teritoriul limbii române, chiar dacă acestea sînt latine, dar și în limbi nelatine, este o dovadă a vechimii lor. Nu putem, însă, afirma cu certitudine că acești radicali sînt moșteniți din substratul traco-dacic, dar nici că ei au fost împrumutați.

Oricum, sîntem mai îndreptățiți să explicăm unele din aceste cuvinte din „radicali primari expresivi", decît să apelăm la etimoane străine îndoielnice.

L'étymologie du mot *mocan* et ses implications étymologiques

(Résumé)

Les diverses étymologies proposées jusqu'à présent pour le mot *mocan* « habitant des zones montagneuses (en particulier, berger de Transylvanie) » ne sont pas convaicantes. Conformément au sens « monticule » de *moc*, sens qui n'est pas mentionné par les dictionnaires, mais qui est conservé dans la toponymie *(Moaca)*, conformément aussi aux champs

[39] Cf. NALR-Banat, I, h. 86 (Amigdale) : *momînț* (p. 16) „amigdale" și *momițe* (p. 13, 23) „ganglioni".

[40] În prezent, jocul respectiv se dansează de ansamblurile folclorice pentru spectaculozitatea sa coregrafică propriu-zisă; din investigațiile noastre, sumare, n-am putut stabili elemente de ceremonial care să fi însoțit cîndva jocul.

[41] O clasificare a jocurilor populare românești, plecînd de la numele lor, precum și explicarea etimologică a unora dintre ele se găsesc în articolul nostru, *Denumirile jocurilor populare — categorie onomastică*, aflat sub tipar la revista „Limbă și literatură", nr. 3, 1989.

sémantiques et formels, au principe de « l'étymologie collective », on détermine l'étymologie de *mocan*.

Puis, on reconstitue les ainsi nommées « racines primaires expressives » par leur séparation des procédés dérivatifs ou conformément à leur conservation dans la toponymie et dans l'anthroponymie : cf. *Moma*, oronyme ; *Momu*, anthroponyme < *mom* > *momic* « monticule » ; *mag (măg)* > *măguie (măhuie)* > *măguiaţă*, *măgăoaie*, etc. Les racines respectives servent à l'explication étymologique des quelques mots mentionnés par DLR avec « étymologie inconnue » ou pour la rectification des étymologies des autres mots.

On explique aussi les motifs qui justifient la pléthore des sens : « monticule », « personnage obscur (esprit maléfique, fantôme, etc.), « gros gourdin, massue », « borne », ou ceux qui justifient les sens des « épithètes dépréciatives données aux habitants des zones montagneuses » ou, par extension, aussi aux autres catégories sociales.

Mai 1989 *Reşiţa, Piaţa 1 Decembrie nr. 9*

RETOROMANA ÎNTR-UN TRATAT ENGLEZ DESPRE LIMBILE ROMANICE

MAGDALENA POPESCU-MARIN

O lucrare de sinteză asupra limbilor romanice cum este *The Romance Languages* [1] prezintă pentru specialiști un interes cu atît mai mare cu cît ea a fost elaborată de un grup de autori provenind dintr-o arie neromanică. Cititorul își poate face o imagine corectă cu privire la stadiul cercetărilor în domeniu în țările respective (Anglia, Australia), așteptîndu-se la o interpretare obiectivă a faptelor luate în discuție, fără micile „pasiuni" care animă uneori pe romaniștii de origine etnică romanică.

După cuprins și o listă de abrevieri, volumul se deschide cu o prefață semnată de cei doi redactori responsabili, în care se arată modul cum a luat el naștere, ca o continuare pe alt plan a enciclopediei apărute anterior în aceeași editură. Este vorba de *The World's Major Languages* (1987), în care din domeniul romanic fuseseră prezentate numai cinci idiomuri: franceza, spaniola, portugheza, italiana și româna, și acestea, bineînțeles, într-o formă adecvată scopului unei lucrări de acest tip. Celelalte patru idiomuri romanice (catalana, occitana, sarda și retoromana) au necesitat investigații speciale, constituind partea care diferențiază ultima lucrare de prima și care completează în mare domeniul romanic actual, așa cum este conceput îndeobște (căci unele idiomuri cu statut incert de limbă sau dialect nu s-au bucurat de o descriere independentă : istroromanica, galiciana, siciliana etc.). Totuși, un capitol special este destinat limbilor creole cu bază romanică.

În prefață sînt comentate cauzele deosebirilor de tratare de la o limbă la alta. Pentru unele limbi sînt luate ca bază de studiu variantele standard (de exemplu la română), pentru altele un dialect (sarda) sau mai multe (retoromana), iar pentru altele se încearcă descrierea unui concept abstract (de exemplu, sistemul fonologic occitan). Compartimentele studiate sînt aceleași pentru toate limbile, dar conținutul lor variază în funcție de specificul fiecăreia, de problemele studiate anterior de alți autori citați în prezenta lucrare și, mai ales, de ceea ce pare important de detaliat și explicat unor vorbitori de limbă engleză (de pildă, situația pronumelor atone). Autorii, ca și editorii, sînt conștienți de unele lipsuri sau inconsecvențe de tratare, explicabile într-o lucrare colectivă, și socotesc, pe bună dreptate, că acestea pot fi completate sau remediate prin studii ulterioare.

Volumul este structurat apoi în douăsprezece capitole, urmate de două anexe : una de hărți și una constituind indicele de materii. Fiecare capitol este urmat de o bibliografie.

[1] Edited by Martin Harris and Nigel Vincent, London — Sydney, Croom Helm, [1988], 473 p.

Capitolul I, intitulat „ Limbile romanice" și semnat de Martin Harris, este conceput ca o scurtă istorie a romanității, începînd cu latina și urmărind expansiunea ei. Sînt prezentate apoi principalele ramuri ale romanității și idiomurile specifice fiecăreia dintre ele. În grupul al treilea, intitulat „Italiana, sarda, retoromana", mai puțin angajant, dar oricum semnificativ, este inclusă, alături de italiană și sardă, retoromana. Celelalte ramuri ale romanității păstrează denumirile „clasice": grupul ibero-romanic (reprezentat prin spaniola castiliană, portugheză și catalană), grupul galo-romanic (prin franceză, occitană și franco-provensală) și grupul balcano-romanic (în care sînt discutate dalmata și româna).

Numeroasele asemănări dintre idiomurile retoromane și dialectele italienești de nord i-au determinat pe coordonatori să situeze retoromana în așa-numitul grup tradițional italo-romanic, deși în lucrare nu poartă acest nume. La p. 18 autorii își justifică opțiunea prin aceste apropieri, menționînd însă că deosebirile existente impun o descriere de sine stătătoare grupului de idiomuri retoromane. La p. 21—22 din prefață se explică statutul convențional al retoromanei, complex dialectal care se diferențiază de celelalte limbi romanice, fiind în același timp compus din unități neunitare între ele. După cîte se știe, idiomurile retoromane n-au făcut parte niciodată din aceeași unitate administrativă și n-au format deci o entitate culturală. În cazul lor nu poate fi vorba nici de un substrat sau superstrat comun.

Retoromana, elaborată de John Haiman, constituie capitolul al zecelea, avînd o întindere medie (39 de pagini) față de spațiul acordat celorlalte limbi (de la 28 de pagini pentru română la 51 pentru spaniolă).

Cele trei grupuri dialectale principale cunoscute sub conceptul de retoromană (romanșa, ladina dolomitică, friulana) — cu cca 40 000, 10 000 și, respectiv, jumătate de milion de vorbitori bilingvi — sînt vorbite în Elveția (romanșa) și Italia. În această carte sînt luate în discuție șapte unități dialectale distincte : cinci din Elveția (idiomurile : sursilvan, sutsilvan, surmiran, puter și vallader) și cele două deja menționate din Italia. Pentru aceste din urmă însă, autorul capitolului recunoaște, ca și Ascoli și Gartner, că se pot considera atîtea unități dialectale cîte localități și comune există. În fața acestei extreme diversificări, autorul capitolului a fost constrîns să trateze drept dialecte standard ale friulanei și ladinei dolomitice pe cele care au format obiectul unor descrieri exhaustive (deși studiile respective sînt mai vechi).

Capitolul de retoromană cuprinde în esență aceleași subîmpărțiri ca și în cazul celorlalte limbi romanice, dar ponderea lor diferă, subcapitolul consacrat lexicului (de jumătate de pagină) fiind disproporționat de redus în comparație cu celelalte. Cîteva rînduri în încheiere despre soarta incertă a idiomului sînt impropriu intitulate „concluzii". Lipsește în mod inexplicabil orice informație referitoare la formarea cuvintelor, domeniu abordat în general în cazul celorlalte limbi.

Descrierea are în vedere ambele planuri, sincronic și diacronic, primul fiind predominant la morfologie și sintaxă, al doilea la fonologie și lexic. Metoda de abordare este nontradițională, terminologia fiind mai curînd generativ-transformațională, uneori structuralistă.

Încă din introducerea capitolului autorul încearcă să prezinte puținele trăsături caracteristice ale retoromanei, care servesc la distingerea ei de dialectele italienești, menționînd :

— păstrarea grupurilor consoană + /l/ în cuvintele moștenite;
— pluralul în *-s* la substantive;
— desinența de persoana a II-a singular în *-s* (la verbe);
— o virtuală regulă care pledează împotriva accentului pe silaba antepenultimă.

Alte particularități sînt proprii numai anumitor grupuri de dialecte :

— menținerea cazului dativ la persoana a III-a singular a pronumelui și la articolul definit (un arhaism în Surmeir și în cele două dialecte din Italia);
— corelația dintre topica rigidă a verbului din subordonată și cerința ca subiectul să fie exprimat în toate propozițiile (trăsătură specifică dialectelor din Elveția).

Trăsăturile conservatoare ale retoromanei o apropie de vechea franceză, în timp ce inovațiile nu fac decît să diferențieze dialectele elvețiene de cele vorbite în Italia. De pildă, în romanșă topica rigidă a verbului în secundară este un împrumut din germana elvețiană, în timp ce ladina dolomitică și friulana au fost influențate de dialectele italienești de nord în ceea ce privește distribuția pronumelor atone.

Descrierea faptelor de limbă din fiecare subcapitol relevă de obicei lipsa de unitate a retoromanei, căci nu există reguli fără excepții.

Din compararea descrierilor fonologice existente reiese că fiecare idiom retoroman are un sistem propriu. Spicuim totuși cîteva trăsături cu un grad mai mare de generalitate :

Toate idiomurile au cel puțin șapte vocale identice / i, e, ɛ, a, ɔ, o, u/, care nu sînt în mod necesar de aceeași proveniență. Diftongii comuni tuturor dialectelor sînt /aj/ și /aw/. În plus, există o vocală nespecifică /V/, apărînd ca un *schwa* în silabe cu accent redus și ca al doilea element al diftongilor notați în sursilvană *ie* și *uo*. Toate dialectele au fonologizat o serie de palatale, inclusiv consoanele mute / c, ɟ /, africatele /tʃ, dz/, fricativele /S, ʒ/ și sonantele /ɲ, ʎ/. Un proces general pare să fie pierderea vocalelor neaccentuate cu excepția lui /a/.

În evoluția lor, dialectele retoromane din Italia (ladin și friulan) par să fie mai conservatoare decît cele din Elveția, după cum demonstrează evoluția fonemelor vocale latinești, mai puțin supuse diftongării decît în romanșă (cf. lat. *u*, *o*) sau transformărilor (păstrarea lui *a* în friulană și în anumite poziții și în ladină, în timp ce în romanșă se diftonghează în anumite situații).

Toate dialectele prezintă distincția între vocalele accentuate și cele neaccentuate sub forma alternanțelor fonetice din rădăcină, dar aceste alternanțe, motivate originar din punct de vedere fonetic, nu mai sînt productive decît în dialectul sursilvan, cel mai conservator în această privință dintre idiomurile retoromane.

Trăsăturile sistemului consonantic specifice idiomurilor în discuție sînt : păstrarea grupurilor moștenite /consoană + l/, iar, ca inovație, palatalizarea velarelor înaintea lui /a/ moștenit. Totuși și aceste trăsături

prezintă deosebiri de detaliu : în anumite poziții *ka* > *ča*, iar în altele tʃ, după cum în unele dialecte, de exemplu în cel sursilvan, tratamentul este diferit în funcție de accent *(cánem > tgaun*, dar *cabăllum > caval)*. Aceste două trăsături ale sistemului consonantic deosebesc graiurile retoromane de italiană și le apropie de franceză și occitană.

La lista inovațiilor de tip general se adaugă palatalizarea lui /s/ moștenit înainte de /i/ și de consoane, schimbare tîrzie care dă retoromanei un aspect germanic, după părerea autorului. Fenomenul se întîlnește însă și în portugheză, despre care nu se afirmă acest lucru.

Subcapitolul de morfologie începe cu descrierea flexiunii verbale, foarte bogată și variată în aria discutată. Cu excepția viitorului, perfectului și pasivului, toate categoriile verbale sînt exprimate prin afixe. Acestea sînt prezentate în tabele ilustrative, pornindu-se de la cele două dialecte principale romanșe (sursilvan și vallader) și de la cele două dialecte din Italia, așa cum se procedează în ultima vreme și în alte lucrări care se ocupă de retoromană [2].

Sînt remarcate absența gerunziului în ladina dolomitică și prezența participiului prezent numai în sursilvană.

O trăsătură comună idiomurilor retoromane este prezența augmentului *-isc-* (originar incoativ) la verbele de conjugarea a IV-a. Acest augment a fost extins la un număr de verbe de conjugarea I în dialectele din Elveția, engadineza făcînd chiar o distincție formală : /εʃ/ la conjugarea I și /ɩʃ/ la a IV-a. Distribuția paradigmatică a acestui augment este la fel ca în franceză (p. 223) și italiană.

Viitorul sintetic este absent în sursilvană și pare a nu fi un fenomen indigen în nici unul dintre idiomurile retoromane din Elveția . Viitorul analitic cu *venire* + *ad* + infinitiv este posibil în toată aria retoromană, dar este unic în sursilvană. Pentru friulană, autorul notează și prezența lui *avájr*, iar la friulanii din România pe *voi* (de fapt un împrumut din română).

În privința auxiliarelor de perfect nu există o unitate : ladina dolomitică și engadineza folosesc numai pe „a avea", iar sursilvana și friulana pe „a avea" și „a fi", distribuția lor avînd cauze necunoscute. Pentru pasiv, sursilvana îl are pe *vegnir*, iar dialectele din estul ei pe *esser* și *vegnir*. Regula folosirii lor variază, dar se pare că *(ve)gnir* este preferat cînd la pasiv este un singur auxiliar, iar *esser* cînd auxiliarul de pasiv urmează după alt auxiliar (εw vεη inɟoná, εw sun ʃtat inɟoná). Participiul perfect se acordă cu subiectul cînd auxiliarul este „a veni" și „a fi", iar în Engadina, în cazul verbelor reflexive, participiul se acordă și cînd auxiliarul este „a avea".

În abordarea categoriilor nominale, autorul anunță că se va ocupa de acele părți de vorbire care au mărci de gen și de caz : substantive, pronume, demonstrative, adjective, numerale și participii. Clasa demonstrativelor pare aici independentă atît de pronume, cît și de adjectiv. Ordinea tratării pronumelor este oricum neobișnuită. Pronumele personale sînt

[2] A se vedea, de pildă, partea destinată retoromanei din *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* (autor : M. Iliescu). Coordonator : Marius Sala, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 185—206 și passim.

plasate înainte de adjectiv, cele posesive sînt incluse la adjectiv, iar cele demonstrative și relative apar după adjectiv.

În paragraful consacrat adjectivului, adjectivul propriu-zis, participiul perfect și adjectivul posesiv sînt tratate împreună pentru că au mărci distinctive de caz în funcție atributivă sau predicativă (de pildă în sursilvană). Aici autorul are în vedere distribuția desinențelor de plural (*-s* sau *-i*) : sursilvana a generalizat acuzativul plural *-s* pentru adjectivele propriu-zise și cele pronominale, dar nominativul în *-i* pentru participii ; friulana a generalizat pe *-s* la toate adjectivele, în timp ce în ladina dolomitică s-a impus *-i*.

Articolul definit marchează cazurile oblice cu ajutorul prepozițiilor, cu excepția surmiranei, unde, ca și în română, există o opoziție cazuală sintetică *il* / *li* (cf. rom. *-l* / *(-)lui*). Articularea numelor proprii de persoane ar fi meritat un spațiu în această sinteză, comparativ cu situația din alte limbi romanice (cf. surs. *Il Tini* ei cheu !).

De la „nume" sînt de reținut unele trăsături cu un grad mai mare de generalitate :

— păstrarea mărcii de plural *-s* (mai ales în romanșă, deoarece în dialectele din Italia *-i* este destul de puternic) ;

— menținerea unui caz dativ moștenit în *-i* (atestat în diacronie peste tot, cu excepția Engadinei) ;

— păstrarea unei distincții între nominativ și acuzativ la masculin singular ;

— prezența urmelor de gen neutru, mai ales în sursilvană.

Conjuncția ocupă un spațiu infim (numai „cînd" și „unde" cu această funcție), iar prepoziția nu este abordată decît întîmplător la exprimarea cazurilor. Ar fi fost utilă măcar menționarea adverbelor-prepoziții tridimensionale, fapt ce particularizează retoromana între limbile romanice (tipul sursilvan : *mon si casa* sau *giu Cuera*).

Subcapitolul de sintaxă, la fel de dezvoltat ca și cel de fonologie, acordă un spațiu larg ordinii cuvintelor (locul predicatului în subordonată, al subiectului și complementului exprimate prin pronume neaccentuate, al pronumelui relativ, al negației, al atributului adjectival etc.). Este interesantă și se întîlnește mai rar în alte lucrări descrierea concordanței timpurilor în propozițiile condiționale, ca un fapt tipic retoroman (în protază și apodoză se cere subjonctivul trecut).

Un paragraf special se ocupă de construcțiile infinitivale și gerunziale.

Nu numai în comparație cu celelalte compartimente ale limbii lexicului i se acordă mai puțină importanță, ci și cu alte sinteze, apărute anterior, unde se bucură de descrieri mai ample [3]. Autorul afirmă că 3/4 din lexicul retoroman este de origine latină și 1/4 de origine germană. Afirmația e tulburătoare, dar nu ne dăm seama pe ce bază a fost dedusă. O altă idee generală, mai puțin elucidată prin exemple, este că cea mai mare concentrare de cuvinte tipic retoromane se află în aria elvețiană, în dialectele sursilvan și sutsilvan, recunoscute ca fiind cele mai conservatoare. Din aceste două idiomuri sînt citate cuvintele : *ferm* „puternic"

[3] Cf. Pierre Bec, *Manuel pratique de philologie romane*, tome II, Paris, 1971, p. 305—355 (capitolul de retoromană). Lucrarea nu a fost folosită de autorul sintezei pe care o discutăm

<*firmum*, *cudisch* „carte” < *codicem*, *alv* < *album*, *ual* „pădure” <germ. *Wald*, *cuolm* < germ. *Kulmen*, *zercladur* „iunie” < *sarculare* + *-atorem* etc. Pentru dialectele din Italia, autorul notează următoarele cuvinte : lad. *fosk* „negru”<*fuscum*, friul. *frut* „copil” <*fructum* ; ladină şi friulană : *canel* (o plantă) < *canalem*, *fral* „stricat” < *fractum*. Se relevă existenţa unor cuvinte comune romanşei şi unui dialect din Italia : romanşă + ladină : *asch* „amar” < *acidum*, *mesa* „jumătate” < *mensam*, *cotschen* „roşu” < *cocinum*, *bugen* şi *gugen* „mulţumit” < *voliendo* ; romanşă + friulană : *crap*, *clap* „piatră” cu etimologie obscură (prezent, probabil, şi în română în rădăcina numelui propriu *Carpaţi*)[4].

În concluzie remarcăm următoarele : 1. Deşi descrierea faptelor prezentate este corectă şi întreprinsă cu obiectivitate, spaţiul acordat diferitelor fenomene este dependent de studiile (nu foarte numeroase) utilizate de autor. 2. Se acordă o atenţie specială acelor fapte mai greu accesibile vorbitorilor de limbă engleză (de pildă, sintaxa pronumelor atone) sau celor care pot fi mai uşor supuse analizei cu metode netradiţionale. 3. Deşi am încercat să relevăm, în rezumatul nostru, trăsăturile cu un grad mai mare de generalitate, impresia lăsată de lectura capitolului este mai curînd de divergenţă şi discontinuitate decît de unitate în cadrul retoromanei, ceea ce corespunde realităţii. Este subliniată linia evolutivă diferită a celor trei grupuri dialectale, cele două din Italia fiind mai apropiate între ele în numeroase privinţe. 4. Considerăm că aspectelor sociolingvistice ale retoromanei nu li se acordă atenţia cuvenită. Cele cîteva rînduri de la p. 352 sînt insuficiente pentru înţelegerea statutului actual al idiomurilor componente. În legătură cu încercările de standardizare, cel puţin pentru romanşă, trebuia prezentată măcar varianta literară actuală Rumantsch Grischun şi problemele legate de adoptarea ei. 5. Pentru o eventuală nouă ediţie sugerăm folosirea unor lucrări, care pot aduce date suplimentare în descrierile existente. În afară de manualul lui Pierre Bec, citat mai sus, notăm : J. Kramer, *Historische Grammatik der Dolomitenladinischen*. Bd. I. *Lautlehre*, 1977 ; Bd II. *Formenlehre*, Gerbrunn bei Würzburg, 1978 ; Gion Cahannes, *Grammatica romontscha per Surselva e Sutselva*, Mustér, 1924 ; Ricarda Liver, *Manuel pratique de romanche. Sursilvan-vallader*, LR, 1982 ; Jachen Curdin Arquint, *Zur Syntax des Partizipiums der Vergangenheit im Bündnerromanischen mit Ausblicken auf die Romania* [= Romanica Raetica 3], Chur, 1979.

Iunie 1989

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

[4] Cf. articolul nostru *Cu privire la etimologia numelui propriu* Carpaţi, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 2, p. 163–166.

HENRI COTTEZ, **Dictionnaire des structures du vocabulaire savant. Éléments et modèles de formation**, Paris, Les usuels du Robert, 4e éd., 1985, XXXV + 515 p.

În descrierea tradițională a vocabularului savant se folosește opoziția „afixe : elemente de compunere tematică" sau de „tip tematic"; se spune „tematică" sau „de tip tematic" deoarece, din perspectiva limbilor clasice, elementele de legătură cele mai frecvente, *-o-* și *-i-*, sînt vocale tematice. Relativ recent, Bruno Migliorini[1] a introdus termenul pseudoprefix sau prefixoid: prin analogie au fost folosiți termenii pseudosufix sau sufixoid și pseudoafix sau afixoid. Terminologia aceasta, introdusă la noi de profesorul Iorgu Iordan[2], a întîmpinat opoziția profesorului Al. Graur[3] și, ulterior, a autoarelor TFC-ului vol. I[4]. A. Dauzat[5] și P. Robert[6] folosesc un termen mai cuprinzător „element" și păstrează vechea denumire de prefixe savante. Din 1977 Georges Lurquin a început să publice în revista belgiană „Le langage et l'homme" o listă de „constituenți" grecești și latinești ai termenilor din vocabularul științific și tehnic internațional. În 1978, o dată cu apariția primei ediții a dicționarului pe care-l prezint, termenul „formant"[7] este preferat de Henri Cottez datorită gradului lui de generalitate. Autorul îl definește ca reprezentînd semne neanalizabile și care nu există în limba care le-a împrumutat decît pentru a forma semne complexe, adică formații de tip greco-latin.

Formanții sau morfemele, în sensul de unități minimale de semnificație, constituie titlul fiecărui articol al dicționarului prezentat; unitățile lexicale, altfel spus formațiile savante, grupate sub fiecare formant, sînt date pentru a atesta existența formanților și pentru a ilustra modul de funcționare a acestora: în plus, ele au fost excerptate din corpusul stabilit de autor, pentru datarea și adesea pentru indicarea paternității formanților. Pentru reperarea formațiilor înregistrate sub elementele finale (*isobarométrique* sub -BARE, *hémérobe* sub -BE etc.) ar fi fost, consider, util un indice al formațiilor respective.

Lucrarea prezentată este primul dicționar consacrat exclusiv formanților; este de asemenea și prima lucrare lexicografică care, pe lîngă inventarul formanților, include și o listă a noțiunilor corespunzătoare acestora, dicționarul fiind structurat în două părți: una, și cea mai voluminoasă — *semasiologică*, cuprinzînd aproximativ 2 700 de unități semiotice, cea de-a doua — *onomasiologică*, incluzînd circa 2 000 de noțiuni.

Bazîndu-se pe o bibliografie vastă, adusă la zi, autorul citează lucrări de referință cu caracter teoretic și aplicativ. Tratate, cursuri, manuale școlare, nomenclatoare, reviste, recenzii și cronici științifice au fost supuse unei despuieri sistematice, ceea ce constituie aspectul de bază al originalității lucrării. Autorul a consultat de asemenea și numeroase dicționare de diferite tipuri: etimologice, bilingve, explicative, enciclopedice, generale și speciale de biologie, botanică, chimie, genetică, medicină, zoologie etc.

Substanțialul *capitol introductiv*, teoretic și practic, prezintă sistematic și cu claritate concepția lingvistică, principiile și tehnica de elaborare a dicționarului. Prima etapă a cercetării

[1] Bruno Migliorini, *Il tipo* **radiodiffusione** *nell'italiano contemporaneo*, în „Archivio glottologico italiano", XXVII (1935), fasc. I, p. 14.

[2] Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, [ed. a II-a], București, Editura Socec et Co., [1947], p. 192—193, 215—225.

[3] Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1957, p. 17—18.

[4] Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1970, p. 21—22.

[5] Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964, p. XXVIII, XXIX, XXX, XXXIX.

[6] (Robert) *Le Petit Robert*, Paris, 1976, passim.

[7] La noi termenul a fost întrebuințat cu aceeași accepțiune de Finuța Hasan în cuprinsul și în chiar titlul unui articol publicat anterior primei ediții (1978) a dicționarului prezentat: *Formanți cu statut dublu*, în SCL, XXIV, 1973, nr. 5, p. 557—563; cf., de aceeași autoare și în același sens, articolul *Cu privire la delimitarea de prefixe a elementelor de compunere*, în LR XXIII, 1974, nr. 3, p. 193—196.

a fost identificarea formanţilor prin analiza unităţilor lexicale complexe (= formaţiile savante) reperate în corpusul stabilit. Autorul a reţinut doar acei formanţi, iniţiali sau finali, atestaţi în cel puţin două formaţii, cu excepţia unor cuvinte cunoscute, dar dificil de interpretat (ex. *néoténie*) şi a formanţilor pe care i-a considerat potenţial productivi (PITH — din *pithiathique*). Formanţii deveniţi arhaici au fost excluşi. În sfîrşit, după stabilirea corpusului şi a criteriilor de selecţie pe care le-am menţionat, a urmat analiza formanţilor care, din punct de vedere sincronic, se diferenţiază pe trei planuri : cel al expresiei, cel al conţinutului şi cel al sintaxei. Formanţii sau morfemele au fost definiţi asemănător cuvintelor dintr-un dicţionar, din punct de vedere semantic, dar şi ţinîndu-se seama de interdependenţa lor, sub aspect sintactic : în structura sintactică grecească ca şi în cea latinească a microsintagmelor pe care le conţin virtual formaţiile primare, determinantul precedă determinatul. Această topică a fost inversată în compuşii din vocabularul comun al limbilor moderne, dar ea a fost, în general, menţinută în formaţiile savante. Am spus „în general" deoarece fac excepţie formaţiile al căror prim element este o rădăcină verbală (de ex. rom. *grafolog* şi *filantrop* vs. *logograf* şi *antropofil*), excepţie valabilă şi pentru franceză şi pe care Henri Cottez ar fi trebuit să o menţioneze. Autorul a descris formanţii terminali explicînd între paranteze drepte relaţia sintactică care-i uneşte cu formanţii iniţiali. În unele cazuri, indicarea funcţiei sintactice s-a făcut şi sub formantul iniţial : cf. PÉRI- din *périscope* şi *périglaciare* ; în prima formaţie funcţia este circumstanţială, în cea de-a doua — prepoziţională. Indicarea funcţiei sub formantul iniţial a fost deci necesară atunci cînd acesta are, folosind terminologia tradiţională, statutul dublu de element de compunere şi de prefix. Autorul a eludat problema delimitării celor două tipuri de formanţi, considerînd, probabil, că din punct de vedere „practic", „funcţional", ea nu este importantă. Discutarea problemei menţionate ar fi fost, cred, pertinentă tocmai datorită scopului practic urmărit de autor : „traducerea" în termenii vocabularului comun a semnelor elementare care constituie, asociate, codul particular al vocabularului savant din cadrul general al limbii ; în cazul în care primul formant are valoare circumstanţială, „traducerea" formaţiei se face începînd cu elementul final, spre deosebire de situaţiile în care formantul iniţial e prefix şi are deci valoare prepoziţională, situaţii în care traducerea formantului iniţial o precedă pe a celui final. Henri Cottez nu defineşte nici una din unităţile complexe constituite din cele elementare. Sensul compuşilor se deduce cu o oarecare aproximaţie din sensul formanţilor. Autorul recunoaşte existenţa acestei aproximaţii, dar el nu-şi propune să precizeze referentul, care este în mai toate cazurile un concept ştiinţific sau tehnic şi face, deci, parte din universul extralingvistic.

Dacă prin considerarea compunerii nominale în termenii sintaxei H. Cottez îl urmează în mod sigur pe Émile Benveniste [8], în relevarea funcţiei de „reprezentare" a anumitor formanţi este, se pare, original. Acest fenomen, socotit fundamental în formarea vocabularului savant, îşi are originea în înnoirea terminologiei chimiei datorată unor savanţi de prestigiu ca Morveau, Lavoisier, Berthollet şi Fourcroy. Într-o primă nomenclatură propusă de Morveau figura cuvîntul *phosphate*, al cărui prin element PHOSPH- era rezultat din segmentarea arbitrară a lui *phosphore* : lui PHOSPH- în *phosphate* i se conferea funcţia de a reprezenta complet semnul din care fusese detaşat. H. Cottez atrage atenţia că fenomenul descris mai înainte nu trebuie confundat cu lexicalizările de tipul *vélo*, *cinéma*, *prof*, *bus* etc. rezultate prin trunchieri familiare : „reprezentanţii" nu funcţionează ca unităţi autonome, ci ca formanţi.

Dubla definire a formanţilor — semantică şi sintactică — sau indicarea funcţiei lor de reprezentare este urmată de stabilirea etimologiei. H. Cottez propune o nouă modalitate de descriere a etimologiei formanţilor moderni prin raportarea lor la sistemele de compunere şi de derivare primare, indicînd forma originară (= morfemul) grecească sau latinească căreia formantul francez îi împrumută în general semnificantul, semnificatul şi funcţia ; în cazul adaptărilor este preluat numai semnificantul morfemului originar. Autorul trimite apoi la cuvîntul grecesc sau latinesc care stă la originea morfemului primar. Dăm în cele ce urmează un exemplu de stabilire a etimologiei formanţilor. Fr. -ÈDRE < gr. -εδρον (cf. τετράεδρον), substantivare a neutrului adjectivelor în -εδρος de tipul πολύεδρος < substantivul grecesc ἕδρα „faţă, bază". Autorul îşi numeşte metoda „morphétymologie" [9] şi o consideră ca

[8] N-am avut posibilitatea să consult lucrarea lui Émile Benveniste *Les fondements syntaxiques de la composition nominale*, dar motoul dicţionarului prezent şi un amplu articol omagial al lui Georges Lurquin, publicat în „Le langage et l'homme", nr. 33, 1977, p. 3—27 (pentru lucrarea la care trimit, v. p. 23—24), ne îndreptăţesc să stabilim această filiaţie.

[9] Metoda aceasta, fără a fi denumită şi într-o formă concisă, a fost folosită la noi, încă din 1970 în TFC, vol. I (cf. lista principalelor elemente de compunere, p. 243—260). Pentru aplicarea aceleiaşi metode, dar într-o formă dezvoltată, cf. articolul Finuţei Hasan publicat în SCL şi citat în nota anterioară, p. 559.

fiind singura riguroasă. El își explică autoaprecierea prin discutarea etimologiei fr. *antibiotique* așa cum a fost ea prezentată în dicționarele anterioare, ajungîndu-se la un veritabil contrasens atribuit gr. βιωτικός.

Un alt aspect al originalității dicționarului prezentat îl constituie datarea formanților. Din perspectiva teoriei sale generale și a morfetimologiei, autorul reconsideră conceptul de neologism aplicat în mod tradițional numai unităților lexicale. El datează formanții indicînd prima atestare a compusului sau a derivatului în care apare elementul considerat. Un formant poate fi neologic fără ca, în mod obligatoriu, să fie neologic și celălalt formant cu care constituie o unitate lexicală. Datînd formanții din franceză, autorul distinge formanți împrumutați din morfeme grecești sau latinești și formanți constituiți dintr-un cuvînt grecesc sau latinesc, morfetimologia fiind aplicată, prin însăși definiția ei, doar primului tip de elemente. Majoritatea formanților prezintă trei modalități de apariție : împrumutul direct și total (adică al semnificantului și al semnificatului) ; adaptarea unui cuvînt grecesc sau latinesc căruia îi împrumută doar semnificantul ; creația lexicală din formanți împrumutați sau constituiți. Prin acest ultim mod de apariție a formanților determinăm data la care ei au devenit productivi în franceză. De cele mai multe ori, autorul menționează data primei apariții a mai multor formații din paradigma formantului respectiv, fie pentru a ilustra importanța și numărul de cuvinte înregistrate, fie pentru a semnala sau a corecta data primei atestări a acestor formații, dată omisă sau incorect indicată de dicționarele anterioare. Ceea ce s-a reproșat autorului pe bună dreptate [10] este absența siglelor prin care să se trimită la textele-surse ale datărilor.

S-ar fi cuvenit ca Henri Cottez să releve importanța datării pentru însăși stabilirea statutului de formant, lexicalizarea unităților formative trebuind să fie ulterioară existenței acestora (ex. *-ALGIE* și *-THÉRAPIE* în comp. cu *algie și thérapie*, care, deși atestat în fr. anterior formantului corespunzător, nu era uzual).

Convins că istoria științelor nu poate exista fără o lexicologie a științelor, autorul a făcut efortul considerabil de a indica paternitatea primei atestări din franceză, dar și de a trimite la o dată anterioară și deci la o altă paternitate, descoperirile și invențiile paralele fiind posibile mai ales în secolul trecut. Cum însă sursa datării și a paternității formanților nu este indicată, nu putem avea întotdeauna certitudinea că termenii francezi au fost împrumutați, adaptați sau creați pornindu-se direct de la greacă sau latină și nu prin filieră engleză sau germană.

Descrierea formanților sub aspectele semantic, sintactic, etimologic și istoric este, uneori, însoțită de observații complementare care fie vizează unul din aspectele tocmai menționate fie, în unele cazuri, relevă inadecvarea unor formații la sistemul de constituire descris.

În economia lucrării partea a II-a — cea onomasiologică — ocupă un spațiu minor : 52 de pagini față de cele 461 ale primei secțiuni. Disproporția aceasta e compensată de numărul imens al construcțiilor posibile de realizat pornindu-se, printr-un demers invers, de la conținut la expresie, altfel spus de la noțiune la selectarea posibilităților de exprimare lingvistică a acesteia. Autorul constată la nivelul formanților existența unui fenomen similar sinonimiei cuvintelor și propune pentru desemnarea acestei realități termenul *syssémie*. Echivalența semiotică a formanților este explicabilă datorită existenței celor două limbi-surse, greaca și latina. Ea se explică de asemenea prin necesitatea de a exprima o diferență de funcție sintactică a formanților în construcțiile care generează formațiile savante. Diferenței de funcție îi corespunde o diferență de poziție a formantului în unitatea construită.
Pe lîngă interesul teoretic prezentat de această a II-a parte a dicționarului, H. Cottez consideră că tentativele de stabilire a unei terminologii științifice și tehnice coerente și internaționalizabile vor putea să se sprijine, într-o largă măsură, pe dicționarul organizat în secțiuni corelate.

În plus, față de cele cîteva observații făcute pe parcursul prezentării capitolului introductiv, îmi permit să remarc :

— absența din introducere a unor precizări referitoare la vocalele de legătură dintre formanți, precizări utile pentru relevarea originii primare, în general, grecești în cazul vocalei *-o-*, latinești cînd elementul de legătură e vocala *-i-* ;

— includerea în dictionar a unor ,,formanți" decompozabili într-un prefix și o temă, ceea ce contravine înseși definiției formanților : EMMÉTRO-, ENCYCLO-, SYNDESMO- ș.a. sînt analizabile în EM- (variantă a lui EN-), EN-, SYN- și respectiv MÉTRO-, CYCLO-, DESMO- ;

[10] Gilles Roques în recenzia la Henri Cottez, dicționarul prezentat, ed. a II-a, Paris, Les usuels du Robert, 1982, în RLIR, t. 47, 1983, p. 469.

— în cadrul morfetimologiei unor formanţi ar fi fost necesară explicarea anumitor fenomene fonetice cum sînt pierderea aspiraţiei la iniţiala vocalică a etimoanelor greceşti care stau la baza unor formanţi finali din franceză (v. de ex. -ÈDRE şi -ÉMIE) şi monoftongarea diftongilor greceşti αι şi οι, redaţi grafic în latină prin *ae* şi *oe* şi deveniţi în franceză *é* (cf. fr. -ÉMIE < gr. αιμια < gr. αἷμα şi CÉNO-[1] < gr. κοινο < gr. κοινός).

Dacă cunoaşterea limbii latine era de aşteptat din partea unui specialist în lingvistică franceză — asistent titular la Sorbonne Nouvelle (= Université de Paris III), temeinicele cunoştinţe de greacă veche atestate de acest dicţionar impresionează în mod deosebit. Colaborator al lui Robert şi, mai recent, la TLF, Henri Cottez oferă un instrument îmbunătăţit de la o ediţie la alta, dar întotdeauna util publicului interesat să-şi însuşească conştient sensul şi originea a numeroase neologisme. Prin partea onomasiologică a dicţionarului, corelată cu cea semasiologică, autorul dă posibilitatea oamenilor de ştiinţă şi tehnicienilor contemporani să-şi denumească propriile descoperiri sau invenţii fără a recurge, în mod obligatoriu, la dicţionare greceşti sau latineşti. În plus, lingviştilor, parcurgerea sau numai consultarea dicţionarului le poate oferi materiale pentru elaborarea unor studii mai ample — v. de pildă cele sugerate de autor la p. XXI — sau pentru contribuţii de detaliu (etimologii, redatări etc.).

Mai 1989

CARMEN BORDEA
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

RENÉ DIRVEN, GÜNTER RADDEN (eds.), **Concepts of Case**, Tübingen, Günter Narr Verlag, 1987, 177 p.

Apărută în colecţia editată de Werner Welte, *Studien zur englischen Grammatik*, lucrarea colectivă *Concepts of Case* este concepută ca o introducere în problematica actuală a cazurilor, examinate cu metode variate, tradiţionale şi moderne, la diferite niveluri ale limbii. Autorii, specialişti în domeniu de la universităţi din mai multe ţări, se adresează mai ales profesorilor şi studenţilor interesaţi de lingvistică (p. 7).

Volumul cuprinde o introducere — *By Way of Introduction* (p. 7—14), semnată de René Dirven şi Günter Radden — şi nouă articole.

Werner Welte *(On the Concept of Case in Traditional Grammars*, p. 15—27) defineşte conceptul de caz din gramaticile antice şi din gramaticile elaborate ulterior după modelul acestora. El relevă insuficienta putere explicativă şi lipsa de rigoare a teoriilor tradiţionale referitoare la sistemul cazurilor.

Charles J. Fillmore reia în articolul *A Private History of the Concept Frame* (p. 28—36) o parte a studiului său *Frame Semantics* publicat într-un volum cu circulaţie restrînsă (The Linguistic Society of Korea ed., *Linguistics in the Morning Calm*, Seoul, p. 111—137 : v. p. 9. Fillmore prezintă modul în care a utilizat conceptul fundamental de structură, schemă, cadru (engl. *frame*) în cercetări de sintaxă transformaţională, de gramatică a cazurilor, de teorie a situaţiei de comunicare şi a prototipurilor.

Simon C. Dik *(Some Principles of Functional Grammar*, p. 37—53), pledînd pentru explicarea funcţională a organizării limbii, expune principiile unui model integrator de producere şi de înţelegere a comunicării lingvistice denumit gramatică funcţională şi propus de el în *Functional Grammar*, Amsterdam, 1978. Autorul preia elemente specifice gramaticii cazurilor, pragmaticii etc. şi precizează rolul acestora în gramatica funcţională, respingînd acuzaţia de eclectism care i-a fost adusă.

Teoria *lexicase* se bazează pe gramatica lui Fillmore şi aparţine lui Stanley Starosta — *A Place for (Lexi-)Case*, p. 54—74 —, care a pus-o în circulaţie în 1971 *(Lexical derivation in a case grammar*, in „University of Hawaii Working Papers in Linguistics", 3, 1971, p. 83—101) ; formele şi relaţiile cazuale sînt reprezentate la nivel lexical.

Sistemul cazurilor semantice construit de Kalevi Tarvainen *(Semantic Cases in the Framework of Dependency Theory*, p. 75—102) se integrează într-o teorie a dependenţei şi a valenţei.

John Anderson *(Case Grammar and the Localist Hypothesis*, p. 103—121) indică particularităţile unui model derivaţional localist pe care l-a aplicat în lucrări anterioare *(On Case Grammar : Prolegomena to a Theory of Grammatical Relations*, London, 1977 etc.) ; relaţiile cazuale sînt definite prin trăsăturile „loc" şi „sursă" într-o schemă semantică generală alcătuită din raporturi de tip spaţial.

De asemenea din perspectivă localistă, Yoshihiko Ikegami (*'Source' vs. 'Goal' : a Case of Linguistic Dissymmetry*, p. 122—146) discută două cazuri semantice complementare, Sursa şi Ţinta, sub aspectul realizării formale şi al distribuţiei lor în limbi diferite tipologic (se au în vedere engleza, japoneza şi izolat alte limbi).

Östen Dahl *(Case Grammar and Prototypes*, p. 147—161) descrie un model de reprezentare a cazurilor la două niveluri, unul subiacent şi altul de suprafaţă, utilizînd conceptul de prototip, dezvoltat în semantică începînd cu deceniul al optulea al secolului nostru.

Volumul se încheie cu articolul lui Peter Newmark, *The Aplication of Case Grammar to Translation* (p. 162—176).

Lucrarea este unitară prin obiectul său : statutul lingvistic al cazului. Ea oferă o viziune comparativă şi critică asupra unor modalităţi actuale de abordare. Acestea au în comun tendinţa de renunţare la punctul de vedere exclusiv formal, pentru o descriere a interpretării (lexico-)semantice.

CAMELIA STAN

STIL – Geschichten und Funktionen eines kulturwissenschaftlichen Diskurselements. Hrsg. Hans Ulrich Gumbrecht, Ludwig Pfeiffer, Frankfurt am Main, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1986, 803 p.

Avîndu-şi sorgintea în istoria artei, conceptul de stil, unul dintre cele mai controversate din tradiţia ştiinţelor spiritului *(Geistwissenschaften)*, cunoaşte în ultimul deceniu o deplasare de perspectivă, din istoria artei în sfera socialului şi a vieţii cotidiene(în ceea ce se poate numi stilizarea gesturilor şi acţiunilor cotidiene) ; sentimentul creării lumilor a încetat să fie apanajul exclusiv al oamenilor de artă, constituindu-se ca formă dominantă a comportametului şi acţiunii cotidiene.

Culegerea de studii şi articole ale volumului despre stil reuneşte contribuţiile participanţilor la colocviul organizat la Dubrovnik în 1985. Dezbaterile, la care au participat lingvişti, arheologi, sociologi, teologi, psihologi, literaţi, istorici ai artei, au pus în evidenţă dihotomia scriere/vorbire şi incidenţele sale asupra conceptului de stil, au insistat asupra punctului de vedere diacronic în abordarea fenomenului stil (corelaţia epistemă / mentalitate / stil individual) şi au subliniat pluralitatea stilurilor.

Se poate spune că antologia tratează stilul din perspectiva generală a delimitărilor teoretice (sistematizarea utilizărilor, însoţită de discriminările necesare), din perspectiva extrapolărilor sociologice şi din aceea — mai tradiţională — a investigării unui anumit stil creator (Ulich Schulz-Buschhaus, *Taine und die Historizität des Stils* ; Hans-Martin Gauger, *Nietzsches Auffassung vom Stil* ; Hans-Jörg Neuschäfer, *Über das Konzept des Stils bei Spitzer* ; Luiz Costa Lima, *Historie und metahistorische Kategorien bei Erich Auerbach* etc.).

Dată fiind însemnătatea precizărilor şi nuanţărilor teoretice, ne vom opri cu precădere asupra acestui gen de investigaţii, fără a nega *eo ipso* utilitatea şi valoarea analizelor unui anumit orizont stilistic (supra ultima categorie de studii).

Ludwig Pfeiffer, în *Produktive Labilität. Funktionen des Stilbegriffs*, subliniază accentuata polisemie a conceptului de stil, corelîndu-l cu criteriul adevărului, cu exigenţele mentalităţii şi constrîngerile persuasiunii (p. 687). Deşi poate dezvălui raporturi complexe între limbaj, comportament şi adevăruri, conceptul de stil are o situaţie paradoxală în ştiinţele limbajului. Între sistemele gramaticii, semanticii, lingvisticii textului şi sociolingvisticii, el îşi găseşte cu greu locul, iar o semantică a stilului (corelarea diferenţelor stilistice cu cele de semnificaţie) este încă un deziderat.

Legat în antichitatea greco-romană de limbă în primul rînd (dezvoltarea filozofiei şi ştiinţei, apariţia unor noi forme literare), stilul caracterizează mai tîrziu anumite universuri poetice (vezi romantismul în artă şi filozofie), pentru a reveni la corelaţia iniţială stil-limbaj o dată cu „boom-ul" lingvistic al ultimelor decenii (stilurile funcţionale şi nivelurile stilistice). Nereglementat de gramatică, stilul constituie momentul creator al utilizării limbajului, altfel spus „momentul expresiv individual şi social al constrîngerilor sensului" (p. 690). O observaţie importantă ţinînd de evoluţia mentalităţilor şi epistemelor mi se pare cea legată de „compensarea pierderilor din sfera literară şi lingvistică în alte domenii" ; stilul devine determinat social şi contextual (alegerea cuvintelor, nivelul de limbă), ceea ce duce la teza ubicuităţii retoricii şi a unui concept lărgit de stil. Această generalizare sau pledoarie pentru generalizarea retoricii este în acord cu sociologia unui Duvignaud axată pe o retorică universală, cu modelele lui Baudrillard, Goffman etc.

De la concepţia unităţii iniţiale gîndire-limbaj-acţiune, stilul va fi legat doar de una din aceste componente (o dată cu apariţia dihotomiei teorie / practică, ştiinţă / politică etc.). Faţă de retorica limbajului comun, apare stilul de excepţie ca efect al transgresării normei. Deci definiţia iniţială a stilului ca modalitate de a vorbi şi a scrie („pragmatizarea stilului") este înlocuită în epoca modernă (cf. Hegel inter alii) de stil ca modalitate de expresie, impusă atît de constrîngerile materialului, cît şi de normele referentului reprezentat.

Continuînd lărgirea conceptului fie spre formele de adîncime (stilul ca structură de adîncime sau matrice generativă), fie spre cele manifeste (literaturizarea stilului prin cantonarea la nivelul universului operelor individuale), asistăm în secolul nostru la înglobarea tuturor fenomenelor de pregnanţă expresivă verbale şi neverbale în această categorie estetico-filozofică (p. 711). Stilul ca mecanism explicativ apare acolo unde alte concepte îşi pierd puterea explicativă şi, invers, dispare acolo unde concepte mai tari (model, sistem, structură, normă, convenţie) îşi fac apariţia. Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, conceptul de stil depăşise graniţele limbii şi ale literaturii („stil de viaţă"), secolul al XIX-lea sugerase sincretismul gîndire / expresie / formă de viaţă, pentru ca secolul nostru să introducă în psihologie, sociologie, conducere sintagme ca „stil de muncă", „stil de conducere" etc.

Tocmai pentru caracterul său vag, de coerență greu de formulat (impresionistă, dar neconfundabilă) a totalității, stilul trebuie menținut în știință (p. 713–714). Stilul reflectă acele fenomene și acțiuni care nu pot fi legate doar de contingență sau explicate determinist, conținînd anumite „resturi expresive de valori, norme, coerență". Pentru Leroi-Gourhan, stilul etnic este în antropologie acea impresie de coerență a totalității elementelor simbolice, în timp ce pentru Pierre Bourdieu stilul ca grad de libertate față de norme este situat în rețeaua conceptuală regulă, model, ritual, habitus, strategie, iar adecvarea comportamentului este produsul unui stil, al unei arte a vieții. În orice caz, conceptul de stil nu vizează doar cuprinderea unor domenii strict delimitabile, ci și evidențierea unei impresii totale, a unei mărci, a unei ambiente particulare (cf. L. Spitzer).

Hans Ulrich Gumbrecht în *Schwindende Stabilität der Wirklichkeit. Eine Geschichte des Stilbegriffs* discută marile momente din diacronia acestui concept. Primul, m o m e n t u l r e t o r i c i i c l a s i c e, este momentul tipurilor de stil și al calităților stilului — cf. opoziția arhetipală asianism/aticism corelată din perspectiva istoriei culturii cu binomul sofism / platonism sau a teoriei cunoașterii, cu dihotomia reprezentare multiplă, ca în mituri, basme / vs /reprezentare duală ca în știință. Al doilea moment — c o n c e p t u l t i p o l o g i c — este legat de opera lui Winckelmann și a reconstrucției istoriei culturii ca stiluri ale epocii și ca stiluri naționale ; în sfîrșit, al treilea clivaj, al c o n c e p t u l u i d e s t i l este legat de s u b i e c t u l c u n o a ș t e r i i (cu punct de plecare în Buffon, „Le style c'est l'homme même", și prezentare sistematică la Hegel, triada manieră / stil / originalitate). Subiectivitatea stilului devine pregnantă la Flaubert, „Le style étant à lui seul une manière absolue de voir les choses", și hiperbolic subliniată la Nietzsche, „Zur Lehre vom Stil" : o dată cu moartea divinității și a unui adevăr unic, stilurile devin adevăruri („Wirklichkeiten") — și acest plural este deosebit de semnificativ pentru mutația epistemică implicată. Cu Alois Riegl, *Stilfragen*, și cu Worringer, *Von Transzendenz und Immanenz in der Kunst*, știința culturii introduce conceptul de stil într-o antropologie culturală. În sfîrșit, cu Heinrich Wölfflin, *Kunstgeschichtilche Grundbegriffe*, cercetarea stilistică se transformă în paradigmă a cercetării, pentru a deveni în epoca contemporană o formă dominantă a comportamentului și acțiunii (p. 777).

În aceeași categorie de contribuții de bilanț pentru elucidarea conceptului de stil poate fi introdus și studiul lui Jurgen Trabant, *Der Totaleindruck. Stil der Texte und Charakter der Sprachen*, care analizează relația dintre stilistică și celelalte științe ale limbajului, precum și dificultățile stilisticii actuale (ținînd de natura obiectului și specificul metodei). Deși din 1856 (cf. Heyses, *System der Sprachwissenschaft*) stilistica însemna atît limba în sfera individualității („Organ des individuelles Geistes"), cît și limba in sfera generalității („Organ des Menschengeistes überhaupt") și a specificului național („Organ des Volksgeistes"), istoria stilisticii (cel puțin în tradiția germană) s-a ocupat prioritar de sfera individualității (p. 169), iar acest domeniu al unicității este în genere considerat aferent cercetării literare. De aici s-au ivit cîteva dificultăți ale corelării stilisticii cu lingvistica. Prin estetism și ancorarea în literar, stilistica se diferențiază de lingvistica modernă, care este cu prioritate a discursului cotidian prin logica cercetării ; stilistica (de pildă cea a lui Vossler și Spitzer) era explicit hermeneutică, în timp ce lingvistica este științifică, analitică (p. 170). Dificultăților de instrumentar li se adaugă cele de terminologie — inflația conceptuală. În loc să se sistematizeze și subtipologizeze această stilistică difuză, problemele sale au intrat în cîmpul sociolingvisticii, lingvisticii textului și pragmaticii (p. 171), de aici situația paradoxală a stilisticii astăzi : acolo unde se folosește termenul de stilistică avem de a face cu o știință a literaturii pe baze lingvistice, iar acolo unde nu se mai folosește termenul, apar preocupări de stil (de pildă lingvistica textului a lui Coseriu, care a înnoit teoretic și practic cercetarea limbii la nivel individual).

În ciuda polisemiei termenului și a unor conotații (deseori negative), renunțarea la conceptul de stil ar însemna renunțarea la impresia de totalitate (cf. stilistica spitzeriană hermeneutică sau programul științific al lui Humboldt, pentru care o sarcină principală a limbii era decelarea impresiei totale a manierei expresive a unei limbi și nu a unui individ).

Stilistica pare un instrument adecvat pentru toate încercările de totalizare a (inter)acțiunii discursive, nu la nivelul textului, ci al limbii (cf. Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung)*, p. 174.

În categoria de studii privind investigarea incidențelor sociologice ale conceptului de stil, se cuvine menționată analiza lui Alois Hahn, *Soziologische Relevanzen des Stilbegriffs*, care subliniază prezența stilului în toate domeniile acțiunii umane (corporal și spiritual, sacru și profan, profesional și extraprofesional etc., p. 603). Se vorbește de stilul unei persoane ca o constantă acțională diferit modulată („ressource continuity"), de stilul unei comunități sau al întregii culturi, nu din perspectiva mărcilor funcționale, ci a expresivității (cf. E. Goffman, „maintenance of expressive identifiability"), p. 603. Într-o asemenea optică structurile izomorfe ale unei episteme pot fi concepute ca niște constante stilistice (cf. M. Serres,

care analizează meditaţiile lui Descartes şi fabulele lui La Fontaine ca emanaţii ale aceleiaşi matrice stilistice).

Distincţia interesantă dintre manifestările stilistice explicite şi cele implicite permite argumentarea în favoarea prezenţei stilului în acţiunile tuturor societăţilor, dar a dominanţei sale în activităţile lipsite de scop practic (,,Deşi apare în toate sferele vieţii ca instrument analitic, în domeniul estetic îşi găseşte cu adevărat sensul", p. 610).

T. Luckmann în *Soziologische Grenzen des Stilbegriffs* pledează în favoarea unei sistematizări a conceptului în sociologie, unde e utilizat punctual şi arbitrar (în antropologia culturii serveşte doar unor scopuri de datare şi taxinomie) ; or, viaţa socială implică luarea în considerare a unor valorizări şi perspective, puncte de vedere asupra realităţii, într-un cuvînt construirea de realităţi. Conceptul de stil poate deveni ştiinţific-analitic (şi nu ,,folk category") dacă se va institui în interiorul unui domeniu precis delimitat (al ştiinţelor sociale) şi dacă va impune reguli de transformare adecvate de la datele primare ale ştiinţei la conceptul general de stil (p. 616).

Tendinţele extrapolării conceptului de stil în sociologie sînt pertinent prezentate şi în Paul Watzlawick, *Lebensstile und Wirklichkeit*, al cărui punct de plecare îl reprezintă conceptul de stil de viaţă lansat de Adler, fondatorul psihologiei individului. Stilul de viaţă circumscrie comportamentele tipice prin care individul caută să se adapteze constrîngerilor vieţii şi mai ales modificărilor sale. Felul în care omul caută să-şi ordoneze şi să-şi trăiască viaţa depinde de o serie de modele transpersonale : ideologice, etice, religioase, filozofice. Întrebarea care se pune este dacă stilul individual devine stil pentru colectivitate sau dacă el este preformat de o configuraţie stilistică transpersonală. Atît constructivismul unui Glaserfeld, cît şi epistemologia modernă a fizicii (Schrödinger, Einstein — ,,Este fals să ne bazăm teoria doar pe mărimi observabile ; în realitate teoria precizează ceea ce noi putem observa", Einstein într-o scrisoare către Heisenberg) postulează natura precumpănitor construită a imaginii despre lume (cf. p. 674—679). Afirmaţia că stilul reprezintă esenţa oricărei creaţii este o tautologie (deşi valabilă şi pentru stilurile de viaţă, natura construită apare mai puţin clar ca ,,Nemesis a instituirii practice a realităţii", p. 679). Un exemplu concludent al acestei instituiri îl reprezintă ceea ce Watzlawick numeşte profeţiile autorealizate (al căror exemplu paradigmatic este Oedip pentru literatură sau comportamentul celui care suferă de mania persecuţiei pentru psihanaliză şi care induce în comportamentul celorlalţi imaginea falsă, neîncrezătoare, duşmănoasă, existentă iniţial doar în închipuirea sa — p. 679—680). Profeţia — cauză principală a realizării sale — este un argument în favoarea înlănţuirii neliniare a evenimentelor, a cercului interacţiunii (,,cercul creativ" — în formularea biologului şi teoreticianului sistemelor Varela).

Prin variata problematică abordată (stilul în estetică, în sociologie, în istoria şi teoria culturii), prin delimitările şi nuanţările semnificative instituite, lucrarea de faţă se constituie ca un volum de referinţă pentru cercetătorii din diverse domenii, ale căror investigaţii sînt infrastructurate de jaloane inter- şi transdisciplinare.

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI

Espaces romanes. Études de dialectologie et de géolinguistique offertes à Gaston Tuaillon. Grenoble, I, 1988, 306 p. ; II, 1989, 608 p.

Universitatea Stendhal din Grenoble publică, sub titlul *Espaces romanes*, două substanţiale volume omagiale, cuprinzînd 62 de studii de dialectologie şi de geografie lingvistică oferite lui Gaston Tuaillon (anul naşterii : 1923) la împlinirea vîrstei de 65 de ani [1].

Volumul I se deschide cu portretul sărbătoritului, după care urmează *Tabula gratulatoria* (154 de persoane şi instituţii semnatare din 15 ţări [2]) (p. 7—9), o prezentare a activităţii ştiinţifice a lingvistului (sub titlul *Gaston Tuaillon, dialectologue*) (p. 11—15), *bibliografia* lucrărilor autorului (114 titluri) (p. 17—24) şi 21 de contribuţii de dialectologie şi geografie lingvistică (domeniul galo-roman, cu secţiuni separate pentru francoprovensală şi occitană) (p. 25—304).

[1] O scrisoare primită ulterior, cuprinzînd unele corecturi şi completări la primul volum, este semnată de J.-C. Bouvier, M. Contini şi J.-B. Martin, probabil editorii celor două volume omagiale (care, altfel, nu au nici o menţiune în acest sens).

[2] Franţa, Italia, Spania, Portugalia, România, Elveţia, Belgia, Canada, Olanda, RFG, Danemarca, SUA, Anglia, Finlanda, Grecia.

Volumul al II-lea cuprinde alte 41 de contribuţii, grupate în cinci capitole: *La langue d'oïl* (p. 5—99), *Français* (p. 101—139), *Français régional* (p. 141—279), *Autres domaines linguistiques* (p. 281—456), *Varia* (p. 457—605). În cadrul secţiunilor şi al capitolelor, contribuţiile apar în ordinea alfabetică a numelui autorilor.

Activitatea lui G. Tuaillon este cunoscută lingviştilor români — dialectologi şi romanişti — îndeosebi prin cele trei volume din *Atlas linguistique et ethnografique du Jura et des Alpes du nord (francoprovençal central)* (publicate în colaborare cu Jean-Baptiste Martin), Paris, I, 1971 (592 hărţi); II, 1974 (634 hărţi); III, 1978 (616 hărţi). Contribuţie fundamentală la cunoaşterea domeniului francoprovensal, lucrarea se înscrie în bogata serie a atlaselor lingvistice regionale franceze (iniţiate, în anii '50, de M. Roques şi A. Dauzat), ale căror baze metodologice au fost puse de P. Gardette (la Lyon) şi J. Séguy (la Toulouse). După susţinerea doctoratului de stat în 1972, G. Tuaillon preia, în 1973 (la moartea lui P. Gardette), împreună cu J.-B. Martin, direcţia Institutului Gardette. Concomitent este numit de CNRS să gireze activitatea grupului de dialectologi francezi angajaţi în elaborarea *Atlasului lingvistic al Franţei (pe regiuni)*, între 1973—1980; în aceeaşi perioadă asigură secretariatul publicaţiei „Revue de linguistique romane" (în locul lui P. Gardette).

Începînd cu anii '70, G. Tuaillon a adus, ca responsabil al departamentului romanic, o importantă contribuţie la realizarea unui amplu proiect de colaborare lingvistică la nivel european, *Atlas linguarum Europae (ALE)*, din care s-au tipărit, pînă acum, două volume de hărţi, însoţite de comentarii (vol. I, 1983; vol. al II-lea, 1986 [3]). În cadrul Centrului de Dialectologie al Universităţii din Grenoble a iniţiat în 1986, împreună cu M. Contini, proiectul *Atlasului lingvistic romanic (ALIR)*, în curs de realizare, pe baza experienţei acumulate la elaborarea ALE. A început să publice, cu acelaşi prilej, la Grenoble, o revistă de specialitate, „Géolinguistique", din care au apărut primele trei numere.

Cele cîteva aspecte, evocate sumar aici, ale activităţii de dialectolog şi de animator al cercetărilor de dialectologie, pe care, de aproape patru decenii, G. Tuaillon o desfăşoară cu pasiune şi remarcabile rezultate, justifică pe deplin gestul colegial al prietenilor şi colaboratorilor de a publica prezentele volume omagiale. Ele cuprind o impresionantă cantitate de material lingvistic dialectal, reprezentat pe numeroase hărţi şi interpretat din diverse perspective teoretice şi metodologice.

Îmbrăţişînd domeniul lingvistic galo-roman, dar şi pe cel romanic şi european, studiile din volumele de faţă reflectă nivelul actual de dezvoltare a dialectologiei şi geografiei lingvistice pe continentul nostru şi largile posibilităţi de colaborare a dialectologilor din diferite ţări. La statornicirea acestei colaborări, lingvistul sărbătorit a adus o importantă contribuţie, pentru care merită întreaga recunoştinţă, împreună cu omagiul nostru.

NICOLAE SARAMANDU

[3] Vezi recenziile noastre în SCL, XXXVI, 1985, nr. 4, p. 326—329 (la volumul I), şi în RRL, XXXIII, 1988, nr. 2, p. 117—119 (la volumul al II-lea).

„Review of Applied Linguistics", 79—80, 1988

Sumarul prezentului număr al revistei „Review of Applied Linguistics" cuprinde cinci articole și șapte recenzii.

Dominiek Sandra, *Is morphology used to encode derivations when learning a foreign language?*, p. 1—23, arată că, atunci cînd sînt învățate ca unități lexicale într-o limbă străină, cuvintele derivate constituie un procedeu mnemotehnic foarte eficient. Cuvintele derivate pot fi memorate prin depozitarea în memoria semantică atît a proprietății lexicalizate de radical, cît și a afixului. Autorul a procedat la un experiment pornind de la următoarele două ipoteze: 1) unitățile lexicale derivate sînt totdeauna mai bine memorate decît cele nederivate; 2) diferența dintre cele două tipuri de cuvinte este mai mare atunci cînd subiecților li se prezintă un comentariu privind structura morfologică a cuvintelor derivate. Rezultatele experimentului demonstrează că subiecții memorează mai bine cuvintele derivate chiar și atunci cînd experimentatorul nu a indicat prezența unui radical. În mod surprinzător, subiecții cărora li s-a dat numai traducerea în limba maternă au obținut rezultate mai bune decît cei cărora le-au fost prezentate comentarii suplimentare privind structura morfologică a cuvintelor. Autorul conchide că metoda constînd în a da traducerile cuvintelor din limba străină poate conduce la rezultate mai bune decît se crede în general și că reprezentările în memorie pe care și le formează subiecții nu sînt în mod necesar de tipul asocierilor de perechi.

Jean D'Souza, *Diglossia in the South Asian sociolinguistic area*, p. 25—59, pledează în favoarea considerării Asiei de sud drept zonă sociolingvistică diglosică. Sînt efectuate cinci studii de caz privind următoarele limbi: kannada, tamil, telugu, bengali și sinhaleza, considerate fie diglosice, fie ca avînd trăsături diglosice. Analiza pornește de la conceptul de diglosie în accepția lui Charles A. Ferguson (*Diglossia*, în „Word", 15, 1959, 2, p. 325—340), autorul considerînd că utilizarea și aplicarea acestui concept într-o accepție mult mai largă decît cea originală, așa cum procedează printre alții Joshua A. Fishman (*Bilingualism with and without Diglossia*, în „Journal of Social Issues", 23, 1967, 1, p. 29—38) sau Ralph Fasold (*The Sociolinguistics of Society*, Oxford, Basil Blackwell, 1984), conduc la situația paradoxală în care, departe de a mai fi excepția, diglosia este identificată în aproape toate limbile. În consecință, studiile de caz au în vedere un set de zece trăsături în strictă concordanță cu accepția dată diglosiei de către Ferguson.

Articolul lui Paroo Nihalani, *Communication : received pronunciation and the third world*, p. 61—75, se înscrie în tematica studiilor așa-numitelor *New Englishes*, avînd ca obiect norma fonetică în aceste variante ale limbii engleze. Autorul consideră că *British Received Pronunciation* nu poate funcționa ca model normativ, constituind un obiectiv atît nerealist, cît și indezirabil. Este discutată de asemenea importanța cîtorva trăsături denumite de autor „parafonologice" în două tipuri de *New English* (*Educated Singaporean English* și *Educated Indian English*).

În *Morpheme data analysis in second language acquisition research : renewing an old debate and raising new issues*, p. 77—112, Teresa Pica examinează mai întîi posibilitățile oferite de două metode de cuantificare a producerii morfemelor de către vorbitori nonnativi de engleză : *Suppliance in Obligatory Context* și *Target-Like Use*. Se analizează apoi rolul contextului lingvistic și relevanța a două proceduri de cuantificare a acestuia : analiza *type* vs. *token*, respectiv analiza globală vs. subcategorică.

P. A. Messelaar se ocupă, în *Tentative de systématisation en lexicographie bilingue malgré les limites de la sémantique*, p. 113—133, de delimitarea și de structura internă a articolelor de dicționar în dicționarele bilingve generale. Se discută mai întîi polisemia, omonimia, categoriile lexicale și gramaticale, succesiunea sensurilor și a traducerilor. Autorul examinează apoi modul în care s-a încercat soluționarea problemei exemplelor și propune o formulă proprie de prezentare a acestora, avîndu-se în vedere ordinea complexității progresive, contextele, prezența/absența categoriilor lexicale, rolul și combinarea constituenților (la nivel propozițional și infrapropozițional).

Recenziile, p. 135—173, sînt consacrate unor lucrări de sociolingvistică, lingvistică aplicată, lexicografie, gramatică normativă și sintaxă generativ-transformațională.

ANDREI A. AVRAM

„Revista de filología románica". Facultad de Filología. Universidad Complutense de Madrid, IV, 1986

Secţiunea *Artículos*, cu două excepţii, este rezervată lingvisticii şi filologiei: Angel Iglesias Ovejero (*El estatuto del nombre proverbial en el Refranero antiguo*) semnează un original studiu de stilistică, realizat în perspectivă diacronică. Joaquín C. Garrido Medina (*Pronombre y artículo.* **El** *en construcciones con adjetivo o relativo*) porneşte de la relaţia etimologică dintre pronumele personal de pers. 3 şi articolul hotărît şi de la diferenţele de distribuţie dintre acestea, pentru a stabili valorile articolului în construcţiile cu adjectiv sau cu pronume relativ. Un foarte interesant şi util studiu ne oferă Carmen Pensado (*El contacto de sílabas como origen de las evoluciones de las secuencias de consonante +* **wau** *en romance*), care urmăreşte evoluţia lat. *w* precedat de consoană, în diferite poziţii ale cuvîntului, la care adaugă observaţii privind adaptarea aceluiaşi *wau* în elementele împrumutate de limbile romanice. Cu rigoarea-i cunoscută, Germán de Granda (*Retenciones africanas en la fonética del criollo portugués de Annobón*) analizează diferite fenomene ale fonetismului annobonez, identificînd totodată şi originea acestora (portugheză, africană, multiplă). Helena García Gil (*Una revisión del texto de la poesía de Fray Luis de León*) ridică problema variantelor poeziilor lui Luis de León şi stabileşte diferenţe şi filiaţii între manuscrisele păstrate.

Secţiunea *Textos* cuprinde un material de interes filologic. José Ignacio Díez Fernández (*Algunos poemas atribuidos a don Diego Hurtádo de Mendoza*) publică poeme atribuite lui don Diego Hurtado de Mendoza, dar nu furnizează detalii privitoare la stabilirea paternităţii acestor texte.

Secţiunea *Varia* se deschide cu *Tres clásicos de la gramática histórica española*, prin care José Polo continuă publicarea unei *Bibliografía y antología parcial de reseñas*. Ramón Sarmiento (*La doctrina gramatical de la R. A. E.*) face sugestii în legătură cu locul şi însemnătatea gramaticii publicate de Real Academia Española în 1870, pentru istoria lingvisticii spaniole. Două contribuţii la cunoaşterea aceluiaşi text, *L'antimonio* de Leonardo Sciascia, semnează Nicolò Messina (*Sondeos en la lengua* de **L'antimonio**) şi Maria Teresa Fernández Gallego (*Consideraciones en torno a la traducción castellana de* **L'antimonio**).

Un spaţiu important este rezervat Colocviului Internaţional de Lingvistică Iberoamericană desfăşurat în 1985 la Universitatea „Karl Marx" din Leipzig. Din păcate, nu toate comunicările ţinute cu acest prilej şi selectate pentru a fi publicate prezintă un interes deosebit. Unele dintre materiale nu aduc nimic nou, nici în plan metodologic, nici în cel al faptelor semnalate/interpretate (Denis M. Canellas de Castro Duarte revalidează o observaţie făcută de Robert Ricard acum peste treizeci de ani privind diferenţele dintre portugheza europeană şi cea braziliană; A. Jarushkin studiază şi explică bine cunoscutele particularităţi comune ale portughezei din Brazilia şi Angola), iar altele au mai fost publicate, în aceeaşi formă, şi în alte volume (Helmut Berschin, *Futuro analítico y futuro sintéticó en el español peninsular y americano* în vol. *Lingüística española actual*, IX). Edith Pimentel Pinto (*Aspectos da língua literaria brasileira no século XX*) identifică sursele lexicului şi ale topicii limbii literaturii braziliene (pe care o deosebeşte de limba literară) în braziliana populară. Johannes Klare (*Lexicologia e fraseologia no português moderno*) abordează o problemă mai puţin studiată: frazeologia, domeniu în care semnalează fapte de convergenţă şi de divergenţă între varianta metropolitană şi cea braziliană a portughezei. Aceleaşi aspecte sînt examinate şi de Karoly Morvay (*Fraseología del español de México*) pentru spaniola din Mexic.

Celelalte contribuţii se referă la lexicografia din Hispanoamerica (Günther Haensch, *La situación actual de la lexicografía del español de América*, o prezentare critică, dar cu lacune bibliografice), istoria externă a unor variante spaniole din America (Mercedes Cathcart Roca, *Observaciones sobre la necesidad de un estudio diacrónico del español hablado en Cuba*), contactul dintre limbi (José Joaquín Giraldo, *El influjo indígena en el español de Colombia. Caracterización sumaria*; Elke Richter, *Observaciones acerca del desarrollo lexical miskito en Nicaragua*). Cercetări în perspectivă sociolingvistică, cu rezultate interesante, ne propun José García González, Matthias Perl (*La conciencia lingüística en Cuba. Resultados de una encuesta realizada en Santa Clara*) şi Hugo Kubarth (*La selección de informantes: un problema metodológico de la sociolingüística*). Merituoase prin deschiderea lor teoretică sînt *Por una teoría de la codificación de la norma estándar en los países hispanoamericanos* de Bohumil Zavadil şi *Acerca de la adecuación de la traducción al receptor* de Gerd Wotjak.

În ultima parte a acestui volum sînt prezentate mai multe lucrări de specialitate. Revista se încheie prin paginile consacrate de E. Popeanga memoriei profesorului Iorgu Iordan.

COMAN LUPU

CONGRESUL INTERNAȚIONAL AL „ATLASULUI LIMBILOR EUROPEI" (ALE)

(Saint-Vincent, Italia, 5 — 9 iunie 1989)

În perioada 5—9 iunie 1989 a avut loc la Saint-Vincent (Italia) Congresul Internațional al „Atlasului limbilor Europei" (ALE), organizat, în colaborare, de Universitatea din Florența, Torino (Italia)) și Grenoble (Franța) și finanțat de Guvernul Regional al Regiunii Autonome Vallée d'Aoste. În cadrul congresului, s-au desfășurat a 22-a reuniune a Comitetului de Redacție ALE, a 7-a întrunire a comitetelor naționale ALE, a doua reuniune a „Atlasului lingvistic romanic" (ALIR), a 10-a reuniune a departamentului germanic pentru pregătirea „Atlasului lingvistic germanic" și reuniunea de constituire a „Societății Internaționale de Dialectologie și Geografie Lingvistică".

La congres au participat 95 de lingviști din 22 de țări europene și din SUA. Dintre participanți, menționăm pe Mario Alinei, președintele ALE, M. Cortelazzo, G. Giacomelli, T. Telmon, L. Massobrio (Italia), G. Tuaillon, J. Allières, M. Contini, J. le Du (Franța), M. G. Gonzales, J. Veny (Spania), L. Segura (Portugalia), E. Schule (Elveția), J. Lechanteur (Belgia), W. Winter (RFG), R. Grosse (RDG), P. Ivić (Iugoslavia), R. D. Clement (Marea Britanie), L. Elmevik (Suedia), I. Ejskaer (Danemarca), A. Dalen (Norvegia), J. Basara (Polonia), L. Balogh (Ungaria), A. Goeman (Olanda), S. Saarinen (Finlanda), S. Watson (Irlanda), P. Wiesinger (Austria), E. Hamp (SUA) etc. A lipsit delegația sovietică.

În ședința de deschidere a congresului, D. Viérin, reprezentantul președintelui Guvernului Regional din Vallée d'Aoste, și M. Alinei, președintele ALE, au subliniat importanța colaborării internaționale a lingviștilor pentru realizarea unor opere fundamentale, care îmbogățesc patrimoniul științific universal, cum sînt „Atlasul limbilor Europei" și atlasele lingvistice pe familii de limbi („Atlasul lingvistic romanic", „Atlasul lingvistic slav", „Atlasul lingvistic germanic" etc.). În aceeași ședință, J. Rivolin a făcut un scurt istoric asupra regiunii Vallée d'Aoste, iar S. Favre, M. Perron și E. Schule au prezentat cîteva hărți, însoțite de comentarii, din „Atlasul graiurilor din Vallée d'Aoste", aflat în curs de elaborare.

La reluarea ședinței în plen, s-a păstrat un moment de reculegere în memoria prof. B. A. Serebrennikov (URSS), membru al Redacției Internaționale ALE, recent decedat.

În continuare, Mario Alinei, președintele ALE, a prezentat stadiul actual al lucrării și perspectivele colaborării în viitor. Președintele ALE a anunțat că, din motive de ordin organizatoric și financiar, Secretariatul Central ALE s-a mutat, la începutul acestui an, din Olanda în Italia, la Universitatea din Florența, unde își va desfășura activitatea sub conducerea prof. G. Giacomelli. Ca o realizare deosebită, a fost prezentat volumul al III-lea, recent tipărit (1988), din „Atlasul limbilor Europei". Următoarele două volume (al IV-lea și al V-lea), care sînt gata de tipar, vor fi publicate pînă în 1992. Tipărirea va continua cu volumele VI—X, cu care se va încheia valorificarea materialului lingvistic cules cu Chestionarul I ALE (lexicul limbilor europene). Ținînd seamă de complexitatea colaborării la nivel european, s-a considerat că ritmul actual de tipărire — un volum la doi ani — este foarte bun. Din materialele distribuite participanților la congres, rezultă că România se numără printre țările europene care au trimis integral Redacției ALE datele lingvistice culese pe teren și sistematizate la nivel național. Apreciindu-se competența specialiștilor români, s-a încredințat Comitetului Național Român elaborarea, pentru volumele următoare, a patru hărți generale ALE : *floarea-soarelui*, *scrisoare*, *bătrîn* și *cheie*.

Tot în cadrul unei ședințe în plen, P. Ivić (Iugoslavia) a prezentat primul volum din „Atlasul lingvistic slav", publicat recent la Belgrad (1989).

O ședință plenară a fost consacrată prezentării hărților de probă care vor face parte din primul volum al „Atlasului lingvistic romanic" (ALIR). Am expus, cu acest prilej, harta generală *FICAT* (legendă, repartiția geografică a formelor, comentariu lingvistic). Din partea celorlalte comitete naționale romanice au fost prezentate, de către autori, următoarele hărți : *fag* (G. Tuaillon, Franța), *leagăn* (M.-R. Simoni-Aurembou și M. Contini, Franța), *taur* (T. Telmon, Italia), *luni* (M. G. Gonzales, A. Santamarina și F. F. Rey, Spania), *fierar* (P. Dalbera,

Franţa), *oglindă* (L. Segura, Portugalia). Discuţiile din cadrul şedinţei în plen s-au referit atît la hărţile prezentate, care au fost acceptate spre publicare, cît şi la unele probleme de ordin general privind ,,Atlasul lingvistic romanic''. Sediul (secretariatul) noului atlas va fi la Grenoble (Franţa), unde hărţile vor fi cartografiate automat, în culori, publicarea lor urmînd să se facă în Italia. În cadrul reuniunii au fost distribuite, sub formă de proiect, prima parte (444 de întrebări) a Chestionarului lexical şi Chestionarul de fonetică/fonologie. Ambele proiecte, propuse de comitetul francez, urmează să fie discutate, spre definitivare, la nivelul fiecărui comitet naţional romanic; la fel se va proceda cu proiectele acestor chestionare elaborate, independent, de Comitetul Naţional Român. Din Chestionarul lexical s-a ales un set de 40 de întrebări (cîmpul semantic: animale mici), care au fost repartizate comitetelor naţionale romanice pentru realizarea unor hărţi ALIR; Comitetului Naţional Român i-au revenit hărţile *şarpe, viperă, venin, bondar* şi *melc (fără cochilie)*.

Următoarele şedinţe plenare au fost dedicate constituirii *Societăţii Internaţionale de Dialectologie şi Geografie Lingvistică* (SIDGL). În urma discuţiilor pe marginea proiectului de *Statut*, distribuit participanţilor în timpul congresului, s-au stabilit următoarele:

SIDGL se constituie, din iniţiativa lingviştilor europeni colaboratori la ,,Atlasul limbilor Europei'' (ALE), ca o instituţie cu caracter privat, cu sediul în Italia (Universitatea din Florenţa). SIDGL îşi propune să promoveze studiile de dialectologie şi geografie lingvistică pe plan european şi internaţional şi să sprijine colaborarea tuturor specialiştilor interesaţi de aceste studii. Societatea va avea o publicaţie proprie şi va organiza congrese periodice. Un obiectiv important în activitatea Societăţii va fi elaborarea şi publicarea, în continuare, a următoarelor volume din ,,Atlasul limbilor Europei'' (ALE), precum şi sprijinirea noilor proiecte, în curs de elaborare (de exemplu, ,,Atlasul lingvistic romanic''). S-a constituit un comitet provizoriu, avîndu-l ca preşedinte pe Mario Alinei, care va intra în contact cu reprezentanţii comitetelor naţionale absente la congres, în vederea definitivării proiectului de *Statut*.

În afara şedinţelor plenare, au avut loc reuniuni de lucru pe secţii, pentru pregătirea ,,Atlasului lingvistic germanic'' şi iniţierea ,,Atlasului limbilor celtice''.

Atît sub aspect ştiinţific, cît şi sub aspect organizatoric, congresul de la Saint-Vincent s-a desfăşurat în condiţii foarte bune. Gazdele italiene au asigurat participanţilor la congres asistenţa tehnico-materială necesară realizării integrale a obiectivelor ştiinţifice din programul de lucru. Climatul de muncă şi atmosfera generală au fost dintre cele mai favorabile, conform tradiţiei statornicite în îndelungata colaborare — de aproape două decenii — a ţărilor europene la elaborarea ,,Atlasului limbilor Europei'' (ALE).

Aşa cum s-a subliniat în şedinţa de închidere, congresul de la Saint-Vincent a fost unul dintre cele mai importante din istoria ,,Atlasului limbilor Europei'', atît prin bilanţul realizărilor (apariţia volumului al III-lea ALE şi a primului volum din ,,Atlasul lingvistic slav''), cît şi prin perspectiva creată de elaborarea ,,Atlasului lingvistic romanic'' şi de întemeierea *Societăţii Internaţionale de Dialectologie şi Geografie Lingvistică*. Aprecierea unanimă a fost că activitatea desfăşurată reprezintă un exemplu de cooperare fructuoasă între lingviştii din Europa şi din întreaga lume, o contribuţie preţioasă la impunerea valorilor umaniste în ştiinţa contemporană.

Iunie 1989

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, str. Nikos Beloiannis nr. 25

Studii
şi
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

Spiru Haret, 12

RO—79638 Bucureşti 1, ROMÂNIA

Founded in 1950

Six issues every year

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields : general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address : Redacţia revistei STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO—79638 Bucureşti 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to :
ROMPRESFILATELIA — Sectorul export—import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376 prsfi r, RO—78104, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66, România.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1989 (XL)

RM—ISSN 0039—405 X



I. P. Informația c. 1479

Lei 30